

MUZEUL JUDEȚEAN BUZĂU

MUSEIAS

VOLUMUL IV

Partea I

BUZĂU, 1994

MOUSAIOS

**BULETIN ȘTIINȚIFIC
AL
MUZEULUI JUDEȚEAN BUZĂU**

Redactat de colectivul științific al Muzeului Județean Buzău

Redactor responsabil
drd. Eugen — Marius Constantinescu

Orice corespondență referitoare la
Buletinul **MOUSAIOS IV**
se va adresa:
MUZEUL JUDEȚEAN BUZĂU,
Bd. N. Bălcescu nr. 50, 5100 Buzău

Tout correspondance concernant la
revue **MOUSAIOS IV** doit être adressée:
MUSÉE DEPARTEMENTALE DU
BUZĂU, Bd. Nicolae Bălcescu
no. 50, 5100 Buzău

Autorilor le revine responsabilitatea pentru conținutul lucrărilor publicate și pentru formele grafice, prescurtări, indicații bibliografice etc..

Redacția: MUZEUL JUDEȚEAN BUZĂU,
Bd. N. Bălcescu, nr. 50, 5100 Buzău. Telefon 038/435127

MUZEUL JUDEȚEAN BUZĂU

MOUSAİOS

IV

Partea I

BUZĂU, 1931

**I. STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE
BUZOIAŢĂ - 1973**

II. MOUSAIOS - 1978

III. MOUSAIOS - 1981

Fotografii — CRISTI GORGAN

Desene — VALENTIN CONSTANTINESCU

CUPRINS

ARHEOLOGIE

1. AURORA — EMILIA APOSTU, <i>Descoperiri paleolitice în zona Carpaților de curbură.</i>	7
2. ION CHICIDEANU, <i>Săpăturile arheologice de la Năeni, județul Buzău.</i>	31
3. VICTOR BOBI, <i>Etapete timpurii și târzii ale Culturii Monteoru din zona de Curbură a Carpaților în lumina noilor descoperiri arheologice.</i>	37
4. LIGIA BÂRZU, <i>Aspecte demografice și sociale în Cimitirul nr. 4 de la Sărata Monteoru.</i>	65
5. VLAD-VINTILĂ ZIRRA, <i>Cronologia obiectelor mărunte din așezarea întărită de la Coțofenii din Dos—Dolj.</i>	71
6. VIOREL CĂPITANU, <i>O lucernă romană descoperită la Răcățău.</i>	91
7. ADRIAN IONIȚĂ, <i>Așezarea romană de la Feldioara, județul Brașov.</i>	95
8. EUGEN-MARIUS CONSTANTINESCU, <i>Rezultate ale cercetărilor arheologice de la Gherăseni — Grindul Cremenea în campania 1992.</i>	105
9. RADU HARHOIU, <i>Morminte cu arme descoperite la Pietroasa.</i>	117
10. GHEORGHE DIACONU, <i>Morminte din secolul al V-lea e.n. de la Pietroasele.</i>	125
11. FLORIN CURTA, <i>Asupra problemelor de cronologie a tezaurilor de lingouri de la Crasna (jud. Covasna) și Feldioara (jud. Brașov).</i>	133
12. EUGENIA ZAHARIA, <i>Descoperirile de la Bratei și importanța lor pentru arheologia și istoria secolelor IV-V pe teritoriul României.</i>	149
13. ALEXANDRU MADGEARU, <i>Pinteni datați în secolele VIII-IX descoperiți în jumătatea de Sud a Transilvaniei.</i>	153
- 14. EUGEN — MARIUS CONSTANTINESCU, <i>Morminte de călăreți nomazi de la cumpăna mileniilor descoperite în județul Buzău.</i>	165
15. A. CANACHE și F. CURTA, <i>Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României.</i>	179
16. ANTON PARAGINĂ, <i>Piese din secolele XI-XIV descoperite în zona de Curbură a Carpaților.</i>	223

- 17. DANIELA MARCU și EMIL LUPU, <i>Cahle din secolele XVI-XVII aflate în Colecția Muzeului județean Buzău.</i>	231
18. FLORENTIN-LIVIU CRISTEA, <i>Cercetări arheologice în cadrul complexului brâncovenesc „Adormirea Maicii Domnului” din Râmnicu Sărat. Așezarea prefeudală.</i>	253
19. EMIL LUPU, <i>Date arheologice privind Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” din Râmnicu Sărat, județul Buzău (secolele XVI - XIX).</i>	269
NUMISMATICĂ - SIGILOGRAFIE	
- 20. ERNEST OBERLÄNDER — TÂRNOVEANU, EUGEN — MARIUS CONSTANTINESCU. <i>Monede romane târzii și bizantine din colecția Muzeului județean Buzău.</i>	311
21. CONSTANȚA STIRBU, ANA-MARIA VELTER, <i>Tezaurul de la Săpoca, județul Buzău</i>	343
22. KATIUȘA PÂRVAN, <i>Un tezaur din secolul XVII descoperit în județul Buzău.</i>	367
23. CĂTĂLINA OPASCHI, <i>Sigiliul geometrului Iorgu Vucini — o mărturie despre începutul învățământului tehnic în Moldova.</i>	377
RESTAURARE — CONSERVARE	
24. MACRI SPIRIDONIA, DIACONESCU VIRGINIA, <i>Degradări și soluții de conservare și restaurare la textilele arheologice.</i>	385
25. IOAN OPRÎȘ, <i>Tradiții și realizări în opera de conservare — restaurare a monumentelor istorice (secolele XIX - XX).</i>	389
26. EUGEN DĂNILĂ, EUGEN IOAN, DALVINA LICSandRU, IOAN ȘERBAN, <i>Palatul Elisabeta — investigații și interpretări</i>	425
27. RADU POPA (1933-1993) <i>(Daniela Marcu)</i>	429

DESCOPERIRI PALEOLITICE ÎN ZONA CARPAȚILOR DE CURBURĂ

APOSTU AURORA-EMILIA

Dacă primele semnalări ale existenței paleoliticului pe teritoriul de la Curbura Carpaților au fost puse în evidență încă din anul 1924, când abatele H. Breuil¹, în lunga sa călătorie prin Transilvania, trecând Carpații spre Siret, la Colacu și Vitănești (fig. 1) — localități situate pe malurile văii Putna, de unde a „recoltat“ material litic aparținând paleoliticului, de pe terasa nu prea înaltă a Putnei, pe malul drept, cercetările nu s-au oprit aici, continuându-se în acest domeniu, mult mai târziu, între anii 1955-1958, de către S. Morintz, care, în urma unor cercetări de suprafață în zona Bîrseștiului, a descoperit la 300 m spre nord-vest, câteva silexuri, dintre care trei unelte tipice, în punctul numit „Lacul Dumbrăvii“².

În anul 1958 au fost efectuate cercetări de către dl. Gheorghe Constantinescu, pe terasa Putnei, în punctul „Vatra Satului“, în cuprinsul satului Tichiriș, (fig. 1) comuna Vidra³, cercetări continuate de Victor Bobi, în 1970⁴.

Urme ale existenței paleolitice au mai fost puse în evidență de către colectivul Muzeului județean Focșani, format din Gheorghe Constantinescu și Victor Bobi, în localitatea Fitionești⁵ (fig. 1), în punctul „Lupoia“, apoi cu ocazia campaniei de săpături efectuate între anii 1972-1975 în localitatea Iugani, comuna Boghești, situată pe malul stâng al pârâului Pereschiv (nu apare pe hartă, datorită poziției sale geografice — în sud-estul județului Bacău), (planșa 5 - fig. 2 și 3), unde se află necropola și așezarea din sec. IV e.n., cercetată de Victor Bobi,

¹ M. Brudiu, „Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova“ București, 1974, pag. 17

² S. Morintz, „Săpăturile de la Bîrsești“, Materiale și cercetări arheologice, vol. VII, 1961, pag. 205

³ N. Zaharia și M. Petrescu-Dîmbovița, „Așezări din Moldova...“, 1970, pag. 369

⁴ V. Bobi, „Contribuții la repertoriul arheologic al județului Vrancea — Descoperiri neo-eneolitice“, Extras, Studii și comunicări vol. IV, pag. 29

⁵ V. Bobi, „Contribuții la repertoriul...“.

- 17. DANIELA MARCU și EMIL LUPU, <i>Cahle din secolele XVI-XVII aflate în Colecția Muzeului județean Buzău.</i>	231
18. FLORENTIN-LIVIU CRISTEA, <i>Cercetări arheologice în cadrul complexului brâncovenesc „Adormirea Maicii Domnului” din Râmnicu Sărat. Așezarea prefeudală.</i>	253
19. EMIL LUPU, <i>Date arheologice privind Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” din Râmnicu Sărat, județul Buzău (secolele XVI - XIX).</i>	269
NUMISMATICĂ - SIGILOGRAFIE	
- 20. ERNEST OBERLÄNDER — TÂRNOVEANU, EUGEN — MARIUS CONSTANTINESCU. <i>Monede romane târzii și bizantine din colecția Muzeului județean Buzău.</i>	311
21. CONSTANȚA STIRBU, ANA-MARIA VELTER, <i>Tezaurul de la Săpoca, județul Buzău</i>	343
22. KATIUȘA PÂRVAN, <i>Un tezaur din secolul XVII descoperit în județul Buzău.</i>	367
23. CĂTĂLINA OPASCHI, <i>Sigiliul geometrului Iorgu Vucini — o mărturie despre începutul învățământului tehnic în Moldova.</i>	377
RESTAURARE — CONSERVARE	
24. MACRI SPIRIDONIA, DIACONESCU VIRGINIA, <i>Degradări și soluții de conservare și restaurare la textilele arheologice.</i>	385
25. IOAN OPRÎȘ, <i>Tradiții și realizări în opera de conservare — restaurare a monumentelor istorice (secolele XIX - XX).</i>	389
26. EUGEN DĂNILĂ, EUGEN IOAN, DALVINA LICSandRU, IOAN ȘERBAN, <i>Palatul Elisabeta — investigații și interpretări</i>	425
27. RADU POPA (1933-1993) <i>(Daniela Marcu)</i>	429

DESCOPERIRI PALEOLITICE ÎN ZONA CARPAȚILOR DE CURBURĂ

APOSTU AURORA-EMILIA

Dacă primele semnalări ale existenței paleoliticului pe teritoriul de la Curbura Carpaților au fost puse în evidență încă din anul 1924, când abatele H. Breuil¹, în lunga sa călătorie prin Transilvania, trecând Carpații spre Siret, la Colacu și Vitănești (fig. 1) — localități situate pe malurile văii Putna, de unde a „recolat” material litic aparținând paleoliticului, de pe terasa nu prea înaltă a Putnei, pe malul drept, cercetările nu s-au oprit aici, continuându-se în acest domeniu, mult mai târziu, între anii 1955-1958, de către S. Morintz, care, în urma unor cercetări de suprafață în zona Bîrseștiului, a descoperit la 300 m spre nord-vest, câteva silexuri, dintre care trei unelte tipice, în punctul numit „Lacul Dumbrăvii”².

În anul 1958 au fost efectuate cercetări de către dl. Gheorghe Constantinescu, pe terasa Putnei, în punctul „Vatra Satului”, în cuprinsul satului Tichiriș, (fig. 1) comuna Vidra³, cercetări continuate de Victor Bobi, în 1970⁴.

Urme ale existenței paleolitice au mai fost puse în evidență de către colectivul Muzeului județean Focșani, format din Gheorghe Constantinescu și Victor Bobi, în localitatea Fitionești⁵ (fig. 1), în punctul „Lupoaia”, apoi cu ocazia campaniei de săpături efectuate între anii 1972-1975 în localitatea Iugani, comuna Boghești, situată pe malul stîng al pârâului Pereschiv (nu apare pe hartă, datorită poziției sale geografice — în sud-estul județului Bacău), (planșa 5 - fig. 2 și 3), unde se află necropola și așezarea din sec. IV e.n., cercetată de Victor Bobi,

¹ M. Brudiu, „Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova” București, 1974, pag. 17

² S. Morintz, „Săpăturile de la Bîrsești”, Materiale și cercetări arheologice, vol. VII, 1961, pag. 205

³ N. Zaharia și M. Petrescu-Dîmbovița, „Așezări din Moldova...”, 1970, pag. 369

⁴ V. Bobi, „Contribuții la repertoriul arheologic al județului Vrancea — Descoperiri neo-eneolitice”, Extras, Studii și comunicări vol. IV, pag. 29

⁵ V. Bobi, „Contribuții la repertoriul...”

fiind descoperită o piesă paleolitică, vizavi, pe malul drept, în depunerea de loess, la adâncimea de 2 m, ce constă dintr-un fragment de lamă mijlocie din silex patinat, zis de Prut⁶.

Gh. Constantinescu, în urma unor periegeze, a efectuat cercetări ulterioare la Vitănești și Colacu, descoperind piese de silex aparținând aceleiași etape ale Paleoliticului, localități deja cunoscute anterior⁷.

În anul 1992, luna iunie, pentru întocmirea unui repertoriu arheologic privind descoperiri paleolitice și epipaleolitice din Moldova, cât și pentru verificarea așezărilor existente, cunoscute în literatura de specialitate, dl. Al. Păunescu, de la Institutul de arheologie din București, a întreprins împreună cu colectivul Muzeului Județean Focșani, format din Victor Bobi și Aurora Emilia Apostu, o amplă campanie de cercetări arheologice de suprafață ce a urmărit în principal reverificarea așezărilor ce aparțin paleoliticului superior, descoperite până în prezent în zona Carpaților de Curbură, cât și eventualitatea evidențierii de noi puncte de interes arheologic, ale paleoliticului sau chiar epipaleoliticului.

Cu ocazia acestor cercetări de suprafață (periegeze), au fost descoperite și alte puncte cât și urme de locuire mult mai vechi decât cele cunoscute pe teritoriul Vrancei, care se încadrează în Paleoliticul mijlociu, cu un inventar foarte bogat.

Materialul colectat recent, cât și cel existent în colecția noastră, a fost din nou verificat și atribuit colecției ce aparține patrimoniului arheologic al muzeului.

Astfel, verificarea a început în zona orașului Panciu, în localitățile Fitionești, Crucea de Sus și Mănăstioara (fig. 1), situate pe Valea Zăbrăuțului și Zăbrăuciorului, în patru puncte, dintre care două erau cunoscute anterior, de unde, întreg materialul colectat, format din 35 de piese litice (planșele 10-13), din gresie de glauconit, silex și șist negru, se încadrează unui Mousterian final — Aurignacian timpuriu; etapă nouă de evoluție stabilită pe teritoriul Vrancei.

Punctul „Ferma viticolă nr. 1 Movilița” (planșa nr. 1 - fig. 1), din care s-a colectat un număr de 12 piese aparținând acestei etape (planșa nr. 7 - fig. 1-4); planșa nr. 10 (fig. 1-7) și planșa nr. 11 (fig. 8-12). Un alt punct este „La NV de conacul lui Ene Baci” (planșa nr. 1 - fig. 2), din care am colectat un număr de 3 piese litice, dintre care un racloar dublu convex (planșa nr. 7, fig. 5), restul pieselor putând fi urmărite în planșa nr. 12, fig. 1-3; — puncte la care se adaugă cele cunoscute anterior „Chicera” și punctul „Măriuța Petrei” (planșa 2, fig. 3-4 și planșa 3 fig. 1), situate în apropiere de Dealul Cetățuie, din care am colectat un număr de 20 piese litice noi, (planșa 12, fig. 5-10; planșa 13, fig. 11-23). Printre piesele colectate amintim: cioplitoare uni și bifaciale, racloare, așchii masive, așchii simple și lamelare etc. (planșa nr. 8 — fig. 1-4).

În punctul „Măriuța Petrei” au fost efectuate cercetări în anul 1969 de către colectivul muzeului, format din Victor Bobi și A. Ițcuș, ce au descoperit o așchie lamelară de tip Levallois⁸.

⁶ Material inedit (V. Bobi)

⁷ N. Zaharia și M. Petrescu-Dîmbovița, *Așezări din Moldova...*

⁸ V. Bobi, „Contribuții....”.

În punctul „Chicera“, la 20 iunie 1977, s-a descoperit un vârf de săgeată din silex retușat bicefal, de culoare maroniu-albicios, spart la vârf. Cercetarea a fost efectuată de Gheorghe Constantinescu, Victor Bobi și Anton Paragină, de la Muzeul județean Focșani⁹.

Cercetarea a continuat în localitatea Bârsești, în punctul „Podul Vilcele“ (planșa nr. 3, fig. 2; planșa 4 — fig. 1), situat în marginea SV-ică a satului, de unde am colectat 3 piese din silex tipologic putând fi atribuite unei etape timpurii a gravettianului (planșa 8, fig. 5; planșa nr. 14, fig. 1-3).

Coborând de la izvoarele Putnei spre Bolotești, în localitatea Vitănești (pe malul drept al Putnei) (planșa nr. 4, fig. 2; planșa nr. 5, fig. 1), probabil pe locul sau în apropierea locului unde abatele H. Breuil a făcut descoperirea, am colectat de pe terasa a 3-a, de cca. 15 m a râului, în punctul numit „La Coasta Lacului“, un număr de 13 piese litice, atât din silex zis de Prut, (după Al. Păunescu), șist negru cât și gresie silicioasă cu glauconit, (planșa nr. 14, fig. 5-17), printre care amintim: o așchie denticulată, un fragment de lamelă simplă, așchii, un gratoar simplu, lamelă à dōs, o piesă cu trunchiere oblică, retușată abrupt etc. (planșa nr. 9, fig. 1-4). Tipologic, acest material aparține Gravettianului.

O altă zonă de interes ce a fost urmărită a fost Valea Milcovului, unde am făcut cercetări în punctul „La Deal“, com. Broșteni, în care s-a descoperit o așchie de mărime mijlocie dintr-o rocă marmoasă gălbui-alburie, parțial retușată în vârf, aparținând de asemenea unui strat de cultură paleolitică (planșa nr. 8, fig. 6 și planșa nr. 14, fig. 4).

Pe Valea Pereschivului, pe malul drept, în punctul „La Văleanca“, cunoscut anterior, unde, pe lângă piesa descoperită (planșa nr. 9, fig. 5), se pare că din acest punct mai provin încă 5 piese din silex de Prut, ce constau din fragmente de așchii lamelare și lame cu retușe fine de folosire. Informațiile provin de la V. Căpitanu de la Muzeul de arheologie — Bacău, pentru acest material litic provenit de la locuitorul din satul Boghești¹⁰.

O ultimă așezare cunoscută în zona Carpaților de Curbură, pentru prezența paleoliticului superior, cercetată până în anul 1991 de către Victor Bobi și în 1991 împreună cu Aurora Apostu, este cea de la Vîrteșcoiu, punctul „Cariera de argilă“ (planșa nr. 6, fig. 1-2), situată pe partea stângă a șoselei Odobești - sat Bociu, unde se află și o așezare din epoca bronzului și a feudalismului timpuriu¹¹. Cu această ocazie s-a descoperit, într-o depunere loessoidă de culoare galben-deschis, o lamă fragmentară de silex de bună calitate (zis de Prut), cu fine

⁹ 1) V. Bobi, op. cit.

2) M. Zaharia, și M. Petrescu — Dîmbovița, op. cit.

* Notă: Întreg materialul descoperit în urma cercetărilor efectuate în anul 1992, nu apare deocamdată publicat, urmând a apare într-o lucrare a domnului Al. Păunescu, apoi în lucrarea de Studii și comunicări a Muzeului din Focșani, pentru cea mai mare parte a acestuia;

¹⁰ Notă: Materialul se află în prezent în cadrul Muzeului de istorie Buzău;

¹¹ V. Bobi și A. Paragină, „Șantierul arheologic de la Vîrteșcoiu“ Studii și comunicări vol. VIII-X, 1989 pag. 41

retușe de folosire (planșa nr. 7 fig. 6 și planșa nr. 12, fig. 4). Atât stratigrafic cât și tehnico-tipologic, această piesă a fost atribuită gravettianului (după Alexandru Păunescu și Victor Bobi).

Tot pe aceeași terasă la circa 50 m de zona cercetată în profilul carierei de argilă, exploatată în prezent, am mai descoperit în 1991, un fragment de molar superior drept, destul de bune fosilizat, de *Bison* sp.¹². Nu se poate preciza dacă între acest rest fosil și piesa de silex, atribuită unei locuiri gravettiene există vreo legătură din punct de vedere stratigrafic (după Al. Păunescu). În afară de aceasta, am mai descoperit foarte multe gasteropode întregi, ce nu prezintă importanță stratigrafică, dar care au constituit hrana populațiilor de locuitori ce s-au perindat prin această așezare.

Deci, așa cum am mai afirmat, se poate concluda că cele mai vechi resturi de locuire pe teritoriul de la Curbura Carpaților, ce corespunde județului Vrancea, datează din Mousterian târziu sau Aurignacian timpuriu și că etapa cea mai bine reprezentată este a Gravettianului, îndeosebi Gravettian evoluat. Asupra tipului de silex întâlnit, acesta este în majoritatea de origine N-E-ică (de Prut), existând și posibilitatea unui silex ce se găsește în pietrișurile de Cîndești, sau a unui silex Sud-dunărean¹³. Cercetările mult mai amănunțite cât și necesitatea unor sondaje asupra acestor caracteristici, vor avea rezultate mult mai clare.

Tipul de unelte litice colectate în urma acestor periegeze dau un silex zis de Prut, în toate cazurile întâlnite (după Al. Păunescu).

*
* *

Cunoscând astfel situația existenței paleoliticului în acest teritoriu considerat pentru studiu (paleolitic mijlociu — paleolitic superior) corespunzător județului Vrancea, se pune problema existenței paleoliticului prin periegeze, cercetări de suprafață sau chiar săpături, la sud de zona Vrancei, în zona muntoasă din sudul Carpaților de Curbură și în special în N-E Munteniei de-a lungul râului Buzău, considerând totodată pentru studiul ales și această zonă în care existența paleoliticului a fost pusă în evidență încă din anul 1911 și în care se face cunoscută prezența tardenoisianului, etapă a epipaleoliticului, deoarece, cunoscându-se situația aici, comparând cu situația existentă până în prezent în zona Carpaților de Curbură, în care apar și noile așezări cercetate prin periegeze în anul 1992, se poate face o comparație a gradului de dezvoltare al fiecărei culturi, a celor două etape preistorice, cât și a ariei și domeniului de influență al culturii gravettiene dezvoltate pe întreg teritoriul României, întrucât în mod special în zona Vrancea sau sudul Moldovei apare foarte bine dezvoltat gravettianul și ca singura etapă dezvoltată de trecere spre tardenoisian.

¹² Determinarea restului fosil a fost făcută de paleontologul Costin Rădulescu, directorul Institutului de speologie — „Emil Racoviță” — București

¹³ C.S. Nicolăescu-Plopșor, „Noi cercetări asupra paleoliticului în regiunea București” SCIV Tom. 17 nr. 2 1966 pag. 311

În lucrare am cuprins și aceste așezări (publicate deja în literatură) o parte dintre ele — corespunzătoare zonei la care m-am referit, pe care le-am considerat a fi caracteristice. Necesitatea unor cercetări sistematice mult mai serioase se impune de la sine, în vederea stabilirii cât mai precise a caracteristicilor așezărilor ce au fost prezentate, precum și pentru stabilirea relațiilor acestor grupe umane din zona de curbă cu acelea contemporane lor din zonele geografice imediat învecinate, în sud-estul Moldovei — județul Galați, în sud-vestul Transilvaniei, (zona muntoasă), în nord-estul Munteniei (județul Brăila) și nordul Munteniei (județul Buzău) — teritoriu comparabil astfel, în urma cercetărilor, cu descoperirile efectuate în Podișul Moldovei¹⁴, aparținând atât paleoliticului cât și epipaleoliticului.

Urmărind figura 1, se poate observa o prezentare a localităților dintre râul Trotuș la nord, râul Siret la est, zona muntoasă a Carpaților de curbă la vest, cât și o parte a localităților din nordul Munteniei, așezări prin care prezența paleoliticului superior se face prin toate etapele de evoluție cât și prezența unei etape noi tardenoisianului; hartă rezultată în urma comparării punctelor deja cunoscute și publicate și punctele noi cercetate, din sudul Moldovei.

După cum se poate observa în fig. 2,3 și 4, în anii 1980, 1981 și 1989, în întreaga zonă prezentată erau cunoscute numai 6 așezări paleolitice și epipaleolitice (după Al. Păunescu)¹⁵, numai în această zonă; așezarea de la Lapoș (regiunea Ploiești)¹⁶ — fig. 2 și 3, stațiune cunoscută prin prezența aurignacianului și tardenoisianului (epipaleolitic), în care se constată lipsa totală a influențelor gravettiene și aceasta cu atât mai mult cu cât Lapoșul se găsește în imediata apropiere a râului Buzău, pe cursul superior al căruia se află așezarea gravettiană de la Cremenea¹⁷. În aceeași așezare de la Lapoș apar elemente paleolitice de tradiție mult mai veche ce se întâlnesc cu fragmente ceramice care aparțin unui neolitic timpuriu. Prezența elementelor neolitice în același complex cu elemente paleolitice târzii se datorează unor influențe sudice¹⁸, a mișcării de populații, efectuată în diferite direcții¹⁹.

Cea de a doua așezare este cea de la Gilma — Valea Brădetului (fig. 2 și 3) comuna Sita Buzăului, situată în regiunea muntoasă²⁰ din sud-estul Transilvaniei, în care s-au pus în evidență în urma săpăturilor peste 105 piese litice ce ajung chiar

¹⁴ V. Chirica și Gh. Enache, *Noi descoperiri paleolitice și epipaleolitice în Podișul Moldovei*, Acta Moldaviae Meridionalis, V-VI, 1983 — 1984, pag. 15

¹⁵ Al. Păunescu, *Le paleolitique et le mesolitique de Roumanie*, în *L'Anthropologie* (Paris) tom. 93, I, 1989, pag. 123-158

¹⁶ Fl. Mogoșanu, „Șantierul de la Lapoș”, Materiale și cercetări arheologice vol. VIII, pag. 145

¹⁷ Fl. Mogoșanu, „Unele aspecte ale paleoliticului de sfârșit din țara noastră”, SCIVA, an. XI, nr. 1, 1960, pag. 125

¹⁸ C.S. Nicolăescu — Ploșor și Al. Păunescu, „Comunicare ținută în martie 1956, cu privire la săpăturile arheologice de la Dirșu — Ceahlău”

¹⁹ Fl. Mogoșanu, „Unele aspecte ale paleoliticului...”

²⁰ Al. Păunescu și I. Pop, „Săpăturile de la Gilma”, Materiale și cercetări arheologice vol. VII, pag. 33

până în solul negru vegetal, de unde rezultă o acțiune de pătrundere pe verticală²¹. material ce atestă prezența gravettianului întârziat epipaleoliticului. Sondajul efectuat la „Poarta Cremenii” prezintă un nivel cu microlite asemănătoare și poate contemporan cu cel de la Gilma-Roate²². În așezarea de la Cremenea-Sita Buzăului²³ (fig. 2,3 și 4), situată pe terasa inferioară a râului Buzău, se întâlnesc elemente ale aurignaciunului, gravettianului, cât și ale epipaleoliticului, stațiune pusă în evidență încă din 1911 de către Julius Teutsch²⁴. Săpăturile s-au efectuat în două puncte, în care au apărut elemente ale aurignacianului mijlociu de sfârșit (locuire săracă în resturi de cultură materială — faună, vetre foc etc.) cât și gravettian întârziat²⁵. Cel de-al patrulea nivel apare în asociere cu ceramica neolitică timpurie²⁶. Pe baza datelor de Carbon 14 (radiocarbonice), sfârșitul culturii autignaciene se situează pe la 24.000 - 23.000 BP²⁷.

O ultimă așezare cercetată și prezentată de cercetătorul Alexandru Păunescu pentru zona specificată la începutul lucrării, este așezarea în aer liber de la Costanda-Lădăuți (fig. 2 și 3), cunoscută prin prezența epipaleoliticului reprezentat prin cultura terdenoisiană, asemănătoare cu cea de la Cremenea și Gilma-Roate²⁸.

Dacă ne referim la terdenoisianul de la Gilma-Roate (după M. Brudiu) vom observa că diferența este mai mare între acesta și cel din sud-estul Moldovei, deoarece fondul gravettian este mai diminuat la acesta din urmă. S-au putut distinge cel puțin două faze de dezvoltare al terdenoisianului din România și anume o fază mai veche de la Gilma-Rote și Sita Buzăului unde fondul gravettian este mai pregnant²⁹ și alta mai nouă în nordul Moldovei³⁰.

Descoperirile terdenoisiene, atât cele din estul Moldovei cât și cele de la Lapoș, Sita Buzăului, Costanda-Lădăuți, fac parte dintr-o arie mai largă situată în nord-vestul Mării Negre³¹. Lipsa unui utilaj litic bogat și variat dovedește că

²¹ Al. Păunescu și I. Pop, op. cit.

²² Al. Păunescu, „Săpăturile de la Gilma (comuna Sita Buzăului)” Materiale și cercetări arheologice, vol. VIII, pag. 153

²³ I) C.S. Nicolăescu-Plopșor și I. Pop, „Cercetări și săpături paleolitice de la Cremenea și Imrejurimi”, Materiale și cercetări arheologice, vol. VI, pag. 51

2) Al. Păunescu, „Cercetări paleolitice — săpăturile de la Cremenea și Costanda-Lădăuți”, SCIV, tom. 17, nr. 2, 1966, pag. 311

²⁴ C.S. Nicolăescu-Plopșor; „Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956”, Materiale vol. V, 1959, pag. 29-34

²⁵ Fl. Mogoșanu, „Unele aspecte ale paleoliticului de sfârșit...”, op. cit.

²⁶ C.S. Nicolăescu-Plopșor și I. Pop, „Materiale” vol. VI, pag. 51

²⁷ Al. Păunescu, „Paleoliticul din peștera Gura Cheii — Rîșnov și unele considerații privind cronologia locuirilor paleolitice din sud-estul Transilvaniei” SCIVA 1991, tom. 42, nr. 1-2, pag. 5

²⁸ Al. Păunescu, „Cercetările paleolitice — săpăturile de la Cremenea...” op. cit.

²⁹ Al. Păunescu, „Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită, descoperite pe teritoriul României”, 1970, pag. 32

³⁰ Al. Păunescu, „Cu privire la perioada de sfârșit a epipaleoliticului din nord-vestul și nord-estul României”, SCIV 15 nr. 3 1964, pag. 322-331

³¹ M. Brudiu, „Primele descoperiri terdenoisiene din sud-estul Moldovei”, SCIVA, tom. 22, nr. 3, 1971 pag. 361

oamenii paleolitici de la Lapoș erau din punct de vedere al stadiului cultural destul de înapoiați; explicația putând fi dată prin izolarea acestei așezări și lipsa ei de legătură cu așezările paleolitice din jur, cum ar fi cea de la Cremenea, care cunoaște o mare dezvoltare în vremea aceea a tehnicii prelucrării pietrei. Apariția unor gratoare străine, de caracteristici generale al uneltelor de la Lapoș, ca materie primă cât și ca tehnică, arată că izolarea nu era chiar completă³².

O așezare nouă ce atestă prezența gravettianului este cea de la Vadu Săpat — Fîntînele (fig. 3 și 4), cunoscută și cercetată de Al. Păunescu și V. Chirica, așezare situată în apropiere de Lapoș³³. Așezarea de la Vadu Săpat — Fîntînele a fost cercetată prin săpături făcând parte din cele aproximativ 57 de așezări aparținând gravettianului oriental, (numărul celor cercetate prin depistări de teren fiind mult mai mare, la care se adaugă și noile puncte descoperite în județul Vrancea) considerate a fi unul din ariile diferite de răspândire al gravettianului de pe teritoriul României³⁴. În figura 4 se pot observa cele două așezări gravettiene cunoscute în zonă, singurele depistate în urma săpăturilor de la Cremenea și Vadu Săpat. (după V. Chirica).

S-a arătat că tradenoisianul din estul și sud-estul României (teritoriul dintre Siret și Prut) — până în prezent zona dintre Carpați și Siret nu a oferit nici o locuire din această etapă —, cel al Drobrogei și cel al Munteniei de est-nord-est — a făcut parte din marele complex cultural al tardenoisianului nord-vest-pontic. Este știut că industriile din diverse așezări tardenoisiene din Moldova și Dobrogea prezintă similitudini ce merg până la identitate cu cele descoperite în stațiunile mezolitice de la est de Prut³⁵. O stațiune în acest sens este cea de la Largu (județul Buzău), fig. 3, situată în Câmpia Bărăganului, pe malul drept al râului Călmățui, în care s-au pus în evidență elemente ale tardenoisianului, în urma cercetărilor efectuate de către Paul I. Dicu³⁶ și apoi, în 1980 de Al. Păunescu, singura stațiune de altfel ce apare clar cunoscută pe teritoriul județului Buzău.

Ca o concluziune a existenței paleoliticului pe acest mare teritoriu, se poate spune că acesta este prezent aici numai prin etapele superioare (aurignacian și gravettian) cât și prin apariția etapei noi față de sudul Moldovei, a tardenoisianului, deci o evoluție din Mousterian final în zona Vrancei și până la tardenoisian în zona Buzăului.

³² Fl. Mogașanu, „Sanctuarul de la Lapoș”, Materiale vol. VIII, pag. 145

³³ 1) Al. Păunescu, „Evoluția istorică pe teritoriul României din Paleolitic până la începutul neoliticului”, SCTVA tom. 31 nr. 4, 1980 pag. 519; extras

2) V. Chirica și M. Tîmbașche, „Cercetări arheologice în așezarea de la Dolhasca (județul Suceava) și unele considerații privind gravettianul de pe teritoriul României” Memoria antichitatis, extras, vol. VI-VIII, 1981, pag. 267

³⁴ V. Chirica și M. Tîmbașche, op. cit., pag. 275

³⁵ Al. Păunescu, „Scurtă privire asupra paleoliticului și mezoliticismului din Dobrogea”, SCTVA, tom. 41, nr. 3-4, 1990, pag. 228

³⁶ 1) Paul I. Dicu, SCTVA, tom. 30 nr. 4, 1979, pag. 517-518

2) Al. Păunescu, „Evoluția istorică pe teritoriul României...” op. cit.

Întrucât pe teritoriul Vrancei toate semnalările existenței paleoliticului sunt date în urma unor periegeze, cercetări de suprafață, efectuate în timp, s-a cerut a fi necesară această cercetare de verificare, în scopul confirmării unor puncte inedite, nepublicate, mărindu-se cu această ocazie numărul de unelte prelucrate atât din paleolitic superior, dar mai ales, din paleolitic mijlociu cu un inventar foarte bogat cât și pentru corelarea datelor existente în zona menționată specifică județului Vrancea, zona descrisă mai sus, de-a lungul râului Buzău, în care influența caracteristicilor materialului tipologic apare bine definitivată datorită săpăturilor efectuate.

Deci, ca o comparație cât și ca evoluție finală a locuirilor paleolitice întâlnite în toată această zonă, se poate observa că în primul rând marea majoritate a așezărilor din vest-sud-estul județului Vrancea, cât mai ales din zona muntoasă au dat rezultate arheologice în urma unor importante campanii de săpături arheologice, putându-se astfel prezenta date mult mai multe și clare asupra evoluției paleoliticului și epipaleoliticului prezente, iar că stațiunile arheologice din exteriorul Carpaților de Curbură corespunzătoare zonei Vrancea, cât și cele din zona Bîrseștiului au fost cercetate doar prin cercetări de suprafață și periegeze, reușind să stabilim existența unei etape sau alta a paleoliticului doar din aceste cercetări. Pentru a se putea face o corelare bine întemeiată între zona de curbură și Moldova în general, cu nord-estul Munteniei cât și cu sud-estul Transilvaniei, sunt necesare mult mai multe date nu numai de ordin arheologic, dar și palinologic, stratigrafic, metode de radiocarbon și polen, cât și pe baza faunei și florei fosile, care, împreună cu viitoarele cercetări în zona menționată din punct de vedere arheologic, vor putea da date convingătoare cât și posibilitatea emiterii unei teorii clare în ceea ce privește evoluția fiecărei etape a paleoliticului (mijlociu, superior) în diferitele direcții ale zonelor sau chiar arealelor geografice deja cunoscute.

S-a reușit astfel o îmbogățire a patrimoniului muzeului nostru, cu piese și dovezi noi de locuire pe teritoriul Vrancei, ce s-au adăugat celor existente, care, în urma cercetărilor efectuate atestă o evoluție mult mai timpurie, față de cele existente, de aproximativ 300.000 - 40.000 î.e.n. (paleolitic mijlociu — superior).

Acestea, împreună cu alte cercetări ce vor urma, probabil și în urma unor sondaje sau chiar săpături, vor fi viitoarele puncte de cercetare pentru aducerea și a acestei perioade preistorice, pe fundamentul unei baze solide, spre cercetare.

SUMMARY:

„Palaeolithic discoveries in the Romanian Curve of the Carpathians zone“

The submissive zone of the study about surface rechearches and perieghetics corresponds to the territory from the Trotuș river at the North, Siret river at the East, mountainous zone of the Curve Carpathians and South-East of Transilvania and, especially way-for the compare with this described above zone — and the territory included in the North and North-East of Muntenia in which zone, the rechearchs have made at last some soundings or even excavations.

The according territory of the Vrancea district at outside of Carpathians and mountainous zone (Bîrsești zone) of the Curve Carpathians certify — at last the perieghetics and surface rechearchs effected still of 1924 years and recently, in 1992 — the presence to the footprints of inhabitant beginning with Middle Paleolithic (finally Mousterian — earlier Aurignacian) new evolution stage discovered about a very rich numbers of lithic material in very much settlements and a footprints of inhabitant belonging the Gravettian stage, very well represented on this territory, stage which appears also in the South of Vrancea, throughout the Buzău district, in more settlements, Gravettian beside epipaleolithic (tardenoisian stage) on which don't meet it in the space between Siret and Carpathians. (Vrancea zone)

Was discovered a number about ten localities beside already those known, what include lithic pieces of the these periods, out of collected a number about 60 tools, has been attributed both middle palaeolithic an superious palaeolithic (Gravettian); — of very much points ground. (to see the plates and the figures)

Of the all studied points about surface rechearchs, in the Vitănești locality (the Bolotești commune) situated it on the right bank of the Putna river, what wanders through Vrancea district appears very well developed the Gravettian (with lithic pieces from silex of Putna), probably on the place or close by place in which H. Breuil's abbot he made the discovery, in 1924 years, a numerous lithic pieces belonging to Palaeolithic.

After my opinion this zone, with very well developed terraces and more selected in the points in which we made the rechearch, requires at least the effectuation one of archaeological sounding, then in the future, the organization one of campaign of the excavations.

In the proper zone of the southern district, along Buzău river, until mountainous zone, and this, the archaeological excavations established a very rich lithic inventory but, present about Aurignacian, Gravettian end Tardenoisian.

The necessity some more detailed studies of the these zones, from the exterior of Carpathians Curve, in the South-East of Moldova will settle the relations and the interdependence these human's groups which lived in this space with the contemporary groups them from geographical immediately neighbouring zone but, especially, the connection between the South of Moldova with North of Muntenia, with different characteristic of the presentation.

The work is a historian and snidy about the rechearchs effected in this zone, but in the 1992 years succeded it in this way an enrichment of the our patrimony museum with new proofs of the place on the Vrancea territory, proofs which added they extant those.

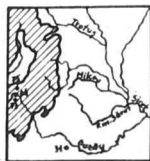
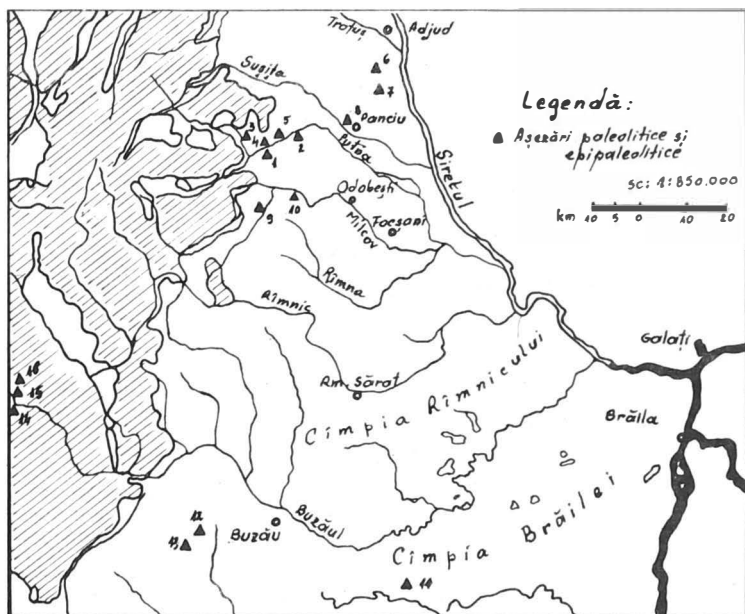

Fig. 2

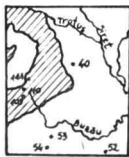

Fig. 3

Fig. 4

0 25 100 Km

Fig. nr. 1: Harta descoperirilor paleolitice, epipaleolitice din Zona Carpaților de Curbură și sud-estul Transilvaniei:

1 — Sat. Colacu, com. Vidra (paleolitic); 2 — Sat. Vitănești, comuna Bolotești (gravettian — paleolitic superior); 3 — Bîrsești, com. Bîrsești (gravettian); 4 — Tichiriș, com. Vidra (paleolitic); 5 — Vidra (paleolitic); 6 — Fitionești (mousterian — paleolitic mijlociu); 7 — Mănăstioara, com. Fitionești (mousterian); 8 — Panciu (moust.); 9 — Broșteni, com. Broșteni (paleolitic); 10 — Beciu, com. Vîrteșcoiu (gravettian); 11 — Largu (epipal.); 12 — Lăpoș (aurign tardenois); 13 — Vadu Săpat — Fîntînele (gravet.); 14 — Gîlma — Valea Brădetului (gravet. întîrziat epipal.); 15 — Cremenea — Sita Buzăului (aurign, gravet., epipal.); 16 — Costanda — I.ădăuți (tardenoisian); Fig. nr. 2: Prezența paleoliticului, epipaleoliticului după Al. Păunescu, la nivelul anului 1989; Fig. nr. 3: Prezența paleoliticului, epipaleoliticului, în zona de Curbură a Carpaților și NE-ul Munteniei după Al. Păunescu, an. 1980.; Fig. nr. 4: Așezări gravetiene cercetate prin săpături după V. Chirica și M. Tănăsache, anul 1981

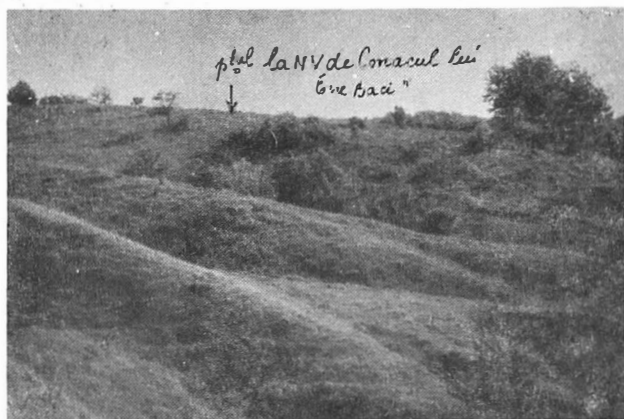
1

2

Planșa I fig. 1. Imaginea traseului dintre pct. „Ferma Nr. 1 Movilița” și pct. „La NV de Conacul lui Ene Baci”

fig. 2 „La NV de Conacul lui Ene Baci” (Mănăstioara — Panciu)

1

2

Planșa 2 fig. 1 Pct. „Chicera” — Mănăstioara — com. Fitionești
fig. 2 D-lul Cetățuia — Pct. „Măriuța Petrei” — Mănăstioara

1

2

Planșa 3 fig. 1 D-lul Chicera, pct. „Lupoaia” — Mănăstioara
fig. 2 — Imagine spre pct. „Podul Vlcele” — Bîrsești

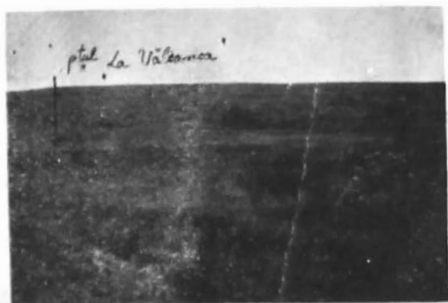

1

2

Planșa 4 fig. 1 Traseul de la pct. „Podul — Vîlcele” spre com. Bîrsești
 fig. 2 Pct. „La Coasta Lacului” — terasa a III-a a râului Putna. Vedere
 generală a celor 4 terase — Vitănești

Planșa 5 fig. 1 — Malul drept al râului Putna-Vișnești
fig. 2 — Pct. „La Văleanca”, sat Iugani, com. Boghești
fig. 3 Pârâul Pereschiv, sat Iugani, com. Boghești

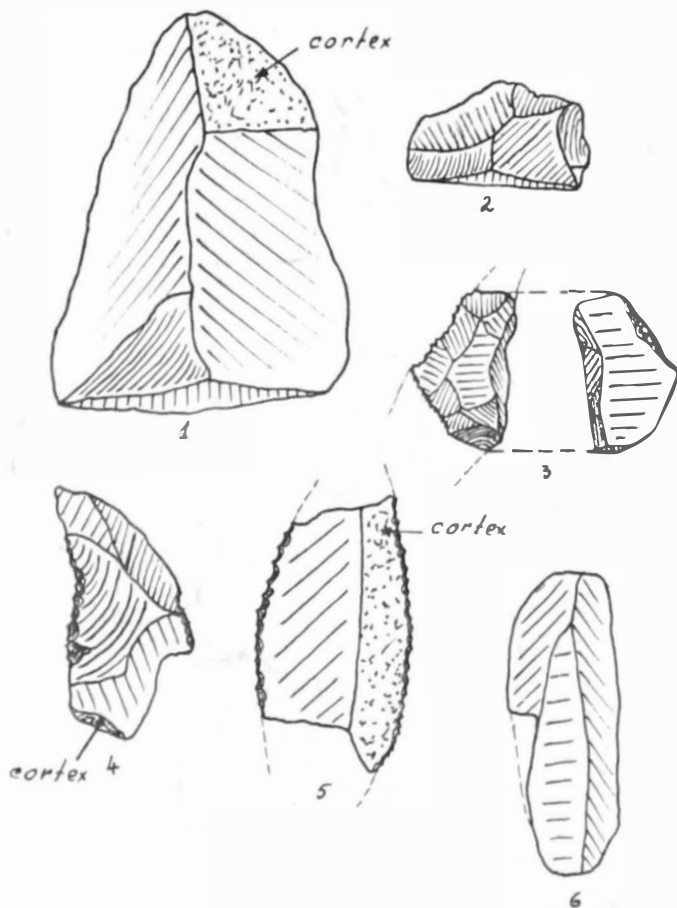

1

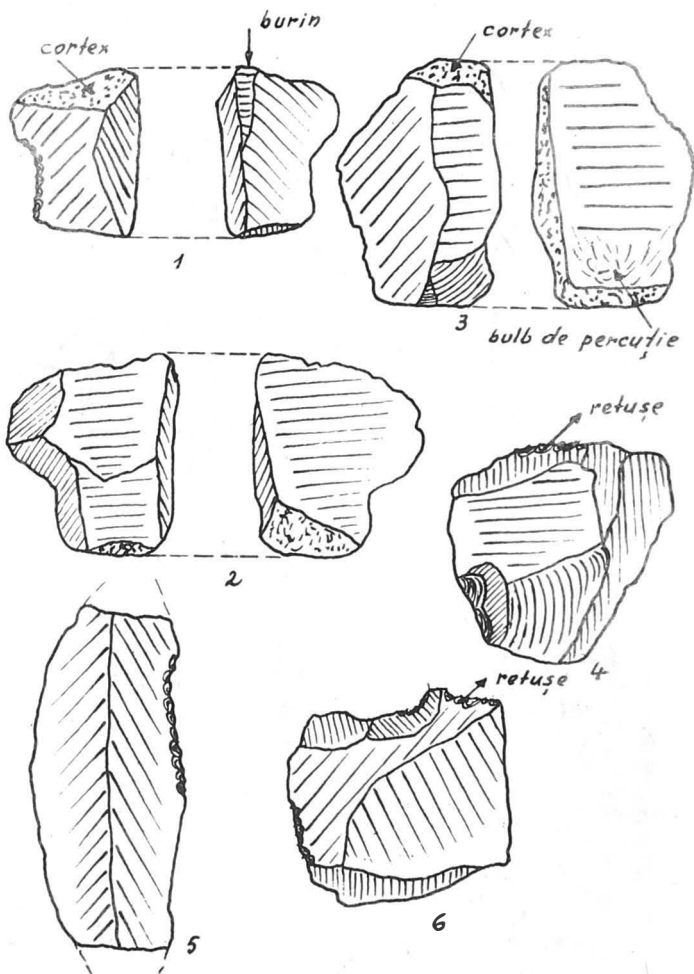

2

Planșa 6 fig. 1 Pct. „Căruța de argilă” — sat Beciu, com. Vârteșcoiu, terasa de 30 m
— profil
fig. 2 Vedere de ansamblu a „Căruței de argilă”

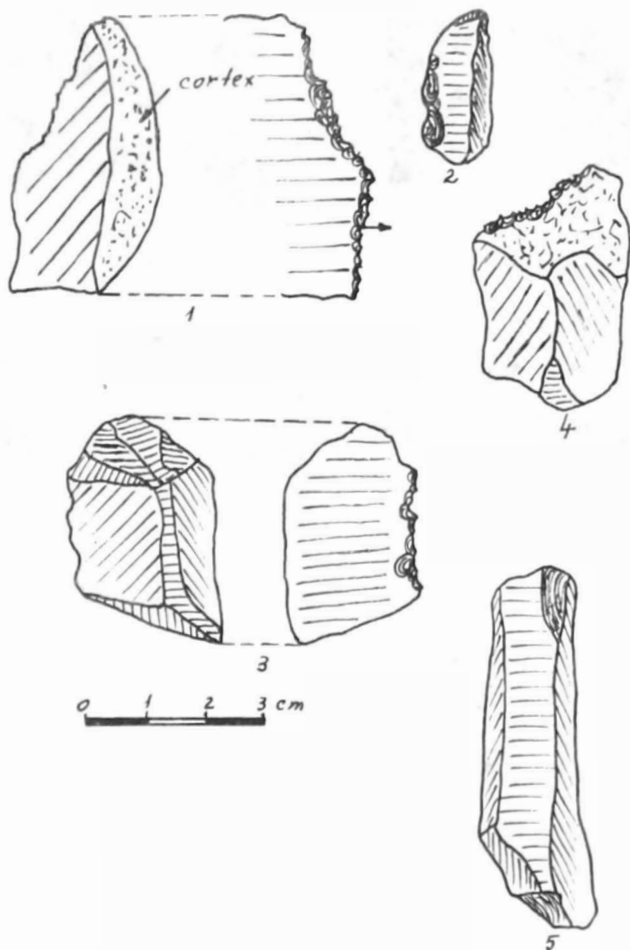
Plangă 7 1-4 Piese litice din pct. „Ferma viticolă Nr 1 Movilița” Panciu
 5 Piesă din pct. „La NV de Conacul lui Ene Răci” (racloar)
 6 Lamă din silex de Prut din pct. „Cariera de argilă”

Planșa 8. 1-4 Piese litice colectate din pct. „Chicera”

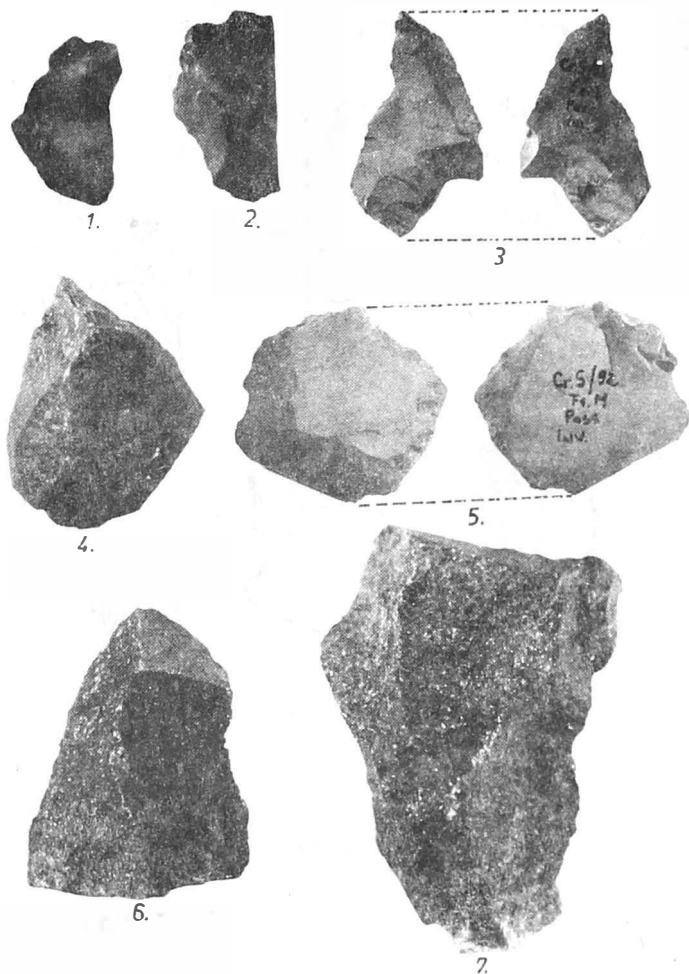
5 Lamă fragmentară „à bord abattu” din pct. „Podul Vlcele”

6 Așchie parțial retușată în vârf dintr-o rocă marmosă din pct. „La Deal”
— Broșteni

Planșa 9. 1-4 Material litic din pct. „La Coasta Lacului”, Vitănești

5 Fragment de lamă din silex de Prut din pct. „La Văleanca” — Iugani

Plasa 10 1-7 Material litic aparținând paleoliticului mijlociu (mousterian final), în așezarea de la Crucea de Sus — Panciu

8

9

10.

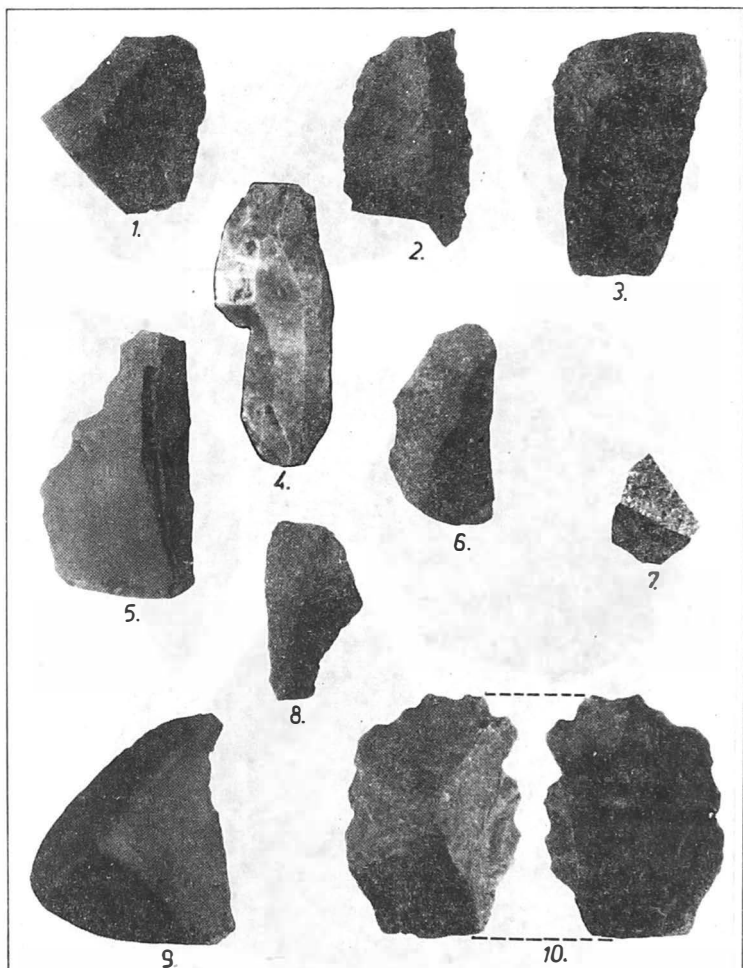

11.

12.

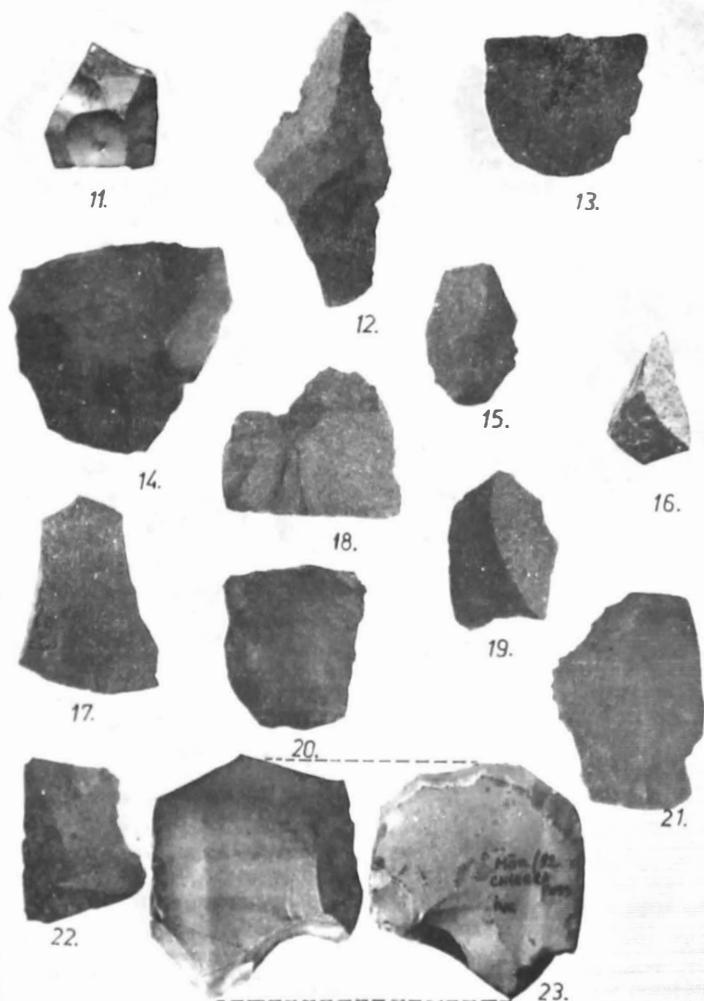
Plasa 11 8-12 Material litic aparținând paleoliticului mijlociu (mousterian final), în
așezarea de la Crucea de Sus — Panciu

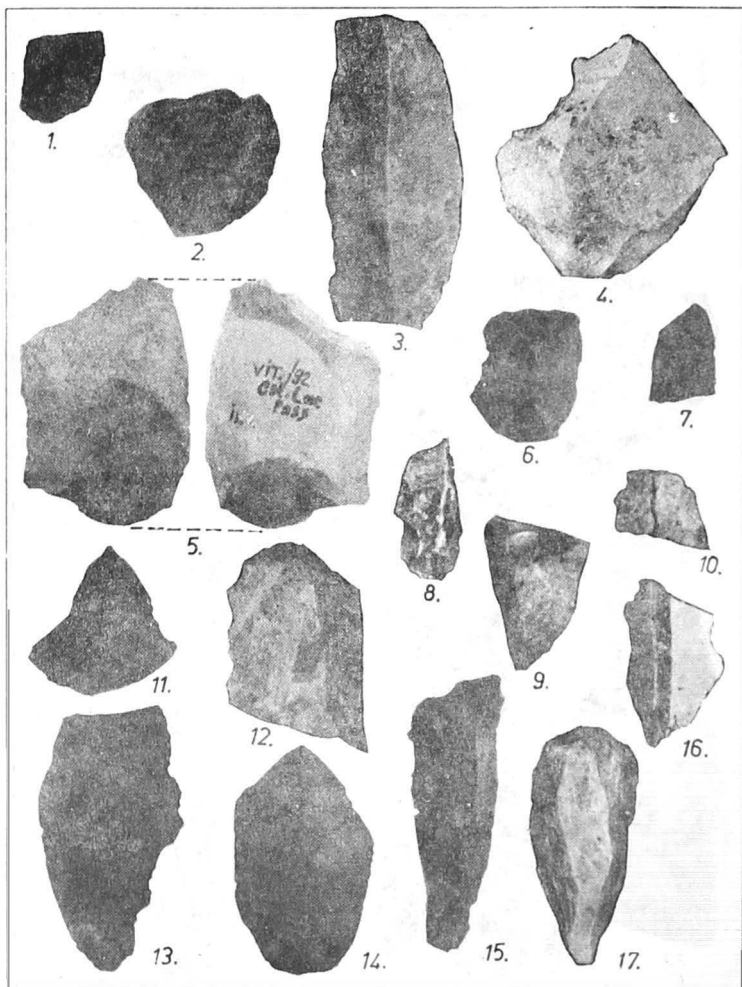
Planșa 12 1-3 Material litic aparținând paleoliticului mijlociu (mousterian final), în așezarea de la Mănăstioara — Panciu

4 Piesă litică aparținând paleoliticului superior-gravettian — în așezarea de la Vârteșcoiu

5-10 material litic aparținând paleoliticului mijlociu (mousterian final), în așezarea de la Mănăstioara — Panciu, pct. „Chicera”

Planșa 13 fig. 11-23 Material litic aparținând paleoliticului mijlociu (mousterian târziu), în așezarea de la Mănăstioara

Planșa 14 fig. 1-3 Piese litice din silex de Prut, aparținând paleoliticului superior (gravettian), în așezarea de la Bîrsești, (pct. „Podul Vâlcelele)“

Fig. 4 Piesă litică din marnă albă, aparținând paleoliticului în așezarea de la Broșteni

Fig. 5-17 material litic aparținând paleoliticului superior (gravettian), în așezarea de la Vițănești, pct. „La Coasta Lacului“

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA NĂENI, JUDEȚUL BUZĂU

(Raport preliminar asupra campaniei din anul 1982)

de ION CHICIDEANU

Semnalată mai de mult de către A. Vulpe și V. Drâmbocianu, stațiunea monteoreană de la Năeni, punctul „Zănoaga” a făcut obiectul unei prime campanii de cercetări arheologice care urmărea, în primul rând, salvarea obiectivului cu pricina, amenințat de lucrările de extindere a carierei Năeni. Totodată se avea în vedere și stabilirea caracterului așezării, a stratigrafiei precum și obținerea unor noi date privind cultura Monteoru, cultură reprezentativă pentru Muntenia de nord-est în epoca bronzului.

Săpăturile finanțate de către Muzeul Județean Buzău au fost începute la 24 august și s-au încheiat la 10 septembrie 1982. Colectivul a fost compus din Ion Chicideanu, de la Institutul de Arheologie București, responsabilul șantierului, arhitect Livia Melinte, care a efectuat ridicarea topografică a stațiunii și studenta Raluca Barac de la Universitatea București. Un ajutor prețios a fost acordat colectivului de către conducerea muzeului precum și de către autoritățile locale.

Stațiunea de la punctul „Zănoaga” reprezintă de fapt un complex de așezări, aparținând culturii Monteoru. Complexul respectiv este constituit din cinci așezări, identificate pe teren prin cercetări de suprafață. Prima dintre acestea se găsește pe un platou al crestei stâncoase Zănoaga la o altitudine de circa 650 m. Platoul are o formă, în plan, elipsoidală, cu axul lung corespunzând traseului crestei. Înconjurat din toate părțile de pante abrupte, platoul comunică cu restul complexului doar printr-o porțiune îngustă de la capătul de vest, fiind astfel un fel de cetate fortificată natural. Cea ce a doua așezare, aflată mai jos cu 50 m față de prima, este un promontoriu desprins din versantul de nord al crestei Zănoaga și prezintă o ridicătură de pământ la partea care face legătura cu restul complexului, putând fi vorba de un vul de pământ ridicat de locuitorii din epoca bronzului. Până la o verificare pozitivă prin săpături, rămânem la ipoteza că și în cazul celei de a doua așezări ne aflăm în fața unei cetăți. Așezarea a treia, cea mai întinsă se află pe pantele de nord ale crestei Zănoaga, la nord-est de prima așezare, în acest caz fiind evident vorba de o locuire deschisă. A patra așezare se află pe panta de sud a

crestei la sud-vest de așezarea nr. 1 și are o întindere comparabilă cu cea de a treia. În sfârșit, așezarea nr. 5 se află pe o altă culme a crestei amintite, fără însă a prezenta urme de fortificație.

Săpăturile s-au efectuat mai întâi pe așezarea nr. 1, care prin poziția sa centrală se pare că a fost acropola complexului monteorean descris. Pe de altă parte, în clipa extinderii carierei de calcar, așezarea nr. 1 este prima amenințată. Datorită unor condiții obiective, săpătura nu a atins pământul viu, nefiind epuizat tot stratul de cultură. Cu toate acestea s-au putut face unele observații de ordin stratigrafic, putând afirma că pe așezarea nr. 1 ne aflăm în fața unei prime locuiri aparținând sfârșitului epocii bronzului, reprezentată printr-un strat de pământ negru-cenușos cu pietre și mult material arheologic (cioburi, oase, chirpic, carbune etc.) Numeroase pietre, aflate în această depunere groasă de 0,20-0,25 m, păstrau urme de arsură. Acestei depuneri îi aparțin și complexe nr. 1, 2 și 4. Complexul 1 cuprinzând și o vatră păstrată parțial *in situ*, reprezintă, ca și celelalte două, resturile unei locuințe de suprafață. Materialul ceramic cuprinde forme caracteristice sfârșitului epocii bronzului, corespunzând recent identificatului aspect cultural Petrișoru-Racovițeni. Ceea ce aduce în plus cercetarea de la Năeni este prezența omoplaților crestați și a două sule de bronz, piese ce asigură datarea nivelului respectiv în cursul sec. XIII-XII î.e.n. Mai amintim din acest nivel două fusaiole, vasele decorate cu măturica, un vârf de săgeată cu baza scobită, meșteșugit lucrat dintr-un silex de culoare trandafirie. Un loc aparte îl ocupă numeroasele piese din os sau corn — mânere, străpungătoare, unele decorate, la care se adaugă fragmente de coarne de cerb cu urme de prelucrare, oase cu urme de prelucrare, toate constituind indiciile că ne aflăm în preajma unui atelier de produs obiecte din os și corn.

Cea de a doua depunere de pe Cetățuia nr. 1 de la Zănoaga este documentată de complexul nr. 3, ce aparține unui strat brun-închis. Complexul, reprezentând resturile unei locuințe, cuprinde pietre de râșniță, ceramică (fragmentară) din care se remarcă vasele de ofrandă cu gâtul trompetiform, ceștile cu torți supraînălțate, toate forme ce trimit la o fază de sfârșit a culturii Monteoru.

În sfârșit, tot de pe Cetățuia nr. 1, mai semnalăm câteva cioburi aparținând mai puțin cunoscutei faze MIB.

Cetățuia nr. 2 a fost doar sondată, fiind surprinsă o locuire aparținând fazei MIA, reprezentată printr-un strat brun cu chirpic, cioburi și pietre. Materialul ceramic, absolut tipic, se înscrie în formele cunoscute pentru faza IA a culturii Monteoru.

A mai fost cercetată și așezarea nr. 3, unde s-au descoperit o locuință și două gropi aparținând fazei Monteoru IIB, precum și material ce atestă o locuire de tip MIA.

Deși restrânse, cercetările arheologice de la Năeni au avut meritul de a pune în evidență un complex remarcabil de așezări aparținând culturii Monteoru, comparabil, într-o anume măsură, complexului din stațiunea eponimă a culturii.

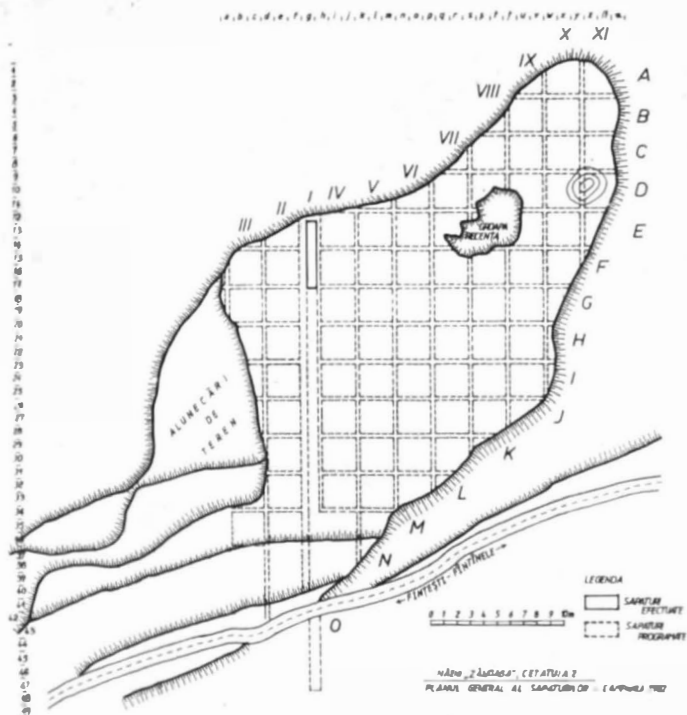
Totodată, o serie de materiale descoperite au avut darul de a aduce precizări de ordin cronologic privind aspectul Petrișoru-Racovițeni, mai puțin cunoscut.

Activitatea șantierului a fost completată printr-o serie de periegheze, fiind indentificate sau verificate pe teren o serie de alte puncte de interes arheologic după cum urmează:

1. Dealul Șipot, aflat la Nord de localitatea Tufe, unde se găsește o stațiune neolitică cu un material în care apar asociate materiale ceramice Gumelnița cu ceramică Precucuteni.

2. Dealul Daghidoiu, aflat la vest de complexul Zănoaga, pe care s-au găsit cioburi decorate cu șnurul ce ar putea documenta o locuire de tip Cernavodă I.

3. Locul „La Chisaroiu”, aflat deasupra localității Cătun, sub culmea Greabân, unde se află o așezare de secol IV e.n., identificată și de A. Vulpe și V. Drâmbocianu.

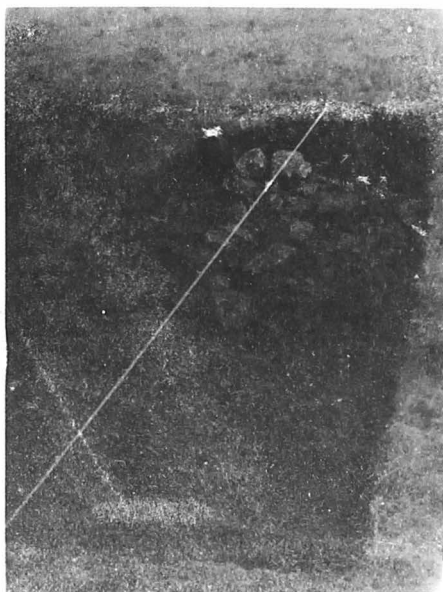
Pl. 2. Năeni Cetățuia 2. Planul general al săpăturilor din 1982.

1.

2.

3

Pl. 3. Năeni Cetățuia 1. Aspecte de șantier.

ETAPELE TIMPURI ȘI TÂRZII ALE CULTURII MONTEORU DIN ZONA DE CURBURĂ A CARPAȚILOR ÎN LUMINA NOILOR DESCOPERIRI ARHEOLOGICE*

drd. VICTOR BOBI

Identificată prin cercetările arheologice începute la Sărata Monteoru¹-Buzău în 1917, când i s-a atribuit și numele așezării eponime², cultura Monteoru a fost descoperită și în alte localități cum sunt cele de la Băiești—Aldeni³, Smeieni⁴, Cărlomănești⁵ etc., unde au fost întreprinse săpături sistematice și mici sondaje, care împreună cu cercetările periegetice au mărit considerabil numărul de așezări și necropole, dând informații importante privind epoca bronzului și în special cultura Monteoru.

Cercetările efectuate ulterior în nord-estul Munteniei cât și în sud-vestul

*Prezenta comunicare a fost susținută în cadrul Colocviului XII a Institutului de Arheologie București, Secția Comunei Primitive — București, 1-3 decembrie 1983. Menționăm că a fost completată cu descoperirile din ultimii ani. De asemenea comunicată și în cadrul Sesiunii de rapoarte — Buzău 1993.

¹Comuna Monteoru—jud. Buzău, a dat numele uneia din cele mai importante culturi ale epocii bronzului din țara noastră. Prin bogăția și importanța descoperirilor, Sărata Monteoru constituie unul din marile complexe arheologice ce cuprinde așezări și necropole ce aparțin perioadelor din neolitic și până în secolul XII e.n.

²Nestor, BER RGK, 1933, p. 94—100, Tratat Istoria României, I, București, 1960, p. 100—105; Raport general asupra săpăturilor de la Sărata Monteoru, în Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de antichități în anii 1942-1943, București 1944, p. 20 și urm.; Ion Nestor și colaboratorii, SCIV I, 1950, p. 53-56; SCIV, 4, 1953, 1-2, p. 69—90; SCIV, 1955, 3—4, p. 497—515; Eugenia Zaharia și Alexandrina Alexandrescu, SCIV, II, 1951, p. 159—169; Eugenia Zaharia, în Actes din VIII-e Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques, Belgrad, 1971, p. 52; Idem, Studii și cercetări de istorie huzoiană, Buzău, 1973, p. 17; Idem, Dicționar de Istorie veche a României, București, 1976, p. 411—415, 525—528, Eugenia Zaharia, La culture de Monteoru, Dacia, NS, 21, 1987, 1—2, p. 21; Idem, Dacia, NS, tome XXXIV, 1990, p. 23—51.

³Gh. Ștefan, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 138-149.

⁴Victor Teodorescu, Materiale, VIII, 1962, p. 273—285

⁵Al. Oancea, Cercetări arheologice, Muzeul de Istorie a României II, 1976, p. 191—238

Moldovei, atât prin investigațiile de suprafață⁶ (periegeze), mici sondaje, cât și prin săpăturile sistematice întreprinse în localitățile Ruginești⁷, Bonțești⁸, Pădureni⁹, Bârsești¹⁰, Terchești¹¹, Cîndești¹², Vrancea, „Cetățuie” și Cîndești punctul „Coasta Banului”¹³ (necropolă), Mănăstioara¹⁴, Pufești¹⁵, Coroteni¹⁶, Palanca¹⁷-Urechești, Vîrteșcoiu¹⁸, Bolotești¹⁹ cât și unele descoperiri fortuite²⁰, au mărit considerabil și

⁶ Începând din anii 1956—57, Colectivul Muzeului județean Vrancea compus din Gh. Constantinecu, V. Nămoșanu, A. Ițcuș, V. Bobi, A. Paragină ș.a. au întreprins importante cercetări de suprafață în paralel cu cercetările sistematice care au fost efectuate în această zonă; M. Zaharia, M. Petrescu-Dâmbovița, N. Zaharia — *Așezări din Moldova de la paleolitic până în sec. XVIII*, București; 1970, Ed. Academiei RSR; M. Florescu și Viorel Căpitanu — *Cercetări arheologice și de suprafață în județul Bacău*, A.M. VI, p. 244, 247, 251, 265; M. Brudiu, *Cercetări periegetice în sudul Moldovei*, Mat. IX, 1970, p. 511; N. Harțuche *Contribuții la repertoriul arheologic al jud. Vrancea*, în *Vrancea Studii și comunicări*, vol. II, 1980, p. 9.

⁷ Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Les Restes prehistorique de Ruginești* (Putna), Dacia, 7—8, 1937—1940, București 1941, p. 103—118.

⁸ Gh. Bichir — Raport asupra cercetărilor de la Bonțești: Mat. V, p. 257.

⁹ S. Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, Mat. VI, p. 487.

¹⁰ S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești*, Mat. VII, p. 204, București 1961.

¹¹ M. Florescu și Gh. Constantinescu, *Cercetările arheologice din așezarea din epoca bronzului, cultura Monteoru de la Terchești*, SCIVA XVIII, 2, 1967, p. 285.

¹² *Dictionar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 168—169.

¹³ După epuizarea cercetărilor de pe Cetățuie, Punctul „Coasta Nacului”, în anul 1969, a început intens cercetări în necropola din epoca bronzului — cultura Monteoru, în colaborare cu Institutul Arheologic Iași, reprezentat de M. Florescu și Muzeul județean Vrancea, reprezentat de V. Bobi. Până în anul 1979 au fost cercetate 750 morminte de înhumare și incinerare. În prezent numărul de morminte cercetate se apropie de 1000.

¹⁴ M. Florescu și Gh. Constantinescu, *Așezarea din epoca bronzului de la Mănăstioara — Fitionești*, Danubius, I, 1967, p. 68.

¹⁵ M. Florescu, Mircea Nicu, Gh. Rădulescu, *Câteva date referitoare la fazele târzii ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Pufești*, în *Memoria Antiquitatis III*, 1971, p. 154.

¹⁶ Cercetările arheologice de la Coroteni, au fost începute în 1977 de către V. Bobi și A. Paragină. Este o stațiune complexă cu mai multe niveluri de locuire începând din neoliticul mijlociu — Cultura Boian, faza Bolintineanu și până în epoca feudală. Epoca bronzului este bine reprezentată atât în așezare cât și în necropolă. Ea începe cu Glina, Monteoru IC 4, și se încheie cu cultura Noua; V. Bobi, *Așezarea din epoca bronzului-cultura Monteoru IC 4 de la Coroteni — Vrancea în „VRANCEA” St. și com. VIII—X*, Focșani, 1991, p. 17, Victor Bobi; *Cercetări arheologice în necropola din epoca bronzului cultura Monteoru IC 4 de la Coroteni*, în „Vrancea” St. și com. V—VII (1982—1984), Focșani, 1987, p. 17.

¹⁷ Cercetările arheologice de la Palanca — Urechești au fost efectuate între anii 1978-1980 de Victor Bobi, în punctul „Titir”. Este o așezare în formă de Cetățuie fortificată natural și artificial printr-un șanț de apărare. Aici au fost descoperite trei niveluri de locuire. Primul aparține epocii neolitice cu aspecte Aldeni II, al doilea epocii bronzului — cultura Monteoru și ultimul nivel geto-dacic.

¹⁸ Victor Bobi și Anton Paragină, *Șantierul arheologic de la Vîrteșcoiu — Cercetările din anii 1986—1988*, în St. și Com. Vrancea VIII—X, 1991, p. 41.

¹⁹ C. Buzdugan, Victor Bobi și Anton Paragină, *Cercetări arheologice în necropola tumulară de la Bolotești jud. Vrancea*, în *Anuarul Muzeului Național*, VIII, București, 1986, p. 27; C. Buzdugan, Victor Bobi și N. Cernea, *Cercetările arheologice din tumulul II de la Bolotești Vrancea*, SCIVA, tom. 38, nr. 3, București, 1987, p. 224.

²⁰ Cu ocazia unor săpături pentru fundația stației PECO de la Panciu, au fost descoperite trei

în această zonă, numărul de piese din epoca bronzului²¹, din care majoritatea lor aparțin culturii Monteoru. Rezultat al triburilor purtători ai culturii bronzului timpuriu din zona de dealuri și de munte din nord-estul Munteniei și extremitatea de sud-est a Transilvaniei — cultura Monteoru — își creează o arie de răspândire situată între culturile Tei²², Costișa²³ și Wietenberg²⁴.

Etapa cea mai veche a culturii Monteoru I C_{4,1} este cunoscută deocamdată numai în așezarea eponimă de la Sărata Monteoru prin cercetările de pe „Cetățuie” și de pe Poiana Scorșului²⁵.

Treptat etapa Monteoru IC₄ a fost semnalată în mai multe puncte, la Pietroasele — Coasta Rusului, Sopoca, Cîrlomănești²⁶ etc., dar observațiile stratigrafice privind această etapă — cât și în general a culturii Monteoru — au fost făcute pentru prima dată la Sărata Monteoru pe Poiana Scorșului unde au fost identificate trei niveluri de locuire (MIC₄, I, IC₄, 2, IC₄, 3).

Cercetările arheologice afectuate în zona de nord-est a Munteniei — Valea Rîmnicului — cât și în sud-vestul Moldovei, au dus la descoperirea unor depuneri sporadice a etapei MIC₄ la Terchești²⁷, Mănăstioara²⁸, Cîndești²⁹, cât și prin cercetările de suprafață efectuate în zona Tifești și Satu Nou³⁰ - Panciu. Recent au fost identificate la Coroteni³¹ com. Slobozia-Bradului, o așezare și necropolă (MIC₄), pe terasa superioară dreaptă a pârâului Vârzaru și o altă așezare la Vîrteșcoiu³² pe terasa superioară dreaptă a râului Milcov. De aici, de pe malul

morminte de înhumare în poziție chircită, din inventarul cărora am putut salva 6 inele buclă, o brățară cu secțiune ovală și un vas din ceramică de formă bitronconică, gâtul înalt și lărgit spre buză. Sub huză și pântec se află două torțije din bandă putemic arcuite spre exterior. După inventar, cele trei morminte aparțin etapei Monteoru I a.

²¹ Victor Bobi, Descoperiri arheologice din epoca bronzului în jud. Vrancea, St. și com. Vrancea IV, Focșani 1981, p. 47.

²² Cultura Tei, numită după descoperirea de pe malul lacului Tei din București, formată în Câmpia Munteniei, această cultură a bronzului mijlociu este răspândită în principal în Muntenia centrală până în vecinătatea regiunii de dealuri, cât și în sud-vestul Transilvaniei, unde vor pătrunde și culturile Monteoru și Wietenberg.

²³ Cultura Costișa, descoperită în com. Costișa, jud. Piatra Neamț, în nordul Moldovei, aria de răspândire depășește teritoriul României, formând unul și același complex cu cel al culturii Bjelyj Potok (Bîlii Potik) din regiunea carpatină a Ucrainei. La sud această cultură se întrepătrunde cu cultura Monteoru.

²⁴ Cultura Wietenberg denumită după așezarea de pe Dealul Turcului (Wietenberg), situată pe malul Tîrnavei Mari în apropiere de Sighișoara. Ea este răspândită în mijlocul Transilvaniei, ocupând un loc central și în ansamblul culturii bronzului Carpato-Dunărean, venind în contact cu purtătorii culturilor Monteoru și Tei.

²⁵ Idem nota 2.

²⁶ Alex. Oancea, Cercetări arheologice Muzeul de Istorie a României, 2, 1976, p. 191—238

²⁷ Marilena Florescu, Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteoru în Moldova, A.M., IV, București, 1966, p. 39—118 (fig. 16/5—7, 9—19; fig. 17/5, 6, 8).

²⁸ Idem p. 44.

²⁹ Ibidem, p. 44 (fig. 16/4, 20).

³⁰ Idem nota 6 (N. Harțuche).

³¹ Idem nota 16.

³² Idem nota 18.

drept al râului Milcov, purtătorii culturii Monteoru IC₄, în extinderea lor spre centrul Moldovei, au locuit terasele de pe malul stâng al râului Zăbrăuț (com. Mănăstioara), terasele râului Putna (com. Țifești) și terasele râului Șușița în zonele Satu Nou - Panciu. În zona de sud-est a Moldovei, pe terasa superioară stângă a Siretului se remarcă o singură depunere MIC₄, cât și a perioadei de tranziție spre etapa MIC₃ la Poiana³³ - Tecuci.

Cercetările din ultimii ani au scos în evidență o densitate a așezărilor și necropolelor culturii Monteoru în zona de curbură a Carpaților. Pe măsura extinderii etapei MIC₃ spre centrul Moldovei dispar caracteristicile etapei MIC₄, așa încât mai identificăm sporadic o ceramică de tranziție, apoi de tradiție MIC₃, în așezările situate în depresiunea Onești³⁴ — Podei — Țirgu-Ocna, Poiana Mirăuți, Mănăstirea Horga și Mândrișca³⁵ — Bacău, în prima fază a etapei Monteoru IC₃ (Fig. 1/1-5).

Începând cu etapele Monteoru IC₃—MIC₃, în aria de răspândire a triburilor purtătorilor culturii Monteoru constatăm odată cu evoluția acestei culturi și o difuziune mărită a așezărilor care în general au aspect de cetățui și majoritatea lor sunt fortificate și artificial. Astfel, amintim unele așezări situate între râul Râmnic și Trotuș, cum sunt cele de la Coroteni, Căndești, Palanca-Urechești Mănăstioara, Odobești, Clipicești-Țifești, Satu Nou-Panciu, Poiana-Tecuci, Podei-Țirgu Ocna, Bogdănești, Mândrișca ș.a.

În ceea ce privește etapele Monteoru IC₁ și MIB, acum are loc un fenomen de stagnare a dezvoltării culturii Monteoru și chiar în stațiunea eponimă se constată o depunere stratigrafică subțire, fenomen remarcat și prin reducerea cantității de ceramică.

Începând cu etapa Monteoru Ia, are loc o nouă dezvoltare și o difuziune mărită a numărului de așezări și necropole, atât în zona nord-estică a Munteniei cât și în zona de sud-vest a Moldovei. Se trece la fortificarea „Cetățuii” de la Sărata-Monteoru” cât și altor „Cetățui” din sud-vestul Moldovei cum sunt cele de la Vîrteșcoi, Odobești, Palanca-Urechești etc., iar alte așezări din aceeași perioadă continuă să rămână așezări deschise (Coroteni, Dumbrăveni, Cotești, Budești, Panciu, Fitionești etc.).

Etapile târzii din Monteoru III (II a și II b, după prof. Ion Nestor) cunosc o mare dezvoltare, în special zonele de pe Văile râurilor Râmnic, Coțatcu, Vârzanu, Oreavu, Rîmna, Milcov, Putna, Vizăuți, Șușița, Zăbrăuți, Trotuș și Siret. Atât cercetările de suprafață (periegeze) cât și cele sistematice efectuate în așezările de la Coroteni, Palanca, Urechești, Panciu, Ruginești, Pufești etc., au dat rezultate deosebite. Astfel putem arăta că din punct de vedere topografic, resturile de locuire Monteoru târzii (II a și II b) au fost identificate pe platourile cetățuilor și pe

³³Radu și Ecaterina Vulpe, *Dacia*, 3-4, 1933, p. 253.

³⁴Marilena Florescu, Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteoru în Moldova, în *A.M.*, IV, 1966, p. 39 și urm.

³⁵Gh. Bichir și Eug. Dogan, Săpături arheologice la Mândrișca în *Mat.* VIII, p. 291—301.

pantele line (Terchești, Palanca-Urechești, Odobești, Satu-Nou - Panciu, Brazi-Panciu etc.) sau grupate în jurul „Cetățuiei” (Coroteni, Cîndești, Odobești, Mănăstioara-Fitionești s.a), cât și pe terasele inferioare pe întinderi destul de mari cum sunt cele de la Coroteni — Slobozia Bradului, Faraoanele, Fitionești, Râcoasa, Satu-Nou — Panciu, Păunești, Domnești, Anghelești — Ruginești etc.

Din perioada Balintești — Gîrbovăț, faza de tranziție a culturii Monteoru la cultura Noua, au fost identificate numeroase așezări de tip cenușar și necropole, care succed stratigrafic locuirile Monteoru II b (Slobozia Bradului, Coroteni, Olăreni, Cîndești, Dumbrăveni, Odobești, Vîrteșcoiu, Jariștea, Fitionești, Mănăstioara, Păunești, Faraoanele, Văleni, Ruginești etc.). De asemenea, această etapă (Balintești — Gîrbovăț) este răspândită atât în Muntenia și Moldova, cât și în sud-estul Transilvaniei, în zonele unde mai târziu se va forma cultura Noua.

În zona de limită în NE Munteniei și de SV al Moldovei — zonă flancată la sud de râul Râmnic, la N de râul Trotuș și la E de Siret, așezările cele mai bogate în depuneri arheologice Monteoru IC₁ sunt stațiunile de la Coroteni com. Slobozia Bradului — așezare și necropolă — și cea de la Vîrteșcoiu.

Aceste două așezări și necropole, prin bogatele resturi de locuire, au scos la iveală însemnate date privind modul de viață, ocupațiile, obiceiurile, riturile și ritualurile de înmormântare a comunităților culturii Monteoru etapa IC₁.

Așezarea MIC₁ de la Coroteni se află pe terasa superioară dreaptă a pârâului Vîrzarul și la NV de satul Coroteni în imediata apropiere. Forma platoului este de „Cetățuie” fortificată natural în zona de NE prin malul abrupt al albiei pârâului Vîrzarul, o pantă înclinată la 90° în zona de SV și o pantă lină în zona de acces spre SE, aici se mai conturează o denivelare unde probabil se află șanțul de apărare al „Cetățuiei”. Atât „Cetățuia” cât și terasele din jur au fost locuite de purtătorii culturii Monteoru IC₁.

Pe Cetățuia au fost identificate și cercetate un număr de opt locuințe MIC₁, din care una singură, locuința nr. 1 este adâncită (fig. 2). Deși această locuință era mult mai mare în lungime, deoarece capătul dinspre NE a fost prăbușit în albia râului, totuși au fost surprinși 22,00 m din lungimea locuinței, lățimea fiind de 12,00 m și adâncimea de — 3,20 m de la nivelul de călcare Monteoru. Remarcăm faptul că această locuință (nr. 1) are o construcție interioară deosebită prin faptul că una din laturile mari este săpată pe verticală (latura de est), iar cealaltă în trepte. Gropi pentru stâlpi de susținere pentru acoperiș au fost semnalate numai în colțul de SE al locuinței. Au fost identificate un număr de șapte vetre de foc la diferite nivele. În capătul de NE, dreapta se află o groapă de formă conică plină cu cenușă, resturi menajere, ceramică, obiecte (linguri, fusaiole, etc.) (fig. 2/1) Inventarul locuinței este foarte bogat, în special ceramica care cuprinde toate formele caracteristice etapei MIC₁, dar și unele tipuri de vase care își mai

păstrează caracteristicile fazei MIC_{4,2}, cu analogii în așezarea eponimă (fig. 3/1-7).

Cea de a doua stațiune arheologică cu depunere masivă Monteoru IC₄ se află în extremitatea sudică a com. Vîrteșcoiu. Este situată pe terasa superioară dreaptă a râului Milcov, în stînga șoselei Odobești — satul Beciu. Acest promontoriu cu o suprafață de peste 2 ha este un martor de eroziune care a luat forma unei „cetățui” apărută natural din toate părțile. În capătul de sud-est a fost identificat un șanț de apărare săpat în etapa MII b. Este o stațiune complexă unde au fost identificate mai multe niveluri de locuire din diferite epoci istorice. Stratul de locuire Monteoru cuprinde trei niveluri: (MIC₄, MIC₂ și MIIb). Din cele 60 de locuințe identificate și cercetate, locuința nr. 19 aparține etapei MIC₄. Este o locuință tot de mari dimensiuni, are aceleași caracteristici de construcție cu cea de la Coroteni însă cu dimensiuni ceva mai reduse (19,00 x 9,00 m) și adâncimea de - 0,80 m de la nivelul de călcare Monteoru (fig. 4).

De asemenea, inventarul din această locuință este aproape identic cu cel din locuința nr. 1 de la Coroteni, atât în ceea ce privește ceramica (fig. 5/1-6) cât și uneltele, podoabele și plastica zoomorfă. Face excepție un picior de figurină antropomorfă lucrat într-o manieră artistică (fig. 6/1-6).

Necropola ce aparține etapei Monteoru IC₄ de la Coroteni se află în sectorul I. De asemenea tot aici se află și necropolele etapelor de locuire MII C2, MII b și Noua I (Balintești-Gîrbovăț).

Până în prezent au fost cercetate opt morminte de înhumatie în poziție chirchită ce aparțin etapei MIC_{4,3} (faza a III-a) (M6, M7, M8, M9, M18, M26, M27 și M28) a celor ce au locuit Cetățuia și zonele adiacente.

În general, dispunerea în necropolă a mormintelor ce aparțin fazei 3 a etapei MIC₄, este relativ apropiată, fiind grupate câte două sau trei, începând de la nord spre sud-vest. Mormintele 6, 7, 18, 27 și 28 aveau gropile placate cu pietre de râu și conglomerat calcaros formând o albiere, iar la suprafața gropii, peste cei înhumați erau depuse pietre de râu formând o movilă, cu excepția mormântului 7. (M 7) care a fost identificat sub podina locuinței 2 (Noua I), fiind denivelată movila. O altă caracteristică de ritual o întâlnim la mormintele 8 și 9 (M 8, 9) la care, în locul movilei de pietre, au fost folosite fragmentele ceramice de la vasele întregi sparte probabil deasupra celui decedat (Fig. 7/1-3). La celălalt mormânt (M 9), pe lângă cantitatea de ceramică fragmentară, au mai fost folosite pietre de râu și o râșniță de cremene cu frecător.

Un singur mormânt (M 7) a conținut două schelete (bărbat și femeie) depusă pe brațele bărbatului cu capul pe piept. Această situație de ritual prezintă analogii cu mormintele MIC 4 descoperite la Ploiești-Tria³⁶.

Orientarea mormintelor în general este neuniformă, conturul gropilor oval, mult lărgit în locul depunerilor de ofrande iar adâncimea gropilor oscilează

³⁶ I Nestor, Raport asupra activității științifice a MNA în anii 1942—1943, București, 1944, p. 29—31

între — 0,6 m și 1,20 m (menționăm faptul că această terasă a suferit un intens proces de eroziune).

Întregul repertoriu ceramic descoperit în cele opt morminte MIC 4 de la Coroteni — Vrancea își găsește analogii în stațiunea eponimă de la Sărata-Monteoru. Vase askos au fost descoperite patru în mormintele 6, 7, 26 și 27 (Fig. 8/1-5).

Prin cercetările de suprafață (periegeheze) efectuate între Văile Rîmnicului și a Rîmnei — Slobozia Bradului, Coroteni și Cîndești de Vrancea, zonă care în linie dreaptă nu depășește 10 km, au fost identificate numeroase puncte arheologice care aparțin epocii bronzului — cultura Monteoru, cu etapa cea mai timpurie MIC 3, făcând excepție câteva fragmente ceramice descoperite în zona Cîndești — Dumbrăveni ce aparțin etapei IC 4³⁷ Dar cel mai important obiectiv arheologic este „Cetățuia“ de la Cîndești și necropola, cât și terasele din jur locuite intens de către purtătorii culturii Monteoru de la începutul etapei MIC 3 neîntrerupt până la sfârșitul fazei MIIb (cu care se încheie evoluția culturii Monteoru) — arată cercetătoarea M. Florescu. Iar suprafața uneia din terasele situate la cca 50 m V de Cetățuia a fost folosită pentru necropolă, unde s-au cercetat peste 900 morminte de înhumatie și incineratie. Mormintele aparținând purtătorilor Monteoru din etapa MIC 3, au de cele mai multe ori, gropi cu cotlon (gura cotlonului fiind acoperită cu lespezi sau bolovani). S-au identificat și morminte în cistă (cutie de piatră) sau acoperite cu mobile din pietre de râu. De asemenea, acestei etape îi aparțin și mormintele familiale înconjurată de ring, construit din dale paralelipipedice din conglomerat calcaros (fig. 9/1,3). În următoarele faze IC₂ — IC₁ — Ib — Ia — IIa — IIb, mormintele de înhumatie sunt acoperite cu mobile din pietre de râu sau plăci de conglomerat calcaros. Încă de la începutul etapei IC₂, s-a practicat și ritul incineratiei. În etapa MIC₃, resturile cinerare erau depuse direct în groapă, deasupra fiind apoi depusă o ceașcă cu gura în jos. Începând cu faza MIC₂ și până la sfârșitul fazei II b, resturile cinerare, vor fi depuse în urnă acoperite cu un capac sau cu o placă subțire din piatră și așezate în gropi mici. De asemenea s-au identificat și morminte birtuale în care maturii erau înhumați, iar copiii incinerati. În câteva cazuri s-a constatat că în morminte s-au depus numai părți componente ale corpului, capul sau numai membrele, peste care s-au aruncat fragmentele unor vase sparte ritual în afara gropii mormântului propriu-zis³⁸.

*
* *

În ceea ce privește fazele târzii ale culturii Monteoru, au determinat în ultimul timp discuții controversate, de altfel nu mai puțin și etapa timpurie MIC₄. Fazele MII a și II b, identificate în zona de curbura a Carpaților (limita —

³⁷ Idem nota 27, (fig. 16/4, 20).

³⁸ Ibidem, nota 12, p. 163.

³⁹ M. Florescu, Câteva observații privind ritul și ritualurile comunităților tribale monteorene în lumina săpăturilor de la Cîndești — jud. Vrancea, CARPICA, X, 1978, p. 97 și urm.

Rîul Trotuș — Rîmnic — Siret) nu documentează întotdeauna sălașe sezoniere pastoral-agrar. Sunt descoperiri de locuințe atât pe cetățui cât și în așezările deschise, ce au aparținut unor comunități sedentare cu o locuire îndelungată, cu un inventar al locuințelor abundent și diversificat, caracteristic, constând din unelte, ceramică, vetre de foc și cuptoare în interiorul locuințelor cât și în exterior. Apoi, în majoritatea locuințelor găsim ceramică întreagă sau întregibilă în majoritatea cazurilor. De asemenea, gropile de cult identificate (Coroteni, Cîndești, Vârteșcoiu, Odobești ș.a.) (Fig. 10 și 11) dau un valoros material arheologic (ceramică, unelte, podoabe, etc.) (Fig. 12, 13 și 14) ce are o semnificație bine definită privind credințele lor despre natură, viață și moarte, unele practici rituale în legătură cu cultul soarelui sau cultul morților⁴⁰ etc.

În faza următoare (Balintestii—Gîrbovăt) situația se schimbă prin faptul că pe fondul Monteoru II b se grefează elemente și influențe răsăritene specifice Noua — Sabatinovska (omoplați de vită crestați) (fig. 15/1, 2) seceri din fâlci de animale (tupik) și alte obiecte din os (Fig. 16/2, 3), iar așezările de tip cenușar (zolniki), suprapun în anumite zone pe cele de tip Monteoru II b (Coroteni, Cîndești, Fitionești, Odobești etc.). Sub această pendulare a elementelor răsăritene cât și a celor sudice, unitatea fazei finale a culturii Monteoru o întâlnim pe întreg spațiul în intervalul râul Trotuș — Văile Rîmnicului — Buzăului și Siret, zonă unde identificăm o continuitate a culturii Monteoru — în special la ceramică — la care se adaugă unele elemente de decor de tip Sruby (la vasele de tip sac) (Fig. 16/1) iar în faza următoare — Noua II — și unele stângace și sporadice caracteristici la vasele ceașcă cu una sau două torți la care li se adaugă creastă sau buton (Fig. 17)

Plecând de la considerentul unor cercetători⁴² care nu acceptă o separare evidentă culturală și cronologică între descoperirile Monteoru II b și cele de tip Balintestii — Gîrbovăt, fixate din punct de vedere cronologic, putem arăta că în regiunea de SV a Moldovei și de NE a Munteniei, există o separare evidentă.

În zona de SE a Moldovei, (între Siret și Prut) influența răsăriteană este mult accentuată încât în așezările de la Gîrbovăt Zahareasca⁴³ și Cavadinesti⁴⁴ (1) fragmentele ceramice de factură Monteoru târziu nu depășesc 4-5%, iar la Cavadinesti nici 1%, după cum afirmă Adrian Florescu⁴⁵.

Mai recent într-un alt studiu cu privire la geneza culturii Noua în zona de

⁴⁰ Idem.

⁴¹ N.I. Merpert, în KS, XLIX, 1952, p. 37—40.

⁴² Al. Oancea și Vasile Drîmboceanu, Noi descoperiri din epoca bronzului județul Buzău. Observațiile asupra cronologiei culturii Monteoru, în SCIVA, 4, I 28, 1977, p. 509 și urm.; Al. Oancea Considerații asupra terminologiei și cronologiei etapei finale a culturii Monteoru, SCIVA, 4, I, 31, 1980, p. 618.

⁴³ Adrian C. Florescu, St. Rugină, D. Vicoveanu, Așezarea din epoca bronzului târziu de la Gârbovăt — Galați, DANUBIUS I, 1967, p. 75.

⁴⁴ I.T. Dragomir, Săpăturile arheologice de la Cavadinesti, Mat. VI, 1959, p. 453. Idem, Mat. VII, p. 151.

⁴⁵ A.C. Florescu, Contribuții la cunoașterea culturii Noua, AM II—III, 1964, p. 179.

curbură a Carpaților răsăriteni⁴⁶, cercetătoarea M. Florescu arată că ceramica în această perioadă nu mai conține elemente lucrate din pastă fină și cu decor sofisticat, ea devenind acum mai simplă cu caracter strict uzual, dar în schimb identificăm o gamă diversificată de unelte (chiar dacă majoritatea covârșitoare sunt din os) și prezența numerică a pieselor din bronz, (unelte, arme, podoabe etc.) sunt dovada certă că s-a înregistrat un salt calitativ. Desigur că orice trecere la o metalurgie fie ea a bronzului, aduce un progres, iar ceramica rămâne pe planul doi. Dar, întrebarea este de ce această decădere a prelucrării ceramicii etapei Noua, în zona arătată mai sus, iar în restul ariei de răspândire a grupului cultural Noua o întâlnim în toată plenitudinea ei, atât în așezări cât și în necropole.

Având în vedere aceste observații făcute în timpul cercetărilor, considerăm că în zona de curbură a Carpaților, flancată la est de râul Siret, vigurozitatea culturii Monteoru și-a păstrat originalitatea până la sfârșitul epocii bronzului pe care s-au greșit elemente ale culturii Noua și Coslogeni și a căror forme de manifestare — chiar dacă în unele cazuri se mai alterează — totuși se mențin până la începutul hallstattului⁴⁷.

Comunicarea de față nu are ca scop decât prezentarea succintă a principalelor rezultate și a unor probleme pe care le ridică datele obținute până în prezent privind unele aspecte ale vieții materiale și spirituale ale comunităților tribale monteorene în zona de curbură a Carpaților flancată la est de râul Siret.

⁴⁶ M. Florescu, *Observații...*

⁴⁷ Victor Bobi, *Descoperiri arheologice din epoca bronzului în jud. Vrancea în St. și com. „VRANCEA” IV*, Focșani, 1981, p. 47—77. Observații pe care le-am consemnat cu ani în urmă și le mențin. Noile cercetări pe care le-am întreprins în ultimii ani, confirmă și mai pregnant această teză.

SUMMARY

The earliest and later stages of the Monteoru culture in the South — West of Moldova and North — East of Muntenia

In this work, the author gives emphasis to the archaeological recent discoveries looking the earlier stages of the Monteoru culture, especially MIC 4 stage, that beginning with the third phase extends it, to the North-East of Muntenia (Coroteni, Vîrteșcoiu) and South-West of Moldova, until Onești depression, where more sporadic identifies a transitional and traditional ceramics grasped at the beginning of the MIC 3 stage.

The Monteoru IC 3 stage is well represented at the whole surface of a spread of the Monteoru culture. The later stages Monteoru II a and II b, have a specific characteristic, while in the next phase — Balintești — Gîrbovăț — the situation is changed about the fact (because for) on the substance Monteoru II b, appear eastern specific influences: Noua — Sabatinovska and Coslogeni.

However, in this zone of the Curvature Romanian Carpatians wandered through of the Siret river at the East, the vigorous of the Monteoru culture kept its originality until the end of the Bronze epoch, with which grafted the elements of the Noua and Coslogeni culture and which forms of a manifestation — even if in some cases alters itself — however they maintain them until the Hallstatt beginning.

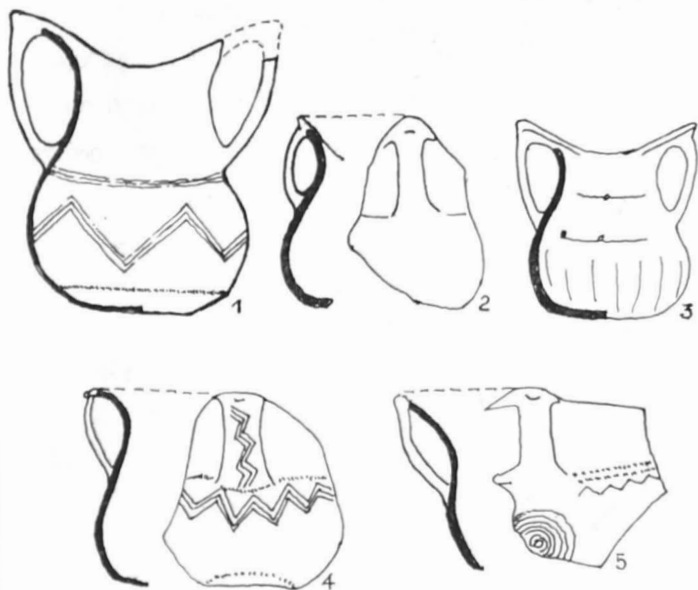

Fig. 1,1,2, Poiana — Tecuci (după Radu și Ecat. Vulpe); 3, Mândrișca (după Gh. Bichir); 4,5 Podei Tg. Ocna (după C. Mătasă)

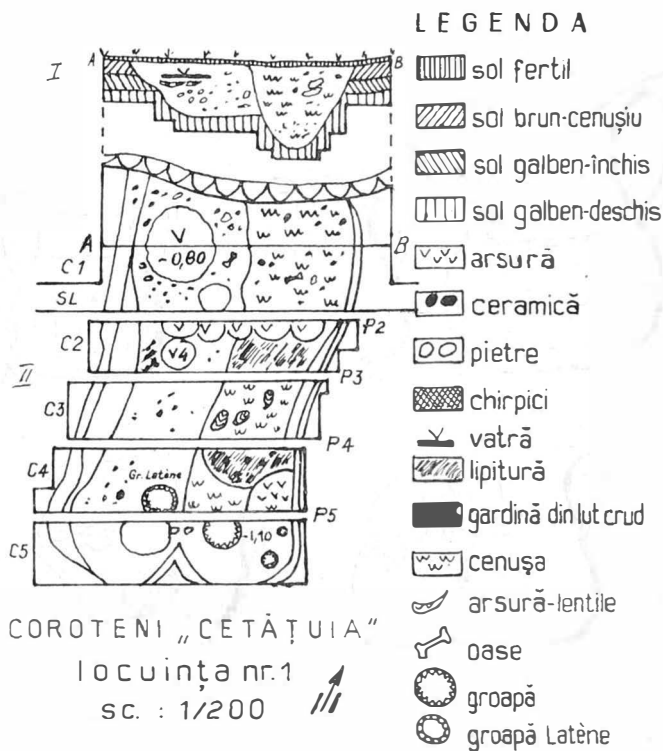

Fig. 2. Coroteni — Vrancea. Planul și profilul locuinței nr. 1

Fig. 3 Coroteni — Vrancea. Ceramică Monteorul IC 4 — locuința nr. 1

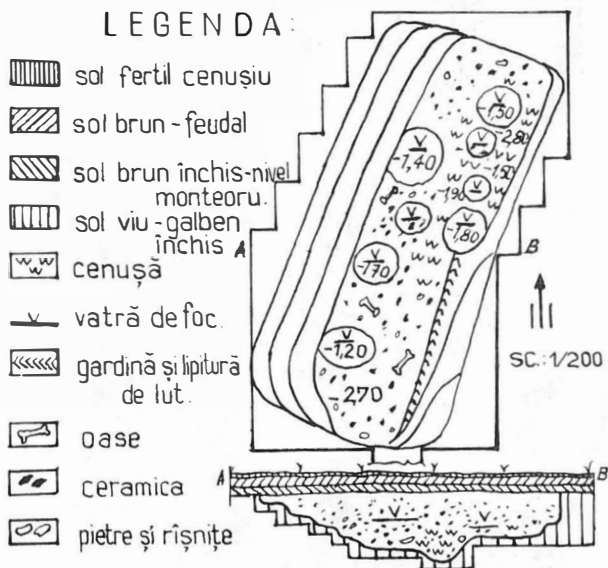

Fig. 4. VÎRTEȘCOIU, CARIERA DE ARGILĂ LOC. Nr. 19, M_{IC} 4

Fig. 5 Vârteșcolu — Vrancea, ceramică Monteoru IC 3, locuința nr. 19

Fig. 6. Vârteșcoiu — Vrancea, 1. — fragment de vas strecurătoare; 2. — inel de buclă din bronz (fragment), 3. — picior de figurină din ceramică; 4 — figurină zoomorfă; 5,6 — linguri, locuința nr. 19, Monteorul IC 4

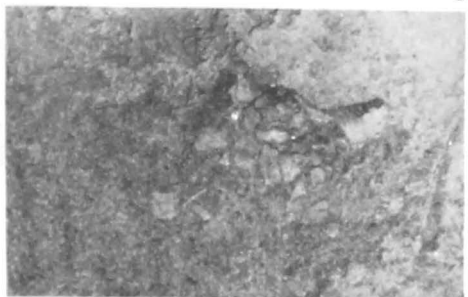

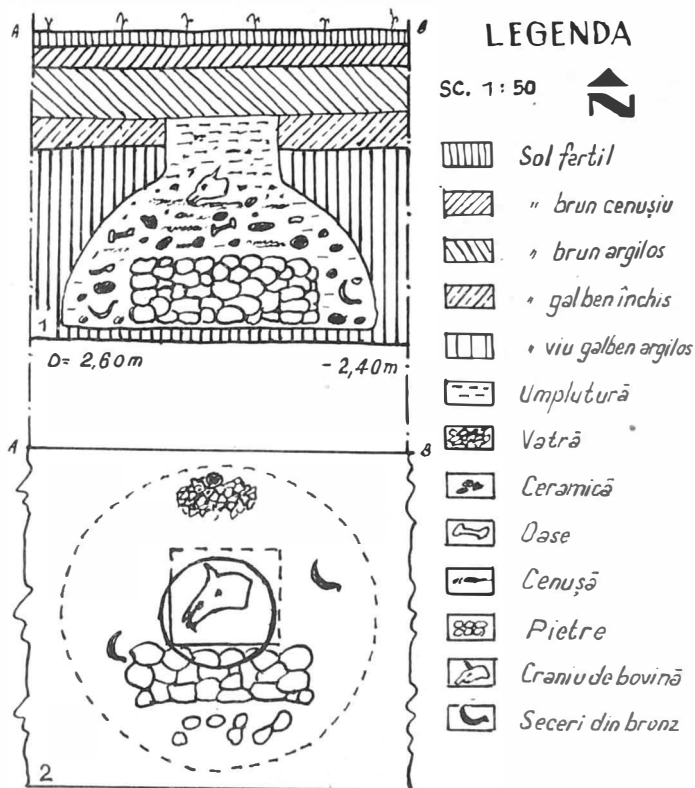
Fig. 7. Coroteni — Vrancea — Necropolă. Morminte. Monteoru IC 4

Fig. 8. Coroteni — Vrancea — Ceramică descoperită în morminte — Monteoru IC 4, 1—2, (M 7); 3, (M 9); 4, (M 18); 5, (M 6)

Fig. 9. Cindești — Vrancea, necropolă. Morminte familiale. Monteoru IC 3

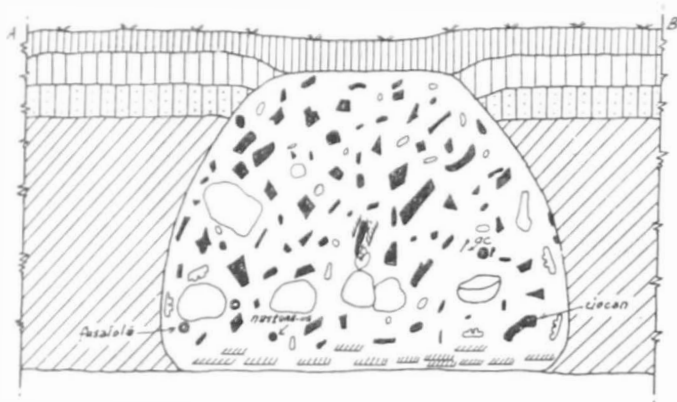
COROTENI - GROAPA DE CULT. M^{II} b.
1. PROFIL 2. PLAN.

Fig. 10.

Fig. 10. Coroteni — Vrancea. Groapă de cult. Monteoru II b

VÎRTEȘCOI - VRANCEA - 1991

SC: 1 / 20

LEGENDA:

- Sol fertil
- Sol cenușiu-închis
- Sol galben-închis
- Sol galben deschis-viu
- Pietre de râu
- Ceramică
- Chirpici
- Zgură și cenușă
- Râșnită cu frecator

Fig. 11 Groapă de cult. (MII_b)

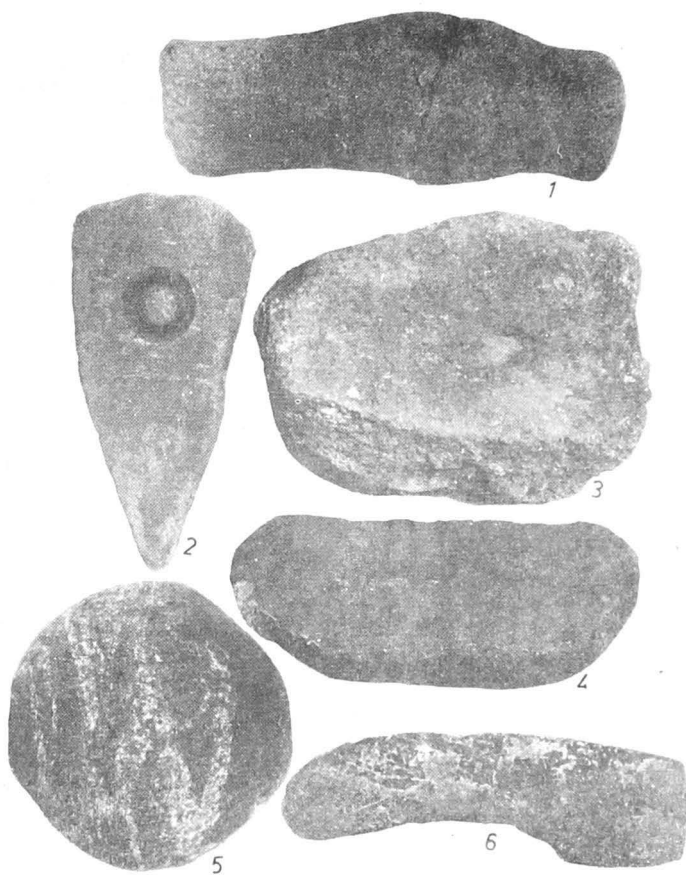

Fig 12. Vârteșcoiu — Vrancea. Unelte din piatră descoperite în groapă de cult.
Monteoru II b

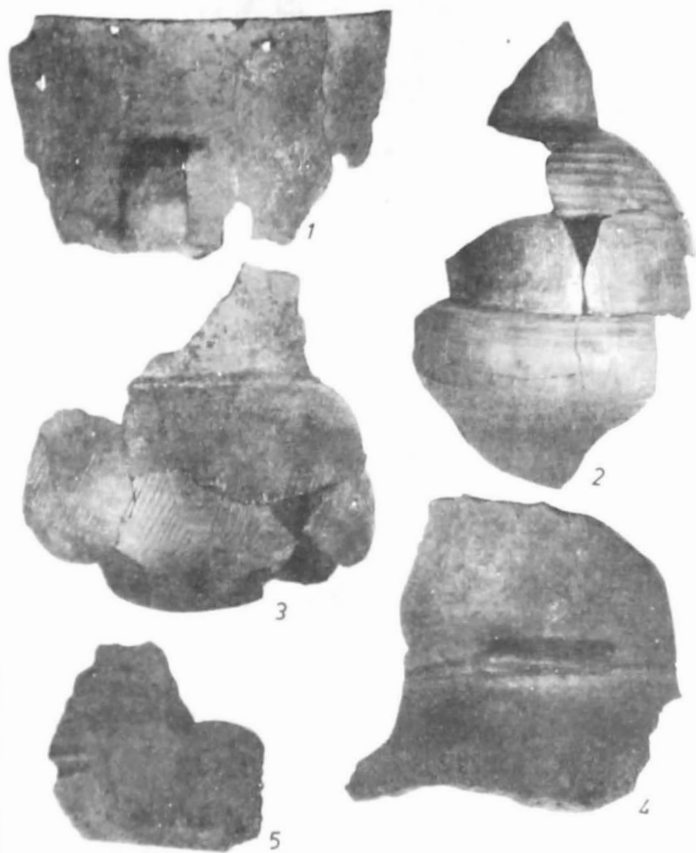

Fig. 13. Vârteșcoiu — Vrancea. Ceramică descoperită în groapă de cult. Monteoru II b

Fig. 14. Coroteni — Vrancea. Ceramică descoperită în groapă de cult. Monteoru II b

Fig. 15. Coroteni — Vrancea. 1,2 — omoplați de vită crestați; 3, 4, 5 — fragmente ceramice de tip Monteoru târziu; 6 — fragment de vas de ofrandă (spendegefäß).
 Locuința nr. 3 de tip cenușar — Balintești — Gârbovăț

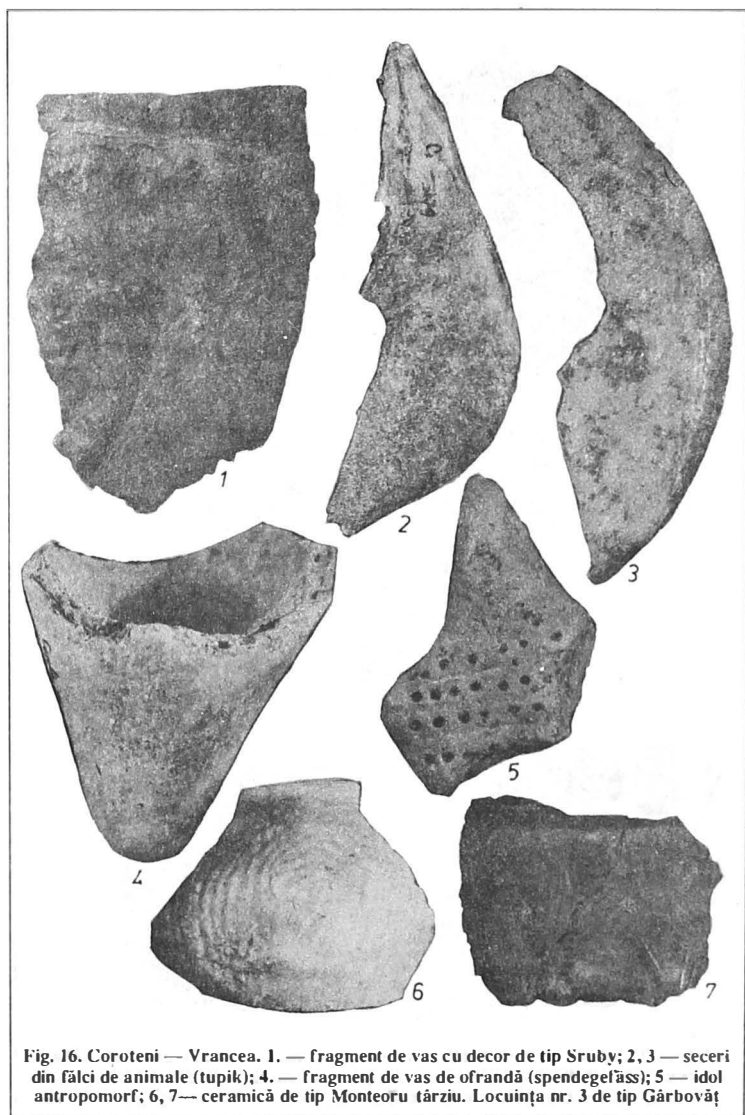

Fig. 17. Căndești — Vrancea. Ceramica Noua II și I (după Marilena Florescu)

ASPECTE DEMOGRAFICE ȘI SOCIALE ÎN CIMITIRUL NR. 4 DE LA SĂRĂTA MONTEORU

LIGIA BĂRZU

Descoperit pe panta de nord a Cetățuiei, cimitirul nr. 4 conține un număr de 147 morminte cercetate, dintre care lotul cel mai numeros este rezultatul săpăturilor executate între anii 1949-1952¹. Din punct de vedere cultural, cimitirul aparține unei faze incipiente Monteoru IIa. Ritul și ritualul funerar se caracterizează prin înhumare individuală în poziție chircită, culcat pe dreapta sau pe stânga în gropi de tip catacombă, orientate predominant V-E, cu mâinile aduse spre gură, depunerea de ofrande constând exclusiv din vase așezate, de regulă, la cap, absența ofrandelor sângeroase, modestia inventarului.

Având în vedere întinderea cimitirului, existența, fie și incompletă a unor date de natură antropologică², fac posibilă abordarea unor probleme mai delicate cum sunt cele de natură demografică și socială.

Una din principalele probleme care se pun rămâne aceea a măsurii în care întinderea cimitirului se datorește existenței unei comunități foarte numeroase.

Indiferent de răspunsul la această întrebare, trebuie să se admită, în principiu, că Cetățuia a servit numai ca loc de refugiu, poate ca sediu al șefului comunității respective și a grupelor înrudite, în vreme ce cimitirul era folosit de o populație mai numeroasă risipită în mici cătune sau ferme izolate, dar care gravitau în jurul acropolei.

Evident, suprapunerea mecanică între numărul deceselor și numărul populației în viață nu este de acceptat. Rezerva este dictată de structura claselor de vârstă stabilite, structură care demonstrează o mortalitate infantilă foarte mare. În cifra aceasta se exprimă în raportul dintre cei 70 (47,6%) de copii morți între 0-14 ani și

¹I. Nestor, *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de antichități în anii 1942, 1943, 1944*, pag. 20 și urm.; Idem, *Der Stand*, 1933, p. 94 și urm.; I. Nestor și colab., SCIV, I, 1950, p. 53 și urm.; Eug. Zaharia, Alex. Alexandrescu, SCIV, II, 1, 1951, p. 162 și urm.; I. Nestor și colab. SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 76 și urm.; I. Nestor și colab. SCIV, IV, 1-2 1955, p. 69 și urm.; I. Nestor, Eug. Zaharia, *Materiale VII*, 1961, p. 515 și urm.; Eug. Zaharia, *Sur la civilisation Monteoru*, Actes, III, Belgrad, 1973, p. 52 și urm.; Idem *Dictionar de Istorie Veche*, p. 411 și urm.

²C. Maximilian și colab. *Sărate Monteoru*, București, 1962.

cei 57 (38,7%) maturi decedați între 21-50 ani, cifră la care se adaugă 10 adolescenți (6,7%). Deci numărul adolescenților între 14-20 ani și al maturilor este inferior celui al copiilor. Procentual, numărul deceselor la copii este aproape de 50%. Dacă la această adaugă și amănuntul că doar 4 persoane (2,6%) au putut să atingă vârsta de 50 (sau peste) ani se realizează că întinderea cimitirului nu se explică în nici un caz prin marea densitate a populației, ci prin frecvența deceselor, în special, la populația sub 10 ani. Alte detalii sunt în măsură să întărească această concluzie. Este vorba de faptul că din totalul de 70 de copii, dintre care 22 (31,4%) cu vârsta neprecizată, cea mai mare parte, adică 46, se distribuie aproape la paritate (25/21) (35,7%/30%) între două grupe de vârstă, mai exact între 0-4 ani și 5-9 ani. Comparativ cu acest lot, numărul copiilor între 10-14 ani și al adolescenților și tinerilor între 15-20 ani este extrem de mic, respectiv 2 + 10 indivizi (2,6% + 6,7%). Numărul mic al persoanelor care au depășit vârsta de 40 de ani (3 = 2,1%) și al celor de peste 50 (3 = 2%), respectiv peste 60 (1 = 0,6%) sugerează că vârsta maximă era atinsă între 21-40 ani, cu mențiunea că procentul este în favoarea indivizilor între 21-30 ani (23/13 = 15,6%/8,8%). Pe ansamblu, luând în considerare aceste ultime două cifre și al maturilor cu vârstă neprecizată se poate presupune că din totalul de nou născuți, doar un procent de aproximativ 50% asigura continuitatea biologică a comunității. Datele menționate arată că limita maximă normală a vieții se situează între 21 și 30 de ani, supraviețuirea peste această limită fiind mai puțin obișnuită, iar atingerea bătrâneții biologice (peste 50 de ani) fiind cu totul excepțională. Explicațiile acestei realități nu sunt greu de găsit, chiar dacă studiile de paleopatologie nu semnalează maladii grave reperabile pe schelet, ba, dimpotrivă, consemnează o stare relativ bună de sănătate a populației, demonstrabilă prin absența rahitismului și relativa raritate a cariilor dentare³. Singura explicație admisibilă este marea proliferare a maladiilor infantile și slaba rezistență la efectele lor, precum și o mortalitate crescută a populației feminine. Din nou, raportul 20/30 (bărbați/femei) în cazurile în care sexul a fost precizat sugerează o tendință mai generală privind starea de morbiditate și mortalitate la femei.

Din păcate, lipsesc date mai precise privind cauza și data decesului, grupele cu care se operează fiind mai puțin concludente pentru stabilirea dinamicii reale a populației.

Un al doilea set de probleme este acela legat de reconstituirea structurilor sociale, pomind de la unele din amănuntele pe care ni le oferă cimitirul⁴.

³ *Ibidem*, p. 143

⁴ Urmând pe Avan Gennep (*Les rites de passage*, Paris, 1932) în ideea diferențierii practicilor funerare în funcție de statut, s-a încercat să se reconstituie structura socială a unor comunități pomind de la analiza complexelor funerare v. V.A. Alekshin, *Burial Customs as an Archaeological Source*, CA, 2, 1983, p. 237 și urm.; unele idei sunt de luat în considerare, dar comentariile anexă socot simplist și insuficient un asemenea studiu (v. pdv. ale lui Brad Bartel, Alex. Doliteky și Liversage). Fără îndoială raportarea la fenomenele din așezare, la diverse aspecte socio-economice poate conduce la obținerea unui tablou mai cuprinzător și mai clar, la găsirea unor explicații ale variațiilor din cuprinsul aceleiași culturi sau faze culturale. De ex. J. Piontek, A. Łodziejewski *Excavations at Wicina*, CA, Febr., 1981, p. 73 și urm.; P. Wells, *The Emergence of the Iron Age Economy. The*

Fără îndoială că în precizarea statului privilegiat sau marginal pe care-l ocupă un individ sau un grup, un indiciu de luat în seamă rămâne abaterea de la ritualul standard. Din păcate, asemenea situații nu pot fi semnalate, cel puțin din punctul de vedere urmărit, abaterile de la ritualul standard constatate în cimitirul nr. 4 negăsindu-și explicația neapărat în statutul social al persoanelor sau grupelor. De pildă, nu se poate trage nici o concluzie fermă în ceea ce privește marcarea diferenței dintre sexe prin așezarea corpului pe stânga sau pe dreapta, practică cunoscută din alte ansambluri culturale.

Există doar o unică șansă ca poziția pe stânga să fie un detaliu care să marcheze apartenența la sexul feminin întrucât 20 din cele 30 de schelete aparținând sigur unor femei sunt așezate astfel. Nu este exclus ca cei 39 de copii având poziția culcat pe stânga să fie fete, dar o siguranță absolută în atribuirea lor unui sex anume nu există. În afară de aceasta, un număr de femei sunt culcate pe dreapta (9), iar raportul dreapta/stânga în cazul bărbaților este aproape egal (9:11 în favoarea poziției culcat pe stânga). Rezultă din aceste câteva cifre că deosebirile ar putea fi eventual explicate mai curând prin respectarea a două sau a mai multor coduri culturale diferite, decât prin intenția de a marca, în această manieră, deosebirile de sex. Mai important este de a surprinde măsura în care funcționează alte criterii de diferențiere a statutelor, respectiv, putere, avere și naștere.

În legătură cu acest aspect trebuie să se semnaleze o contradicție. Aparent, cimitirul pare să aparțină unei comunități în care membrii ei se diferențiază puțin sau deloc din punctul de vedere al statutului social. Faptul că din cele 147 morminte 85 = 57,7% sunt complet lipsite de inventar, și că din restul de 57 (40,5%) doar 13 (8,8%) se prezintă cu un inventar mai deosebit, dar, totuși, fără prea mare strălucire, poate să ducă la o asemenea concluzie falsă. Căci în realitate, există fapte care ne obligă să admitem că acei care au creat aspectul cultural desemnat ca M II a își duceau existența într-o comunitate în care deosebirile de rang erau nu numai marcate, ci și transmise ereditar. Este singura explicație care se poate da descoperirii mormintelor relativ „bogate” de copii, dintre care unii foarte mici, chiar sub 1 an sau între 3-4 ani (20 morminte)¹.

Că statutul privilegiat era moștenit, este sugerat de descoperirea unui vârf de săgeată din os într-un mormânt de copil în vârstă de 1-2 ani⁶, această piesă fiind a treia armă cunoscută din cimitir.

În sfârșit, există suficiente date pentru a vorbi de un statut privilegiat al femeilor, sugerat, între altele, de faptul că din cele 57 morminte conținând ofrande, obiecte de podoabă sau ceremoniale, numai 8 sunt sigur masculine, cifră incluzând și maturi și copii de sex masculin. Restul sunt morminte de femei sau de fete.

Diferența de rang este clar marcată în cazul mormântului 35 a (mormânt dublu) care a conținut 4 vase (numărul cel mai mare de vase), două inele de buclă,

Mecklenburg Grave Group from Hallstatt and Sticna, Cambridge, Massachusetts, 1981, O. Gilman, CA, 22, 1, Febr., 1981, p. 1 și urm. cu comentariile respective; S. Milisauskas — J. Kruk, *Germania*, 62, 1, 1984, p. 1 și urm.; R. Bradley, *Man*, 20, 4, 1985, p. 692, și urm.

¹ A. Gilman, CA, 22, 1, Febr., 1981, p. 1 și urm.

⁶ M 109

dintre care unul de aur, perle din pastă sticloasă, chihlimbar și bronz și a M 142 din care provin 2 vase, un inel de buclă din bronz și 417 perle din pastă sticloasă care aveau, probabil, un lînțoliu sau un vestmânt. Judecând după natura și distribuția întregului inventar, pare limpede că rangul este subliniat printr-o anumită asociere: **vas de ofrandă** (1-4), **inele de buclă** (br./aur) și un număr de **perle**, totdeauna lucrate din trei materiale rare sau din import (chihlimbar, pastă sticloasă, bronz). Și este clar, de asemenea, că obiectele de import erau stocate de femei și se transmiteau prin femei⁷.

Este posibil ca diferența de vârstă și de statut să se reflecte și în purtarea inelelor de buclă, al căror număr variază între 1-5, poate după vârstă și rang (de ex. M. 106: vârsta între 31-40).

Locul privilegiat al femeii și legătura strânsă dintre mamă și copil este exprimată, în cazul mormintelor duble, prin atitudini de o mare tandrețe: copilul cu capul pe genunchi (M. 54), spate în spate (M. 8), cu mâna pe umărul copilului (M. 90), privind spre mamă (M. 35). Este interesant că această legătură de familie este singura surprinsă în cimitir, în care domină înmormântările individuale. Fără îndoială că se poate reflecta și asupra posibilităților ca acești copii să fie sacrificați, cum pare să fie cazul la Cîndești, dar în aceste patru situații cunoscute de la Monteoru se poate eventual presupune că fenomenul era integrat în codul de marcare al relațiilor de rudenie.

În ciuda acestei poziții privilegiate a femeii, prin care se transmite probabil nu numai bogăția, ci și statutul social, se poate demonstra că, de fapt, șefii reali ai comunității sunt bărbații⁸. Poziția lor este semnalată de purtarea unor insigne de rang sau ceremoniale. Alegerea acestor obiecte nu pare să se fi făcut în funcție de natura sau raritatea materialului, cum se constată în M. 17 și 18 de la Poiana, ci trebuie să fi fost determinată de valoarea simbolică care li se atribuia. Pot fi considerate ca făcând parte din această categorie măciuca din corn de cerb descoperită în M. 71, toporul din piatră din M. 144, inelul din bronz decorat cu o dublă spirală descoperit în M. 68 și colțul de mistreț cu perforații purtat la mână din M. 78. În toate cazurile este vorba de piese asociate cu morminte aparținând unor bărbați de vârstă matură (21-30 ani) sau bătrâni (peste 60 de ani). Prezența lor ne obligă să vedem în posesorii lor pe șefii politici sau militari ai comunității respective.

Sigur este că nu apare în nici un mormânt vreo ofrandă de tip **amalgata** care să sugereze rolul jucat de acești șefi în ritual. Situația contrastează cu alte complexe funerare, chiar de la Sărata Monteoru, în care au fost descoperite **cuțite** curbe sau pumnale care pot fi situate în sfera sacrificiului sângeros⁹.

⁷ D. Schneider, K. Gough, *Matrilinial Kinship*, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1974, p. 25 și urm.

⁸ Ibidem, p. 5 și urm.

⁹ Pentru importanța și locul cuțitului de sacrificiu și frigărilor în inventarul funerar V.B. d'Agostino, *Grecs et indigènes sur la côte Thyrrhenienne au VIIe siècle*, in *Archéologie d'aujourd'hui* (ed Schnapp), Paris, 1980, p. 207 și urm.

Pomind de la analiza acestora fapte, societatea monteoreană din faza II apare contradictorie.

Pe de o parte, o comunitate deja amenințată de un pericol extern, dovadă măsurile de fortificare a Cetății și de restrângere a ariei de locuire. Asemenea atmosferă trebuie să fi determinat și o creștere a importanței funcției militare. Dar, această stare și presiune nu este marcată în nici un fel în cimitir, unde, cu excepția măciucii din M. 71, a toporului de piatră din M. 144 și a vârfului de săgeată din M. 109, armele nu sunt reprezentate. Mai mult decât atât, se constată o oarecare tendință de exaltare a statutului femeii. Poate că la acest nivel cetele militare nu erau încă constituite și detașate, iar conflictele erau tranșate prin duel.

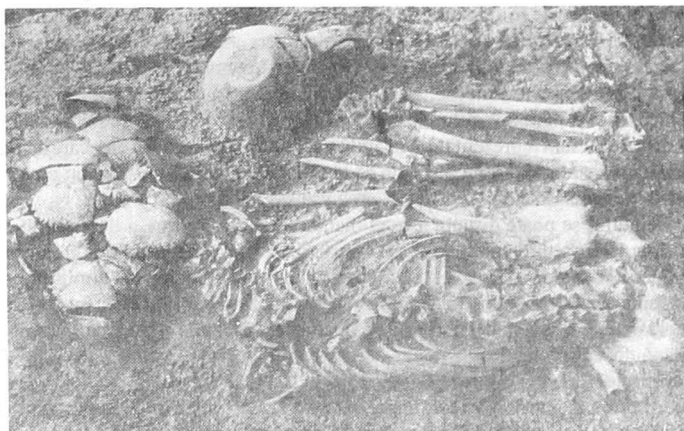
Natural se poate discuta asupra manierei de desfășurare a duelului. În alte cazuri, la Hallstatt¹⁰ de pildă, prezența purtătorilor de sabie (cca 30/200 morm.) a fost interpretată de P. Wells astfel. Numai că, absența armelor din cimitirul nr. 4, cu excepția acelor menționate, faptul că în două situații (M. 17 și 109) sunt prezente în morminte de defuncți care nu erau apti pentru un duel real — lupta cu o armă sau trânta — face discutabilă măsura în care o asemenea eventualitate poate fi luată în considerație.

Cea de a doua contradicție este aceea care se constată între complexitatea vieții economice, constructive, practicarea schimbului la mare distanță de așezare și modestia și sărăcia inventarului funerar.

Din această ultimă constatare rezultă că utilizarea acestei unice surse de informații, nu este concludentă.

Înțelegerea mai adâncă și mai completă a realităților sociale, economice, a raportului dintre comportamentele cotidiene și diversele laturi ale vieții spirituale ale acestui grup se poate realiza decât printr-un studiu comparativ, bazat pe diverse complexe arheologice.

¹⁰ P. Wells, *op. cit.* p. 116. și urm.

1.

2.

3.

Pl. 1 Sărata Monteoru, Cimitirul nr. 4. 1. mormântul 76 (1952) cu pieptul la sol;
2. mormântul 35 (1950); 3. mormântul 54 (1950).

CRONOLOGIA OBIECTELOR MĂRUNTE DIN ASEZAREA ÎNTĂRITĂ DE LA COȚOFENII DIN DOS/DOLJ

VLAD VINTILĂ ZIRRA

Odată cu primele cercetări științifice întreprinse la Coțofenii din Dos de către Carl Schuchhardt, la începutul toamnei anului 1918, s-a pus problema încadrării cronologice a așezării fortificate din apropierea localității cu același nume¹. Publicând rezultatele sondajului, autorul opina pentru plasarea vestigiilor descoperite în vremurile anterioare cuceririi traiane în Dacia, care, de altfel, ar fi pus capăt viețuirii din așezare. Argumentația sa era în primul rând de ordin istoric întrucât civilizația geto-dacilor încă nu fusese cunoscută în expresia sa arheologică decât foarte sumar².

În urma reluării săpăturilor de la Coțofenii din Dos în mod sistematic, materialele date la iveală au îngăduit o reconsiderare a perioadei de viațuire în „Cetatea Jidovilor”.

În speță, elementele de datare mai grăitoare — lăsând la o parte aspectul timpuriu pentru cea de-a doua vârstă a epocii fierului al ceramicii de uz comun — sunt reprezentate de micile fragmente de ceramică de lux grecească, specifice celei de-a doua jumătăți a sec. al IV-lea î. Ch. în special și de o parte dintre obiectele mărunte ivite de-a lungul anilor de investigații.

În ciuda întinderii considerabile a așezării fortificate getice de la Coțofenii din Dos, numărul de obiecte mărunte descoperite în cursul celor unsprezece campanii de săpături rămâne relativ mic. O explicație pentru această constatare ar putea fi legată de faptul că solul din care au fost dezgropate vestigiile arheologice

¹ C. Schuchhardt, *Schumacher-Festschrift*, 1930, 184-188.

² *Ibidem*, 185. Începutul locuirii este apreciată către 400 î. Ch. datorită unui ciob de ceramică grecească decorată cu figuri roșii (Abb. 3). Astăzi, cunoștințele mult mai ample asupra ceramicii grecești pictate permit datarea fragmentului respectiv în sec. al IV-lea î. Ch., mai degrabă în prima jumătate (Pentru aceasta vezi capitolul despre micile resturi de ceramică greacă de la Coțofenii din Dos și P. Alexandrescu, *Thraco-Dacia*, I, 1976, 118 care se referă la un fragment de skyphos (?) cu figuri roșii ilustrat de I. Nestor, *BerRGK*, 22, 1933, 157-158, pl. 19/8) ce este același cu cel publicat de Schuchhardt.

ale așezării este agresiv, încât, chiar și acele obiecte mărunte care au putut fi recuperate se află într-o stare de conservare destul de proastă. Excepție fac doar fibulele traco-gețice de bronz care au fost apărute de patina benignă.

Totodată, în întregul sit de la Coțofeni, s-a putut observa că, în comparație cu întinderea apreciabilă a acestuia, depunerea rezultată de pe urma locuirii gețice este relativ subțire³.

Cu toate acestea gama obiectelor mărunte este destul de diversă și, totodată, ar putea constitui, o sursă de indicii cu o considerabilă importanță pentru datarea locuirii protoistorice din așezarea fortificată de la Coțofeni din Dos.

Interesant se prezintă faptul că, anticipând, pare a se degaja impresia unei congruențe cronologice din urmărirea obiectelor mărunte scoase la iveală, potrivit cunoștințelor mai recent dobândite asupra unor categorii din acestea, în speță fibule, vârfuri de săgeți, inele, cercei, topoare, ciocan, etc. pentru că, practic, acestea ar fi categoriile de piese care sunt susceptibile de a avea o semnificație în datare. Alte piese, ne referim în special la toporul cu „brațele în cruce” (fig. 6/1), dar și la calapoadele pentru prelucrarea vaselor de argilă (fig. 1/4, 2/3, 6, 7) datorită faptului că au fost aflate în poziții stratigrafice limpezi au putut fi ele însele dateate cu destulă precizie, grație, între altele, celorlalte obiecte mărunte.

Pe lângă acestea, restul categoriilor de obiecte mărunte (brățări, fusaiole, greutăți pentru războiul de țesut, lame de diferite dimensiuni și forme etc.) aduc mărturii mai vagi privind cronologia așezării de la Coțofeni din Dos, dar argumentează variatele cunoștințe meșteșugărești ale locuitorilor vechii cetăți.

Tipurile de fusaiole întâlnite în timpul săpăturilor de la Coțofeni din Dos sunt curențe pentru descoperirile din spațiul getic al celei de-a doua vârste a epocii fierului (fig. 1/2-3,5; 2/1-2, 4-5, 8; 3/1). Formele cele mai obișnuite sunt cele bitronconice, indiferent de dimensiunile absolute (fig. 1/3,5; 2/2,5; 3/1). Există și un exemplar tronconic aplatizat (fig. 2/1). Mai deosebite sunt exemplarele, vădit cu aceeași funcționalitate, care au fost realizate prin perforarea unor cioburi prelevate din vase de dimensiuni mari (juducând după profilul aproape drept al fusaiolelor astfel confecționate). Din păcate este imposibilă identificarea formei de vas din care au fost selecționate fragmentele de pereți (fig. 1/2; 2/4. 8). Astfel de prelucrări de cioburi cu scopul de a obține fusaiole reprezintă o practică ilustrată și prin alte descoperiri. Un exemplu pentru aceeași epocă întâlnim la Satu Nou („Valea lui Voicu⁴”), iar pentru intervalul sec. II-I î. Ch., la Popești, punctul Nucet, dar și în așezarea de la biserică („B⁵”). Rămâne fără răspuns întrebarea dacă între cioburile-fusaiolă și așa-numitele „jetoane” ar exista vreo relație sau

³ La Bîzdîna (com. Calopăr) cantitatea de obiecte mărunte aduse la lumina zilei este substanțial mai mare, deși suprafața cercetată prin săpături arheologice a fost sensibil mai redusă. Vezi C.M. Tătulea, *Thraco-Dacica* 5, 1984 și *Oltenia* 7-8, 1988-1989, 15-27.

⁴ M. Irimia, N. Conovici, *op. cit.*, 148, fig. 30/8, 13. Cioburile-fusaiole provin din nivelul I al așezării gețice, deci sec. IV-III î. Ch.

⁵ Cercetări inedite.

pur și simplu obținerea fusaiolelor din fragmente de vase ține de graba și comoditatea utilizatoarelor.

Vom pomeni aici, având în vedere că există o legătură așa-zis tehnologică, și o greutate pentru războiul de țesut de forma unui trunchi de piramidă, străbătut în partea sa superioară de un orificiu prin care obiectul respectiv putea fi agățat (fig. 1/1). Prezența sa este de asemenea frecventă în mai toate vestigiile de locuire geto-dacică.

În sectorul I („zid”) al așezării de la Coțofenii din Dos, în stratul cenușos din șanțul transversal dintre S III și caseta V P₁ (nivelul inferior) a fost descoperită o unealtă de olar („lustruitor”) (fig. 1/4) pentru prelucrarea ceramicii. Această poziție stratigrafică ne îndeamnă să credem că obiectul este anterior constituirii marii „mobile” de pe cota maximă a fortificației.

Un alt calapod (fig. 2/3), și el bine asigurat stratigrafic, s-a ivit printre resturile locuinței A/1988 (sectorul III). Condițiile de descoperire ale acestui obiect sunt interesante: a apărut sub urmele intense de arsură ale uriașei excavații din zona sectorului respectiv, în preajma unor resturi de vatră de foc, alunecată din poziția originală la baza excavației. Evidența stratigrafică propune, socotind că marea „groapă” din sectorul al III-lea al așezării de la Coțofenii din Dos a fost realizată în cursul sec. al VI-lea î. Ch., mai probabil în cea de-a doua jumătate a sa, concluzia plasării cronologice a calapodului de prelucrat ceramică între vestigiile aparținătoare sec. al IV-lea î. Ch., eventual chiar primei sale jumătăți. Această datare relativă, pare să constituie o excepție în raport cu celelalte obiecte similare, frecvent întâlnite în cadrul așa-numitei perioade „clasice” a civilizației geto-dacice, potrivit constatărilor lui M. Babeș⁶. Piesa aceasta, ca și cea amintită anterior, cât și altele două similare (provenite din S XI A, care corespund doar cronologiei generale a așezării, fig. 2/6,7) reprezintă dovezi suficiente pentru a sugera modificarea intervalului de timp în care acestea au fost utilizate⁷. De altfel, „lustruitoare” din faza timpurie a civilizației geților sunt cunoscute și prin descoperirile destul de recente de la Satu Nou. Câteva au fost identificate în nivelul I al locuirii getice, nivel care corespunde sec. IV-III î. Ch⁸, deși s-a atras atenția că pe baza urmăririi descoperirilor care au furnizat „lustruitoare”, acestea nu apar „în așezări a căror existență să fie în întregime anterioară mijlocului sec. al II-lea î.e.n...”⁹.

Ca și în alte așezări aparținând civilizației geto-dacilor, au fost găsite și la Coțofeni mai multe obiecte din lut ars (fig. 3/2, 4, 5-9) de a căror destinație și întrebuințare în acea vreme nu putem fi încă destul de lămurii, deși în ultimul timp s-au făcut eforturi utile în această privință. V. Sirbu argumentează că o parte dintre obiectele de acest fel ivite la Coțofeni ar avea funcție rituală în practicile

⁶ M. Babeș, SCIVA I, 31, 23-31.

⁷ *Ibidem*, 26-27.

⁸ M. Trîmba, N. Conovici, *op. cit.*, 148, fig. 27/19, 30/4.

⁹ *Ibidem* 43.

magico-religioase¹⁰. Altele pot fi totuși chiar simple jucării, peșemne ale copiilor acelor îndepărtate vremuri. Obiectul elipsoidal, străbătut de perforații, este gol pe dinăuntru, dar conține câteva pietricele care, în momentul vreunei mișcări, zuruie (fig. 3/9). Gândul nu ne poate duce decât la o jucărie de copil sau la o amuletă. „Zomăitori“ au mai fost întâlnite și în alte descoperiri: Bunești-Averești, Independența, Poiana¹¹. Dacă la Bunești-Averești „zomăitoarea“ pare să țină de sec. IV-III î. Ch.¹², cele de la Independența și Poiana s-ar părea că sunt mai recente, sec. III-II î. Ch., respectiv II î. Ch.-I d. Ch.¹³. V. Sârbu socotește că astfel de obiecte ar fi făcut parte din „trusele magico-vrăjitoarești întâlnite la populațiile „primitive“ studiate de etnografi...“¹⁴. Mai nelămurită rămâne întrebuintărea unui alt obiect (fig. 3/6) care în plus este și fragmentar, străbătut de două canalicule, unul longitudinal, celălalt transversal. În aparență ar putea fi vorba tot de o amuletă, eventual o figurină. Cel de-al treilea obiect „neidentificat“ se prezintă ca un capac în miniatură, iar văzut de sus ca o stea cu cinci colțuri (fig. 3/8), pe când un altul seamănă mai mult cu un vas liliputan (fig. 3/2). Având în vedere că în lumea geților și dacilor apar relativ constant vase în miniatură, ar fi credibilă și acoperirea unora dintre acestea cu capace pe măsură. Menționăm și două obiecte asemănătoare, aproximativ piramidale (fig. 3/5, 7), cu bază rectangulară, precum și un pandantiv.

În 1982 a fost recuperat un fragment, de mici dimensiuni, dintr-o râșniță de piatră (o varietate de gresie; fig. 3/3). Poziția sa stratigrafică pare să indice o fază de locuire ulterioară dezafectării zidului de cărămidă. Micimea restului de râșniță face îndoielnică o propunere de reconstituire, prin urmare și o discuție pe baza unor posibile paralele. Totuși, judecând după foarte vaga convexitate a feței interne a fragmentului, cutezăm să avansăm sugestia unei posibile asemănări cu o râșniță ilustrată în raportul preliminar privind săpăturile de la Satu Nou¹⁵. Instrumentul provenea din nivelul I al așezării de epocă getică.

Obiectele mărunte făurite din metal, descoperite în urma cercetărilor, spre deosebire de cele din lut ars, aduc substanțial mai multe lămuriri privind orizontal locuirii din „Cetatea Jidovilor“.

Fibulele găsite în timpul celor 11 campanii de săpături sunt în număr de nouă (9). Între acestea, șase fac parte din tipul traco-getic (fig. 4/1-6), una este de tip „linguriță“ (fig. 4/8), iar alta din tipul cu balama și port-agrafă înaltă (fig. 4/9). Cea de-a noua fibulă, fragmentară și aflată într-o stare de conservare proastă, ar putea fi (cu destulă probabilitate), o piesă de schemă Latène B (mai precis B₂), după cum ar indica atât forma arcului, cât și distanța dintre arc și recurbură piciorului (fig. 4/7).

¹⁰ V. Sârbu, SCIVA 4, 1987, 303-322.

¹¹ *Ibidem*, 310.

¹² *Ibidem*, 303; V.V. Bazarciuc, SCIVA 1, 38, 1987, 33-39.

¹³ V. Sârbu, *op. cit.*, 306-307.

¹⁴ *Ibidem*, 310.

¹⁵ M. Irimia, N. Conovici, *op. cit.*, 148, fig. 30/1.

Fibulele traco-getice din așezarea de la Coțofeni (fig. 4/1-6) sunt diferite ca serie și variantă¹⁶, dar majoritatea acestora (4 exemplare, fig. 4/3-6) se înscriu seriei a III-a (variantele V_b, V_c Berciu¹⁷) pe când două exemplare (fig. 4/1-2) se subsumează seriei I (varianta I_b Berciu¹⁸). Prima dintre acestea (fig. 4/1), de altfel încadrabilă subvariantei Ib₁, confecționată din fier, descoperită în cadrul unei locuințe databile pe baza ceramicii în cursul sec. al IV-lea î. Ch., poate chiar în prima jumătate a acestui veac, și care a fost anterioară amenajării cuptoarelor din sectorul II, este una dintre cele mai timpurii fibule traco-getice aflate până acum în România¹⁹.

Cel de-al doilea exemplar traco-getic din această serie (subvariantea I b₁) poate fi și el socotit ca aparținând sec. al IV-lea î. Ch. (fig. 4/2).

O altă fibulă traco-getică clasificabilă variantei III a₂ (V b Berciu²⁰), datează cu probabilitate pe la cumpăna veacurilor IV-III î. Ch. (fig. 4/3).

Celelalte fibule traco-getice de la Coțofeni din Dos pot fi plasate și ele în cadrul seriei a III-a, varianta IIIc, cu secțiune poligonală, (Vc Berciu²¹), una dintre cele mai caracteristice spațiului getic dintre Carpați și Dunăre²². De aceea nu ne miră numărul mai mare de exemplare (3, fig. 4/4-6) prin raport cu celelalte piese traco-getice. Din punct de vedere cronologic ele sunt databile cu destul de bună probabilitate în prima jumătate a sec. al III-lea î. Ch. și până către mijlocul aceluiași veac²³, constituind un argument pentru continuarea locuirii din așezare în acest interval de timp, marcând, totodată, orizontul de sfârșit al acesteia. O poziție cronologică apropiată atestă și fibula fragmentară de schemă Latène B (dacă reconstituirea poate fi acceptată; fig. 4/7).

O situație similară se constată la Băzdăna, unde autorul cercetărilor, C.M. Tăntulea²⁴, a identificat în urma unor săpături de mai mică amploare 18 fibule

¹⁶ Am utilizat în capitolul de față clasificarea cea mai recentă a fibulelor traco-getice propusă de către Vlad V. Zirra, în curs de publicare. Noua clasificare se apropie mai mult de cea propusă de R. Vulpe (1940, 48 și urm.) stabilind trei serii principale, având drept criteriu forma piciorului acestor piese (I — drept, cu sau fără buton terminal; II — de formă conică sau piramidală; III — în forma literei „S”). Cele trei serii cuprind fiecare variante (uneori subvariante) individualizate în funcție de aspectul și secțiunea arcului. Deși cele trei serii principale sunt contemporane, în linii mari, variantele incluse lor, potrivit contextelor de descoperire, aparțin, unele (cele cu arc mai subțire), celei de-a doua jumătăți a sec. al IV-lea î. Ch., iar altele (cele cu arcuri mai masive sau poliedrice în secțiune), primei jumătăți a sec. al III-lea î. Ch. Pentru ușurința urmăririi discuției, facem referire și la tipologia stabilită de D. Berciu (Balcania, 6, 1943, 283 și urm.), completată de A.D. Alexandrescu (Thraco-Dacia I, 1976, 131 și urm.)

¹⁷ D. Berciu, Balcania, 1943, 300, fig. 6.

¹⁸ *Ibidem*, loc. cit.

¹⁹ Pe lângă contextul de descoperire, însăși morfologia acestei fibule are aparență arhaică.

²⁰ *Ibidem*, loc. cit.

²¹ *Ibidem*, loc. cit.

²² A.D. Alexandrescu, Thraco-Dacia, I, 1976.

²³ V.V. Zirra, în curs de publicare.

²⁴ În cazul așezării întărite de la Bărdăna fibulele traco-getice reprezintă o categorie de materiale dintre cele mai importante pentru cronologia primului nivel de locuire getic.

traco-getice²⁵, din care majoritatea e compusă din variante târzii, în special a celei de-a III-a serii (Berciu V_b, V_c²⁶). Autorul deduce prezența în această așezare a unui atelier metalurgic care se îndeletnicea cu confecționarea unor asemenea obiecte mărunte, bazându-se pe de-o parte pe numărul ridicat de astfel de obiecte de podoabă, pe de-altă parte pe identificarea unor resturi pe care le socotea în legătură cu procesul de prelucrare și fasonare a metalului²⁷. La Coțofeni, însă, n-avem nici un indiciu de acest fel, iar numărul pieselor de podoabă recuperate prin săpături este totuși redus în comparație cu cel al fibulelor care provin de la Băzdăna.

Fibula linguriță, fragmentară, (fig. 4/8) își găsește locul în rândul tipului caracteristic Daciei în special la cumpăna veacurilor I î. Ch. și I d. Ch., după cum ne lasă să întrevădem o serie amplă de descoperiri atât din interiorul, cât și din exteriorul arcului carpatic. Totuși se constată o preferință a difuziunii fibulelor „linguriță“, pusă pentru prima dată în evidență de K. Horedt, într-un areal cuprins între bazinul Mureșului și Dunăre²⁸. Același autor încadrează aceste podoabe (anume pe cele de argint) în grupa târzie a tezaurelor de argint din perioada geto-dacică „clasică“²⁹. O opinie apropiată avansează și C. Preda, pomind de la exemplarele rezultate prin săpăturile de la Sprâncenata³⁰ Oricum avem de-a face cu fibule la care „lingurița“ care acoperă resortul, cel mai adesea pierdut, e de dimensiuni învederat mai mari decât la exemplarele pentru care W. Krämer propunea o plasare cronologică mai timpurie în cadrul Latène-ului târziu³¹.

O situație relativ apropiată din punct de vedere al datării, dar probabil ceva mai târziu, prezintă fibula cu balama și port-agrafă înaltă (fig. 4/9), tip mai rar întâlnit pe meleagurile noastre, dar totuși prezent. Amintim un exemplar foarte asemănător descoperit la Sucidava. Piesa a fost găsită de C.M. Tăulea într-o „groapă dacică“, fără să se facă alte precizări³². Oricum, esențială pare a fi prezența balamalei la aceste piese care nu au fost până acum întâlnite în circulație pe meleagurile Daciei înainte de prima jumătate a sec. I î. Ch., după cum pare să indice una dintre fibulele cele mai timpurii prevăzute cu

²⁵ Circa 30 de fibule, potrivit unor informații orale ulterioare.

²⁶ D. Berciu, loc. cit.

²⁷ Ideea existenței unui atelier metalurgic este acceptabilă, chiar dacă deductivă. (C.M. Tăulea, Oltenia 7-8, 1988-1989, 19) Totuși e mai greu de crezut că fibula din fig. 2/5 (p. 18) nu este complet finisată, întrucât mai există astfel de piese cu butonul terminal abia schițat sau absent. Un exemplu comod în această privință este chiar un exemplar de la Coțofeni (pl. fig. și nota 4), dar nu mai puțin chiar piesele publicate de Tăulea (op. cit., fig. 2/2 și 2/3). De aceea înclinăm să credem că avem de-a face cu o morfologie „normală“ a unor fibule traco-getice mai timpurii (a doua jumătate a sec. al IV-lea î. Ch.), date pe care o propune și autorul săpăturilor de la Băzdăna

²⁸ K. Horedt, *Dacia N.S.*, 17, 1973, 130.

²⁹ *Ibidem*, 151. Vezi de asemenea K. Horedt, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 130.

³⁰ C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Olteului inferior. Dava de la Sprâncenata*, București, 1986, 63-64.

³¹ W. Krämer, *Germania*, 49, 1971, 111-132.

³² Informația a fost preluată dintr-un carnet de săpătură care a aparținut lui C.M. Tăulea.

balama, provenită din tumulul nr. 3 de la Popești, ridicat pesemne în intervalul menționat mai sus³³

O altă analogie cu destule șanse de apropiere ar putea fi stabilită între fibula cu balama de la Coțofeni și cea apărută în urma cercetărilor de la Mătăsaru³⁴. Acest din urmă exemplar se asocia în cadrul unei locuințe cu un denar bătut de Marcus Aurelius în anii 170-171 d. Ch. Fibula de la Mătăsaru pare, însă, mai evoluată prin existența decorului, absent la piesele de la Coțofeni și Sucidava.

Paralele interesante se pot avansa și cu unele fibule care au circulat în Pannonia pe la începutul epocii imperiale³⁵.

Rămâne întrebarea dacă aceste două fibule în urmă amintite (cea „linguriță” și cea cu balama, alături de un vârf de săgeată ca barbeluri lungi și cu dulie mare, fig. 7/6) ar putea constitui un indiciu în favoarea unei locuiri, fie și sporadice ori tranzitorii în vremea Latène-ului recent, întrucât, afară de ele, nu au mai apărut în timpul cercetărilor nici un fel de alte materiale care să sugereze o revenire târzie a locuirii după o întrerupere considerabilă de timp.

Întâmplător, în anul 1987, în pământul aruncat dintr-o secțiune a anului precedent (obiectul a apărut între S VIII și S X, sectorul 3), a fost găsit un topor cu aripioare (Ärmchenbeil) din fier, puternic oxidat, dar întreg (fig. 5/1).

Astfel de arme sunt cunoscute în număr relativ mic până acum în urma descoperirilor din România. Între acestea amintim topoarele cu aripioare de la Trestiana³⁶, Bunești-Averești³⁷, Cemat³⁸, Popești-Nucet³⁹, Ferigile⁴⁰ și Vințu de Jos⁴¹. Între exemplarele provenite din punctele pomenite, afară de cele de la Bunești-Averești și Popești-Nucet (probabil), aceste piese sunt dificil de datat, iar ecartul cronologic dintre ele pare a fi substanțial. Urmărind pe spații mai întinse (Europa și Orientul Apropiat) repartitia topoarelor cu aripioare, confecționate din fier, se observă că acestea, în marea lor majoritate, nu apar mai târziu de sec. VII-VI î. Ch.⁴². Totuși, în România, a fost găsit un topor cu aripioare, care poate fi plasat pe baza contextului de descoperire mai târziu decât sfârșitul Hallstatt-ului, respectiv în sec. IV-III î. Ch.⁴³ Oricum, unicitatea cazului ne-ar fi putut îndemna să credem că avem de-a face cu un obiect a cărui întrebuințare s-a prelungit mult dincolo de răstimpul său caracteristic de producere și circulație⁴⁴. Apariția

³³ A. Vulpe, *Thraco-Dacica* 1, 1976, 214, fig. 10/3. Datarea propusă de autor se sprijină pe prezența unei monede locale getice și pe o toartă de amforă (p. 215).

³⁴ Gh. Bichir, *Dacia* 24, N.S., 158, fig. 3/1.

³⁵ I. Kovrig, *Dissertationes Pannonicae*, 2, 4, 1937, 114, T. XIV/141-143, 148-151.

³⁶ M. Petrescu-Dâmbovița, *Dacia* N.S. 2, 1958, 61, fig. 2/1-2 și 4/1-2.

³⁷ V.V. Bazarciuc, *SCIVA*, 34, 3, 1983, 252 și urm., fig. 1/2.

³⁸ Z. Székely, *Dacia* N.S. 10, 1966, 210, fig. 5/4.

³⁹ R. Vulpe, *M.C.A.* 3, 1957, 230, fig. 5/4.

⁴⁰ A. Vulpe, *Necropola hallstatiandă de la Ferigile*, 1967, 64, 118, fig. 19/16.

⁴¹ A. Popa și I. Bertiu, *Dacia* N.S. 1964, 93, fig. 1/6.

⁴² Anke Wiese, *Die Ärmchenbeile der Aken Welt*, Bonn, 1990.

⁴³ V.V. Bazarciuc, loc. cit.

⁴⁴ A. Wiese, op. cit., 145.

exemplarului de la Coțofenii din Dos, în caz că nu a fost antrenat întâmplător în timpul lucrărilor de amenajare a cuptoarelor⁴⁵, confirmă poziția cronologică târzie a toporului cu aripioare de la Bunești-Averești⁴⁶. În plus, prin săpăturile de la Coțofenii din Dos s-a dezvelit un fragment de obiect de fier, care, cu o bună probabilitate, făcea parte din tăișul unui topor cu aripioare, rupt din vechime (fig. 5/4).

Pe de altă parte, seria III D, potrivit tipologiei recent produse de A. Wesse⁴⁷, grupează exemplare post hallstattiene, încât, toporul cu aripioare de la Coțofeni nu pare să reprezinte o surpriză în mediul⁴⁸ în care a fost aflat, respectiv locuirea getică din aşezarea întărită eponimă⁴⁹.

Toporul cu „brațele în cruce” (Hackenaxt) descoperit la Coțofenii din Dos a fost găsit în zona sectorului III („cuptoare”), în suprafața E/1989, în lipitura locuinței de sub arsura cuptoarelor. Exemplarul este din fier (fig. 6/1) și, în ciuda faptului că este puternic oxidat, datorită masivității sale, forma a rămas perfect definită. După cum reiese din condițiile de descoperire, toporul provine din depunerea corespunzătoare nivelului de locuire getică, dar este anterior amenajării și utilizării cuptoarelor. Ar fi destul de dificil de pretins că piesa respectivă să fi fost antrenată în acest nivel o dată cu lucrările de mari proporții necesitate de amenajarea cuptoarelor de ars cărămizi. Totuși, un asemenea dubiu pare tentant întrucât prezența unui astfel de obiect în depunerea rezultată în urma locuirii din a doua vârstă a epocii fierului cu greu și-ar putea găsi explicație, din moment ce topoarele cu „brațele în cruce” se situează mai cu seamă în eneolitic și, mai târziu, în epoca bronzului⁵⁰. Din punct de vedere tipologic s-ar putea stabili o paralelă apropiată cu tipul Jászladány, anume varianta Târnăvița⁵¹, dar, desigur, piesele încadrate aici sunt realizate numai din bronz. La Coțofenii din Dos a mai fost găsit întâmplător un topor de bronz din aceeași specie, despre care, din nefericire, nu putem fi siguri dacă provenea din același sit⁵², deși, în cursul săpăturilor, au fost identificate în mod sporadic vestigii ale unei locuiri aparținătoare

⁴⁵ În aşezarea întărită de la Coțofenii din Dos nu au fost identificate materiale care să aparțină în mod indubitabil epocii hallstattiene

⁴⁶ Amândouă exemplarele în urmă amintite au avut mai probabil rol de unelte decât de arme. În această privință urmărim discuția rezumată de A. Wesse, op. cit., 94-95. Însăși zona (a cuptoarelor) din care provine exemplarul de la Coțofeni poate fi un indiciu în sprijinul acestei idei, întrucât amenajarea sa a necesitat o enormă strădanie colectivă.

⁴⁷ A. Wesse, op. cit., 167, Abb. 55.

⁴⁸ În aşezarea întărită de la Coțofenii din Dos nu au fost identificate materiale care să aparțină epocii hallstattiene.

⁴⁹ Atragem atenția asupra faptului că toporul cu aripioare de la Coțofeni este ușor curb în profil. Spre deosebire de exemplarele grupate de A. Wesse în supravarianta III D, a cărui profil este drept

⁵⁰ A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, Abteilung X, Band 5.

⁵¹ *Idem, ibidem*. Tafel 13/101-103.

⁵² Obiectul a fost publicat de D. Berciu *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939; 87, fig. 85/a,b, după care ar proveni de la cetatea „Mihăiță”. Descoperirea este pusă pe seama lui C. Schuchardt, fără să fie menționată vreo referință. Astăzi, punctul unde s-au făcut săpături în

culturii Coțofeni, care ar permite în linii mari un sincronism cronologic cu obiectul discutat.

În epoca fierului, topoarele cu „brațele în cruce” dispar aproape cu desăvârșire, încât exemplarul recuperat de la Coțofenii din Dos în 1989 pare a fi o excepție notabilă. Singurele topoare cu „brațele în cruce” care aparțin celei de-a doua vârstă a fierului au fost găsite pe muntele Amota³³ (întâmplător, deci rămâne în dubiu orizontul cronologic din care va fi făcut parte) și la Grădiștea Muncelului³⁴. Regretăm că despre exemplarele provenite din descoperirea în urmă amintită nu au putut fi furnizate informații legate de poziția lor stratigrafică. Autorii le socotesc pe acestea unelte de tâmplărie, tesle-topor, (... „unealtă ce ar putea fi numită la fel de bine topor cu bratele în cruce, datorită asemănării cu bine cunoscutele piese preistorice din aramă”)³⁵. Unul din exemplarele întâlnite aici constituie o bună analogie celui de la Coțofenii din Dos, cu toate că gaura de înmănușare se prezintă puțin diferit³⁶, pe când celelalte sunt vădit mai îndepărtate ca schemă constructivă. Cercetătorii clujeni I. Glodariu și E. Iaroslavski sunt de părere că ele datează „... de la sfârșitul sec. I e.n. și începutul veacului următor”³⁷. “

Vârfurile de săgeți, aflate în urma cercetărilor de la Coțofenii din Dos, sunt în număr de patru (fig. 7/3-6), trei dintre ele fiind de tipul curent lumii getice din a doua vârstă a epocii fierului, cu câte trei muchii puțin reliefate, confecționate din bronz și în secțiune de forma unui triunghi cu laturile mai mult sau mai puțin concave (fig. 7/3-5). Trăsăturile enumerate sunt proprii unui mare număr de vârfuri de săgeți scoase la lumină în urma cercetărilor asupra vestigiilor civilizației geților și dacilor, începând cu faza sa timpurie și până în faza sa înfloritoare, care în mod convențional, în ultima vreme, este numită, „clasică”. De aceea, pentru a putea face o distincție în cadrul grupului de săgeți la care ne-am referit, este necesară și urmărirea unei alte caracteristici: anume, prezența sau absența pedunculului. La vârfurile de săgeți rezultate din săpăturile de la Coțofenii din Dos, pedunculul este de dimensiuni mici, iar la unul din ele chiar lipsește (fig. 7/5), dar în corpul piesei se observă un orificiu practicat pe axul său longitudinal, destinat receptării tijei de lemn a săgeții. La drept vorbind, chiar și la celelalte două exemplare (fig. 7/3,4) pedunculul poate fi socotit mai degrabă a fi un manșon, cu funcția clară de înmănușare, după cum atestă orificiile care se întrezăresc pe axul longitudinal. În schimb, vârfurile de săgeată trimuchiate și cu peduncul mai lung,

ăzarea fortificată getică este desemnată cu apelativul de „Cetatea Jidovilor” sau „La Jidovii”, iar Mihăița se numește unul din satele ce intră în componența comunei Coțofenii din Dos (din 1989, Coțofeni), aflat la circa 5 km la sud față de situl amintit.

³³ A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, pl. 19/21. Ilustrarea piesei fiind de dimensiuni reduse, nu e posibilă aprecierea în amănunțime a unei posibile paralele cu exemplarul de la Coțofenii din Dos/1989.

³⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, Cluj, 1979, 84, fig. 45/2-5.

³⁵ *Ibidem*, 84.

³⁶ *Ibidem*, fig. 45/4.

³⁷ *Ibidem*, 85.

care se înfigea în partea de lemn a proiectilului (tipul nr. II, potrivit clasificării lui E. Moscalu⁵⁸, de asemenea, tipul II în vederile lui Glodariu și Iaroslavschi⁵⁹) sunt proprii perioadei „clasice” a civilizației geto-dacice.

Analogii pentru vârfurile de săgeată de la Coțofenii din Dos (fig. 7/3-5) sunt numeroase și diverse și pot fi stabilite cu piese descoperite în mai toate așezările și cimitirele getice din faza sa timpurie. Vom aminti aici numărul mare de vârfuri de săgeți identice sau foarte asemănătoare ivite în urma săpăturilor din necropola de la Zimnicea. Aici se întâlnește tipul cu trei muchii, majoritatea exemplarelor sale datându-se în sec. al IV-lea, iar câteva și în sec. al III-lea î. Ch.⁶⁰ Tipul respectiv apare și în descoperirile din câmpia Brăilei, în morminte scitice, datate pe această bază în sec. al IV-lea î. Ch.⁶¹

Cel de-al patrulea vârf de săgeată, cu dulie mare și barbeluri lungi (fig. 7/6), se detașează net de cele prezentate mai sus, atât prin morfologie și dimensiuni sensibil mai mari, cât și prin materialul din care a fost confecționat — fierul. Acest tip de vârf de săgeată se întâlnește considerabil mai rar decât cel la care ne-am referit precedent, numărul de obiecte de epocă geto-dacică cu care se pot invoca paralele fiind foarte redus. Această situație i-a îndemnat, pesemne în urma unei comparații generale, pe cercetătorii Glodariu și Iaroslavschi să le socotească a fi „feudale”⁶². Totuși, câteva vârfuri de săgeată descoperite la Vlădiceasca (locuința nr. 41, datată larg în sec. III și până în prima jumătate a sec. al II-lea î. Ch., din lipsa unor repere cronologice pertinente⁶³), Popești (piesă fragmentară aflată în mantaua bogatului tumul nr. 4, amenajat în prima jumătate a sec. I î. Ch.⁶⁴) și Ocnița, unde un exemplar analog provine din sectorul nordic al acropolei asupra căruia nu s-au putut face observații stratigrafice⁶⁵, încât nu ne putem bizui decât pe cronologia generală a cetății nr. 1, respectiv sec. al II-lea î. Ch. - I d. Ch.⁶⁶ după D. Berciu, dar mult mai probabil sec. I î. Ch. - I d. Ch., potrivit amendărilor propuse de M. Babeș⁶⁷, demonstrează limpede că ele constituiau un element propriu, chiar dacă mai rar întâlnit, în panoplia armelor geto-dacilor. În același timp e îngăduită, relativ probabil, plasarea exemplarului de la Coțofenii din Dos cândva în cadrul așa-numitei faze „clasice” a civilizației geto-dacice.

⁵⁸ E. Moscalu, *Dacia N.S.*, 21, 1977, 332, fig. 6/9 și 9/7-11. Autorul opinează pentru încadrarea tipului în sec. I î. Ch. Afirmă, totodată, că acesta „ne dérive pas des flèches de type scythe à trois arêtes” așa cum sunt și trei dintre exemplarele de la Coțofenii din Dos.

⁵⁹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, 136, fig. 68/1-3.

⁶⁰ A.D. Alexandrescu, *Dacia N.S.*, 24, 1980, 54-55, fig. 66.

⁶¹ V. Sârbu, *SCIVA*, 34, 1, 1983, 36-37, fig. 12/1.

⁶² I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, 136, nota 692. „... săgețile de tip IV la E. Moscalu credem că sunt feudale”. motiv pentru care nu au ilustrat și discutat tipul respectiv în lucrare. Pentru opinia contrară, vezi E. Moscalu, *op. cit.*, 333, fig. 9/13, 19.

⁶³ G. Trohani, *Cercetări arheologice*, 2, 1976, 96, tabelul 2, fig. 5/4.

⁶⁴ A. Vulpe, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 201, fig. 11/5; pentru datarea tumulului vezi p. 215.

⁶⁵ D. Berciu, *Buridava*, București, 1981, 72, pl. 72/5.

⁶⁶ *Ibidem*, 58-62.

⁶⁷ M. Babeș, *SCIVA*, 33, 2, 1982, 250-257.

Între piesele de zăbală, singura descoperită este o psalie de fier bine conservată, cu una dintre extremități ușor îndoită, dar la care se observă ușor forma unui „S”, privind din profil (fig. 5/3). Mijlocul ei prezintă două zone aplatizate, străbătute de câte un orificiu. Acest tip de obiect este și el bine cunoscut prin intermediul altor descoperiri de epocă, între care amintim pe cele de la Zimnicea⁶⁸, unde astfel de piese corespund înmormântărilor făcute în sec. al IV-lea î. Ch., mai cu seamă în a doua sa jumătate⁶⁹. Alte psalii foarte asemănătoare celei de la Coțofenii din Dos intră în componența unor zăbale provenite din regiunea Vraca (nord-vestul Bulgariei), unde în genere sunt databile în a doua umătate a sec. al IV-lea î. Ch. Toate acestea se includ unui prototip „grecesc”⁷⁰. În lucrarea sa despre zăbalele din epoca fierului, Wolfgang M. Werner așază psaliile la care ne refeream în categoria zăbalelor din tipul VI, a căror apariție are loc în timpul sec. al IV-lea î. Ch. și se extind în Europa de sud-est⁷¹. Deși autorul distinge două variante subsumate tipului (A — cu psalie în formă de „S” și B — cu psalie în formă de „C”), potrivit concluziilor sale, acest lucru nu aduce un plus de precizie cronologică⁷².

Între obiectele de metal amintim și câteva lame de cuțit și cosor de dimensiuni și tipuri diferite (fig. 5/2, 5-7; 7/1, 8), curențe și ele în epocă. Exemplarele de la Coțofenii din Dos s-au păstrat în condiții proaste, fiind din fier.

Tot din săpăturile de la Coțofeni provin și două inele de bronz de dimensiuni mici (fig. 4/12-13). Unul dintre ele, (fig. 4/12) este păstrat în stare bună încât pe modulul său se distinge cu oarecare ușurință reprezentarea unei sălbăticiuni (câprioară?). Pe celălalt (fig. 4/13), foarte asemănător ca dimensiuni generale, din cauza deteriorării, reconstituirea imaginii de pe modul este anevoioasă. Totuși, se pot distinge extremitățile membrilor anterioare ale unui patrupe (probabil tot un cervideu), încât s-ar putea avansa concluzia unei paralele posibile între reprezentările care figurează pe cele două piese. În urma cercetărilor din cimitirul de la Zimnicea au fost scoase la lumină mai multe inele de mici dimensiuni, purtând pe șatoane decor figurativ, reprezentând păsări ori cervidee. Într-un mormânt (C₁M10) s-au aflat nouă astfel de piese⁷³. Potrivit autorului săpăturii, toate inelele provin din morminte încadrabile în sec. al IV-lea și al III-lea î. Ch.⁷⁴

La Coțofenii din Dos s-a descoperit și un obiect de bronz de forma unui disc (fig. 4/14), purtând pe el un decor al cărui element principal îl constituie câteva cerceule concentrice. Nu dispunem în prezent de paralele grăitoare.

⁶⁸ A.D. Alexandrescu, op. cit., fig. 68.

⁶⁹ A.D. Alexandrescu, *Dacia N.S.*, 27, 1983, 73.

⁷⁰ V. Zirra, *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, 7, 1981, 117-118, Abb. 2/2-3.

⁷¹ Wolfgang Werner, *Eisenzeitlichen Tensen an der unteren und mittleren Donau*, PBF, Abteilung XVI, Band 4, 1988, 45-46, 118, Taf. 22.

⁷² *Ibidem*, 118.

⁷³ A.D. Alexandrescu, op. cit., 24, 51.

⁷⁴ *Ibidem*, 53, fig. 51.

Singurele obiecte din metal prețios întâlnite în cursul numeroaselor campanii de cercetări au fost o brățară (fragmentară), făurită dintr-o bară torsionată⁷⁵ de argint (fig. 4/10) — pentru care deocamdată este dificil de invocat analogii în epocă — și un cercei (de asemenea, de argint), lucrat în tehnica filigranului (fig. 4/11), care vădește mai degrabă o influență sudică, dacă nu cumva ar putea fi vorba de un import propriu-zis⁷⁶. Frapantă se înfățișează asemănarea acestuia cu cerceii reprezentați pe lobii urechilor personajului feminin conturat pe cnemida nr. 1 din mormântul „princiar” de la Agighiol, datat inițial în preajmă de 400 î. CH.⁷⁷, apoi redatat, în urma unor investigații mult amplificate și amănunțite, în cea de-a doua jumătate a sec. al IV-lea î. Ch.⁷⁸ Alte paralele grăitoare se pot stabili cu cerceii de la Hanska-Lutăria (mormântul 31, exemplar de aur⁷⁹; din păcate, inventarul său nu e destul de relevant, încât datarea rămâne mai degrabă generală, respectiv sec. IV-III î. Ch.) și Holodnii Jar (lângă Smela, într-unul dintre cele 3 morminte de înhumare din curganul 20; prezența unei oglinzi și a unui inel în inventarul defunctului permite plasarea înmormântării în sec. al IV-lea î. Ch.⁸⁰). Pe baza acestor considerații e admisibilă încadrarea cercelului de argint de la Coțofeni din Dos în sec. al IV-lea î. Ch., cu atât mai mult, cu cât el a ieșit la iveală într-o locuință anterioară edificării zidului de cărămidă arsă.

Atât stațiunea de la Bâzdâna,⁸¹ cât și cea de la Coțofeni au dat la iveală câte un ciocan confecționat din fier (fig. 7/7), foarte asemănătoare între ele. Amândouă sunt de dimensiuni mici, încât apare destul de evident că trebuie să fi fost utilizate pentru îndeletniciri care presupuneau o anumită finețe. La Bâzdâna, mediul din care provine unealta corespunde sec. IV-III î. Ch.⁸².

În sfârșit, ultimul obiect la care ne referim este o bară de fier de mici dimensiuni, cu secțiune rectangulară (fig. 7/2). Nefiind ascuțit la nici unul din capete, este dificil de presupus o funcționalitate clară. De aceea, mult mai probabil,

⁷⁵ V. Zirra în *Gomolava — Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas*, Band 1, Symposium Ruma, 1986, Novi Sad 1988, 188, fig. 4.

⁷⁶ *Ibidem*, fig. 4.

⁷⁷ D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, 45, fig. 13. Cerceii ligurați sunt tot triunghiulari, cu un peduncul curb, terminat cu un mic buton, iar decorul pe care îl poartă este de aceeași factură. Asemănarea pare atât de evidentă, încât e dificil de presupus că meșterul argintar nu a avut în vedere un prototip al podoabei pe care a reprezentat-o.

⁷⁸ P. Alexandrescu, *Dacia N.S.*, 27, 1983, 48.

⁷⁹ I.T. Niculiță, *Severnii frakiji*, Kișinev, 1987, 147, fig. 41/5; Idem, *Getiv VI-III vv. d.n.e. v Dnestrovska-Karpatsskih zemliah*, Kișinev, 1977, 105-106, fig. 11/1; V.L. Lapușnean, I.T. Niculiță, M.A. Romanovskaia, *Pamiatniki rannevo zhelezno vo veka*, Kișinev, 1974, 50, fig. 14/3.

⁸⁰ E. Pokrovska, *Arheologija Kiiv*, 10, 1957, 67, fig. 1/12. Deși cei doi cercei din curganul 20 sunt piramidali (foarte probabil în formă de tetraedru regulat), fețele acestora reflectă o manieră de lucru asemănătoare celei utilizate la făurirea exemplarului de la Coțofeni din Dos ori Hanska-Lutăria. Pentru cerceii de la Holodnii-Jar vezi și A.I. Meliukova, *Skifija i frakijski mir*, Moskva, 1979, 230 și nota 384, fig. 34/25.

⁸¹ C.M. Tăulea, *op. cit.*, fig. 7/3.

⁸² *Ibidem*, 24.

avem de-a face cu un semifabricat (prefabricat), așteptându-și rândul pentru a fi prelucrat.

Urmărind obiectele mărunte descoperite în așezarea fortificată de la Coțofenii din Dos, se poate, credem, observa că, independent de condițiile de descoperire de la fața locului, pe baza analogiilor care se pot stabili cu obiecte aflate în urma cercetării altor monumente arheologice din spațiul getic, acestea sunt încadrabile în marea lor majoritate în perioada secolelor al IV-lea și al III-lea î. Ch. Ne referim mai cu seamă la fibulele traco-getice (fig. 4/1-6), dar și la psalie (fig. 5/3), la vârfurile de săgeți (fig. 7/3-5), cercel (fig. 4/11), cât și la inele (fig. 4/12-13) ori ciocan (fig. 7/7). Toporul cu arpioare (fig. 5/1), deși se află la limita târzie a cronologiei sale, este și el compatibil cu încadrarea propusă anterior. În ordine cronologică, singurele piese străine acestui orizont sunt fibula linguriță (fig. 4/8), fibula cu balama (fig. 4/9) și vârful de săgeată cu barbeluri lungi (fig. 7/6), databile în Latène-ul târziu. Un nivel de locuire corespunzător cronologic acestor piese nu a fost identificat prin cercetările sistematice din așezare, încât prezența lor rămâne mai dificil de explicat.

În concluzie, secvența cronologică acoperită de obiectele mărunte recuperate din vestigiile așezării întărite de la Coțofenii din Dos începe cândva în a doua jumătate a sec. al IV-lea și se încheie în sec. al III-lea î. Ch. (mai probabil către mijlocul său), corespunzând unei locuiri care va fi durat aproximativ trei sferturi de veac.

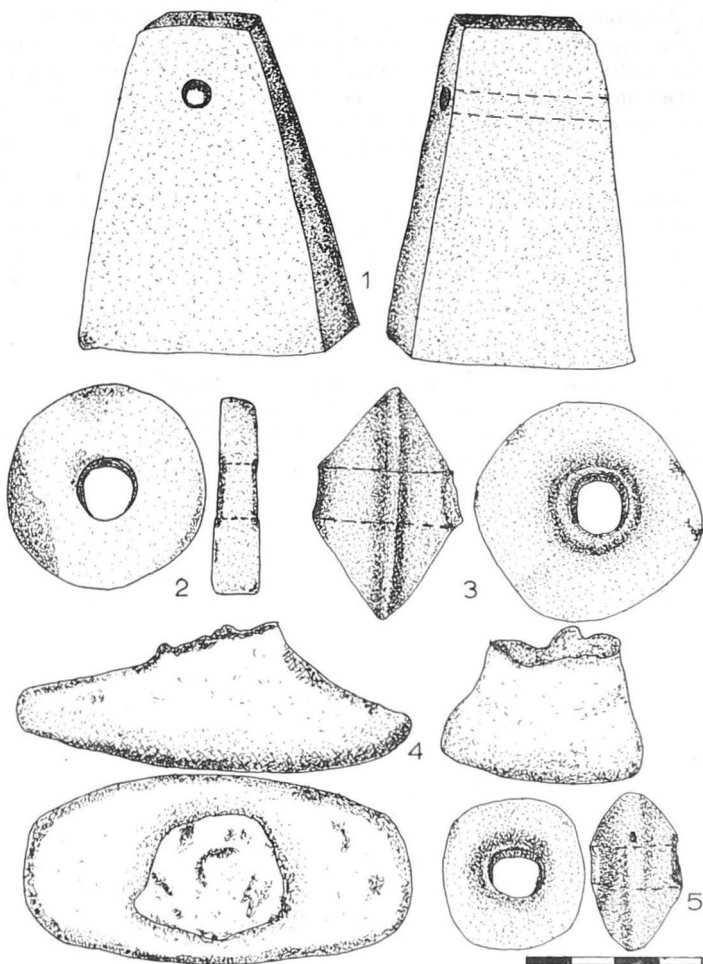

Fig. I

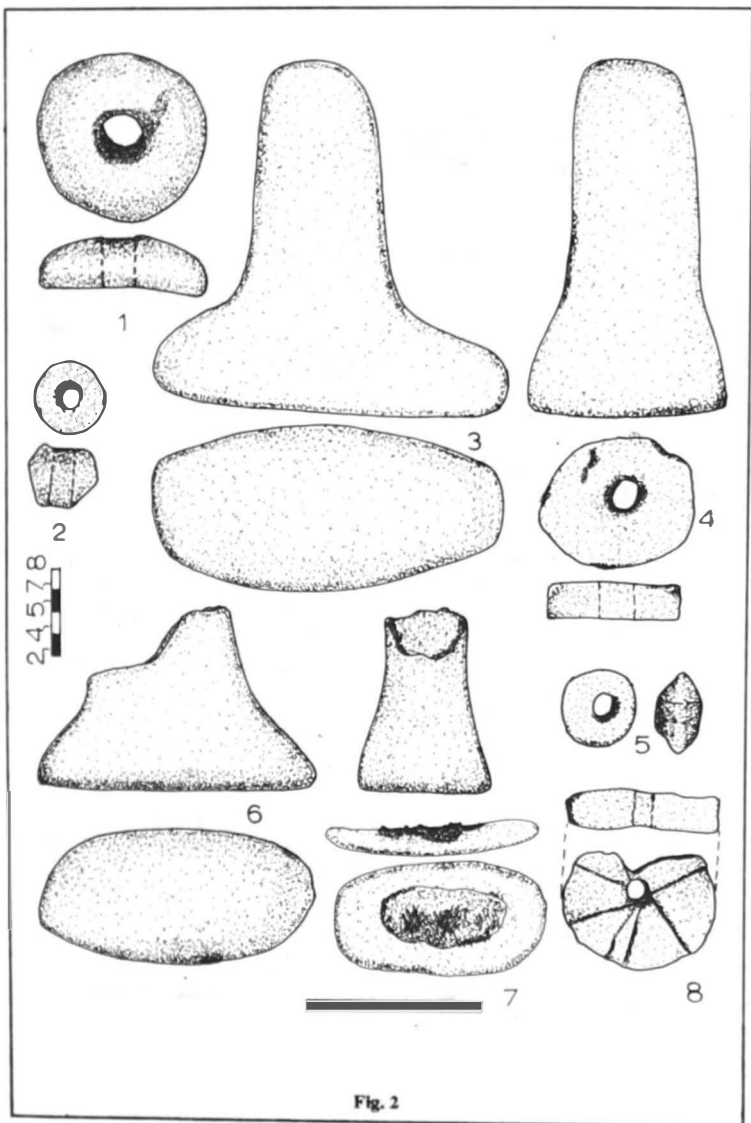

Fig. 2

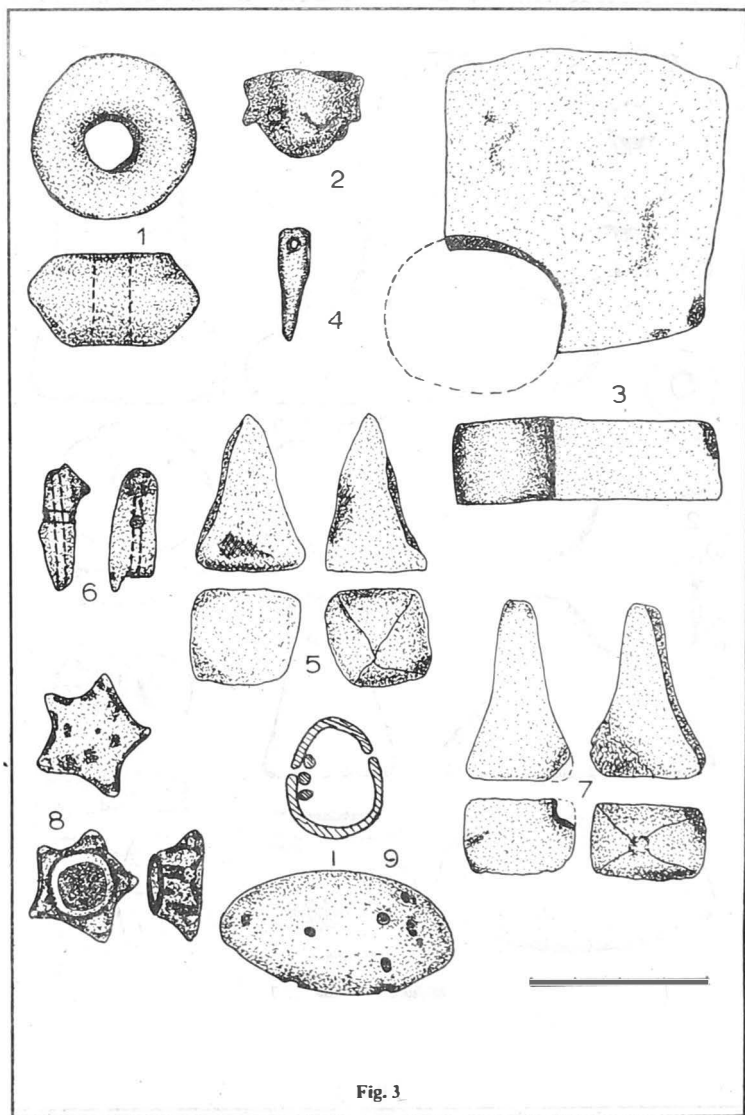

Fig. 3

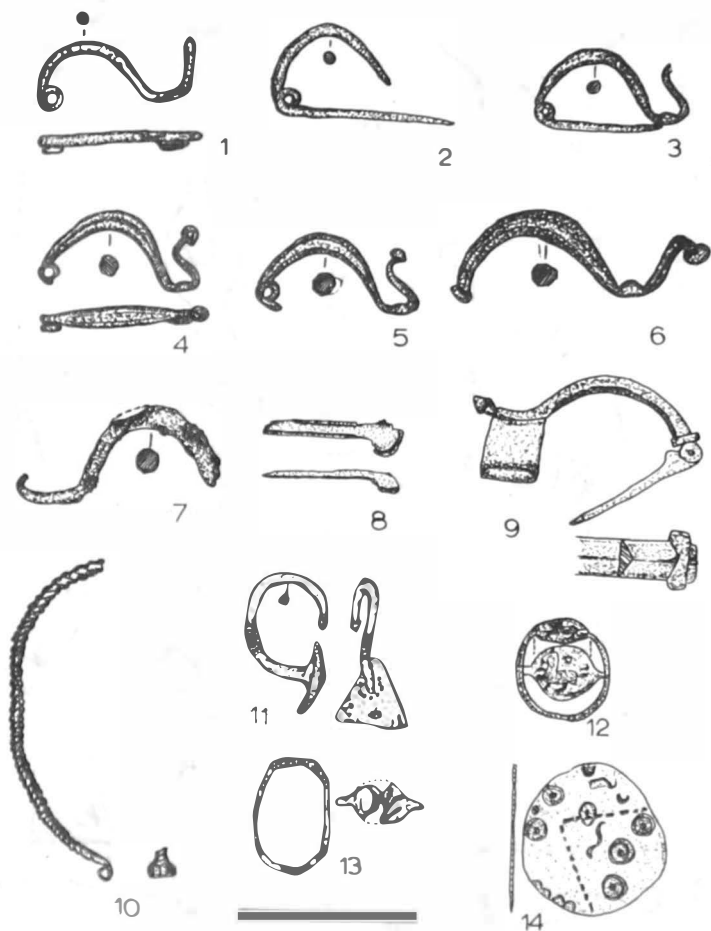

Fig. 4

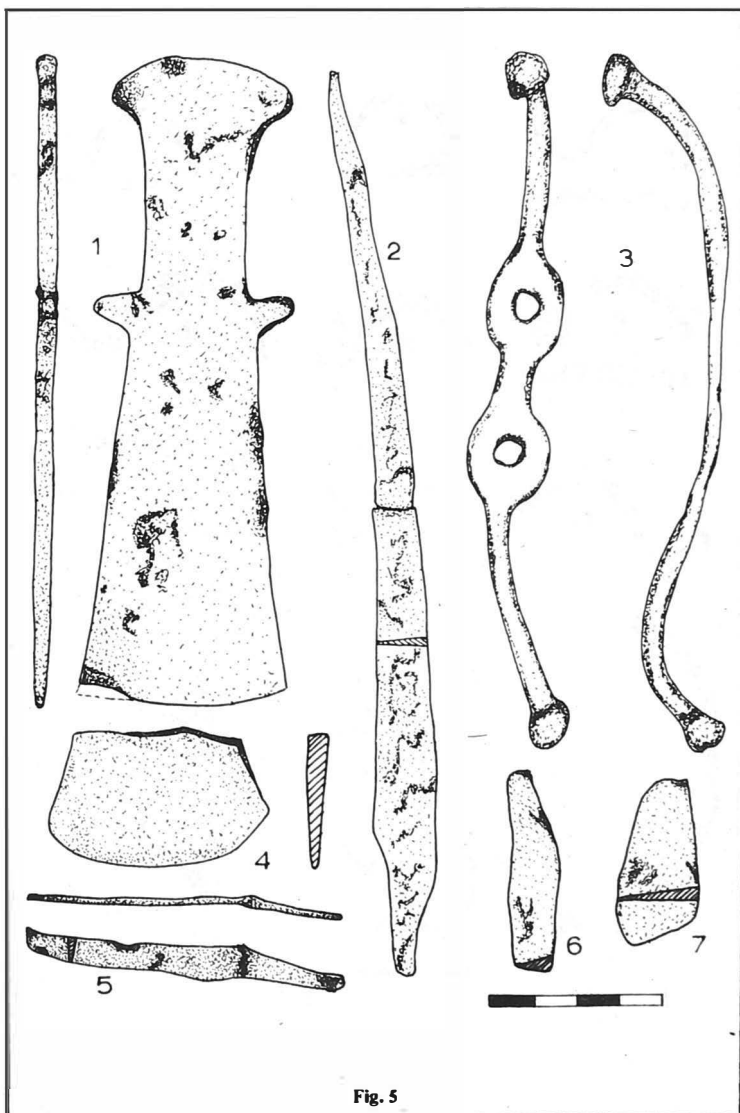

Fig. 5

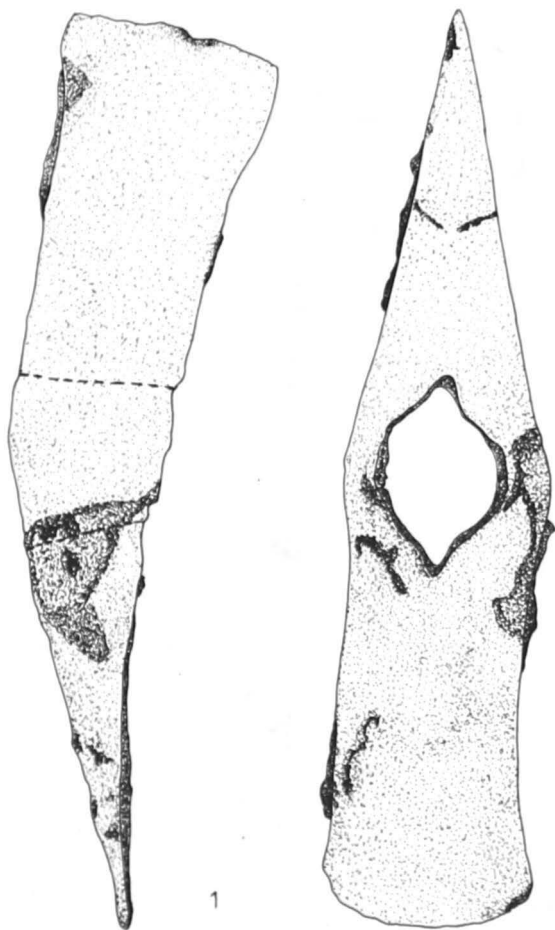

Fig. 6

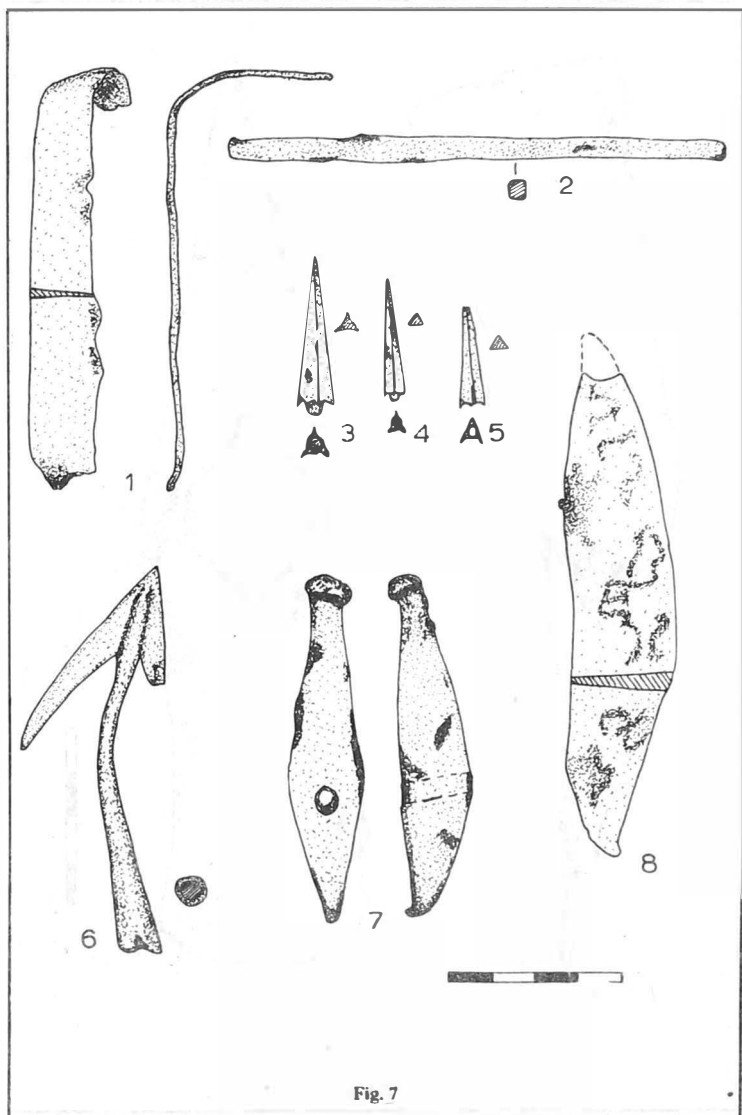

Fig. 7

O LUCERNĂ ROMANĂ DESCOPERITĂ LA RĂCĂȚĂU

VIOREL CĂPITANU

În anul 1989, cu ocazia cercetărilor arheologice în cetatea dacică de la Răcătău, antica Tamasidava, comuna Horgești, județul Bacău, a fost descoperită o lucernă romană (Fig. 1), din pastă fină de culoare gălbuie cu angobă roșiatică.

Piesa a fost descoperită în plin strat de cultură la — 0,60 m adâncime, cu materiale specifice la Téne-ului dacic târziu.

Dimensiuni: l-50 mm. D-190 mm, l_t-120 mm.

Avem de-a face, așadar, cu o lucernă cu corpul rectangular (box lamp) cu 7 ciocuri, repartizate câte 2 pe laturile mici și 3 pe latura mare din față. Toarta mânerului are o formă romboidală și se termină în semilună (ansa lunată).

Ciocurile sunt amplasate în mod proporțional, fiind decorate cu un relief marginal în jurul orificiului de ardere și fațetării laterale, care continuă tradiția lucernelor cu cioc prevăzut cu decor de volute.

Discul rectangular, cu un singur orificiu de umplere, este prevăzut cu patru profile în relief, marginale, care închid un decor de linii dese, verticale și paralele. Baza, în formă de tabula ansată, păstrează vagi urme din marca olarului, care în decursul timpului s-a șters, rămânând doar fragmente de litere.

Se observă totuși câteva litere individuale, de o parte și alta a torșii, precum și între ciocurile din stânga torșii.

Piesa în sine reprezintă o formă hibridă dintre opaițele cu corpul rotund, ciocuri flancate de volute și toartă cu terminația în semilună și lucernele cu corpul rectangular, ciocuri scurte și toarta în formă de frunză.

Primul tip de lucernă se datează în secolele I-II d.Ch., iar al doilea tip, în secolele II-III d. Ch.¹

¹Cf. Oscar Waldhauer, *Die antike Tonlampen*, Petersburg, 1914, nr. 212, p. XXI; nr. 305-306, pl. XXXII, p. 48; H.B. Walters, *Catalogues of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*, Londra, 1914, nr. 452, pl. XIV; Dora Ivanyi, *Die pannonischen Lampen*, Budapesta, 1935, tip III, p. 11-12, pl. XVI/3; tip IX, p. 13, pl. XXXII-XXXIII; Heinz Menzel, *Antike Lampen in Römisch germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz, 1969, nr. 475, p. 71, pl. 26/I, nr. 488, p. 73, pl. 56/9, nr. 492, p. 74-75, pl. 60/1; Philippe Bruneau, *Exploration archéologique de Delos*.

Analogii mai apropiate, care permit o datare acceptabilă, se pot face cu o lucernă descoperită la Cartagina aparținând tipului V B, datată în intervalul de la începutul epocii lui Augustus și până la sfârșitul secolului I e.n.² Această piesă spre deosebire de a noastră are un număr de 10 ciocuri, iar discul este decorat cu o mulțime de linii dese și paralele în relief. Toarta este în formă de semilună, ca la exemplarul de la Răcătău.

O lampă descoperită în Pannonia este de tipul cu 4 ciocuri și toarta în semilună, în schimb discul este circular și încadrat de cercuri concentrice în relief³.

O altă lucernă de același tip, dar cu 5 ciocuri, de proveniență necunoscută, se întâlnește la Muzeul din Mainz⁴. Asemenea piese sunt datate în sec. I-II d. Ch. De asemenea, o piesă apropiată celei de la Răcătău, provenită din Pannonia, de formă rectangulară, cu trei ciocuri, este datată la limita dintre sec. I și secolul al II-lea d. Ch.⁵

Două lucerne cu toartă în semilună se întâlnesc la British Museum cu precizarea că un exemplar are discul dreptunghiular cu linii în relief ca la Răcătău, dar cu 10 orificii, iar al 2-lea exemplar are discul circular cu 5 orificii⁶.

În concluzie, piesa de la Răcătău se poate data în principal în secolul I d. Ch., fără a exclude posibilitatea de a aparține primei etape din secolul al II-lea d. Ch.

Les lampes, Paris, 1965, nr. 4524, p. 106, pl. 27; D.M. Bailey. *A catalogue of the Lamps in the British Museum*, 2, 1980, Q 1007, Q 1008, pl. 29, p. 208; Anna Maria Bisi Ingrassia. *Le lucerne fittili dei nuovi scavi di Ercolane*, în *L'instrumentum domesticum di Ercolane a Pompei nella prima età imperiale*, Roma, 1977, tip V, pl. 78-80; tip VII, varianta A, p. 82-83.

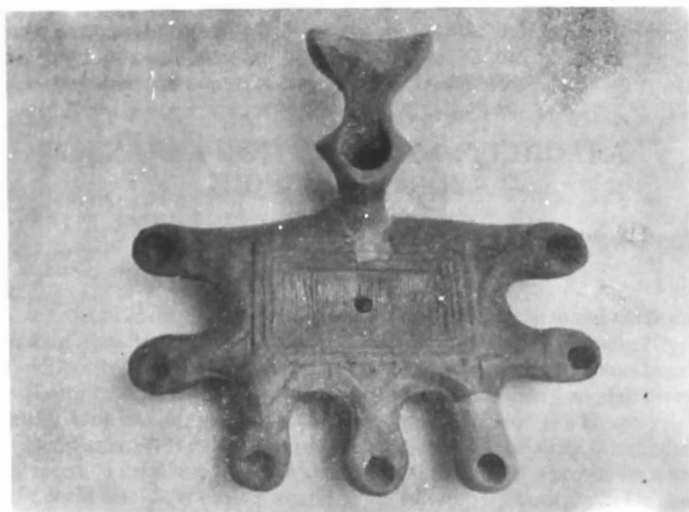
² Jean Deneauve, *Lampes de Carthage*, Paris, 1969, nr. 553, p. 147, pl. LVII.

³ Conf. Dora Ivanyi, Budapesta, *Die pannonische lampen*, pl. XVII/3, Buda.

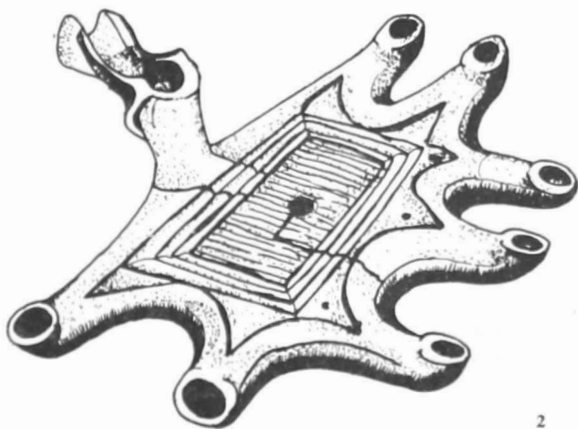
⁴ Heintz Menzel, *Antike Lampen*, nr. 475, pl. 26/1, p. 29.

⁵ Tihamer Szentleky, *Ancient Lamps*, Budapesta, 1969, nr. 268 a-b, p. 136.

⁶ Vezi H.D. Walters, *Catalogues of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*, Nr. 452, pl. XIV, p. 66 și 458, pl. XIV, p. 67. Prov. nec.

1

2

Răcătău. Opaș roman. 1. foto; 2. desen

AȘEZAREA ROMÂNĂ DE LA FELDIOARA JUDEȚUL BRAȘOV

ADRIAN IONIȚĂ

În urmă cu 25 de ani, inventarierea exhaustivă a habitatului roman sau de epocă romană din țara Bârsei, circumscris între: Oituz-Angustia (est) — Hălmeag-Hoghiz (vest) și Biborțeni-Baraolt (nord) — Bran-Cumidava (sud) conform tablei Imperii Romani cuprindea un număr de: 21 vicus-uri, 12 puncte în care s-au găsit diverse materiale, unele incerte, 5 castre, și un tum izolat (Comalău)¹. (Pl. I)

Densitatea relativ redusă a acestui habitat a servit, printre altele, la formularea relativ recent, a existenței în partea răsăriteană și de sud-est a provinciei a unui specific local care a dat naștere așa-numitei „culturi Sf. Gheorghe”². De aceea credem că orice completare a cunoștințelor noastre în această direcție are o semnificație specială.

La acestea se adaugă acum așezarea de la Feldioara, situată la 20 km de orașul Brașov, pe malul stâng al Oltului, nemenționată până în prezent. Facem precizarea pentru a nu se confunda cu Feldioara aflată pe malul drept al Oltului aproape de Făgăraș, unde a existat un castru și un vicus³.

Inițiat în anul 1990, sub conducerea regretatului prof. dr. R. Popa, șantierul arheologic de la Feldioara și-a propus ca obiectiv cercetarea vestigiilor medievale. Au fost efectuate cercetări în mai multe sectoare. La zidul înconjurător al așezării medievale (A), în jurul basilicii romanice (B), în grădina casei parohiale (C), în piațeta de la est de biserică (D), la marginea șanțului de apărare (E) și în cetatea medievală (F). Situația stratigrafică surprinsă aici cuprinde niveluri aparținând practic tuturor culturilor preistorice din sud-estul Transilvaniei, începând cu neoliticul și până în La Tene⁴.

În sectoarele, A, C, D și E a apărut un nivel de epocă romană sau materiale romane, cea mai densă locuire romană găsindu-se în sectoarele A și D, precum și

¹ *Tabula Imperii Romani* (Romula-Durostorum-Tomis), L. 35, Buc., 1969, vezi harta.

² Kurt Horedt, *Siebenburgen in spätromischer Zeit*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1982, p. 70-87.

³ T.I.R., p. 41 și D. Tudor, *Orășe, târguri, sate în Dacia Romană*, Buc., 1968, p. 281.

⁴ E. Comșa, *Le complexe archéologique de Feldioara (Transilvania)* în: „Acte Archeologica Carpatica”, VIII, 1966, 1-2, p. 257-262.

cu ocazia construirii unor anexe gospodărești, în curtea familiei Barbu (Feldioara nr. 13), nu departe de sectoarele amintite (cca 100 m). (Pl. II)

Stratul de cultură roman are o grosime apreciabilă (20-30 cm) și îl întâlnim în funcție de sector cuprins între -0,80 m și -1,25 m. Acesta are culoarea castaniu pigmentat cu foarte mult chirpic, rezultat, probabil, de la pereții incendiați al locuințelor din paianță, situate toate în partea de est a platoului pe care se află comuna, la răsărit de impresionantul șanț de apărare cu traseu arcuit (datând, probabil, din epoca bronzului sau din Hallstatt) ce a dat numele locului: „Földvár” = cetate de pământ = Feldioara.

Existența unor locuințe, cărora nu li s-a surprins însă conturul, este dovedită, totuși, de descoperirea câtorva tegule fragmentare, dintre care una, întregibilă, are impregnat un semn ca o liră realizat cu degetele în pasta crudă înainte de ardere. (Pl. III, 1)

S-au mai găsit 3 pietre de râșniță, prima reprezentând „meta”, este întreagă și are fața inferioară nefinisată, iar cea superioară ușor conică cu o înclinare de 1/5 cm. Pe centru are un orificiu circular, după cum se poate observa. (Pl. III, 2)

Celelalte două sunt fragmente pereche: „meta” (Pl. III, 3) și „catilus” (Pl. III, 4) și se suprapun perfect. (Pl. III, 5)

Totodată, plasarea unor locuințe în sectorul D este atestată și de identificarea amenajărilor pentru foc.

Astfel, în colțul sud-estic al lui SIV, la -120 m, a ființat o vatră de formă alungită cu diametrul maxim de 0,80 m, iar cel minim de 0,60 m. Pe vatră au fost găsite în situ vase, unele întregibile (Pl. IV) O altă vatră a apărut la -1 m în SI, la aproximativ 10 m de prima.

În SV a apărut cel mai spectaculos complex roman, anume un cuptor cu cinci faze evolutive, din păcate, distrus în mare parte de groapa uui mormânt de copil M65 din secolul al XII-lea. (Pl. V)

Cuptorul, de formă aproximativ circulară, are un diametru de 1,80m pe axa nord-sud. Complexul cuptorului, cu refaceri succesive, pornește de la limita inferioară a nivelului roman și se adâncește în nivelul anterior, constituind cea mai veche fază a sa. A doua fază este reprezentată de o vatră de formă circulară suprapusă primei faze, iar cea de a treia de un strat de lut ars puternic și din acest motiv, foarte întărit. Următoarea fază a patra, este tot o vatră, așezată spre centru, iar a cincea e reprezentată de un nou strat foarte bine ars și o înclinare asemănătoare, peste care s-a întins o față de lut. Ultimele patru faze, sigur romane, argumentate de materialul ceramic bogat reprezentat se plasează cronologic într-un interval de timp scurt.

Pe lângă prezența la numai câțiva metri distanță de cuptor a tegulelor și a pietrei de râșniță („meta”), aflate la adâncimea de 0,90 m, pentru existența unei construcții romane importante, dar din lemn, aducem ca argument și situația stratigrafică surprinsă sub tegule. Există trei nivele: stratul inferior cu lut puternic incendiat, cel mijlociu cu pietriș galben amestecat cu lut care conține multă ceramică romană și nivelul superior tot din lut cu aspect de lipitură.

În același sector, la câțiva metri depărtare în SI la -0,80 m a fost găsită o fibulă din bronz cu piciorul întors pe dedesubt și înfășurat de două ori. Corpul este realizat dintr-o bandă, răscuită și lățită ușor la cap. Ca decor sunt incizate mai multe linii oblice care devin treptat paralele cu spirele ce reprezintă înfășurarea piciorului. Pieseii îi lipsesc resortul și arcu. (Pl. III, 7)

Datarea sa în secolul al III-lea se face prin analogie cu o piesă similară descoperită la Dulceanca și datată prin monede de la Gordianus III și Galienus⁵.

O altă fibulă de bronz a fost găsită în sectorul A în SI la -0,80 m. Este realizată în formă de arbaletă, având acul prins cu balama și portagrafă laterală, iar ca decor are incizate patru linii paralele transversal pe picior, un „X” deasupra acestora pe corp, o nouă linie transversală din care pornesc două linii paralele cu marginile arcului mergând până la cele două brațe scurte care alcătuiesc arbaleta (Pl. III, 6). Își găsește analogii în tezaurul de la Ațel datat în sectorul al treilea prin monede de la Gordianus III⁶, precum și în alte descoperiri la Comalău, Obreja și Bivolari⁷.

Tot în sectorul A s-a găsit și un fragment de pieptene din os alcătuit din trei plăci prinse cu nituri din fier. (Pl. III, 8). Piese similare se cunosc la Dulceanca⁸ dateate cum am amintit deja.

În același sector într-o groapă (G 40) din S VII, s-au găsit mai multe obiecte romane, dateate în secolul al III-lea de o monedă „denar foure” Caracala⁹, găsită împreună cu ele. Provin de aici: un degetar de bronz rupt la partea superioară. (Pl. III, 9); un ac bronz care are la cap o mică globulă (Pl. III, 10); un obiect din bronz asemănător unui bumb de formă ovală concav-convex, a cărui funcționalitate e însă nestabilită (Pl. III, 11); o aplică din bronz dreptunghiulară având presat un dreptunghi mai mic, în interiorul căruia se află realizat în aceeași tehnică un zig-zag asemănător cu patru „W” succesive. În colțurile dreptunghiului mic se află găurile practicate după presare, pentru fixarea probabil pe o centură (Pl. III, 12); două buze ale unor flacoane din sticlă de culoare brun („lacrimarium sau unguentarium”) alcătuite dintr-un miez circular incolor peste care s-a adăugat un strat gros de 2 mm, dintr-o pastă brună din care era realizat probabil și restul flaconului. Culoarea brun nu este exclus să provină de la acizi sau de la trecerea prin foc. (Pl. III, 14); alte câteva mici fragmente din bronz, fără a putea stabili ce obiecte alcătuiau în trecut.

O a doua aplică din bronz pentru centură a fost găsită în același sector în S III la câțiva metri depărtare de G 40. Piesa este realizată prin turnare cu o grosime de 1 mm, având o parte ruptă. (Pl. III, 13)

⁵ Suzana Dolinescu Ferche, *Raport asupra săpăturilor de la Dulceanca* (1963-1967) (Jud. Teleorman). In „Materiale” IX, Buc. 1970, p. 319, fig. 3,1 și Ghe. Diaconu, *Über die Fibeln mit ungeschlagener Fuss in Dazien*. In: „Dacia” N.S., nr. 15, 1971.

⁶ I.H. Cnap, *Le trésor d'Arel et ses relations Balcanes-Danubiennes*, in: „Dacia” N.S., nr. 3, 1959, p. 356-357.

⁷ Ghe. Diaconu, *op. cit.*, p. 246.

⁸ Suzana Dolinescu Ferche, *op. cit.*, p. 319, fig. 3,3.

⁹ Identificarea se realizează dintr-o monedă de la cabinetul numismatic al IAB, cărui a fi mulțumim pe ace astă cale.

Tot aici s-a descoperit o buză a unui flacon de sticlă, de aceeași formă și dimensiuni cu primele două, fiind însă transparentă. (Pl. III, 15)

La categoria sticlă mai putem include două funduri de pahare găsite în sectorul D, aparținând aceiași epoci. (Pl. III, 16)

Ceramica, cea mai numeroasă dintre categoriile de materiale romane de la Feldioara se împarte în două mari grupe: prima grupă o constituie ceramica de foarte bună calitate, de lux, iar din a doua grupă face parte ceramica uzuală, mai grosieră. Ambele au câte două subgrupe în funcție de culoare: roșie și cenușie după cum cuptorul de ars a fost oxidant sau reducător.

În ceea ce privește tipurile și formele vaselor de la Feldioara, acestea se încadrează în tipologia cunoscută a ceramicii romane¹⁰.

În funcție de punctele cercetate până în prezent, apreciem că așezarea romană s-a concentrat pe o suprafață de câteva sute de metri cuprinsă între marele șanț preistoric, amintit anterior și capătul estic al dealului pe care se află actuala comună Feldioara.

În ceea ce privește numărul gospodăriilor, după cantitatea de materiale rezultate, credem că se situau în jurul a 10-12, contrazicând astfel o ipoteză mai veche potrivit căreia: „din jurul actualului Brașov până în Câmpia Făgărașului, urmele romane, militare și civile sunt absente”¹¹.

În ciuda poziției oarecum periferice în cadrul provinciei, analiza materialelor de la Feldioara relevă că acestea sunt de pură factură romană și au aparținut unor coloniști stabiliți aici. Natura pieselor, în special tegulele și rășnițele, ne fac să excludem ideea aducerii lor din altă parte a provinciei de către o populație mai puțin romanizată.

Referitor la momentul în care încetează locuirea la Feldioara, este mai greu de precizat dacă acest fapt se petrece o dată cu retragerea (275) sau cândva pe parcursul secolului al IV-lea.

Cele câteva elemente cum ar fi fibula cu picior întors pe dedesubt și fragmentele ceramice provenite de la vase mari de provizii pot fi un indiciu că așezarea s-a întins și în veacul al IV-lea. La aceeași idee ne îndeamnă să subscriem și materialele ceramice găsite în partea de sud a satului în săpături mai vechi¹².

Deoarece nu s-au găsit materiale care să fie asociate secolului al V-lea, considerăm că locuirea încetează spre sfârșitul secolului precedent.

În plus avem documentată arheologic, prin descoperirea a cinci lingouri de aur datate 402-408, prezența unor populații migratoare, probabil huni¹³, cărora le-au fost trimise ca stipendii. Îngroparea acestora aici la Feldioara, la numai 3 km de

¹⁰ G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

¹¹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 283.

¹² Florea Costea, *Sondajul arheologic de la Feldioara, Brașov*, în „Cum idava”, V, 1971, p. 25-44.

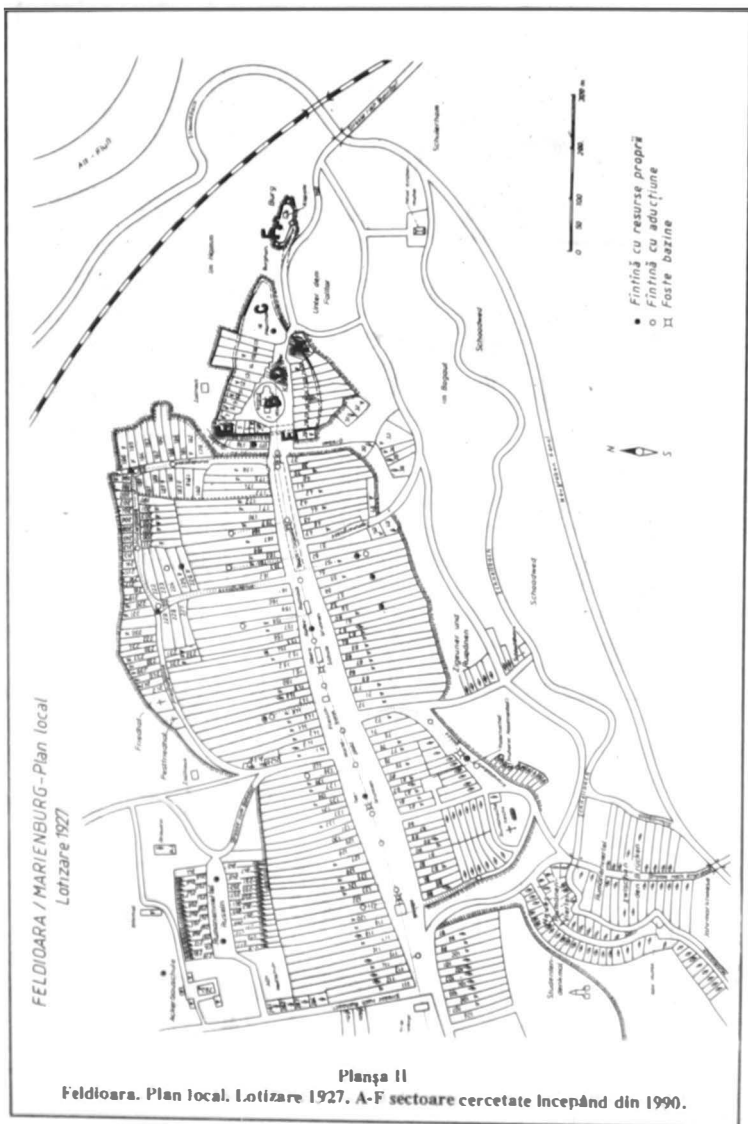
¹³ Florin Curta, *Zuden chronologischen Problemen der römischen Goldbarrenschätze aus Crasna (Kr. Covasna) und Feldioara (Kr. Brașov)* în: „Dacia” N.S. 34. Buc., 1990, p. 276-278.

așezarea romană, face discutabilă prezența populației autohtone, care în nici un caz n-a deținut un astfel de tezaur.

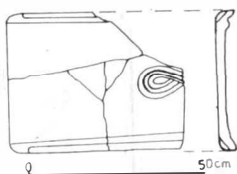
Pentru a avea în final și o imagine comparativă de ansamblu asupra habitatului Țării Bârsei de după retragerea aureliană, menționăm că există aproximativ 20 de descoperiri în diverse localități, aparținând secolului IV¹⁴. Dintre acestea, jumătate sunt atestate și în epoca romană (Hoghiz, Bran, Râșnov, Feldioara, Hârman, Comalău, Arcuș, Reci, Dalnic, Cernatu, Tg. Secuiesc).

Cercetările ulterioare ar putea completa cele afirmate, fiind posibilă însă și apariția unor noi date care să schimbe parțial actualele concluzii.

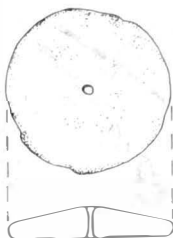
¹⁴ Mircea Rusu, *Tezaurul de la Pietroasele și contextul istoric contemporan*, în: „Cercetări arheologice”, VII, Buc., 1984, p. 226-228.

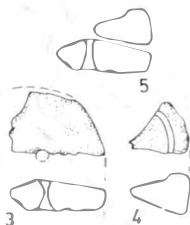
PL. III

1

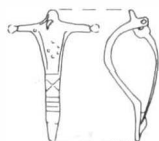
2

3

5

4

6

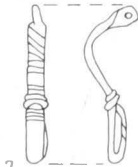

8

10

9

7

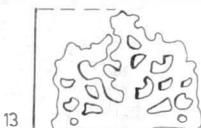
3 cm

11

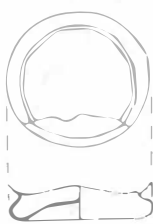
12

13

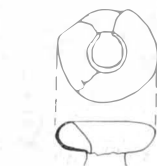
16

14

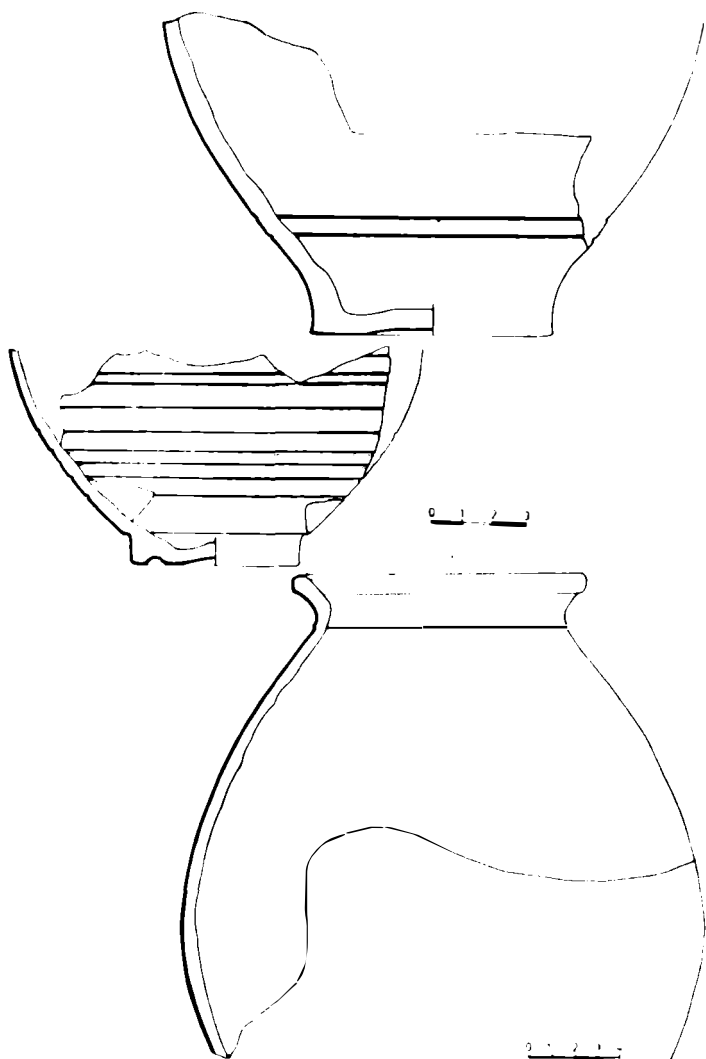

15

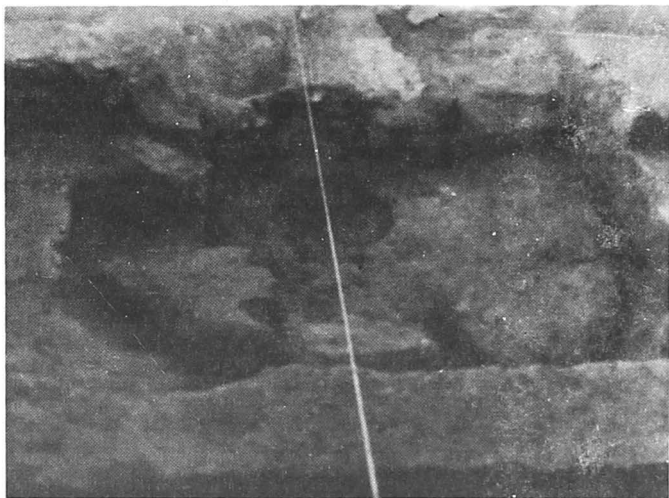

Planșa III

Feldioara. Obiecte aparținând nivelului de epocă romană.

Plasa IV
Feldioara. Ceramică romană.

Planșa V
Feldioara. SV. Cuptor roman cu cinci faze.

REZULTATE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DE LA GHERĂSENI — GRINDUL CREMENA ÎN CAMPANIA 1992

drd. EUGEN-MARIUS CONSTANTINESCU

În septembrie — octombrie 1992 am continuat cercetările arheologice în necropola mixtă de la Gherăseni — Grindul Cremenea (pl. 1), începute în 1991. Pentru stabilirea limitelor necropolei spre Est am reluat săpărea secțiunii S III/91, deschisă în campania anterioară, orientată Vest-Est, perpendiculară pe secțiunea S II/91 în caroul 41 (m 80-82), cercetată atunci numai pe un tronson de 18 x 2 m, unde a fost identificat mormântul 64. Epuizarea acestei secțiuni pe lungimea de 100 m ne-a permis constatarea că în acest sector nu mai există morminte. În profilul nordic a apărut o groapă de formă rotundă (în plan), ușor conică spre fund, nesăpată deocamdată. Deci, limita spre Est a necropolei este marcată de mormântul 64 (fig. 1/A).

Pentru a stabili limita de Vest a necropolei am trasat, în prelungirea secțiunii S III/91, la Vest de secțiunea S II/91, (de partea cealaltă a acesteia), o secțiune siglată PV S III/91, cu dimensiunile 22 x 2 m, (fig. 1/A), în care au apărut 7 morminte, toate de înmormântare, din care 4 aparțin unei necropole din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, semnalată deja¹, iar celelalte 3, necropolei din secolul IV e.n.

Toate mormintele din perioada de tranziție la epoca bronzului sunt orientate Est-Vest, (fig. 4/4), iar scheletele, chircite, au fost depuse în diferite poziții: în decubit stânga — M. 67, în decubit dreapta — M. 70, în decubit dorsal — M. 69, cu brațele și picioarele complet flexate; (mormântul 71 nu a fost săpat).

Mormântul 70 a fost parțial suprapus și ușor deranjat de mormântul 66 (din secolul IV e.n.) (fig. 4/4). Acesta, (m. 70), este și singurul mormânt din perioada de tranziție la epoca bronzului care a avut inventar. Defunctul era depus în decubit dreapta, cu capul spre Est și picioarele spre Vest. Picioarele erau strâns pliate și

¹ Morminte de înmormântare chircite au fost cercetate și în 1961, cf. Gh. Diaconu, în SCIVA, 28, 1, 1977, p. 431, și în săpăturile noastre din 1991 (un mormânt, M. 62), fiind considerate, atunci, neolitice.

aduse spre piept, iar brațele flexate strâns din coate cu palmele sub bărbie. Din cauza acidității solului și a faptului că a fost depus la adâncimea de numai 0,34 m, o parte din oase s-au descompus; s-au păstrat oasele craniului, 14 vertebre din șiră, oasele lungi ale brațelor și picioarelor. Groapa a avut formă ovală. În dreptul toracelui defunctului, pe latura de Nord a gropii au fost depuse două vase (fig. 4/4), lângă oasele picioarelor erau câțiva bulgărași din ocru alb, iar sub țeastă a avut un suport din lut ars, de formă rectangulară, sfărâmat (nu s-a putut reîntregi). Cele două vase s-au reîntregit parțial. Primul este un bol cu corpul sferoidal, alungit spre fund, cu gât cilindric înalt, marginea buzei este crestată și răsfrântă ușor în afară; fundul plat, nemarcat (fig. 4/1). Pe partea exterioară a marginii superioare a buzei, diametral opuse, are două proeminente (butoni) conic - alungite pe axul vertical; pe umăr are alte două proeminente (butoni) conic - alungite puțin mai mari decât cele de pe buză și dispuse în cruce față de acelea. Pe linia de unire dintre corp și gât (umăr) a fost imprimat prin apăsare un șir orizontal de alveole șnurate, în formă de potcoavă, cu partea deschisă orientată spre fundul vasului (fig. 4/1a, detaliu). În dreptul celor două proeminente de pe umăr, două șiruri paralele de alveole șnurate, dispuse vertical, unesc umărul cu marginea superioară a buzei (fig. 4/1 și detaliu).

Pereții vasului sunt subțiri și au grosime uniformă; pasta conține cochilii pisate; culoarea este maroniu - cărămizie.

Al doilea vas s-a reconstituit doar parțial. Este lucrat dintr-o pastă densă, aspră la pipăit, cu nisip mărunț ca degresant, bine frământată, miezul este de culoare neagră, iar exteriorul castaniu - gălbui cu nuanțe cenușii. Corpul vasului este globular, fundul plat, gâtul scurt, buza subțire, trasă ușor spre exterior (fig. 4/2). Pe linia umărului are două apucători - urechiușe verticale, cu gaură orizontală și patru proeminente conice (bumbi), dispuse câte două în spațiul dintre apucătorile - urechiușe, la același nivel cu acestea (fig. 4/2).

Cele două vase, ambele în formă de bol cu corpul quasisferoidal, au analogii în ceramica grupului Foltești II², a culturii Cernavoda II³ și în așezarea de la Brăilița, nivelul II⁴. Pe baza inventarului din mormântul 70, considerăm că mormintele de înhumatie orientate Est-Vest, chircite, din această necropolă se datează în perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, mai aproape chiar de începutul epocii bronzului. Menționăm și faptul că în trei din mormintele de înhumatie chircite, orientate Est-Vest, s-au găsit bulgărași de ocru alb.

*

* *

Cele trei morminte atribuite necropolei așezării Sântana — Cemeahov sunt toate de înhumatie. Două sunt orientate Nord-Sud, M 66 și 68, iar unul — M 65, este orientat NNE-SSV. Groapa mormântului 65 a fost suprapusă parțial, pe colțul

² M. Florescu, în *Arh. Mold.*, II-III, 1964, p. 113, fig. 5/11, 12.

³ D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, în *SCIV*, 24, 3, 1973, p. 381, fig. 7/6.

⁴ N. Harțușche, în *MCA*, III, 1957, p. 139, fig. 10/4; idem, în *MCA*, V, 1959, p. 221-222, fig. 1/4; 2/1.

de NE, de o groapă mare, albiată, cu două nivele de săpare, în care a fost depus scheletul unui ierbivor de talie mare (fig. 4/4), care a avut pe greabăn o cocoasă, cum au zimbrii, bizonii și cămilele. În umplutura gropii cu scheletul de animal erau antrenate fragmente ceramice de tip Sântana - Cemeahov, din nivelul discontinuu al necropolei respective, dar și materiale mai recente (ceramică, pietre trecute prin foc, cuie etc.), ceea ce face imposibil de precizat cărei perioade îi aparține acest complex și greu de stabilit caracterul acestuia.

Gropile celor trei morminte cemeahoviene sunt de formă rectangulară cu colțurile ușor rotunjite. Au fost săpate la adâncimi diferite: M. 68 la — 0,17 m, M. 66 la — 0,24, iar M. 65 la — 1,16 m. Groapa mormântului 65 a avut pe laturile lungi câte o treaptă lată de 0,20, respectiv 0,35 m, și înalte (de la fundul gropii) de 0,42, respectiv 0,45 m (fig. 4/3). Spre Nord, ambele trepte se îngustau și se pierdeau în pereții gropii, înainte de capătul acesteia, iar spre Sud se uneau printr-o treaptă îngustă de 0,15 m, care înconjura capătul gropii dinspre acea parte, la aceeași înălțime cu treptele laterale (fig. 4/3).

Groapa mormântului 66 a suprapus parțial mormântul 70 (fig. 4/4), din perioada de tranziție la epoca bronzului, iar mormântul 68 a suprapus un alt mormânt din perioada respectivă, M. 71 (fig. 4/4), nesăpat în 1992.

Defuncții din mormintele 65 și 66 au fost depuși în decubit dorsal, cu picioarele întinse și brațele pe lângă corp; în mormântul 68, scheletul a fost depus în decubit stânga, cu picioarele flexate din genunchi la 90° și palmele între picioare.

Toate mormintele din secolul IV e.n. au avut inventar.

Mormântul 65, înhumat, matur, probabil bărbat; orientat NE 43° — SV 223°. Scheletul s-a păstrat foarte bine. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp, oasele palmelor așezate peste oasele bazinului; picioarele întinse, paralele, cu labelle ușor depărtate. Privirea răsucită spre Est. Bazinul a fost depus pe un strat de pământ de umplutură, aflându-se cu 12, respectiv 18 cm mai sus decât țeasta, respectiv oasele labelor picioarelor, în zona mediană, scheletul fiind puternic cabrat în sus. Între țeastă și latura de Nord a gropii a avut un vas bitronconic, mare, lucrat la roată, din pastă cenușie, bine aleasă, cu buza orizontală, lată de 1,7 cm, gât foarte scurt, fund inelar fațetat. Pe gât a avut trei caneluri fine, iar deasupra diametrului maxim a avut două caneluri orizontale (fig. 2/1).

Dimensiuni: I = 22 cm, D_{max} = 25,5 cm, D_g = 19 cm. Cea mai apropiată analogie — în mormântul 84 de la Târgșor¹, datat în secolul IV e.n.

În interiorul acestui vas a fost depusă o strachină mică, lucrată la roată, din pastă aspră la pipăit, cu nisip fin și fulgi de mică, bine frământată, de culoare cenușiu închis, cu miezul cenușiu deschis; are buza ușor îngroșată, umărul carenat și fundul inelar (fig. 2/3) Dimensiuni: D_g = 13,7 cm; D_{max} = 14 cm; I = 5,8 cm. Are numeroase analogii în necropolele culturii Sântana - Cemeahov.

¹ Oh. Diaconu, *Târgșor, necropola din secolele III-IV e.n.*, Buc., 1965, p. 44, pl. XLIV/3.

La picioare, pe treapta din stânga, (fig. 4/3) era așezată o strachină lucrată la roată din pasta cenușie, bine frământată; are marginea buzei triunghiulară, trasă oblic în afară și fundul inelar fațetat (fig. 2/2). Spartă din vechime. Dimensiuni: $l = 8,5$ cm; $D_g = 17,76$ cm; $D_f = 8,55$ cm. Are numeroase analogii în ceramica culturii Sântana de Mureș.

La capătul dinspre Sud al treptei de pe latura de Vest (dreapta), a fost depus un vas bitronconic lucrat la roată din pastă zgrunțuroasă, cu nisip și micropundșuri ca degresant, de culoare castaniu neagră. Are corpul bine proporționat, de formă ușor bitronconică, zvultă; fundul mai mic decât gura, plat, cu tapla îngrușată intenționat, gât cilindric, buza îngroșată, rotundă la parte superioară, dublată de un șant circular la interior; baza gâtului este marcată prin două caneluri orizontale (fig. 2/4); prezintă urme de ardere secundară. A fost puțin deformat înainte de ardere. Dimensiuni: $l = 11,38$ cm; $D_{max} = 10,25$ cm; $D_g = 7,8$ cm; $D_f = 5,3$ cm. Analogii: în mormântul 181 de la Târgșor⁶ și la Bogdănești - Fălcu, în mormântul 39⁷.

La câțiva centimetri de craniu, ușor spre dreapta acestuia, se afla un pieptene de os din trei plăci, cu mâner semicircular scund, cu nituri de fier (fig. 2/5) desfăcut în mai multe fragmente. Analogii: la Vlad Tepeș⁸, Târgșor, mormântul 374 b⁹ și Alexandria¹⁰ (așezare), toate datate în secolul IV e.n.

Între clavicula stângă și stern s-au găsit câteva fragmente mici dintr-un obiect de bronz sfărâmat, neidentificabil (fibulă?). La jumătatea osului brațului drept, spre interior, erau câteva fragmente dintr-un alt obiect de bronz descompus, irecuperabil (fibulă?). Între falangele mâinii drepte au fost găsite fragmente dintr-un obiect circular de bronz, din bandă lată de 7-8 mm, probabil un inel (fig. 2/6).

Sub osul stâng al bazinului și sub oasele antebrățului se afla o cataramă din bronz ușor ovalizată, cu partea frontală mult îngroșată, cu spin din bronz cu vârful încovoiat (fig. 2/7). Dimensiuni 21,6 x 20 mm; $L_{spin} = 25,6$ mm. Un exemplar asemănător a fost descoperit în mormântul 182 (dublu, cu fibulă „creștinată”) de la Târgșor¹¹.

Între oasele gambelor era depusă o mandibulă de ovicaprină, peste metatarsiene o coastă, iar sub oasele labei drepte un os lung de animal de talie mijlocie și câteva oase de pasăre (fig. 4/3). În jurul vasului aflat pe treapta din dreapta picioarelor defunctului erau mai multe oase de animal și de pasăre, depuse ca ofrandă de carne.

Mormântul 66, înhumat, orientat N 12° — S 192°. Scheletul a fost depus la mică adâncime. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, ușor cabrat spre dreapta; picioarele întinse, paralele; brațele pe lângă corp, ușor flexate din coate. Groapa,

⁶ Ibidem, p. 65, pl. CXII/2.

⁷ V. Palade, în MCA, X, 1973, p. 175, fig. 6/3 (greșit nominalizat amforă).

⁸ N. Angelescu, în SCIV, 6, 1-2, 1955, p. 324, fig. 11/8.

⁹ Gh. Diaconu, în SCIV, 29, 4, 1978, p. 520, fig. 2/4.

¹⁰ C. Preda, în M.C.A. VII. 1961, p. 215, 211, fig. 2/2.

¹¹ Gh. Diaconu, *Tîrgșor, necropola...*, Buc, 1965, p. 65, pl. CXIII/3, CLXII/8.

rectangulară, cu colțurile ușor rotunjite, a avut latura de Est curbată spre interior, dimensiuni: 181 x 0,86 m. A avut inventar bogat. În stânga craniului, la nivelul osului temporal, se afla o fibulă din bronz de tipul p.î.d. înfășurat, cu resort bilateral scurt (fig. 3/2); acul era desprins de resort, resortul și opritorul sunt măcinate de oxizi. Pe aceeași parte, la 5-6 cm spre Est de fibulă se aflau o mărgică de coral alb (tubulară) (fig. 3/14), o mărgică mică, rotundă, din sticlă albastră (fig. 3/18) și două mărgițe din lapis — lazuli (fig. 3/11, 12).

Pe clavicula stângă, spre humerus, era o fibulă de bronz de tipul p.î.d. înfășurat, cu resort bilateral lung (fig. 3/1); acul, opritorul și resortul bilateral sunt puternic degradate prin oxidare.

La dreapta sternului, deasupra coastelor s-a aflat o mărgică de sticlă albastră (fig. 3/17), alta plat-rotundă de piatră albă, mată (marmură?) (fig. 3/13) și una de chihlimbar (spartă de săpător), iar la 0,17 m spre VSV de acestea (spre încheietura mâinii drepte), o mărgică de lapis- lazuli polifațetată (fig. 3/10), de culoare deschisă.

Lângă încheietura mâinii drepte era o mărgică de coral (fig. 3/15), iar la vârful falangelor aceleiași mâini, două mărgițe; una sferică de sticlă albastru închis și una din coral (fig. 3/19, 16).

Între femurul stâng și marginea gropii au fost depuse trei vase: un vas cilindric cu o toartă, un vas lucrat cu mâna și o strachină.

Vasul cilindric, înalt, din pastă bună, aspră la pipăit, este lucrat la roată, ars la cenușiu deschis; pe partea verticală a corpului are trei brăie netede în relief, dispuse orizontal; fundul este inelar, fațetat, pereții groși; a avut o toartă polifațetată (fig. 3/3). Dimensiuni: $I = 15,66$ cm; $Dg = 18,1$ cm; $D_{max} = 17,6$ cm; $Df = 9,77$ cm. Fără analogii (deocamdată).

În interiorul acestui vas se afla o strachină mică, lucrată la roată, din pastă fină, săpunoasă, la culoare cenușiu închis — negru, miezul cenușiu deschis; buza ușor îngroșată, fundul inelar (fig. 3/6); spartă în numeroase fragmente. Dimensiuni: $I = 4,5$ cm; $Dg = 11,46$ cm.

În strachină se afla o fusaiolă din lut bitronconică (fig. 3/8), din pastă săpunoasă de culoare castaniu închis, spartă în mai multe fragmente.

Tot în vasul cilindric era depus un stilus din os lustruit, cu ambele capete active (fig. 3/7).

În dreptul gambei era o strachină lucrată la roată, din pastă de bună calitate, cenușiu închis la culoare, cu marginea buzei înclinată trasă mult în afară și fundul inelar (fig. 3/5). Dimensiuni: $I = 7,1$ cm; $Dg = 21,15$ cm.

Între cele două vase lucrate la roată era un vas lucrat cu mâna, din pastă cu multe cioburi pisate ca degresant, ars la galben — cărămiziu, foarte friabil; gâtul este foarte scurt, buza simplă, trasă puțin în afară, fundul evazat, plat (fig. 3/4). Dimensiuni: $I = 11$ cm; $D_{max} = 11,6$ cm; $Dg = 8,8$ cm; $Df = 9,6$ cm. Lipsit de eleganță.

Cu excepția vasului cilindric cu o toartă, care nu are, deocamdată, analogii, celelalte vase sunt bine reprezentate în ceramica culturii Sântana — Cerneahov.

Lângă strachină a fost depusă ofrândă de carne, din care s-au păstrat două oase de animal de talie mijlocie (ovicaprină).

Mormântul 68, înhumat, orientat N-S, depus în decubit stânga, cu picioarele flexate din genunchi la 90°, cu fața spre Est, cu palmele între picioare. A fost depus foarte aproape de suprafață, - 0,17 m, din care cauză a fost deranjat, în parte, de lucrările agricole: partea dreaptă a craniului a fost sfărâmată și împrăștiată de plug. Oasele erau fragilizate (putrezite), din cauza acidității solului. Groapa este de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, de dimensiuni 1,49 x 0,72 m.

A avut ca inventar o fibulă din bronz de tipul p.i.d. și înfășurat de trei ori, cu resort bilateral lung (din multe spire) (fig. 2/8). Resortul, acul și opritorul erau măcinate de oxizi. Fibula se afla peste osul brațului drept, la jumătatea humerusului. La 0,24 m Est de fibulă, în umplutura gropii, a fost găsită o mărgică din sticlă albastră din două ove sudate (fig. 2/9).

Mormântul 68 a suprapus parțial un alt mormânt de înhumatie, M. 71, orientat Est - Vest, aparținând, probabil, necropolei din perioada de trecere la epoca bronzului, nesăpat în 1992.

*
* *

Mormântul 66 este singurul până în prezent la Gherăseni, Grindul Cremenea, care a avut în inventar două fibule. De remarcat că amândouă se aflau în partea stângă a scheletului, una la nivelul osului occipital, la câțiva centimetri de acesta, iar cealaltă peste clavicula stângă.

Tot ca o noutate apare și vasul cilindric cu o toartă fațetată, din același mormânt, care pare să fie o formă evoluată din vasul cu două torți, întâlnit frecvent în cimitirele de la Locusteni și Soporul de Câmpie, spre exemplu.

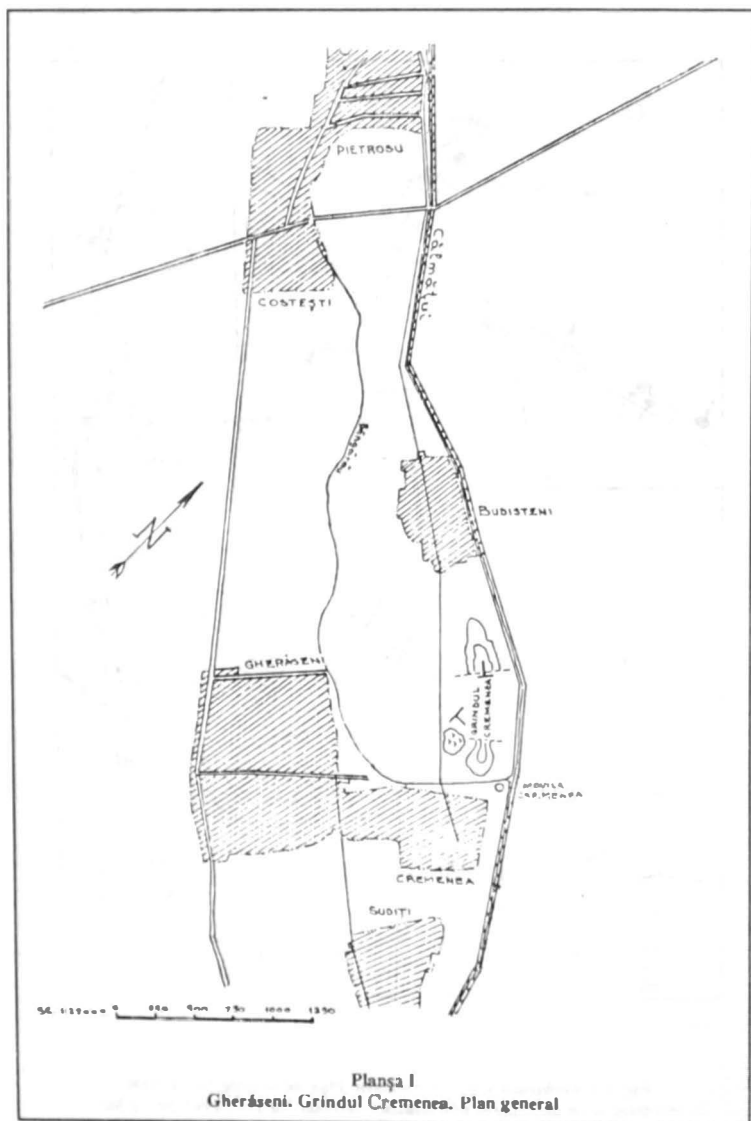
Vasul bitronconic, cel din pastă zgrunțuroasă castaniu închis — negru și pieptenele cu mâner semicircular scund din mormântul 65 par să împingă datarea acestui mormânt spre sfârșitul secolului IV e.n. și începutul secolului V e.n.¹².

Prin cercetările din 1991 și 1992 s-au stabilit limitele spre Sud, Nord și Est ale necropolei situată pe malul de Nord-Vest al fostei bălți „Lacul Frâncului”, necropolă desemnată de d-l Gh. Diaconu, în 1961, cu sigla C₂¹³. Totodată, s-a observat că între C₂ și C₁ există un spațiu în care nu apar morminte.

Aceasta ar putea să însemne că, la Gherăseni, în jurul Lacului Frâncului, au existat două (sau mai multe) necropole în secolul IV e.n. Având în vedere observațiile din teren, unde la circa 300 m Nord de necropolă și la 500 m Est de aceasta se văd clar vestigiile a două așezări (locuințe semiîngropate, vetre, ceramică, gropi, oase etc.) se conturează o situație deosebit de interesantă; două așezări sau trei aparținând aceluiași orizont cultural, au funcționat pe același grind, la distanță de câteva sute de metri una de cealaltă (fig. 1), folosind fiecare câte o necropolă. Este deosebit de important de stabilit dacă aceste așezări și necropole au funcționat simultan, ori s-au succedat în timp. Oricum, situația este neobișnuită și impune cercetarea, în viitor, atât a așezărilor cât și a necropolelor menționate.

¹² Pieptenele de la Târgșoreste menționat de autor (SCIV, 29, 4, 1978, p. 520, fig. 2/4) între elementele timpurii ale culturii romanice prezente în stațiunea respectivă, iar exemplarele de la Alexandria (loc. cit) și Gherăseni par să reprezinte o fază ulterioară în evoluția acestei piese.

¹³ Gh. Diaconu, în SCIV, 28, 3, 1977, p. 433, fig. 2.

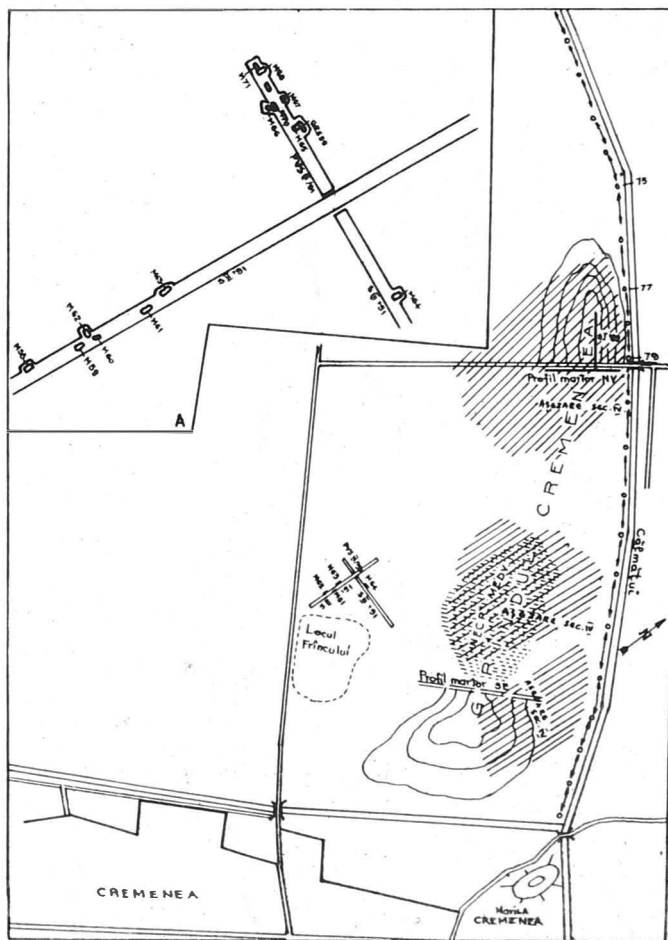

Fig. 1. Gherăseni-Grindul Cremenea. Plan de situație. Sc.: 1:5000
 A - Detaliu cu dispunerea mormintelor cercetate în 1991-1992. Sc.: 1:500

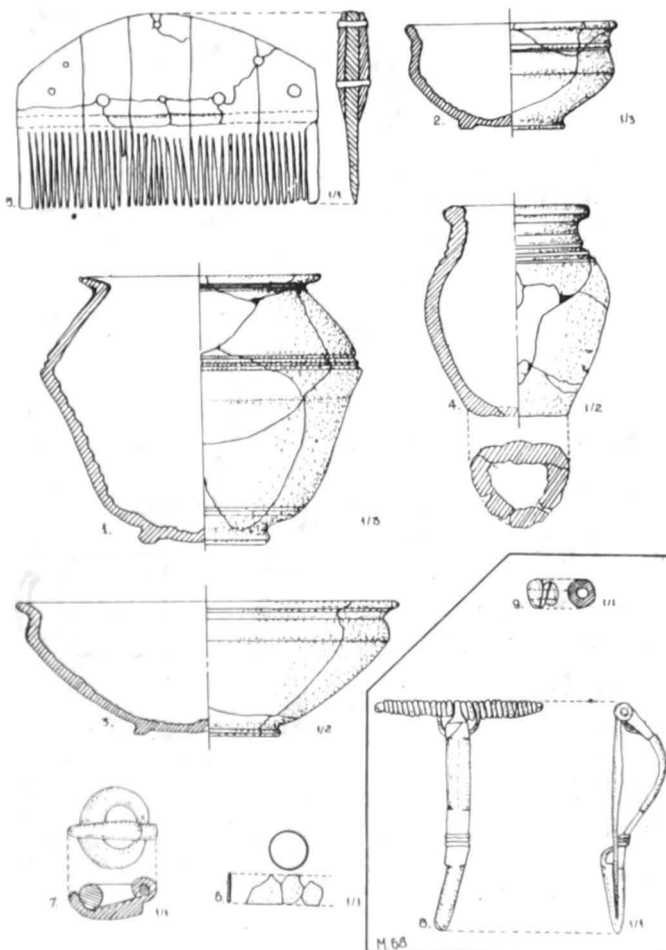

Fig. 2. Gherăseni. 1-7 Inventarul mormântului 65; 8-9, inventarul mormântului 68

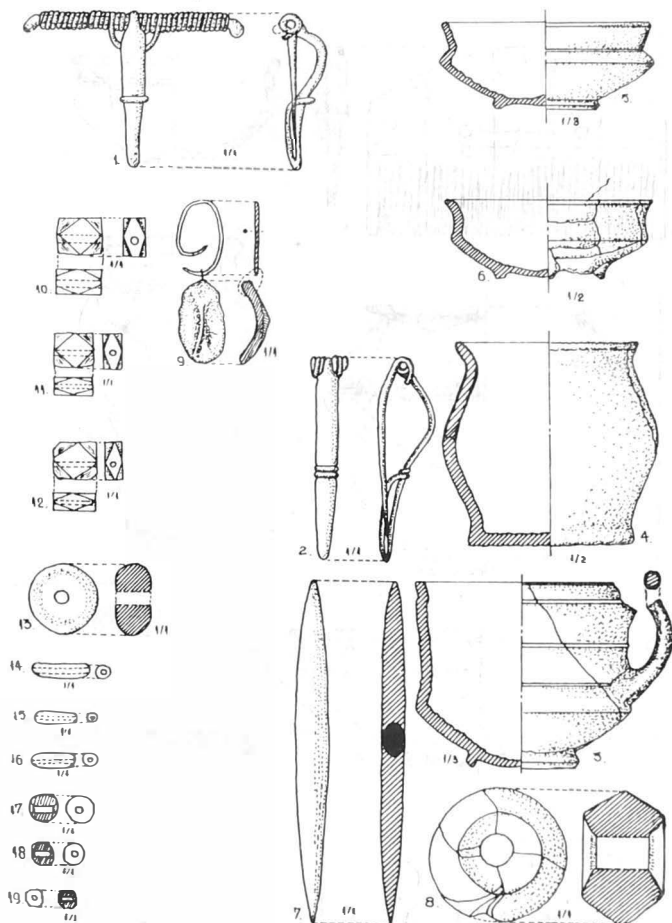

Fig. 3. Gherăseni. Inventarul mormântului 66

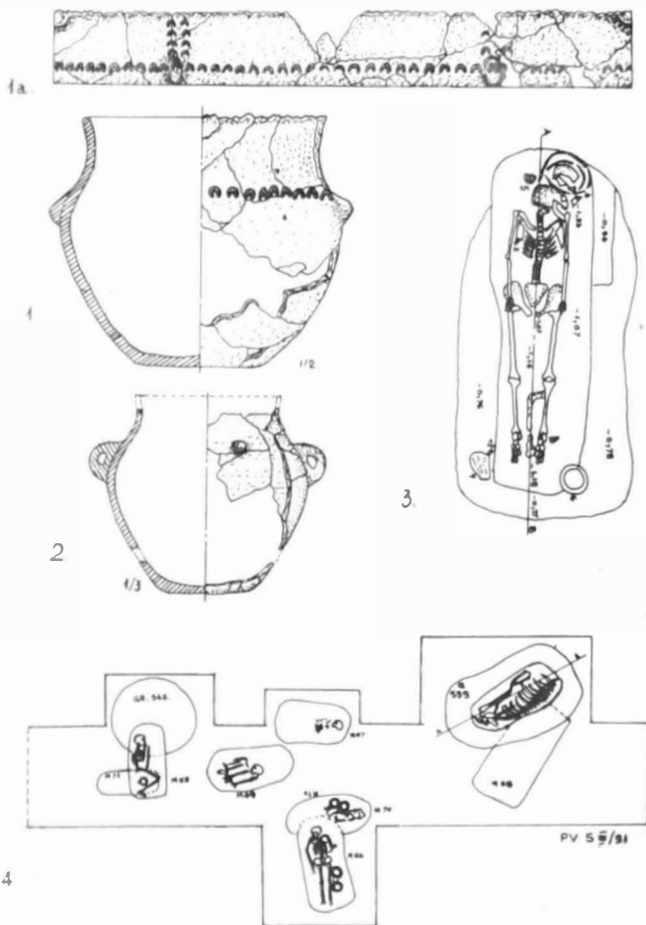

Fig. 4. Gherăseni. 1-2 Inventarul mormântului 70; 1a - detaliu decor vas 1; 3 - mormântul 65-plan; 4 - planul mormintelor descoperite în secțiunea PV S 9/91

MORMINTE CU ARME DESCOPERITE LA PIETROASA

dr. RADU HARHOIU

Primele morminte cu arme descoperite la Pietroasa au apărut în cimitirul nr. 2, identificat aproximativ la 1,3 km SV de castru¹. Prin cercetările efectuate de Marius Constantinescu au putut fi identificate aici 14 morminte de înhumatie orientate cu capul la sud și picioarele la nord, deci invers față de orientarea N - S atât de caracteristică mormintelor de înhumatie din cultura Sântana de Mureș. În mormintele de înhumatie au fost depuse, pe lângă ofrande, ceramică etc., o spadă ruptă în mormântul nr. 10, o spadă pumnal în mormântul nr. 9 și un vârf de lance în mormântul nr. 6. În afară de arme, dintre piesele de inventar depuse în morminte, un loc deosebit de important trebuie acordat monedelor de argint. Astfel, în mormântul 9 a fost depusă o siliqua de la Constantius al II-lea, bătută la Siscia, probabil între 15 martie și luna august a anului 351, iar cealaltă siliqua descoperită în morminte la Constantinopol între primăvara anului 340 și 15 martie 351, cel mai probabil între 342-343².

Pe lângă cele 14 morminte de înhumatie cercetările arheologice au dus și la dezvelirea a două morminte de incineratie.

Dacă biritualismul constatat în cimitirul nr. 2 de la Pietroasa este un fenomen obișnuit în aria culturii Sântana de Mureș, cultură arheologică specifică spațiului extracarpatic al României în secolul al IV-lea, perioadă în care se datează și mormintele necropolei nr. 2 de la Pietroasa, orientarea mormintelor cu capul la sud, împreună cu obiceiul depunerii unor piese de armament în morminte este un fenomen, dacă nu absolut nou, în tot cazul foarte rar întâlnit în orizontul funerar corespunzător culturii Sântana de Mureș-Cemeahov.

Astfel, orientarea S-N, caracteristică mormintelor de înhumatie din cimitirul nr. 2 de la Pietroasa, se întâlnește, în mod frecvent, în bazinul Tisei și poate fi bine documentată și în spațiul nord-pontic³.

¹ Gh. Diaconu, M. Constantinescu și colab. *Dacia*, XXI, 1977, p. 199-220 și mai ales p. 207-208.

² R. Harhoiu, *Dacia*, XXXII, 1-2, 1988, p. 82 și nota 6.

³ *Ibidem*, p. 84.

În ceea ce privește obiceiul depunerii unor piese de armament în morminte, el este extrem de rar întâlnit în mediul culturii Sântana de Mureș-Cemeahov. Până în momentul de față, obiceiul depunerii unor piese de armament a fost depistat în mediul culturii Sântana de Mureș numai în morminte de incinerare, fenomen interpretat ca rezultat al unor influențe exercitate de cultura Przeworsk. Este vorba mai ales de depunerea unor spade îndoite, a unor umbouri de scut, vârfuri de lance sau pînteni⁴. Reiese astfel foarte limpede că prezența pieselor de armament din mormintele de la Pietroasa indică asupra poziției cu totul speciale a acestei necropole în cadrul culturii Sântana de Mureș. Se poate pune chiar întrebarea dacă necropola poate fi omologată ca o necropolă aparținând acestei culturi. Sau mai bine zis, dacă mormintele de înhumare cu arme pot fi legate de această cultură sau nu. Aceeași problemă se pune mai departe și pentru cele câteva descoperiri sau morminte cu arme descoperite în aria de răspândire a culturii Sântana de Mureș. Aceasta se referă mai ales la descoperirile izolate de la Sântana de Mureș și Budești și apoi la mormântul cu spadă scurtă de la Drăgănești.

De pe suprafața cimitirului de la Sântana de Mureș, jud. Mureș, provine o spadă lungă de peste 80 cm cu vârf, ca și la Pietroasa, rupt⁵. Alte condiții de descoperire nu sunt cunoscute. Ea poate aparține unui orizont cultural și cronologic indicat de mormintele de la Pietroasa, dar poate aparține și sec. al V-lea și, mai ales orizontului mormintelor în șiruri, specific Transilvaniei secolului al VI-lea și al VII-lea. Având în vedere însă faptul că în perioada sec. V-VII la Sântana de Mureș nu s-au făcut descoperiri, prima ipoteză pare mai verosimilă⁶.

Aceluiași cerc problematic pare să-i aparțină și umboul de scut fațetat de la Budești jud. Bistrița-Năsăud descoperit în anul 1888. Tot de la Budești provine, se spune dintr-o descoperire făcută în aceeași vreme, și o spadă, dar apartenența lor la aceeași descoperire nu poate fi încă dovedită. În ceea ce privește umboul de scut, acesta aparține unui tip cu strânse legături cu piese asemănătoare descoperite în ultima fază a culturii Przeworsk din sudul Poloniei, datată la sfârșitul sec. al IV-lea și începutul celui următor, dar se leagă și de piese identice din Crimeea sau Abhazia, unde au fost placate și cu foiță de aur și unde sunt dateate cam tot în aceeași perioadă. Originea lor răsăriteană mi se pare cea mai probabilă⁷. Poate de influențe venite din această zonă a Europei se leagă și cele două spade din Transilvania.

La Drăgănești, jud. Olt, a fost cercetată o necropolă care a dus la descoperirea, în mormântul nr. 9, a unei spade scurte de tipul celei de la Pietroasa. De altă parte, craniul din mormântul 11 era deformat artificial, obicei de asemenea necunoscut în aria culturii Sântana de Mureș, dar bine atestat în sec. al VI-lea în zonele nord-pontice, de unde se va răspândi, în urma migrației hunice, și în zonele noastre⁸.

⁴ Ibidem, p. 83.

⁵ I. Kovács, *Dolg Cluj*, 3, 2, 1912, p. 323 și 324 fig. 104.

⁶ R. Harhoiu, op. cit., p. 84 cu discuția problemei.

⁷ Ibidem, loc. cit.

⁸ G. Trohan, T. Zorolziu, *Cercetări Arheologice*, Muzeul Național de Istorie, 6, 1983, p. 216 și urm. Pentru deformarea artificială a craniului, vezi R. Harhoiu, op. cit., p. 85 și nota 25.

Rezultă deci că descoperirile de la Pietroasa pun în evidență un fenomen străin culturii Sântana de Mureș. Un ajutor important în descifrarea originii lui și a modului cum acesta a pătruns la Dunărea inferioară îl oferă spada scurtă din mormântul nr. 9 de la Pietroasa. Caracteristica principală a acestei spade scurte sunt cele două tăieturi practicate sub mâner pe ambele părți ale lamei, pentru fixarea, probabil, a unei gârzi de lemn sau poate de corn⁹ (fig. 1 și anexa 1).

Asupra acestui tip de spadă au atras în treacăt atenția atât M. Parducz cât și J. Werner, atunci când au încercat să definească moștenirea arheologică a epocii hunice. În stadiul de atunci al cercetării erau cunoscute trei exemplare în Ungaria, la vârsarea Mureșului în Tisa și alte unsprezece în zona nord pontică, respectiv din bazinul inferior al Niprului. Toate exemplarele cunoscute din România și din Ungaria se caracterizează prin cele două tăieturi de ambele laturi ale lamei. În Nordul Mării Negre apare și o variantă definită de câte două tăieturi pe ambele laturi ale lamei.

Spadele scurte din România provin fie din morminte (Pietroasa, Drăgănești), fie din așezări (Nicolina-Iași, Micia). Din păcate, atât la Nicolina-Iași cât și la Micia condițiile de descoperire nu sunt clare. La Nicolina-Iași descoperirea provine de pe teritoriul unei așezări aparținând culturii Sântana de Mureș și a fost încadrată, deși condițiile de descoperire nu o permiteau, la sfârșitul sec. al IV-lea, datare propusă și pentru un vârf de lance descoperit tot aici, în aceleași condiții¹⁰.

La Micia, spada scurtă aparține unui nivel postroman, încadrabil în a doua jumătate a sec. al IV-lea prin piepteni cu mâner semicircular tras în sus, fibule cu butoni în formă de ceapă etc.¹¹.

Și la Drăgănești asocierea cu celelalte piese de inventar sprijină o datare largă în cursul sec. al IV-lea. În felul acesta, datarea la Pietroasa în a doua jumătate a sec. al IV-lea vine să precizeze, prin siliqu-ele de la Constantius II, în mod spectaculos datarea tipului de spadă scurtă în a doua jumătate a sec. al IV-lea.

Descoperirile de la Nicolina-Iași, Pietroasa, Drăgănești-Olt și Micia leagă în mod sugestiv cele două arii de răspândire a acestui tip de spadă scurtă cunoscute până în anul 1959 (supra p. 118).

O datare asemănătoare cu cea de la Pietroasa, poate chiar în prima jumătate a sec. al IV-lea, o oferă camera mortuară nr. 2 din cimitirul de la Ozemoe, din Crimeea¹². În camera mortuară cu dromos, orientată S-N, pe lângă alte piese de inventar și spade scurte, a apărut și o monedă de la Licinius (308-324). Ceramica mormântului nr. 7/1941 de la Inkerman, împreună cu o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt asigură o încadrare cronologică generală în cursul sec. al IV-lea¹³.

⁹ Asupra problemelor ridicate de această piesă de armament, cu toată bibliografia accesibilă, vezi ibidem, p. 79-90.

¹⁰ I. Ioniță, *Arh. Mold.*, 10, 1985, p. 47.

¹¹ Nivelul ilustrat deocamdată numai prin piese descoperite întâmplător pe suprafața fortificației romane, vezi B. Filipescu, *SCIVA*, 38, 1987, 1, p. 40-51.

¹² I. I. Loboda, *Sovetskaja Arh.*, 5, 1977, p. 245-246.

¹³ E. V. Vajman, *Arheologični Pamiatki URSSR*, 13, 1963, p. 38-40.

Asocierea tipului de spadă scurtă cu o oglindă de tip Balta-Krainburg în catacomba 181/1901 de la Kerč, indică asupra portului acestei spade și la sfârșitul sec. al IV-lea¹⁴. În schimb, varianta cu câte două creștături de ambele părți ale lamei a fost purtată și în a doua jumătate a sec. al V-lea în zona nord-pontică¹⁵. Cu toate că în sudul Ucrainei și Rusiei europene tipul de spadă scurtă mai este purtat și în cursul sec. al V-lea, în România el nu mai poate fi atestat după sfârșitul sec. al IV-lea. În Câmpia Ungară, însă, el pare să apară abia în ultima parte a sec. al IV-lea sau la începutul celui următor. Împreună cu alte antichități, definește așa numita grupă Csongrad, atribuită unor elemente polietnice împinse de migrația hunică înspre apus¹⁶.

Din cele spuse mai sus reiese în mod evident că tipul de spadă scurtă în discuție își găsește originea în zona nord și est pontică amintită. În aceeași direcție indică și orientarea S-N a mormintelor de la Pietroasa sau deformarea artificială a craniului din necropola de la Drăgănești. Dar și pentru celelalte piese de armament descoperite în mediul culturii Sântana de Mureș există destule temeiuri pentru a fi legate de impulsuri venite din aceste zone ale Europei. Elementul de legătură și, în același timp, ancorarea lor la mijlocul și în cel de al treilea sfert al secolului al IV-lea este oferit de rețeaua de analogii a spadei scurte descoperite al Pietroasa, Nicolina-Iași, Micia etc.

Se pune mai departe problema în ce măsură informația scrisă ne ajută la descifrarea acestui fenomen. Înainte însă de a analiza această categorie de informație, total deosebită, se cuvine a zăbovi asupra descoperirilor monetare de la Pietroasa, la care s-a făcut aluzie mai sus. Într-un studiu recent, V. Butnaru (Iași) s-a ocupat în mod amănunțit cu circulația monetară din nordul Dunării în sec. al IV-lea. Analiza lui a dovedit că fluxul monedei de argint la nord de Dunăre începe de fapt în timpul lui Constantius II, perioadă când atinge și punctul său culminant, pentru a se stinge treptat în cursul celui de al treilea sfert al sec. al IV-lea¹⁷. Aceasta și-ar putea găsi o explicație în politica blândă a lui Constantius al II-lea față de goți. Împăratul, prins în anii 339-361 într-un război aproape fără de speranță împotriva perșilor, a avut dificultăți serioase și cu alamanii în apus. La aceasta s-au adăugat și conflictele cu sarmații și lichidarea uzurpării lui Magnentius. Poate fluxul monedei de argint în nordul Dunării avea scopul de a liniști pe goți. Însă argintul imperial s-a dovedit a fi până la urmă fără succes. Deja în timpul lui Iulian se înregistrează o fierbere în lumea gotică. Previziunea Apostatului (Eunapios, frag. 22,1), care a întreprins numeroase măsuri pentru întărirea graniței dunărene, se va dovedi, peste câțiva ani, o crudă realitate.

Fierberea în lumea tervingă norddanubiană a fost probabil influențată și de evenimentele care au avut loc în a doua jumătate a sec. al IV-lea în lumea nord

¹⁴ J. Wemer, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1959, p. 122 și pl. 54/8-11; N. Sorokina, *Sovietskaia Arh.*, 4, 1971, p. 98 și fig. 6/1.

¹⁵ R. Harhoiu, op. cit., p. 83.

¹⁶ M. Părducz, *Acta Arch. Hung.*, 11, 1959, 1-4, p. 268 și urm.

¹⁷ V. Butnaru, *Arheologia Moldovei*, 12, 1988, p. 131-196.

pontică. În a doua jumătate a sec. al IV-lea destinul istoric al acestei zone este puternic marcat de apariția hunilor. Conducătorul greutungilor, Ermanarich, s-a sinucis. Urmașul său, Vithimir, care se aliase cu cete hunice — hunii de dinainte de huni — a încercat zadarnic să stăvilească iureșul conglomeratului etnic condus de huni. El a căzut în luptă. A urmat nevârstnicul Viderich. Pentru el au domnit greutungul Alatheus și aliatul său alan Saphrax, care au condus în cele din urmă în Imperiu alianța născută astfel între cele trei populații (Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 2-2; 4; 12; 12, 5, 1-4). Majoritatea greutungilor și a alanilor au trebuit să recunoască suzeranitatea hunică, regatul bosporan a fost distrus și pustiit.

Din relatarea lui Ammianus Marcellinus, datată la sfârșitul celui de al treilea sfert al sec. al IV-lea, reiese că încă înainte de apariția hunilor la Dunărea de Jos, grupuri de populații, eterogene din punct de vedere etnic, s-au îndreptat înspre apusul plin de promisiuni. Se pune imediat întrebarea dacă nu cumva încă înainte de acest moment indicat de informația scrisă, sau mai bine zis, dacă nu cumva aceste fenomene nu indică asupra unor deplasări asemănătoare, neînregistrate de izvoarele scrise ale epocii. Oare nu aceste mișcări etnice, neînregistrate de informația scrisă, au provocat fierberea din lumea gotică înainte de începerea războaielor lui Valens?

Mergând pe această linie de idei, vedem în legăturile culturale pe care le evidențiază mormintele de la Pietroasa, reflexul arheologic al unui fenomen migrator prehunic, sesizat numai indirect de izvoarele scrise ale celei de a doua jumătăți a sec. al IV-lea.

Anexa nr. 1

Lista descoperirilor cu spade scurte cu tăieturi sub mâner pe ambele laturi ale lamei

1. Mozdok: M.A. Müller, E.I. Kripnovo, Arch. issled. v. RSSFR, 1934/1936 (1941), p. 241, pl. 39/7
2. Tuapse: N.I. Sokolskii, MIA, 33, Moscova 1954, p. 159 și fig. 7/3.
3. Novokorsunsk, lângă Krasnodar: OAK, 1902 (1904), p. 135-136 și 136 fig. 240 și 241.
4. Djurso, lângă Novorosiisk: A.V. Dimitriev, Sovietskaiia Arh., 4, 1979, p. 212 și urm.
5. Borisovo: V.V. Sazanov, IAK, 56, 1914, p. 82 și urm.
6. Kerč:
 - a. Kerč-Glinice: V.I. Sokolski, op. cit., p. 159, fig. 7/1.
 - b. Catacomba 1901/181; supra nota 14.
7. Ozernoe (Crimeea): supra nota 12.
8. Feodosia (Crimeea): N.I. Sokolskii, op. cit., p. 159, fig. 7/2.
9. Inkerman (Crimeea): supra nota 13.
10. Flerovka, raion Cerkask (cursul inferior al Niprului): M. Párducz, op. cit., p. 367 și nota 312.
11. Kiev (zona): M. Párducz, op. cit., p. 367, nota 314.
12. Kiev (zona): V.A. Rybakov, Sovietskaiia Arh. 17, 1953, p. 251 fig. 5/7.
13. Nicolina, jud. Iași: I. Ioniță, Arheologia Moldovei, 10, 1985, p. 47 și p. 44 fig. 11/2.
14. Pietroasele, jud. Buzău: supra nota 1.
15. Drăgănești, jud. Olt: supra nota 8.
16. Micia (Vețel), jud. Hunedoara: R. Harhoiu, Dacia, XXXII, 1-2, p. 79 și urm.
17. Jászberény-Szölödülő, Kom. Szolnok: M. Párducz, op. cit., p. 318 și p. 345 fig. 7/96
18. Jászberény-Szölödülő, Kom. Szolnok: Ibidem, p. 318.
19. Csongrad-Kenderföldek: Ibidem, p. 313 și pl. 1/8.

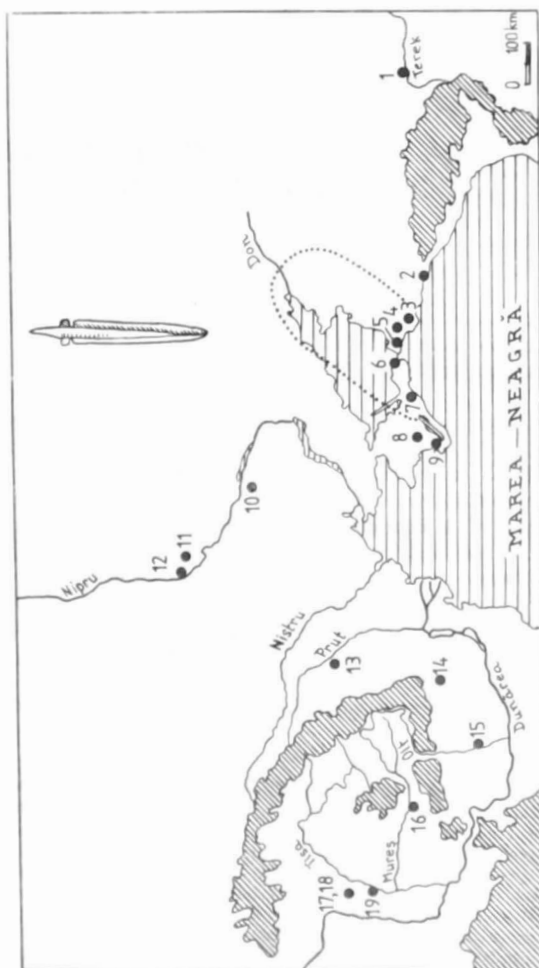

Fig. 1 Harta răspândirii spadelor scurte cu două tăieturi sub mâner, pe ambele laturi ale lamelor.

MORMINTE DIN SECOLUL AL V-LEA e. n. DE LA PIETROASELE*

Dr. GH. DIACONU

Între 6 - 31 octombrie 1981, lucrările arheologice de pe șantierul arheologic Pietroasele, jud. Buzău, s-au desfășurat în grădina cetătanului Ion Jiganie, situată la aproximativ 80-100 m de castru (fig. 1A, 3), cu scopul de a cerceta zona mormintelor antice, menționată de Al. Odobescu¹.

În regiunea amintită, de-a lungul anilor, au fost descoperite morminte cu prilejul unor lucrări gospodărești².

În limita spațiului disponibil au fost trasate două secțiuni de 15x1,50 m (SI, SII) și secțiunea SIII de 15x2 m. (fig. 1/B). În cuprinsul acestora au fost descoperite mai multe gropi moderne și câteva aparținând secolului al IV-lea e.n. ultimele legate nemijlocit de o locuință — bordei din secolul al IV-lea e.n., aparținând purtătorilor culturii Sântana de Mureș, care, așa după cum s-a arătat cu alt prilej, au locuit în incinta castrului după dezafectarea acestuia³. Locuința-bordei pare să aibă forma oblongă, fiind parțial cercetată în secțiunile I și II (fig. 1/B).

În umplutura locuinței-bordei și pe podeaua acesteia au fost găsite fragmente ceramice lucrate la roată din pastă fină de culoare cenușie și neagră, ceramică din pastă zgrunțuroasă, fragmente de amfore romane, ceramică lucrată cu mâna, o

* Nota de față a fost publicată în *Dacia*, NS, XXX, 1-2, 1986, pag. 177-180.

¹ Al. Odobescu, *Opere*, IV, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1976, pag. 3, fig. 2.

² În anul 1956 în curtea grădiniței de copii a comunei Pietroasele a fost găsit întâmplător un mormânt de înhumatie din al cărui inventar a fost salvată o fibulă cu captele în formă de bulbi de ceapă. În anul 1975, a fost descoperit la sud de castru un mormânt de înhumatie având ca inventar o oală lucrată cu mâna și un pieptene din os (v. *Dacia*, n.s. XXI, 1977, fig. 25/2, pag. 218 și fig. 21/5, pag. 216). La aproximativ 30-35 m sud de zidul castrului, cu prilejul excavării fundației unui magazin în anul 1977 au fost găsite trei schelete, iar într-o secțiune practică în anul 1978 lângă fundația amintită, a fost descoperit un mormânt de înhumatie, orientat nord-sud, având ca inventar o oală-borcan, lucrată cu mâna (v. *Dacia*, *op. cit.*, fig. 25/4, pag. 218). La sud de dispensarul veterinar a fost găsit un castron cenușiu cu trei torți aparținând de asemenea unui mormânt de înhumatie.

În toamna anului 1981, la aproximativ 25-30 m est de grupul de morminte pe care îl prezentăm au fost descoperite două morminte de înhumatie, orientate nord-sud lipsite de inventar, dar placate cu pietre. Toate mormintele prin inventar și orientare aparțin secolului al IV-lea e.n.

³ *Dacia*, *op. cit.*, pag. 217, nota 31.

fusaiolă, o cute de ascuțit din gresie, materiale frecvent întâlnite și în locuințele din castru⁴.

În secțiunile I și II au fost descoperite trei morminte de înhumare (fig. 1/B, SI, II).

Mormântul 1, orientat aproximativ sud-nord (fig. 1/C) a apărut la adâncimea de - 0,35 m în regiunea craniului și - 0,40 m a picioarelor. Groapa mormântului era de formă rectangulară cu colțurile ușor rotunjite. La nivelul scheletului, în regiunea craniului, au fost depuse ritual două grupe de pietre de carieră⁵ (fig. 1/C6).

Scheletul a aparținut unui matur cu craniul aplecat spre stânga, brațul drept adus pe lângă corp, iar falangele în partea dreaptă a bazinului. Radiusul și cubitusul stâng, inclusiv oasele palmei stângi erau așezate pe bazin. Picioarele erau stânse și drepte.

Mormântul cuprindea următoarele piese ca inventar: oală-borcan, așezată în poziție culcată, cu gura orientată spre bazin, situată la extremitatea tibiilor și peroneelor individului (fig. 1/C). Vasul este înalt de 11 cm; deschiderea gurii în exterior 7,8 cm; lățimea maximă a pântecului 10 cm; fundul 5,2 cm. Oala a fost executată la roata încetinită dintr-o pastă zgrunțuroasă, culoarea cenușie-negricioasă; pe buză și umeri păstrează resturi din materii organice (fig. 2/1).

În partea stângă a bazinului, între coaste, a fost descoperită o fibulă din argint cu capul orientat spre bazin, iar piciorul spre partea superioară a scheletului

⁴ Dacia, *op. cit.*, pag. 211, fig. 13, pag. 212, fig. 14, pag. 216, fig. 20; 21. Într-un studiu publicat de V.I. Teodorescu în *Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova — studii și cercetări*, I, Ploiești, 1984, pag. 98-99, fig. 29-30, autorul încadrează ceramica și vestigiile descoperite de noi în castrul de la Pietroasele în nivelul locuințelor-bordei de tip Sântana de Mureș, ca făcând parte din aspectul Cireșanu, datând, după părerea sa, de la începutul secolului al V-lea e.n.

Situația stratigrafică, descoperirile monetare, materialul arheologic în ansamblul său din locuințele-bordei din incinta castrului de la Pietroasele, la care se adaugă noile observații prilejuite de descoperirea celor trei morminte de la sud de castru, care după cum s-a arătat, sunt posterioare nivelului din secolul al IV-lea e.n., infirmă cele susținute de cercetătorul amintit. O situație analoagă a fost semnalată mai demult pentru descoperirile de la Gherăseni, jud. Buzău (v. Gh. Diaconu, SCIVA, 28, 1977, 3, pag. 440-442, fig. 11/1-37), unde mormântul 23 de înhumare cu inventar datând de la începutul secolului al V-lea e.n. perfora nivelul bordeielor din secolul al IV-lea e.n.

Cu toate acestea V.I. Teodorescu în articolul amintit încadrează așezarea de la Gherăseni, (probabil și cu cele 22 de morminte de înhumare și incinerare de tip Sântana de Mureș), în aspectul Cireșanu (v. *op. cit.*, pag. 70, fig. 1, sub nr.13). Ar mai trebui adăugat că în marginea de nord-est a așezării din secolul al IV-lea e.n. de la Gherăseni, V.I. Teodorescu a recuperat inventarul mormântului cu diademă din aur, oglindă cu prinzătoare centrală, cataramă la picioare și craniu deformat și a cercetat, cu aceeași ocazie, două morminte din aceeași perioadă, în umplutura cărora, inclusiv în acela cu diademă din aur, au fost găsite fragmente ceramice din secolul al IV-lea e.n. antrenate, așa după cum am văzut la fața locului, din nivelul așezării de tip Sântana de Mureș de la Gherăseni.

⁵ Pietrele de carieră provin din zidurile castrului care probabil începuse a fi defăectat la data aceea. Menționăm că în zona castrului și a necropolei situată la sud de castru apar blocuri de piatră, dar acestea au fost mutate dinspre masivul Istrița în erele geologice, fiind încasurate în pământul viu.

(fig. 1/C,3). Prin forma sa, fibula se înscrie în categoria aceloră cu capul în formă de semidisc și prezintă următoarele dimensiuni: (fig. 2/2a-c), lungimea 7,6 cm; înălțimea capului 1,7 cm iar lățimea acestuia 2,9 cm. Capul fibulei se termină în partea superioară cu un spin, îmbrăcat într-o foiță de argint, gătită în partea centrală, redând un buton cu înălțimea de 0,04 cm. Arcul în formă de coadă de rândunică în secțiune măsoară 1,6 cm și este prevăzut la extremități cu două sărmuște din argint, excizate din loc în loc, imitând cercurile perlate.

Piciorul fibulei, cu partea interioară ușor curbată, este de 4,6 cm și are capătul inferior rotunjit, iar partea superioară prevăzută cu umeri ascuțiți. Pe fața interioară a capului în timpul turnării a fost realizat lăcașul de fixare a axului și resortului, prevăzut cu o singură gaură pentru petrecerea axului. Portagrafa realizată de asemenea prin turnare și apoi îndoită prin ciocănire este situată în partea superioară a piciorului. Acul fibulei executat dintr-o sărmă din argint a fost fixat prin mijlocirea unui ax din fier prost conservat, care, potrivit resturilor păstrate măsura cca 4 cm.

Lângă șoldul stâng (fig. 1/C,2) a apărut un cuțitaș din fier cu vârful curbat. Lama cuțitașului măsoară 3,5 cm, iar mânerul, deteriorat, 1,3 cm (fig. 2/4).

În apropierea fibulei (fig. 1/C,5), a fost descoperit un pandantiv în formă de căldărușă, cu toarta distrusă, dar cu capetele inferioare lipite în interior. Corpul are înălțimea de 1,6 cm, iar lățimea de 1,8 cm; pe fund a fost realizată o gaură, iar în interior pe pereți și în partea superioară, la exterior păstrează urme de oxizi de cupru (fig. 2/3).

Lângă pandantivul-căldărușă, în apropierea vertebrelor (fig. 1/C,4) a fost găsită o mărgea, lucrată din sticlă, culoarea albastră, ornamentată cu două șiruri de decor realizat în zig-zag din pastă albă. Șirul din partea inferioară a fost mărginit de linii continue, drepte executate tot din pastă albă. Pe același șir se observă și urme de pastă de culoare roșie. Mărgeaua are înălțimea de 1,4 cm și lățimea de 2,4 cm, iar gaura pentru petrecut șnurul de 0,06 cm (fig. 2/5).

În regiunea gâtului au fost descoperite 11 mărgeli făcând parte dintr-un șirag (fig. 2/6-16). În partea centrală era situată o mărgică rotundă, mărime mijlocie, lucrată din sticlă, culoarea albastră, ornamentată cu un decor în formă de zig-zag, executat din pastă albă (fig. 2/16). În partea stângă o mărgică dreptunghiulară din chihlimbar (fig. 2/10), iar în cea opusă, mărgică mijlocie din coralină polifațetată (fig. 2/9). Din restul șiragului mai fac parte opt mărgeli, mici și mijlocii, lucrate din pastă albă, friabile, de forme diferite, printre care și una îngemănată (fig. 2/6-8; 11-15).

Mormântul 2. Înhumat, matur, orientat aproximativ vest-est, era situat la numai 0,35 m (fig. 1/C). Oasele craniene distruse de rădăcina unui prun, lângă clavicule a fost recuperat un fragment din maxilarul drept, inferior. Individul a fost culcat cu fața și capul spre fundul gropii. Oasele brațului drept în poziție normală, situate lângă corp. Humerusul stâng, depărtat, iar radiusul și cubitusul stâng îndoit și aduse spre coaste și vertebre (fig. 1/C). Bazinul, femurul și tibiile culcate cu fața spre fundul gropii, în poziție dreaptă. În regiunea picioarelor,

deasupra oaselor și în umplutura gropii mormântului au apărut fragmente ceramice de tip Sântana de Mureș, fără alt inventar.

Mormântul 3. Înhumat, adolescent, orientat aproximativ SE-NV situat la 1,80-2 m de mormântul 1 și la adâncimea de - 0,35 m (fig. 1/C). Partea superioară a scheletului, inclusiv oasele craniului slab conservate. Femurele drepte și întinse, tibiile și femurele aduse pe direcția vest; oasele de la labelle picioarelor strânse, fără inventar.

Grupul de morminte prezentat se detașează prin inventarul mormântului I de mormintele din secolul al IV-lea, descoperite în aceeași zonă, asupra cărora am referit cu alt prilej⁶. Stratigrafic mormintele 1-3 sunt posterioare nivelului locuinței-bordei din secolul al IV-lea e.n., descoperită în secțiunile I și II (fig. 1/B). Dealtfel, am menționat că în umplutura mormântului 3 și la nivelul oaselor de la picioare au fost descoperite fragmente ceramice, lucrate la roată, aparținând orizontului bordeiului din secolul al IV-lea e.n. de tip Sântana de Mureș.

Locuința-bordei interceptată în secțiunile I și II, potrivit formei și conținutului materialului arheologic este contemporană cu locuințele-bordei din incinta castrului care după părerea noastră au funcționat între anii 367-381⁷. Este locul să adăugăm că ipoteza mai veche formulată de noi, potrivit căreia, locuințele din secolul al IV-lea e.n. aparținând purtătorilor culturii Sântana de Mureș, ar fi fost concentrate numai în perimetrul castrului, este necesar a fi revizuită în lumina noilor descoperiri⁸. În aceeași măsură trebuie renunțat și la ipoteza de lucru, potrivit căreia la sud de castru ar fi funcționat numai necropola garnizoanei romane și a foederatilor⁹.

Grupul de morminte prezentat și cu deosebire inventarul mormântului I și a relației stratigrafice dintre aceste morminte cu locuința-bordei de tip Sântana de Mureș, ne îndeamnă a fixa o datare mai târzie pentru cele trei morminte.

Reluând inventarul mormântului I, trebuie reținut că oala-borcan depusă la extremitatea picioarelor, prin poziția sa, prin formă, structura pastei și culoare, poate fi ușor interceptată în ceramica din necropolele și așezările de tip Sântana de Mureș. Trebuie reținut însă că vasul despre care este vorba a fost lucrat la roata cu turație încetinită.

Cuțitașul din fier, așezat lângă soldul stâng, prin forma și poziția sa se leagă de asemenea de mediul purtătorilor culturii Sântana de Mureș.

Pendantivul căldărușă, descoperit recent și în aria de locuire a geto-dacilor din perioada clasică, în mediul dacilor liberi, dar mai ales în cultura Przeworsk, la sarmați și la purtătorii culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, nu poate fi folosit ca element cert de datare.

⁶ v. nota nr. 2.

⁷ *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, Buzău, 1983, I, pag. 72, și nota 11.

⁸ Între timp prin anchetele de teren întreprinse în perimetrul comunei Pietroasele au fost identificate locuințe-bordei din secolul al IV-lea e.n. și pe malul stâng al pârâului Urguoaia, situate la circa 100-120 m vest de castru (v. Dacia, *op. cit.*, pag. 220).

⁹ În lumina descoperirilor întâmplătoare și a sondajelor practicate socotim că necropola nr. 1) de la Pietroasele, situată la sud de castru, a fost folosită de membrii garnizoanei romane și foederati în secolul al IV-lea e.n. (v. Dacia, *op. cit.*, pag. 207).

Mărgelele din șiragul mormântului I nu ne oferă de asemenea indicii pentru datare, deoarece toate tipurile sunt răspândite în cuprinsul unor culturi mai vechi, dar mai ales, în aria sarmașilor târzii și în cultura Sântana de Mureș-Cerneahov.

După părerea noastră, singurul element de datare, alături de raportul stratigrafic dintre morminte și locuința-bordei din secolul al IV-lea e.n., este reprezentat de fibula din argint din mormântul I.

Fibula cu capul în formă de semidisc din mormântul I de la Pietroasele își are originile în tipul de fibulă cu capul în formă de semidisc și picior romboidal, atât de des întâlnit în aria culturii Sântana de Mureș-Cerneahov¹⁰. După cum se știe fibulele cu capetele în formă de semidisc și piciorul romboidal din aria susnumitei culturi pot fi datate cel mai târziu în pragul anului ± 400, judecând după exemplarele de la Valea Strîmbă¹¹, Ranjevoe¹², ș.a.

Tipul de fibulă din mormântul I de la Pietroasele nu poate fi omologat nici cu exemplarele de tip Sinjavka¹³ sau Cana,¹⁴ care prin restul inventarului lor pot fi plasate până în pragul anului 450.

Fibula cea mai apropiată din punct de vedere al formei piciorului și a lungimii, 7,6 cm, dar lucrată din bronz, este aceea de la Nichiteni¹⁵ jud. Botoșani, găsită întâmplător în perimetrul unei necropole distruse.

Ținând seama pe de o parte din grupul de fibule de tip Valea Strîmbă, Ranjevoe, ș.a., a căror datare nu poate fi prelungită dincolo de data ± 400, iar pe de altă parte de fibulele de tip Cana, Sinjavka, care pot fi datate până în jurul anului 450, socotim că între aceste orizonturi poate fi plasată fibula de la Pietroasele, după toate probabilitățile, între anii 400-425¹⁶.

¹⁰ Gh. Diaconu, *Dacia*, NS, XVII, 1973, pag. 256-275, Pl. IV și VIII

¹¹ Tezaurul de la Valea Strîmbă este datat cu monedă emisă în domnia împăratului Grațian v.z. Szekely, *Aluta*, I, 1969, Pl. XI/1, 1a și pag. 21, subnr. 7; *ibidem*, *Folia Arheologica* V, 1975, pag. 95-99. Pentru încadrarea mai târzie a fibulelor de la Sântana de Mureș, Ranzevoje, Valea Strîmbă, etc. v. Volker Bierbrauer în *Die Volker an der mittleren und unteren Donau in funften und sechsten jahrhundert*. Wien, 1980, pag. 134-135.

¹² E.A. Simonovici, *MIA*, 139, Moscova, 1967, pag. 228, fig. 15/1, 2; v. și Volker Bierbrauer, *op. cit.*, fig. 11/1, 2.

¹³ Volker Bierbrauer, *op. cit.*, fig. 13/1.

¹⁴ *Ibidem*, fig. 15/1, 2.

¹⁵ N. Zaharia, M. Petrescu Dpa, Em. Zaharia în *Așezări din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, pl. CXXXII/23; v. și pag. 254; O fibulă din argint cu cercuri perlate și aceleași dimensiuni, dar și forma piciorului apropiată a fost descoperită la Kiev, v. A.K. Ambroz, *Fibuli juga Evropejskoj Casti SSSR*, în *Arheologija SSSR*, D, -30, Moscova, 1966, pag. 90, fig. 8/1.

¹⁶ La Pietroasele în secțiunea I A din anul 1973, a fost descoperită într-o locuință-bordei o monedă emisă în domnia împăratului Valens ceea ce ne-a determinat să socotim că la data respectivă rolul militar al fortificației încetase. După părerea noastră între anii 367-369, perioada campaniilor întreprinse de Valens, împotriva confederației de triburi condusă de Athanaric, și până în anii 376-381 când izvoarele scrise menționează migrația vizigoților la sud de Dunăre, în impetu, castrul de la Pietroasele a fost locuit de purtătorii culturii Sântana de Mureș. Aproximativ după anii ± 400 zidurile castrului au început a fi folosite în alte scopuri, ca dovadă, că pietrele castrului au fost depuse în scop ritual în mormântul nr. 1 (fig. 1C/6). În aceeași perioadă au început a fi dezafectate și termele, deoarece în interiorul locuințelor-bordei din castru și în nivelul acestora, apar frecvent plăci de marmură, țigle, olane și alte materiale provenite de la complexul termal.

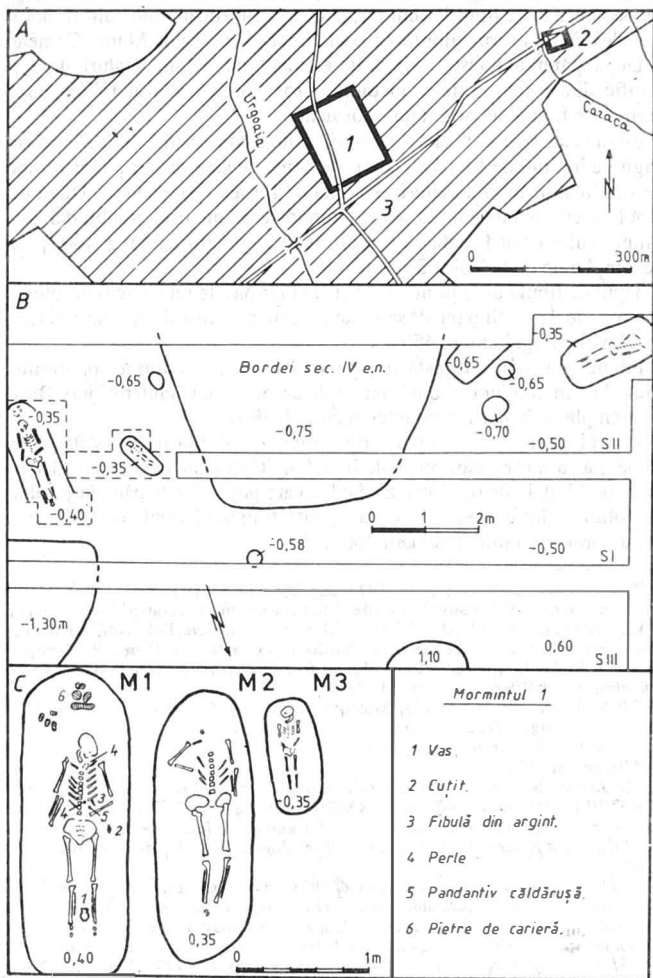

FIG. 1A. Partea centrală a comunei Pietroasele. 1, castru 2, therme, 3, locul descoperirii mormintelor; fig. 1B. Secțiunile I- III cu poziția mormintelor 1-3 și a locuinței-bordei din secolul al IV-lea e.n.; fig. 1C, planul mormintelor 1-3 cu localizarea inventarului mormântului 1.

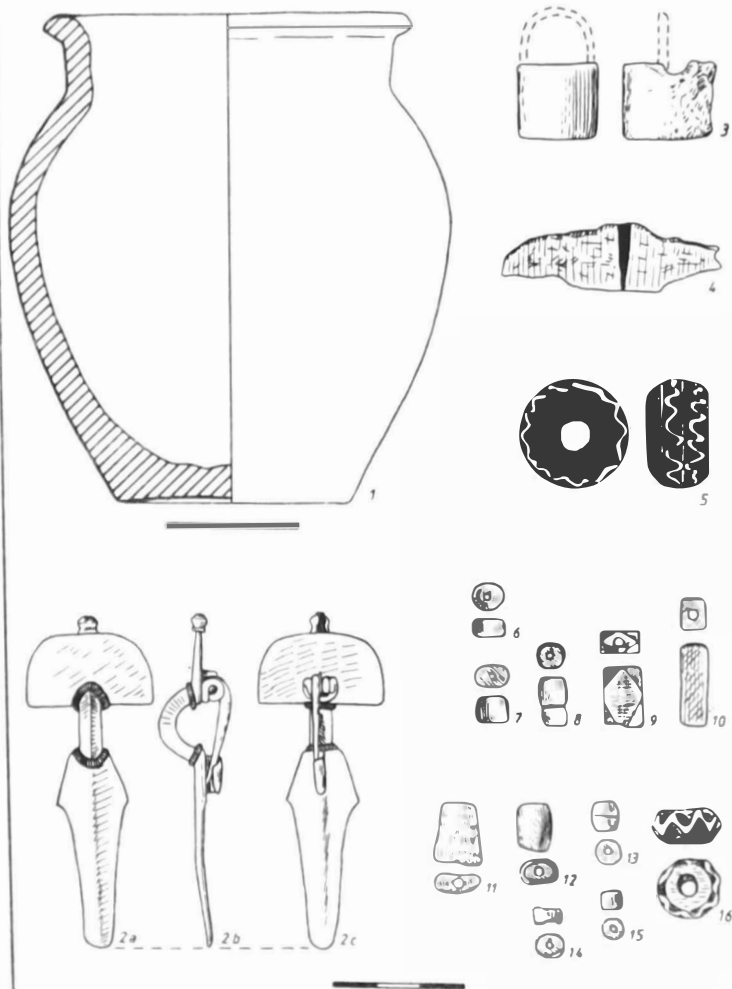

FIG. 2. Inventarul mormântului 1: 2/1 vas; 2/2 a-c, fibula din argint; 2/3, pandantiv căldărușă; 2/4, cuștaș din fier; 2/5 mărșica mare; 2/6-16, mărșele de forme și mărșeli diferite care alcătuiau șiragul (Scara 1/1).

ASUPRA PROBLEMELOR DE CRONOLOGIE A TEZAURELOR DE LINGOURI DE AUR ROMANE DE LA CRASNA (JUD. COVASNA) ȘI FELDIOARA (JUD. BRAȘOV)

FLORIN CURTA

La mai bine de un secol de la scoaterea la lumina zilei a celui mai însemnat și bogat tezaur de lingouri de aur romane, descoperirile de la Crasna și de la Feldioara continuă să suscite interesul cercetării de specialitate și să constituie obiectul unor aprinse polemici. Dacă cercetarea mai veche suferea de pe urma absenței unor descoperiri similare care să facă loc unor analogii, investigațiile mai noi se fac vinovate de a fi preluat tale quale o serie de rezultate, valabile numai într-un anumit stadiu al cercetării, de altfel de mult depășit, neglijând elemente importante ale sistemului de date referitor la cele două tezaure de lingouri de aur și trecând cu vederea paralelele cu numărul relativ ridicat de lingouri de argint ștampilate — situație ce avea să conducă cercetarea într-un impas al contradicțiilor și inconsecvențelor.

Având în vedere această situație și ținând seama de importanța arheologică și istorică deosebită a lingourilor din tezaurele de la Crasna și Feldioara, am socotit necesară o reluare a „dosarului” acestor descoperiri, adăugându-i, de această dată, și celelalte mențiuni de lingouri cu ștampile de calitate, fie ele de aur sau de argint, pentru comparații și considerații tipologice mai largi. Catalogul astfel alcătuit cuprinde 42 de piese, aparținând tezaurelor de lingouri de aur de la Crasna (jud. Covasna)¹, Feldioara (jud. Brașov)², precum și descoperirilor de la

¹ Gábor TEGLAS A Háromszéki aranykincs, in „Erdelyi Múzeum” IV 1887, pp. 334 și urm.; Robert FRÖHLICH A Krásznai aranylelet, in „Archaeologiai Ertesítő” VIII 1888, pp. 49 și urm.; Géza NAGY Különfélék in „Arch. Ert.” VII 1887, pp. 344 și urm.; Henrik FINALY A Krásznai aranylelet, in „Erdelyi Múzeum” IV 1887, pp. 337-341; Henrik FINALY Tezaurul de la Crasna, in „Ungaria” V 1896, pp. 34 și urm.; Fr. KENNER Römische Goldbarren mit Stämpeln, in „Numismatische Zeitschrift” 20. Bd., 1888, pp. 22 și urm.; A. DOMASZEWSKI Römische Goldbarren mit Stämpeln, in „Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn” 12. Bd. 1888, pp. 68-71; J.A. BLANCHET Chronique, in „Revue Numismatique” XI 1893, p. 285; F.H. MARSHALL Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Department of Antiquities British Museum, London 1911, pp. 376 și urm.; Emilian POPESCU Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România, Ed. Acad. RSR, București 1976, pp. 377 și urm.

² Octavian ILIESCU Nouvelles informations relatives aux lingots d'or trouvés en Transylvanie, in „Revue des Etudes Sud-Est Européennes” III 1965, nos. 1-2, pp. 269-274;

Cūmae (în Italia)³, de la Abukir (el-Kubra, în Egipt)⁴, și descoperirii în împrejurări necunoscute din nordul Bulgariei⁵; lingourile de argint cu ștampile de calitate pe care le-am introdus în catalog aparțin tezaurelor de la Ljubljana (Iugoslavia)⁶, Balline (Irlanda)⁷, Londra⁸, Ballinrees⁹ și Kent¹⁰ (Marea Britanie), precum și celui de la Dierstorf (RFG)¹¹. În total, avem de-a face cu 25 de lingouri de aur și 12 de argint; purtând ștampile de calitate de mai multe feluri și în felurite combinații. Ele se pot împărți în două grupe deosebite din punct de vedere al mijloacelor de expresie a semnificației: ștampile iconografice și ștampile epigrafice. După unitatea de sens comunicată, am făcut distincție între două subgrupe ale ștampilelor iconografice: ștampile imperiale și cele de proveniență.

La rândul lor, **ștampilele imperiale** cuprind cinci variante ale aceluiași tip de ștampilă dreptunghiulară, aplicată orizontal, cu un cadru perlat, având reprezentate în interiorul ei trei busturi din față, cu diademe, **paludamenta**, de mărime inegală și identificate ca înfățișând trei împărați pe baza inscripției DDD / NNN (**Domini nostri (tres)**), înscrisă pe laturile mici ale dreptunghiului. Interpretarea acestor ștampile constituie una dintre cele mai însemnate probleme ridicate de lingourile de aur, dacă n-ar fi decât pentru importanța lor în datare. Avem de a face, așadar, cu perioada domniei a trei împărați, purtând fiecare titlul de **Dominus noster**. Soluțiile avansate, în ordinea cronologică a tripletelor de împărați, au fost următoarele:

1. Septimius Severus, Caracalla și Geta (209-211)¹².

2. Constantinus II, Constans și Constantius II (338)¹³.

Bernhardt & Matilde OVERBECK *Zur Dätierung und Interpretation der spätantiken Goldbarren aus Siebenbürgen anhand eines unpublizierten Fundes aus Feldioara*, in „Chiron“ 15. Bd., 1985, pp. 199 și urm.

³ Fr. BARATTE *Lingots d'or et d'argent en rapport avec l'atelier de Sirmium*, in „Sirmium VIII: Etudes de numismatique danubienne“, Rome-Belgrade 1978, p. 106.

⁴ Otto RUBENSOHN *Griechisch-römische Funde in Ägypten*, in „Archaeologischer Anzeiger“ 1902, 2, p. 46; J.F. MARSHALL *op.cit.*, p. 377, nr. 3148.

⁵ *Sammlung Consul E.F. WEBER II: Römische und byzantinische Münzen*, hrsg. J. Hirsch 1909, nr. 2938 (catalogul nu ne-a fost accesibil) Cf. Fr. BARATTE *op.cit.*, p. 108.

⁶ W. SCHMID *Emona. Anhang ein Fund von Goldmünzen und Silberbarren in „Jahrbuch für Altertumskunde“ VII. Bd., 1913, 177-179.*

⁷ K.S. PAINTER *A late-Roman silver lingot from Kent*, in „The Antiquaries Journal“ LII 1972, p. 87; W. GRÜNHAGEN *Der Schatzfund von Groß Bodungen*. Berlin 1954, p. 61.

⁸ E. BABELON *Traité des monnaies grecques et romaines, I-ere partie LI*, Paris 1901, col. 894.

⁹ E. BABELON *op.cit.*, col. 893; W. GRÜNHAGEN *op.cit.*, p. 60; K.S. PAINTER *op.cit.*, p. 85.

¹⁰ K.S. PAINTER *op.cit.*, p. 85.

¹¹ Heinrich WILLERS *Römische Silberbarren mit Stempeln*, in „Numismatische Zeitschrift“ XXX 1898, pp. 212-220.

¹² Gábor TEGLAS *op.cit.*, p. 353. Ipoteză eliminată prin argumentul prezenței *chrismon*-ului printre simbolurile folosite pe unele dintre ștampilele epigrafice și de proveniență.

¹³ Henrik FINALY A Krátsznai..., p. 342 și H. FINALY *Tezaurul...*, p. 36. Ipoteză eliminată prin argumentul potrivit căruia presupusa batere a lingourilor cu prilejul întrevederii din 9 septembrie 337 dintre cei trei fii ai lui Constantin cel Mare nu putea avea loc în Sirmium, de vreme ce întâlnirea a fost găzduită de orașul Viminacium.

3. Valens, Valentinianus I și Gratianus (364-369)¹⁴.
4. Valens, Gratianus și Valentinianus II (375-378)¹⁵.
5. Gratianus, Valentinianus II și Theodosius I (379-383)¹⁶.
6. Valentinianus II, Theodosius I și Arcadius (383-392)¹⁷.
7. Theodosius I, Arcadius și Honorius (393-395)¹⁸.
8. Arcadius, Honorius și Theodosius II (402-408)¹⁹.

Se cuvine să remarcăm că autorii care au vorbit de turnarea lingourilor într-un atelier monetar au precizat că activitatea atelierului monetar sirmian încetează în 366, cunoscând doar două reluări temporare ale emisiunilor de solidi, amândouă după 379, ceea ce ar fi trebuit să elimine încă de pe atunci soluția nr. 4. Putem însă aduce în discuție paralela iconografică oferită de reprezentarea lui Stilicho de pe dipticul lui Euhierius din tezaurul domului din Monza. **Magister militum** ține mâna stângă sprijinită pe scut, care este împodobit cu un medalion cu busturile a doi împărați, cel din dreapta cu 1/6 mai mic decât celălalt, reprezentându-l pe împăratul mai tânăr. Este remarcabil faptul că în ciuda absenței unor calități tehnice care să fi permis realizarea unei imagini explicite, atât pe medalionul scutului lui Stilicho, cât și pe unele din ștampilele imperiale din tezaurele de la Crasna și Feldioara, apare figurat **balteus** venind dinspre șold și trecând pe umărul opus. Richard Delbrueck, care a publicat acest diptic, a

¹⁴ Josef HAMPEL *A Krásznal romai aranyrudak kora és rendeltetése*, in „Arch. Ert.” VIII 1888, p. 49. Ipoteză eliminată prin argumentul potrivit căruia nu există coincidență în timp între activitatea atelierului monetar de la Sirmium (care încetează în 366) și apariția (începând cu 366) a termenului de **obryzum** în edictele imperiale. În plus, anul 366 nu poate fi acceptat și pentru că în acest an are loc uzurparea lui Procopius, căruia **tervingii** lui Athanaric îi vor fi acordat ajutor. împotriva lui Valens, ceea ce exclude posibilitatea subsidiilor.

¹⁵ Fr. KENNER *Römische Goldbarren mit Stämpeln*, in „Arch-Epgr. Mitt aus Oester-Ungarn” 12. Bd., 1888, p. 9. W. FROEHNER *Procès verbaux de la Société française de Numismatique*, in „Annales de la Société française de Numismatique” XIII 1889, p. 5; K. REGLING s.v. *Geld*, in RE VII. Bd., Stuttgart 1912, col. 981; cf. E. BABELON *Chronique*, in „Rev. numism.” VII 1889, p. 144, prima lucrare în care se invocă asemănarea cu seria de **exagla solidi** (dar greșit datate).

¹⁶ Th. MOMMSEN *Goldbarren aus Sirmium*, in „Zeitschrift für Numismatik” 16. Bd., 1888, p. 353; Georg ELMER *Neu gefundene römische Goldbarren*, in „Mitt. der Numis. Gesellsch. in Wien” 16. Bd., 1935, p. 97; Georg ELMER *Excurs über die römischen Goldbarren aus Sirmium (Naissus und Thessalonicae) und ihre Datierung*, in „Numismatiker” 1935, p. 19; O. ILIESCU *Nouvelles Informations...*, p. 386; O. ILIESCU *Un lingou roman descoperit în Transilvania*, in „Revista Muzeelor” 2, 1965, nr. 1, p. 13; O. ILIESCU *Nouvelles acquisitions du Cabinet numismatique de l'Académie de la République Populaire Roumaine*, in „Revue Roumaine d'Hist.” IV. 2, 1965, p. 344; Fr. BARATTE op.cit., p. 1073. E. POPESCU op.cit. p. 384; B. OVERBECK op. cit., p. 209. Se invocă indicația COMIT dată de una din ștampilele de proveniență, ce ar trimite la o tabără aflată undeva între Naissus și Salonic. O. Iliescu a adăugat și argumentul siglei θ de pe una din ștampilele epigrafice, asupra căreia vom reveni.

¹⁷ R. FRÖHLICH op. cit., p. 48.

¹⁸ R. FRÖHLICH op. cit., p. 48; K. REGILINO op. cit., col. 981.

¹⁹ Adolf RESCH *A Krásznal aranykincs*, in „Arch. Ert.” VII 1887, p. 394; al doilea autor care se referă la analogia cu seria de **exagla solidi**, publicate de J. Sabatier.

demonstrat că cele două busturi imperiale îi reprezintă pe Arcadius și Honorius (395-408)²⁰. În ceea ce privește greutatea monetare de **solidi** (**exagia solidi**) e necesar să precizăm că ele ne situează într-un context cronologic posterior domniilor lui Valens și Valentinian I, autorii reformelor monetare din 366-367, cărora exagiile le datorează rațiunea de a fi. Publicate de către Jacques Sabatier, ele au fost redatate de către Karl Pink pe baza analogiilor cu ștampilele imperiale de pe lingourile de la Crasna și Feldioara. Întrucât aceste ștampile nu oferă vreun indiciu pentru identificarea exactă a celor trei împărați și nici un indiciu cronologic, punem sub semnul întrebării validitatea concluziilor la care a ajuns Pink, pornind de la datarea lingourilor propusă de Georg Elmer. Dimpotrivă considerăm că seria greutateilor monetare ne oferă posibilitatea realizării unei scale cronologice îndeajuns de precise pentru tezaurele amintite. **Exagium** nr. 9 din catalogul întocmit de J. Sabatier prezintă pe avers busturile de mărime inegală a trei împărați dintre care cel mai mic se află la mijloc. Legenda care însoțește reversul: EXAG (ium) SOL (idi) SV (b) VIRI INL (ustri) IOHANNI COM (ite) S (acrarum) L (argitionum), este argumentul cronologic ce nu lasă loc nici unei îndoieli. Într-adevăr acest Iohannes nu este altul decât personajul aflat în cercul apropiaților împăratului Arcadius, trimis în exil în vremea prezenței lui Gainas la Constantinopol (400), reîntors în 401, an în care a devenit **comes sacrarum largitionum**, așa cum menționează un dialog al lui Palladius. Este pentru ultima oară pomenit în această funcție într-o epistolă a lui Synesius, datând din anul 405²¹. Or acest revers se aseamănă până la identitate (cu excepția legendei) cu **exagium** nr. 6, al cărui revers îi reprezintă încă pe cei trei împărați în aceeași ordine de mărime (bustul cel mai mic la mijloc). El apare însă foarte asemănător și pe exagiile rotunde nr. 7 și 8, ca și pe exagiul pătrat pe care este înfățișat bustul lui Honorius, datând din 423, cu care **exagium** nr. 7 se aseamănă și în privința legendei: EXAGIVM SOLIDI. Asemănarea cu ștampilele imperiale a acestui din urmă **exagium** nu mai trebuie subliniată. Ținând seama de datarea stabilită pentru **exagium** nr. 9 (402-405), am ajuns la elaborarea unei noi scale cronologice pentru **exagia solidi** respective, respingând ca neîntemeiate argumentele lui Karl Pink. Astfel cel mai nou **exagium** apare a fi cel cu bustul lui Honorius (423), iar cele mai vechi exagiile nr. 9 și 6 (402-405, sau cel mult, 402-408). Contemporane acestora din urmă, ținând seama de constrângerile logice și cronologice ale semnificației, apar și exagiile 7 și 8, cu care ștampilele imperiale se aseamănă atât de mult.

Mai mult decât atât, seria exagiilor prezintă și exemplare pe care cele trei busturi imperiale apar redată în chip diferit, în sensul că bustul din mijloc, fiind redat din față, celelalte două sunt din profil. Această reprezentare este de o izbitoare asemănare cu ștampila imperială de pe lingoul de la Dierstorf pe care Heinrich Willers îl data în vremea domniei lui Theodosius II, a lui Valentinian III

²⁰ Richard DELBRUECK *Die Consulardiptychen und verwandte Denkmäler* Berlin-Leipzig 1929, pp. 242-248 și Abb. 1 și 3.

²¹ Otto SEECK s.v. *Iohannes* in RE XVII col. 1744 (cu toate izvoarele).

și a Gallei Placidia (425-437). Tezaurul de la Dierstorf poate fi datat și pe baza altor asemănări cu lingourile de la Crasna și Feldioara, în prima jumătate a secolului al V-lea.

Pe baza analogiilor cu seria de exagla solidi, deschisă de piesa purtând legenda ce-l menționează de *comes sacrarum largitionum* Iohannes, putem avansa chiar ipoteza înscriserii lingourilor de aur din tezaurele amintite în intervalul 402-408, al domniei împăraților Arcadius, Honorius și Theodosius II.

Cealaltă subgrupă a ștampilelor iconografice, ștampilele de proveniență, au menirea de a atesta originea lingourilor ce le poartă indicând trei mari centre urbane ale Peninsulei Balcanice: Sirmium, Naissus și Thessalonicae. Este vorba de o ștampilă dreptunghiulară (cu șase variante), aplicată vertical, cu un cadru perlat, înfățișând o femeie șezând, către stânga, înveșmântată în hiton, ținând în mâna stângă un corn al abundenței, iar în dreapta un alt obiect, fie o balanță, fie o Nike sau o frunză de palmier. Dedesubtul acestei imagini apare, în exergă, legenda care precizează despre ce oraș este vorba. Unanimitatea cercetătorilor care s-au ocupat de lingourile de aur au văzut în ștampilele de proveniență mărci de atelier și au crezut că lingourile provin din ateliere monetare, ceea ce părea să rezulte din interpretarea femeii reprezentate pe ștampilă fie drept Moneta, fie drept Aequitas, fie vreo altă personificare feminină a atelierului monetar respectiv. Odată cu publicarea lingourilor de la Feldioara, ștampila cu numele orașului Naissus a ridicat probleme deosebite, ce puneau în dificultate interpretările mai vechi, întrucât în cursul secolului IV, la Naissus nu a existat nici un atelier monetar²¹. Alcătuind o listă a ștampilelor similare de pe vasele de argint romane din secolele IV-V, Francois Baratte a demonstrat că lingourile de aur folosesc ștampile provenite din dezvoltarea unei Tyche locale²². Un exemplu concludent în acest sens îl reprezintă ștampila rotundă de pe același lingou de la Dierstorf amintit mai sus, purtând o reprezentare similară a zeiței Dea Roma. Se pare că prototipul acestor ștampile este o Tyche constantinopolitană, ca aceea ce apare pe ștampila bolului de argint de la Botoșani²⁴. Voga reprezentărilor feminine de orașe a cunoscut o mare amploare în secolul IV, așa cum o atestă și calendarul lui Philocalos. Henri Stern, ocupându-se de acest important document iconografic, a arătat că iconografia grupului de orașe, simbol al Imperiului în totalitatea sa, se datează la sfârșitul secolului IV și la începutul celui următor²⁵. Mai mult, reprezentările de pe ștampilele lingourilor de aur par să se refere la o Tyche universală, de bună seamă de tipar constantinopolitan, dar care, fără legendă, nu ar putea fi distinse între ele. Este vorba, așadar de un fenomen de „standardizare” a emblemei urbane, care cuprinde Imperiul, fenomen ce trebuie să fi avut loc către

²¹ Fr. BARATTE *Ateliers d'argenterie au Bas-Empire* in „Journal des Savants” 1975, p. 210 Cf. O. ILIESCU *Un lingou...*, p. 13.

²² Fr. BARATTE *Lingote...*, p. 107 și urm.

²³ *Ibid.*, p. 106; Cf. Arne EFFENBERGER, Boris MARSACK, Vera ZALESSKAJA, Irina ZÁSECKAJA, *Spätantike und frühbyzantinische Silbergefäße aus der staatlichen Ermitage Leningrad*, Berlin 1978, pp. 33 și 45.

²⁴ Henri STERN *Le calendrier de 354*, Paris 1953, p. 128.

sfârșitul intervalului considerat de Stern drept apogeul răspândirii acestui „pat-tem” iconografic în imagistica imperială romană. Să reținem deci această dată pe care o introduc ștampilele de proveniență, plasată cândva la începutul secolului al V-lea.

Abandonând ipoteza atelierului monetar, ne vedem siliți să respingem și soluția atelierului imperial, propusă de Francois Baratte²⁶. Motivul constă în aceea că materialul invocat de Fr. Baratte în sprijinul tezei sale este specific în general primei jumătăți a secolului IV²⁷ și nu există nici o posibilitate de apropiere tipologică de tezaurele de la Crasna și Feldioara. Pe de altă parte, printre ștampilele de proveniență se înscrie și cea cu legenda COMIT, înfățișând un bărbat înarmat, în picioare, către dreapta, ținând în mâna stângă un scut, iar în dreapta o hastă. Toți cercetătorii tezaurului de la Feldioara au completat legenda COMIT (atus). Ei s-au lăsat înșelați de polisemia termenului, căutând să interpreteze ștampila ca un indiciu al faptului că Theodosius ar fi bătut lingoul undeva între Naissus și Salonic, într-o **tabără militară**, interpretare întemeiată pe „soldatul” sau „legionarul roman” reprezentat pe ștampilă. Se trece însă cu vederea faptul că în sens militar, **comitatus**, cel puțin începând cu Dioclețian, desemnează propriu-zis nu tabăra militară, ci totalitatea armatei mobile aflată sub imediata comandă a împăratului²⁸. Noțiunea mai acoperă însă și un aspect instituțional, definind curtea imperială, alcătuită, pe lângă garda pretoriului, din principalii demnitari ai Imperiului, inclusiv din **comes sacrarum largitionum**. Pentru diferitele circumscripții financiar-administrative, vasta activitate a acestui înalt funcționar era susținută de o rețea densă de depozite unde se înmagazinau bunurile de a căror strângere și distribuire răspundea departamentul **sacrae largitiones**. Deși **Notitia Dignitatum**, tot așa cum nu amintește vreun atelier imperial (a cărui existență a fost totuși demonstrată), nu menționează nici vreun astfel de **thesaurus** la Sirmium. Naissus sau Salonic, credem că avem destule indicii pentru a atribui ștampilele de proveniență acestor depozite regionale. Întrucât ștampila cu COMIT trimite la sensul administrativ-politic al cuvântului, ea indică deci prezența stocurilor de metale prețioase, fie în monedă, fie în lingouri, aflate permanent în preajma **comitatus**-ului.

În afara ștampilelor iconografice, lingourile de la Crasna și Feldioara prezintă un număr însemnat de ștampile, caracterizate prin inscripții. Toți cercetătorii care au avut în vedere o perspectivă epigrafică au remarcat faptul că aceste caractere grafice ale ștampilelor de care ne ocupăm trimit la o dată largă în

²⁶ Fr. BARATTE A propos de l'argenterie romaine des provinces danubiennes, in „Starinar” 26, 1976, p. 35; Fr. BARATTE Ateliers... p. 196. Pentru respingerea ipotezei atelierului monetar, pe baza concentrării monedei de aur, v. M.F. HENDY Aspects of Coin Production and Fiscal Administration in the Late Roman and Early Byzantine Period. „Numistical Chronicle”, 12, 1972, p. 129.

²⁷ Fr. BARATTE Ateliers..., p. 195 și urm.; Fr. BARATTE A propos... pp. 33-35 și 37 și urm.

²⁸ A.H.M. JONES The Later Roman Empire (284-602). A social and economic survey, University of Oklahoma Press 1964, vol. I, pp. 49 și urm.

secolul IV. Ștampilele epigrafice din tezaurele de lingouri de aur transilvănene se aseamănă însă (până la identitate) cu ștampila lingoului deja menționat de la Dierstorf. Ductul literei G, desenat ca un C, hastele literelor S și I, slaba reliefare a buclei literei P, ba chiar și prezența stelei cu 8 brațe, identic desenată, totul cuprins într-un cadru perlat grosolan, foarte asemănător celui ce decorează toate ștampilele lingourilor de aur, ne îndreptățesc să tragem concluzia potrivit căreia lingoul de la Dierstorf a fost ștampilat cu o ștampilă de aceeași factură grafică și, foarte probabil, în aceeași perioadă. Acest lingou este considerat a fi mai recent decât celălalt lingou din tezaurul de la Dierstorf⁹, ștampilat tot cu o ștampilă epigrafică și care se apropie la rândul său foarte mult de caracterele grafice ale ștampilelor lingourilor de la Balline, Ballinrees și Kent. Întrucât lingourile de la Balline și Ballinrees fac parte din tezaure constituite în primul deceniu al secolului V¹⁰, rezultă că ele nu trebuie să fi fost tumate mai târziu de începutul primului deceniu al secolului V. În acest caz ștampila lingoului de la Dierstorf, ce pare a fi mai recent, dimpreună cu ștampilele lingourilor de la Crasna și Feldioara cu care se înrudește atât de strâns se pot plasa undeva în primul sfert al secolului al V-lea. Nu putem preciza mai mult momentul cronologic fără a forța informația.

Ștampilele epigrafice împărțite în șapte tipuri reprezintă mai mult de jumătate din totalul ștampilelor de la Crasna și Feldioara. Analizând totalitatea lecturilor propuse de acum un secol și până astăzi¹¹ și supunându-le unei investigații critice, optând la rândul nostru pentru anumite lecturi, am desprins câteva observații. Mai întâi, din acestea rezultă că Flavius Flavianus este însărcinat cu verificarea (probare) sigiliului, a pecetii (signum), aplicată ca marcă de calitate de către Lucianus, instrumentul acestei operații fiind „mostra”, „eșantionul” de aur (digma). Că lucrurile stau așa și nu altfel, o dovedește ștampila lui BASSVS de pe unul din lingourile de la Feldioara. De o factură aparte, prin caracterul „paginației” inscripției, ștampila, singura care nu conține nici o abreviere, poate fi tradusă astfel: „(Eu), Bassus, am verificat etalonul conform regulilor (în vigoare)”. Rezultă de aici că lingoul în cauză reprezintă chiar eșantionul de aur curat la care

⁹ Heinrich WILLERS op. cit., p. 220.

¹⁰ W. GRÜNHAGEN op. cit., p. 60 și urm.

¹¹ G. TEGLAS op. cit., p. 350; A. RESCH op. cit., p. 394; H. FINALY A Krásznai... pp. 340 și 344; Fr. KENNER, in „Arch-Epigr. Mitt. aus Oester-Ungarn” 12, 1888, pp. 5 și urm.; R. FRÖHLICH op. cit., p. 46; Th. MOMMSEN op. cit., p. 355; E. BABELON Chronique, p. 144; W. FROEHLER op. cit., p. 4; H. WILLERS op. cit., p. 222; H. FINALY Tezaurul..., pp. 37 și urm.; E. BABELON Traité..., col. 884 și urm.; E. BABELON Notes sur un poids byzantin, in „Rivista Italiana di Numismatica” XXI 1908, pp. 45-54; Robert MOWAT Le bureau de l'Équité et les ateliers de la monnaie impériale à Rome d'après les monuments numismatiques et épigraphiques, in „Numis. Zeitsch”, XLII 1909, p. 115; W. KROLL, s.v. Lucianus, in RE XIII. Stuttgart 1927, col. 1614; G. EIMER Neu gefundene..., p. 271; G. EIMER Excurs..., pp. 17 și 19 (v. și p. 19, n. 2); O. ILIESCU Un lingou..., p. 11; O. ILIESCU Nouvelles Informations..., pp. 270 și 273 și urm.; E. POPESCU op. cit., pp. 378, 382 și 384; Fr. BARATTE Lingots p. 106; B. OVERBECK op. cit., pp. 105 și urm. 203 și 205.

face aluzie ștampila. Această concluzie este întărită și de aspectul deosebit al ștampilei de proveniență care însoțește ștampila cu BASSVS și care se referă la *comitatus*, în sens de curte imperială, unde este firesc să localizăm și „biroul” tuturor etaloanelor și unităților de măsură, cel puțin pentru metalele prețioase. Flavius Flavianus este prin urmare însărcinat cu verificarea operației efectuate de Lucianus, folosind în acest scop un lingou-etalon asemănător, dacă nu identic cu cel descoperit la Feldioara.

Un loc aparte între ștampilele epigrafice îl ocupă și ștampila anonimă, care vine să confirme legătura ce o stabilisem între lingourile de aur și diferite *thesauri* regionale. Din textul inscripției sale rezultă limpede că funcționarul anonim aparține nu vreunui atelier imperial, ci unui *thesaurus sacrus*, ocupându-se cu aurul purificat, fie pentru a-i garanta rafinarea, fie pentru a coordona primirea sau distribuirea de lingouri de *obryzum* în sau din tezaur. Asemănarea de termeni cu lingourile de la Ballinrees și Kent este surprinzătoare, amândouă purtând o ștampilă cu un anume CVRMISSI. Respingând lectura propusă CVR (ator) MISSI (onum)³², considerăm că adoptând-o pe aceea de CVR (ator) MISSI (Ilis) sau MISSI (Ilium) ne situăm mai aproape de adevăr. Căci așa cum a demonstrat-o J.W. Salomonson, lingourile de argint sunt fapte identice, într-o ordine funcțională, cu medalioanele, monedele și platourile dăruite de împărat cu prilejuri festive³³. Ele aveau desigur o natură diferită de cea a donativului sau a altor tipuri de cheltuieli de prestigiu ale împăratului, dar prezența lor printre cadourile aruncate mulțimii în chip de *missilia*³⁴ ne îndreptățește la această lectură. Este posibil așadar ca în cadrul depozitelor imperiale regionale să se fi găsit unul sau mai mulți *curatores* însărcinați cu diferite tipuri de *largitiones*, printre aceștia figurând atât cei ce se ocupau cu bunurile ce trebuiau aruncate mulțimii cu prilejuri festive (amintite de lingourile de la Ballinrees și Kent), cât și cel însărcinat cu evidența și garantarea lingourilor de aur (menționat de ștampila lingoului de la Feldioara).

Simbolurile folosite de ștampile, cel puțin într-un anumit stadiu al cercetării, au jucat un rol deosebit de important în datarea lingourilor de aur. Până în 1965, aceste simboluri fuseseră considerate a reprezenta nu semne cu valoare simbolică strictă, ci mai degrabă convenții grafice, legate de o anume funcție sau secțiune a atelierului monetar³⁵. După republicarea lingourilor de la Feldioara, Octavian Iliescu a relansat problema semnelor. Potrivit acestui cercetător, litera O din ștampila epigrafică a lui FLAVIUS CALLIOPIVS ar reprezenta sigla officinei nr. 9 de la Constantinopol, transferată în atelierul de la Salonic. Acest detaliu i-a servit de bază pentru datarea lingourilor în perioada ianuarie 379 — noiembrie

³² W. GRÜNHAGEN op. cit., p. 60; K.S. PAINTER op. cit., p. 85.

³³ J.W. SALOMONSON *Zwei spätrömischen Geschenk-Silberbarren mit eingestempelten Inschriften aus Leden*, in „Oudheidkundige Mededelingen“ XII 1961, p. 71.

³⁴ Cf. R. DELBRUECK op. cit., pp. 70, 111, 115 și 120.

³⁵ H. FINALY A Krásznal., p. 341; H. FINALY *Tezaurul...*, pp. 36 și urm.; G. TEGLAS op. cit., p. 355; Fr. KENNER in „Arch-Epigr. Mitt aus Oesterr.-Ungarn“, pp. 13 și urm.; Fr. KENNER in „Num. Zeitsch“ p. 27; A. DOMASZEWSKI op. cit., p. 72.

380, perioadă în care officina constantinopolitană și-ar fi încetat activitatea ceea ce, presupunea O. Iliescu, indica transferarea ei la Salonic de către Theodosius I.³⁶ Să lăsăm la o parte incoerența explicației, care nu lămurește de ce o officină monetară de la Constantinopol, în care Theodosius nici nu ajunsese încă, trebuia transferată într-un oraș ce deținea una din principalele monetării ale Imperiului, cu o activitate practic neîntreruptă în acest interval, deci care, cel puțin teoretic, nu avea nevoie de un asemenea sprijin exterior, pentru a bate un singur lingou de aur. Să presupunem totuși că această ipoteză ar fi valabilă. Atunci, dacă Θ reprezintă o secțiune „importantă” a atelierului monetar de la Salonic, al cărei reprezentant va fi fost Flavius Calliopius, ar rezulta de aici, cu caracter de necesitate, conform ipotezei atelierului monetar, împărtășită și de O. Iliescu, că simbolul respectiv ar trebui să apară și în câmpul ștampilei de proveniență corespunzătoare, de pe același lingou, tot așa cum se întâmplă cu ștampilele epigrafice cu LVCIANVS și de proveniență cu SIRM.

Oricât de neclară ar fi imaginea ștampilei în discuție, prezența literei Θ în interiorul acesteia este exclusă. Semnele nu sunt așadar decât părți componente ale desenului ștampilei, fără valoare strict simbolică distinctă, reprezentând niște complicații grafice — de înțeles, fiind vorba de ștampile de calitate menite a preîntâmpina falsurile — cu un caracter mai mult sau mai puțin personal. Universalitatea acestor semne, pe care le întâlnim și pe monedele diferitelor ateliere din imperiu, din diferite perioade, ne duce cu gândul la un repertoriu de conveții grafice, și ar fi zadarnic să căutăm vreun indiciu cronologic pornind de la astfel de indicații.

Luând în considerație raporturile de mărime dintre cel mai mic și cel mai mare dintre busturile imperiale reprezentate la stânga și respectiv în mijlocul ștampilei imperiale, putem încerca stabilirea unei cronologii absolute, interpretând primele raporturi ca înscriindu-se în intervalul 402-405, oferit de exagium nr. 9 Sabatier. Dacă acesta din urmă s-ar plasa în ultimul an al activității lui comes *sacrarum largitionum* Iohannes, atunci portretul cel mai mic l-ar reprezenta pe împăratul cel mai tânăr sau de rang politic inferior. Am avea de a face astfel cu patru serii de lingouri:

a) cele mai vechi sunt cele cu trei ștampile, dintre care una imperială, singurul exemplar păstrat provenind dintr-un oraș care la vremea aceea făcea parte din Imperiul de Răsărit (în ipoteza cronologică de mai sus, 402-403).

b) cele mai noi lingouri sunt databile între 405 și 406.

c) între ele se plasează cele din intervalul 403-404.

d) lingourile lipsite de ștampila imperială, în lipsa criteriului iconografic, pot fi plasate atât înaintea cât și după intervalul considerat.

Lingourile de la Crasna și Feldioara, ca și cel de la Cumae apar astfel cu mult mai târziu față de lingourile de la Abukir, și probabil din nordul Bulgariei, care datează de la începutul secolului IV. La celălalt capăt al scalei cronologice se

³⁶ O. ILIESCU *Un lingou*, p. 13 și *Nouvelles Informations*, p. 376.

află al treilea lingou de la Dierstorff, mai târziu, probabil, cu două decenii decât lingourile de la Crasna și Feldioara. Între acestea se plasează lingourile de la Ljubljana (în vremea uzurpării lui Magnentius, 351-353) și lingourile de la Balline și Ballinerees ce trebuie plasate în ultimul deceniu al secolului IV. Dincolo de aceste ipoteze, rămâne cert faptul că totalitatea lingourilor de la Crasna și Feldioara nu depășește limitele primului deceniu al secolului V.

În ceea ce privește semnificația ștampilelor, se știe că în structura departamentului **sacrae largitiones** intra și un „birou al lingourilor“, **scrinium aureae massae**³⁷, a cărui structură o cunoaștem printr-un edict din 384³⁸. Personalul acestui **officium** numărând 14 funcționari, nu cuprindea nici un membru al celor 3 **formae** clasificându-i pe sclavii și libertii Imperiului Târziu, deși mai mult de 3/4 din personalul acestor **scrinia** ce se ocupau cu aurul, argintul și veșmintele împăratului și ale familiei sale, le aparținea. Spre diferență de celelalte **scrinia**, „biroul lingourilor“ cuprinde numai membri ai ordinului ecvestru, ai acelei „a doua aristocrații“, desigur inferioară pe plan social celei senatoriale, dar de o mare importanță practică în structurile administrative ale Imperiului Târziu³⁹. Observația are o mare însemnătate. Mai întâi pentru că dacă funcționarii atestați de lingouri fac parte din această elită administrativă, atunci avem un argument în plus pentru contemporaneitatea tuturor lingourilor de la Crasna, nu mai departe de limitele unui deceniu, căci Lucianus, apărând pe toate lingourile cu o funcție neschimbată, nu putea promova mai repede de 12 ani, pentru a ajunge la capătul **cursus**-ului⁴⁰. Pe de altă parte, din observația amintită rezultă că trebuie să renunțăm la orice presupuneri cu privire la statutul social inferior, dependent al semnatarilor ștampilelor. Cei care ștampilează lingourile sunt deci oameni liberi, probabil de rang ecvestru dacă apartenența lor la **scrinium aureae massae** trece drept un lucru dovedit. Amintind că lingourile, cel puțin cele purtând ștampile de proveniență, vin dintr-un **thesaurus**, rezultă că Lucianus, Flavius Flavianus, Quirillus, Dionisus, Flavius Calliopius, Kalyopius și acel anonim **curator thesauri sacri** sunt toți funcționari de rang inferior (**thesaurenses**) aflați în subordinea unor **praepositi thesaurorum**, ținând de **scrinium aureae massae**, din departamentul **sacrae largitiones**⁴¹. Acestei ierarhii destul de limpezi îi corespund probabil diferențe și clivaje la nivelul inferior, atât sub raport administrativ, cât și social. Este probabil, iarăși, ca toți acești funcționari să fie subordonați nu direct unui **comes sacrarum largitionum** central, ci indirect, printr-un **comes thesaurorum** activând la nivel de dioceză⁴².

³⁷ A.H.M. JONES op. cit., p. 427; M.F. HENDY op. cit., p. 124.

³⁸ C.Th. VI 30, 7 = C.J. XII 23, 7.

³⁹ A.H.M. JONES op. cit., pp. 525 și urm.

⁴⁰ Ibid., p. 584.

⁴¹ Cf. Fr. BARATTE Atellers..., p. 210.

⁴² Luis A. GARCIA-MORENO Una notesobre la organizacion de las „Sacrae largitiones: comes / comites thesaurorum“, in „Cuadernos de Filologia Classica“ XI 1976, p. 480.

Se pune întrebarea cum și în ce condiții au ajuns lingourile la nordul Dunării. Problema aceasta a pornit însă de la aceea, cel puțin la fel de spinoasă, a întrebuirii ce va fi fost dată lingourilor. Este de la sine înțeles că aceia care împărțeau ipoteza atelierului monetar au văzut în lingourile de aur și argint un mijloc de schimb și circulație de tip quasi-monetar, în ciuda variațiilor mari de greutate și a multitudinii ștampilelor trădând în mod evident o preocupare pentru garantarea calității aurului⁴³. Nu putem fi de acord nici cu interpretarea lor ca mijloc de plată pentru sume mari, ca plată a cheltuielilor pentru campania purtată de Theodosius I împotriva goșilor din Thracia între 379 și 382⁴⁴. Căci potrivit evaluărilor, venitul anual al imperiului la mijlocul veacului al V-lea se ridica în medie la 270 mii de livre de aur, din care cca. 45 mii erau cheltuite pentru armată. Față de numai 28 livre cât alcătuiesc toate lingourile existente de la Crasna și Feldioara, această sumă apare ca disproporționat de mare. Rămâne de asemenea neelucidată problema modului în care aceste lingouri produse în centre aflate la sudul Dunării au ajuns la nordul fluviului, în condițiile rarității informațiilor cu privire la circulația bunurilor și oamenilor de pe malurile Dunării, după 376⁴⁵.

Credem că nu greșim dacă în încercarea de a găsi o explicație potrivită destinației acestor lingouri, invocăm pretenția lui Attila ca odată cu dublarea tributului în 447, plata să se facă în lingouri probabil ștampilate⁴⁷. Acest exemplu nu a fost dat întâmplător pentru că într-adevăr, după cum a demonstrat-o Otto Maenchen-Helfen, singurul factor politic de autoritate pe care izvoarele ni-l amintesc în primii ani ai secolului al V-lea la nordul Dunării de Jos, este Uldis, căpetenia hunică. Trecând în revistă principalele evenimente ale primului deceniu al secolului V, în relație cu prezența hunică la Dunărea de Jos, dar încadrate în principala problemă politică a acestor ani, aceea a raporturilor dintre Imperiul de Răsărit și cel de Apus, conturând astfel un trend politic și corespondențe cronologice semnificative, am desprins mai multe concluzii:

1. evoluția relațiilor Apus-Răsărit în primul deceniu al secolului V a influențat și determinat evoluția relațiilor hunilor cu imperiul;
2. factorul hunic este folosit în jocul politic atât de către Stilicho, cât și de

⁴³ H. FINALY A Krásznal..., p. 345; Th. MOMMSEN op. cit., p. 358; C. MOISIL *Tezaurul de la Crasna (Jud. Trel Scaune)*, in „Cronica numismatică și arheologică”, 3, 1922, nr. 5-6, p. 39; pentru lingourile de argint, v. W. SCHMID op. cit., p. 179. Teza conturată la R. FRÖHLICH op. cit., p. 40.

⁴⁴ K. REGLING op. cit., col. 980-982; W. GRÜNHAGEN op. cit., p. 65. Cf. Josef HAMPEL op. cit., p. 50. De asemenea, v. G. ELMER Neu gefundene și Excurs...; O. ILIESCU *Nouvelles Informations...*, p. 280 și B. OVERBECK op. cit., p. 230.

⁴⁵ Otto J. MAENCHEN-HELFEN, *The World of the Huns. Studies in their History and Culture*, University of California Press, Berkeley Los Angeles-London 1973, p. 181.

⁴⁶ V. Întreruperea circulației monedei de calitate în Muntenia și Moldova la sfârșitul secolului IV. Cf. Radu HARHOIU *Tezaurul de la Pietrosasa în lumina noulor cercetări*, in Alexandru Odobescu „Opere” vol. IV, București 1976, pp. 1028 și 1035.

⁴⁷ R. FRÖHLICH op. cit., p. 43; Otto MAENCHEN-HELFEN op. cit., pp. 182 și urm.

curtea constantinopolitană, momentul schimbării sensului alianțelor hunice, de la Răsărit către Apus situându-se puțin înaintea raidului din 404/405;

3. **deteriorarea relațiilor dintre cele două părtes** la începutul anului 407 are ca pretext problema Illyricum-ului oriental (cu orașele Naissus și Thessalonicae), fapt ce explică atacul hunic în zona balcanică din anul următor, când atenția occidentalilor este îndreptată în altă direcție⁴⁹;

4. **natura relațiilor hunilor cu imperiul a variat între încheierea unui foedus**, dublat de o legătură personală între împăratul Arcadius și Uldin⁵⁰, pe de o parte, și o alianță strict militară, pe de altă parte⁵¹.

Nu este poate lipsit de semnificație că urmând ipotezei cronologice de mai sus ar rezulta că în perioada fluctuațiilor ce au determinat schimbarea sensului alianțelor hunice, se plasează 6 lingouri de la Crasna (provenind din zona occidentală a Illyricum-ului) și numai două de la Feldioara (provenind din zona orientală). Dacă adoptăm o datare târzie pentru lingourile fără ștampilă imperială de la Crasna, adică cca. 407-408, atunci avem o mărturie a lingourilor provenind din Apus, corespunzătoare acțiunii occidentale în Illyricum oriental din 407 și atacul hunic din anul următor. Desigur, aceste corespondențe nu trebuie să însele; caracterul lor strict ipotetic scoate totuși în evidență apropierea dintre aspectul deosebit, de obiecte de prestigiu, al lingourilor și contextul social-istoric.

Ținând seama de cartarea tuturor descoperirilor de podoabe de metal prețios din epoca hunică în zona curbării carpatice (Poșta Călnău, Pietroasele, Bălteni, Buzău, Gherăseni, Chiojd, toate în județul Buzău, precum și cele două descoperiri de la Brașov), care conturează o arie de concentrare probabil corespunzătoare unui centru al puterii politice⁵², această concluzie poate fi formulată astfel: lingourile de aur romane de la Crasna și Feldioara, datate în primul deceniu al secolului V, corespund unei perioade în care politica imperiului față de huni a oscilat între relații deosebit de strânse și ostilitate. Prin intermediul ștampilelor de proveniență

⁴⁹ Ono MAENCHEN-HELFEN op. cit., p. 59; A. LIPPOLD s.v. Uldin, in RE, II Reihe, LXX, Stuttgart 1961, coll. 510-512.

⁵⁰ V. GRUMEL *L'Illyricum de la mort de Valentinien I-er (375) à la mort de Stilicon (408)*, in „Revue des Etudes Byzantines” IX 1951 pp. 32-34; cf. László VARADY *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (375-476)*, Budapest 1960, pp. 224 și urm.

⁵¹ Zosimos V 22; Philostorgius XI 8 și *chron. min.* II 66 Mommsen (apud Hans Robert ROISIL *Gainas in „Mitt. der Gesellsch. der Freude Camuntums”* 3/4, 1976, p. 43). V. și C. BLOȘIU *Noi observații și ipoteze cu privire la mormântul de la Concești*, in „Cercetări istorice” (Iași) 5, 1974, pp. 78 și urm. *Contra*, Emilienne DEMOUGEOT *De l'unité à la division de l'empire romain (395-410)*, Paris 1951, p. 261, n. 154.

⁵² Orosius VII 37; *chron. Marcell.* s.a. 405; *chron. Prosperis* s.a. 405; *chron. min.* I 465 Mommsen. Cf. Zosimos V 26. V. și Lippold op. cit., col 512 și MAENCHEN-HELFEN op. cit., p. 61.

⁵³ Radu HARHOIU *Zu den Siedlungsverhältnissen in Rumänien im 5-6. Jahrhundert n. Chr.*, in „Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum” Mainz 1982, pp. 587 și 589 și Abb. I; cf. Radu HARHOIU și P. DIACONESCU *Hunnischer Kessel aus Muntienien* in „Dacia N.S.” XXVIII 1984, nr. 1-2, pp. 111 și 116.

ele reflectă interesele concurente ale celor două părtes, în legătură cu disputata problemă a Illyricum-ului oriental, în care este atras și elementul hunic. Suma destul de mică pe care o reprezintă lingourile nu poate fi asociată nici cu mijloacele de plată sau cu circulația monetară, dar nici cu tributul — de va fi fost el plătit vreodată — pe care Uldin l-a pretins în 408³³. Nu ne rămâne decât să avansăm ipoteza potrivit căreia lingourile reprezintă fie „cadouri” (deci cheltuieli de prestigiu) ale împăratului pentru un aliat de încredere (devenit „apropiat” al său)³⁴, fie subsidii pentru ajutorul militar acordat. Și una și alta dintre cele două posibilități își găsesc justificarea istorică. Cele două tezaure vin deci să întregască imaginea pe care ne-o facem despre dominația hunică în zona carpato-danubiană, putând adăuga cadrului oferit de recente cercetări referitoare la cel de-al doilea sfert al secolului V, prețioase detalii pentru un eventual scenariu al primei încercări, eșuate, de constituire a unei autorități politice de tip „regal” în societatea hunică de la Dunărea de Jos.

³³ Sozomen IX 5, 1; cf. Otto MAENCHEN-HELFEN op. cit., p. 66.

³⁴ Zosimos V 22; Philostorgius XI 8 și chron. min. II 66 Mommsen.

RÉSUMÉ

Les trésors des lingots d'or provenant de Crasna (district de Covasna) et de Feldioara (district de Braşov) constituent aujourd'hui l'objet de nombreuses et vives polémiques autour de leur datation et de leur interprétation. L'auteur se charge de reconstituer le trésor de Crasna dans son antique composition, malgré son rapide démembrement après la découverte de 1887. Pour mieux expliquer l'hypothèse chronologique et les jugements interprétatifs proposés, on a dressé un catalogue comprenant 42 pièces d'or et d'argent avec marque de titre, provenant de Crasna¹, de Feldioara², de Cumae (en Italie)³, d'Abukir (en Egypte)⁴ et du nord de la Bulgarie⁵ (lingots d'or), de Ljubljana, de Balline (en Irlande)⁷, de Londres, Ballinrees et Kent (en Grande-Bretagne)⁸⁻¹⁰, ainsi que de Dierstorf (en RFA)¹¹ (lingots d'argent).

Les poinçons appliqués sur les lingots des deux trésors en question sont groupés en trois catégories: poinçons impériaux, d'origine et épigraphiques. Les premiers, grâce à l'analogie avec les portraits impériaux du diptyque du *magister militum* Stilicho²⁰ d'une part, et avec les poids monétaires (*exagia solidi*), de l'autre, permettent à l'auteur de tracer une première frontière chronologique, c'est-à-dire la *terminus post quem* de la première décennie du Ve siècle. Soit dit d'autant plus qu'au commencement du même siècle, les figures féminines représentant les principales villes de l'Empire engendraient cette série de Tychai locales que Fr. Baratte avait déjà mis en évidence²³ et que les poinçons d'origine reproduisent d'une manière visiblement standardisée. L'auteur propose de toute façon une autre interprétation de l'inscription COMIT sur un poinçon de Feldioara: il s'agirait non d'un camp, mais purement de la cour de l'empereur²⁸, incluant même un *comes sacrarum largitionum* gouvernant, grâce à ses thesauri (dont on peut en supposer l'existence à Sirmium, Naissus et Salonique, quoique la *Not. Dign.* se taise à ce sujet), la production, l'emmagasinage et les stocks des lingots.

Quant aux poinçons épigraphiques, la graphie des mots employés révèle une forte analogie avec un certain lingot de Dierstorf, qui précède d'une dizaine d'années les lingots de Balline, Ballinrees et Kent, à leur tour coulés à la fin du IVe siècle.

On peut donc remarquer la convergence des horizons chronologiques établis, qui refusent la datation Gratien-Valentinien II-Théodose I (379-383), récemment proposée par Octavian Iliescu et Bernhard Overbeck. La théorie bâtie par O. Iliescu sur le soi-disant „sigle de l'officine no. 9 de Constantinople”⁴⁶, s'avère par suite inutile et erronée. Les lingots de Crasna et de Feldioara se groupent en quatre catégories d'après les différences de grandeur des trois bustes impériaux et l'analogie avec l'*exagium* no. 9 de la série Sabatier. Il est possible de les disposer dans l'intervalle 402-408, donc de la première décennie du Ve siècle.

L'auteur, s'appuyant sur les sources antiques et l'analyse du jeu politique au Bas-Danube au début du Ve siècle, propose de les attribuer aux événements précédant l'irruption dans l'Empire romain d'Orient des Huns d'Ouldin (408-409 ap. J.-C.). On peut d'ailleurs aisément attacher les lingots à la série des objets de parure de l'époque des Huns, découverts dans la zone de l'arc des Carpathes⁵².

Les deux trésors pourraient donc représenter soit des „cadeaux” de l'empereur pour un chef barbare transformé en „intime” du César⁵⁴, soit des subsides à l'échange de l'aide militaire accordée par les Huns à l'Occident en 407.

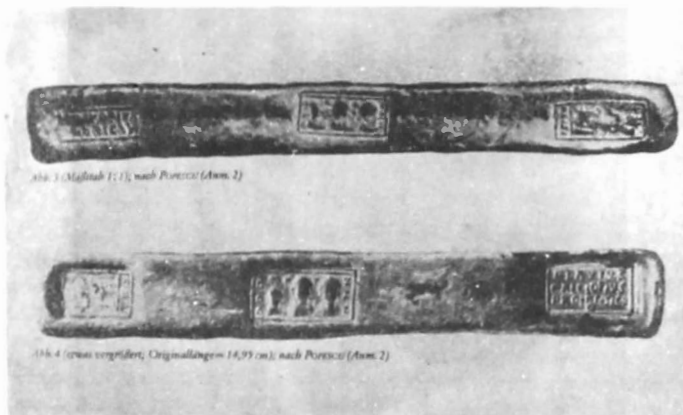

Fig. 1: Lingouri de aur din tezaurul de la Feldioara, provenind de la Naissus (sus) și Thessalonicae (jos), cu ștampilele epigrafice KALYOPVS (sus) și FLAVIVS CALYOPVS (jos).

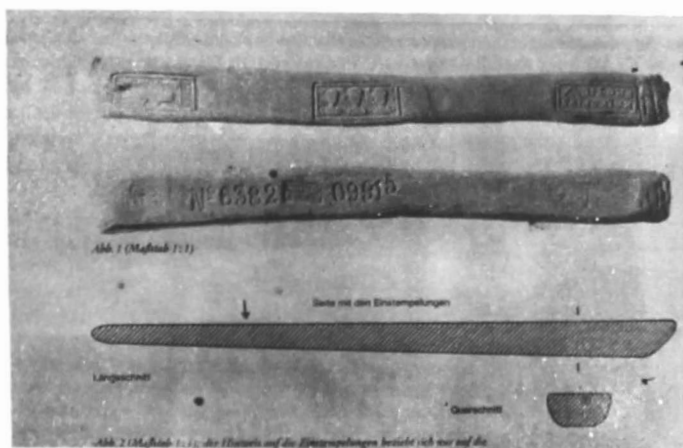

Fig. 2: Lingou de aur descoperit la Feldioara, provenind de la Naissus, cu ștampilă epigrafică KALYOPVS. (după B. OVERBECK)

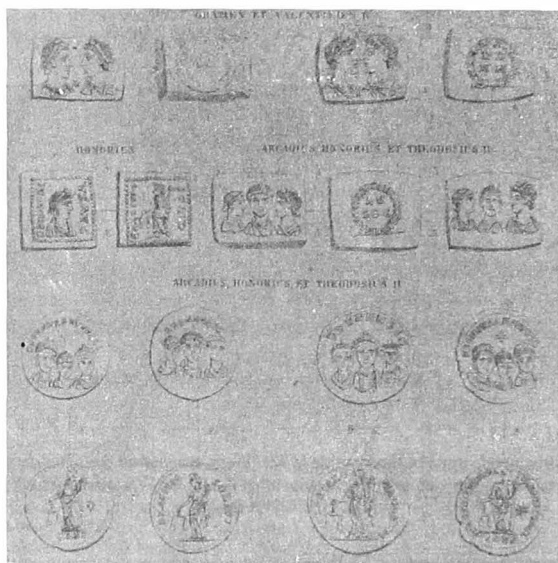

Fig. 3: Seria de *exagia solidi* cu portretele celor trei împărați (dreapta jos: *exagium* cu legenda EXAG (ium) SOL (idi) SVB VIRI INL (ustri) IOHANNI COM (ite) S (acrarum) L (argitionum)

Fig. 4: Lingourile de argint de la Ballinrees (com Londonderry), Marea Britanie (dreapta: lingoul cu ștampila CVRMISSI)

DESCOPERIRILE DE LA BRATEI ȘI IMPORTANȚA LOR PENTRU ARHEOLOGIA ȘI ISTORIA SECOLELOR IV-V PE TERITORIUL ROMÂNIEI

EUGENIA ZAHARIA

Perioada secolelor IV-V este în bună parte o continuare a istoriei Imperiului Roman, cuprinzând procese cu începuturi mai vechi în timp, a căror evoluție, însă, este strâns legată, determinantă pentru toată istoria primului mileniu. Evenimentele istorice petrecute în secolele IV-V, pun în lumină un număr de fapte care au deschis, au dus la dezvoltarea Evului Mediu. În expunerea de față ne vom ocupa de două din aceste aspecte.

Un prim fapt pe care-l menționăm, se referă la frontierele imperiului, la menținerea și evoluția lor pe durată; la început este de avut în vedere frontierele romane în raport cu acțiunea sa ofensivă, în înțelesul înaintării, a extinderii puterii militar-politice și teritoriale romane în lumea barbară; a urmat apoi, fixarea acestor frontiere cu funcție defensivă, oscilând astfel, aproape patru secole dealungul limesului de pe Rhin și Dunăre.

Ruperea graniței romane s-a petrecut în secolul III, iar invadarea în imperiu între secolele V-VII.

Cea de-a doua realitate istorică de care ne ocupăm, privește modul deosebit al organizării teritorial-politice, militare, social-economice și culturale deoparte și de alta a granițelor romane.

Revărsarea lumii barbare în teritoriul Imperiului a produs dezordine, dezorganizare și treptat distrugerea statului roman. Influența romană, exercitată asupra lumii barbare a fost însă puternică, reușind pe durată, în forme transformate, să-și păstreze, să-și mențină valoarea în cuprinsul noii lumi care se forma. În teritoriile fostelor provincii romane s-au individualizat, treptat, diferitele romanități ale fiecărui substrat etnic-lingvistic.

Secolele IV-V corespund în istoria Europei apusene și răsăritene, perioadei principale de transformări care au dus treptat la constituirea Evului Mediu timpuriu; se încheie ordinea lumii antice, a Imperiului Roman și începe constituirea — la date diferite care se prelungesc dincolo de mileniul întâi — statelor medievale europene.

În această istorie sunt implicați doi principali factori: lumea romană târzie, prin care înțelegem populația romanizată a diferitelor provincii și popoarele

migratoare și nomade, barbare în raport cu romanitatea, care pătrund și se așează în cuprinsul fostelor provincii.

Subliniem importanța romanizării — a cuprinderii teritoriilor dintre Atlantic — Marea Neagră, împreună cu populația lor în granițele imperiului —, deoarece întreaga rezistență a lumii civilizate s-a întemeiat pe romanitatea etnico-lingvistică, culturală și pe tradițiile structurii social-politice și economice romane.

Dacă colonizarea greacă a purtat primele elemente de adevărată civilizație și cultură ale acestor timpuri, în mediul popoarelor cu organizație social-politică tribală, cucerirea romană le-a integrat efectiv în lumea civilizată de atunci, în granițele statului roman.

De altfel, faptul acesta se dovedește prin aceea că, referindu-ne strict la subiectul nostru — în literatura istorică și arheologică dintre cele două războaie mondiale ca și la aceea, mai ales, de după cel de al doilea război mondial, subiectul celor mai aprinse și mai multe discuții s-au purtat în jurul romanizării, a Imperiului Roman, mai ales a celui de Răsărit, pe a cărui putere militar-politică și culturală (ne referim în principal la creștinism) s-a sprijinit romanitatea orientală, încă un mileniu după evenimentele din secolul V.

Planul retragerii armatei și administrației romane s-a realizat în raport cu pătrunderea în secolele III-IV a popoarelor migratoare și năvălitoare — nomade.

Primul și probabil și cel mai important rezultat, a fost criza urbană, fenomen general petrecut în tot Imperiul Roman, cu toate implicațiile care privesc existența orașelor alături de așezările rurale; această criză a însemnat înpuținarea și, în unele cazuri, chiar încetarea treptată a folosirii unor tehnici, a învățaturii, a continuării unei activități literare, a unor informații istorice scrise, activități proprii numai în cazul existenței orașelor. În aceste condiții au dispărut, au încetat informațiile scrise privind populația daco-romană; arheologic însă, documentele atestă o perfectă și continuă prezență a populației autohtone, redusă la viața rurală și la o activitate economică de târg.

Pentru noi, românii, problema principală a istoriei sec. IV-V, rămâne aceea a continuității daco-romane la nodul Dunării.

Izvoarele scrise ale acestei perioade, privind populația autohtonă din Nordul Dunării, nu lipsesc total, dar, datorită crizei menționate, sunt puține și sărace în informații¹. Fenomenul nu caracterizează numai regiunile orientale ale Imperiului, ci toate fostele provincii. Fenomenul se remarcă doar în cuprinsul Imperiului de Răsărit, datorită aceleași crize urbane, a pătrunderii popoarelor străine, cu alt mod de viață. În contextul istoric al acestei perioade cercetările noastre s-au concentrat în mod deosebit asupra continuității daco-romane la nordul Dunării, în fostele provincii Moesia și Dacia și a extinderii procesului de romanizare și în regiunile extra-carpatiche, regiuni care n-au făcut parte efectiv din teritoriul provinciilor romane².

¹ *Fontes Historiae — Daco-Romane*, II, București, 1970.

² I. Nestor — *Formarea Poporului Român*, în *Istoria Poporului Român* (sub redacția Acad. Andrei Oțetea), p. 91.

Descoperirile de la Bratei (jud. Sibiu) cercetate între anii 1959-1991, a necropolelor de incinerare nr. 1 și nr. 4 ca și a celor două așezări, aparținând secolelor IV-VI, au adus dovada cea mai clară a continuității daco-romane în fostele teritorii ale Daciei¹. În același timp au deschis larg și calea cercetărilor privind arheologia și istoria românilor în primul mileniu, adică a perioadei dintre retragerea romană și apariția românilor în izvoarele scrise ale secolelor IX-XI.

Pentru prima dată, la Bratei, s-a făcut dovada existenței unei comunități rurale daco-romane, în perioada prezenței și a dominației hunilor și a goșilor.

Principalele rezultate, obținute la Bratei, pentru cunoașterea arheologiei și istoriei mileniului I se pot considera astfel:

1. — s-a dovedit existența în perioada dominației hunice și gotice, a unei mari și foarte bine organizate așezări daco-romane rurale cu o foarte bună stare economică; s-a infirmat, astfel, total, părerea după care autohtonii n-ar fi putut rezista și supraviețui în fața năvălitorilor;

2. — descoperirile de la Bratei n-au rămas un fapt izolat; au urmat multe altele asemenea descoperiri, dovedindu-se rămânerea în Dacia a unei populații rurale numeroasă, bine înstărită, de agricultori, crescători de vite și meșteșugari;

3. — fibulele prezente în așezare ca și în morminte sunt de raportat unor persoane cu un anume rol în comunitate: sunt semne de rang acordate de imperiu;

4. — folosirea ritului incinerăției în gropi arse ritual, practică bine cunoscută din cimitirele romane din Pannonia și din restul Imperiului; inventarul funerar, compus din ceramică, obiectele de metal, de sticlă și os, dovedesc încadrarea, în continuare, a acestor comunități în viața Imperiului roman târziu;

5. — descoperirea în teritoriile de la Sud și Est de Carpați a unor așezări identice cu cele din Transilvania, dovedește extinderea procesului de romanizare în aceste regiuni⁴. Acest rezultat al cercetărilor arheologice este de importanță fundamentală pentru istoria noastră, deoarece în acest fel se dovedește romanizarea întregului teritoriu al Daciei nord-dunărene, și se infirmă părerea după care spațiul extra-carpatic a fost slavizat și apoi, târziu, romanizat; după această teorie, total nedocumentată, s-ar exclude romanizarea carpo-geților, fapt contrazis de descoperirea a numeroase așezări daco-romane în regiunile extracarpătice.

¹ Ligia Barzu — *Continuitatea Populației Autohtone în Transilvania în secolele IV-V* (Clmitirol nr. 1 de la Bratei), București, 1973; idem, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979; Eugenia Zaharia, *Les sources archéologiques de la continuité daco-romaine*, în, *Apulum*, XII, 1974, p. 279 urm; idem, *Données sur l'archéologie des IV-e — XI-e siècles sur le territoire de la Romanie. La culture Bratei et la culture Dridu în „Dacia”*, N.S., XV, 1971, p. 269 urm.

⁴ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul Est-Carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1978, idem, *Romanitatea Carpați-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași 1981, idem., *Continuitatea populației autohtone la Est de Carpați în secolele VI-XI e.n.*, Iași, 1984, idem., *Civilizația romană la Est de Carpați în secolele V-VII e.n.*; Victor Teodorescu, *Chreptan, un aspect cultural daco-roman din secolele IV-V e.n. la Sud de Carpați*, în *Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova I, Ploiești, 1984*; Petre Aurelian, *La romanité en Scythia Minor*, ADESEE, București, 1987.

6. — cultura Bratei aparține, astfel, populației daco-romane; dezvoltarea în continuare a acestei culturi atinge în secolele VI-VII stadiul romanic din punct de vedere etnic, lingvistic și cultural, arheologic denumit Ipotești-Cândești⁵; evoluția populației purtătoare a acestei culturi, atinge în secolele VIII-XI — ca limbă, ca etnic, conștiință și cultural — studiul care poate fi numit românesc; întregul conținut material și spiritual al culturii Bratei poate fi urmărit în etapele sale de evoluție, Ipotești-Cândești și Dridu, adică până la sfârșitul sec. XI (și mult după aceea, până în sec. XV-XVI), când prezența românilor în spațiul nord-dunărean este atestată și de izvoarele literare.

Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea istoriei noastre în primul mileniu rămâne fundamentală, „documentul” arheologic fiind cel mai autentic și permanent izvor istoric; necondiționat de stadiul dezvoltării social-politice și economice, cum sunt izvoarele scrise și, în bună parte, și cele numismatice. Obiectul arheologic este rezultatul autentic și permanent al unei locuiri⁷.

Din contextul general al datelor arheologice, le folosim pe acelea care, prin originile lor daco-romane și prin dezvoltarea lor de-a lungul unui proces de continuitate, pot fi urmărite etapă cu etapă, de la cea daco-romană, la cea romanică și românească.

Separat de acestea, rămân acele documente arheologice străine trunchiului daco-roman, care apar izolat în timp și în spațiu, deosebite unele de altele și care n-au continuitate în ansamblul vieții locale. Aceste resturi arheologice îi reprezintă pe migratori, pe alogeni. Studiul comparativ al celor două categorii de documente arheologice este și obligatoriu și necesar, pentru a le putea interpreta și atribui corect.

⁵ Victor Teodorescu, *O nouă cultură arheologică recent precizată în țara noastră: cultura Ipotești-Cândești (sec. V-VII e.n.)*, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, dec. 1964, București, 1971, p. 104-130; idem, în SCIV, 15, 4, 1964, p. 485-503.

⁶ N. Bănescu, *Les duchés byzantines de Paristrion (Paradounavon) et la Bulgarie*, Bucarest, 1964; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București 1967; idem, *Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII*, București, 1977; idem, *Cultura Dridu și probleme arheologice și istorice sec. VIII-XI*, Carpica, XIV, 1982.

⁷ Ghenuță Coman, *Statornicie, Continuitate*, București, 1980.

PINTENI DATAȚI ÎN SECOLELE VIII-IX, DESCOPERIȚI ÎN JUMĂȚĂTEA DE SUD A TRANSILVANIEI

ALEXANDRU MADGEARU

Mai vechile descoperiri de pinteni „carolingieni” de la Tărtăria, Dăbâca și Breaza au fost până acum folosite ca elemente de datare, ori privite ca mărturii ale unor influențe occidentale în spațiul transilvan. Publicarea altor două piese face posibilă și necesară o reluare mai aprofundată a cercetării. Vom lăsa la o parte pintenii de la Dăbâca¹, deoarece toate celelalte exemplare se concentrează într-o arie bine delimitată (Transilvania de la sud de Mureș), alcătuind astfel un grup distinct de descoperiri (vezi fig. 1). Situația contrastează cu lipsa pintenilor contemporani în regiunile învecinate (Banat, Crișana, Oltenia, Muntenia, Moldova). Este interesant de observat că nici depozitele de arme și unelte din Muntenia și sudul Moldovei², datate în sec. IX-X, nu conțin pinteni — spre deosebire de depozitele similare și contemporane din Moravia³. În Bulgaria se constată o situație asemănătoare. În marea majoritate a necropolelor și așezărilor din sec. VIII-IX nu există pinteni. Puținele exemplare se grupează într-o arie relativ restrânsă din nord-est, la Odârca, Stărmene, Kjelevca⁴.

De aceea, credem că nu este lipsită de interes studierea grupului de pinteni din sudul Transilvaniei, pe care-i vom prezenta în ordinea publicării lor.

¹ Șt. Pascu, M. Rusu și colab. *Cetatea Dăbâca*, Acta MN, 5, 1968, p. 177-178, fig. 5/4, 5.

² I. Nania, O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu la Birlogu, com. Negrași (Jud. Argeș), „Studii și comunicări”, Pitești, 2, 1969, p. 117-132; M. Comșa, G. Constantinescu, Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni, Jud. Vrancea, SCIV, 20, 1969, 3, p. 425-436; M. Comșa, E. Gheannopoulos, Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu, Jud. Ilfov, SCIV, 20, 1969, 4, p. 617-621; M. Comșa, C. Deculescu, Un depozit de unelte și arme descoperit la Curcani (Jud. Ilfov), SCIV, 23, 1972, 3, p. 469-473; A. Paragină, Un nou depozit de arme și unelte din feudalismul timpuriu descoperit pe teritoriul Jud. Vrancea, „Studii și comunicări, Vrancea”, Focșani, 2, 1979, p. 41-44; A. Paragină, G. Constantinescu, Descoperiri arheologice din sec. IX-XI pe teritoriul localității Budești, Jud. Vrancea, ibidem, 3, 1980, p. 71-87.

³ Vezi Andrea Bartosková, Slovanské depoty zelených předmětů v Československu (= „Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie věd v Brně”, XIII, 2), Praha, 1986.

⁴ L. Donceva-Petkova, Sur la chronologie du site bulgare medieval près du village Odârca, dep. de Tolbuhin, in Dobrudzha. Etudes ethno-culturelles, Sofia, 1987, p. 75-76.

1) **TĂRTĂRIA** (jud. Alba). Pereche de pintenii de fier, întregi. S-au descoperit cu prilejul amenajării unei șosele. Este posibil să provină dintr-un mormânt. Au formă de U, iar brațele (a căror secțiune este ovală) sunt prevăzute la extremități cu plăcuțe dreptunghiulare nituite. Spinul este oval, înalt, cu vârful rotunjit și este separat de brațe prin două caneluri (vezi fig. 2/1)⁵.

Încadrarea lor tipologică și cronologică nu pune probleme. Pintenii cu plăcuțe nituite de acest tip au fost foarte răspândiți în Europa apuseană și centrală, în perioada carolingiană. Este vorba de tipul A3 din tipologia lui Al. Ruttkay⁶, sau, la Darina Bialekova⁷, de tipul VA. Această din urmă autoare îl datează în special în prima jumătate a sec. IX. Nu credem însă că, pentru exemplarele găsite în Transilvania, avem motive să restrângem datarea doar la prima jumătate a sec. IX⁸.

2) **BREAZA (com. Lisa, jud. Brașov)**. Pinten fragmentar, descoperit în ruinele unui turn dacic refolosit ca loc de refugiu în sec. IX (construcția dacică va fi suprapusă de o cetate din sec. XIII). Pintenul, de fier, este încrustat cu fire de bronz, pe brațe și pe spin. Este de formă ovală. Brațele au secțiune ovală și extremitățile îngroșate și încovoiate spre exterior. Spinul este romboidal în secțiune, destul de înalt, cu vârful de formă piramidală⁹ (fig. 2/2). Solicitat de autorul descoperirii, Heinrich Rempel a datat obiectul în sec. IX, menționând totodată raritatea acestui tip de pinten apusean. Analogia citată de Th. Nägler, de la Predmosti (Moravia)¹⁰, privește numai forma spinului. De fapt, pintenul de la Breaza constituie o raritate prin forma extremităților brațelor (îngroșate spre exterior). Oarecum asemănător este, din acest punct de vedere, un pinten de la Odărca (Bulgaria)¹¹. De asemenea, pintenul de la Medișoru Mare — de care ne vom ocupa mai jos — are extremitățile brațelor relativ asemănătoare.

Observând că alte obiecte databile în sec. IX nu s-au mai găsit împreună cu pintenul de la Breaza, adăugăm că el nu are analogii nici printre pintenii dacici (ne referim la formă și la tehnica încrustării cu fire de bronz). De aceea, nu credem că el ar putea fi inclus printre materialele dacice descoperite în același loc. Așadar, cel puțin deocamdată, datarea sa în sec. IX nu are de ce să fie pusă la îndoială.

⁵ K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, SCIV, 5, 1954, 3-4, p. 496-497, fig. 3; Idem, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, p. 113, 115, Abb. 33; Idem, *Siebenburgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 80, Abb. 34/1,2.

⁶ Al. Ruttkay, *Waffen und Reiterausstattung des 9 bis zum ersten Hälfte des 14 Jahrhunderts in der Slowakei (II)*, „Slovenska Archeologia“, 24, 1976, p. 346-347, Abb. 72.

⁷ D. Bialekova, *Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung)*, *ibidem*, 25, 1977, 1, p. 135-136.

⁸ R.R. Heitel, *Unele considerații privind civilizația din bazinul carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a sec. IX în lumina izvoarelor arheologice*, SCTVA, 34, 1983, 2, p. 107 îi datează în a doua jumătate a sec. IX.

⁹ Th. Nägler, *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș)*, „Studii și comunicări. Arheologie-istorie“, Sibiu, 14, 1969, p. 100-101, fig. 6 / 2,3.

¹⁰ B. Dostal, *Slovenska pohrebiste ze stredni doby hradišti na Morave*, Praga, 1966, p. 158, Pl. XXXVII / 10.

¹¹ L. Donceva-Petkova, *op.cit.*, p. 75, fig. 7a.

3) ȘURA MICĂ (jud. Sibiu). Pinten de fier, întreg, provenit, probabil, din bordeiul nr. 14/15 din așezarea datată în sec. VIII-IX. (În punctul în care s-a descoperit, nu a putut fi urmărit bordeiul, dar se presupune că pintenul a făcut parte din inventarul lui). Pintenul, de formă semicirculară, are brațele dreptunghiulare și înguste, în secțiune. La extremități, brațele sunt prevăzute cu găuri circulare transversale. Spinul, de formă piramidală, este mai gros¹² (vezi fig. 2/3). Autorii săpăturilor l-au încadrat în tipul denumit *Ösensporen*, specific pentru complexe funerare merovingiene, sau de influență merovingiană, din sec. VII-VIII¹³. Dar, de obicei, pintenii de acest fel — care se întâlnesc și pe teritoriul Moraviei — au găurile pătrate sau dreptunghiulare; în plus, ele sunt practicate în centrul unor plăcuțe dreptunghiulare, atașate la capetele brațelor (tipul *Bialekova II B*). Alți *Ösensporen* (cei mai numeroși) au găurile realizate prin transformarea capetelor brațelor într-un fel de bucle (tipul *Bialekova II A*)¹⁴. Analogii directe pentru pintenul de la Șura Mică nu am găsit. El este, în orice caz, apropiat de tipul *Bialekova II B* (sau de A 6, în tipologia lui Al. Ruttkay), datat din a doua jumătate a sec. VIII până în prima jumătate a sec. IX¹⁵.

Exemplarul de la Șura Mică poate fi un produs local, creat sub influența pintenilor cu găuri. Credem că el s-ar putea data încă în cursul sec. VIII, deoarece, în sec. IX, pintenii semicirculari sunt înlocuiți de cei ovali, cu spin mai lung.

4) MEDIȘORU MARE (com. Șimonesti, jud. Harghita). Pinten întreg, descoperit în bordeiul 2 (cu pietrar) dintr-o așezare datată de Z. Székely în sec. VII-VIII. Din bordei mai provin fragmente ceramice lucrate cu mâna și la roata înceată, decorate cu incizii orizontale și ondulate, precum și două cuțite, o daltă și o bară laterală de zăbală (torsionată și argintată). Pintenul, de formă semicirculară, are spinul relativ înalt, cu vârf piramidal. Extremitățile brațelor sunt răsfărânte spre exterior. Ca și bara de zăbală, pintenul este argintat (vezi fig. 3/1). Autorul descoperirii consideră cele două piese de harnașament drept niște produse ale slavilor apuseni¹⁶.

În ceea ce ne privește, remarcăm absența acestui tip de piteni în Moravia, Polonia sau Dalmația, unde, altminteri, s-au descoperit foarte mulți piteni din sec. VIII-IX. Am găsit, în schimb, bune analogii în Bavaria, la Moos-Burgstall, Wielenbach, Buraberg, Freilassing-Salzburgshofen (fig. 3/2, 3). Pintenii respectivi aparțin unui tip mai rar — derivat din tipul pintenilor cu cârlige (*Hakensporen*)

¹² Th. Nägler, M. Rill, *Șantierul arheologic Șura mică (Jud. Sibiu). Raport preliminar (1976-1978)*, „Studii și comunicări...”, Sibiu, 21, 1981, p. 46, fig. 12 / 1-3.

¹³ Pentru *Ösensporen*, vezi, de pildă: W. Schultz, *Zeugnisse karolingischer Metallkunst in Mitteleuropa*, „Mannus”, 32, 1940, 1-2, p. 266-268; B. Kavanova, *Slovanske ostruhy na uzemi Československa* (= Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie věd v Brně”, IV, 3), Praga, 1976, p. 98; D. Bialekova, op.cit., p. 123-124.

¹⁴ D. Bialekova, op.cit., p. 123-124.

¹⁵ *Ibidem*, p. 124; Al. Ruttkay, op.cit., p. 348.

¹⁶ Z. Székely, *Așezări din secolele VII-VIII în bazinul superior al Târnavei Mari*, SCIVA, 39, 1988, 2, p. 171, fig. 20 / 1.

— stabilit de Ute von Freeden. Ei se datează prin a doua jumătate a sec. VII¹⁷, putând fi, deci, contemporani cu cel de la Medișoru Mare.

Totuși, avem anumite rezerve asupra datării acestuia din urmă. Z. Szekely găsea de cuviință să amintească faptul că „datarea timpurie (a pintenului și a barei de zăbală) nu pare verosimilă” și trimitea la un articol mai vechi al său¹⁸, unde era prezentată o locuință dacică de la Medișoru Mare. S-ar putea să fie vorba de aceeași locuință, care va fi apoi publicată în 1988. Dimensiunile ei diferă puțin, dar inventarul este aproape identic — cu excepția pintenului, care nu este menționat (apare, în schimb, aceeași bară de zăbală care, în 1988, a fost publicată împreună cu pintenul !). Situația nu este deloc clară. Ceramica din bordei n-a fost publicată, astfel că nu putem spune nimic sigur despre datarea ei.

„Așezarea din sec. VII-VIII” de la Medișoru Mare se reduce de fapt la două bordeie, aflate în mijlocul unei așezări de epocă dacică. În privința pintenului, acesta are analogii la fel de bune în așezările dacice de la Rătăcău¹⁹, Brad²⁰, Căpâlna²¹ etc. (fig. 3/4, 5, 6). Pintenii dacici aveau spinul mai lung și, adeseori, discuri la capetele brațelor.

Credem, de aceea, că este mai bine să păstrăm un semn de întrebare asupra datării pintenului de la Medișoru Mare în sec. VII, eventual VIII.

Chiar așa fiind, descoperirea altor trei pinteni, din sec. VIII-IX într-o arie destul de restrânsă din sudul Transilvaniei este un fapt remarcabil, dacă ținem seama de absența acestor piese în regiunile învecinate.

Acordăm pintenilor o semnificație aparte, deoarece, în vremea aceea, ei erau piese de echipament militar, purtate exclusiv de către luptători²². Când exemplarele respective erau încrustate cu bronz, ori argintate, putem bănuși că posesorii lor erau persoane de rang mai înalt. Foarte importantă — în contextul acestei discuții — este împrejurarea că avarii (ca și alți nomazi asiatici ajunși în Europa) nu foloseau pinteni. Ei aveau un stil de călărie diferit de cel european (al luptătorilor sedentari). Nomazii țineau picioarele întinse când călăreau și mânau

¹⁷ H. Dannheimer, *Aus der Siedlungsarchaeologie des frühen Mittelalters in Bayern, in Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie - Festschrift J. Werner* (= „Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte“, Erg. Bd. 1), München, 1974, vol. II, p. 644 și fig. 3 / 18; Uta von Freeden, *Das frühmittelalterliche Graberfeld von Moos-Burgstall, Ldkr. Deggendorf in Niederbayern*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission“, 68, 1987, p. 522, 559, 608, Taf. 46 / 11, 12. Pentru pintenii cu cârlig, vezi J. Zak, L. Mackowiak-Kotkowska, *Studia nad uzbrojeniem srodkowoeuropejskim VI-X wieku*, Poznań, 1988.

¹⁸ Z. Székely, *Nouvelles données sur la culture gète-dace du sud-est de la Transylvanie*, „Thraco-Dacica“, I, 1976, p. 231-232 și fig. 3/4 (bara de zăbală).

¹⁹ V. Căpitanu, *Unelte și arme de fier descoperite în așezarea geto-dacică de la Răcăușu, „Carpica“*, 17, 1975, p. 53-54, fig. 15/1-6, 10.

²⁰ V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Brad*, „Thraco-Dacica“, 8, 1987, p. 110, fig. 6/4, 5, 12.

²¹ I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 104, fig. 92/1.

²² Vezi Al. Rutkay, *op.cit.*, p. 344-345; B. Kavanova, *op.cit.*, p. 102.

calul doar cu biciul, nemaiaivând nevoie și de piteni²³. Dealtfel, arheologic se constată lipsa pitenilor în mormintele de călăreți avari. De aceea, numeroși piteni descoperiți în Europa centrală în sec. VII-IX sunt atribuiți războinicilor slavi sau germanici²⁴.

Atunci, putem presupune că și pitenii descoperiți în sudul Transilvaniei indică existența unor războinici de altă etnie decât cea avară — așadar, fie slavi, fie romanici / români.

Dintre piteni, doar cel de la Șura Mică și eventual cel de la Medișoru Mare se datează în timpul dominației avară — și anume în epoca avară târzie. Observăm că ambele piese s-au descoperit în apropierea unor ocne: Ocna Sibiului și respectiv, Praid și Ocna din Jud. Harghita. Acest fapt pare a nu fi întâmplător. Cel puțin în cazul Ocnei Sibiului, se știe că asupra ei își exercita controlul un grup slav, încă din sec. VIII (dacă nu chiar din VII), al cărui cimitir s-a descoperit în imediata apropiere²⁵. S-a presupus că avarii, care au luat sub dominația lor ocnele de pe valea mijlocie a Mureșului, au lăsat salinele din zonele marginale sub stăpânirea unor grupuri slave aliate. Acesta era cazul Ocnei Sibiului, care era situată în afara concentrării de morminte avară din zona Gâmbaș-Turda²⁶.

Pe de altă parte, pitenii de la Șura Mică și Breaza provin din aria de răspândire a necropolelor birituale de tip Mediaș, dateate din a doua jumătate a sec. VII, până în sec. IX²⁷. Așezările de la Șura Mică și de la Comăna de jos²⁸ (aceasta, situată aproape de Breaza) conțin o ceramică similară cu cea din cimitirele de tip Mediaș, astfel că se poate presupune că este vorba de unul și același grup cultural.

La câțiva kilometri mai la nord de Breaza, pe aceeași vale și anume la Voila, s-a găsit o monedă de bronz de la Constantin V și Leon IV, datată 751-775²⁹ — o descoperire rară pentru Transilvania secolelor VIII-IX. Fiind de bronz, ea atestă, cel mai probabil, unele contacte comerciale cu ținuturile dunărene, care

²³ B. Dostal, *Das Vordringen der Grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer*, în *Magna Moravia*, Praga, 1965, p. 365; J. Poulik, *Die Zeugenschaft der archäologischen Grabungen und Quellen über Grossmähren, in Grossmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit*, Praga, 1986, p. 12.

²⁴ Z. Kurnatowska, *Les éléments d'armement et d'équipement de cavaller trouvés dans le castrum de Styrmen en Bulgarie*, „*Slavia Antiqua*”, XX, 1973, p. 124.

²⁵ D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, în *Omagiul lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 153-159; D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975, p. 165-248.

²⁶ M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romană din Transilvania (sec. VI-X)*, „*Apulum*”, 9, 1971, p. 720; Idem, *Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population romane de Transylvanie (VIe-Xe siècles)*, în *Les Slaves et le monde méditerranéen. VIe-Xe siècles*, Sofia, 1973, p. 196.

²⁷ Despre grupul Mediaș, vezi K. Horedt, *Siebenbürger...*, p. 59-66.

²⁸ I. Gildadiu, *Fl. Costea, I. Ciupea, Comăna de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980, p. 70-94.

²⁹ I. Dimian, *Câteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul RPR, SCN*, I, 1957, p. 197; K. Horedt, *op. cit.*, p. 97 afirmă că informația nu poate fi luată în considerare, dar nu arată de ce.

reintrau treptat sub influența bizantină, chiar în vremea lui Constantin V.³⁰ Dar, ea mai poate fi și o mărturie indirectă a începuturilor unei stratificări sociale, care ar explica și reutilizarea fortificației dacice de la Breaza, și prezența, acolo, a unui pinten din sec. IX.

O atribuire etnică a pintenilor de care ne ocupăm este imposibilă, căci ei nu provin din complexe funerare, care ar putea oferi unele lămuriri. Ei sunt relevanți doar pentru constatarea apariției unei categorii de călăreți războinici, echipați într-o manieră asemănătoare cu cei din Europa centrală. De aceea, raritatea armelor în necropolele de tip Mediaș nu poate fi interpretată în sensul absenței preocupărilor militare ale comunităților care le-au folosit.

Doar perechea de piteni de la Tărtăria a făcut parte, foarte probabil, din inventarul unui mormânt distrus. Contextul cronologic și geografic al acestei descoperiri este deosebit de interesant. Presupusul mormânt de la Tărtăria era contemporan cu cimitirul Blandiana A., situat în imediata apropiere, pe malul opus al Mureșului, precum și cu alte descoperiri din zona Sebeș-Alba Iulia, caracterizate prin prezența ceramicii cenușii cu decor lustruit³¹. Dar pitenii sunt niște obiecte străine de acest mediu cultural, care este o prelungire a culturii răspândite în acea vreme în nordul Bulgariei, Muntenia și Dobrogea³². Or, am văzut că, în spațiul respectiv, nu s-au găsit piteni decât în mod cu totul excepțional.

Pitenii de la Tărtăria documentează fie o influență moraviană³³, fie una venită din alt spațiu aflat sub înrăurire carolingiană. Oricum ar fi, este evident că, măcar unii dintre războinicii care stăpâneau în apropiere de Alba Iulia purtau un echipament de factură occidentală și, totodată, că ei se înmormântau cu piesele de harnașament, cărora li se atribuia, așadar, o valoare simbolică.

Relativ aproape de Alba Iulia, dar mai la nord, la Ciumbrud, s-a descoperit un cimitir de înhumatie care prezintă certe caracteristici moraviene³⁴. El se datează pe la începutul sec. X și poate fi atribuit unui grup refugiat din Moravia Mare, din

³⁰ Circulația monedei bizantine la Dunărea de Jos se reia, în mod treptat, începând din 741. vezi G. Custurea, *Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, „Pontica”, 19, 1986, p. 273-277. Chestiunea revenirii Dunării de Jos și a unor teritorii învecinate în sfera de influență culturală bizantină este mult prea complexă pentru a fi discutată aici. Ne mulțumim să amintim doar faptul că tezaurul de la Sănnicolaul Mare pare a fi un dar oferit de Constantin V unui aliat avar (M. Rusu, *Tezaurul de la Sănnicolaul Mare. Noi puncte de vedere*, AIIA Cluj-Napoca, 27, 1985-1986, p. 31-66). Pentru campaniile dunărene ale lui Constantin V împotriva Bulgariei, vezi, mai recent, B. Primov, *Bulgaria in the Eight Century. A General Outline*, „Byzantinobulgarica”, V, 1978, p. 22-32.

³¹ R. Heitel, *op.cit.*, p. 105; Gh. Anghel, H. Ciugudean, *Cimitirul feudal timpuriu de la Blandiana, jud. Alba*, „Apulum”, 24, 1987, p. 195.

³² K. Horedt, *op.cit.*, p. 76; R. Heitel, *op.cit.*, p. 103-104.

³³ M. Comșa, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 744; B. Dostal, *Zur Interpretation der Grossmährischen Funde in der Nachbarländern*, în *Ier Congrès International d'Archéologie Slave*, III, Varșovia, 1970, p. 188; K. Horedt, *op. cit.*, p. 80, 103, 185.

³⁴ A. Dankanits, I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud*, „Materiale”, VI, 1959, p. 607-610; I. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Ciumbrud*, *ibidem*, VII, 1961, p. 191.

cauza cuceririi maghiare desfășurate în 903-907³⁵. El este contemporan cu momentul final al necropolei Blandiana A.³⁶. În nici un caz, nu există vreo dovadă că el ar fi contemporan și cu pintenii de la Tărtăraia, care nu se pot data și în sec. X³⁷. Este de reflectat dacă au existat, într-adevăr, influențe moraviene în sudul Transilvaniei, înaintea începutului sec. X, cu atât mai mult cu cât Ciumbud se află mai aproape de Turda, la limita dintre Podișul Târnavelor și Câmpia Transilvaniei, adică într-un mediu geografic diferit de cel în care s-au descoperit pintenii pe care-i studiem³⁸. De fapt, nu ar fi admisibilă o **prezență** moraviană în regiunea ocnelor de pe Mureș și Someș, deoarece Moravia era nevoită să procure sarea de la bulgari, chiar și în anul 892³⁹.

Cum pintenii de la Tărtăria atestă receptarea unei influențe în domeniul militar, ar fi mai greu de dovedit că această influență ar proveni din Moravia secolului IX. Filiera poate fi alta. Avem în vedere unele contacte, nu doar culturale, cu Banatul, și mai departe, cu Pannonia. În Banat s-au descoperit monede france date între 855 și 884 (la Orșova și Jamu Mare),⁴⁰ precum și morminte cu aplice de tip Koettlach, la Deta⁴¹. Acestea din urmă fac parte din orizontul cultural de perioadă carolingiană, tipic pentru zona dalmato-panonică. Se admite o influență carolingiană în Banat și Transilvania, venită prin această filieră occidentală⁴². Banatul era probabil, pe atunci, în a doua jumătate a sec. IX, sub dominație bulgară, iar bulgarii erau aliați cu francii, împotriva Moraviei⁴³. De aceea, nu este surprinzătoare prezența acestor piese în Banat. Ceva mai greu de explicat este descoperirea unui cercel de tip Koettlach, cu numeroase analogii în Austria, Slovenia și Croația, tocmai la Sălacea, jud. Bihor⁴⁴, într-un mic cimitir de înhumatie, databil la sfârșitul sec. IX și la începutul sec. X. Dar Sălacea era, în

³⁵ Vezi nota 33. Pentru fuga unor locuitori din Moravia Mare, vezi H. Bulin, *Aux origines des formations étatiques des Slaves du Moyen Danube au IXe siècle*, în *L'Europe aux IXe-XIe siècles. Aux origines des États nationaux*, Varșovia, 1968, p. 204, nota 275.

³⁶ R. Heitel, *op.cit.*, p. 106, 113.

³⁷ În mod cu totul nejustificat, K. Horvát, *op.cit.*, p. 80, include pintenii de la Tărtăria în ceea ce el numește „grupul Ciumbud”.

³⁸ R. Heitel, *op.cit.*, p. 103 atrage atenția asupra unor deosebiri culturale între Transilvania de nord și cea de sud.

³⁹ A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în *Idem. Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 53-54 și lucrările citate în nota 42.

⁴⁰ L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Timișoara, 1985, p. 176.

⁴¹ *Ibidem.*, p. 40-42.

⁴² R. Heitel, *op.cit.*, p. 97-99; L. Mărghitan, *op.cit.*, p. 76, 176.

⁴³ Vezi, mai recent, S. Brezeanu, „La Bulgarie d'au-de la del'Est” à la lumière des sources écrites médievales, „*Etudes balkaniques*”, 20, 1984, 4, p. 122-125, 129-130; Bălinț Csanad, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapest, 1991, p. 100; Uwe Fiedler, *Studien zu Graeberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, I. Bonn, 1992, p. 34-35.

⁴⁴ N. Chidioșan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea*, SCIV, 20, 1969, 4, p. 613-614. D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski, *op.cit.*, p. 159 apreciază că înhumățiile aveau „o origine sau un mod de viață seminomad”.

Evul Mediu, unul dintre punctele unde se depozita și se vămuia sarea venită prin Porțile Meseșului (cu atestare documentară încă din 1067)⁴⁵. Nu știm ce realități stau în spatele acestor mărturii arheologice, dar remarcăm că și Tărtăria, ca și întregul grup Blandiana A., ocupa tot o poziție de unde se putea controla traficul de sare pe Mureș.

Sigur este însă faptul că pintenii de la Tărtăria, ca de altfel și cei de la Breaza și Șura Mică, se adaugă acelor descoperiri care atestă existența unui organism militar ce stăpânea sudul Transilvaniei în sec. IX, și care va fi ulterior cucerit de maghiari. Ne referim, în special, la fostul castru roman de la Alba Iulia, reutilizat ca fortificație în Evul Mediu timpuriu. În incinta lui s-a descoperit, între altele, și o biserică de tip rotundă, databilă cel mai probabil în a doua jumătate a sec. IX, care este tot o dovadă a legăturilor cu spațiul de influență carolingiană⁴⁶. Toponimia indică și ea folosirea fortificațiilor în timpul conviețuirii româno-slave; **Bălgrad**—Alba Iulia, **Țeligrad** — Blandiana și încă un **Țiligrad**, lângă Cetatea de Baltă⁴⁷.

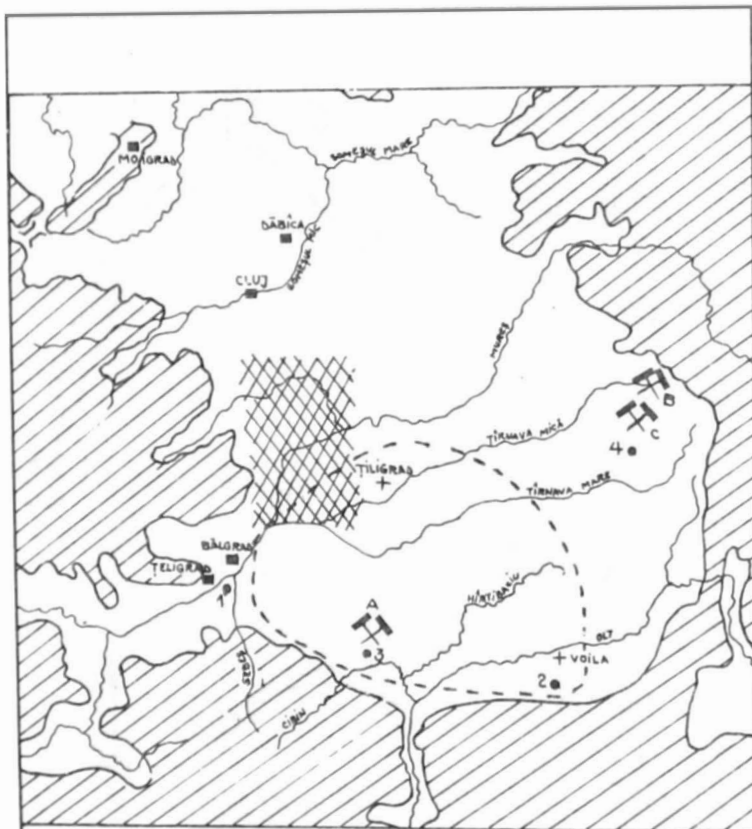
Rămâne însă deschisă problema aflării unor analogii cât mai bune pentru pintenii de la Breaza și Șura Mică, precum și cea a datării celui de la Medieșoru Mare. Cercetarea de față a fost îngreunată de absența din bibliotecile bucureștene a unor studii de referință asupra pintenilor din Evul Mediu timpuriu⁴⁸.

⁴⁵ P. Iambor, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, „ActaMN”, 19, 1982, p. 81.

⁴⁶ R. Heitel, op.cit., p. 93-115; Idem, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății Alba Iulia (1968-1977)*, I, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 215-231.

⁴⁷ Pentru aceasta din urmă, vezi V. Frățilă, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, 1987, p. 112-113.

⁴⁸ R. Zschille, R. Forrer, *Der Sporn in seiner Formenentwicklung*, Berlin, 1891; M. Jahn, *Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung*, Berlin, 1921; K. Wachowski, *Merowingische und karolingische Sporen auf dem Kontinent*, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters”, 14-15, 1986-1987, p. 49-79.

0 25 50 75 100 KM

Fig. 1

1 — Târtăria; 2 — Breaza; 3 — Șura Mică; 4 — Medieșu Mare

Ocne situate în apropierea localităților unde s-au descoperit pinteni

(A — Ocna Sibiului; B — Prăd, Jud. Harghita; C — Ocna, Jud. Harghita)

--- Teritoriul ocupat de necropolele de tip Medijaș

Zonele grupului de morminte avare de tip Gâmbaș

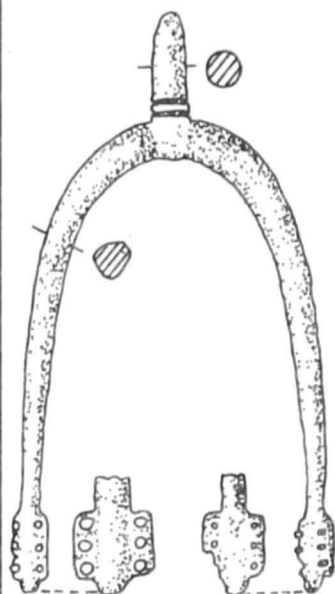

Fig. 2/1

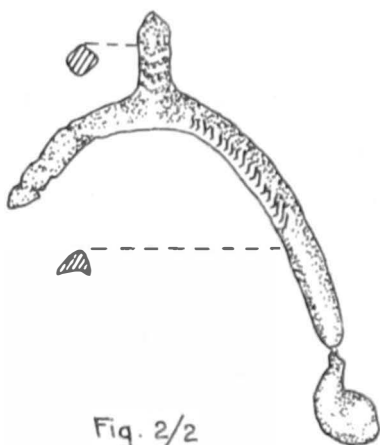

Fig. 2/2

Fig. 2/3

Fig. 2

1 — Tărtăria (după Kurt Horedt)

2 — Breaza (după Th. Năgler)

3 — Șura Mică (după Th. Năgler și M. Rill)

Fig. 3/1

Fig. 3/4

Fig. 3/2

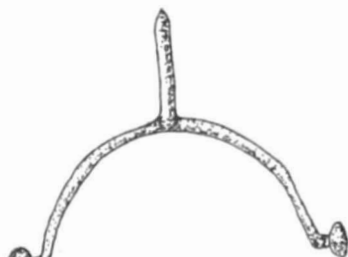

Fig. 3/5

Fig. 3/3

Fig. 3/6

Fig. 3

- 1 — Medporu Mare (după Z. Szekely)
- 2 — Moos-Burgstall (după U. von Freeden)
- 3 — Wielenbach (după H. Dannheimer)
- 4 — Căpâlna (după I. Glodariu și V. Moga)
- 5 — Răcătău (după V. Căpitănu)
- 6 — Brad (după V. Ursachi)

MORMINTE DE CĂLĂREȚI NOMAZI DE LA CUMPĂNA MILĂNIILOR DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL BUZĂU

drd. EUGEN-MARIUS CONSTANTINESCU

În anii 1979, 1982-1984 am efectuat săpături arheologice la Ulmeni, reședința comunei cu același nume, în punctul „Movila lui Reteșan”, situată la circa 3 km Sud de sat, pe fosta moșie Brădeanca (fig. 1), în cursul cărora am cercetat complexe și am recoltat materiale arheologice din diferite epoci istorice.

Astfel, a fost cercetată parțial o locuință cu podeaua amenajată din lut galben — roșcat bătătorit, au fost recoltate unelte din silex și fragmente ceramice, toate aparținând perioadei de sfârșit a epocii neolitice și de trecere la epoca bronzului. Aceleași perioade îi aparține și un mormânt de înhumare chirchit, cu ocră roșu, M. 16, descoperit în zona centrală a tumulului „Movila lui Reteșan”, în secțiunea S. VIII.

Unei așezări din perioada finală a primei epoci a fierului îi aparțin două complexe de locuire (cercetate în secțiunea S I), mai multe gropi (gr. 2, 3 și 5 din secțiunea S VI), și două complexe de suprafață (cpl. 4 și cpl. 5 din secțiunea SV).

De asemenea, au fost cercetate parțial două locuințe de suprafață (în secțiunea S VI), trei complexe de suprafață (în secțiunile SIV și SV) și mai multe gropi (în secțiunile S IV, V și VI), cu un bogat material aparținând secolelor III-IV e.n. Aceleași perioade îi aparține mormântul M. 1 / 1979¹; precum și unele din mormintele cercetate în anii 1983 și 1984 — M. 1, 3, 5, 9 (?), 15 (?).

Trei din mormintele cercetate în anii 1983 și 1984 — anume M. 4, 8 și 11 se datează, pe baza inventarului, în secolele IX-XI e.n. Din acestea, ultimele două, M. 8 și 11, după inventar, au aparținut unor călăreți nomazi.

Mormântul 8, este, mai exact spus, o înmormântare rituală (cenotaf?). Groapa, de formă aproximativ ovală, cu dimensiunile de 0,48 x 1,01 m, a fost deranjată în mare parte de groapa unei borne topometrice cu semnal de lemn și, la rândul ei, a deranjat și distrus aproape complet un mormânt de incinerare, M. 10.

¹ E.M. Constantinescu, Săpăturile arheologice de la Ulmeni, în MCA. XIV, Tulcea, 1980, p. 668-671.

coborând sub nivelul fundului gropii acestui mormânt cu 0,10 m spre Est și 0,17 m spre Vest². În umplutura gropii mormântului 8 se afla cenușă amestecată cu cărbuni de lemn și foarte rare, aproape neînsemnate ca dimensiuni, oase calcinate³. În groapă a fost depus craniul unui cal, sprijinit de peretele de Vest al gropii, cu botul spre suprafață și occipitalul spre fundul acesteia, partea superioară (botul) fiind ușor înclinată în afară. Craniul era așezat pe un strat de pământ de umplură amestecat cu cenușă, gros de 0,13-0,15 m, occipitalul său fiind, deci, cu 13-15 cm mai sus față de fundul gropii (fig. 2/1). Între dinții animalului, în parte deranjați din poziția anatomică de animalele pământului, se afla o zăbală din fier monobară, masivă, lungă de 12,5 cm, cu capetele barei îndoită în formă de za rotundă, în care erau prinse două verigi-psalii din fier, circulare, cu diametrul de 4 cm fiecare (fig. 2/2). Ca urmare a oxidării metalului, în momentul descoperirii verigile erau rigidizate împreună cu bara. Unul din capetele zăbalei cu veriga respectivă era frânt (fig. 2/2). Pe același pat de pământ de umplură, câțiva centimetri spre dreapta de craniu și aproximativ la același nivel cu zăbala se afla partea inferioară a unui picior al calului, iar pe fundul gropii, de o parte și de alta a craniului și în fața acestuia la distanță de 0,40-0,60 m. se aflau mai multe fragmente, unele mai lungi, din celelalte picioare ale animalului. Pe marginile gropii, urcând câțiva centimetri și pe pereții verticali ai acesteia, s-a observat un strat subțire de materie organică descompusă (pielea?), de culoare alb-cenușie. Nu au fost sesizate urme de foc în groapă, motiv pentru care nu putem preciza dacă cenușa din umplutura gropii a fost depusă intenționat sau a ajuns acolo întâmplător, antrenată ca urmare a deranjării mormântului 10, de incinerare, care a avut foarte multă cenușă în umplură. Nu a existat nici un os de altă proveniență și nici vreun alt obiect de inventar.

Mormântul 11, înhumat, orientat SV-NB, defunctul fiind depus în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp; craniul era întors spre dreapta. Oasele erau foarte friabile și, în parte, descompuse de acizii din sol. S-au păstrat oasele craniului, câțiva dinți, clavicula stângă, parțial oasele brațului stâng, oasele brațului drept, câteva vertebre, fragmente din oasele bazinului, oasele piciorului drept și parțial cele ale piciorului stâng. Pe locul oaselor descompuse s-a observat în stratul de cenușă de pe fundul gropii o pulbere gălbuie.

Paralel cu oasele scheletului uman, în stânga acestuia, ocupând partea de Nord-Vest a gropii, așezate pe un pat de pământ de umplură amestecat cu cenușă gros de câțiva centimetri (8-12 cm), deci mai sus decât oasele călărețului, au fost depuse craniul și părțile inferioare ale picioarelor unui cal (fig. 3/A). Craniul calului și un fragment dintr-un picior anterior al animalului erau situate parțial deasupra (suprapuneau) claviculei stângi, omoplatului și humerusului de pe aceeași parte a călărețului, fără a fi în contact cu acestea (erau mai sus cu câțiva centimetri).

² Fundul gropii mormântului M. 10 era ușor înclinat de la Vest spre Est.

³ Este posibil ca cenușa, cărbunii și foarte puținele fragmente de oase calcinate să provină din umplutura mormântului M. 10, de incinerare, distrușă în bună parte prin săparea gropii mormântului M. 8.

Și oasele de animal erau foarte friabile, degradate de acizii din sol, dar mai puțin decât cele umane. Se păstrau bine dinții animalului, din care câțiva erau împrăștiați în umplutura gropii de către animalele pământului, oasele unui picior din față, depuse la nivelul toracelui călărețului, și ale unui picior din spate al calului, depuse la nivelul genunchilor stăpânului.

Scheletul călărețului era depus paralel și mai aproape de latura de Sud-Est a gropii, iar părțile din scheletul calului au fost așezate de-a lungul scheletului uman, puțin mai sus (pe un pat de pământ de umplutură amestecat cu cenușă) și paralel cu acesta, ocupând partea de Nord-Vest a gropii. Craniul animalului, orientat cu botul spre Vest și occipitalul spre Est, se afla la nivelul celui uman, chiar puțin mai spre capătul gropii, iar părțile din picioarele calului au fost depuse două câte două, în lung, unele după altele, paralel cu scheletul călărețului, înșirate de la Vest spre Est⁴.

Groapa, de formă quasirectangulară, lungă de 2,50 m, mai largă la cap (1,20m) și mai îngustă la picioare (0,90 m), avea colțurile dinspre Vest rotunjite, latura de Nord arcuită spre interior, iar latura scurtă de la picioare frântă în unghi spre exterior și colțurile unghiulare (fig. 3). În zona mediană a scheletului uman (bazin), fundul gropii a fost săpat mai adânc decât spre capete, astfel că picioarele și capul călărețului au stat mai sus, iar bazinul mai jos cu 0,08-0,11 m. Pe fundul gropii, în zona unde zăceau craniul și toracele călărețului, spre latura de Sud-Est a gropii, s-au observat urmele unui foc puternic, care a ars în groapă înainte de depunerea corpului uman și a părților din corpul calului, în locul respectiv formându-se o crustă tare de pământ ars la roșu. Pe fundul gropii, mai ales în partea unde era depus scheletul călărețului, se afla un strat de cenușă amestecată cu cărbuni, gros de 0,01-0,03 m; în zona de la bazin spre vârful picioarelor, grosimea stratului de cenușă a fost mai mare: 0,03-0,06 m. Oasele umane zăceau direct peste acest strat de cenușă. Groapa a fost săpată până la adâncimea de —1,35 m față de nivelul actual de călcare.

Inventarul mormântului, bogat, se compune din:

— cuțit (pumnal?) din fier, cu un singur tăiș, în teacă de lemn bine păstrată, cu mânerul și vârful rupte din vechime (fig. 3/1); depus la nivelul coapsei stângi; L = 11,4 cm;

— cataramă rotundă din fier, din bară groasă, rotundă în secțiune, cu spin de fier (fig. 3/2); pe bazin, în stânga; D = 4,5 cm;

— obiect din fier (mâner?), placat cu lemn și încorporând în masa de oxizi ce-l înconjoară fragmente de os (fig. 3/3); pe bazin, în dreapta; L = 5,5 cm;

— vârf de cuțit din fier, cu urme de la teaca de lemn prinse în stratul de oxizi (fig. 3/4); în zona centrală a bazinului; L = 3,5 cm;

— amnar din fier, în forma literei B cu volute spre exterior, are un braț rupt din vechime (fig. 3/5); lângă șoldul drept; L = 5,3 cm;

⁴ Situație înregistrată atât în zona nord-pontică, cât și în Muntenia pentru această categorie de complexe funerare.

— fragment de lamă de silex alb — lăptos, opac, cu numeroase urme de lovire (fig. 3/6); lângă amnar, dim: 2,5 x 2,6 cm;

— fusaiolă din perete de vas, gaura conică, asimetrică, marginile neregulate (neșlefuite); culoare alb-gălbuie; (fig. 3/7); între craniile călărețului și cel al calului; D = 4,3 cm;

— vârf de săgeată din fier, cu axul frontal lung, rotund în secțiune, două aripioare laterale în jumătatea posterioară și peduncul scurt (fig. 3/8); înfipt între tibia și peroneul piciorului stâng al călărețului, la jumătatea gambei; L = 4,9 cm;

— zăbală din fier monobară, lungimea 13 cm, cu capetele întoarse în formă de za rotundă, în care erau fixate două verigi-psalii circulare, cu diametrul de 5,5 cm, respectiv 5 cm (fig. 3/9); între maxilarele calului. Ca urmare a umidității din sol, zăbala, ca și celelalte obiecte din fier, era puternic oxidată și frântă în patru fragmente.

Obiectul din fier placat cu lemn descoperit pe bazin în dreapta este, probabil mânerul (rupt) cuțitului (pumnal?), aflat lângă șoldul stâng, iar vârful de cuțit din zona centrală a bazinului ar putea să fi făcut parte din același obiect, ambele fragmente fiind împrăștiate în groapă de animalele pământului.

În cursul unor cercetări de suprafață pe care le-am făcut în câmpia dintre cursurile râurilor Buzău și Râmnicu Sărat în vara anului 1987, am identificat alte două morminte de călăreți nomazi.

În satul Ziduri, reședință de comună, la 2 km Nord de sat pe șoseaua spre Rm. Sărat, la Vest de aceasta, se află movila Orzâneasca Mare (fig. 1). În timpul arăturilor de vară, plugul tractorului a scos la suprafață, chiar pe vârful movilei, un mormânt de înhumare orientat Vest-Est, în care, alături de oase umane, păstrate în stare precară, se afla și un craniu de cal, între maxilarele căruia era o zăbală din fier monobară, cu capetele barei întoarse în formă de za în care erau prinse două verigi din fier rotunde, cu diametrul de 4 cm, respectiv de 4,5 cm. Obiectul era puternic oxidat, din care cauză s-a descompus în mai multe fragmente. Din umplutura gropii am recoltat un nucleu de silex, cu dimensiunile 3 x 4,3 cm, cu muchiile și colțurile tocite în așa fel încât sugerează folosirea lui pentru scăpărat. Deși nu am găsit nici o urmă care să indice prezența unui amnar, credem, totuși, că nucleul de silex a fost folosit pentru scăpărat, după un procedeu cunoscut până târziu în epoca modernă de locuitorii satelor, anume lovind între ele două „pietre tari” = nuclee de silex.

În satul Știubei, comuna Râmnicelu (județul Buzău), imediat în marginea de Est a șoselei Rm. Sărat — Balta Albă se află „Movila Săpată” (fig. 1). În vara aceluiași an (1987) în timpul arăturii, plugul tractorului a scos la suprafață un schelet uman, orientat VSV-ENE, alături de care, în aceeași groapă, erau depuse părți din corpul unui cal: craniul și părțile inferioare ale picioarelor. Între maxilarele calului se afla o zăbală din fier monobară, cu două verigi rotunde la capete. Fiind

în stare avansată de degradare (oxidare) zăbala nu a putut fi recuperată. În umplutura gropii nu s-a mai găsit alt inventar, cu excepția unor urme de rugină, provenind de la mai multe (3) obiecte din fier.

Obiceiul depunerii unor părți din scheletul calului (sacrificat ritual? și, eventual, consumat, în parte, la banchetul funerar?) sau a calului întreg alături de călărețul defunct în secolele X-XIII e.n., este propriu populațiilor de călăreți nomazi de origine asiatică: pecenegi, uzi, berindei, cumani¹. Prezența zăbalelor monobară este caracteristică mai ales pecenegilor⁶. Cele mai multe dintre descoperirile de acest fel sunt datate în secolele X-XI⁷. Creșterea numărului descoperirilor de complexe funerare care, pe baza ritului, ritualului și inventarului sunt atribuite populațiilor de călăreți nomazi din secolele X-XIII⁸, a permis mai buna cunoaștere a realităților istorice din spațiul carpato-dunărean în această perioadă, inclusiv a raporturilor autohtoni-migratori, și a sporit preocupările pentru o mai corectă clasificare, departajare și atribuire etnică a vestigiilor arheologice din această categorie.

Celor 12 morminte de călăreți țurci cunoscute până acum în Muntenia⁹ li se adaugă cele 4 morminte descoperite în județul Buzău. Dintre acestea, unul, M.8, de la Ulmeni „Movila lui Reteșan”, este o înmormântare rituală (cenotaf¹⁰), având

¹ Citez numai articolul lui M. Sîmpetru, în SCIVA, 24, 1, 1973, p. 443-468, care face istoricul problemei, cu bibliografia acesteia.

² S.A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 151-186; N. D. Meĭ, ІСІМК, 23, 1948, p. 45-49; V. Leahu și G. Trohani, în SCIVA, 29, 4, 1978, p. 529-539; N. Hartuche și F. Anastasiu, în Istros, I, 1980, p. 263-279; V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV, București, 1982, p. 139; G.A. Fedorov-Davidov, Cocevnichl' "ostoĭ" nol Evropl' pod vlast' ju zolotoordinschlĭ hanov, Moscova, 1966, este de altă părere.

³ S.A. Pletneva, op.cit.; idem, MIA, 109, 1963, p. 216-258; D. Berciu, în MCA, V, 1959, p. 152; V. Leahu și G. Trohani, în SCIVA, 29, 4, 1978, p. 529-539; N. Hartuche și F. Anastasiu, în Istros, I, 1980, p. 263-279; V. Spinei, op.cit., p. 139; din nou G.A. Fedorov-Davidov, op.cit., p. 5-10, 115-116, 120-131, este de altă părere.

⁴ La Sud de Carpați, sunt cunoscute mormintele de la Jilava (cenotaf?), D.V. Rosetti, Germania, 18, 1934, p. 207-213; Tanghru, D. Berciu, în MCA, V, 1959, p. 152; Movilă, Gh. Diaconu și P. Diaconu, în SCIV, 18, 1, 1967, p. 135-140; Oltenița, „Ja Iordoc”, S. Morintz și Barbu Ionescu, în SCIV, 19, 1, 1968, p. 101; Oltenița, N. Ja Renle M. Sîmpetru, în SCIV, 24, 3, 1973, p. 454; Curcani, „Potconva”, M. Sîmpetru și D. Șerbănescu, în SCIV, 22, 3, 1971, p. 443-449; Rimnicelu (jud. Brăila) (M. 11), N. Hartuche, F. Anastasiu, în Istros, I, 1980, p. 263-266; Lăcoteanca, „Movila Olarului” (M. 5 și 9), N. Hartuche, F. Anastasiu, op. cit., p. 267-273; Lăcoteanca „Ja Moș Filon” (M. 5/1972); N. Hartuche, F. Anastasiu, op. cit., p. 273-274; Vîlănești (Purani, Teleorman) (2 morminte), Valeriu Leahu, George Trohani, în SCIVA, 29, 4, 1978, p. 529-539.

⁵ În Moldova, cu precădere, în Sudul Moldovei, V. Spinei repertoriază 53 de localități în care au apărut morminte ale nomazilor turanici din secolele X-XIII. V. Spinei, Realități etnice și poartă în Moldova Meridională în secolele X-XIII, Iași, 1985; idem, Moldova în secolele XI-XIV, Buc., 1982, p. 138.

⁶ Vezi nota 8.

unele analogii cu descoperirea de la Jilava, unde, însă, a fost depusă jumătate din scheletul unui cal. Încadrăm acest complex funerar între cele atribuite pecenegilor din Câmpia Dunării, pe baza elementelor de ritual și inventar: 1. caracterul tumular al înmormântării; 2. depunerea rituală în groapă a craniului de cal, orientat cu botul spre Vest (lipit de peretele de vest al gropii) și a părților inferioare ale picioarelor calului, înșirate, în ansamblu, de la Vest spre Est¹⁰ (vezi fig. 2/1) și 3. prezența zăbalei de fier dintr-o singură hară, cu inele simple, mobile, la capete¹¹ (fig. 2/2).

Al doilea complex funerar de la Ulmeni „Movila lui Reteșan”, M. 11, prezintă elemente tipice înmormântărilor din Câmpia Română din sec. X-XI atribuite pecenegilor de majoritatea cercetătorilor români: 1. înmormântare secundară într-un tumul; 2. ritul înhumației, cu depunerea defunctului în decubit dorsal, cu mâinile pe lângă corp; 3. orientarea (aproximativ) Vest-Est; 4. depunerea rituală, în aceeași groapă, în stânga călărețului, a craniului de cal, orientat cu botul spre Vest și părților inferioare ale picioarelor, înșirate de la Vest spre Est; 5. prezența zăbalei monobară, cu capetele îndoite în formă de za în care sunt prinse două inele mobile, aproximativ de aceeași grosime cu bara.

Pe baza acestor elemente de rit, ritual și inventar, mormântul M. 11 de la Ulmeni poate fi atribuit pecenegilor și datat în secolul XI. Prezența în inventarul acestui mormânt a amnarului în formă de B, cu capetele întoarse în volute spre exterior, cu analogii în mormintele de la Vitănești¹², Tangîru^{12a} și Lișcoteanca, „Movila olarului”, M. 5¹³, ar putea împinge datarea mormântului 11 de la Ulmeni către mijlocul, poate chiar spre sfârșitul aceluși secol¹⁴. În acest caz, ar trebui să avem în vedere, pe de o parte, ipoteza formulată de P. Diaconu cu privire la mutarea centrului de putere al pecenegilor de la Vest spre Est în cursul secolului XI¹⁵, pe de altă parte, posibilitatea ca la Râmnicelu, Lișcoteanca și Ulmeni să avem a face cu un nou val de pecenegi alungați de uzi sau cumani de dincolo de Nipru¹⁶ după 1036, dar și o a treia ipoteză, anume posibilitatea ca această piesă de inventar, care nu apare deloc în descoperirile de epocă din Nordul Mării Negre¹⁷, să fi fost preluată de pecenegi în urma contactelor cu populația străromânească locală, care cunoștea și folosea de mai mult timp acest tip de amnar¹⁸. De altfel,

¹⁰ M. Sîmpetru, în SCIV, 24, 3, 1973, p. 457.

¹¹ Ibidem.

¹² Valeriu Leahu, George Trohani, în SCIV, 29, 4, 1978, p. 530, fig. 2/7.

^{12a} D. Berciu, în MCA, V, 1959, p. 152 și fig. 10/1.

¹³ N. Harjuc, F. Anastasiu, op. cit., p. 269 și fig. 5/3.

¹⁴ M. Sîmpetru, op. cit., p. 454-455.

¹⁵ P. Diaconu, în SCIV, 18, 3, 1967, p. 469 și nota 31.

¹⁶ M. Sîmpetru, op. cit., p. 455.

¹⁷ M. Sîmpetru, op. cit., p. 454, nota 41.

¹⁸ Spre exemplu, în cimitirul nr. 2 de la Bratei, corespunzând unui nivel de locuire din epocă nr. 2 de aici, datate, ambele în secolele VII-VIII e.n. și situându-se la nivelul celei mai vechi etape a culturii Dridu, apare acest tip de amnar — cf. Ion Nestor și Eugen Zaharia, în MCA, X, 1973, p. 196-197, fig. 2/5.

analogia cea mai apropiată pentru amnarul de la Ulmeni îl găsim în dependența nr. 2, „atelierul de fierărie”, din secolul X, de la Bucov — Rotari¹⁹.

De asemenea, mormântul I I de la Ulmeni este primul caz din cele cunoscute până în prezent, când putem sugera, cu destul de mare șansă de a fi aproape de realitate, cauza decesului călărețului. Am în vedere vârful de săgeată înfipt între tibia și peroneul piciorului stâng, care, cred, a cauzat moartea printr-o infecție generalizată sau chiar prin otrăvire. Cea de a doua posibilitate ne este sugerată de starea avansată de „putrezire” a oaselor călărețului tiurc de la Ulmeni, o situație care nu este menționată în celelalte descoperiri din această grupă, fiind deci, necunoscută, poate cu excepția celei de la Jilava.

Cât privește atribuirea etnică a mormintelor de călăreți nomazi descoperite în județul Buzău, credem că aceasta nu întâmpină prea multe dificultăți, pornind de la omogenitatea de rit și ritual, deja menționată, și prezența, în toate cele patru complexe funerare, a zăbalei din fier dintr-o singură bară, cu capetele îndoit în formă de za în care sunt fixate verigile-psalii. Având în vedere că uzii și berindeii nu s-au instalat niciodată în Muntenia (nu sunt atestați nici documentar, nici arheologic), că grupurile de cumani au pătruns aici mult mai târziu și că, de obicei, cel puțin pentru zona nord-pontică, aceștia se îngropau împreună cu calul întreg deus în aceeași groapă sau în groapă separată, că în numeroase complexe atribuite cumanilor calul lipsește, orientarea este diferită, iar ca piesă specifică de inventar aceștia au zăbăluța (cu bara articulată din două segmente)²⁰, credem că putem atribui pecenegilor cele patru morminte descoperite în județul Buzău.

Totodată, complexele funerare pecenege din județul Buzău, plasate, două în apropiere de cursul Săratei, în Câmpia de la poalele dealului Istrița, iar celelalte două în vecinătatea apei Râmnicului Sărat, la Ziduri — Movila Orzăneasca Mare și Știubei — Movila Săpată, împreună cu cele de la Râmnicelu și Lișcoteanca, județul Brăila, conturează o zonă în care, după toate aparențele, a existat un centru de concentrare a pecenegilor la mijlocul și, probabil, în a doua jumătate a secolului XI. Un element comun tuturor celor opt complexe funerare din județele Buzău și Brăila, în afara prezenței zăbalei monobară, este absența totală a scărilor de sa, element care apare în mormântul nr. 1 de la Vițânești²¹, în câmpia Teleormanului și se sugerează că ar fi existat în mormântul de la Movilița²². Având în vedere faptul că, în secolele IX-X (XI) ritualul depunerii scărilor de sa din fier în morminte este pus pe seama maghiarilor²³ (asociat, uneori, cu depunerea

¹⁹ M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, București, 1978, p. 117, fig. 92/24. Atragem atenția că în aceeași așezare, în secțiunea J, caroul 16, a fost găsit un amnar foarte apropiat de cel de la Bratei, amintit mai sus, la nota 18.

²⁰ Vezi discuția la M. Simpetru, op.cit., p. 444-445, 449 și nota 19.

²¹ Valeriu Leahu, George Trohani, în SCIV, 29, 4, 1978, p. 530 și fig. 3/2a, b, 3a, b.

²² Gh. Diaconu și P. Diaconu, în SCIV, 18, 1, 1967, p. 136.

²³ M. Rusu, E. Dörner, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 705-711, acărte în mormintele I, 2, 8, 9, 10, 11, 12; asociate cu membre de oase în mormintele 2 și 8; membre de oase apar și în mormintele 3 și 7, care nu au acărte. De remarcat că acărte de sa din mormintele maghiare au altă formă decât cele de la Vițânești.

ca ofrande a unor părți din membre de oaie) situație înregistrată la Vitănești²⁴, dar nesigură la Movilița²⁵, că mormântul 1 de la Vitănești a fost datat în prima jumătate a secolului al XI-lea, iar cel de la Movilița în secolul XI fără alte precizări, considerăm acceptabilă ipoteza conform căreia apariția scărilor de șa în complexe menționate și depunerea ca ofrande a unor părți din membre de oaie se datorează unor contaminări = contacte ale pecenegilor cu maghiarii, posibile chiar la Sudul Carpaților²⁶, unde sunt semnalate incursiuni ale maghiarilor chiar în secolul X²⁷, fără ca, prin aceasta, să se modifice nici atribuirea etnică propusă pentru descoperirile de la Vitănești și Movilița, necum pentru celelalte, nici raportul de forțe din Muntenia în secolele X-XI printr-o eventuală prezență a maghiarilor aici: despre așa ceva nu poate fi vorba, având în vedere, între altele, raporturile dintre pecenegi și maghiari în stepele nord-pontice²⁸, dar și în cadrul conflictelor de la Dunăre. În schimb, contacte între maghiari și pecenegi au putut exista, prilejuite și de alte evenimente, cum ar fi expediția comună împotriva Imperiului bizantin din anul 932 sau statomizarea unor relații de bună vecinătate între aceste două etnii consemnate în diferite momente istorice²⁹. Dominația pecenegilor asupra Câmpiei Dunării, marcată prin complexe funerare menționate, a fost, cu siguranță, o stavilă care a blocat expansiunea maghiarilor la Sud de Carpați la sfârșitul secolului X și în secolul XI.

Prezența amnarului în complexe funerare pecenege de la Vitănești (m. 1), Tanău, Ulmeni (m. 11) și Lișcoteanca — Movila Olarului (m. 9), toate datate în secolul XI, credem că este rezultatul unor interrelații culturale (de aculturație) ce au existat între pecenegi și populația românească, majoritară în întreg spațiul carpato-dunărean, a cărei prezență se exprimă aici, ca și în spațiul dintre Prut și Nistru prin așezările și necropolele culturii Dridu. Chiar dacă, în momentul pătrunderii pecenegilor în zona de câmpie din stânga Dunării, așezările Dridu vor fi fost stânjenite, unele putând chiar să-și înceteze temporar existența ca urmare a acestor evenimente³⁰, cu siguranță că, la scurt timp după instalarea dominației călăreților nomazi în Muntenia³¹ viața și-a reintrat în normal, multe din așezările

²⁴ V. Leahu, G. Trohani, op.cit., p. 529, m. 1 — scărițe și fragmente dintr-un membru posterior de oaie; p. 533 — in. 2 — părți dintr-un membru anterior de oaie (fără scărițe).

²⁵ Gh. Diaconu, P. Diaconu, op.cit., p. 136 și fig. 3/10. În același loc se precizează că descoperitorii au găsit două scări de șa și o zăbală, nerecuperate.

²⁶ V. Leahu, G. Trohani, op. cit., p. 535.

²⁷ Radu Harhoiu, în SCIV, 23, 3, 1972, p. 424, cu bibliografia.

²⁸ Mai recent, discutarea realităților nord-pontice în ultimul deceniu al secolului IX, cu toată bibliografia, la V. Spinei, *Migrația ungarilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-X*, în *Arheologia Moldovei*, XIII, Iași, 1990, p. 103-147; pentru aceste evenimente, p. 118-119, 131; D.Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1981, p. 51.

²⁹ V. Spinei, op. cit., p. 131.

³⁰ Opinie exprimată și de M. Simpetru, op. cit., p. 451, 453, 462.

³¹ Unii cercetători acceptă opinia conform căreia aceasta s-a întâmplat între anii 976 și 1000 — vezi M. Simpetru, op. cit., p. 452; alții consideră că aceștia au pătruns în Sudul Moldovei și Estul Munteniei mai devreme — vezi D.Gh. Teodor, op. cit., p. 51; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Buc. 1982, p. 139.

Dridu din câmpie reluându-și existența, semnalată în secolul XI³². Sub acest aspect, este demn de precizat că, la Ulmeni, pecenegii foloseau ca loc de înmormântare același tumul, „Movila lui Reteșan”, pe care, în secolul X, îl foloseau și românii; mormântul 4 / 1983, de înhumăție, orientat Vest-Est, a avut ca inventar un vas tipic pentru cultura Dridu. Iar la numai 5 km spre NV, la Pietroasele, în punctul „Cărmidărie” a funcționat, chiar în perioada dominației pecenege, o așezare din care, în 1976, a fost cercetată o locuință semiîngropată cu mult material ceramic și inventar tipic, aparținând culturii Dridu. Cu siguranță că între locuitorii comunităților Dridu din Muntenia și pătura de războinici călăreți nomazi sau statornicit relații, care, în cursul secolului XI, trebuie să fi ajuns la un stadiu de conviețuire pașnică, influențând mai ales viața alogenilor, aceștia parcurgând etape importante pe drumul spre sedentarizare, împrumutând unele elemente specifice civilizației vechi românești. Dintre acestea socotim că face parte și folosirea amnarului de către pecenegii din Câmpia Dunării în secolul XI, cu aproape un secol mai devreme decât apare această piesă în complexe de la Sudul Dunării (Bulgaria) sau din zona Dunării Mijlocii³³ (Ungaria). Această ipoteză de lucru este de natură să sugereze unele direcții de cercetare cu privire atât la originea piesei în discuție, la căile pe care aceasta se difuzează, la etapele acestui proces cât și la elementul sau elementele etnice participante la difuzarea acestui tip de amnar în Europa Centrală și de Sud-Est în primele secole ale mileniului II.

Este greu de precizat împrejurarea în care a ajuns vârful de săgeată în gamba stângă a călărețului nomad din mormântul 11 de la Ulmeni, dar credem că aceasta nu s-a datorat unor conflicte cu populația locală, ci, mai curând este urmarea participării personajului respectiv la vreo expediție în zona Dunării, poate chiar la Sud de marele fluviu, cum sunt numeroasele atacuri inițiate de pecenegi peste Dunăre în perioada 1027-1036 sau în anii 1048-1049³⁴. Dar, având în vedere ipoteza propusă mai sus pentru datarea mormântului 11 de la Ulmeni în a doua jumătate a secolului XI, când pecenegii nu mai pot iniția atacuri la Sud de Dunăre, fiind, însă nevoiți să facă față unor atacuri dinspre Est ale uzilor, berindeilor și cumanilor, este mai curând de supozat că într-o astfel de împrejurare a fost rănit călărețul înhumat în „Movila lui Reteșan”³⁵. Populația locală românească dispunea atât de mijloacele cât și de capacitatea de a-și apăra viața și bunurile; în secolele IX-XI românii au parcurs un stadiu avansat al procesului de structurare a societății feudale și de organizare politică prestatală, mărturie stând aici, în zona de Nord-Est a Munteniei, cetățile, sistemele de fortificație și reședințele cneziale de la Slon,

³² D. Gh. Teodor, op. cit., p. 52.

³³ P. Diaconu, *Dacia*, N.S. 16, 1972, p. 317-323; M. Sîmpetru, op. cit., p. 454.

³⁴ P. Diaconu, în *SCTV*, 18, 3, 1967, p. 463-476.

³⁵ Încercând să-și apere zonele asupra cărora își exercitau dominația dincoace de Nistru, în zona Dunării Inferioare, zone care constituiau baza existenței lor, pecenegii apărau, poate chiar în colaborare sau în înțelegere cu populația românească, așezările și înjghebările social-politice locale din acea vreme împotriva noilor atacatori.

județul Prahova³⁶, care acoperă întreaga perioadă dintre a doua jumătate a secolului IX și prima jumătate a secolului XII³⁷. Mai mult chiar, atât fortificațiile de la Slon, în special construcțiile de piatră, la ridicarea cărora s-a făcut simțită prezența unor meșteri bizantini, cât și circulația monetară din zona Buzăului³⁸ în secolele X-XII confirmă existența unor relații neîntrerupte ale populației românești din stânga Dunării cu Imperiul Bizantin, în ciuda unor vicisitudini și greutăți reale, aceste relații constituind unul din elementele definitorii ale procesului evolutiv pe care îl parcurge, în această perioadă, societatea veche românească nord-dunăreană. Prezența temporară în zona de câmpie din vecinătatea Dunării a pecenegilor, apoi a cumanilor, prezență care s-a manifestat sub forma unei dominații militar-politice dar implicând și anumite raporturi economice, exprimate în dări pretinse de dominatori de la populația locală, nu a afectat și nici nu putea să afecteze organizarea social-politică a societății românești, superioară celei a călăreților nomazi, și nici nu a putut opri evoluția societății locale, chiar dacă temporar a frânat desfășurarea normală a procesului. Modul de viață sedentar al comunităților românești cu siguranță a exercitat o anume atracție asupra grupurilor de călăreți nomazi, unii dintre ei trecând, treptat, la sedentarism. În acest sens credem că pot fi interpretate toponimele ce-i amintesc pe pecenegi în județele Buzău-Peceneaga, un pârâiaș cu valea sa³⁹, și Brăila — pădurea Peceneaga⁴⁰.

Cartarea descoperirilor pecenege cunoscute până în prezent în Muntenia pare să contureze trei zone de concentrare a acestora: 1. Câmpia Teleormanului (chiar dacă, deocamdată, în această zonă se cunoaște o singură descoperire — cele două morminte de la Vitănești; în viitor este posibil să apară și altele); 2. Zona Argeșul inferior — Moștiștea, cu descoperirile de la Jilava, Tangîru, Oltenița „la lordoc”, și „la Renie”, Curcani și Movilița (cele mai multe descoperiri, deocamdată), și 3. Zona Buzău-Brăila, cu descoperirile de la Ulmeni, Ziduri, Știubei, Lișcoteanca „Movila Olarului” și „la Moș Filon” și Râmnicelu. Cronologic, cel mai timpuriu dintre acestea pare să se plaseze descoperirea de la Vitănești, județul Teleorman, dacă avem în vedere prezența scărilor de șa în inventarul mormântului I de aici. Păstrând același criteriu, ar urma mormântul de la Movilița, și, deci, în ansamblu, zona Argeșul inferior — Moștiștea. În sfârșit, absența scărilor de șa în complexele funerare pecenege din zona Buzău — Brăila, ar plasa acest centru într-o etapă mai târzie, poate în a doua jumătate și spre sfârșitul secolului XI. În același sens ar putea fi invocată și menținerea, în această zonă, a unor toponime, care amintesc de existența aici a pecenegilor. Este o posibilă schemă care își așteaptă confirmarea sau infirmarea de la descoperiri viitoare.

³⁶ M. Comșa, *Un Knezat roumain des X-e - XII-e siècles a Slon-Prahova*, în *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 303-317.

³⁷ *Ibidem*, p. 314.

³⁸ Vezi în acest volum studiul Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Eugen-Marius Constantinescu, Monede romane, târzii și bizantine din colecțiile Muzeului Județean Buzău*.

³⁹ B. Iorgulescu, *Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzău*, București, 1892, p. 381-382; *Marele dicționar geografic al României*, București 1901, vol. IV, p. 666.

⁴⁰ *Marele dicționar geografic al României*, Buc., 1901, vol. IV, p. 666.

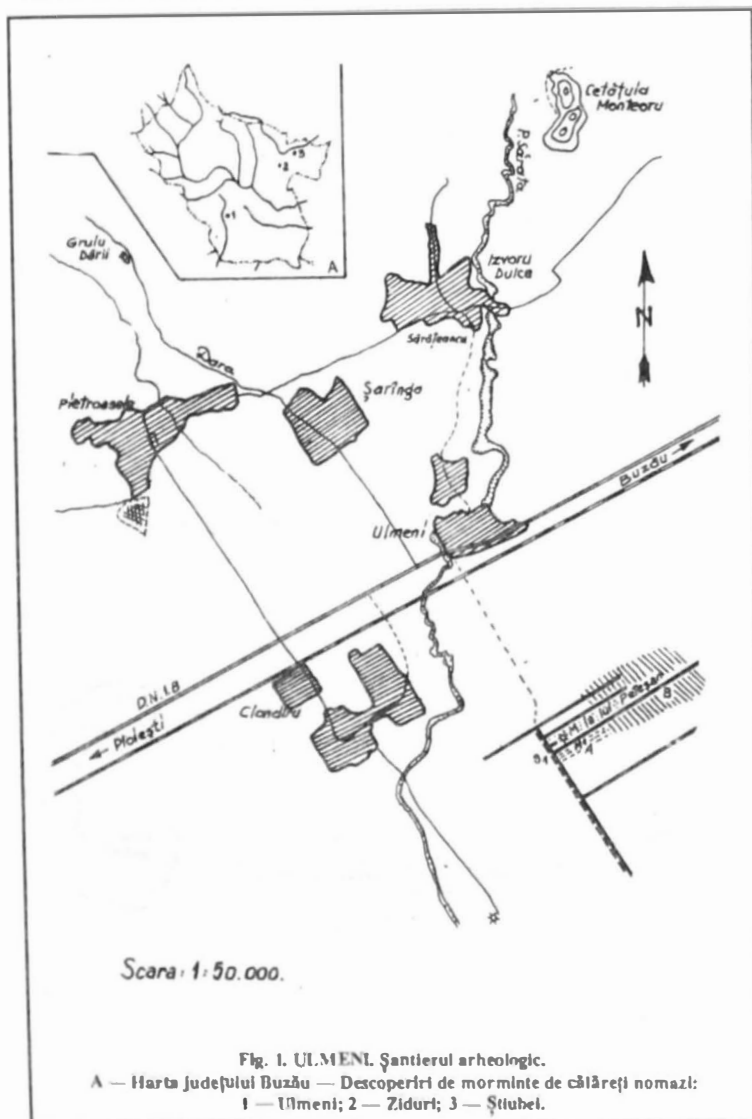

Fig. 1. ULMENI. Șantierul arheologic.

A — Harta Județului Buzău — Descoperiri de morminte de călăreți nomazi:

1 — Ulmeni; 2 — Ziduri; 3 — Știubel.

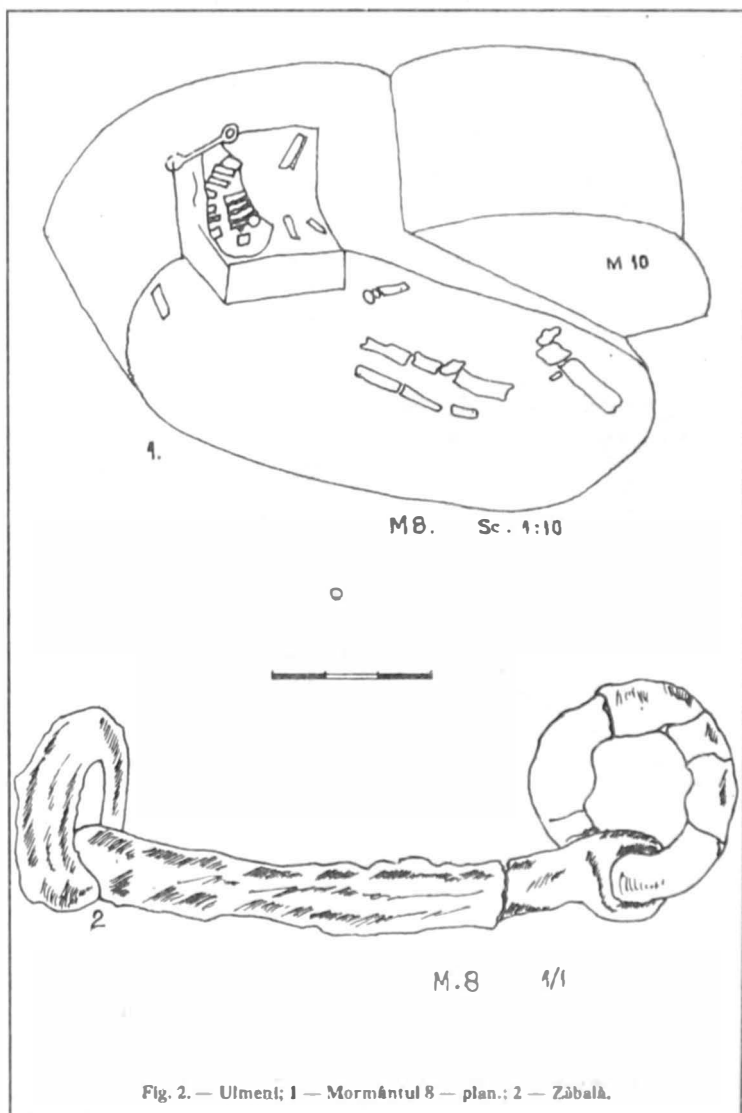
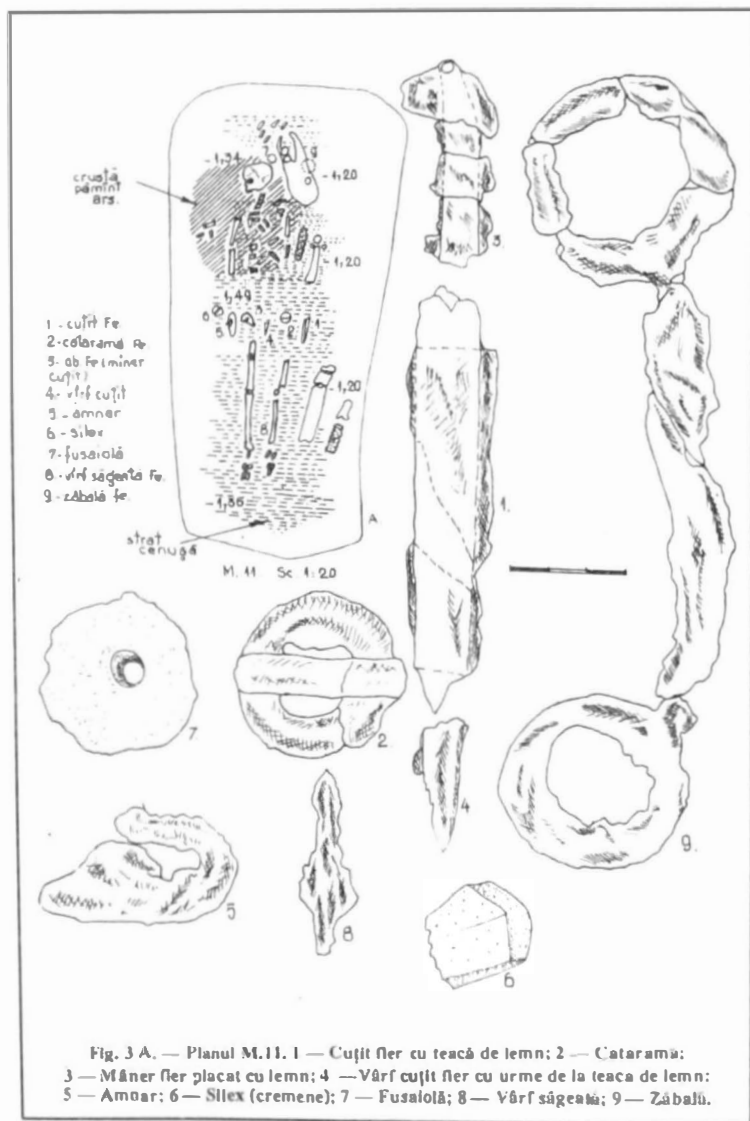

Fig. 2. — Ulmeni; 1 — Mormântul 8 — plan.; 2 — Zăbală.

DEPOZITE DE UNELTE ȘI ARME MEDIEVALE TIMPURI DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI*

A. CANACHE ȘI FL. CURTA

Paginile de istorie economică a Evului mediu timpuriu din sud-estul Europei și mai cu seamă capitolele privitoare la istoria agriculturii și a tehnicii agricole din această regiune sunt adesea acoperite de descrierea, încadrarea cronologică și atribuirea etnică a depozitelor de unelte și arme, întâlnite frecvent în regiunea Dunării de Jos sau la nordul cursului mijlociu al acestui fluviu. Valorificate de obicei pentru ilustrarea considerațiilor tehnice privitoare la inventarul agricol, depozitele de unelte trebuie privite totuși drept complexe de mare valoare arheologică, în special în sensul posibilităților oferite pentru datarea diferitelor tipuri de unelte sau arme constitutive. Într-adevăr, prezența în același context a unor piese atât de diferite din punct de vedere funcțional, precum brăzdarul de plug, cleștele de fierar, toporul de luptă sau scărița de șa, oferă una dintre rarele ocazii de a surprinde sincronisme relevante, într-o perspectivă mai largă, pentru orizontul cultural al Evului mediu timpuriu în Europa sud-estică¹. Raportul cronologic dintre piesele ce alcătuiesc depozitele, precum și acela dintre obiecte și complexul propriu-zis constituie o problemă de importanță deosebită pentru analizele statistic-cronologice, deoarece este știut că depozitele conțin adesea elemente ce apar și în inventarul complexelor-locuințe sau în cel funerar, ceea ce le conferă o valoare istorică sporită.

Încadrarea cronologică a depozitelor s-a bazat de altfel pe datarea unora dintre piesele componente. În ciuda existenței unor analogii pentru uneltele agricole sau meșteșugărești printre piesele din inventarul unor complexe „închise” (morminte sau locuințe) pentru datarea depozitelor de la Dragosloveni, Radovam și Bîrlugu

* Acest articol reprezintă varianta revăzută și mult extinsă a comunicării prezentate de autori la colochiul „Obiceiuri de depunere în pre- și protoistorie”, ce a avut loc la Institutul de Arheologie din București la data de 5 mai 1992. Ne folosim de acest prilej pentru a aduce mulțumirile noastre d-lui Ștefan Olteanu pentru prețioasele informații (la care n-am fi avut altminteri acces) pe care ni le-a pus la dispoziție, precum și d-lui Radu Harhoiu, fără îndrumările și clarificările cărui această lucrare n-ar fi putut exista. De un mare sprijin pentru compilarea informației bibliografice ne-a fost studentul Mihai Chiriac, căruii îi mulțumim și pe această cale.

¹ Pentru importanța depozitelor de unelte de fier în dotarea utilajului agricol, v. Henning 1987, 42; cf. Cornșa 1980, 171 și Olteanu 1974, 45.

au fost folosite armele, mai ales topoarele de luptă și vârfurile de săgeată. Soluțiile cronologice propuse au înclinat în general către secolul al X-lea, pentru piesele databile propunându-se analogii din zona răsăriteană a Europei (Rusia kieveană și stepile nord-pontice) sau din Moravia². Deși unele piese au fost date mai devreme³ plasarea depozitelor în intervalul cronologic amintit permitea pe de o parte legarea lor de complexe arheologice aparținând culturii Dridu, iar, pe de altă, punerea îngropării lor pe seama unor împrejurări istorice determinate de pătrunderea unor noi valuri de migratori, cu precădere pecenegi⁴. Se insinua astfel că depozitele de unelte și arme de fier reprezintă un element definitoriu al ultimei faze a culturii Dridu, deci că ar putea fi atribuite populației locale românești. De aceea, interpretarea acestor complexe este subsumată soluțiilor propuse pentru elucidarea semnificațiilor lor arheologice. Astfel, atunci când nu au fost considerate simple inventare ale unor ateliere de fierărie⁵, depozitele de unelte și arme au fost interpretate drept proprietatea comună a unor obști sătești sau a unor familii⁶. Fără ca vreunul dintre cei care s-au ocupat de această problemă să sesizeze inadvertențele unei astfel de ipoteze, având în vedere numărul relativ mic de unelte agricole prezente într-un singur depozit, ca și concentrarea depozitelor într-o arie geografică anume⁷, interpretarea lor drept „proprietate obștească” constituie de acum o „regulă” a

² Comșa/Constantinescu 1969, 433 și urm.: piesele databile prin analogii din tezaurul de la Dragoșloveni sunt topoarele de luptă și vârful de săgeată. Nania 1969, 127: depozitul de la Bîrlögu se poate data cu ajutorul ceramicii din locuința învecinată, date confirmată și de topoarele de luptă. Comșa/Deculescu 1972, 472: depozitul de la Curcani se poate încadra cronologic cu ajutorul săpăligii, dar și al vârfului de săgeată. Cf. Comșa 1980, 171 și urm., 179. Pentru Mitrea 1972, 121, „cușitul de vie” și capacul de cădelniță de la Coșna sunt piese de proveniență bizantină, ce pot fi date prin analogii, în sec. X—XI. Vezi, dimpotrivă, pentru datarea capacului de cădelniță, Teodor 1991, 94 și 168. Nania 1969, 127 folosește pentru datare și „runele” de pe brăzdarul de plug de la Bîrlögu, rune „de tip protobulgar”.

³ Săpăliga de la Curcani a fost datată inițial la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea; cf. Comșa/Deculescu 1972, 472; Comșa 1980, 172. Există și contradicții flagrante între datarea mai târzie a pieselor și datarea mai timpurie a momentului îngropării depozitului; cf. Nania 1969, 127 și urm.

⁴ Comșa/Constantinescu 1969, 434 și n. 14; Teodor 1985, 65 leagă depozitele de unelte și arme de tezaurule de monede sau de obiecte și monede de la Dolhești, Răducăleni și Cleja, atribuindu-le aceluiași împrejurări istorice.

⁵ Soluție propusă pentru depozitele de la Dragoșloveni (Comșa/Constantinescu 1969, 434) și Bîrlögu (Nania 1969, 127 și urm.). Pentru argumente contra acestei ipoteze, v. Olteanu 1974, 52; Olteanu 1983, 62 și urm.

⁶ Teodor 1983, 112: „puternice” obști sătești agricole (sic!); Teodor 1981, 46: depozitul de la Radovanu, alături de două unelte găsite de fapt în strat la Pietroasa, com. Cumpineanca, jud. Vrancea și de un presupus depozit — dar inexistent! — de la Căllărași constituie proprietatea unei „obști sătești” (sic!). Olteanu 1974, 53 și urm., care reprezintă poziția cea mai fermă în favoarea acestei ipoteze, crede că citarea a două documente medievale (unul din 1181, celălalt din 1588) referitoare la realități în aparență similare celor reflectate de depozitele de unelte și arme, este suficientă pentru a conchide, arătând că sunt „bunuri materiale cu caracter gospodăresc aparținând unei comunități de viață agrară, adică grupului familial sătesc devălmăș”. V. și Olteanu 1983, 64 și urm.

⁷ Totuși, unii se hazardează chiar în a calcula pe baza numărului uneltelor agricole (în speță brăzdarele și cuștele de plug) dimensiunile demografice ale „grupului familial sătesc devălmăș”; cf. Olteanu 1974, 54: 7 brăzdare de plug în depozitul de la Dragoșloveni indică o așezare de ca. 20 de case. V. și Olteanu 1983, 66. Cf. Spinei 1985, 126: mai multe depozite de unelte provin din zona cotului Vrancei.

cercetării, cu atât mai mult cu cât, deși fără vreun argument solid din punct de vedere arheologic și fără a demonstra existența vreunui raport stratigrafic, s-a admis ca postulată îngroparea depozitelor în cadrul unor așezări⁸. Acceptarea ca atare, fără spirit critic, a acestor aserțiuni a atras după sine alte inadvertențe, depozitele de unelte și arme fiind citate ca atestând legături comerciale cu Bizanțul, deși cea mai mare parte a analogiilor pieselor databile se află în afara granițelor Imperiului și nici unul dintre cei care au luat în considerație aceste complexe nu a putut cita măcar o singură descoperire similară din aria culturală aflată la vremea aceea în cuprinsul statului bizantin⁹. Încercând să rezolve impasul explicativ creat de reunirea în aceste „tezaure comunitare” a uneltelor agricole sau meșteșugărești cu piese mai greu de asociat cu „grupul familial sătesc devălmaș”, precum armele (cu precădere de călăreț) sau piesele de harnașament, adepții amintitei ipoteze explicau acest fapt prin lipsa unei specializări a meșteșugului, printr-o diviziune incipientă a muncii, de vreme ce același meșter producea de toate¹⁰. El ocupa în același timp o poziție socială înaltă în raport cu populația locală¹¹.

Natura specială a depozitelor de unelte și arme reiese totuși din simpla lor considerare din punct de vedere strict arheologic, adică separând aceste complexe de orice alt inventar funerar sau de locuință. Atunci când sunt cunoscute, circumstanțele descoperirii (de altminteri, de cele mai multe ori întâmplătoare) permit uneori sesizarea acestei nuanțe distinctive¹². Din păcate, publicarea

⁸ Comșa/Deculescu 1972, 472: la fel ca și cel de la Dragosloveni, depozitul de la Curcani este ascuns la marginea de sud a așezării feudale timpurii, despre a cărei topografie și ale cărei locuințe, de altfel, nu se știe nimic precis. Popescu 1968, 690 n. 92: săpăturile din punctul „Cotul bumbacului”, unde a fost descoperit depozitul de la Dragosloveni, nu au dezvelit nici un complex contemporan. Totuși, depozitul a continuat să fie considerat ca aparținând unei așezări; v. Mitrea/Nămoșanu 1974, 69; Olteanu 1983, 65.

⁹ Exemplar în acest sens este Dan Gh. Teodor, care afirmă chiar că brăzdarele de plug, cuțitele de plug, ramele de hârleț și săpălile sunt „în mod cert” importate din Imperiu; cf. Teodor 1981, 63. Același autor însă sesizează raritatea armelor și a uneltelor de fier din teritoriul carpato-dunărean în secolele VIII—IX (în raport, de exemplu, cu obiectele de podoabă), fapt pus pe seama unor restricții de natură economică conținute în legislația bizantină a epocii (Teodor 1981, 82). Din această cauză, producția locală de unelte a trebuit să acopere necesarul obținut altădată din import (Teodor 1973, 228, unde precia de fapt fără discernământ considerațiile, cu mult depășite chiar și la momentul respectiv, ale lui Kajdan/Litavrin/Udaljova 1961, 157). Este greu de înțeles însă cum produsele locale, fie și lucrate după model bizantin, au putut deveni ulterior „în mod cert” importuri bizantine.

¹⁰ Cf. Comșa/Constantinescu 1969, 435; Nania 1969, 130: în ciuda caracterului „înapoiat” al meșteșugului local, piesele agricole atestând practicarea agriculturii și a grădinaritului demonstrează că din punct de vedere al utilajului regiunile noastre se aflau la nivelul celor mai avansate regiuni.

¹¹ Nania 1969, 130: meșterul fierar care a lucrat brăzdarul de plug de la Bârlogu „într-o înțelegere legată cu șefii noilor veniți (protobulgarilor — n.n.), determinându-i să folosească scrierea runică” (sic!).

¹² Comșa/Constantinescu 1969, 426: piatra de ascuțit cu urme de rugină, „de care fusese lipit un hârleț fragmentar”, arată că obiectele fuseseră îngrijite. Comșa/Deculescu 1972, 472: obiectul lipit de săpăliga de la Curcani atestă că obiectele se aflau laolaltă și că deci avem de-a face

incompletă sau necorespunzătoare a unor complexe despre care se vehiculează ideea că ar reprezenta depozite, împiedică verificarea criteriilor distinctive care asigură definiția acestui tip de descoperire arheologică¹³.

Pentru a conferi mai multă precizie demersului nostru, în cele ce urmează înțelegem prin „depozit”, acel complex arheologic cuprinzând un număr suficient de mare (în orice caz, mai mult de două exemplare) de piese (unelte, arme etc.), găsite laolaltă, în același context, și despre care se poate afirma cu certitudine că nu aparțin inventarului vreunei locuințe sau vreunui mormânt. Această definiție restrictivă, dar care are meritul de a sublinia încă de pe acum caracterul deliberat al depozitului, de depunere în circumstanțe speciale, se apropie de semnificația îndeobște recunoscută a tezaurului (de obiecte sau de monede), dar și de sensul termenului de „depozit” acceptat în alte contexte istorice (epoca bronzului, Latène etc.)

Astfel, deși la cca. 1—2 m de locul descoperirii sale, investigațiile ulterioare au scos la iveală o locuință, depozitul de la Bîrlogu trebuie privit ca un complex aparte, ce urmează a fi analizat independent de construcția învecinată¹⁴. În cazul depozitelor de la Dragosloveni (Cat. 5) și Radovanu (Cat. 7) există informații relative la suprafața și adâncimea la care au fost găsite piesele constitutive¹⁵.

În utilizarea informației eterogene oferite de bibliografie, se pot distinge astfel cel puțin trei categorii de date:

1) complexe publicate în așa fel încât permit verificarea definiției de mai sus (depozitele de la Bîrlogu — Cat. 1, Budești — Cat. 2, Curcani — Cat. 3, Dragosloveni — Cat. 5, Răstoaca — Cat. 8).

2) complexe care, fie datorită circumstanțelor descoperirii lor, fie datorită publicării inadecvate, corespund doar parțial definiției (Coșna — Cat. 3, Radovanu — Cat. 7, Râpa — Cat. 9).

3) descoperiri publicate ca „depozite”, dar care, în lipsa oricăror date

cu un depozit. Dimpotrivă, cf. Comșa/ Gheannopoulos 1969, 619, descoperirea pieselor de la Radovanu pe o suprafață de aproximativ 20 m², „care este egală cu suprafața unui bordei”, pune sub semnul întrebării interpretarea lor drept depozit, lăsând mai degrabă loc ipotezei inventarului unui atelier de fierărie. Această distincție nu este însă întotdeauna sesizată, depozite ca cele de la Dragosloveni sau Răstoaca fiind puse alături de descoperiri de o cu totul altă natură (ca de pildă, cele de la Cămpineanca); cf. Teodor 1981, 46; Teodor 1983, 112; Teodor 1985, 55.

¹³ Potrivit lui Mitrea 1972, 121, piesele de la Coșna constituie un depozit, ceea ce este confirmat și de către Teodor 1991, 94, și 168, deși scărița de șa, amintită de către primul, nu mai este menționată de către ceilalți. Teodor 1985, 329, n. 25 menționa totuși existența unor arme în depozitul de la Coșna, precum și a mai multor săceri („les faux”); cf. Teodor 1970, 114, n. 100. În același fel, rama de hârleț publicată de Comșa 1980, 177 și 179 n. 34, face parte, potrivit autoarei, dintr-un depozit găsit la Obrejița, jud. Vrancea (și nu Buzău), din care însă nu mai este cunoscută nici o altă piesă.

¹⁴ Nană 1969, 120 și urm.

¹⁵ Comșa/Constantinescu 1969, 425 și urm.; Comșa/Gheannopoulos 1969, 617 și urm. Pentru depozitul de la Curcani, v. Comșa/Deculescu 1972, 472.

corespunzătoare definiției, trebuie excluse din această categorie (Obrejița — Cat. 6)¹⁶.

Pentru demersul nostru, este important să se rețină principiul potrivit căruia fiecare categorie de informație a fost adecvată etapei respective de cercetare.

În pofida structurii relativ eterogene a fiecărui depozit în parte, am putut surprinde o anumită regularitate tipologică, plecând de la analiza complexelor din prima categorie de informație și extinzând apoi seria tipologică asupra celor în cea de-a doua categorie. Am evitat o cuantificare prea extinsă, deși aceasta era posibilă din punct de vedere tipologic, pentru a nu scăpa din vedere caracterele comune și pentru a conferi demersului nostru un minim de coerență. Deși în unele cazuri, semnalate de noi prin ghilimele, terminologia utilizată de către cei ce au publicat depozitele respective trebuie privită cu mari rezerve, utilizând mai multe scheme tipologice deja elaborate (mai ales pentru uneltele agricole și pentru arme), am operat în cele de mai jos cu următorul set tipologic (fig. 1):¹⁷ 1 — „amnar fusiform”; 2 — brăzdar de plug (A 1 Henning), cu variantele sale simetrică și asimetrică; 3 — capac de cădelniță; 4 — ciocan; 5 — „ciocan pentru minereu”; 6 — clește; 7 — coasă (I 5 Henning); 8 — „cuțitoaie”; 9 — cuțit; 10 — cuțit de plug (E 1 Henning); 11 — cuțit de plug (E 3 Henning); 12 — „daltă”; 13 — „fier de curățat plugul”; 14 — găleată cu cercuri și toartă de fier; 15 — lingură de fier pentru turnat metalul topit; 16 — nicovală cu secțiune rectangulară; 17 — nicovală cu secțiune ovală; 18 — otic (P 2 Henning); 19 — piatră de ascuțit (cute); 20 — „ramă de hârleț” (D 1 Henning); 21 — săpăligă (K 10, 11 sau 23 Henning); 22 — scăriță de șa (VI Kirpicnikov = IV b Ruttkay); 23 — seceră (H 2 Henning); 24 — topor de luptă cu tăiș asimetric dispus față de trunchi; 25 — topor de luptă cu tăiș îngust (II a Ruttkay); 26 — topor de luptă cu tăiș lat, „în evantai”; 27 — topor de luptă în formă de vârf de lance; 28 — verigă de fier; 29 — vârf de lance; 30 — vârf de săgeată cu aripioare (I Ruttkay); 31 — zăbală; 32 „lingură pentru scobit butucul roții de car (gaura bucelei)”; 33 — bară de fier; 34 — cârlig; 35 — cosor (G 4 b Henning); 36 — „scoabă — daltă pentru tâmplărie”.

¹⁶ Potrivit lui Henning 1987, 47 fig. 18, din lista depozitelor cu unelte agricole de fier de la începuturile Evului mediu, descoperite pe teritoriul României, face parte și depozitul de la Căianu Mic, jud. Bistrița-Năsăud, publicat însă de către G. Marinescu și A. Retegan ca datând din sec. II—III (v. Marinescu/Retegan 1979, 153—260). Având în vedere că lucrarea lui J. Henning nu conține nici un argument (cu atât mai puțin demonstrația) pentru această nouă încadrare cronologică, ca și prezență, în cadrul depozitului, a unui brăzdar de plug de tip B 2 Henning, caracteristic mai degrabă depozitelor din perioada Latene târzie, nu am introdus depozitul de la Căianu Mic în catalogul complexelor aflate aici în discuție. Olteanu 1983, 136 n. 14: menționează „marele depozit de 18 brăzdare de plug din fier” de la Oniceni, jud. Neamț, care însă atât prin structura sa neobișnuită, cât și datorită lipsei altor informații de natură a confirma aceste afirmații, nu a fost inclus în catalog.

¹⁷ Pentru tipologia uneltelor agricole, v. Henning 1987, 43 fig. 13. Pentru tipologia armamentului și a pieselor de hamașament, v. Ruttkay 1982, 177 tab. II; Kirpicnikov 1973, 11 și urm.; Vlazniova 1981, 85 fig. 1, 86 fig. 2 și 3, 87 fig. 4. De un real folos ne-au fost și Stepi 1987, precum și Bialeková 1981.

Analiza combinatorie a pieselor ce compun complexele din primele două categorii de informație relevă prezența unei mari grupe ilustrând tipul de asociere caracteristic mai multor depozite și o alta, mai mică, cuprinzând elemente ce nu pot fi încadrate tipologic sau cronologic în prima grupă (fig. 2). Astfel, cea de-a doua grupă cuprinde piese descrise drept „cuțitoaie” (răzuitor?) sau „daltă” (de fapt o unealtă constând dintr-un vârf ascuțit atașabil probabil unui mâner de lemn)¹⁸, precum și unele piese neobișnuite în cadrul depozitelor din centrul și sud-estul Europei, precum lingura pentru turnat metalul topit¹⁹ sau „amnarul fusiform”, foarte probabil interpretat greșit (probabil o gardă de spadă sau de sabie). În sfârșit, această grupă cuprinde alături de cuțite, destul de rar întâlnite în depozite²⁰, vârfurile de săgeată cu aripioare, la rândul lor neobișnuite pentru astfel de complexe.

În interiorul celei dintâi grupe se poate sesiza un nucleu de mai multe piese, ce apar împreună în depozite cu un grad ridicat de frecvență și un număr mare de exemplare. Este vorba în special de unelte agricole (săpăligă, coasă, seceră și otic).

Această asociere reiese cu mai multă pregnanță din înserierea tuturor complexelor din prima categorie de informație (fig. 3A). Depozitele de la Râstoaca, Bîrlogu și Dragosloveni conțin piese făcând parte din două grupe diferite, cărora le corespund depozitele de la Budești și, respectiv, Curcani. Astfel, una dintre grupe cuprinde piesele principale ale plugului (cuțitul de tip E 1 Henning și brăzdarul), unelte meșteșugărești (ciocan și nicovală), una dintre piesele de harnașament (scărița de șa) și principalele tipuri de arme (toporul de luptă cu tăiș îngust, toporul de luptă cu tăiș lat asimetric dispus față de trunchi și vârful de lance). În schimb, cealaltă grupă este reprezentată de unelte agricole de săpat — altele decât piesele plugului — sau de recoltat (săpăligă, otic, coasă și seceră), de o singură unealtă meșteșugărească (cleștele) precum și de o singură armă (toporul cu tăiș în formă „de evantai”), la care trebuie să adăugăm și veriga de fier, utilizată probabil tot în cursul muncilor agricole.

Se observă așadar că dacă una dintre grupe este dominată de armament, cealaltă iese în evidență prin preponderența uneltelor agricole. Nota distinctivă o dau depozitele de la Budești și, respectiv, Curcani, singurele care nu sunt împărțite între cele două grupe de asocieri. Este demn de remarcat de asemenea faptul că, în prima grupă, piesele constitutive se întâlnesc de regulă în câte două sau trei exemplare (excepție făcând doar brăzdarul de plug, cu câte 7 exemplare, în depozitul de la Dragosloveni), în timp ce în grupa a doua, unelte agricole sau

¹⁸ Mentă subliniată aici analogia morfologică dintre piesa de la Bîrlogu (Nania 1969, fig. 1/3 a-b), interpretată drept „scoabă-daltă” și încadrată de noi în tipul 36, și piesa de la Curcani (Comșa/Deculescu 1972, fig. 1/5). Pentru „cuțitoaie”, v. Dumitrașcu 1978, 69 (fără ilustrație).

¹⁹ Dumitrașcu 1978, fig. 8.

²⁰ Vezi totuși prezența cuțitelor în inventarul unei locuințe din fortificația de la Pobedim (Slovacia), alături de alte piese (zăbale, pînteni, sacceri, topoare), care ar fi putut sugera existența unui depozit. Cf. Bialeková 1981, 31 fig. 15.

cele meșteșugărești (cleștele) apar destul de frecvent fie în număr mare de exemplare (câte cinci sau câte șapte), fie numai într-un singur exemplar.

Observațiile de mai sus își mențin valabilitatea și în cazul înscrierii tuturor descoperirilor din prima și cea de-a doua categorie de informație bibliografică (fig. 3 B). Adăugând astfel setului de date elementele complexelor de la Râpa, Coșna și Radovanu, se observă că, deși inversate spațial, cele două grupe își mențin în linii mari componența. Trăsăturile lor dominante sunt subliniate o dată mai mult prin această nouă înscriere: una dintre grupe este în mod vădit reprezentată de quasi-totalitatea uneltelor agricole (seceră, otic, coasă, săpăligă, brăzdar de plug, adică 5 din cele 9 tipuri de unelte agricole, cu 34 din cele 44 de exemplare înregistrate în catalog), în timp ce cealaltă este la fel de clar caracterizată de prezența armelor (vârf de lance, topor de luptă cu tăiș asimetric dispus față de trunchi, topor de luptă cu tăiș îngust și topor de luptă în formă de vârf de lance, adică 4 din cele 6 tipuri de arme, cu 15 din cele 20 de exemplare înregistrate în catalog). Dacă uneltele meșteșugărești și-au menținut polaritatea (grupa uneltelor agricole conține cleștele, iar cea a armelor, ciocanul și nicovala cu secțiune rectangulară), apariția scăriței de sa în grupe diferite în funcție de înscriere trebuie interpretată probabil ca un indiciu al caracterului său irelevant pentru demonstrația ce urmează.

Se cuvine de asemenea subliniat faptul că dacă grupa uneltelor agricole este în continuare reprezentată între altele de depozitul de la Curcani, cel de la Budești pătrunde în cazul celei de-a doua înscrieri în aceeași grupă, rolul său în grupa armamentului urmând să-l joace descoperirea de la Radovanu. În ceea ce privește numărul de exemplare în care apare reprezentat fiecare tip, se mențin în general observațiile anterioare: deși brăzdarul de plug poate apărea în câte două exemplare (depozitele de la Budești și Bîrlogu), el este întâlnit la Dragosloveni în 7 exemplare (dintre care unul asimetric), la fel ca și cleștele; la rândul lor, celelalte unelte agricole apar în câte două exemplare (coasa și oticul) sau în câte 5 exemplare (săpăliga și seceră, aceasta din urmă și în câte 3 exemplare, ca în depozitul de la Bîrlogu). Să reținem deci numărul mare de exemplare pentru fiecare tip reprezentat în grupa uneltelor agricole. În schimb, nici cuțitul de plug, nici ciocanul, nici toporul de luptă cu tăiș îngust, elemente reprezentative ale celeilalte grupe, nu au mai mult de trei aparențe. În plus, singurele piese care prezintă urme nu numai de folosință îndelungată, ci și de reparații ulterioare se găsesc în prima grupă (depozitul de la Bîrlogu)²¹.

După cum rezultă din lista descoperirilor, cea mai mare parte a analogiilor pentru piesele componente ale grupei uneltelor agricole se găsesc în aria extracarpatică și anume în nord-estul Munteniei și sudul Moldovei (fig. 4). Dealtfel, asocierea dintre săpăligă, seceră, coasă și otic este caracteristică depozitelor

²¹ Olteanu 1974, 49 n. 46: bandajele de fier aplicate brăzdarelor suplinesc calitatea inferioară a oțelului, în condițiile absenței procedurilor tehnologice de producere a oțelurilor superioare.

cu unele agricole din nord-estul Bulgariei, o structură foarte asemănătoare prezentând, de exemplu, marele depozit de la Dălgopol²². Nu este de aceea întâmplător faptul că analogiile pentru brăzdarele de plug asimetrice de la Dragosloveni și Budești se regăsesc în depozitele din sec. VIII—IX aflate în aceeași zonă, considerată drept unul dintre principalele centre de difuziune ale acestui tip de brăzdar de plug²³.

Desprinderea celor două grupe de asocieri cu ajutorul inserierilor operate poate fi interpretată ca un indiciu al unei cezuri cronologice. O analiză a fiecărui tip constitutiv va avea menirea de a verifica această ipoteză.

Brăzdarele de plug descoperite pe teritoriul României oferă suficiente repere pentru precizarea intervalului cronologic în care pot fi încadrate exemplarele din depozite. În ciuda datărilor extrem de imprecise, ba chiar uneori contradictorii²⁴, descoperirile de la Lazuri și Șimonești (v. Lista nr. 9 și 14) îngăduie încadrarea cronologică în sec. VIII, probabil și în cel următor. Atât cercelul cu buton stelat de tip târziu cu care era asociat brăzdarul de la Lazuri²⁵, cât și materialul ceramic din locuința nr. 11 de la Șimonești, precum și analogiile din aria culturii Saltovo-Maiaki²⁶ sau din Moravia²⁷ constituie serioase argumente în sprijinul acestei datări²⁸.

O datare similară, în pofida unor analogii mai timpurii²⁹, poate fi acceptată și pentru cleștele de fierar, în condițiile în care nu se cunoaște contextul arheologic

²² Henning 1987, 45 fig. 17; Zlatarski 1960, 103 și urm. și fig. 16. Asocierea dintre seceră și săpăligă este caracteristică și zonei I (de la Dunărea mijlocie), v. Henning 1987, 46 fig. 17.

²³ Henning 1987, 56; depozitele de la Dălgopol, Dăbraveno, Provadiia, Doncevo, Stambolovo, Razlog.

²⁴ Exemplarul datat cel mai timpuriu este cel de la Bușuluc, încadrat în sec. III—IV (Olteanu 1974, 49), IV—V (Teodor 1973, 224), V—VII (Teodor 1978, 20) sau VI—VII (Dolinescu-Ferche/Constantiniu 1981, 327 și urm.). Exemplarele datate cel mai târziu provin de la Cornășel (și nu Cerlășeni, cum greșit indică Dan Gh. Teodor, cf. Teodor 1973, 224; Teodor 1978, 109; Teodor 1980, 95), datat în sec. X—XI (Teodor 1978, 109; Coman 1979 a, 89; Teodor 1980, 95), precum și de la Mănăstirea, datat în sec. VIII—X (Teodor 1975, 64; Teodor 1985, 61), sec. X (Olteanu 1974, 48), X—XI (Teodor 1978, 109 și Coman 1979 a, 89) sau IX—XI (Teodor 1973, 224). Așa după cum se observă, datările acestor piese găsite întâmplător, fără nici un fel de indiciu asupra contextului descoperirii, trebuie privite cu atât mai multe rezerve, cu cât ele variază, chiar și în cazul aceluiași autor, de la o publicație la alta. Între patru (Teodor 1973, 224 și Teodor 1978, 20) și trei secole (Teodor 1975, 64 și Teodor 1978, 109). De „regulă”, ele sunt atribuite orizontului cultural Dridu; cf. Teodor 1968, 238. V. și Matei/Iamboar 1980, 511, care le consideră drept piese caracteristice așezărilor fortificate transilvănene din secolele X—XII. Așeni nici un exemplar nu a fost până acum descoperit într-o astfel de așezare. Sunt citate uneori și exemplare, care nu sunt publicate nicăieri și a căror existență nici măcar nu poate fi verificată, ca de exemplu cele de la Ivești (probabil același exemplar cu cel de la Pogonești, com. Ivești jud. Vaslui) sau Adjud; cf. Teodor 1973, 224.

²⁵ Pentru datarea acestui tip de cercel, v. Comșa 1971, 383 (tipul II); Cilinska 1975, 71 (tipul II C, datat între cea de-a doua jumătate a sec. VII și în sec. VIII).

²⁶ Stepi 1981, 149 fig. 36/51, 52; sec. VIII—IX; cf. Bálint 1989, 50.

²⁷ Exemplarul de la Pobedim este datat în prima treime a sec. IX (Bialeková 1981, 42 fig. 30).

²⁸ Datarea exemplarelor asimetrice este asigurată de prezența lor în depozitele din sec. VIII—IX din nord-estul Bulgariei; v. Henning 1987, 53 fig. 21.

²⁹ Exemplare similare de clești provin din așezarea de la Morești (Horedt 1979, 150) și din mormântul X de meșteșugar de la Band, care face parte din cea de-a patra grupă a mormintelor în siruri din Transilvania (Horedt 1986, 34).

al descoperirii singurei analogii din zona extracarpatică³⁰. Cu toate acestea, analogiile din aria culturii Saltovo-Maiaki³¹ și din Moravia³² indică același interval cronologic (sec. VIII—IX).

Deși coasele apar atât în depozitele (Dălgopol, Bojurovo) și în așezările (Iatrus, Preslav, Karanovo, Pernik) din nord-estul Bulgariei, cât și în depozitele (Miculcice, depozitul II, Rajhrad și Oslavany) și în așezările din zona moraviană, exemplarele descoperite în România nu confirmă decât parțial datarea celor dintâi. Astfel, acceptând datarea în secolul al IX-lea pentru coasele de tip I 5 Henning³³, rămâne de explicat asocierea unei astfel de piese în bordeiul nr. 16 de la Bucov-Tioca cu fragmente ceramice decorate cu incizii orizontale și hașuri oblice, decor ce este îndeobște încadrat cronologic în secolul al X-lea³⁴. În orice caz, proveniența acestor exemplare din Bizanț³⁵ rămâne încă o ipoteză de demonstrat, atâta timp cât cele mai apropiate analogii se găsesc dincolo de linia Dunării, în nord-estul Bulgariei.

O datare timpurie trebuie acceptată și pentru cosorul din descoperirea de la Coșna, încadrat în tipul G4b Henning, care, aidoma piesei similare de la Jarișteea (v. Lista nr. 21) are analogii datate în secolul al VIII-lea la Vidin, Svoboda și Dălgopol³⁶, precum și în Moravia³⁷. În ciuda contemporaneității cu secerile de tip H 2 Henning, folosirea acestor cosoare drept unelte de recoltat cerealele³⁸, dacă nu este o ipoteză cu totul nefondată, atunci rămâne încă a fi demonstrată.

Pentru cealaltă piesă de plug, cuțitul, datarea variază în funcție de tip. Astfel, pe baza analogiilor din depozitele de la Vlașco Selo, Dălgopol, Dăbraveno, Provadiia-Sadoolu și Bojurovo, precum și a celor din Moravia, cuțitul de plug de tip E 1 Henning ar putea fi datat cel târziu în secolul al IX-lea³⁹, în vreme ce pentru exemplarul de tip E 3 Henning din locuința nr. 2 de la Tulcea este posibilă o datare mai târzie, în intervalul secolelor X—XI, datare sugerată și de prezența unui

³⁰ Cleștele de la Șuletea (publicat însă uneori ca provenind de la Giurcani) a fost datat fără nici un fel de argumente în sec. VII—IX (Teodor 1978, 77 și Teodor 1980, 65) sau XII—XIII (Coman 1980, 143).

³¹ Stepi 1981, 149 fig. 36/43; a doua jumătate a sec. VIII — începutul sec. IX; cf. Bălint 1989, 50 și 51 Abb. 22/4.

³² Exemplarul de la Vrátecké Podhradie este datat la sfârșitul secolului al IX-lea; cf. Bialeková 1981, 30 fig. 14; 19 fig. 5.

³³ Henning 1987, 121-137.

³⁴ Donceva-Petcova 1990, 79.

³⁵ Teodor 1981, 63.

³⁶ Cosorul de la Coșna a fost datat atât în sec. X—XI (Teodor 1973, 225; Teodor 1978, 109; Teodor 1980, 65), cât și în sec. XII—XIII (Teodor 1965, 329n. 25), deși cele mai apropiate analogii sunt considerate a proveni din „așezările bizantine” din sudul Dunării din sec. V—VII (sic!) (Teodor 1970, 114; cf. Teodor 1981, 63). Datarea lor mai târzie pe baza dimensiunilor mai mari nu se poate susține; cf. Teodor 1970, 114. Pentru analogiile din Bulgaria, v. Henning 1987, taf. 37/26, 28, 29.

³⁷ În depozitul de la Moravský Ján (Bialeková 1981, 42 fig. 32).

³⁸ Teodor 1973, 225; Teodor 1978, 109; Teodor 1980, 65; Teodor 1981, 63.

³⁹ Henning 1987, 121 și urm.; pentru analogii din zona culturii Saltovo-Maiaki, v. Bălint 1989, 50 și 51 fig. 22/1.

exemplar asemănător din depozitul de la Celopec, găsit împreună cu 18 monede de la Ioan Tzimiskes⁴⁰.

O piesă interesantă, frecvent întâlnită în inventarele funerare⁴¹, este și găleata cu cercuri și toartă de fier. În ciuda ilustrației necorespunzătoare⁴², este destul de clar că în depozitul de la Dragosloveni avem de-a face cu mai multe (probabil nouă) piese distincte. Una dintre torți, prezentând la capete proeminențe piramidale⁴³, are o analogie fidelă la Pobedim, unde este datată în prima treime a secolului al IX-lea⁴⁴. În orice caz, gălețile sunt întâlnite atât în necropola tumulară de la Someșeni⁴⁵, datată în jurul anului 800 și în necropola de la Obîrșia⁴⁶, datată în sec. VIII și la începutul celui următor, cât și în complexul (probabil) funerar de la Fîntînele, datat între mijlocul sec. IX și începutul celui următor⁴⁷. Se poate accepta prin urmare ca adecvată aceeași datare pentru toarta de găleată de la Dragosloveni, ca și pentru exemplarul similar din Moravia.

Tot în sec. al IX-lea poate fi datată nicovala cu secțiune rectangulară, atât pe baza inventarului bordeiului nr. 12 de la Bucov-Tioca (datat însă în a doua jumătate a sec. al VIII-lea)⁴⁸, de unde provine una dintre analogii, cât și prin piesele similare descoperite în aria culturii Saltovo-Maiaki⁴⁹. În cadrul arealei și în zona nord-caucaziană se regăsesc și analogiile pentru oticul de tip P 2 Henning, datate în sec. VIII—IX⁵⁰. Răspândirea acestui tip de unealtă face practicabilă interpretarea ei mai degrabă drept brăzdar de plug în formă de lingură, pentru plugul cu două coame lucrătoare, de origine central — și extrem-orientală⁵¹.

Mult mai sigură este această interpretare pentru așa-numita „ramă de hârleț”. Această unealtă nu prezintă însă la nici unul din exemplarele ilustrate din depozitul de la Dragosloveni⁵² și nici la piesele analoage (v. Lista nr. 33—40),

⁴⁰ Henning 1987, 135. Este greu de acceptat ipoteza unei „verigi intermediare” între cușitul de plug roman și cel de la Dăbâca; cf. Pascu & al. 1968, 175.

⁴¹ Horedt 1958, 70: Găleata este frecvent întâlnită în mormintele avarice. Pentru părerea contrarie, v. Winkler & al. 1977, 273.

⁴² Comșa/Constantinescu 1969, fig. 4.

⁴³ *ibid.*, fig. 4/4.

⁴⁴ Bialeková 1981, 45 fig. 37.

⁴⁵ Comșa 1959, 71; Horedt 1986, 72.

⁴⁶ Toropu/Stoica, 1972, 171.

⁴⁷ Comșa 1969, 421.

⁴⁸ Comșa 1978, 49. Piesa analoagă de la Pietroasa, com. Câmpineanca (v. Lista nr. 26) nu a fost găsită împreună cu un clește, așa cum greșit susține Dan Gh. Teodor (Teodor 1978, 109; Teodor 1980, 95) și nici nu poate fi atribuită inventarului unui atelier de fierărie, atâtă vreme cât acesta rămâne încă de descoperit în cadrul acestei așezări; cf. Miurea 1974, 78.

⁴⁹ Stepi 1981, 149 fig. 36/59, 74.

⁵⁰ Stepi 1981, 149 fig. 36/41: a doua jumătate a sec. VIII; *ibid.* 178 fig. 62/153: sec. IX. Exemplarul de la Bîrlălești a fost încadrat cronologic când în sec. VII—IX (Teodor 1978, 77), când în sec. VIII—X (Teodor 1975, 164), ceea ce firește, îi asigură o datare destul de largă pentru a fi „universală”.

⁵¹ Henning 1981, 69: exemplare similare din Siberia de sud sunt datate în sec. I—V.

⁵² Comșa/Constantinescu 1969, fig. 2/3,6.

găurile de nituri de la marginile superioare, fără de care rama nu poate fi fixată pe suportul de lemn al hârleului, dar poate fi atașată la brațul de lemn al brăzdarului³³. Atât pe baza inventarului casei nr. 6 de la Bucov-Tioca³⁴, cât și a analogiei din depozitul de la Moravsky Ján³⁵, datarea acestui brăzdar în formă de hârleț acoperă întreg secolul al IX-lea, putând fi prelungită eventual și la sfârșitul celui precedent. În condițiile în care majoritatea descoperirilor similare se concentrează în nord-estul Bulgariei, dar atestă influențe extrem-orientale, ipoteza potrivit căreia ar fi fost importate din Imperiul bizantin trebuie abandonată³⁶.

Nu cunoaștem nici un fel de analogii pe teritoriul României pentru nici una din variantele de săpăligă întâlnite în componența depozitelor. Pe baza pieselor asemănătoare din mormântul 79 de la Devinská Nova Ves³⁷ și din depozitul de la Moravsky Ján³⁸, săpăliga de tip K 10 Henning (din depozitele de la Bîrlogu și Dragosloveni) poate fi datată în sec. VIII. La rândul său, cea de tip K 11 Henning (din depozitul de la Dragosloveni), având analogii mai cu seamă în nord-estul Bulgariei (de exemplu, în depozitul de la Zlatar)³⁹ se poate data de asemenea în sec. VIII, eventual și în cel următor. În schimb, pentru săpăliga din depozitul de la Curcani (tip 23 Henning) nu cunoaștem nici o altă analogie în afara celei din cimitirul de la Keszthely, datată în sec. al IX-lea⁴⁰. Având în vedere că prima variantă este o piesă caracteristic pentru zona moraviană, iar cea de-a doua pentru nord-estul Bulgariei⁴¹, ipoteza provenienței lor bizantine ni se pare insuficient susținută⁴².

Scărițele de șa din depozitele de la Dragosloveni și Budești amintesc din punct de vedere tipologic de una din variantele de scăriță întâlnite în mormintele din grupa avarică din Transilvania⁴³. Cele mai târzii exemplare ale acestei variante pot fi datate în a doua jumătate a secolului al VIII-lea și la începutul secolului al IX-lea⁴⁴. Spre deosebire însă de aceste scărițe de șa, caracterizate de o talpă marcată de o nervură mediană, scărițele de la Dragosloveni au arcul și talpa plate, apropiindu-se mai degrabă de tipul IV b Ruttkay, care este datat în Moravia numai în prima jumătate a secolului al IX-lea⁴⁵. Această datare este confirmată și de

³³ Pentru detalii, v. Henning 1981, 66 și urm.

³⁴ Comșa 1978, 45.

³⁵ Bialeková 1981, 42 fig. 31.

³⁶ Cf. Teodor 1981, 63.

³⁷ Bialeková 1981, 43 fig. 33.

³⁸ *ibid.*

³⁹ Henning 1987, 156; Micheev 1968, 98 și urm.; 298 fig. 1/2.

⁴⁰ Henning 1987, Taf. 51/29; pentru datarea săpăligii de la Curcani, v. și Comșa 1980, 173.

⁴¹ Henning 1987, 82 fig. 38.

⁴² Teodor 1981, 63.

⁴³ Horedt 1958, 94 și urm. și 73 fig. 11/2-3; 100 și urm. și 84 fig. 18/6,7; Winkler & al. 1977, 270 și urm. și 280 fig. 4/4,5 și pl. 1/4,5; Ciugidean 1974, 457 și fig. 1/2; Bejan 1983, 489-491 și fig. 2/6; Zaharia 1977, 62, 88 și urm. și 81 fig. 29/10 a-b; Rusu, 1962, 274 și 277, 276 fig. 4/9; v. de asemenea Diaconu/Diconu 1962, 165 și urm. fig. 3/1 a.

⁴⁴ Zaharia 1977, 88 și urm.; Bejan 1983, 489 și urm.; Bálint 1989, 115.

⁴⁵ Ruttkay 1982, tab. 11/58. Pentru exemplarele de la Pobedim și Gajary, v. Bialeková 1981, 15 fig. 20; 37 fig. 22.

analogiile din aria culturii Saltovo-Maiaki sau din mediul bulgarilor de pe Volga⁶⁶.

O datare timpurie, în secolele VIII—IX, pe baza inventarelor mormintelor de la Izvoru, Obârșia Nouă și Sultana, ca și a analogiilor din Moravia⁶⁷, este de admis pentru secerile din depozitele de la Bîrlogu și Dragosloveni, precum și pentru cele de la Coșna și Ripa⁶⁸. Caracteristice inventarelor funerare avarice din Transilvania sau Slovacia⁶⁹, secerile de tip H 2 Henning nu pot fi postulate drept importuri din Bizanț, atâta vreme cât cele mai multe exemplare provin din afara granițelor Imperiului⁷⁰. Proveniența lor rămâne astfel o problemă deschisă.

Din depozitul de la Bîrlogu face parte și o unealtă, în mod evident greșit interpretată drept „lingură pentru scobit butucul roții de car (gaura buceleii)” (sic!). Atât în așezarea de la Dridu (în strat?), cât și în „dependința” nr. 2 („atelierul de fierărie”) de la Bucov-Rotari, piese similare au fost descoperite în contexte arheologice datate în secolele X—XI, fiind considerate unelte de scobit lemnul (sfredele). Dacă pentru exemplarul de la Dridu nu sunt cunoscute circumstanțele descoperirii, datarea „dependinței” nr. 2 de la Bucov-Rotari pe baza fragmentelor de lipitură cu urme de nuiel și „litere chirilice” trebuie privită cu rezervă, în special datorită prezenței unui fragment de ulcior amforoidal din pastă fină gălbuie și a unui alt fragment de vas lucrat din pastă fină cenușie, databile amândouă și mai devreme, în secolele IX—X⁷¹. Datarea mai timpurie în secolul al IX-lea a sfredelului de la Bîrlogu este susținută și de piesele analoage databile în acest secol, din depozitele de la Zabokreky nad Nitrou și Smolnice⁷². Nu este exclus ca și „fierul decurățat plugul” din depozitul de la Dragosloveni⁷³ să aparțină aceluiași tip de unealtă, dar ilustrația necorespunzătoare nu permite verificarea acestei ipoteze.

Armamentul este reprezentat în depozitele din România mai ales prin diferite tipuri de topoare de luptă⁷⁴. Nu cunoaștem nici o analogie de pe teritoriul țării pentru toporul cu tăiș lat, dispus asimetric față de trunchi, întâlnit însă relativ frecvent în secolul al IX-lea în regiunea nord-caucaziană și ceva mai târziu, în cursul secolelor X—XI în mediul bulgarilor de pe Volga⁷⁵. O datare în secolul IX,

⁶⁶ Stepi 1981, 149 fig. 36/17 și 167 fig. 52/35; cf. Viznatioua 1981, 85.

⁶⁷ Fiedler 1992, 215 și 270 fig. 106. Pentru exemplarele de la Kutý, v. Bialeková 1981, 42 fig. 32.

⁶⁸ Cu excepția secerii de la Sărățeni, datată fără nici un fel de argumente în sec. X—XI (Coman 1980, 190), celelalte piese provenind din complexele funerare au fost datate în sec. VIII sau la începutul celui următor, Hoređ 1956, 398; Hoređ 1958, 70; Toropu 1976, 180; Mitrea 1980, 90; Mitrea 1989, 167 și 189). Sunt citate însă și exemplare care nu sunt publicate nicăieri, informațiile verbale la care se face referință neputând fi verificate (v. cazul secerii de la Cîmpineanca, la Teodor 1978, 77 și 126 n. 45; Teodor 1980, 65 și 110 n. 45) Cf. Mitrea/Nămoloșanu, 1974, 61 și urm.

⁶⁹ Toropu 1976, 179.

⁷⁰ Teodor 1981, 63; cf. Henning 1987, 121 și urm.

⁷¹ Namia 1969, 133.

⁷² Cf. Comșa 1978, 61.

⁷³ Točik 1963, 601; Bernová 1980, 185.

⁷⁴ Comșa/Constantinecu 1969, fig. 3/1.

⁷⁵ Considerate uneori și unelte, v. Hoređ 1958, 72; Teodor 1970, 108; Teodor 1978, 77.

⁷⁶ Stepi 1981, 178 fig. 62/156 și 166 fig. 52/122. Deși întâlnite și în Moravia, de exemplu la Devín (Bialeková 1981, 55 fig. 49), aceste topoare nu apar în alcătuirea depozitelor din această zonă.

eventual prelungită până la sfârșitul secolului al VIII-lea, poate fi admisă și pentru toporul cu tăiș îngust, tip derivat dintr-o variantă mai timpurie cu „coadă”, caracteristică și inventarelor funerare din mormintele avarice din Transilvania⁷⁷. În ciuda datărilor extrem de imprecise ale exemplarelor descoperite în România⁷⁸, analogiile citate pentru acest tip de armă indică destul de clar o datare în secolul al IX-lea. Având în vedere că, exceptând exemplarul de la București-Tei, toate celelalte piese sunt descoperiri izolate, credem că încadrarea cronologică amintită poate fi preferată datărilor hazardate propuse până acum. Deoarece din inventarul mormântului de călăreț de la București-Tei, singura piesă publicată împreună cu toporul pe care o cunoaștem este zăbala, care are de asemenea analogii în complexe avarice din Transilvania⁷⁹, n-ar fi exclusă posibilitatea datării mai timpurii a complexului, eventual către sfârșitul secolului al IX-lea⁸⁰. Pentru toporul cu tăiș „în evantai” nu cunoaștem nici o analogie printre descoperirile din afara României, astfel încât datarea târzie propusă pentru toporul de la Tăvădărești, singura piesă cu care topoarele de la Curcani, Dragosloveni și Răstoaca ar putea fi comparate, trebuie privită cu rezerve⁸¹. Analogiile externe lipsesc și pentru topoarele în formă de vârf de lance, deși nu poate fi acceptată nici ipoteza atribuirii lor unei „prezențe active a populației românești din secolul al X-lea în Transilvania”⁸². În condițiile în care însăși datarea exemplarelor de la Ațel și București-Văcărești în secolul al X-lea a fost făcută pe baza ceramicii și a analogiilor din depozitul de la Dragosloveni și din descoperirea de la Radovanu⁸³, aflate aici în discuție, problema încadrării cronologice rămâne încă nerezolvată. Este însă posibil ca acest tip de topor să fie același cu cel cu două tăișuri (τρικοντις), menționat de Leon VI în lucrarea sa dedicată organizării militare bizantine⁸⁴.

⁷⁷ Topoare similare apar în aria culturii Saltovo-Maiaki încă de la sfârșitul sec. VIII, răspândindu-se mai ales în cel următor (Stepi 1981, 148 fig. 36/32), dar și în complexe funerare ale grupului turcic Saiano-Altai, ca de pildă în curganul nr. 2 de la Katanda II (Stepi 1981, 130 fig. 24/12). Mai târziu, în decursul secolelor X—XI, aceste topoare își fac apariția și în mediul bulgarilor de pe Volga (Stepi 1981, 166 fig. 52/119). Astfel de topoare sunt cunoscute și în Moravia, la Devinaka Nova Ves, unde sunt datate în sec. IX (Bialekova 1981, 55 fig. 49). Pentru exemplarele din mormintele avarice din Transilvania, v. Winkler & al. 1977, 272; Toropu 1976, 179; Rusu 1962, 277.

⁷⁸ Cea mai timpurie datare a fost propusă pentru topoarele de la Arbore și Hangu, în sec. V—VI (Teodor 1980, 11), iar cea mai târzie, pentru cele de la București-Tei, Greaca și Pietroasa-Cîmpineanca, în sec. X—XI (Mitrea/Nămoloșanu 1974, 66; Săpăturu 1955, 431 și Teodor 1980, 95). Unele exemplare au fost încadrate cronologic de către același autor în două intervale diferite, uneori în una și aceeași lucrare: topoarele de la Fedești și Hangu, datate când în sec. V—VII (Teodor 1980, 11), când în sec. VII—IX (Teodor 1980, 65).

⁷⁹ Horedt 1986, 71 fig. 32.

⁸⁰ Pentru părerea contrară și datarea în sec. X, v. Mitrea/Nămoloșanu 1974, 66; Spinei 1985, 122, care clasifică în aceeași grupă cronologică mormintele de la Grozăvești și București-Tei.

⁸¹ Cf. Teodor 1978, 109; Teodor 1980, 95.

⁸² Blăjan/Stoicovici 1980, 181.

⁸³ Blăjan/Stoicovici 1980, 179 și urm. 181.

⁸⁴ *Tactica* VI 25, p. 1417—1421 Vári; cf. Kolias 1988, 169.

Nici perșu vârful de lance din depozitul de la Dragosloveni nu cunoaștem altă analogie în afara aceleia din mormântul izolat de la Gâmbaș, datat în sec. al VIII-lea⁸⁵. Indiferent dacă este vorba de inventarul unui singur mormânt sau al mai multora, piesa de la Gâmbaș sugerează o încadrare cronologică mai timpurie, ce coincide cu aceea a unui grup destul de numeros de elemente componente ale depozitelor.

În ciuda unor propuneri de datare mai târzie⁸⁶, numărul relativ însemnat de vârfuri de săgeată cu arpioare, similare celor de la Curcani și Radovanu și descoperite în complexe „închise” de pe teritoriul României permitte precizarea încadrării cronologice a acestui tip de armă. Astfel, atât pe baza inventarului mormintelor de la Castelu, cât și a celui din locuința nr. 2 de la Guța Idrici, vârful de săgeată cu arpioare de tip I Ruttkay poate fi datat în a doua jumătate a secolului al VIII-lea și la începutul celui următor⁸⁷, datare confirmată și de exemplarele similare din Moravia⁸⁸. Dealtfel, acest tip de vârf de săgeată a fost, probabil pe bună dreptate, considerat de origine apuseană, cele mai multe analogii provenind din zona moraviană⁸⁹.

La rândul său, zăbala (sau zăbalele) de la Dragosloveni, având analogii dateate în secolul al X-lea⁹⁰, aparține unei variante care este întâlnită în forme foarte asemănătoare și în mormintele avarice din Transilvania, databile în sec. al VIII-lea⁹¹. Ar fi deci posibilă o încadrare cronologică de compromis, în sec. al IX-lea, dar absența unor detalii mai ample în legătură cu piesa (piesele) de la Dragosloveni împiedică verificarea acestei ipoteze.

Un număr destul de însemnat de piese din componența depozitelor nu pot fi însă dateate, fie datorită caracterului lor atipic (bara de fier și cârligul de la Budești; piatra de ascuțit de la Dragosloveni) sau comun (cuțitul și veriga de fier de la Curcani), fie datorită unor informații mai detaliate, care să permită încadrarea lor tipologică („cuțitoaia” de la Râpa). Pentru o serie de piese, nu cunoaștem nici un fel de analogii, cu atât mai puțin indicii pentru datarea lor („ciocanul pentru minereu” de la Dragosloveni, „dalta” de la Curcani și capacul de cădelniță de la Coșna)⁹². Este de asemenea greu de crezut că obiectul elipsoidal din depozitul de

⁸⁵ Horedt 1958, 95 și urm.; 68 fig. 9a/11.

⁸⁶ Exemplarele de la Dăbica și Dinogetia au fost date în sec. X și, respectiv, X—XI (Pascu & al, 1968, 162 n. 19; Barnea 1973, 302).

⁸⁷ Comșa & al, 1962, 652; Teodor/Maxim-Alaiba 1983, 468.

⁸⁸ Vârfurile de săgeată din mormântul nr. 79 de la Komámo-Șantierul naval (Trugly 1987, 270 nr. 14 și taf. XXII/10) și de la Pobedim (Bialeková 1981, 52 fig. 45). Este demn de subliniat faptul că vârfurile de săgeată cu arpioare nu apar în componența depozitelor din zona moraviană.

⁸⁹ Comșa & al, 1962, 652.

⁹⁰ Rusu/Dörner 1962, 705; Spinei 1983, 122.

⁹¹ Winkler & al. 1977, 272; Horedt 1986, 71; Horedt 1958, 76.

⁹² Pentru încadrarea cronologică, lipsită de argumente a capacului de cădelniță, v. Teodor 1965, 329 n. 25 și Teodor 1970, 114 n. 100. După ce a propus, pe rând, datarea sa în sec. XII—XIII și X—XI, mai recent, Dan Gh. Teodor consideră că acest capac de cădelniță aparține unui „tip mai vechi sirian”, databil în sec. VI—VII, fără a aduce însă nici măcar o singură analogie corespunzătoare sau a demonstra această încadrare cronologică, fie și admitând vechimea multisculară a creștinismului în teritoriile de la est de Carpați (Teodor 1991, 94 și 168).

la Curcani poate fi considerat un „amnar fusiform”. Nici una din analogiile databile ale unui astfel de amnar (Bucov-Tioca, mormântul nr. 48 de la Chiscani, Murgeni — Vaslui) nu prezintă capetele atât de lungi și înguste, amnarele elipsoidale timpurii caracterizându-se dimpotrivă prin capete ascuțite⁹³. În orice caz, chiar admitând încadrarea obiectului de la Curcani în categoria acestor amnare, datarea sa mult mai târzie în raport cu celelalte piese din context⁹⁴, iese imediat în evidență.

De aceea, este posibil ca acest obiect să fi avut o cu totul altă destinație; interpretarea sa drept gardă de sabie sau spadă este împiedicată doar de dimensiunile sale relativ reduse. În lipsa altor analogii această problemă rămâne însă deschisă.

Din analiza de mai sus se pot desprinde câteva observații cu caracter general. Se constată că piesele ce intră în alcătuirea depozitelor pot fi împărțite în două mari grupe cronologice: cele care admit o datare (și) în secolul al VIII-lea și cele care nu pot fi datate decât în secolul al IX-lea (fig. 5). Considerăm relevant faptul că cea mai mare parte a elementelor grupei uneltelor agricole (secera, săpăligile de tip K10 și K11 Henning, brăzdarul de plug, oticul, dar și cleștele) intră în alcătuirea primei grupe cronologice, în timp ce majoritatea elementelor din grupa armelor, cum ar fi toporul de luptă cu tăiș lat, asimetric dispus față de trunchi, cel cu tăiș îngust, cuțitele de plug și nicovala cu secțiune rectangulară, se datează conform analogiilor citate mai sus, mai târziu, în cursul secolului al IX-lea. Am avea deci confirmarea unei semnificații cronologice a cezurii dintre cele două grupe de piese din componența depozitelor și a descoperirilor similare lor. Concluzia care se conturează este aceea că în alcătuirea celor mai importante depozite (Bîrlogu, Dragosloveni și Răstoaca) ar exista mai multe straturi cronologice, ceea ce implică două momente distincte ale acumulării. Depozitele de unelte și arme nu sunt deci complexe omogene, datarea lor implicând cel puțin trei repere cronologice distincte: data „circulației” pieselor, data acumulării lor, data îngropării (depunerii) depozitului. Având în vedere considerațiile precedente privind cele două grupe cronologice, apare — credem — destul de limpede imposibilitatea atribuirii acestor complexe intervalului cronologic al secolelor X — XI. Este de asemenea foarte greu, dacă nu imposibil de admis, interpretarea lor drept proprietate a obștilor sătești, fie și dacă am accepta ca postulată existența unor astfel de forme de organizare socială în epoca respectivă.

Respingerea unui astfel de interpretări nu este întemeiată numai pe inadvertențele unei astfel de soluții, care nu explică de ce anume ar trebui să admitem existența „grupului familial sătesc devălmăș” numai în zona Vrancei, unde se concentrează majoritatea descoperirilor de acest fel și cum trebuie interpretată prezența armelor (cu număr mic de exemplare pentru fiecare tip în

⁹³ Comșa 1978, fig. 92/25 (datat în sec. X); Haruchi/Anastasiu/Broschișean 1967, 152 și 175 fig. 14.3 (într-o urnă decorată cu incizii orizontale fine și cu ștampilă în relief pe fund); Spinei 1985, 183 fig. 11/9 (datat în sec. X—XI). Pentru amnarele timpurii, v. Diaconu 1972, 321.

⁹⁴ Pentru datarea amnarelor elipsoidale, v. Diaconu 1972, 321.

parte) și a pieselor de harnașment într-un „tezaur” al unei comunități cu ocupații preponderent agricole.

Este demn de remarcat în acest sens faptul că depozitele de unelte și arme conțin cea mai mare parte a pieselor de acest tip descoperite până acum în România și că numărul exemplarelor similare de unelte descoperite în așezări, ce ar putea fi cu certitudine legate de ocupații agricole este comparativ aproape neînsemnat. Quasi-totalitatea cleștilor, a coaselor, a cuțitelor de plug, a nicovalelor, a oticurilor, a săpăligilor, a scărișelor de șea, a topoarelor de luptă cu tăiș lat, asimetric dispus față de trunchi, cu tăiș în evantai sau în formă de vîrf de lance, precum și o mare parte din brăzdarele de plug, „ramele de hârleț”, secerile, topoarele de luptă cu tăiș îngust și vîrfurile de săgeată cu aripioare apar în alcătuirea depozitelor mai degrabă decât în inventare de locuință sau funerare și în descoperiri izolate, în proporții ce variază de la 31% la 100% din totalitatea exemplarelor încadrate în timpul respectiv⁹⁵. Singurele exemplare de unelte agricole reparate descoperite pe teritoriul României se găsesc de asemenea în depozitul de la Bîrlögu ⁹⁶. Natura specială a depozitelor conturează astfel ipoteza interpretării lor nu drept „proprietate comună”, ci dimpotrivă drept însemn social, așadar drept proprietate individuală. Prezența uneltelor agricole în așezările fortificate din secolele VIII—X (Mikulcice, Șumen, Țar Krum sau Dăbâca) a fost dealtfel pusă pe seama acumulării de către grupul social dominant a mijloacelor de producție⁹⁷. În acest sens pledează și prezența armelor care în cea mai mare parte nu se întâlnesc în afara depozitelor. Or interpretarea armamentului ca însemn social reiese fie și numai din statistica descoperirilor de acest fel din zona moraviană⁹⁸. Chiar dacă nu putem face o extrapolare a acestor considerații cu privire la statutul social al proprietarilor depozitelor de la Dunărea de Jos⁹⁹ natura aparte a celor din urmă este sugerată și de concentrarea depozitelor similare în

⁹⁵ În depozitele de la Bîrlögu și Budești se găsesc de asemenea exemplarele de brăzdare de plug cele mai mici și, respectiv, cele mai mari dintre toate piesele ale căror dimensiuni ne sunt cunoscute. Raportul dintre lungimea și lățimea brăzdarului este de 1,2 la Bîrlögu și 2,12 (respectiv 1,96 pentru exemplarul asimetric) la Budești, în timp ce acest raport acade la 1,86 la Șimonești, 1,57 la Iazuri și 1,44 la Capidava, exemplare ce nu provin din depozite. Apare astfel destul de evidentă constatarea potrivit căreia exemplarele ce nu provin din depozite au în general dimensiuni medii. În cazul secerilor, singurele exemplare cu dimensiuni cunoscute indică o situație similară: seceră de la Bîrlögu este de 1,6 ori mai lungă decât exemplarul de la Gâmbaș.

⁹⁶ Caracterul excepțional al brăzdarului de la Bîrlögu este subliniat și de decorarea marginilor manșonului său, precum și de semnele incizate pe partea superioară a lamei, considerate drept „rufe” (cf. Nania 1969, 128).

⁹⁷ Henning 1987, 40. Nu este poate lipsită de semnificație prezența relativ frecventă a unor unelte agricole, precum seceră, în inventarele agricole funerare ale mormintelor din necropolele din sec. VIII—IX de la Dunărea de Jos, ce apar în componența depozitelor, și absența armelor de felul celor din cadrul acelorăși complexe (Fildler 1992, 215-218).

⁹⁸ Din totalul armelor databile în perioada statului moravian, 83% provin din morminte („morminte de călăreți”), 11% din așezări și 6% din descoperiri izolate; cf. Rutkay 1982, 188.

⁹⁹ Cf. Nania 1969, 130.

nord-estul Bulgariei în jurul centrelor de la Preslav și Pliska¹⁰⁰, complexe de pe teritoriul României situându-se la marginea nordică a teritoriului de răspândire a acestor depozite.

Valoarea pieselor constitutive, fie ele unelte sau arme, pare a fi mai degrabă socială, decât economică. Deși aparent obiecte de mică însemnătate și fără valoare intrinsecă („cătărămi, cercuri de vase etc.” — sic!)¹⁰¹ unelte și armele de fier din depozite dau măsura averii și deci a poziției sociale din epocă. Se remarcă de altfel că raritatea armelor și a uneltelor de fier din teritoriul carpato-dunărean în secolele VIII—IX (în comparație, de pildă, cu obiectele de podoabă) ar putea fi pusă pe seama unor restricții de natură economică conținute în legislația bizantină a epocii („Bazilicalele” și „Cartea Eparhului”)¹⁰².

Într-adevăr „Bazilicalele”, corpusul juridic fundamental al Imperiului bizantin, elaborat în vremea domniei împăratului Leon VI (între 887 și 893) conține o prevedere preluată din legislația anterioară (Codex Justinianus, IV, 41, 2), referitoare la comerțul cu „barbarii”¹⁰³. Este interzis exportul și orice fel de câștig de pe urma comerțului cu „barbarii” cu vin, ulei de măsline sau saramură (γαρpos). Urmează și mai drastică interdicție cu privire la arme fie ele finite sau semifabricate, sau fier, în general: Μηδεις Βαρβαροις προφατει πρετβειας παραγενομενους οπλα ππρατκετω, η ειγατμενα, η ανεργαττα, μηδετιδηφον ολως ο δε παρα ταυτα ποιητας ω δημενετθω, και κεφαλικη νποκειτθω τιμωρια.

Se cuvin subliniate nu numai valoarea prohibiției, cel care ar fi încălcat legea urmând a primi pedeapsa capitală, ci și circumstanțele în care transferul de

¹⁰⁰ Henning 1987, 47 fig. 18: o altă regiune de concentrare a depozitelor se află la nordul Dunării mijlocii confundându-se cu centrul puterii politice din statul moravian. Fără a face nici o legătură cu depozitele din zonă și bînzîndu-se doar pe descoperirea unor materiale de construcție (fragmente de tuburi de conductă de apă, cărămizi etc.) la Dragoslaveni, Cîndești, Cîmpineanca și Budești, M. Comșa presupune existența unei așezări fortificate în zona Focșanilor, centru al unui cnezat din valea Putnei; cf. Comșa 1982—1984, 40 și 42.

¹⁰¹ Olteanu 1974, 53.

¹⁰² Teodor 1973, 228, care trimite la comentariul asupra pasajului din „Bazilicale” XIX 1, 83—84 din Kajdan/Litavrin/Udal'tova 1961, 187. Aceștia menționează numai textul legii pentru a argumenta că în viața economică a Bizanțului, ideile de concurență și monopol de stat nu sunt decât o „înscocire a istoricilor burghezi contemporani”, întrucât fie că mărfurile exportate erau obiecte de lux, fie că comerțul constantinopolitan din sec. X avea un „caracter de consum”, interdicția de export aflîndu-se astfel produsă de strictă necesitate. Este ușor de remarcat caracterul cel puțin fragil al acestei ipoteze, măcar pentru faptul că nu explică de ce legea nu interzicea pur și simplu orice fel de export, de vreme ce toate articolele, fie ele de lux sau de strictă necesitate, erau prohibite. V. de asemenea, Teodor 1981, 82 unde autorii sovietici nu mai sunt citați.

¹⁰³ BL XIX, tit. I. 83-84. II, p. 269 Heimbach: „83. (1) Nimeni să nu ducă la barbari vin, ulei de măsline sau saramură (γαρpos). Nici (ei) să nu fi gustat (din acestea) din cauza asta, nici (să se ofere prilej prin aceasta) pentru afaceri neguțătoresci. (2) Și nimeni să nu ducă la barbari vin, ulei de măsline sau saramură. 84. (1) Nici să nu vîndă arme sau fier. Iar acela care nu va da ascultare acestei (porunci), să i se confişte (întregul) avut și să fie supus pedepsei capitale. (2) Nimeni, ducîndu-se în solie la barbari, să nu le vîndă arme, fie finite, fie neprelucrate și nici fier, în general. Iar acela care nu va da ascultare acestei (porunci), să i se confişte (întregul) avut și să fie supus pedepsei capitale. (3) Nici arme să nu vîndă barbarilor, fie ele finite sau neprelucrate, nici fier, în general. Iar acela care nu se va supune acestei (porunci), să i se confişte (întregul) avut și să fie supus pedepsei capitale” (trad. n.).

arme sau fier ar fi putut avea loc, anume în timpul soliilor (προφάτει πρετβειας). Este limpede că intenția legiuitorului era aceea de a împiedica pe „barbarii” mai mult sau mai puțin învecinați Imperiului să intre în posesia unor bunuri asupra cărora se exercita dreptul de monopol al împăratului (κεκωλυμένα). Rațiunile mai degrabă politice decât economice ale acestui monopol reies, de exemplu, din informațiile pe care le deținem în legătură cu alianțele contractate în zona Dunării de Jos de către bizantini în epoca în care „Bazilicalele” intrau în vigoare. Dorind să atragă de partea sa pe maghiarii din zona nord-pontică împotriva statului bulgar în conflictul izbucnit în 894/895¹⁰⁴, Leon VI trimite o solie căpeteniilor maghiare Arpad și Cusan (Kursan), care purta cu sine ca mijloace persuasive daruri și arme¹⁰⁵. Indiferent însă de natura obiectelor supuse embargoului, de vreme ce până și exportul fierului neprelucrat era prohibit (τιδηρον ὀλως), nu credem că este greșit a pune textul legii în legătură cu depozitele de unelte și arme de fier. Într-adevăr, așa cum am putut observa, aproape toate piesele componente ale acestora se pot data cel mai târziu în secolul al IX-lea, lipsind în general, piesele databile cu cutitudine numai în sec. al X-lea. Șiind că opera legislativă definitivată în corpul „Bazilicalelor” începuse încă din perioada domniei lui Vasile I și că legea comentată mai sus este de fapt preluată din legislația mai veche și adaptată noilor realități ale sfârșitului veacului al IX-lea, nu este exclus ca cel de-al doilea moment al acumulării elementelor constitutive ale depozitelor să coincidă cu instaurarea embargoului asupra armelor afectând regiunile aflate dincolo de granițele Imperiului. Prohibiția exportului de arme este de altfel frecvent întâlnită la începutul secolului al IX-lea, în special în regiunile de pe valea Dunării mijlocii¹⁰⁶, ceea ce ar putea eventual constitui un indiciu în explicarea constituirii depozitelor din zona moraviană. Am remarcat, de altfel, că pentru un număr destul de însemnat de unelte și arme (brăzdar în formă de hârleț, otic, topoare de luptă și vârf de lance) se poate argumenta o origine răsăriteană, ceea ce înseamnă că embargoul asupra fierului provenit din Imperiul bizantin putea eventual să fie ocolit utilizând alte surse de aprovizionare. Efectul acestui embargou nu trebuie însă subestimat: fierul devenise în aceste condiții la fel de prețios ca și articolele de lux, precum vinul sau uleiul de măsline. Era prin urmare justificată acumularea lui, sub forma uneltelor și a armelor, fie chiar și cu urme de îndelungată folosire sau reparate, pentru a

¹⁰⁴ Conflictul izbucnise din rațiuni economico-sociale legate de același monopol al comerțului cu „barbarii”, concedat de către Leon VI celor doi negustori, Sturakios și Cosma, care au transferat antrepozitele bulgare de la Constantinopol la Salonic, pentru a le taxa mai ușurător; cf. Sergheraert 1960, 62 și urm. V. și Brătianu 1940, 30-36. Despre politica comercială a lui Leon VI, v. și Siuziumov 1959, 39 și urm.

¹⁰⁵ Georgii Monachii *Vitae imperitorum recentiorum*, ed. Im. Bekker, Bonn 1838, p. 853; Leonis Grammatici *Cronographia*, 46, ed. Im. Bekker, Bonn 1842, p. 267. Cf. Wendel 1981, 91 și urm.

¹⁰⁶ Interdicția de a exporta arme din teritoriul statului franc în regiunile locuite de slavi și de avari rezultă din capitularele de la Thionville (805) și de la Bonn (811). Cf. *Magnae Moraviae Fontes Historici*, ed. E. Havlik, vol. IV, Brno 1971, pp. 23-24. Cf. Ruttkay 1982, 175: prezența spadelor în mediul moravian (în pofida embargoului) a fost de asemenea pusă pe seama darurilor, ca formă de schimb între membrii celor două aristocrații feudale.

exprima o poziție socială preponderentă¹⁰⁷. Textul „Bazilicalelor“ oferă astfel argumentul hotărâtor pentru interpretarea depozitelor ca „tezaur“ de bunuri de prestigiu, reflectând acumularea lor în mâna unui grup social privilegiat. Am putea „citi“ astfel depozitele de unelte și arme drept o modalitate de prezentare a aspirațiilor sociale ale acestuia; într-adevăr alături de uneltele agricole (9 tipuri cu 44 de exemplare), depozitele conțin unelte meșteșugărești (9 tipuri cu 19 exemplare) și arme (6 tipuri cu 20 exemplare), precum și piese de harnașament (2 tipuri cu 5 exemplare), ultimele trei egalând în număr de exemplare și depășind în număr de tipuri uneltele agricole. Dacă această statistică are vreo valoare demonstrativă, rezultă că activitățile meșteșugărești și războinice (mai ales cu arme de călăreț) dețin împreună o importanță egală cu cea a activităților agricole. „Tehnicienii“ și războinici, deținătorii depozitelor de unelte și arme își vor fi revendicat însă un statut social aparte în sânul unei comunități agricole, față de care meșteșugurile și războiul puteau oferi prilejul ostentației sociale¹⁰⁸. Iar aceasta nu va fi luat alte forme decât cele cunoscute în mediul aristocrației ce gravita în jurul centrelor statului bulgar de la Preslav și Plisca. Concentrarea nu numai a depozitelor, dar chiar și a celei mai mari părți a exemplarelor de unelte sau arme, analoage celor din depozite, în zona cursului inferior al Dunării și a curburii Carpaților (fig. 5) subliniază îndeajuns de mult legătura dintre complexe din această zonă și cele din zona centrului de putere al statului bulgar¹⁰⁹. Împrejurărilor în care acesta a fost pus în pericol, încetând a mai reprezenta, măcar temporar, un model social, li se datorează de bună seamă și încetarea autorității aristocrațiilor războinici din zona curburii Carpaților, deținători de depozite de unelte și arme. Or se știe că conflictul bulgaro-maghiar, izbucnit în urma alianței încheiate de Arpad și Cusan (Kursan) cu Leon VI, s-a purtat în imediata apropiere a Dunării, pe care maghiarii

¹⁰⁷ Despre valoarea rituală a fierului, în societățile nomade de stepă, v. Pohl 1988, 194: cu prilejul soliei bizantine din 569-571, chaganul turc Sizabuloz își primește oaspeții cu fier, pe care li-l oferă în chip simbolic spre cumpărare. Semnificația socială a ritualurilor șamanice se explică și prin echivalența dintre șaman și fierar.

¹⁰⁸ Dacă trebuie să vedem în acești aristocrați pe tarkhanii menționați în inscripțiile din vremea hanului Omurtag (Pohl 1988, 302), atunci merită amintit faptul că numele acestora provine foarte probabil din mitul meșterului fierar Tarkhan, frecvent întâlnit la popoarele stepei (Pohl 1988, 301). Nu este de altfel lipsit de importanță nici faptul că depozitele de la Bîrlogu și (probabil) Dragusloveni au fost descoperite în apropierea unor locuințe, utilizând materiale de construcție precum cărămizi sau tuburi de conductă de apă. V. Nania 1969, 124 și urm.; Comșa/Constantinescu 1969, 432 și urm.; Comșa 1982-1984, 40 și urm.

¹⁰⁹ Nu trebuie trecută cu vederea nici importanța zonei Curburii Carpaților pentru controlarea accesului în culoarul de stepă de la nordul Mării Negre. Expediția kopanului Okorses, îndreptată foarte probabil împotriva maghiarilor, ce a atins malurile Niprului trecând prin sudul Moldovei (v. inscripția funerară, datată cca. 823), confirmă această însemnătate. Beseviev 1963, Nr. 58, pp. 281-285; Spinei 1985, 49; Spinei 1990, 109. Tot în regiunea Dunării de Jos trebuie localizată și „Bulgaria de dincolo de fluviul Istru“ unde au fost deportați prizonierii luați după ocuparea Adrianopolei în 813; cf. Leonis Grammatici *Chronographia*.... p. 345 și urm.; Symeonis Magistri *Annales*, ed. Im. Bekker, Bonn 1838, p. 615 și urm. V. Spinei 1985, 49 (cu toată bibliografia referitoare la localizarea „Bulgariei de dincolo de fluviul Istru“); Spinei 1990, 109 și urm. Brezeanu 1984, 129 și urm.

au traversat-o cu ajutorul flotei bizantine comandate de Niketas Skleros¹¹⁰. Incursiunile maghiare împotriva lui Simeon au ajuns până în apropierea Preslavului, determinând refugierea acestuia la Silistra. Numai alianța sa cu pecenegii a putut să curme efectele dezastruoase ale raidurilor maghiare. În primele trei decenii ale secolului al X-lea, conflictul bulgaro-bizantin și atacurile pecenegilor au afectat în repetate rânduri regiunea cursului inferior al Dunării și a Curburii Carpaților¹¹¹.

Este deci foarte posibil ca momentul îngrăpării depozitelor să fie plasat în acest interval cronologic, în care situația politică a zonei s-a înrăutățit până la a pune sub semnul întrebării existența structurilor politice dominante în perioada anterioară. Absența unor elemente certe de datare în secolul al X-lea din cadrul depozitelor ar putea constitui un argument în acest sens.

Reevaluarea istorică a depozitelor de unelte și arme de la nordul Dunării inferioare pe care am propus-o în cele de mai sus, implică nu numai reconsiderarea reperelor cronologice pentru istoria regiunilor noastre în ultimele secole ale primului mileniu d. Hr., dar și a punctelor de vedere cu privire la orizontul cultural din valea Dunării inferioare din această epocă.

¹¹⁰ Pentru detalii, v. Spinei 1985, 51 și urm.; Spinei 1990, 117 și urm.

¹¹¹ Prima incursiune în regiunea Dunării de Jos a maghiarilor datează din 837, când au încercat să împiedice îmbarcarea adrianopolitanilor deportați pe vasele flotei bizantine. Următoarele raiduri se produc la sfârșitul sec. IX, sub conducerea aceluși rege ungur pe care îl va fi întâlnit sfântul Metodiu la întoarcerea sa în Bizanț în 882. Cf. Spinei 1985, 49; Spinei 1990, 109 și urm. Pentru cauzele și consecințele războiului bulgaro-bizantin, v. Cankova-Petkova 1968, 80 și urm.

CATALOG

1. Bârlogu, com. Negraș, jud. Argeș; descoperire întâmplătoare (primăvara anului 1964), pe partea stângă a văii Berivoia, la nord de drumul Goleasca; din cercetările efectuate ulterior rezultă că se află la cca. 1-2 m est de o locuință de formă dreptunghiulară (5,80X4,20 m) cu orientare est-vest, ale cărei temelii erau lucrate din bârne solide, așezate pe un rând de cărămizi; unele cărămizi erau subțiri la centru, confecționate din lut fin, cu fulgi de mică în pastă, uneori și cu nisip și pietricele, ornamentate pe câte o față cu dungi late, trasate cu degetele; altele erau groase la centru, din pastă zgrunțuroasă cu nisip grosier și pietricele, neomamentate, arse la roșu, dar cu miez negru-cenușiu (una dintre ele cu semne incizate); în colțul de sud-est al locuinței se găsea o vatră „sau un cuptor” (1,30x0,95m); din inventarul locuinței făceau parte fragmente de conductă de apă, din pastă fină și pietricele, de culoare roșiatică, ornamentate cu linii incizate orizontal sau orizontal și în val.

Depozitul conținea 19 piese, din care s-au mai păstrat doar 9:

a) cuțit de plug (L.: 0,38 m; l.: 0,30 — 0,60 m; gr: 0,18 m);

b) brăzdar de plug cu sapă triunghiulară, cu urme de îndelungată folosire (sapa tocindu-se, i s-a adăugat, la cald o ramă pentru lățire); michiile superioare ale urechilor de fixare sunt ornamentate cu linii oblice, iar între ele sunt scrijelate semne „runice” (L.: 0,237 m; l. max: 0,198 m);

c) săpăligă (L.: 0,20; l.: 0,026; grosime: 0,016 m);

d) seceră reparată la vârf, prin innădire (L.: 0,326 m; L. mâner: 0,132 m; l. lamă: 0,026 m);

e) „scoabă-daltă pentru tâmplărie”(L.: 0,203 m; l.: 0,03m; l. tăiș: 0,01 m);

f) „lingură pentru scobit butucul roții de car (gaura bucelei)” (sic!) (L.: 0,39 m; l.: 0,025 — 0,042 m; grosime: 0,015 m);

g) ciocan (L.: 0,132 m; l.: 0,044 — 0,052 m; grosime: 0,02 — 0,028 m);

h) topor de luptă cu tăiș îngust, bilateral și asimetric față de corp (L.: 0,158 m; D. gaură de înmănășur: 0,03 m);

i) topor de luptă cu tăiș îngust, ușor arcuit (L.: 0,26 m; l.: 0,027 — 0,043 m; grosime: 0,03 — 0,038 m);

Dintre piesele pierdute fac parte: un cuțit de plug, un brăzdar de plug, două seceri, un ciocan, o nicovală masivă, un clește de fierar, două topoare cu tăiș îngust și un vârf de lance cu trei muchii.

Nania 1969, 120 — 131, fig. 1 (pentru a), e), f)), fig. 2 (pentru g), h), i)), fig. 3 (pentru b), c), d)), fig. 4 (pentru semnele „runice” de pe brăzdarul de plug); Comșa 1980, 174 fig. 6/1 (pentru c)).

2. **Budești, com. Cotești, jud. Vrancea;** descoperire întâmplătoare din 1964, cu ocazia unor lucrări agricole (săpături pentru plantarea viței de vie), pe terenul locuitorului Iacovache Mircea (Ferma Nr. 1 CAP Cotești).

Depozitul conținea 8 piese:

a) brăzdar de plug (L. max: 0,17 m; L. lamă: 0,10 m; l. lamă: 0,08 m; l. mâner: 0,075 m).

b) brăzdar de plug (L. max: 0,225 m; L. lamă: 0,15 m; l. lamă: 0,115 m; l. mâner: 0,07 m); exemplar asimetric;

c) cuțit de plug (L. max: 0,41 m; L. lamă: 0,16 m; l. lamă: 0,045 m);

d) cuțit de plug (L. max: 0,40 m; L. lamă: 0,175 m; l. lamă: 0,065 m);

e) cuțit de plug (L. max: 0,395 m; L. lamă: 0,18 m; l. lamă: 0,06 m);

f) scăriță de șa (h.: 0,175 m; l.: 0,55 m);

g) bară (lingou)? de fier (L.: 0,28 m; l.: 0,06 m; grosime: 0,03 m);

h) cârlig;

Paragină/Constantinescu 1980, 71-72 și 78 fig. 4/1, 2, 3; 80 fig. 6/1,4; 86 fig. 12.

3. **Coșna cam. Dorna Cândrenilor, jud. Suceava;** descoperire întâmplătoare din 1960; depozitul conținea „unele și piese de hamașament”, dintre care sunt cunoscute doar trei piese:

a) cosor de fier cu spin lateral;

b) seceră de fier;

c) capăc de cădelniță, cu decor ajurat, aparținând unui „tip mai vechi sirian”, databil în sec. VI-VII.

Conform Mitrea 1972, 121, din depozit mai făcea parte și o scăriță de șa.

Datare: sec. X-XI;

Mitrea 1972, 121; Teodor 1980, 95 și 96; fig. 26/4,6; Teodor 1991, 94, 168 și 135 fig. 17/4.

4. **Curcani, jud. Călărași;** descoperire întâmplătoare din anul 1960 cu prilejul unor lucrări de desfundare a terenului pentru plantarea viței de vie, între lacul Topilele și cătunul Sălciara.

Depozitul conținea 11 piese:

a) clește de fierar;

b) daltă;

c) săpăligă, având lipit de partea inferioară un fragment indeterminabil de unealtă;

d) otic;

e) coasă;

f) fragment de coasă;

g) topor de luptă cu tăiș lat, „în evantai”;

h) vârf de săgeată cu toc și aripioare;

i) „amnar fusiform“;

j) cuțit de fier;

k) verigă de fier.

Datare: sec. IX.

Comșa/Deculescu 1972, 469-473; Comșa 1980, 174 fig. 6/6 (pentru c)).

5. Dragosloveni, jud. Vrancea; descoperire întâmplătoare din anul 1963, cu ocazia săpării unor gropi pentru pomi pe teritoriul I.A.S. „Dragosloveni“, pe terasa mijlocie a malului drept al pârâului Râmna, la punctul numit „La aguzi“ sau „La cotul bumbacuii“, în imediata apropiere a unor „complexe din epoca feudală timpurie“; „din cercetările de suprafață și din sondajul efectuat“ în 1965 și în 1967 au rezultat fragmente ceramice ornamentate cu linii incizate, cu linii incizate combinate cu hașuri verticale sau cu linii incizate orizontale și în val, precum și fragmente ceramice lucrate din pastă fină cenușie, cu decor lustruit; „pe pavajul aflat în imediata apropiere a depozitului“ au fost găsite fragmente de ulcioare amforoidale din pastă fină de culoare roz; din relatările descoperitorilor, toate cele „peste 60 de piese“ au fost găsite „grămadă într-o groapă de pom, deci pe o suprafață de 1 m², la o adâncime de cca 0,50-0,60 m, de la nivelul actual al solului“.

a) nicovală masivă, pătrată în secțiune (L: 0,215 m; l.: 0,05-0,10 m);

b) nicovală mică, cu secțiunea ovală (L.: 0,115 m; l.: 0,01- 0,01-0,034 m);

c) ciocan de fierar (L: 0,15);

d) ciocan de fierar (L: 0,095 m);

e) 7 clești de fierar;

f) ciocan „pentru zdrobirea minereului de fier“;

g) cuțit de plug (L: 0,425 m; l.: 0,073; L tăiș: 0,138 m);

h) cuțit de plug (L: 0,303 m; l.: 0,05 m; L tăiș: 0,18 m);

i) 7 brăzdare de plug, cu dimensiuni diferite, „lungimea lor totală variind între 16,5 și 22,5 cm“ (sic!);

k) 5 săpăligi;

l) 2 oticuri „de dimensiuni diferite“;

m) 3 rame de hârleț, „de dimensiuni egale“;

n) 5 seceri;

o) coasă fragmentară (L: 0,235 m; l. tăiș: 0,03 m);

p) „fier de curățat plugul“ (L: 0,225 m);

r) fragmente de cercuri de la găleți de lemn;

s) torți de fier de la găleți de lemn;

ș) topor de luptă cu tăiș lat, bilateral și asimetric (L: 0,135 m; l. tăiș: 0,105 m; h. tăiș: 0,033 m; l.: 0,022 m);

t) topor de luptă cu tăiș lat, „în evantai“ (L: 0,172 m; l. tăiș: 0,08 m; h. tăiș: 0,03 m; l.: 0,22 m; L muchie: 0,026 m);

ț) topor de luptă cu tăiș îngust (L: 0,125 m; l. tăiș: 0,042 m; l corp: 0,019 m);

u) topor de luptă în formă de vârf de lance (L.: 0,265 m; l muchie: 0,022-0,024 m; L lamă: 0,162 m; l lamă: 0,016 m);

v) topor de luptă în formă de vârf de lance (L 0,246 m; L lamă: 0,155 m; l lamă: 0,027 m);

w) vârf de lance (L: 0,182 m; l lamă: 0,027 m);

x) două fragmente de zăbale articulate, una având fixată la capăt o psalie;

y) scăriță de șa fragmentară (h: 0,175 m; l: 0,105 m);

z) scăriță de șa fragmentară (h: 0,10 m; i.: 0,12 m);

a') verigă de fier;

b') piatră de ascuțit de culoare verzuie;

c') cosor de vie cu mâner nituit.

Date: sec. X.

Comșa/ Constantinescu 1969, 425-434 și fig 1-5.

Henning 1987, 96, 122 și pl. 38/16 (pentru c')

6. Obrejița, com. Timboiești, jud. Vrancea; descoperire întâmplătoare, făcută de prof. V. Buzoianu din localitate; depozit format din mai multe piese, dintre care este cunoscută doar o ramă de hârleț.

Date: sec. X.

Comșa 1980, 177 fig. 9/11 și 179, n. 34.

7. Radovanu, jud. Călărași; descoperire întâmplătoare din anul 1964, cu prilejul unor terasări pentru plantarea viței-de-vie, în punctul „capătul Văii Coadelor”, la cca 0,45-0,60 m adâncime pe o suprafață de aproximativ 20 m²; depozit compus din 6 piese:

a) nicovală (L.: 0,19 m; l: 0,005-0,009 m);

b) cuțit de plug (L.: 0,49 m; l: 0,052 m);

c) topor de luptă cu tăiș îngust, bilateral și asimetric (L: 0,225 m; l: 0,045 m);

d) topor de luptă cu lamă lătită la partea inferioară (L: 0,205 m; l: 0,075 m);

e) topor de luptă în formă de vârf de lance (L: 0,235 m; L lamă: 0,145 m; l lamă: 0,027 m; L muchie: 0,065 m);

f) vârf de săgeată cu aripioare (L: 0,08 m; l tub de înmănușare: 0,043 m).

Împreună cu depozitul au fost găsite și fragmente ceramice lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă cu nisip, de culoare roșiatică, cu ornamente din linii incizante orizontal sau din linii incizate orizontal combinate cu linii incizate în val.

Date: sec. X.

Comșa/Gheannopoulos 1969, 617-621 și fig. 1.

8. Răstoaca, com. Milcovul, jud. Vrancea; descoperire întâmplătoare în ruptura unui mal al Putnei sau al Milcovului, făcută în 1968 de elevul Ion Chișu.

Depozitul este compus din 6 piese:

a) cuțit de plug (L: 0,33 m; L lamei: 0,16 m; l max. 0,045 m);

b) cuțit de plug (L: 0,33 m; L lamei: 0,16 m; l lamei: 0,03 m; l mânerului: 0,018 m);

- c) cuțit de plug (L: 0,40 m; L lamei: 0,15 m; l max lamă: 0,05 m);
- d) topor de luptă cu tăiș îngust (L: 0,17 m; L tăiș: 0,042 m);
- e) topor de luptă cu tăiș „în evantai” (L: 0,17 m; L tăiș: 0,03 m);
- f) topor de luptă cu tăiș îngust (L: 0,13 m; L tăiș: 0,105 m).

Date: sec. IX-X.

Paragină 1979, 41-43 și fig. 1 și 2.

9. Rîpa, com. Tîlca, jud. Bihor; descoperire întâmplătoare în punctul „Dealul Morilor”; depozit compus din 5 piese și mai multe fragmente de fier și de bronz:

- a) daltă;
- b) seceră;
- c) cuțit de fier;
- d) „cuțitoaie”;
- e) lingură de fier pentru turnat metalul.

Date: sec. VIII-X.

Dumitrașcu 1978, 69 și fig. 8.

LISTA DESCOPERIRILOR

Brăzdare de plug (A 1 Henning)

1. **Buțuluc, com. Românești, jud. Iași**; exemplar asimetric, fără dimensiuni, datat în secolele V-VII.

Zaharia/Petrescu-Dîmbovița/Zaharia 1970, 173 și urm., pl. XV/22; Teodor 1978, 20; Teodor 1985, 52 fig. 2/14.

2. **București-Băneasa**; exemplar simetric; fără dimensiuni; Neamțu 1975, 63.

3. **Capidava, com. Topalu, jud. Constanța**; exemplar simetric; L: 0,26 m; l.: 0,18 m

Florescu/Florescu/Diaconu 1958, 141, 233 și 234 fig. 117/1.

4. **Căpâlna, com. Sânciori, jud. Alba**; exemplar asimetric găsit pe teritoriul fortificației dacice; fără dimensiuni.

Macrea/Berciu 1965, 228 și 229 fig. 31; Glodariu/Moga 1989, 20.

5. **Căpâlna, com. Sânciori, jud. Alba**, pe Dealul Varului; exemplar simetric, cu fantă la extremitatea manșonului; în colecția Școlii Generale din Căpâlna.

Glodarin/Moga 1989, 32.

6. **Cornățel, com. Urechești, jud. Bacău**, periegheză Gh. Coman în marginea de sud-vest a satului; exemplar simetric.

Coman 1979, 73 și 90 fig. 10/2.

7. **Giurcani, com. Găgești, jud. Vaslui**, periegheză Gh. Coman; exemplar simetric; L.: 0,228 m; asocierea cu o monedă de bronz Ioan Tzimiskes nu este asigurată.

Coman 1979, 90 fig. 10/3.

8. **Grumezoaia, com. Dimitrie Cantemir, jud. Vaslui**; exemplar simetric; fără dimensiuni; datat în sec. IX-XI

Teodor 1980, fig. 25/5.

9. **Lazuri, jud. Satu-Mare**, în bordeiul descoperit în secțiunea III/1979, împreună cu un cercel cu buton stelat și pandantiv semilunar; exemplar asimetric; L.: 0,126 m; l. max.: 0,08; l. manșon: 0,066 ; grosime: 0,007 m; datat în sec. VIII-IX.

Lazin 1981-1982, 137-142 și fig. 1.

10. **Mănăstirea, com. Mălușteni, jud. Vaslui**; exemplar asimetric; fără dimensiuni; datat în sec. IX-X.

Teodor 1973, 224 și 226 fig. 1/4; Teodor 1975, 64 fig. 4/6;

Teodor 1980, 100 fig. 25/6; fig. 54/5.

11. Pogonești, com. Ivești, jud. Vaslui; perieghază S. Cosma și Gh. Coman în 1968, în marginea de nord a cătunului Breaua; exemplar simetric; L.: 0,234 m; datat în sec. VIII-IX.

Coman 1980, 165 și 372 fig. 162/1.

12. Răducăneni, jud. Iași; perieghază Gh. Coman în marginea de sud a satului Bazga, la cca. 400 m de școală; exemplar simetric; L.: 0,320 m; asocierea cu un vârf de săgeată romboidal cu tub de înmănușare nu este asigurată.

Coman 1979, 77 și 90 fig. 10/4.

13. Șieu, jud. Bistrița-Năsăud; exemplar simetric.

Dănilă 1972, 181 și urm., fig. 2; Marinescu/Retegan 1979, 257.

14. Șimonești, jud. Harghita; în bordeiul 11, împreună cu fragmente de vase lucrate cu mâna și la roata cu turație lentă, ultimele decorate cu linii incizante în val și orizontal, precum și cu mai multe vase lucrate cu roata rapidă și cu mâna; găsit lângă peretele nordic al bordeiului; L.: 0,13 m; l.: 0,07 m; sec. VIII; Székely 1988, 174 și fig. 16/7; Székely 1973, 221.

15. Tâlmăciu, jud. Sibiu, exemplar simetric; Muzeul Brukenthal inv. 13079.

Pârvan 1982, 282 și fig. 339.

16. Tâlmăciu, jud. Sibiu, exemplar simetric; Muzeul Brukenthal inv. 13081.

Pârvan 1982, 282 și fig. 339.

17. Transilvania (nedef.); exemplar asimetric

Pârvan 1982, 282 și fig. 339.

Clești de fier

18. Șuletea, jud. Vaslui (cf. Coman 1980, 143, a fost descoperit într-una din perieghazele efectuate în 1949 și 1960 de către Gh. Coman în localitatea Giurcani, com. Găgești, jud. Vaslui); datat în sec. VII-IX (cf. Coman 1980, 143, în sec. XII-XIII)

Teodor 1978, 77; Teodor 1980, 65 și fig. 29/4; Coman 1979 b, 88; Coman 1980, 143 și 364 fig. 154/6.

Coase (15 Henning)

19. Bucov, com. suburbană Ploiești, jud. Prahova; în bordeiul 16 din punctul Tioca, împreună cu un fragment de castron din pastă fină roz și o oală lucrată cu roata cu turație lentă, decorată cu incizii orizontale și hașuri oblice; fragment de coasă; datat în sec. IX.

Comșa 1978, 18-19, 28 și 48 fig. 30/5.

20. Gârbovăț, com. Ghidigeni, jud. Galați, împreună cu o seceră, cosoare de vie, un topor cu lamă îngustă și două cuțite de fier (dar asocierea lor în același complex nu este asigurată); lamă de coasă fragmentară; datată în sec. X-XI.

Spinei 1985, 183 fig. 11/11.

Cosoare (G 4b Henning)

21. **Jariștea, com. Vrancea**; descoperire întâmplătoare; L.: 0,407 m; L. lamei: 0,18 m; l. lamei: 0,038 m; lama și proeminența laterală sunt decorate cu incizii curbe întrerupte de puncte; datat în sec. X-XI.

Paragină 1978, 82-83 și fig. 1.

Cuțite de plug

22. **Dăbăca, jud. Cluj**, în „Cetate”; fragment de cuțit plug (E 1 Henning); datat în sec. IX-X

Pascu & al. 1968, 158-159 și fig. 8/6; Henning 1987, 121.

23. **Tulcea, jud. Tulcea**, în locuința nr. 2, împreună cu o teslă (otic?), un cuțit de fier, un „mojar și un frecător” și 15 amfore decorate cu rune și litere grecești; cuțit de plug (E 3 Henning); L.: 0,37 m; l.: 0,085 m; datat în sec. X-XI.

Vasiliu 1980, 441 și urm.; 443; 444 pl. V/3.

Nicova e

24. **Bucov, com. suburbană Ploiești, jud. Prahova**, bordeiul 12 din punctul Tioca; exemplar cu secțiune rectangulară, găsit împreună cu un fragment ceramic pictat cu cenușiu închis; datat în sec. VIII.

Comșa 1978, 19, 94 și 52 fig. 34/9.

25. **Bucov, com. suburbană Ploiești, jud. Prahova**; bordeiul 12 din punctul Tioca; exemplar cu secțiune ovală, găsit împreună cu un fragment ceramic pictat cu cenușiu închis; datat în sec. VIII

Comșa 1978, 19, 94 și 52 fig. 34/11.

26. **Pietroasa, com. Câmpineanca, jud. Vrancea**; în punctul „Grind” („La Negoită”), în strat (cf. Mitrea 1974, 78 n. 31: la suprafață, cu prijejul desfundării terenului pentru vie); exemplar cu secțiune pătrată; L.: 0,18 m; l.: 0,09 m; baza: 0,065 X 0,065 m; găsită împreună cu un topor cu tăiș îngust; datată în sec. X-XI.

Mitrea/Nămoloșanu 1974, 61-69 și fig. 7/4.

Oticuri

27. **Birlălești, com. Epureni, jud. Vaslui**; datat în sec. VII-IX

Teodor 1975, 164; Teodor 1980, 65 și fig. 25/4.

28. **Cociu, com. Motoșeni, jud. Bacău**; perieghetză la cca. 300 m vest de sat, la capătul unui bot de deal; asocierea exemplarului cu trei cosoare și un topor de fier, precum și cu mai multe vârfuri de săgeți romboidale nu este asigurată.

Coman 1979 a, 74 și 91 fig. 11/6.

29. **Dridu, jud. Ialomița**; în așezare (în strat?); considerat „toporaș cu înmănușare verticală”

Zaharia 1967, 94-95 și 128 fig. 54/7.

30. **Mălușteni, jud. Vaslui**; exemplar datat în sec. VII-IX

Teodor 1980, 65 și fig. 25/3.

„Rame de hârleț” (brăzdare de plug în formă de hârleț)

31. **Bucov, com. suburbană, jud. Prahova**; în casa nr. 6 din punctul Tioca, împreună cu un zurgălău de bronz, cu fragmente de ceramică fină pictată cu roșu-brun și cu un castron din pastă fină cenușie cu decor lustruit; datat în a doua jumătate a sec. IX.

Comșa 1978, 45 și 48 fig. 30/9; Comșa 1980, 177 fig. 9/6.

32. **Capidava, com. Topalu, jud. Constanța**, în locuința nr. 6 din sectorul III, împreună cu un umbo de scut „probabil scos, cu ocazia vreunei gropi (sic!), din stratul inferior și întrebuințat în scopuri practice” și cu bucăți de tablă de fier; considerat fier de plug „de tip meridional”; L.: 0,26 m; l.: 0,18 m.

Florescu/Florescu/Diaconu 1958, 141, 234 fig. 117/2.

33. **Capidava, com. Topalu, jud. Constanța**, într-un bordei din nivelul IV; pe ramă se mai păstrează urme de fibră lemnoasă; datat în sec. X-XI.

Florescu/Cheluță-Georgescu 1974, 431 și 434 pl. IV/7.

34. **Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea**; fără dimensiuni

Ștefan/Banea/Comșa/Comșa 1967, 57 și urm., 59 fig. 36.

35. **Poienеști, jud. Vaslui**, (cf. Coman 1979 b, 187 provine de la Sărățeni, com. Murgeni, jud. Vaslui); descoperire întâmplătoare

Neamțu 1975, 195 fig. 48/2; Coman 1979 b. 187.

36. **Suceava, jud. Suceava, Muzeul Suceava inv. 2270.**

Neamțu 1975, 195 fig. 48/9.

37. **Vaslui, jud. Vaslui**; fără dimensiuni

Neamțu 1975, 201 și 195 fig. 48/6.

38. **Vaslui, jud. Vaslui**; fără dimensiuni

Neamțu 1975, 201 și 195 fig. 48/6.

Seceri (H 2 Henning)

39. **Birlălești, com. Epureni, jud. Vaslui**; fragment de seceră; datată în sec. X-XI.

Spinei 1985, 183 fig. 11/10.

40. **Gimbaș, com. suburbană Aiud, jud. Alba**, în mormântul V; seceră așezată între bazin și torace; L.: 0,197 m; L. mâner: 0,09 m; l. lamă: 0,028 m.

Horedt 1958, 98 și 77 fig. 14/16.

41. **Izvoru, com. Gogoșari, jud. Giurgiu**, în mormântul 108; seceră de fier cu mâner de lemn, între humerus și torace, împreună cu o monedă de epocă constantinopolitană, învelit într-o bucată de pânză, un amnar și mărgelile colorate.

Mitrea 1989, 167 și 168 fig. 19/108.1.

42. **Izvoru, com. Gogoșari, jud. Giurgiu**, în mormântul 129; partea inferioară (cu mânerul) a unei seceri de fier, așezată în zona toracelui, împreună cu un vas lucrat la roată cu turații lente, decorat cu incizii în val.

Mitrea 1989, 171 și 173 fig. 23/129.2.

43. **Izvoru, com. Gogoșari, jud. Giurgiu**, în mormântul 198; seceră de fier, așezată pe pânțe, împreună cu un vas lucrat cu roata cu turații lente, decorat cu incizii orizontale și în val, precum și cu împunsături de pieptene.

Mitrea 1989, 189, 188 fig. 34/198.2.

44. **Obîrșia Nouă, com. Obîrșia, jud. Olt**, într-un mormânt de înhumatie; datată în sec. VIII-IX.

Toropu/Stoica 1972, 171 și 174 fig. 10/2.

45. **Obîrșia Nouă, com. Obîrșia, jud. Olt**, într-un mormânt de înhumatie; datată în sec. VIII-IX.

Toropu/ Stoica 1972, 171 și 174 fig. 10/3.

46. Obirșiu Nouă, com. Obirșia, jud. Olt, într-un mormânt de înhumăție; seceră fragmentară; datată în sec. VIII-IX.

Toropu/Stoica 1972, 171.

47. Sărățeni, com. Murgeni, jud. Vaslui; periegează Gh. Coman din 1951, în fața școlii generale; asocierea secerii cu un topor de fier, datat în sec. IX-X, nu este asigurată.

Coman 1980, 190 și 374 fig. 164/2

48. Sighișoara, jud. Mureș, din așezarea din punctul „Dealul Viilor”, datând din sec. VII-VIII; împreună cu un tipar de bronz pentru aplici, cu decor zoomorf.

Baltag 1979, 77-84 și pl. XLV/3.

49. Sultana, com. Mănăstirea, jud. Călărași, în mormântul 62; seceră cu mâner de lemn, așează în zona picioarelor, găsită împreună cu un cercel de bronz, precum și cu un vas lucrat din pastă fină cenușie, cu diametrul maxim deasupra mijlocului înălțimii și cu decor lustruit; datat în sec. VIII.

Mitrea 1988, 115 și 131 pl. 8/62

50. Teiuș, jud. Alba, în mormântul 5.

Erdélyi 1975, 162 fig. 7.

Sfredele

51. Bucov, com. suburbană Ploiești, jud. Prahova, în dependența nr. 2 din punctul Rotari, împreună cu fragmente de lipitură cu urme de nuiiele și „litere chirilice”, un ciocan de fier, un amnar, două vârfuri de săgeți foliacee, vase lucrate la roată cu buza decorată cu incizii în val, un fragment de vas lucrat din pastă fină cenușie (cărui, foarte probabil, îi aparține un alt fragment cu o șampilă în relief, reprezentând o cruce înscrisă în cerc, având capetele bifurcate) și un fragment de amphoridion din pastă fină gălbuie; considerat o uneltă pentru scobit lemnul; datat în sec. X

Comșa 1978, 61 și 53 fig. 35/1.

52. Dridu, jud. Ialomița, în așezare (în strat?); considerat „instrument de scobit lemnul”; datat în sec. X-XI.

Zaharia 1967, 94 și urm.; 127 fig. 53/6.

Topoare de luptă cu tăiș îngust (II Ruttkay)

53. Arbore, jud. Suceava; fără dimensiuni

Teodor 1970, 108; Teodor 1980, fig. 30/5.

54. Bîrlălești, com. Epuren, jud. Vaslui; periegează și sondaj arheologic Gh. Coman din 1950 și 1963, în punctul „Stanția”; exemplar cu L.:0,147 m; asocierea sa cu 3 vârfuri de lance și un vârf de săgeată romboidal nu este asigurată.

Coman 1980, 130 și 364 fig. 154/1.

55. București-Tel, într-un mormânt de călăreț, împreună cu o sabie de fier, o zăbală de fier articulată cu inele la capete și o scărișă de șa; datat în sec. X.

Morintz/Rosetti 1959, 34 și pl. XXXIII/3.

56. Fedești, com. Șuletea, jud. Vaslui; fără dimensiuni; datat în sec. VIII-IX.

Teodor 1980, 65 fig. 30/3.

57. Girbovăț, com. Ghidigeni, jud. Galați, împreună cu o lamă de coasă fragmentară, o seceră, două cosoare și două cuțite de fier, deși asocierea lor nu este asigurată; datat în sec. X-XI.

Spinei 1985, 183 fig. 11/14.

58. Greuca, jud. Giurgiu, în punctul „La Țigănie”; perieghază și săpătură de salvare, pe marginea terasei inferioare a lacului, împreună cu un „inel de tâmplă lucrat din sârmă subțire de bronz. O extremitate este boantă, iar cealaltă ascuțită. Lângă acest vârf se află pe sârmă o mică sferă neornamentală, din același metal”; exemplar de fier (L.: 0,245 m); datat în sec. IX-X.

Săpături 1955, 431 și urm.; 434 fig. 13 și 437 fig. 16.

59. Hangu, jud. Neamț; fără dimensiuni; datat în sec. IX-X.

Teodor 1969, 202; Teodor 1970, 108; Teodor 1980, 65 și fig. 30/1.

60. Horga, com. Epureni, jud. Vaslui; perieghază Gh. Coman din 1960, pe lângă biserică și în jurul școlii generale; fără dimensiuni

Coman 1980, 131 și fig. 154/3.

61. Nănești, com. Parincea, jud. Bacău; fără dimensiuni; datat în sec. X-XI.

Teodor 1980, fig. 30/2.

62. Pietroasa, com. Cîmpineanca, jud. Vrancea, în punctul „Grind” sau „La Negoită”, în strat; exemplar de fier (L.: 0,19 m; l.: 0,03 m) găsit împreună cu o nicovală cu secțiunea pătrată; datat în sec. X-XI.

Mitrea/Námoloșanu 1974, 61-69 și fig. 7/3.

63. Sărățeni, com. Murgeni, jud. Vaslui; perieghază Gh. Coman din 1951 în fața școlii generale; fără dimensiuni; datat în secolele IX-X.

Coman 1980, 190 și 364 fig. 154/4.

Topoare de luptă cu tăiș lat, „în evantai”

64. Tăvădărești, com. Dealu Morii, jud. Bacău; fără dimensiuni; datat în sec. X-XI.

Teodor 1980, 95 și fig. 30/4.

Topoare de luptă în formă de vârf de lance.

65. Așel, jud. Sibiu; descoperire întâmplătoare din 1973; exemplar din fier, cu gaura de fixare ovală, cu marginile laterale lăpte; L.: 0,224 m; L. lamei: 0,137 m; L. muchie: 0,067 m; D. gaură transversală: 0,204 X 0,019 m; grosime pereți laterali: 0,0022 - 0,0031 m; l. muchie: 0,0136 - 0,016 m; grosime muchie: 0,0136 - 0,0126 m; lățime lamă: 0,02 m; grosimea lamei: 0,011 m; datat în sec. X.

Blăjan/Stoicovici 1980, 179-180 și fig. 1 și 2/1.

66. Bucușești-Văcărești; descoperire întâmplătoare; l. muchie: 0,025 - 0,0165 m, cu secțiune rectangulară; ceafa: 0,009 - 0,011 m; L.: 0,278 m; L.: muchie: 0,078 m; L. lamei: 0,018 m; l. lamei: 0,024 m; grosimea lamei: 0,014 m; datat în sec. X.

Blăjan/Stoicovici 1980, 181 și fig. 2/2.

Vârfuri de lance

67. **Gîmbaș, com. suburbană Aiud, jud. Alba**, într-un mormânt izolat unde sse asociat (dacă nu este vorba de inventarele mai multor morminte amestecate), cu un alt vârf de lance ajurat și cu un topor de luptă cu tăiș îngust.

Hordet 1958, 95 și urm., 96 n. 1; 68 fig. 9a/11.

Vârfuri de săgeată cu aripioare (I Ruttkay)

68. **Castelu, jud. Constanța**, în mormântul 21, în urnă, vas lucrat la roata cu turatie lentă, din pastă amestecată cu nisip, de culoare brună cu pete castanii, având diametrul maxim în jumătatea superioară și decorat cu incizii orizontale.

Rădulescu/Harțuchi 1967, 20; pl. VI/M21.

69. **Castelu, jud. Constanța**, în mormântul 86, în urnă, vas lucrat la roata cu turație lentă, din pastă amestecată cu nisip, de culoare gălbuie cu pete fumurii, având diametrul maxim în jumătatea superioară, decorat cu incizii orizontale și hașuri oblice.

Rădulescu/Harțuchi 1967, 47 și urm; pl. IX/M 86.

70. **Gura Idrici, com. Roșiești, jud. Vaslui**, în locuința nr. 2, împreună cu un fragment de *seceară* și cu un vas lucrat la roata cu turație lentă, din pastă amestecată cu nisip, de culoare negricioasă, având diametrul maxim în jumătatea superioară, decorat cu incizii orizontale, precum și cu fragmente decorate cu incizii în val pe buză, cu incizii orizontale, în val și împunsături de pieptene pe corpul vasului; datat în sec. VIII - IX.

Teodor/Maxim-Alaiba 1983, 468 și 465 fig. 1/10.

71. **Dăbâca, jud. Cluj**, în „Cetate”; sub stratul de arsură scurs după distrugerea palisadei spre interiorul incintei; datat în sec. X.

Pascu & al. 1968, 162 și fig. 4/15.

72. **Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea**, la „Bisericuță”; datat în sec. X - XI.

Barnea 1973, 302 și fig. 6/6.

73. **Șuletea, jud. Vaslui**, în punctul „Siliște”; datate „la începutul epocii migrațiilor”.

Șantierul 1951, 223 fig. 4/4.

74. **Șuletea, jud. Vaslui**, în punctul „Siliște”; datate „la începutul epocii migrațiilor”.

Șantierul 1951, 223 fig. 4/5.

Zăbale cu psalil

75. **Grozești, jud. Iași**, într-un mormânt de călăreț; datat în sec. X.

Spinei 1985, 113 și fig. 29/7.

76. **Șiclău, com. Grăniceri, jud. Arad**, în punctul „Gropoiaie”, în mormântul nr. 1, împreună cu aplici de bronz lacrimaforme; datat în sec. X.

Rusu/Dömer 1962, 707 și 706 fig. 2.

LISTA LUCRĂRILOR CITATE

- Balint 1989 — Cs. Bálint, *Die Archäologie der Steppe*, Wien, Köln 1989.
- Baltag 1979 — Gh. Baltag: *Marisia*, 9, 1979, pp. 75-106.
- Băneasa 1973 — I. Băneasa: *Materiale*, 10, 1973, pp. 291-331.
- BL — *Basiliacorum Libri LX*, ed. G. E. Heimbach, t. I-II, Leipzig 1840.
- Bejan 1983 — A. Bejan: *Acta MN*, 20, 1983, pp. 489-498.
- Beranová 1980 — Magdalena Beranová *Zemědělství starých slovani* Praga 1980.
- Besevliev 1963 — V. Besevliev *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin 1963.
- Bialekova 1981 — Darina Bialekova *Davne slovanské kovnictvo*, Bratislava 1981.
- Blăjan/Stoicovici 1980 — M. Blăjan, E. Stoicovici: *Apulum*, 18, 1980, pp. 179-183.
- Brătianu 1940 — Gh. Brătianu, in *Recueil d'édité à mémoire du Prof. Peter Nilkov*, Sofia 1940 pp. 30-36.
- Cankova - Petkova 1968 — G. Cankova-Petkova: *Byzantinische Forschungen*, 3, 1968, pp. 80-113.
- Cilinska 1975 — Zlata Cilinska: *SlovArch*, 23, 1975, 1, pp. 63-96.
- Ciugudeanu 1974 — H. Ciugudeanu: *SCIV*, 25, 1974, 3, pp. 457-459.
- Coman 1979 a — Gh. Coman: *Acta MM*, 1, 1979, pp. 71-100.
- Coman 1979 b — Gh. Coman: *Carpica*, 11, 1979, pp. 181-216.
- Coman 1980 — Gh. Coman: *Statuarile și continuitate. Repertoriul arheologic al Jud. Vaslui*, București 1980.
- Comșa 1959 — Maria Comșa: *SCIV*, 10, 1959, 1, pp. 65-80.
- Comșa 1971 — Maria Comșa: *RESEE9*, 1971, 3, pp. 377-390.
- Comșa 1978 — Maria Comșa *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești)*, București 1978.
- Comșa 1980 — Maria Comșa: *Pontica*, 13, 1980, pp. 164-184.
- Comșa 1982-1984 — Maria Comșa: *Strom Focșani*, 5-7, 1982-1984, pp. 39-44.
- Comșa/Constantinescu 1969 — Maria Comșa, Gh. Constantinescu: *SCIV*, 20, 1969, 3, pp. 425-436.
- Comșa/Deculescu 1972 — Maria Comșa, C. Deculescu: *SCIV*, 23, 1972, 3, pp. 469-473.
- Comșa/Gheanopoulos 1969 — Maria Comșa, Elena Gheanopoulos: *SCIV*, 20, 1969, 4, pp. 617-621.
- Comșa & al. 1962 — Maria Comșa și al.: *Materiale*, 8, 1962, pp. 649-660.
- Dănilă 1972 — S. Dănilă: *Arhiva someșană*, 1, 1972, pp. 181 sq.
- Diaconu/Diaconu 1962 — Gh. Diaconu, P. Diaconu: *SCIV*, 13, 1962, 1, pp. 165-172.
- Diaconu 1972 — P. Diaconu: *Dacia N.S.*, 16, 1972, pp. 317-323.
- Dolinescu-Ferche/Constantiniu 1981 — Suzana Dolinescu-Ferche, M. Constantiniu: *Dacia N.S.*, 25, 1981, pp. 289-329.
- Donceva-Petkova 1991 — Ljudmila Donceva-Petkova, in *Die Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur und ihrer Varianten*, Budapest 1990, pp. 77-99.
- Dumitrașcu 1978 — S. Dumitrașcu: *Crisia*, 8, 1978, pp. 51-111.
- Erdelyi 1975 — I. Erdelyi: *Etnographia*, 86, 1975, 1, pp. 143-196.

- Fiedler 1992 — Uwe Fiedler — *Studien zu Gräberfeldern des 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Bonn 1992.
- Florescu/Florescu/Diaconu 1958 — Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu — *Capidava I*, București 1958.
- Florescu/Cheluș-Georgescu 1974 — R. Florescu, N. Cheluș-Georgescu: *Pontica*, 7 1974, pp. 417-435.
- Glodariu/Moga 1989 — I. Glodariu, V. Moga *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989.
- Harŭuchi/Anastasiu/Broscaŭean 1967 — N. Harŭuchi, F. Anastasiu, I. Broscaŭean: *Danubius I*, 1967, pp. 137-178.
- Henning 1981 — J. Henning, in *Pilska-Preslav, Slaviani i nomadi VI-XII v.*, vol. III, Sofia 1981, pp. 66-70.
- Henning 1987 — J. Henning *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*, Berlin 1987.
- Horedt 1956 — K. Horedt: *SCIV*, 7, 1956, 3-4, pp. 393.
- Horedt 1958 — K. Horedt *Contribuŭii la istoria Transilvaniei in secolele IV-XIII*, București 1958.
- Horedt 1979 — K. Horedt *Morești, Grabungen in einer vor- und frühgeschichtliche Siedlung in Siebenbürgen*, București 1979.
- Horedt 1986 — K. Horedt *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, Bonn 1986.
- Kajdan/Litavrin/Udalŭova 1961 — A. P. Kajdan, G. G. Litavrin, Z. D. Udalŭova: *Probleme de istorie*, 3, 1961, pp.
- Kirpicnicov 1973 — A. N. Kirpicnicov: *Arheologiya SSSR*, E-56, Leningrad 1973, pp. 11.
- Kolias 1988 — T. Kolias *Byzantinische Waffen*, Viena 1988.
- Lazin 1981 - 1982 — Gh. Lazin: *StCom Satu Mare*, 5-6, 1981-1982, pp. 137-142.
- Macrea/ Berciu 1965 — M. Macrea, I. Berciu: *Dacia N. S.*, 9, 1965, pp. 201-231.
- Marinescu/Retegan 1979 — G. Marinescu, A. Retegan: *SCIVA*, 30, 1979, 2, pp. 253-260.
- Matei/Iambor 1980 — S. Matei, P. Iambor: *ActaMN*, 17, 1980, pp. 507-516.
- Micheev 1968 — V. K. Micheev, SA, 2, 1968, p. 297-300.
- Mitrea 1988 — B. Mitrea: *Dacia N. S.*, 32, 1988, pp. 91-139.
- Mitrea 1989 — B. Mitrea: *Dacia N. S.*, 33, 1989, pp. 145-219.
- Mitrea 1972 — I. Mitrea: *Carpica*, 5, 1972, pp. 115-132.
- Mitrea 1974 — I. Mitrea: *Crisia*, 4, 1974, pp. 73-87.
- Mitrea 1980 — I. Mitrea: *Carpica*, 12, 1980, pp. 55-142.
- Mitrea/Nămoloșanu 1974 — I. Mitrea, V. Nămołoșanu: *Studii și cercetări știinŭifice*, Bacău, 1974, pp. 61-85.
- Morintz/Rosetti 1959 — S. Morintz, D. V. Rosetti, in *București de odinioară in lumina săpăturilor arheologice*, București 1959, pp.
- Nania 1969 — I. Nania: *StCom Pitești*, 2, 1969, pp. 117-132.
- Neamŭu 1975 — V. Neamŭu *La technique de la production céramique en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, București 1975.
- Olteanu 1974 — S. Olteanu: *MN*, 1, 1974, pp. 35-55.
- Olteanu 1983 — Ș. Olteanu *Societatea românească la cumpăna de milenii (secolele VIII-XI)*, București 1983.
- Paragină 1978 — A. Paragină: *StCom Focșani*, 1, 1978, pp. 82-83.
- Paragină 1979 — A. Paragină: *StCom Focșani*, 2, 1979, pp. 41-43.
- Paragină/Constantinescu 1980 — A. Paragină, Gh. Constantinescu: *StCom Focșani*, 3, 1980, pp. 71-87.
- Pascu & al. 1968 — Ș. Pascu, M. Rusu, N. Edroiu, P. Gyulai, V. Wollmann, Ș. Matei: *ActaMN*, 5, 1968, pp. 153-202.
- Părvan 1982 — V. Părvan *Getica, o protoistorie a Daciei*, București 1982.
- Pohl 1988 — W. Pohl *Die Avaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, München 1988.

- Popescu 1968
Rădulescu/Harjuchi 1967
- Rusu 1962
Rusu/Dörner 1962
Ruttkay 1982
Săpătură 1955
Sergheraert 1960
Siuziumov 1959
Spinei 1985
- Spinei 1990
Stepi 1981
- Székely 1973
Székely 1988
Santierul 1951
Ștefan/Banea/Comșa/
Comșa 1967
Teodor 1965
Teodor 1968
Teodor 1969 a
Teodor 1969 b
Teodor 1970
Teodor 1973
Teodor 1975
- Teodor 1978
- Teodor 1980
- Teodor 1981
- Teodor 1983
- Teodor 1985
Teodor 1991
- Teodor/Maxim-Alaiba 1983
- Tocik 1963
Toropu/Stoica 1972
Toropu 1976
- Trugly 1987
Vasilii 1980
Viznatieva 1981
- Wendel 1981
- Winkler & al. 1977
- D. Popescu: SCIV, 19, 1968, 4, pp. 688-698.
— A. Rădulescu, N. Harjuchi, *Cimentul feudal timpuriu de la Castelu, Constanța* 1967.
— M. Rusu: Dacia N.S., 6, 1962, pp. 269-292.
— M. Rusu, E. Dörner: *Materiale*, 8, 1962, pp. 705-711.
— A. Ruttkay: SlovArch, 30, 1982, 1, pp. 165-198.
— ***: SCIV, 6, 1955, 3-4, pp. 411.
— G. Sergheraert, *Slimon le Grand*, Paris 1960.
— M. I. Siuziumov: VV, 15, 1959, pp. 33-49.
— V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași 1985.
— V. Spinei: ArhMold 13, 1990, pp. 105-148.
— *Stepi Evrazii v epohu srednevekovia*, sub red. S. A. Pletneva, Moscova 1981.
— Z. Székely: *Materiale*, 10, 1973, pp. 219-224.
— Z. Székely: SCIVA, 39, 1988, 2, pp. 169-198.
— ***: SCIV, 2, 1951, pp. 217.
— Gh. Ștefan, I. Banea, M. Comșa, E. Comșa *Dinogetia I*, București 1967.
— Dan Gh. Teodor: Dacia N.S., 9, 1965, pp. 325-335.
— Dan Gh. Teodor: SCIV, 19, 1968, 2, pp. 227.
— Dan Gh. Teodor: MemAnt, 1, 1969, pp. 181.
— Dan Gh. Teodor: Carpica, 2, 1969, pp. 353.
— Dan Gh. Teodor: SCIV, 21, 1970, 1, pp. 97.
— Dan Gh. Teodor: Terra nostra, 3, 1973, pp. 223-232.
— Dan Gh. Teodor, in *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București 1975, pp. 155-170.
— Dan Gh. Teodor *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași 1978.
— Dan Gh. Teodor *The East-Carpathian Area of Romania in the V-XIth centuries A. D.*, BAR Int. Series, 81, 1980.
— Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e. n.*, Iași 1981.
— Dan Gh. Teodor, in *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, vol. I, Buzău 1983, pp. 104-113.
— Dan Gh. Teodor: ArhMold, 10, 1985, pp. 50-73.
— Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași 1991.
— Dan Gh. Teodor, Ruxandra Maxim-Alaiba: *Materiale*, 15, 1983, pp. 464-469.
— A. Tocik: ArchRozhl, 15, 1963, pp. 591-624.
— O. Toropu, O. Stoica: Dacia N.S., 16, 1972, pp. 163-188.
— O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traniană sud-carpatică (sec. III-XI)*, Craiova 1976.
— A. Trugly: SlovArch, 35, 1987, 2, pp. 262.
— I. Vasilii: Peuce, 8, 1980, pp. 437-449.
— I. Viznatieva, in *Pliska-Preslav. Slaviani i nomadi VI-XI v.*, vol. III, Sofia 1981, pp. 84-89.
— M. Wendel, in *Pliska-Preslav. Slaviani i nomadi VI-XI v.*, vol. III, Sofia 1981, pp. 90-92.
— I. Winkler, M. Takacs, Gh. Păuș: ActaMN, 14, 1977, pp. 269-283.

- Zaharia 1967 — Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formarea poporului român*, București 1967.
- Zaharia 1977 — Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în sec. VII-VIII* (Cîmățirul nr. 2 de la Bratel), București 1977.
- Zaharia/Petrescu-Dâmbovița/ — N. Zaharia, M. Petrescu - Dâmbovița, Em.
Zaharia 1970 Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București 1970.
- Zlatarski 1960 — D. Zlatarski: Izvestiia na Vamenskoto arheologicesko družestvo, 11, 1960, pp. 103-108.

FRÜHMITTELALTERLICHE HORTFUNDE MIT EISERNEN WERKZEUGEN UND WAFFEN AUS RUMÄNIEN

Die frühmittelalterlichen Hortfunde stellen einen der bedeutendsten Fundtypen der Archäologie der 2. Hälfte des I. Jahrtausends n. Chr. dar, weil sie funktionell verschiedene Stücke enthalten, die auch in Grubenhütten — oder Grabinventarien entdeckt wurden. Das chronologische Verhältnis zwischen den Elementen dieser Hortfunde oder zwischen den Stücken und dem Hortfund selbst spricht für die Bedeutsamkeit dieser Komplexe in der Archäologie des Frühmittelalters. Die Hortfunde datierte man bislang aufgrund der Analogien mancher Bestandteile (von allem der Waffen) ins 10. Jh. und betrachtete sie als Gemeingüter der Dorfgemeinschaften der Dridu-Kultur.

Um zwischen den Hortfunden und den Inventarien anderer archäologischen Komplexe zu entscheiden, schlagen die Verfasser die folgende Definition vor: Hortfund ist der archäologische Fund mit genügenden Bestandteilen (d. h. Werkzeuge oder Waffen), die zusammen, in demselben Befund entdeckt wurden und irgendeinem Grubenhütten — oder Grabinventar nicht zugeschrieben werden können. Die Verfasser prüfen die archäologischen Daten über die Hortfunde mit dieser Definition über und trennen drei Datenstufen für die folgende Analyse.

Die Seriation der Funde von diesem Type (Abb. 2 und 3B) oder der Hortfunde (im strengsten Sinn des Wortes) (Abb 3A) weist auf zwei Assoziationsgruppen hin, die vor allem landwirtschaftliche Werkzeuge (Pflugschar, Pflugreutel, Sichel, Sense und Hacke) und bzw. Waffen (Lanzenspitze und verschiedene Streitlätze) enthalten. Diese Gruppen können die Verfasser auch durch die Zahl der Stücke für jeden Typ voneinander unterscheiden: die landwirtschaftlichen Werkzeuge treten hauptsächlich in je 3, 5 oder 7 Stücken auf, die Waffen aber besonders in nicht mehr als je 2 Stücken.

Eine ähnliche innere Gliederung ist auch für die Hortfunde aus Nordostbulgarien typisch, die in die 8-9. Jh. datiert wurden. Nach der Analyse jedes Werkzeugs — oder Waffentyps, konnten die Verfasser bemerken, daß die Mehrheit der Bestandteile der ersten Assoziationsgruppe (wie z. B. die Sichel, die Hacken von den Typen K 10 und K 11 Henning, der Pflugschar, der Pflugreutel, aber auch die Zange) vor allem ins 8. Jh., die datierbaren Stücke der zweiten Assoziationsgruppe aber nur ins 9. Jh. (die Streitlätze mit asymmetrischer Klinge,

die Lanzenspitze, das Sech und der Amboß) zu datieren sind. Es gibt kein nur ins 10. Jh. datierbares Stüek.

Es folgt daraus, daß die obenerwähnten alten Datierung und Interpretation der Hortfunde abgewiesen werden könnten. Das nur wenige vergleichbaren Werkzeuge oder Waffen außerhalb der Hortfunde auftreten, die meisten Analogien aber sowohl für ihre innere Gliederung als auch für jeden Werkzeugs — oder Waffentyp aus Nordostbulgarien, aus der Nähe der Herrschaftszentren von Pliska und Preslav stammen, würde man diese Hortfunde als Privateigentum oder Akkumulation nicht nur der Produktionsmittel, sondern auch der Herrschaftszeichen betrachten. Diese Hypothese könnte auch der Zustand unterstützen, daß zu derselben Zeit das byzantinische Embargo für Waffen und Eisen in Kraft trat (*Basilicorum lib.* XIX, 1, 84). Die Handelssperrung könnte folglich die Akkumulation dieser Bestandteile der Hortfunde erklären, die ins IX. Jh. datierbar sind. Das Auftreten der Reiterwaffen und der Handwerksinstrumenten, die vor allem ins 9. Jh. datierbar sind, könnte auf die Zugehörigkeit der Hortfunde zu einer besonderen „Adelsklasse“ (wie die Tarkhane aus der Inschriften der Zeit Khan Omurtag) hinweisen.

Wie auch es wäre, könnte die Verbergung der Hortfunde in Verbindung mit dem bulgarisch-byzantinischen Krieg aus den letzten Jahren des 9. Jhs. und mit den Streifzügen der Magyaren und der Petschenegen im ersten Drittel des X. Jhs. stehen, da die Hortfunde kein genau nur ins 10. Jh. datierbares Stück enthalten.

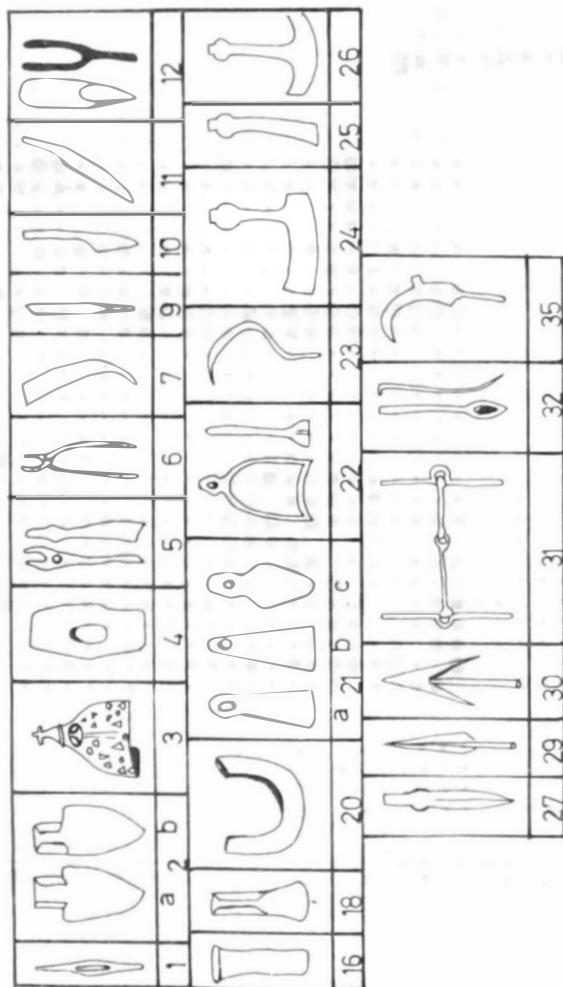

Fig. 1 — Principalele tipuri de piese componente ale depozitelor de unelte și arme medievale timpurii și ale descoperirilor similare de pe teritoriul României.

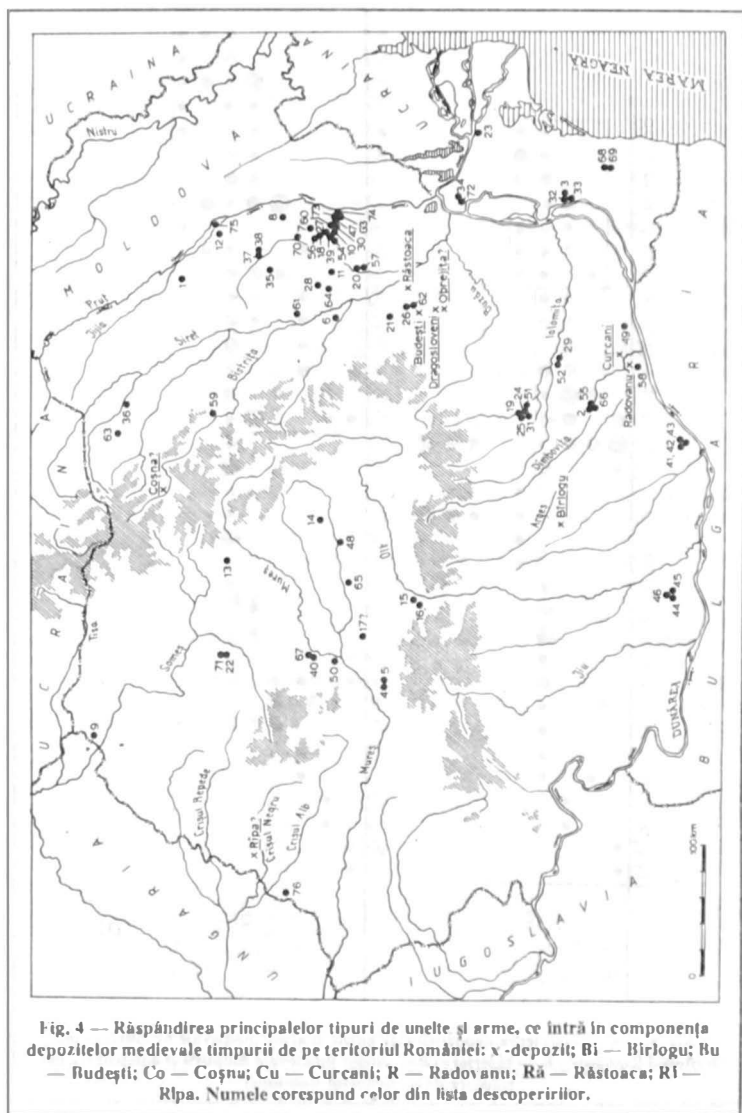

Fig. 4 — Răspândirea principalelor tipuri de unelte și arme, ce intră în componența depozitelor medievale timpurii de pe teritoriul României: x - depoziti; Bi — Birlogu; Bu — Budești; Co — Coșna; Cu — Curcani; R — Radovanu; Ră — Râstoaca; Ri — Rîpa. Numele corespund celor din lista descoperirilor.

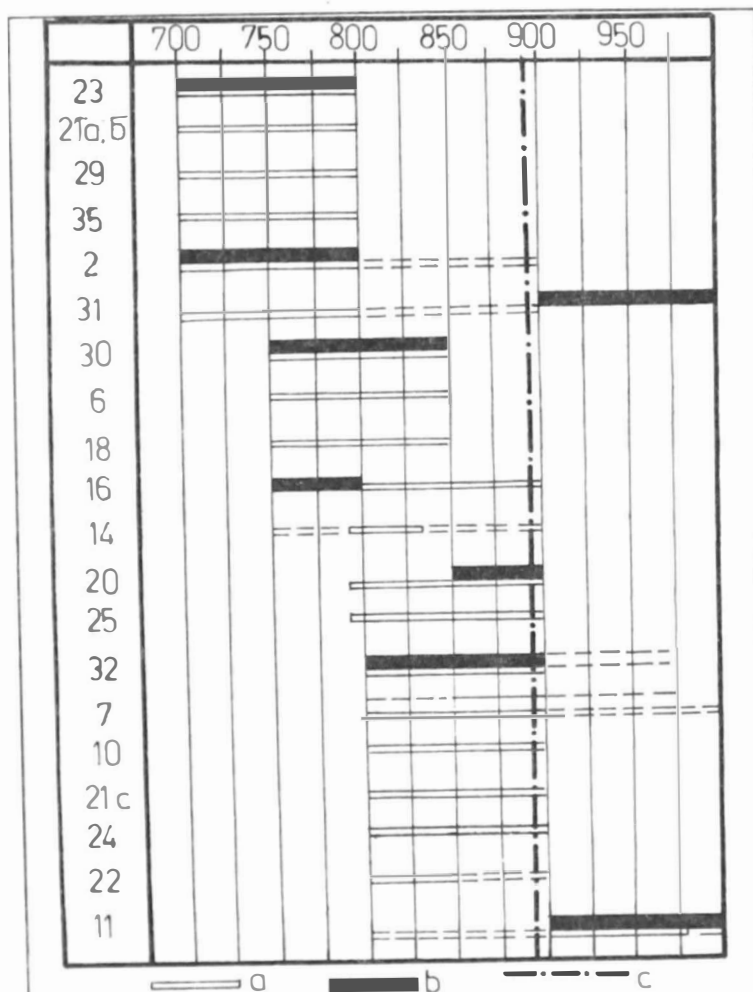

Fig. 5 — Cronologia principalelor unelte și arme din componența depozitelor și a descoperirilor similare de pe teritoriul României: a — încadrarea cronologică pe baza analogiilor din afara teritoriului României; b — încadrarea cronologică pe baza complexelor închise de pe teritoriul României; c — data aproximativă a intrării în vigoare a embargoului asupra fierului („Bazilicale” XIX, 1, 84).

PIESE DIN SECOLELE XI-XIV DESCOPERITE ÎN ZONA DE CURBURĂ A CARPAȚILOR

drd. ANTON PARAGINĂ

Cunoscut este faptul că alături de izvoarele scrise, descoperirile arheologice și numismatice contribuie la mai buna cunoaștere a epocilor mai vechi și acestea cu atât mai mult pentru acelea unde documentele scrise lipsesc sau sunt relativ rare.

În această ultimă categorie de izvoare intră și piesele care fac obiectul rândurilor de față: câteva monede, un cap de buzdugan și un vârf de suliță. Ele au intrat în colecțiile Complexului Muzeal al județului Vrancea cu ani în urmă¹ și sunt descoperite în apropierea localităților Panciu și Tătăranu.

În cele ce urmează le vom prezenta în ordinea lor cronologică având în vedere și zona în care au fost descoperite.

a. **Monede.** În ce privește locul de descoperire a acestor piese, registrul inventar al Complexului Muzeal Vrancea, ca și informațiile obținute anterior publicării acestei note ne indică zona orașului Panciu. Cronologic, ele se înșiruie pe o perioadă destul de mare. Cea mai timpurie piesă datează de la începutul secolului al XI-lea din perioada domniei lui Vasile al II-lea sau Constantin al VIII-lea, iar cea mai târzie din secolul al XIV-lea, din timpul lui Andronic al II-lea Paleologul². Toate sunt monede comune, bătute din bronz, lucru care ne determină să le atribuim populației de rând din zonă, antrenată în procesul de vânzare-cumpărare. Monedele de la nr. 3-6 sunt schifate, iar încadrarea lor cronologică într-o perioadă relativ scurtă ne determină să credem că ar fi făcut parte dintr-un tezaur.

1. Monedă anonimă, inv. 4180, clasa A₁, varianta 41, datată în perioada 976 (?) — cca 1030/1035 (după Ph. Grierson, p. 668-669) sau între 989-1028 în

1. Piesele au fost cedate Complexului Muzeal de către prof. dr. Gh. Untaru. Mulțumim și pe această cale prof. dr. Gh. Untaru pentru donația făcută, cât și pentru informațiile date ulterior.

2. Identificarea monedelor a fost făcută de dr. Victor Spinei, cercetător la Institutul de Istorie și Arheologie Iași. Îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre. La identificarea lor au fost folosite cataloagele M. Hendy, *Coinage and money in the Byzantine Empire*, 1081-1261, Washington, 1969 și Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks collection and in the Whittemore collection*, vol. III, *the Nicephorus III*, 1017-1081, Part 2, *Basil II to Nicephorus-III* 1067-1081, 2, Washington, 1973.

vremea lui Vasile al II-lea sau Constantin al VIII-lea (după M. Thompson). Greutatea piesei este de 14,89, iar diametrul de 26/28 mm (fig. 1/1 și fig. 2/3).

2. **Monedă anonimă**, nr. inv. 4183, clasa G, datată în vremea lui Roman al XI-lea (1067-1071) de M. Thompson și aproximativ între anii 1065-1070 de Ph. Grierson (p. 692-694, pl. LXI). Piesa are greutatea de 4,93 grame și diametrul de 24/26 mm (fig. 1/6 și fig. 2/4).

3. **Aspron trachy**, nr. inv. 4177, emis de Manuel I Comnenul (1143-1180), se încadrează în emisiunea a IV-a, varianta B (Hendy, p. 118, pl. 16/7-9). Diametrul piesei este de 28 mm, iar greutatea de 3,35 grame (fig. 1/4).

4. **Aspron trachy**, nr. inv. 4179, emis de Manuel I Comnenul (1143-1180). Este încadrat în emisiunea a IV-a, varianta C (Hendy, p. 119, pl. 16/10-13). Greutatea piesei este de 4,35 grame, iar diametrul de 29/31 mm (fig. 1/8 și fig. 2/5).

5. **Aspron trachy**, nr. inv. 4184, emis de Isaac al II-lea Angelos (1185-1195) Varianta C (Hendy, p. 145, pl. 21/1-4). Piesa are greutatea de 1,89 grame și diametrul de 24/26 mm (fig. 1/3 și 2/6).

6. **Aspron trachy**, nr. inv. 4181, emisiune a lui Isaac al II-lea Angelos, variantă neclară, poate A, B sau D (?) (Hendy pl. 20/2-9, 21/5-7). Diametrul piesei este de 23/27 mm, iar greutatea de 1,55 grame (fig. 1/2).

7. **Monedă**, nr. inv. 4187, emisă în timpul domniei lui Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328)¹, este din bronz, are greutatea de 1,24 grame și diametrul de 18/20 mm, (fig. 1/5 și 2/2).

8. **Monedă**, nr. inv. 4186, probabil tătarască, din bronz, cu greutatea de 1,10 grame și diametrul de 17/19 mm (fig. 1/7 și fig. 2/1).

b. **Cap de buzduhan**, (Inv. 6228). Descoperirea a fost făcută pe teritoriul satului Salcia-Veche (com. Ciorăști) la 1 km distanță de sat pe drumul către localitatea Bălești, pe malul lacului Negru, la aproximativ 200 de metri de un tumul.

Piesa se află în stare de conservare excelentă și a fost lucrată prin turnare din bronz. Are forma unui butoiș cu diametrul de 34 mm la partea superioară și 32 mm la cea inferioară. În partea sa centrală este prevăzută cu patru proeminențe mari de formă piramidală cu patru laturi. La extremități, de o parte și de alta, sunt alte patru proeminențe mai mici intercalate cu cele mari, iar între acestea mai multe puncte în relief unite între ele printr-un brâu șnurat descriind în jurul proeminențelor mari patru pătrate (fig. 2/7).

Înălțimea piesei este de 55 mm, iar diametrul său maxim, măsurat în dreptul proeminențelor, este de 50 mm.

Piese asemănătoare au fost descoperite pe un spațiu relativ întins. În țara noastră întâlnim astfel de exemplare la Dinogeția², Păcuil lui Soare³.

¹ Sabatier, II, p. 250 nr. 9.

² I. Barnea, *Dinogeția*, Editura Academiei, București, 1967, p. 339. Fig. 182/3-4; p. 346 fig. 184/24-26.

³ Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuil lui Soare. Așezarea medievală*, vol. II. Editura Academiei, București, 1977, p. 137 și 144. Fig. 106/3.

Moldovița și Cozânești⁶, iar pe teritoriul fostei U.R.S.S. la Kiev, Novgorod și în alte părți.

Datarea lor s-a făcut în mod diferențiat. Piesa de la Dinogeția este încadrată cronologic în secolele XI-XII, iar cele de la Păciul lui Soare, Moldovița și Cozânești în secolul al XIII-lea.

Pe teritoriul fostei U.R.S.S., capetele de buzdugan se întâlnesc în special în orașele distruse de mongoli la jumătatea secolului al XIII-lea și au fost încadrate din punct de vedere cronologic în același secol⁷. Ținând cont de aceste analogii, considerăm că și piesa noastră poate fi datată în secolele XII-XIII, neexcluzând posibilitatea folosirii ei și în prima jumătate a secolului următor.

c. **Vârf de suliță**, (nr. inv. 6236). Piesa a fost descoperită în curtea locuitorului Baci Gheorghe din satul Vîjițtoarea, comuna Tătărănu, pe malul Râmnicului, pe o movilă aplatisată datorită lucrărilor agricole⁸. Lungimea piesei este de 15,3 cm și are două părți distincte: vârful propriu-zis și un manșon. Prima parte prezintă trei caneluri bine puse în evidență de muchii, iar a doua, despre care nu știm cât era de lungă, fiind ruptă ca urmare a unei coroziuni puternice, are diametrul de 2,7 cm și este prevăzută cu patru găuri pentru prinderea vârfului și a tijei lemnoase a suliței cu ajutorul unor nituri (fig. 3/1).

Fără a avea analogii identice pentru această piesă, considerăm totuși că ea poate fi încadrată în aceeași perioadă cu precedentă.

Aceste piese, alături de altele ce s-au descoperit la curbura exterioară a Carpaților, dovedesc prezența populației în secolele amintite, iar descoperirea celor câteva monede bizantine în această zonă demonstrează faptul că relațiile cu lumea bizantină nu au fost întrerupte în timpul ultimilor migratori.

⁶ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982. Fig. 23/3-4.

⁷ P. Diaconu și Silvia Barachi, *Op. cit.*, p. 137.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Ultimele două piese au fost donate Complexului Muzeal al județului Vrancea de către învâpătorul Ion Burea. Pentru donația și informațiile date privind descoperirea acestor piese, îi aducem și cu această ocazie mulțumirile noastre.

RÉSUMÉ

PIÈCES DES XI-XIV-e SIÈCLES DÉCOUVERTES À L'EXTÉRIEUR DES CARPATES DE COURBURE

Dans cette note, l'auteur présente quelques pièces des XI-XIV-e siècles (monnaies, tête de massue en bronze, pointe de lance en fer) découvertes à l'extérieur des Carpates de courbure à Panciu et Tătăranu. Elles viennent de compléter les découvertes de cette période, attestant en même temps que les liaisons avec le monde du Byzance, surtout par les monnaies, n'ont pas été rompu par les derniers migratoires.

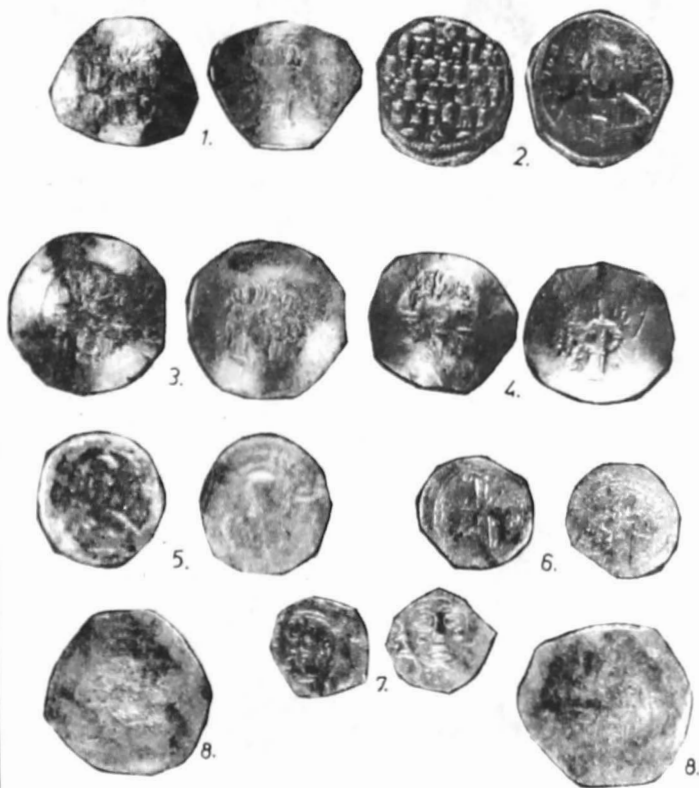

Fig. 1. Monede descoperite la Panciu, Jud. Vrancea

Fig. 2. Monede descoperite la Panchu și cap de buzdugan provenind din satul Salcia-Veche, com. Clorăști, jud. Vrancea

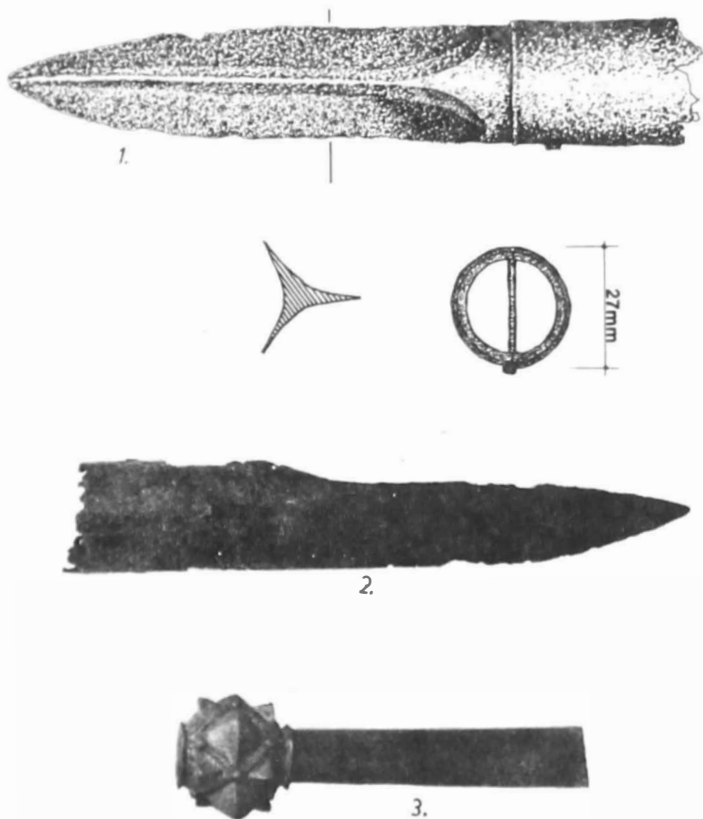

Fig. 3 1-2 Vârf de suliță provenind din satul Văjăletoarea — Vrancea.
3 Ruzdugan din bronz — Sălcia Veche, comuna Clorăști, jud. Vrancea

CAHLE DIN SECOLELE XVI-XVII AFLATE ÎN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN BUZĂU

DANIELA MARCU și EMIL LUPU

În cadrul cercetărilor arheologice efectuate la Mănăstirea Cîmu (aflată în raza comunei Pănătău, jud. Buzău) în perioada 4 iulie - 8 august 1992, au fost descoperite mai multe fragmente de cahle ce au aparținut unei sobe din secolele XVI-XVII. Cu o singură excepție, piesele au apărut în S VIII (cu dimensiunile 10 m x 1 m), trasată la sud de Biserica Sf. Arhangheli a mănăstirii, paralel cu axul longitudinal al acesteia și la o distanță de 10 m (planșa 1), în nivelul de cultură corespunzător secolelor XVI-XVII. În carourile 1-3 ale acestei secțiuni, după îndepărtarea stratului de humus actual, au apărut fundațiile unei chilii construite la marginea platoului pe care este amplasată biserica. Încăperea, cercetată ulterior în suprafață (planșa 2) are dimensiunile interioare de 4,40 x 4 m; zidăria este din bolovani de calcar cochilifer legați cu mortar, ce conține o proporție mare de var. Raportat la stratigrafia generală a complexului, chilia a fost construită în secolul al XVI-lea și a funcționat până în veacul următor când a fost distrusă parțial printr-un incendiu și total prin demolare și nivelarea terenului. (Construcția a fost refăcută ulterior, în sec. al XVIII-lea).

În colțul de nord-vest al camerei (fig. 1-2) a fost surprins în situ soclul unei sobe a cărei bază, în parte demantelată, era așezată direct pe solul viu. Soclul (fig. 3-4), cu înălțimea păstrată de 0,40 m, a fost construit din bolovani mari de piatră — între care s-a găsit și o cărămidă așezată pe cant. În interiorul locuinței, în imediata apropiere a soclului sau răspândite pe întreaga suprafață, la adâncimi cuprinse între 0,70-0,52 m, au fost descoperite o serie de cahle și fragmente de cahle; alte fragmente, provenind cu probabilitate de la aceeași sobă, au apărut și în alte zone ale S VIII, în nivelul corespunzător secolelor XVI-XVII.

Tipologic sunt reprezentate toate categoriile de cahle uzuale în veacurile amintite: oale, discuri, plăci, piese de coronament.

1. Cahle-oală.

S-a păstrat un singur fragment din partea superioară a unei oale de formă cilindrică; este lucrat din pastă de calitate bună, la roata rapidă; marginea, ușor îngroșată la interior și la exterior, este țesută orizontal (fig. 5).

II. Cahle-disc

1. Disc lucrat la roata rapidă, din pastă cu nisip și pietricele; galben-cărămiziu. Margine înaltă de aproximativ 2 cm, evazată ușor spre exterior; chenar lat de 1 cm, țesit oblic spre interior; diametrul aproximativ 7 cm (piesa reconstituită din fragmente). Prezintă două inele concentrice înalte (la același nivel cu marginea), prima fiind țesită la partea superioară, iar a doua subțiată și rotunjită. Un fragment păstrează urme de șlem albicios (fig. 6).

2. Disc lucrat la roata rapidă din pastă de calitate foarte bună, bine arsă; margine înaltă de 1,5 cm, dreaptă, cu partea superioară țesită orizontal; diametrul 8,5 cm. Prezintă un bumb central, ascuțit la capăt, și două inele concentrice — cel mai mare fiind alveolat (fig. 7).

3. Fragment asemănător celui de la pct. 2, dar de dimensiuni mai mici și cu inele concentrice simple.

Majoritatea fragmentelor păstrează pe spate urme puternice de funingine.

Observații. Cahlele disc se folosesc în construcția sobelor începând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și până în secolul al XVII-lea, formele fiind aproximativ aceleași — astfel încât ele nu oferă, în sine, elemente de datare. Se consideră că își au originea în discurile-ciupercuță folosite în secolele XIII-XIV ca decor în arhitectura de zid din Țara Românească (Nicolescu, *passim*) — de unde se răspândesc la începutul secolului al XV-lea în Moldova, dezvoltându-se în forme mai complexe (Bătrâna, 1975, pag. 78-80). Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea sunt utilizate pentru construirea sobelor, dar probabil și pentru decorarea interioarelor; în orice caz, o mare parte a pieselor de acest tip sunt considerate „discuri ornamentale” și „decorative”, mai ales dacă lipsesc urmele de funingine de pe spate sau orice alte indicii că s-ar fi putut utiliza montate în corpul sobei (împreună cu o oală, de pildă).

Cahlele disc sunt destul de frecvente în Țara Românească începând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și începutul veacului următor, după cum demonstrează descoperirile de la Târgoviște (Constantinescu, 1980, p. 65) și Curtea de Argeș (Bătrâna, 1982, pag. 103); ulterior, ele apar și în medii mai modeste — de pildă la Bradu (jud. Buzău), în nivelul corespunzător sfârșitului sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea (Chicideanu, 1979, fig. 5/2, 3, 7). Pot fi simple sau cu inele concentrate în relief (acestea la rândul lor putând fi simple, crestate, alveolate) și în general au un buton central. Aceste caracteristici se mențin pe parcursul veacurilor XVI-XVII, piesele fiind smălțuite sau nesmălțuite (Rădulescu, 1982, pag. 120; Chițescu, 1986, p. 282 și fig. 3/4, 11). În general însă, discurile cu nervuri puternic reliefate, simple, cu sau fără buton central, sunt considerate forme mai timpurii; în secolul al XVI-lea predomină formele mai scunde cu buton central, mai mult sau mai puțin dezvoltat. Pe acest temei, putem aprecia că piesa de la Cîmu (nr. 1) reproduce un tip arhaic — pledând în acest sens nu numai abseba butonului central, dar și înălțimea marginii și a nervurilor reliefate, precum și diametrul mic. Ca factură, aceasta provine cu siguranță

dintr-un alt atelier decât celelalte două tipuri (nr. 2 și 3); se poate avansa și ipoteza că ne aflăm în fața unei piese mai vechi, refolosită.

III. Cahle-plăci

1. Cahlă decorată cu scenă de vânătoare. Fragment din colțul drept superior al unei plăci cu grosimea maximă de 1 cm, lucrată din pastă cu nisip și arsă superficial; fără ramă, cu chenar îngust și scund, ușor rotunjit, placa se subțiază treptat spre margini.

Decorul a reprezentat o scenă de vânătoare; pe fragmentul păstrat se observă capul calului, mâna cavalerului care ține lancea — și pasărea ce apare frecvent pe acest tip de piese. Întregul decor este încadrat de o bordură ornamentală formată din zimți reliefați. Pe spate prezintă urme de funingine (fig. 8).

Observații. Analogiile pentru această cahlă se concentrează la Vaslui, unde s-au descoperit numeroase exemplare datând din a doua jumătate a secolului al XV-lea, decorate cu aceeași scenă de vânătoare — asemănările mergând uneori până la identitate (Andronic, 1979; 1980, fig. 6). O cahlă decorată cu scenă de vânătoare este amintită și la Mănăstirea Bradu (Chicideanu, 1976, p. 1000), în nivelul locuințelor de suprafață care au funcționat la granița dintre secolele XV-XVI; deși decorul nu este precizat cu exactitate, presupunem că este vorba despre aceeași scenă — ceea ce ar putea constitui un indiciu pentru difuzarea mai târzie a motivului și circulația lui în această zonă.

2. Cahlă decorată cu motive geometrice. Două fragmente din marginile unor piese masive (grosime circa 2 cm), lucrate din pastă cu multe impurități, arsă superficial la cărămiziu deschis. S-a folosit un tipar dintr-un lemn cu fibră groasă, astfel că suprafața decorată este striată, în vreme ce spatele a fost nivelat cu multă grijă. Acest tip de placă nu a avut nici ramă și nici chenar, decorul desfășurându-se chiar din margine. După urmele de lut păstrate, se pare că plăcile erau pur și simplu îngropate în corpul sobei, la oarecare distanță una de cealaltă, astfel că liantul acoperea o parte din suprafața vizibilă. În ceea ce privește decorul, acesta este format din nervuri subțiri, reliefate, care se întretaie formând un desen greu de descifrat astăzi din părțile conservate; pe unul din fragmente pare să fie un început de rețea. Urme puternice de funingine pe spate (fig. 9-10).

Observații. După aspectul său cât și după modul în care este concepută decorația, acest tip pare să fie cel mai arhaic din seria descoperită la Mănăstirea Cîmă. Totuși, unica analogie — și foarte bună! — este datată în secolul al XVI-lea și provine de la Buda, din zona chiliilor (Drăghiceanu, 1931, fig. 39).

3. Fragmente mărunte din 3-4 tipuri de plăci al căror decor nu se mai poate descifra. Unul dintre acestea (fig. 14) ar putea proveni din partea inferioară a unei piese decorată cu Sfântul Gheorghe — dacă în relieful păstrat identificăm o parte din corpul balaurului și copitele calului. Un fragment dintr-o astfel de cahlă, dar de dimensiuni mai mari, a fost descoperit

la Buda și datat în sec. al XVI-lea (Drăghiceanu, 1931, fig. 38). Celelalte fragmente (fig. 11-13) se încadrează în seria largă a plăcilor cu decor oompozit, vegetal-stilizat și geometric, care sunt atât de frecvente începând din secolul al XVI-lea atât în Țara Românească, cât și în Moldova. Pentru fragmentul decorat cu striuri paralele (fig. 13) o bună analogie ne oferă una dintre piesele descoperite la Curtea de Argeș (Drăghiceanu, 1923, fig. 305) — datată inițial greșit în secolul al XIV-lea, ulterior în secolele XVI-XVII (Constantinescu, 1984, p. 138-139).

IV. Piese de coronament

1. Cahlă în formă de placă traforată, cu picior. O piesă întregită și fragmente din alte două, lucrate din pastă de calitate bună, arsă superficial la cărămiziu roșcat. Cahla este compusă din două părți lucrate separat: o placă traforată, ușor concavă, și un picior.

Placa. Lutul crud a fost presat într-un tipar, pentru imprimarea decorului; traforul pare să fie tăiat ulterior, sau cel puțin finisat, cu un cuțit din lemn. Are un chenar subțire și neregulat, iar câmpul ei este împărțit pe orizontală în două părți inegale, printr-o bordură formată din pătrățele. Decorul propriu-zis este format din benzi canelate care se arcuiesc și se întretaie după o schemă întâmplătoare. În ansamblu, placa este lucrată destul de rudimentar.

Piciorul a fost realizat la roata rapidă, ca un vas de formă aproximativ piriformă, și apoi tăiat în două jumătăți, fiecare dintre acestea aplicându-se pe spatele unei plăci traforate. La îmbinarea celor două componente, piciorul a fost puternic deformat la extremități. Cahla are o lățime de 16 cm. înălțimea păstrată fiind de 10,5 cm; după modul în care se prezintă partea superioară, putem presupune o înălțime totală de 12-13 cm (fig. 15, a-b).

Observații. Acest tip de piesă amintește pe de o parte cahelele nișă, iar pe de altă parte cahelele cu picior tronconic, de formă regulată — ambele specifice secolului al XV-lea, dar circulând încă și în veacul următor. Este probabil că ne aflăm în fața unei improvizații realizate de un meșter din mediul rural, care a încercat să imite una dintre formele consacrate. Piese destul de asemănătoare au fost descoperite la Suceava și datate în prima jumătate a secolului al XV-lea; ele au formă pătrată sau dreptunghiulară, piciorul este mai dezvoltat, iar placa traforată are un decor compus din cercuri și arce de cerc canelate, care sunt însă dispuse simetric. (Nicorescu, fig. 1-2). Față de acestea, cahla de la Mănăstirea Cîmu este vizibil mai târzie. O analogie mai bună pare să constituie o placă netraforată de la Curtea de Argeș, din seria amintită mai sus, care poartă un decor în relief aproape identic. (Drăghiceanu, 1923, fig. 305).

2. Cahlă în formă de placă crenelată, lucrată din pastă cu mult nisip cu bobul mare, arsă incomplet; gălbui-roșcat — câteva fragmente cu urme de slem, dar majoritatea au suprafața poroasă, neprelucrată. Lutul a fost presat în tipar cu un obiect din lemn și, în partea inferioară, cu mâna. Dimensiuni: 21,6 x 16 cm; grosime 1,3-1,5 cm, cu un chenar subțire, neregulat.

Decor. Cahla este împărțită orizontal în două părți aproximativ egale printr-un brâu în formă de torsadă, care delimitează placa propriu-zisă de creneluri. În partea inferioară, decorul constă din trei cercuri ușor întretăiate, a căror suprafață este compartimentată prin nervuri subțiri, reliefate; aceste nervuri sunt neîntrerupte pe suprafața plăcii și schițează motive cruciforme. În partea superioară, cahla se compune din creneluri treptate, masive; notăm faptul că din tipar acestea erau drepte, având însă marcate treptele printr-o linie subțire — așa, încât ele puteau fi tăiate ulterior imprimării decorului, ceea ce nu s-a întâmplat însă decât la un exemplar. Crenelul central este decorat cu o cruce latină, al cărei braț lung este dublat și marcat prin striuri oblice. Cu excepția torsadei, relieful este destul de șters; deși elementele decorative trebuințate s-ar fi pretat la o compoziție simetrică, acest avantaj nu a fost valorificat. Toate fragmentele păstrează urme de utilizare pe spate; piesa întregită a fost puternic arsă secundar (fig. 16 a-b).

Observații. Acest tip de placă este destul de răspândit din a doua jumătate a secolului al XV-lea și mai ales în secolul al XVI-lea, dar de regulă, crenelurile sunt de dimensiuni mult mai reduse și simple (sau cu maximum o treaptă), ele formând un fel de coronament al plăcii propriu-zise. În schimb, to sada se utilizează frecvent pentru decorarea cahlelor destinate părții superioare a sobei, fiind adesea astfel plasată, încât pare un suport pentru creneluri. (Romstorfer, planșa VII). Singura comparație acceptabilă pentru crenelurile de la Cîmu se poate face cu o piesă de la Radu Vodă (Slătineanu, fig. 71) datată, discutabil însă, în sec. al XV-lea. În schimb, exemplarele cu creneluri simple, torsadă și partea inferioară decorată asemănător sunt mai numeroase: Vaslui (a doua jumătate a sec. al XV-lea — Andronic, 1980, pag. 585, fig. 3), Cotnari (sec. al XVI-lea — Slătineanu, fig. 95). O analogie foarte bună ne oferă o piesă traforată de la Piuia Petri (Chițescu, 1982, fig. 9, pag. 134), elementele decorative utilizate fiind absolut aceleași.

3. Fragmente din 2 piese de dimensiuni mici, care au constituit probabil partea superioară (coronamentul) unor cahle plăci. P ima (fig. 17) este decorată cu nervuri reliefate încheiate în unghi ascuțit (sugerând un brăduț), iar a doua (fig. 18) cu nervuri subțiri dispuse oblic.

Rezumând observațiile de mai sus, constatăm că piesele prezentate se pot data într-un interval cronologic foarte larg, de la sfârșitul secolului al XV-lea și până în secolul al XVII-lea. În general, ca formă și decor, ne aflăm în fața unor tipuri care sunt în uz timp de mai multe veacuri; ele apar inițial în mediul curților domnești și boiești, pătrunzând ulterior și în mediile mai modeste — această evoluție fiind însoțită de o alterare a motivului care tinde să devină tot mai simplu, mai schematic. Stratigrafic, cahlele au apărut, după cum s-a precizat, într-un nivel de cultură datat și el foarte larg, în secolele XVI-XVII — deci nu există practic, elemente care să asigure sobei în discuție o cronologie mai strânsă. Este însă probabil ca această instalație de încălzit (poate și de gătit) să fi funcționat în secolul al XVI-lea — explicându-se astfel supraviețuirea unor modele mai vechi, cum ar fi discurile din varianta 1 sau plăcile decorate cu scenă de vânătoare.

Cahlele recuperate reprezintă, desigur, o foarte mică parte din piesele care au alcătuit soba de la Cîmu; considerându-le ca fiind un eșantion cât de cât reprezentativ, ne surprinde diversitatea lor, nu atât ca formă sau dimensiuni, cât mai ales ca decor. Folosirea tuturor formelor enumerate pentru construirea unei aceleiași sobe este un lucru obișnuit pentru perioada care ne interesează, deși modul în care erau asamblate cahle atât de diferite nu este încă foarte limpede. De regulă însă, pentru secolul al XVI-lea, sobele se caracterizează printr-o anumită unitate decorativă, care aici pare să lipsească; în plus apreciem că piesele provin din ateliere diferite — reprezentând, probabil, achiziții mai mult sau mai puțin întâmplătoare ale constructorilor mănăstirii.

Despre sobă în sine nu se pot spune prea multe lucruri. Știm doar cum arăta soclul ei, dar nu avem nici o informație despre părțile superioare. Singura apreciere se poate face în legătură cu coronamentul care pare să fi fost bogat în comparație cu restul instalației.

Al doilea grup de piese de care ne ocupăm provine din săpăturile întreprinse la Mănăstirea Bradu (sat Pădureni, com. Tisău, jud. Buzău); în acest complex au fost descoperite mai multe serii de cahle, aparținând la trei nivele cronologice diferite; secolele XIV-XV (prima jumătate) — corespunzător locuirii în semibordeie; secolele XV-XVI (primul sfert) — corespunzător locuințelor de suprafață distruse în jurul anului 1521; secolul al XVII-lea — corespunzător chiliilor mănăstirii. (Chicideanu, 1976; 1979). Prima serie a fost publicată (Chicideanu, 1979, pag. 428 și fig. 5), a doua a fost menționată doar cu titlu informativ. Piesele aflate în colecția Muzeului Județean Buzău aparțin categoriei cahlelor plăci, cu sau fără ramă de fixare în corpul sobei; deoarece nu avem informații precise asupra contextului în care au fost descoperite, vom încerca să încadrăm aceste cahle, pe baza caracteristicilor tehnice și stilistice, într-una dintre etapele mari de funcționare a ansamblului de la Bradu.

Catalogul cahlelor

1. Cahlă decorată cu motiv solar

Fragmente din două plăci lucrate din pastă cu mult nisip, arsă incomplet, grosime aprox. 1 cm, chenar neregulat, lat de 0,7-1 cm, la una din piese fiind vizibilă o încercare de treptare a acestuia; ramă înaltă de aproximativ 5 cm, adăugată ulterior imprimării motivului decorativ, rotunjită la colțuri și subțiată spre extremități. Fragmentul de dimensiuni mai mari păstrează urme dintr-un șlem roșu de calitate foarte bună. Decorul constă dintr-un motiv solar (interpretare) plasat în centrul plăcii, din care pornesc spre cele patru colțuri plante cu frunze lungi — asemănătoare unui porumb (?). Între cele două fragmente ușoare diferențe, ceea ce ne determină să considerăm că pentru realizarea lor s-au folosit tipare diferite. Ambele prezintă urme de ardere (fig. 19).

Observații. Cele mai bune analogii pentru acest tip de cahlă se găsesc în Țara Hațegului (la Cerna și Mălăiești), unde au fost descoperite plăci decorate cu un motiv identic în esență, dar încadrat într-un chenar ornamental ceva mai dezvoltat la Cerna și mai simplificat la Mălăiești; motivul central este, de asemenea mai dezvoltat în ambele cazuri. Marea asemănare dintre aceste piese, precum și prezența unor exemplare identice în unele colecții din zonă l-au determinat pe autorul săpăturilor să considere că ne aflăm în fața unui tip vehiculat și produs de un atelier hațegan (Eskenasy, pag. 65) în secolul al XVI-lea. Cahla de la Mălăiești se data în secolele XV-XVI (Eskenasy, fig. 10/e), iar cea de la Cerna, în secolele XVI-XVII (Rusu, pag. 333). Apariția ulterioară a unui exemplar asemănător la Vad (încă inedită) precum și cele două fragmente de la Bradu impun acum reconsiderarea sferei de circulație a acestui motiv — care, de altfel, se poate regăsi parțial și pe unele din cahlele de colț (compuse din mai multe plăci de dimensiuni diferite) de la Suceava (Romstorfer, planșa VII).

2. Cahlă decorată cu motive geometrice

Fragment de colț; piesă lucrată din pastă de calitate bună, arsă superficial, grosime aprox. 1 cm, chenar lat de 0,7 cm, ușor înălțat față de câmpul plăcii; nu a avut ramă, dar pe spate a fost nivelată cu grijă, iar spre margini, rotunjită și înălțată față de orizontală.

Decorul este în relief puțin accentuat, dar trasat cu siguranță; în ansamblu nu poate fi reconstituit, dar pare să fi fost exclusiv geometric, format din linii subțiri reliefate, paralele, spațiul dintre ele fiind striat vertical sau oblic (fig. 20).

Observații. O analogie bună pentru această piesă nu am găsit; în orice caz, acest tip de decor, format din nervuri riguros trasate care se întretaie în diferite unghiuri pe suprafața plăcii este uzual în secolele XVI-XVII și chiar mai devreme. Elemente asemănătoare folosite însă ca mijloace auxiliare pentru încărcarea câmpului unor plăci cu decor figurat sau vegetal regăsim pe unele cahle de la Polata (jud. Gorj), date în secolele XV-XVI (Rădulescu, 1983, pag. 136, fig. 2).

3. Cahlă decorată cu motive vegetal-geometrice

Fragmente din 4-5 piese, lucrate din pastă de calitate bună, însă insuficient tasată, arsă incomplet, galben-cărămiziu; plăcile sunt subțiri (grosime între 0,5-0,6 cm), cu chenar lat și înalt, în 2-3 trepte ce coboară spre câmpul decorat; ramă înaltă de 4 cm (cu ușoare diferențe de la o piesă la alta), rotunjită la colțuri, subțiată spre margini și trasă mult spre interior. Pe spate butoni de fixare, depășind uneori în înălțime rama. Urme intense de utilizare. **Decorul:** motive vegetale stilizate (vrejuri, floarea de crin, o floare cu patru petale), frunziș — încadrate în acolade și arce de cerc, în 2-3 compoziții diferite. În toate cazurile remarcăm faptul că elementele de decor sunt foarte aglomerate pe suprafața plăcii, care apare astfel excesiv de încărcată (fig. 21).

Observații. Tipul acesta de cahlă, cu un decor alcătuit din elemente diferite legate între ele astfel, încât să asigure o oarecare unitate compozițională a ansamblului,

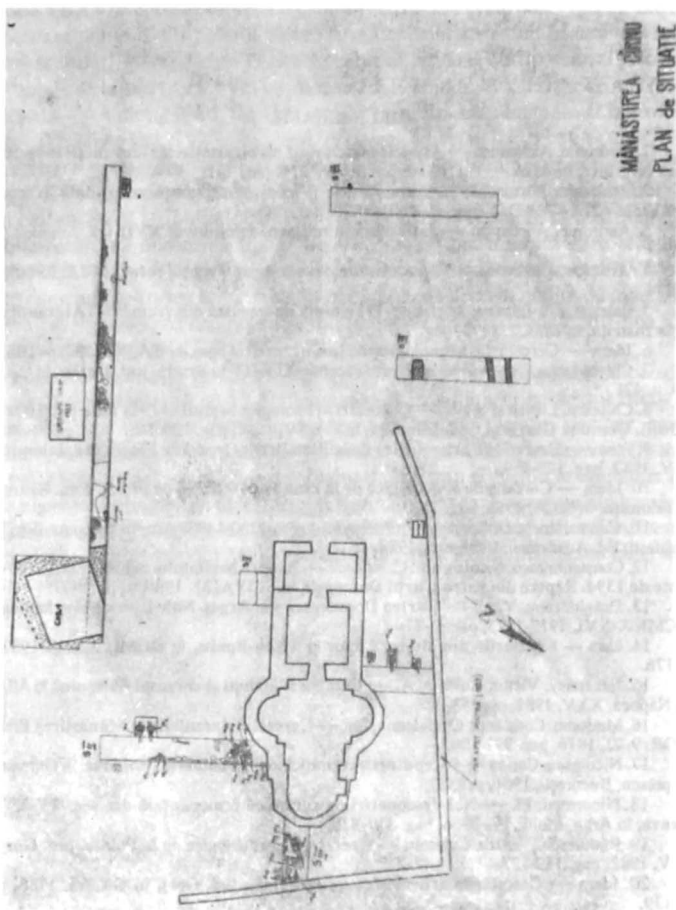
este destul de răspândit începând din secolul al XVI-lea și predominant pentru medii mai modeste în secolul XVII și probabil și mai târziu. Ne referim îndeosebi la numeroasele piese moldovene de această factură, care apar în mai toate săpăturile de secol XVI-XVII — cu observația că, de regulă, decorul este bazat aici pe axe de simetrie care pomesc din centrul plăcii și se dezvoltă spre colțuri sau (și) spre mijlocul laturilor, în vreme ce la Bradu schema rămâne de tip central. Notăm astfel cahlele de la Iași (sec. XVII — Andronic, 1986, fig. 49), Târgu Trotuș (sec. XVI-XVII — Arțimon, 1986, fig. 9/1) etc. Fragmente asemănătoare și la Curtea de Argeș (Drăghiceanu, 1923, fig. 78 și 79).

Pe baza analogiilor stabilite, cahlele din primele două tipuri se pot data în secolul al XVI-lea, în vreme ce ultimul tip se încadrează abia în veacul următor, în primul caz ele pot fi atribuite locuirii de până la 1521 — ceea ce ni se pare puțin probabil, pentru că realizarea lor ar trebui în acest caz împinsă spre sfârșitul secolului al XV-lea —, fie unei etape intermediare de la sfârșitul sec. al XVI-lea, când se construiește curtea boierească ce era înzestrată și cu o clădire de locuit. În al doilea caz, piesele provin, probabil, de la o sobă ce a funcționat într-una din chiliile construite în anii 1637-1641. (Chicideanu, 1976).

Puținele informații pe care le-am avut la dispoziție în legătură cu piesele discutate în acest material ne-au împiedicat să le încadrăm în contextul firesc al sobelor din care au făcut parte; imaginea este în felul acesta, desigur, mult sărăcită. Având însă în vedere stadiul general al cercetărilor în această problemă, ni s-a părut importantă introducerea cahlelor de la Cîmu și Bradu în circulație fie și numai pentru îmbogățirea repertoriului decorativ. Pe baza acestuia din urmă se poate afirma că ne găsim într-o zonă în care ceramica decorativă reflectă influențe foarte diferite, venite atât din Moldova, cât și din Țara Românească sau chiar din regiuni mai îndepărtate.

BIBLIOGRAFIE

1. Andronic, Alexandru — Aspecte occidentale ale civilizației moldovenești în epoca lui Ștefan cel Mare, în AIIA — A.D. Xenopol, XVI, 1979, pag. 151.
2. Andronic, Alexandru; Popescu, Rica — Vasul — reședință voleyodală în secolele XV-XVI, în AIIA — A.D. Xenopol, XVII, 1980, pag. 585.
3. Andronic, Alexandru — Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea, Junimea, Iași, 1986.
4. Arimon Alexandru — Așezarea medievală de la Tîrgu Trotuș, MCA, 1986, pag. 264-274.
5. Bătrâna, Lia, Bătrâna, Adrian — O locuință domnească din vremea lui Alexandru cel Bun la Blăștița, în BMI, 2, 1975, pag. 72.
6. Idem — Cercetările arheologice de la Curtea de Argeș, în CA, V, 1982, p. 103.
7. Chicideanu, Ion — O așezare din secolele XIV-XV la Bradu, jud. Buzău, în CA, III, 1979, p. 421.
8. Chișescu, Lucian și colab. — Cercetări arheologice în anul 1979 la Plua Petri (Orașul de Floci), Comuna Glurgeni, jud. Ialomița, în CA, IV, 1981, pag. 120-143.
9. Idem — Cercetările arheologice de la Plua Petri (Orașul de Floci), jud. Ialomița, în CA, V, 1982, pag. 129-159.
10. Idem — Cercetările arheologice de la Plua Petri (Orașul de Floci), com. Glurgeni, jud. Ialomița, în MCA, 1986, pag. 282.
11. Constantinescu, Nicolae — Curtea de Argeș 1200-1400. Asupra începuturilor Țării Românești, Ed. Academiei, București, 1984.
12. Constantinescu, Nicolae, arh. C. Ionescu — Asupra habitatului urban de la Târgoviște înainte de 1394. Repere din vatra Curții Domnești, în SCIVA, 31, 1980, I, p. 53-77.
13. Drăghiceanu, Virgil — Curtea Domnească din Argeș. Note istorice și arheologice, în BCMI, X-XVI, 1917-1923, pag. 9-77.
14. Idem — Săpăturile din Buda, Lapoș și Tîslu-Buzău, în BCMI, XXIV, 1931, p. 159-176.
15. Eskenasy, Victor, Rusu, A.A. — Cetatea Mălăiești și cnezatul Sălașului, în AIIA — Cluj Napoca, XXV, 1982, pag. 53.
16. Modoran, Constanța, Chicideanu, Ion — Cercetări și rezultate la Mănăstirea Bradu, în BOR, 9-12, 1976, pag. 997-1005.
17. Nicolescu, Corina — Începuturile ceramicii ornamentale în Moldova, în Omagiu lui G. Oprescu, București, 1961, pag. 373.
18. Nicorescu, M. — Noi descoperiri de ceramică ornamentală din sec. XV-XVI la Suceava, în Arh. Mold., IV, 1966, pag. 317-326.
19. Rădulescu, Venera, Calotiu — Cercetările arheologice de la Polata, jud. Gorj, în CA, V, 1982, pag. 119-127.
20. Idem — Cercetările arheologice de la Polata, jud. Gorj, în CA, VI, 1983, pag. 133-139.
21. Rusu, A.A. — Mănăstirea Cerna, în AIIA — Cluj-Napoca XXVII, 1985-1986, pag. 323-349.
22. Romstorfer, Karl — Cetatea Suceava descrisă pe temelii propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904, publicate în românește cu o notiță istorică de Al. Lapedatu, București, 1913.
23. Sătinăanu, B. — Ceramica feudală românească, Ed. Academiei, București, 1958.

1. Planul general al săpăturilor

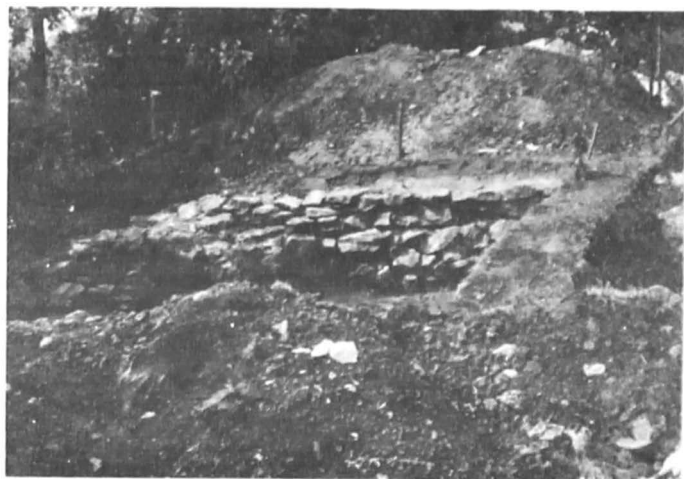
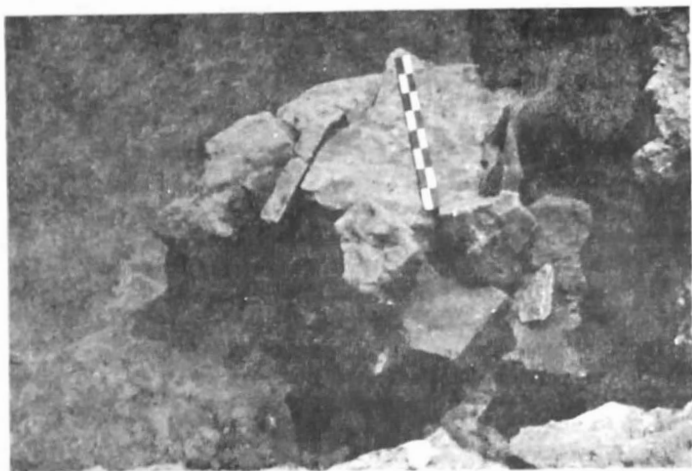

Fig. 1-2. Secțiunea VIII, caseta 1: vedere asupra chillei

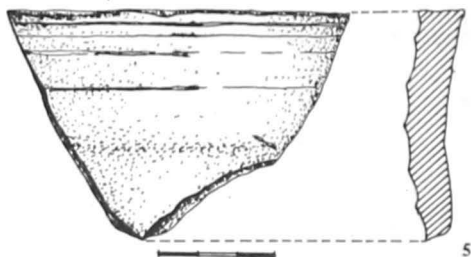

3

4

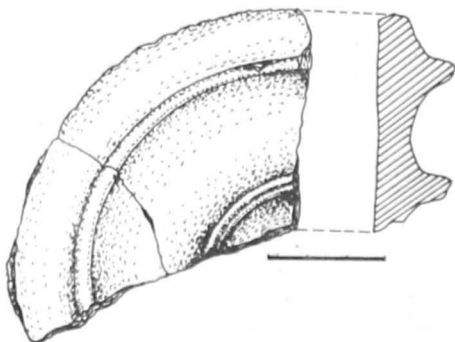
Fig. 3. Soclul sobei — vedere dinspre nord
Fig. 4. Colțul de nord-vest al chiliei cu soclul sobei

5

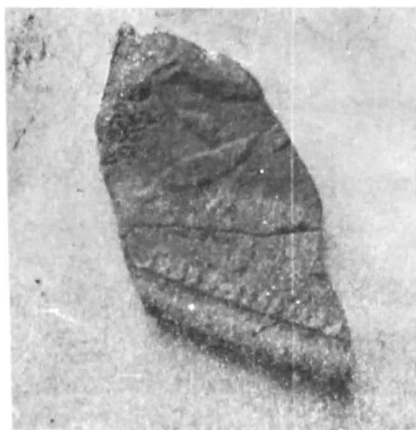
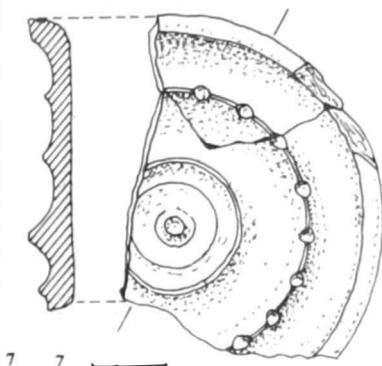

6

6

Fig. 5. Căhlă onla
Fig. 6. Căhlă dioc, varianta I

8

Fig. 7. Cahlă disc, varianta 2

Fig. 8. Fragment de cahlă decorată cu scenă de vânătoare

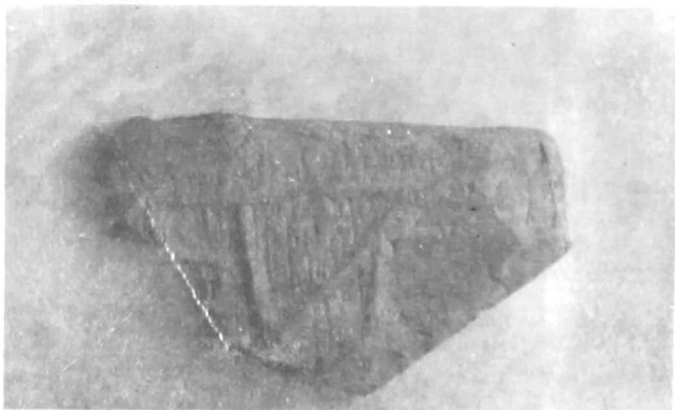
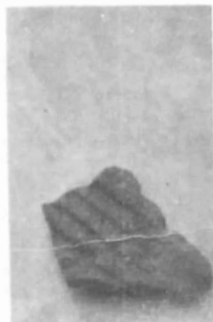

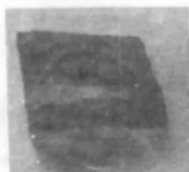
Fig. 9-10. Fragmente de cabluri decorate cu motive geometrice

11

12

13

14

Fig. 11-12. Fragmente de cahlă decorate cu motive vegetal-geometrice

Fig. 13. Fragment de cahlă decorată cu striuri paralele

Fig. 14. Fragment cahlă decorată cu Sf. Gheorghe

a

b

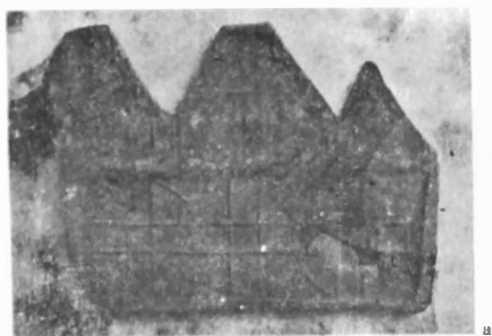

c

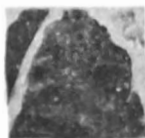

d

15. a-d. Cablă de coronament traforată

a

17

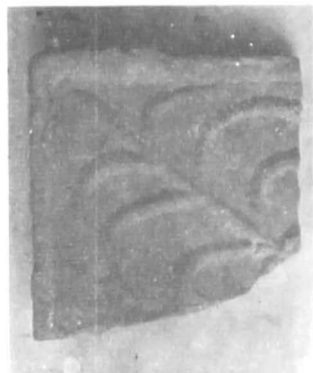

18

b

Fig. 16. a-b. Cahlă de coronament în formă de placă crenelată
Fig. 17-18. Fragmente din coronamentele unor plăci

19

a

b

20

Fig. 19. Fragmente de cablă decorate cu motiv solar
Fig. 20. Fragment de cablă decorată cu motive geometrice

a

b

c

21. Fragmente de cahle decorate cu motive vegetale stilizate

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN CADRUL COMPLEXULUI BRÂNCOVENESC „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” DIN RÂMNICU SĂRAT. AȘEZAREA PREFEUDALĂ

FLORENTIN-LIVIU CRISTEA

Rezultatele cercetărilor arheologice românești din ultimii ani, privind secolele VI-VIII p. Ch. pe teritoriul Munteniei¹, au condus la lărgirea orizontului cunoașterii, reducând din ce în ce mai mult aspectele neclare legate de problematica perioadei menționate. Cu toate acestea încă mai există, în teritoriul subcarpatic și de câmpie din nord-estul Munteniei, zone întregi rămase în afara investigațiilor arheologice. Valea râului Râmnicu Sărat constituie, în sensul celor arătate mai sus, un exemplu edificator. Folosind afirmația anterioară ca motivație pentru aventura pe terenul problemelor ridicate de istoria intervalului sus-amintit, prezentăm aici câteva considerații preliminare pe marginea săpăturilor efectuate, în anii 1991-1992, în cadrul ansamblului monumental „Adormirea Maicii Domnului” din Râmnicu Sărat.

I. Cadrul geografic. Format către sfârșitul Erei terțiare și în Epoca cuaternară², nord-estul Munteniei, regiune situată în exteriorul curburii Carpaților, include în sine și valea râului Râmnic. Așezat pe malul stâng al acestuia, orașul cu același nume se află amplasat la limita nordică a câmpiei, în apropierea zonei de trecere spre dealurile Subcarpaților de curbură. Contactul câmpie-deal, deosebit de lin, se face mai întâi printr-un piemont de acumulare (nisipuri și pietrișuri dispuse monoclinal)³ și apoi printr-un glacis care îmbracă adesea caracter de eroziune și

¹ Teodorescu, Victor, *Despre cultura Ipotești-Cindești. În lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei*, SCIV, 15, 1964, p. 485-503; Comșa, Maria, *Slaves et autochtones sur le territoire de la R.P. Roumanie aux VIe et VIIe siècles de n.è.* Acti del VI Congresso internazionale delle scienze preistoriche e protoistoriche, Roma, 29 agosto-3 settembre, 1962; Constantin, Margareta, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI-VIII e.n.*, SCIV, 17, 1966, 4, p. 665-678.

² Murgoci, Gh. Munteanu, Popa-Burea, I., *România și Țările locuite de români*, București, Inst. de arte grafice „Carol Göbl”, 1902, p. 139-140.

³ Ponea, Gr., Ielenicz, M., *Județul Buzău*, E.A., București, 1971, p. 33.

parțial de acumulare⁴. Astfel, altitudinile scad treptat, formațiunile cuaternare și pietrișurile de Cîndești prezentând înclinări slabe dinspre Piemontul Rîmnului către câmpia din față⁵.

Iată pe scurt contextul geografic și geomorfologic în care se găsește, spre marginea vestică a orașului, așezarea prefeudală documentată arheologic în incinta monumentalelor construcții brâncovenești din Rîmniciu Sărat⁶.

2. Descrierea complexelor și a inventurului. Inițiate în 1977 de către fosta Direcție a Monumentelor Istorice, cercetările arheologice în cadrul complexului arhitectonic la care ne referim, au fost reluate în 1991. Ele au fost subordonate în totalitate dezvelirii vechilor ziduri medievale, precum și stabilirii etapelor de construcție și refacere ale monumentului, în vederea restaurării sale.

Cu acest prilej, prin secțiunile efectuate⁷ a fost pus în evidență, pe baza celor trei complexe închise descoperite și a materialului recoltat, un strat de cultură prefeudală puternic afectat de construcțiile medievale, moderne sau contemporane. El suprapune pământul viu (galben) și constă dintr-o depunere castaniu-închisă, câteodată castaniu-gălbui, ce păstrează urmele intervenției antropice.

Complexul nr. 2,⁸ cercetat integral, a fost dezvelit în secțiunea S XIX°, carourile 5-6 și caseta 1. Este vorba de un cuptor pentru pregătirea hranei în „aer liber“. De formă aproximativ circulară, avea un diametru maxim de 1,40 m (fig. 1/a), iar înălțimea (atât cât s-a putut constata pe profil) de 0,43 m (fig. 1/b). Groapa cuptorului, săpată de la partea inferioară a stratului castaniu-închis, pătrundea în pământul galben (viu) având pereții arcuți și fundul plat (fig. 1/b). Pământul brun-gălbui ce conținea fragmente de chirpic și pietre, aflat la partea superioară a umpluturii, ilustrează probabil calota de lut prăbușită după încetarea funcționării amenajării termice în discuție. Interiorul complexului (mai puțin fundul gropii) era căptușit cu un strat de lipitură de lut cu o grosime variind între 0,04-0,08 m, în care au fost prinse pietre, cele mai multe fiind de formă plată, cu dimensiuni mici și mijlocii. Datorită temperaturii la care a fost supusă în timpul folosirii cuptorului, lipitura a căpătat culoarea roșie-cărămizie. În structura umpluturii complexului nr. 2, sub lentila de pământ brun-gălbui menționată, se afla o peliculă compactă de arsă amestecată cu fragmente de cărbune și pietre.

Inventarul descoperit constă în fragmente ceramice lucrate cu mâna sau la roată, găsite în pământul de umplură sau răvășite pe nivel.

4. *Ibidem*

5. *Ibidem*, p. 35.

6. Ansamblul monumental „Adormirea Maicii Domnului“ din Rîmniciu Sărat se compune din: biserica „Adormirea Maicii Domnului“, fosta Stăreție (actualul local al Muzeului Orășeneac), Casa Domnească și curtile cu turnuri.

7. În campaniile de săpături arheologice din anii 1991 și 1992 au fost practicate 31 de secțiuni, în toate fiind pus în evidență un strat de cultură prefeudală, chiar dacă nu au fost descoperite decât câteva complexe închise datînd din această perioadă.

a) Ceramica lucrată cu mâna: fragment de buză de vas din pastă amestecată cu nisip și pietricele, de culoare cenușie închisă (fig. 3/5 a-b), aparținând unui vas cu marginea ușor înclinată spre exterior; fragment de buză de vas din pastă amestecată cu nisip și cioburi pisate, de culoare gălbuie-roșcată (fig. 3/4 a-b), sugerând un vas cu buza răsfrântă ușor trompetiform spre în afară; fragment de fund de vas confecționat din pastă amestecată cu micropundiși și cioburi pisate, de culoare gălbuie-roșcată (fig. 3/3), ilustrând forma unei oale-borcan cu fundul tăiat drept, bine conturat.

b) Ceramica lucrată la roată; fragment de fund de vas (oală-borcan) din pastă zgrunțuroasă, cu nisip și pietricele de culoare cenușiu-închis (fig. 3/2); fund de vas lucrat din pastă zgrunțuroasă având ca degresant nisip și pietricele, de culoare cenușiu-închis. Aparținând unui vas-borcan fragmentul în discuție a fost găsit pe nivel în imediata vecinătate a complexului nr. 2 (fig. 3/1). În aceeași situație se aflau încă două fragmente ceramice: un fund de vas confecționat din pastă fină amestecată cu nisip mărunț și mică, de culoare roșie-cărămizie (fig. 2/2 a-b) decorat pe suprafața exterioară cu incizii fine, orizontale și paralele, iar în interior cu „coaste” dese, dar inegale. Fragmentul în discuție păstrează pe fund urmele sfirii cu care a fost desprins de pe roată. Cel de-al doilea ilustrează, după profilul său, un fragment de vas (umăr și gât) din pastă amestecată cu nisip și mică, roșu-cărămiziu (fig. 2/1), decorat pe interior, ca și în cazul precedent, cu „coaste” mai puțin proeminente.

Menționăm, de asemenea, un alt fragment ceramic, lucrat cu mâna, care poate fi atribuit culturii Boian II-Giulești din Neoliticul mijlociu¹⁰. Găsit în groapacuptorului, între malul de lut galben (viu) și lipitura interioară roșie-cărămizie a complexului nr. 2, fragmentul asupra căruia insistăm (fig. 10/4) a aparținut probabil, unei așezări de tip Boian „rasă” în timpul amenajării complexelor prefeudale.

Locuința nr. 2 a apărut în secțiunea S XXVI¹¹, carourile 1-2 și în caseta I efectuată ulterior. A fost cercetată parțial, deoarece spre vest era tăiată de fundația unui zid de epocă brâncovenească aparținând corpului de chilii al mănăstirii, iar spre sud de fundația curții sudice a fortificației de secol XVI (fig. 4 a-b).

Ca tip, complexul asupra căruia stăruim, era o locuință semiîngropată, de formă rectangulară cu colțurile ușor rotunjite. În apropierea colțului nord-vestic

¹ În carnetul de săpătură a fost folosită notația „groapa 2”.

² S XIX a fost trasată perpendicular, între biserică și curtea sudică.

¹⁰ Fragmentul a aparținut unui vas lucrat cu mâna, din pastă fină, bine frământată de culoare cărămiziu-gălbuie. Fragmentul în discuție prezintă la exterior și o angobăcenușiu-gălbuie. Pe umăr, vasul a fost decorat cu un brâu alcătuit din două caneluri late având, probabil, mai multe proeminențe realizate prin împingerea pastei, înainte de ardere, cu degetul din interior spre exterior. Brăul este limitat la partea superioară, pe gâtul vasului, de cunoscutul motiv al „dinților de lup” umpluți cu substanță albă, iar la partea inferioară, de o incizie adâncă umplută și ea cu substanță albă. Fragmentul își găsește analogii în etapa Aldeni a fazei Giulești din cultura Boian; Comșa, Eugen, *Istoria comunităților culturale Boian, E.A., București, 1974, p. 101-102.*

¹¹ S XXVI a fost efectuată în interiorul incintei fortificate, în colțul sud-estic, perpendicular pe turnul de colț.

era prevăzută cu un cuptor cu calotă de lut, săpat în malul de pământ castaniu închis, amplasat în afara acesteia. Podeaua locuinței era plată având marginile ușor albiate. În fața gurii cuptorului se afla o treaptă crușată din pământul castaniu închis peste care se întindea lipitura de lut galben a podelei (fig. 4 a-b; fig. 5).

Cuptorul, de formă ovală, cu un diametru maxim de 0,96 m și înălțimea de 0,40 m, avea partea superioară a calotei de lut prăbușită în interior. După ce a fost scobit în malul de pământ castaniu închis, pe fundul plat al acestuia s-a aplicat o peliculă de lipitură de vatră care se prelungea și în interiorul locuinței, pe treapta menționată anterior (fig. 4 a-b; fig. 5). Datorită temperaturii atât calota de lut, cât și lipitura de vatră aveau o culoare roșie-cărămizie.

Umplutura complexului pe care îl prezentăm era alcătuită din mai multe depuneri cu nuanțe mergând de la galben și negru-castaniu până la negru închis (fig. 4b). Este de remarcat prezența unor fragmente de chirpic cu amprente de împletitură de nuiele sau de lemne despicate, a unor rare fragmente de lipitură de vatră, cărbune și cenușă (mai ales pe treapta din fața cuptorului). Pământul negru închis de la partea superioară a umpluturii ar putea indica faptul că locuința a avut acoperiș de paie sau stuf, care prin descompunere a dat pământului culoarea amintită. În cuptor, peste lipitura vetrei se suprapuneau fragmente mari de calotă prăbușită sub greutatea pământului negru închis. În partea anterioară au fost găsite fragmente de cărbune, cenușă și mici fragmente de lipitură de vatră.

Exceptând cele câteva fragmente ceramice de mici dimensiuni, preistorice, greu de încadrat cultural (fig. 10 1/3), perioadei de funcționare a locuinței nr. 2 îi pot fi atribuite trei fragmente ceramice găsite pe podeaua de lut și pe treapta crușată în colțul nord-vestic.

a) Ceramică lucrată cu mâna: fragment de fund de vas din pastă amestecată cu nisip și cioburi pisate de culoare gălbuie-roșcată (fig. 6/2).

b) Ceramică lucrată la roată: fragment de vas (buză și umăr), aparținând unei oale-borcan fără gât, cu buza răsfântă, din pastă fină, amestecată cu nisip, de culoare cenușie-deschisă (fig. 6/3); fragment ceramic cu urme de ardere secundară, aflat pe treapta din fața cuptorului, din pastă ce conținea ca degresant nisip mărunt. Aspru la pipăit, de culoare neagră-cenușie este decorat cu striuri oblice ondulate, incizii orizontale și impresiuni făcute, probabil, cu unghia (fig. 6/1).

Locuința nr. 4, de tipul bordeiului, a fost pusă în evidență în secțiunea S XXXI¹². Cercetată parțial, i s-a surprins doar colțul nord-estic și latura nordică (fig. 7 a). De formă rectangulară, pomește de la baza stratului castaniu închis, adâncindu-se în pământul galben (fig. 7 b; fig. 8 a-b). În colțul de nord-est al bordeiului, în interiorul său, se afla o amenajare termică (vatră) înconjurată de pietre legate cu lut (fig. 7 a-b). Ea consta în două pelicule de lut ars (roșu-cărămiziu) semnificând probabil cel puțin două refaceri ale vetrei suprapuse de un strat consistent de arsură amestecată cu pietre și rare fragmente ceramice.

¹² S XXXI a fost practică în pridvorul Casei Domnești.

Inventarul locuinței constă în fragmente ceramice lucrate cu mâna, cele mai multe atipice, descoperite pe podeaua de lut, în vatră sau în pământul de umplutură brun-gălbui. Ceramica lucrată la roată lipsește.

a) Ceramica lucrată cu mâna: fragment de fund de vas de tipul oalei-borcan, ovoidală, cu fundul abia schițat, modelat mai puțin îngrijit din pastă grosieră cu nisip și cioburi pisate, ars neuniform, de culoare gălbuie-roșcată (fig. 9/3 a-b). A fost găsit la baza arsurii din vatră. Al doilea fragment ceramic este un fund de vas lucrat neîngrijit din pastă grosieră având în compoziție ca degresant nisip și cioburi pisate, de culoare gălbuie-roșcată. A făcut parte dintr-un vas-borcan, ovoidal, probabil cu umeri proeminenți, modelat într-o tehnică primitivă amintind de ceramica „slavă” arhaică (fig. 9/2).

Inventarului locuinței nr. 4 i-a fost atribuită și o fusaiolă plată, de formă circulară (fig. 9/1), găsită în pământul brun-gălbui purtat (ce provenea din umplutura bordeiului deranjată în momentul săpării fundației pilei de epocă brâncovenească și al pivniței Casei Domnești). Spartă din vechime, piesa amintită are un diametru maxim de 0,044 m, iar grosimea de 0,005 m. Orificiul transversal are un diametru de 0,008 m.

3. Caracteristicile ceramicii. Încadrarea cronologică și culturală. Pentru încadrarea cronologică și culturală a complexelor prefeudale din așezarea de la Rîmnicu Sărat nu pot fi invocate decât caracteristicile materialului ceramic descoperit, tipurile de locuințe și de construcții termice, precum și observațiile stratigrafice. Din analiza acestor elemente reiese limpede că așezarea a avut cel puțin două etape de locuire.

Prima etapă este reprezentată de locuința nr. 4 și de complexul nr. 2¹¹. Elemente de cronologie absolută nu au fost descoperite astfel, încât, pentru a realiza o datare cât mai precisă, ne bazăm mai cu seamă pe inventarul ceramic. Acesta poate fi împărțit în două grupe: 1. ceramica lucrată cu mâna și 2. ceramica lucrată la roată. Prima categorie este ilustrată de fragmente neîntregibile, dar reconstituibile ca profil, aparținând formei de vas-borcan, ovoidal, mai suplu sau mai rotunjit, având în general buza răsfrântă (mai puternic sau mai ușor înclinată), iar fundul tăiat drept și netezit, bine conturat, sau abia schițat. Este de remarcat grosimea mai mică a pereților comparativ cu fundul îngroșat al vaselor. Fragmentele descoperite în cele două complexe sunt lucrate din pastă având ca degresant nisip, pietricele și cioburi pisate, de culoare gălbuie-roșcată sau cenușie-închisă. Modelată destul de neîngrijit, ceramica lucrată cu mâna nu prezintă nici un fel de ornament.

Fragmentele ceramice lucrate la roată, puține ca număr, reflectă și ele forma oalei cu corpul mai mult sau mai puțin bombat. În general, aceste vase, lucrate la roata cu turații lente, au fost confecționate din pastă zgrunțuroasă cu nisip și pietricele, de culoare cenușie-închisă. Lor li se adaugă cele două fragmente din

¹¹ Deși nu avem de-a face cu un caz clar de suprapunere de complexe, nivelul de depunere al celor două complexe indică, stratigrafic, un raport de anterioritate al acestora față de locuința nr. 2.

pastă fină amestecată cu nisip și mică, de culoare roșie-cărămizie, lucrate la roata rapidă. Raportate la numărul mai mare al fragmentelor ceramice cu aspect grosier din cele două complexe, ele par a reprezenta la Rîmniciu Sărat o specie ceramică de import. Și în cazul ceramicii lucrate la roată ornamentarea lipsește. Este de menționat totuși fragmentul de fund de vas roșu-cărămiziu, tras cu sfoara, decorat cu incizii fine orizontale la exterior, iar în interior cu „coaste” pronunțate, dar inegale.

Analogiile cele mai bune, în stadiul actual al cercetării, au fost găsite în descoperiri de pe teritoriul Munteniei și în sud-estul Transilvaniei, într-o serie de așezări datate pe bază de fibule sau monede, care au permis o încadrare cronologică exactă. Astfel, ceramica lucrată cu mâna, din pastă cu microprundiș și cioburi pisate, într-o tehnică destul de primitivă din locuința nr. 4 și complexul nr. 2, sugerând forma vasului-borcan, ovoidal, își găsește analogii printre descoperirile din așezarea de la Ripnev II (Ucraina), datată în sec. VI-VII p. Ch.¹⁴, în nivelul I al așezării de la Poian (Covasna)¹⁵, sau Cernat-Röberttag (Covasna)¹⁶, ambele din sud-estul Transilvaniei, precum și în aria culturii Ipotești-Cîndești, în etapa denumită Tîrșor-Ipotești-Cîndești I¹⁷. Vasul ovoidal, cu umerii mai mult sau mai puțin proeminenți, apare și în inventarul locuințelor din centrul așezării datând din secolul al VI-lea de la Dulceanca¹⁸, în sud-vestul Munteniei, chiar dacă acolo lipsește specia ceramică cu cioburi pisate în pastă¹⁹. De asemenea, el poate fi întâlnit și în cadrul necropolei de incinerare de la Sărata Monteoru, datată în secolul al VII-lea p. Ch.²⁰, unde a fost descoperită și o fibulă digitată²¹.

Ceramica lucrată la roată, mai ales cea descoperită în complexul nr. 2, își găsește analogii tot în mediul Ipotești-Cîndești, descoperirile de la Dulceanca fiindu-ne cele mai la îndemână²². Datată pe baza similitudinilor cu ceramica descoperită în așezări datate în sec. al VI-lea p. Ch., datorită prezenței în complexe respective a unor monede²³ sau a unor fibule digitate²⁴, ceramica lucrată la roată din așezarea amintită, pare să susțină încadrarea primei faze a așezării prefeudale de la Rîmniciu Sărat în intervalul de timp menționat.

¹⁴ Baran, V.D., *Materiali i doslizennia z archeologii Prikarpatia i Volini*, 5, 1964, p. 105, fig. II/1-7, cf. Székely, Z., *Așezări din sec. VI-XI în bazinul Oltului Superior*, SCIVA, 43, 1992, 3, p. 276, nota 3.

¹⁵ Székely, Z. *Op. cit.*, p. 276.

¹⁶ *Ibidem*, p. 294.

¹⁷ Teodorescu, V., *Op. cit.*, p. 491 și fig. 2/1-6.

¹⁸ Dolinescu-Ferche, Suzana, *Așezări din secolele III și IV e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, E.A., București, 1974, p. 90-91.

¹⁹ *Ibidem*, p. 91.

²⁰ Nestor, I., Zaharia, E., *Săpăturile de la Sărata Monteoru din 1955*, Materiale, 4, 1957, p. 190-191, fig. 1/2, 7-8.

²¹ *Ibidem*, p. 190, fig. 1/1.

²² Dolinescu-Ferche, Suzana, *Op. cit.*, p. 91-93 și fig. 101, 102.

²³ *Ibidem*, p. 116-117.

²⁴ *Ibidem*, p. 116.

Totodată, tipul locuinței nr. 4, cu vatra înconjurată de pietre, amplasată în colțul nord-estic, asemănător cu acela al bordeielor 19 și 20 din așezarea de la Poian, datate pe baza a două fibule, una digitată (în B 19)²⁵ și cealaltă cu piciorul întors pe dedesubt (în B 20)²⁶, sprijină ipoteza datării etapei în discuție, începând cu a doua jumătate a secolului al VI-lea p. Ch.

În consecință, orizontul cultural pe care-l reprezintă acest nivel de locuire, pe baza materialului ceramic și a tipurilor de complexe, poate fi încadrat în secolul al VI-lea și, probabil, în prima jumătate a celui următor. Preponderența ceramicii lucrate cu mâna, având aspectul ceramicii „slave” arhaice, în raport cu aceea lucrată la roată, împiedică o datare mai timpurie, în secolul al VI-lea și poate chiar în prima jumătate a secolului al VI-lea p. Ch.

Locuința nr. 2 ilustrează indiscutabil o altă etapă de locuire, mai recentă, deoarece stratigrafic, nivelul de săpare al acesteia se află la partea superioară a stratului de pământ castaniu-închis, în timp ce acela al locuinței 4 (atribuită primei faze a așezării) se află la baza stratului menționat. Afirmația de mai sus se sprijină și pe faptul că tipurile de locuință sunt diferite. Astfel, dacă în prima etapă locuințele erau de tipul bordeielor, acum, locuința 2 este semiîngropată, cu podeaua adâncită în pământ, iar cuptorul aflat în colțul nord-vestic este în exteriorul acesteia (întocmai ca în cazul bordeiului nr. 2 din așezarea de la Cernat-curtea muzeului (Covasna)²⁷, datat în sec. al VIII-lea p. Ch.²⁸.

Din păcate însă, inventarul ceramic, foarte sărac al locuinței 2 de la Rîmnicu Sărat, nu ne poate fi de mare ajutor în încercarea de a data mai exact complexul amintit și etapa reprezentată de acesta. Totuși, fragmentul de fund de vas lucrat cu mâna își găsește analogii imediate în cadrul complexelor atribuite primului nivel al așezării, iar fragmentul de vas din pastă fină cenușie lucrat la roată este foarte probabil de tradiție Sîntana de Mureș-Cemeahov. De o importanță aparte se bucură fragmentul cenușiu-închis din pastă cu nisip, lucrat la roată, decorat cu striuri ondulate dispuse oblic și având la partea superioară un brâu îngust de creștături făcute cu unghia, flancat de incizii adânci, orizontale. Acest decor, exceptând brăul impresionat cu unghia, își găsește analogii în aria Ipotești-Cîndești pentru sec. VII-VIII p. Ch.²⁹. În privința motivului crestat cu unghia, acesta este întâlnit pe vase sau fragmente de vase datate în sec. IX-X p. Ch.³⁰, descoperite în bordeiul nr. 4 al așezării de la Cernat-grădina Konnath (Covasna)³¹, sau în cadrul așezării Zalavar din Ungaria³². Aflate pe podeaua locuinței ori pe treapta din fața cuptorului cu calotă, materialele menționate reflectă o perioadă de funcționare a

²⁵ Székely, Z., *Op. cit.*, p. 263 și fig. 15/1 a-b.

²⁶ *Ibidem.* p. 268 și fig. 17/6.

²⁷ *Ibidem.* p. 286 și fig. 28.

²⁸ *Ibidem.* p. 294.

²⁹ *Ibidem.* p. 302.

³⁰ Sos A., *Zalavar*, Budapesta, 1963, pl. XXI, cf. Székely Z., *Op. cit.*, p. 294, nota 28.

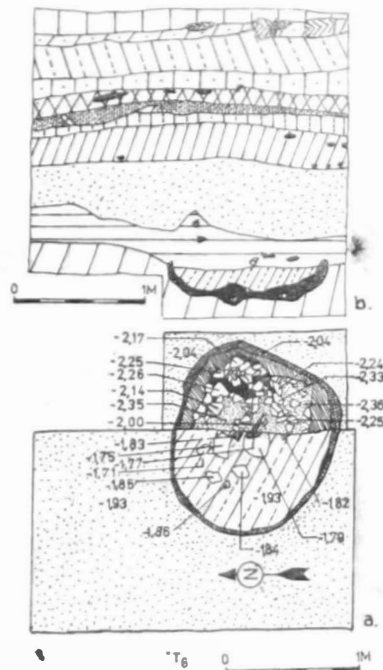
³¹ *Ibidem.* p. 290.

³² *Ibidem.* p. 294.

locuinței nr. 2, cuprinsă între a doua jumătate a sec. al VII-lea și începutul sec. al X-lea p. Ch., ceea ce este puțin probabil. Dacă la aceste considerații adăugăm similitudinea, mergând aproape până la identitate, a complexului nostru cu bordeiul nr. 2 de la Cemat-curtea muzeului, s-ar putea conchide că al doilea nivel de locuire prefeudală de la Rîmnicu Sărat s-ar plasa în secolele VII-VIII p. Ch. Lămurirea definitivă a acestei probleme rămâne însă în sarcina cercetărilor viitoare.

4. Concluzii. În încheierea demersului de față, se cuvin a fi făcute câteva precizări de ordin istorico-arheologic. În primul rând trebuie spus că **asezarea** prefeudală descoperită în incinta complexului arhitectonic „Adormirea Maicii Domnului” din Rîmnicu Sărat, având două etape de locuire, se datează în intervalul secolelor VI-VIII (?). Întreruperea locuirii, de altfel de scurtă durată, la sfârșitul primei faze și reluarea ei în faza a doua a așezării trebuie explicată în funcție de contextul generat, cu siguranță de migrarea populațiilor slave. De asemenea, lipsa inventarului din complexe indică faptul că **asezarea** și-a încetat funcționarea, în ambele etape, într-un mod pașnic. De aici decurge și caracterul pașnic al locuitorilor așezării, asupra cărora considerăm prematur să facem afirmații de ordin etnic. În tot cazul, aceștia, judecând după fragmentele de oase de animale găsite în complexe, se ocupau cu creșterea animalelor și probabil și cu cultivarea plantelor, dată fiind **amplasarea așezării** la limita nordică a câmpiei. Alte considerații referitoare la **asezarea prefeudală** de la Rîmnicu Sărat rămân, desigur, să fie făcute pe măsură ce noile cercetări vor face posibil acest lucru.

Fig. 1

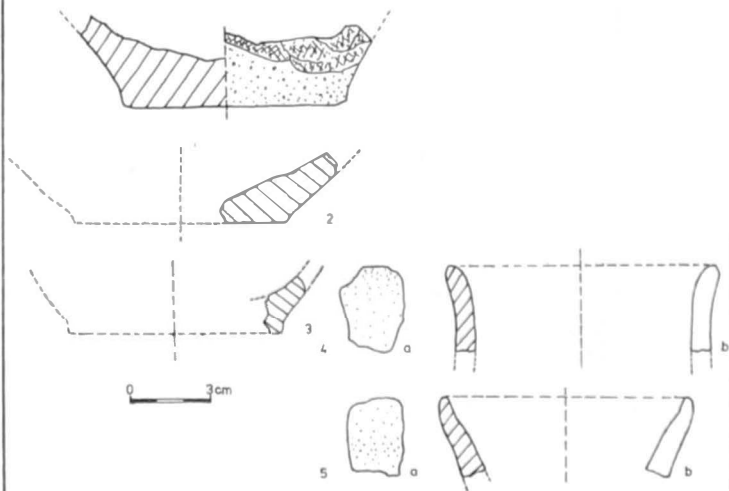
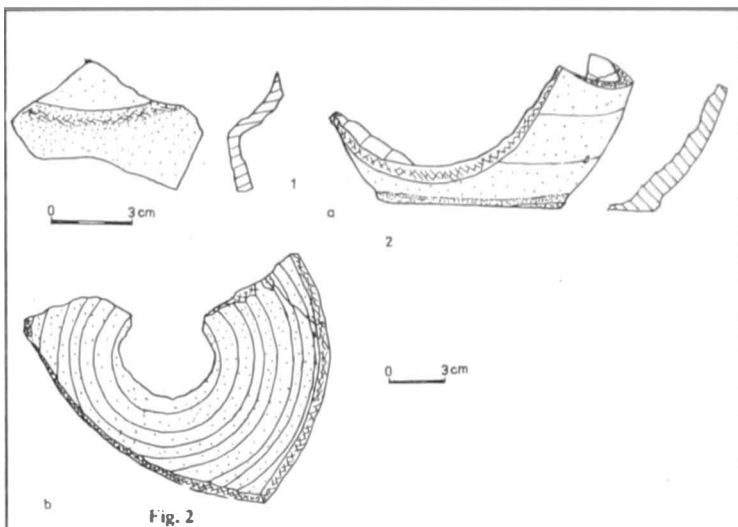

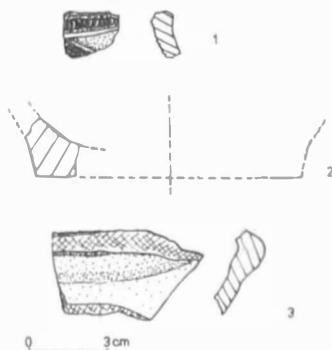
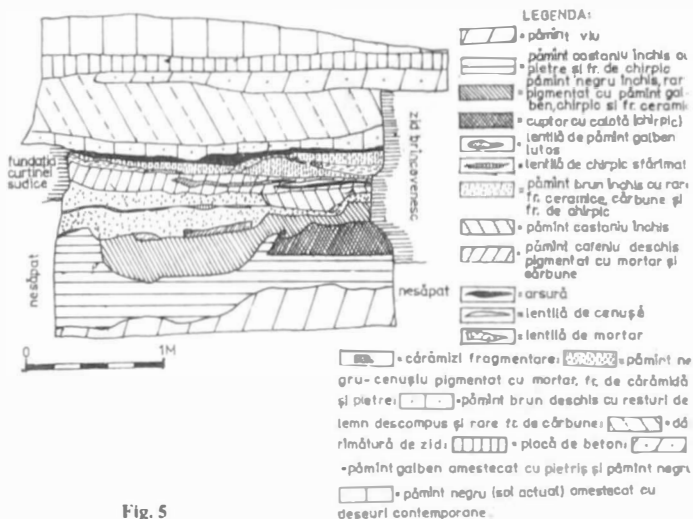
LEGENDA:

- pământ viu	- uminăz
- arsură	- pământ galben nisipos
- chirpic	- sol actual
- pământ brun-gălbui cu fr. de chirpic și cărbune	- pământ galben lutos
- pământ castaniu incins	- pietre
- pământ negru-cenușu cu fr. de chirpic	- fr. de cărămidă
- pământ negru-cafeniu pigmentat cu mortar și fr. de cărămidă	
- pământ negru-cenușu pigmentat cu pământ galben	
- pământ negru-cenușu pigmentat cu mortar și rare fr. de cărămidă	
- pământ negru cu mult cărbune și rare fr. de cărămidă	
- pământ negru-cafeniu pigmentat cu mortar și cărămidă sfărâmă	

LEGENDA:

- pământ viu
- chirpic
- chirpic cu resturi de arsură
- arsură
- pământ brun-gălbui cu fr. de chirpic și cărbune
- pietre
- fr. ceramice
- oase de animale

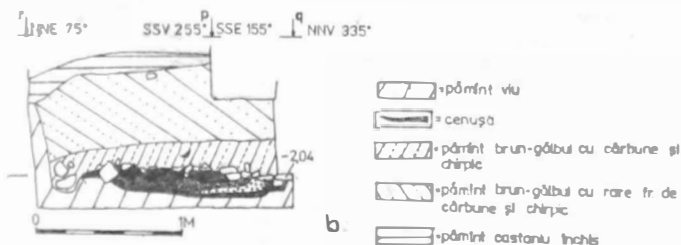
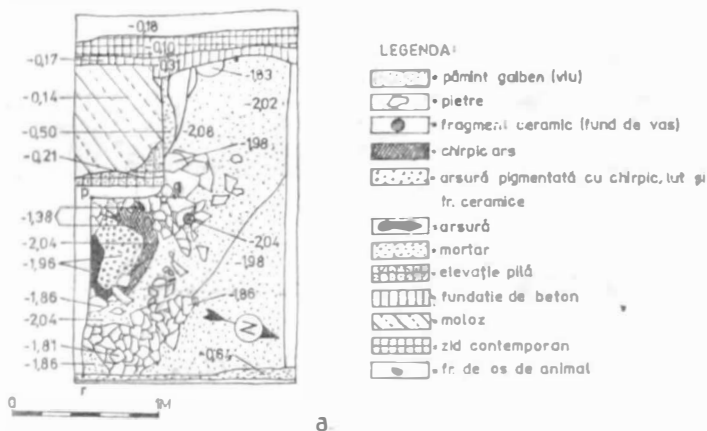
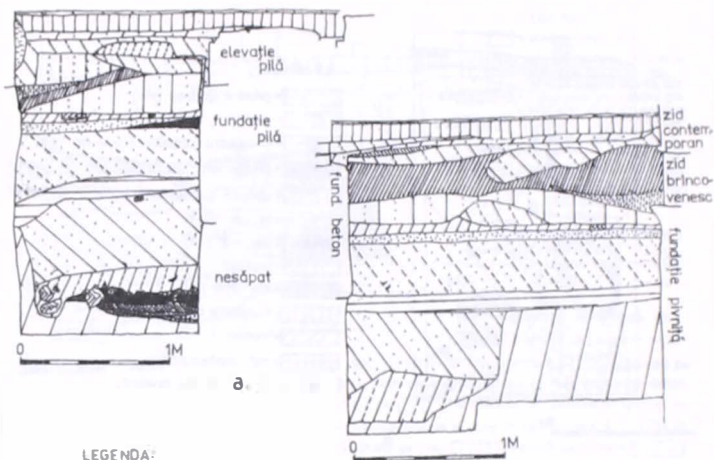

Fig. 7 a - b

LEGENDA:

- = pămînt viu
- = chirpic ars
- = arsură pigmentată cu chirpic, lut și fr. ceramic
- = cenușă
- = arsură
- = platră
- = pămînt brun-gălbui cu chirpic și cărbune
- = pămînt brun-gălbui cu rare fr. de cărbune și chirpic
- = pămînt auriu închis
- = pămînt brun-gălbui (purat)
- = pămînt brun cu chirpic și cărbune
- = nivel de construcție cirtine (cărămizi, var și chirpic)
- = pămînt brun amestecat cu pămînt galben;
- = pămînt galben aruncat;
- = nivel de construcție al pînălei;
- = mortar;
- = pămînt cenușiu-gălbui;
- = mo-loz;
- = pămînt cenușiu-gălbui pigmentat cu mortar;
- = nisip amestecat cu pietriș și var;
- = placă de beton;
- = mozaic;
- = cărămidă;
- = fr. ceramic;
- = nisip

Fig. 8 a - b

DATE ARHEOLOGICE PRIVIND MĂNĂSTIREA „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” DIN RÎMNICU SĂRAT, JUDEȚUL BUZĂU (SECOLELE XVI-XIX)

EMIL LUPU

Întreaga literatură de specialitate consideră ansamblul monumental ca fiind ctitorit de Constantin Brîncoveanu și unchiul său, Mihail Cantacuzino, pe baza pisaniei ce se păstrează în registrul superior aparținând portalului de la intrarea în nartexul bisericii actuale. Atât pisania¹, cât și Radu Greceanu² și documentul de închinare a mănăstirii la Muntele Sinai, din 1700³, afirmă că acești doi ctitori au construit întreaga mănăstire, între anii 1691 și 1697, pe locul unde anterior se aflase o mică biserică din lemn, cu hramul Sfântului Gheorghe.

Deși afirmațiile ar fi putut fi contestate de documente anterioare acestei date, începând cu 1593, când un călugăr Dănilă dăruiește la „svînta mănăstire den Râmnic”⁴ două pogoane de pământ în satul Tigoi, mănăstire ce în secolul al XVII-lea este denumită „biserica grecilor din Râmnic, ce are hramul Sfântul Gheorghe”⁵, amprenta brîncovenească a stilului arhitectonic a avut cuvântul hotărâtor, ca și pisania și documentele din secolul al XVIII-lea.

Ansamblul, situat pe o terasă de pe partea stângă a râului Râmnic, în zona central-vestică a orașului actual (Planșa I), se compune din casă domnească (pe

¹ Reproducem textul acesteia: „Io, K.B.V. Mihai Cantacuzino vel spătar. Această sfântă și Dumnezeuiască mănăstire căruia hramul se prăznuiește Adormirea Născătoarei de Dumnezeu și stăpânei noastre Fecioara Maria, prea înălțatul și blagocestivul domn Io Constantin B(ăscărab) Brîncoveanu voevod, mișcându-ne din răvna și multa evlavie, către sfântul de dumnezeiești minun arătător muntele Sinai, din temelie în locul acesta, unde, mai înainte, o mică biserică de lemn era și închinată aceluși Sf. Munte Sinai, o am radicat și înfrumusețat și o am înzestrat cu cele ce s-au căzut noua (c)ttitor, făcându-se (și) începându-se a se lucra la anul Domnului Hristos 1691 și s-au săvârșit la leatul 1697...”

² R.D. Greceanu, *Istoria Țării Românești de la 1689 până la 1700*, vol. II, Edit. St. D. Greceanu, 1906, *Viata lui C. Brîncoveanu*, p. 76-77.

³ Arh. Naț. București, M-reș. Rm. Sărat, 1/18.

⁴ *Ibidem*, 1516 (XXIII/1)

⁵ *Ibidem*, 11/38

latura de vest), fosta stăreție și corpuri de chilii (pe latura nordică), cortine de sud și est cu turnuri patrulate la exterior, pe mijlocul acestora, turnuri hexagonale de colț de sud-est și sud-vest (transformat ulterior în foișor al casei domnești), iar în zona centrală biserica actuală, de factură brâncovenească (Planșa II).

Din 1975 a fost inițiat un minuțios program de restaurare a ansamblului, abandonat o dată cu desființarea D.M.I., reluat în 1990 de către D.M.A.S.I. Pe baza analizei de parament și a unei scurte cercetări arheologice, care a surprins prezența unui pridvor brâncovenesc pe mijlocul fațadei estice a casei domnești, demolat în cursul secolului al XIX-lea⁶, s-a anticipat existența unei întregi fazeologii de construcții și refaceri la nivelul casei, care necesită o cercetare arheologică, pentru actualizarea proiectului de restaurare. Cercetările, încă nefinalizate, au inclus două campanii arheologice (3 iunie - 13 septembrie, 11 noiembrie - 16 decembrie 1991 și 20 septembrie - 27 noiembrie 1992), modificând parțial baza de informații privind datarea și evoluția arhitectonică a ansamblului.

Stațiunea a fost împărțită în cinci sectoare cu indicative proprii, comportând contexte și stratigrafii interne diferite. Sectorul „Casa domnească”, din care a început cercetarea, a totalizat până acum 19 secțiuni (Planșa III). Incinta „A” a fost verificată prin cinci secțiuni, fiind determinată în situ prezența fundației fostei cortine vestice, aparținând incintei fortificate inițiale, la care se adosează două ziduri, cu fundațiile înalte de 0,45-0,60 metri, ce asigurau compartimentarea interioară a unui corp de chilii, dispus în anfiladă, pe cortina vestică. Fundația cortinei se păstrează intactă, având o înălțime de 0,70 metri și o grosime de 1,20-1,25 metri, cu o plintă de 20-25 centimetri în interiorul fostei incinte. Elevația sa se păstrează pe o înălțime de 0,40-0,50 metri, având o lățime de 0,90-1,00 metri și fiind alcătuită din asize de cărămizi legate cu mortar. Fundația cortinei este organic legată de cea a turnului de colț de sud-vest (actualul foișor) (Planșa IV), iar elevațiile lor sunt întreșesute (pe înălțimea păstrată în situ). Paralel cu fosta cortină vestică, la 3,30 metri est de aceasta, a fost surprinsă o fundație la care se adosează cele două fundații perpendiculare pe cortină și care este întreșesută cu fundația fostei cortine sudice. În capătul de sud al acestui zid a fost lăsat, din construcție, un spațiu de acces, prin decroșarea elevației și amenajarea unui prag din cărămidă, partea de vest a intrării (Planșa IV).

În perimetrul secțiunii II a fost surprins mormântul nr. 1, aparținând unui înhumat, a cărui groapă a fost imediat suprapusă de nivelul de construcție aparținând cortinei vestice și zidului adosat la aceasta, mormânt ce se datează în secolul al XVI-lea (pe baza unei monede Ferdinand I — 1526-1563 — găsită în palma stângă). În secțiunile X și XI au fost descoperite în situ alte trei morminte, suprapuse de nivelul de construcție sau de fundațiile chiliilor, toate aparținând unei necropole situată cronologic în secolul al XVI-lea. Zidul de nord al incintei „A” a demolat parțial cortina vestică și chiliile anexe, preluând sub forma unei

6. Ion Chicideanu, *Raport preliminar de cercetare arheologică*, ms., Arhiva D.M.A.S.I. București.

subzidiri fundațiile acestora (Fig. 1). Această construcție, aparținând peretelui sudic al casei domnești de epocă brâncovenească, construită între 1691-1697, prezintă o fundație înaltă de 0,90 metri alcătuită din cărămizi legate cu mortar. Pentru o mai bună priză la teren, pe fundul șanțului de fundație au fost bătuți țărui în două rânduri paralele, încorporați cu partea superioară în grosimea fundației, pe o adâncime de 10-15 centimetri. La zidul brâncovenesc se adosează, în colțul de nord-est al incintei „A“, un alt zid, aparținând sfârșitului de secol XVIII. (Planșa V). Colțul construcției brâncovenești a fost parțial demantelat, la nivelul elevației, pentru a se realiza o întreșesere cu zidul de secol XVIII. În zona de demantelare a rămas o nișă adâncă de aproximativ 0,90 metri, în care a fost găsit un fragment dintr-o oală cu toartă, ce se datează larg, în sec. al XVIII-lea (Fig. 2). Fundația zidului de secol XVIII se adosează la fundația brâncovenească, coborând cu 8 centimetri mai jos față de nivelul inferior al acesteia. În capătul său de sud, acest zid se adosează pe toată înălțimea elevației sale la fosta curtină sudică, de secol XVI-XVII, din loc în loc fiind operate penetrări ale acesteia, pentru a se realiza o mai bună legătură între cele două elevații. În această zonă, fundația zidului de secol XVIII este construită pe o fundație mai veche, contemporană curtinei, ce se păstrează pe o înălțime de 0,30 metri iar negativul elevației sale se păstrează în profilul stratigrafic al secțiunii XVI (Planșa VI). În elevația fostei curtine sudice se păstrează, începând de la 2,16 metri înălțime, amprente ale acestei elevații vechi, iar arcul bolții acestei chilii se păstrează, înglobat în grosimea elevației curtinei, în zona planșeului actual. Tot în acest perimetru a fost reperat un zid de epocă brâncovenească, păstrat pe înălțimea a patru asize de cărămizi, fără fundație, ce se adosează la fosta curtină sudică, sprijinindu-se pe plinta fundației sale. Nivelul său de construcție, ca și cel al curtinei, este tăiat de fundația zidului de sfârșit de secol XVIII.

Pe latura de vest a incintei „A“, la zidul de epocă brâncovenească și la fostul turn hexagonal de secol XVI, se adosează un alt zid de sfârșit de secol XVIII. Parte din fundația acestui zid se adosează la fundația brâncovenească, restul (până la adâncimea de 3,15 metri), pătrunzând, ca subzidire, sub fundația brâncovenească, pe o adâncime de 0,45 metri (Fig. 3). Zidul de sfârșit de secol XVIII se adosează la turnul de colț pe toată înălțimea elevației sale, ca și la nivelul fundației. Tot din această epocă datează și o fundație de pilă, descoperită în secțiunea XI, ce se adosează complexului de ziduri de secol XVI pe toată înălțimea fundației sale și suprapune parțial cu elevația sa aceste ziduri. Fundația pilei, având o înălțime de 1,05 metri, suprapune imediat un mormânt de înhumatie, de la bazin până la cap, membrele inferioare aflându-se sub fundația zidului paralel curtinei vestice. Pila a fost demolată până la nivelul actual, în cursul secolului al XIX-lea.

În incinta „B“ a casei domnești actuale (fosta incintă sudică a casei domnești brâncovenești), au fost efectuate două secțiuni, pentru a verifica prezența și traseul fostei curtine vestice și relația între fundațiile de epocă brâncovenească. La curtină vestică, păstrată la nivelul fundației și pe înălțimea a trei asize de cărămizi din elevație, se adosează și fundația peretelui nordic al incintei „B“.

elevația acestuia folosind-o drept subzidire (Fig. 4). În zona centrală, fundația curții a fost parțial demantelată de șanțul unei conducte de epocă modernă. Fundațiile brâncovenesti sunt unitar construite (cu excepția zonei de relație cu fosta curtină), elevațiile lor fiind interșesute. În secțiunea IV a fost surprins în situ un alt mormânt de înhumatie, a cărui groapă este suprapusă de nivelul de construcție brâncovenesc și care perforază un nivel de chirpic și carbune, aparținând unei locuiri din secolele XIV-XV.

Incinta „C” este actuala incintă nordică a casei domnești, ce prezintă compartimentări interioare datând din secolele XIX-XX. În acest perimetru au fost surprinse în situ fundațiile fostelor curții de vest și nord și fundațiile turnului de colț nord-vest. Acestea au apărut după îndepărtarea unei pardoseli din scândură și a unui pat de moloz. Fundațiile curților sunt alcătuite din asize de cărămizi, îmbrăcate în tencuială, fiind unitar construite. Spre deosebire de fundația turnului de colț de sud-vest, care este unitar construită cu cea a curții vestice, cea a turnului de nord-vest este independentă și adosată la fundația curților de nord și vest, iar asiza de cărămizi care se mai păstrează din elevația acestui turn, suprapune plinta curților (Fig. 5). Fundația turnului are o lățime de 1,10 metri, elevația de 0,98 metri iar fundația curții nordice are lățimea de 1,50 metri, elevația păstrată pe o înălțime de 0,22 metri având o lățime de 1,08 metri. Ambele fundații aparținând curților au o înălțime de 1,04 metri.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, fortificația a fost demantelată până la nivelul fundației, iar fundația curții nordice a fost demantelată parțial, pe o lungime de 0,60 metri. În secolul al XVII-lea, fiind amenajate trepte de acces la o umblătoare. Din umblătoare a fost recuperat un bogat material ceramic, datat în secolul al XVIII-lea (Fig. 21). La partea superioară a umblătorii, între 0,35-0,60 metri, a fost depozitată o mare cantitate de fragmente de oase de păsări și animale, iar deasupra acestui strat au fost descoperite fragmente de tencuială cu frescă. Umblătorea, al cărei fund, reprezentat de un pat de mortar, se situa la -0,98 metri față de nivelul de folosire și 2,79 metri față de nivelul de călcare actual, avea dimensiunile de 1,40x0,36 metri, ea fiind tăiată de o fundație de secol XIX. Accesul la umblătoare se făcea prin intermediul unor trepte din cărămidă (Fig. 7). În secolul al XIX-lea, pe traseul aproximativ al curții vestice se ridică un zid, cu un soclu de 0,20 metri. Între fundația curților și fundația turnului de colț a fost introdusă o fundație de legătură și fundația unui pilastru de factură neogotică. Fundația pilastrului coboară până la -2,40 metri, iar fundația zidului de legătură până la 1,40 metri. Elevația zidului, pe latura nordică a incintei „C”, se sprijinește pe fundația turnului de colț, iar fundația acestuia, adosată la fundația turnului, coboară până la -1,93 metri.

În incinta pridvorului actual, situat pe partea de vest a casei domnești, au fost efectuate 9 secțiuni. În capătul de nord al pridvorului au fost determinate fundațiile turnului de colț de nord-vest. A fost stabilită și relația de adosare între fundația turnului și fundația curții vestice, constatându-se că elevația actuală a pridvorului suprapune fundația turnului de colț. Fundația pridvorului actual este alcătuită din pietriș legat cu ciment, iar elevația este alcătuită din cărămizi cu

dimensiunile de 28x14x8 centimetri, demonstrând factura târzie a acestei etape de construcție.

Fundația corpului nordic al casei domnești (incinta „C”), se adosează la pivnița casei brâncovenești (Fig. 8) între cele două existând un spațiu de 4-14 centimetri, conținând pământ tasat, fără nici un pigment de mortar. Deși fundațiile și elevațiile sunt independente, fiind alcătuite din asize de cărămizi (30x14x4 cm), cu rosturi de 1,5-4 centimetri, faptul că cele două fundații nu există umplutură de mortar și moloz, ca și prezența unui mortar similar în cele două fundații, ca supoziție de lucru considerăm că acestea sunt cu cea mai mare probabilitate contemporane.

La relația între colțul de sud-vest al incintei „B” și zidul de sfârșit de secol XVIII, aparținând laturii vestice a incintei „A”, secțiunea practică a surprins fundația casei brâncovenești, decroșată către nord, față de elevație, cu 40 centimetri. În fundație se păstrau săpate șanțurile a trei tiranți din lemn, la distanță de 0,40 metri unul față de celălalt, perpendicular pe zidul casei și intersectându-i pe aceștia, pe sub elevație, un al patrulea șanț de tirant. Aceste șanțuri au adâncimea medie de 0,10 metri, între fundație și elevație existând un spațiu de 0,15-0,20 metri, umplut în secolul XIX cu moloz și bucăți de bazalt (Fig. 9). La relația cu pivnița brâncovenească, fundația casei are o adâncime de 1,08 metri și prezintă o plintă de 0,30 metri. Ea suprapune parțial plinta formată de pivniță la relația cu elevația parterului și începând de la nivelul acesteia este întreșesută. Elevațiile celor două corpuri sunt, de asemenea, întreșesute. În perimetrul pridvorului actual au fost surprinse și cercetate exhaustiv două umblători, contemporane casei domnești brâncovenești, ce au fost dezafectate la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Prima umblătoare, determinată în secțiunea I, are dimensiunile interioare de 2,00 (pe latura vestică) și 2,18 metri (pe laturile de nord și sud), care sunt adosate la peretele vestic al pivniței (Fig. 10). Ea este construită din asize de cărămizi cu dimensiunile de 30x15x4 centimetri, fiind tencuită numai pe partea exterioară. Interiorul umblătorii are adâncimea de 3,67 metri față de nivelul de păstrare al pereților săi, și 4,20 metri față de nivelul actual de călcare. La sud de ea, paralel cu peretele vestic al casei, a fost surprinsă fundația unui pridvor, întreșesută cu peretele umblătorii și adosat la peretele pivniței, ce asigura accesul la umblătoare, la nivelul etajului (Fig. 11). Umblătoarea a prezentat două guri de dejecție, practicate din construcție, la -2,37 și -3,45 metri față de linia wăgris-ului.

A doua umblătoare are dimensiunile apropiate de cea anterioară, cu o adâncime însă numai de 2,40 metri față de nivelul actual de călcare. Pereții săi din sud și nord se adosează la fundația casei domnești și sunt întreșesuți cu cei ai laturii vestice. Pe partea de nord a umblătorii a fost, de asemenea, surprinsă fundația unui mic pridvor ce se adosează la fundația casei și care asigură accesul la umblătoare, pe la nivelul etajului (Planșa III, fig. 12).

Nivelul de construcție al casei brâncovenești a fost tăiat și suprapus de construirea unor pile de zidărie, descoperite in situ în secțiunile XXVII, XV, I, XXXI și XXIX. Aceste fundații, având o înălțime de 0,95-1,30 metri și latura de

0,90-1,20 metri, au fost construite la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când au fost dezafectate în prealabil cele două umblători. Astfel, în secțiunea I, fundația de pilă a fost construită în interiorul pridvorului de acces la umblătoare (după demantelarea elevației sale), adosată la fundație, iar elevația pilei, păstrată pe înălțimea a patru asize de cărămizi, suprapune parțial fundația pridvorului. Fundațiile celor cinci pile, amplasate la aproximativ 5 metri una de alta, sunt alcătuite din cărămizi fragmentare înecate în mortar, turnate în șanțul de fundație. Aceste pile, racordate între ele prin intermediul unor arce din cărămidă, constituiau la nivelul parterului un portic, iar la nivelul etajului întâi o loggie. În felul acesta, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, partea vestică a casei domnești capătă o fațadă care se va păstra până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când se va construi actualul pridvor, cu geamlăc la nivelul etajului. Acest pridvor, cu fundații din pietriș legat cu mortar, suprapune parțial (pe limita lor vestică) fundațiile pilelor descoperite în secțiuni și zidurile de vest ale umblătorilor. Probabil că tot acum sunt operate penetrări în elevația vestică a casei domnești (la nivelul parterului), fiind mutat accesul în casă, de pe partea estică a acesteia, pe partea vestică.

În sectorul „Sud” al incintei fortificate au fost efectuate trei secțiuni care au verificat planimetria construcțiilor anexe ale fostei mănăstiri. În secțiunea care urma să stabilească relația stratigrafică dintre absida laterală dreaptă a bisericii și curtea sudică, au fost determinate 19 morminte datând din secolele XVI-XX, care au distrus parțial stratigrafia internă a secțiunii.

Paralel cu fosta curtină sudică, la distanța de 3,20 metri de aceasta, a fost surprins în situ un zid din care se păstrează fundația, având o înălțime de 0.65 metri, și elevația, pe o înălțime de 0,50-1,00 metri. Acest zid a jalonat limita nordică a corpului de chilii, adosat curtinei și contemporan acesteia, din care au fost descoperite ziduri de compartimentare interioară, întreșute cu aceasta. Ca sistem de acoperire, aceste chilii prezentau bolți semicilindrice din cărămizi, arcele acestora fiind parțial înglobate în elevația curtinei. La 1,50 metri nord de zidul paralel curtinei se află un altul, paralel cu acesta, surprins în toate trei secțiunile practicate pe curtină, având o fundație de 0,50 metri înălțime și o lățime de 0,40 metri. Elevația sa, alcătuită din cărămizi de epocă medievală, dispuse în asize, se mai păstrează pe o înălțime de 50-60 centimetri. Nivelul său de construcție suprapune nivelul de construcție aparținând corpului de chilii de afărșit de secol XVI, asigurându-i datarea în epoca brâncovenească (Planșa VII). La acest zid, ce a avut destinația de pridvor (probabil deschis), a fost operată o îngroșare pe partea de nord a sa, prin adosarea unui zid fără fundație, la sfârșitul secolului al XIX-lea, având lățimea de 0,50 metri și adâncimea de 1,20 metri, constituit din asize de cărămizi cu dimensiunile de 30x13x7 centimetri. În interiorul pridvorului se păstrează în situ pavajul din cărămizi de epocă, dispuse în unghi de 45°, reparat în epoca modernă prin introducerea unor cărămizi cu dimensiuni de 27x13x8 centimetri. Probabil că o dată cu adosarea acestei zidări a fost închis și pridvorul brâncovenesc (Fig. 13).

La relația cu zidul de sfârșit de secol XVIII, aparținând laturii de est a incintei „A”, zidul pridvorului a fost demantelat pe toată înălțimea sa (incluzând și fundația) pe o lungime de 0,30 metri, de șanțul de fundație al acestui zid care are o înălțime de 1,65 metri. La contactul cu zidul de sfârșit de secol XVI, fundația zidului de secol XVIII este adosată acestuia, sprijinindu-se pe plinta sa. Până la înălțimea actuală a zidului de secol XVI, au fost realizate două întrețeseri ale zidului de sfârșit de secol XVIII, în continuare acesta călcând pe toată elevația fostei chilii.

Prin intermediul secțiunii XXI a fost verificată relația dintre absida bisericii brâncovenești și peretele estic al diaconiconului. Acesta se adosează peretelui sudic al altarului pe întreaga sa înălțime, prezentând o fundație independentă, la distanță de 4-12 centimetri de fundația altarului (Fig. 14). Între cele două fundații există un pământ brun-deschis (aparținând nivelului prefeudal), nederanjat și fără pigment de mortar sau cărămizi. Elevația diaconiconului se sprijină pe plinta fundației altarului și se adosează elevației acestuia, între cele două elevații existând un spațiu de 2 centimetri.

În sectorul „Est” au fost efectuate 2 secțiuni. În prima dintre acestea (secțiunea XXVI), a fost verificată relația între curțina sudică și turnul de colț de sud-est. Pe plinta fundației curții sudice, având o înălțime de 0,60 metri și o lățime de 0,30 metri, se sprijină elevația peretelui nord-vestic al turnului de colț. Acesta nu prezintă fundație, nivelul său interior oprindu-se la baza straturilor de cultură de secol XVI, în timp ce fundația curții sudice își continuă traseul către est. Elevația curții este întrețesută cu cea a turnului de colț, care prezintă două penetrații pentru acces în interiorul său, una la nivelul parterului și o a doua la nivelul fostului drum de strajă.

La curțina sudică, perpendicular pe aceasta, se adosează un zid ulterior, ce prezintă o fundație alcătuită din cărămizi fragmentare și bolovani de râu înecați în mortar, cu înălțimea de 0,74 metri. Din elevația acestui zid se păstrează asize de cărămizi pe înălțimea de 0,58 metri. Cu acest zid este întrețesut un altul, orientat est-vest, paralel curții sudice, fără fundație, a cărui plintă este acoperită de mustața de mortar aparținând plintei unui alt zid, adosat curții, perpendicular pe acesta, păstrat pe întreaga sa elevație (Planșa VIII, fig. 15).

Pe baza cercetărilor preliminare din această secțiune nu putem face aprecieri absolute cu privire la relația temporară dintre zidurile din acest complex, însă putem afirma că toate zidurile adosate curții, sau în relație indirectă cu ea, sunt din faze ulterioare secolului XVII. La curțina sudică, inițial se întrețesea o boltă semicilindrică, orientată est-vest, al cărei montan nordic nu poate fi nici unul din zidurile determinate în situ, deoarece acestea sunt contemporane zidului ce se păstrează și în elevație, având un arc în mâner de coș, ce se adosează elevației curții. Acest zid este ulterior atât chiliei de sfârșit de secol XVI din această zonă, cât și pridvorului brâncovenească ce însoțea anfilada chiliilor de pe curțina sudică, și poate fi atribuit etapei de construcție de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

În secțiunea XXVIII a fost verificată relația între curțina estică și peretele sudic al actualului muzeu. Relația stratigrafică între cele două complexe arhitectonice a fost tăiată de o groapă menajeră de epocă contemporană (post 1922). Pe fundația curții, înaltă de 0,60 metri, alcătuită din cărămizi fragmentare și bolovani de râu înecați în mortar, se ridică elevația alcătuită din asize de cărămizi, parțial demantelată pe o adâncime de 0,40 metri. La fundația curții estice se adosează o fundație înaltă de 0,85-0,90 metri, ce coboară cu 20 de centimetri mai jos, alcătuită din asize de cărămizi intercalate cu bolovani de râu. Pe această fundație, a cărei elevație a fost demantelată la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au fost ridicați doi pilastri din asize de cărămizi netencuite, între care au fost introduse structuri de zidărie îmbrăcate în mortar. Această elevație se păstrează intactă pe o înălțime de 0,75 metri, de la acest nivel ea prezentând o intervenție de epocă contemporană, reprezentată de o fundație de beton cu înălțimea de 0,30 metri și un soclu, tot din beton, de 0,20 metri. Pe acest soclu a fost aplicată o îngroșare a zidului de secol XVIII-XIX, pe o înălțime de 0,85 metri (Fig. 16).

În sectorul „Nord” au fost efectuate în 1991 și 1992 șase secțiuni. În secțiunea XXII a fost verificată relația constructivă dintre peretele nordic al altarului și peretele estic al proscomidiei. Ca și în secțiunea XXI, relația stratigrafică dintre cele două construcții a fost întreruptă de gropile unor morminte de epocă modernă. Fundația altarului, urmărită în această secțiune pe toată adâncimea sa, este alcătuită din asize de cărămizi, în care sunt intercalați bolovani de râu, îmbrăcați în tencuială de mortar și are o înălțime de 1,70 metri. Proscomidia se adosează pe toată înălțimea sa la peretele altarului. Fundația sa, cu o structură identică cu cea a altarului, are o înălțime de 0,80 metri. Între cele două fundații a rămas un spațiu de 12-14 centimetri, conținând pământ castaniu pigmentat cu churpic, fără pigment de mortar. Elevația proscomidiei se adosează la cea a altarului pe toată înălțimea soclului actual, între cele două existând un spațiu de 2-3 centimetri (Fig. 17).

Secțiunea XXIII (practicată la relația dintre naos și nartex, pe partea de nord a bisericii) a surprins, ca și secțiunea XXIV, mai multe morminte în cavouri din cărămizi. Astfel, mormântul 24 avea peretele sudic al cavoului lipit de fundația naosului, iar mormântul 23 avea peretele sudic parțial deranjat și suprapus de baza elevației nartexului (Fig. 18). Fundația naosului a fost urmărită până la adâncimea de 1,10 metri față de nivelul plintei sale, care se afla la -0,80 metri față de nivelul actual de călcare. Soclul actual al naosului, alcătuit din asize de cărămizi, este întrepesut cu cel aparținând nartexului, care coboară până la -0,80 metri față de nivelul actual și se termină brusc pe un nivel de pământ brun-închis tasat, fără a prezenta fundație (Fig. 19). El suprapune, fără să atingă, latura vestică a cavoului mormântului 24, pe o distanță de 6-8 centimetri, și latura sudică a cavoului mormântului 23, din care a deranjat două asize de cărămizi. Considerăm că elevația pronaosului este ulterioară cavoului mormântului 24 și (deoarece nivelul de umplutură din cavou este suprapus și de nivelul de construcție aparținând elevației naosului), acest mormânt este anterior actualei biserici brâncovenești,

dar contemporan sau ulterior fundației naosului, la care se adosează cu peretele sudic, alcătuit din două rânduri de cărămizi dispuse pe cant (Planșa IX).

Secțiunea XXIV a fost trasată la relația nartexului cu pridvorul actual, stabilind și relația stratigrafică cu latura sudică a fostei stăreții. Fundația nartexului este unitară cu cea a pridvorului, ca și elevația, alcătuită din asize de cărămizi, aparținând epocii brâncovenești. Acest nivel de construcție suprapune toate gropile de morminte descoperite în secțiune, el fiind unitar cu cel al fundației fostei stăreții. Mormintele se datează între a doua jumătate a secolului al XVI-lea (mormântul 29), și până aproape de 1690. Fundația fostei stăreții suprapune imediat o groapă ce coboară adânc în pământul viu, până la 2,90 metri și pătrunde sub clădire, pe o adâncime de 1,50 metri, până la o gură de dejecție situată sub pardoseala stăreției. Din aceasta coboară un nivel de arsură și moloz, conținând fragmente ceramice de secol XVII și multe bucăți de zgură și fier. Pe fundația brâncovenească a stăreției a fost ridicată elevația actuală, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe baza unei monede din 1794, descoperită în nivelul de construcție al acesteia, ce-l suprapune pe cel brâncovenesc. Soclul din piatră actual a fost introdus în grosimea acestei elevații în secolul al XIX-lea.

Peretele estic aparținând incintei „C” a casei domnești a fost verificat la relația sa cu pivnița și elevația de epocă brâncovenească în secțiunea VI, constatându-se că acesta se adosează atât la nivelul fundației (înaltă de 1,20 metri), cât și la nivelul întregii sale elevații, corpului de casă brâncovenească. El este ulterior atât fazei brâncovenești de construcție a casei domnești cât și fostei curține nordice, la fundația căreia se adosează cu fundația sa și pe care o suprapune cu întreaga sa elevație. Având în vedere că acest zid prezintă în capătul nordic un pilastru angajat, de factură neogotică, aparținând etapei de construcție de la sfârșitul secolului al XIX-lea, el poate fi datat în această perioadă (Fig. 20).

Din fosta curtină nordică a fost reperată in situ doar fundația, având o înălțime de 0,75 metri și o lățime de aproximativ 1,40 metri. Cu fundația curținei este întreșesut un zid, perpendicular pe aceasta, orientat nord-sud (ce a fost urmărit în caseta I a secțiunii VII), ce cobora până la -2,20 metri față de nivelul actual de călcare. La aceasta se adosează o altă fundație, înaltă de 0,67 metri, având un traseu est-vest, paralel curținei nordice, iar elevația sa, din care se păstrează numai o asiză de cărămizi, a fost întreșesută cu cea a zidului orientat nord-sud (Planșa X).

În secțiunea XXV a fost, de asemenea, surprinsă fundația curținei nordice, parțial demantelată pe partea de sud. Aceasta este întreșesută cu fundația unui alt zid orientat nord-sud, parțial demantelat pe partea de vest în epoca modernă (Planșa XI).

Fundația laturii de vest a stăreției se adosa inițial la fundația curținei nordice. La sfârșitul secolului XIX, fundația curținei nordice a fost parțial demantelată, în zona de adosare a stăreției, fiind introdusă fundația actualului pilastru neogotic, ce se adosează cu elevația sa la peretele stăreției (Fig. 21). Fundația stăreției coboară până la -1,35 metri față de nivelul actual de călcare.

unde calcă pe o plombă de zidărie ce se adosează la fundația zidului întrepesut cu fundația curții nordice.

Atât în grosimea fundației curții nordice din secțiunea VII, cât și în cea a zidului întrepesut cu aceasta din secțiunea XXV, au fost surprinse în situ gropi de pări practicate în secolul al XIX-lea, pentru construcții a căror destinație nu a putut fi stabilită.

În cele două campanii au fost cercetate parțial sau în totalitate 33 de morminte aparținând necropolelor din secolele XVI-XX, din care prezentăm pe cele mai importante, numerotate în ordinea descoperirii lor.

M₁ — înhumat adult, vest-est, decubit dorsal, capul căzut pe partea stângă, palmele pe abdomen; groapa de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, înmormântat în sicriu din lemn, la adâncimea de 0,70 metri față de nivelul de săpare. Stratigrafic, mormântul taie nivelul de secol XIV-XV și este acoperit imediat de nivelul de construcție al fortificației de secol XVI. Inventar: monedă Ferdinand I (1526-1563) în palma stângă; cataramă de argint în zona pectorală (Fig. 22/1-3); cercel din sârmă de argint, cu o mică buclă și capetele lipite (Fig. 22/4); două copcii din câte două sârme din argint, cu capetele îndoite, în zona sternului (Fig. 22/5); nasture din argint cu decor în formă de rozetă, în zona pectorală.

M₅ — înhumat, copil sub 1 an, vest-est, decubit dorsal, palmele pe abdomen, groapa de formă rectangulară, colțuri rotunjite, adâncă față de nivelul de săpare de 0,75 metri, parțial suprapus de fundația unei chilii de sfârșit de secol XVI. Inventar: denar unguresc din 1570, găurit și prins cu ață din mătase roșie de un deget; denar din argint Ferdinand I (1526-1563).

M₂₂ — înhumat adult, vest-est (4050 ‰), decubit dorsal, craniul alunecat cu privirea către dreapta, așezat pe trei cărămizi suprapuse, una din ele prezentând incizat semnul crucii; palmele pe lângă corp; așezat în cavou din cărămizi legate cu mortar; groapa mormântului adâncă de 0,90 metri. Fără inventar.

M₁₉ — înhumat copil, vest-est, decubit dorsal, bărbia căzută pe piept, palmele pe abdomen, groapa de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, fără sicriu, tăiat de la abdomen la picioare de groapa mormântului 20. Inventar: monedă din 1577 în zona sternului.

M₂₄ — înhumat adult, vest-est (4400 ‰), decubit dorsal, surprins ieșind din profilul vestic al secțiunii de la genunchi în jos, depus în cavou din cărămizi legate cu mortar, al cărui capăt de est se adosează la cavoul mormântului 25. Peretele de sud al cavoului său parțial deranjat la construirea elevației nartexului. Fără inventar.

M₂₅ — înhumat adult, vest-est (4625 ‰), decubit dorsal, craniul așezat pe trei cărămizi suprapuse, privirea în dreapta-jos, palmele pe abdomen; în stânga și în dreapta craniului său, depuse două crani. Craniul din stânga se sprijină cu partea temporală pe cărămida de sub craniul mormântului principal, privirea orientată către dreapta-jos. Craniul din dreapta culcat pe os zygomaticum, privirea către est, depus sub nivelul craniului mormântului principal. Pe una din cărămidile de sub craniu, incizat semnul crucii, iar în cele patru câmpuri sgrafitat „IC” „XC” „HI” „KA”. Inventar: mărgeică din sticlă cenușiu negricioasă, perforată.

M₁₁ — înhumat adult, vest-est (4550 ‰), decubit dorsal, craniul alunecat în partea stângă din conexiunea anatomică cu fața exocraniană a bazei în sus, palmele pe lângă corp. Depus în cavou din cărămizi, având bolta prăbușită în interior. Groapa sa a deranjat M₁₀ și probabil încă un mormânt mai vechi și este parțial deranjat și suprapus în colțul de nord-vest de mormântul 31 ca și de nivelul de construcție brâncovenesc, ce a pătruns și în interiorul cavoului. Fără inventar.

M₁₂ — înhumat adult, osemintele în poziție secundară (craniul așezat peste fragmente din oasele bazinului și cutiei toracice), depus în cutie din cărămizi întregi și fragmentare. Cutia sa se sprijină în partea de nord de peretele sudic al cavoului mormântului 27. Fără inventar.

M₁₃ — înhumat copil, surprins de la gât în jos în profilul vestic al secțiunii, vest-est (4530 ‰), palma stângă pe abdomen, palma dreaptă pe lângă corp, membrele inferioare deranjate de mormântul 28. Inventar: trei nasturi din metal comun, în zona sternului, fără decor; monedă din 1568 în palma stângă.

În perimetrul stațiunii cercetate au fost surprinse complexe arheologice aparținând neoliticului (cultura Boian), culturii Sîntana de Mureș-Cemeahov (Fig. 23) și secolelor XIV-XV (Fig. 24).

În secolul al XVI-lea, după dispariția violentă a așezării anterioare, a apărut o necropolă de înhumăție, căreia îi aparțin mormintele 1-5, 19 și 29.

La sfârșitul secolului al XVI-lea este construită o fortificație din cărămidă, cu tumuri de colț hexagonale și tumuri patrulater pe mijlocul curtinelor, la exteriorul acestora. De asemenea, au fost construite anfilade de chilii, pe curtinile de sud, est, nord și vest, tot din cărămidă, având ca sistem de acoperire bolți semicilindrice, amprente arcelor acestora păstrându-se în elevațiile curtinelor de sud și est, și drum de strajă deasupra acestora. Până la o cercetare amplă în sectorul „Nord”, în perimetrul secțiunilor VII și XXV, cu caracter de ipoteză de lucru, considerăm că aici a fost amplasată o construcție amplă, cu etaj, întrețesută de curtinile nordice la nivelul parterului, având destinația de paraclis sau turn de poartă. Tot ca ipoteză de lucru (până la autorizarea unei cercetări în interiorul bisericii actuale), pe baza stratigrafiei din secțiunile XXIII și XXIV, considerăm că fundația actuală a naosului aparține unei biserici contemporane fortificației.

Mormintele în cavouri din cărămizi aparțin etapei de funcționare a acestei biserici, care probabil că păstrează în interior fundațiile unei biserici de secol XVI, contemporană primului nivel de înmormântări. Datorită lipsei inventarului din aceste morminte și prezenței cărămizilor sub craniile celor îngropați, considerăm că acestea au aparținut unor preoți ce deserveau biserica (fiind înmormântați în zona de prestigiu din umbra acesteia) sau unor călugări, membri ai comunității monahale ce folosea complexul fortificat. Pentru ambele alternative, avem ca informație arheologică faptul că mormintele aparțin unor adulți de sex masculin.

Între 1691 și 1697, Constantin Brâncoveanu și unchiul său Mihai Cantacuzino aduc ample transformări fortificației și bisericii de sfârșit de secol XVI, declarându-se ctitori acesteia. Această etapă a dus la anularea caracterului militar defensiv al complexului inițial.

În arealul ocupat de casa domnească, această etapă a fost reprezentată de demolarea parțială a curții vestice și chiliilor adosate acesteia, până la nivelul fundațiilor și ridicarea casei în două faze distincte de construcție, unitare în concepție: săparea fundațiilor pivniței și ridicarea acestora până dincolo de nivelul de călcare al epocii, urmată de săparea fundațiilor pridvorului de pe fațada estică a casei și a incintei „B” și construirea unitară a întregii elevații brâncovenești. Primei faze îi aparține și săparea umblătorilor din secțiunile I și XXX, elevațiile acestora fiind ridicate o dată cu restul casei, până la nivelul etajului. În această etapă, incinta „B” a casei prezenta o boltă în semicilindru, ce folosea ca montanți pereții de sud și nord ai acesteia. Chiliile de sfârșit de secol XVI și curtea vestică determinate în incinta „A” au fost păstrate, stabilind relația dintre incinta „B” și turnul de colț de sud-vest, ce a fost transformat în foișor, prin demantelarea parțială a etajului și introducerea unor coloane angajate și semicoloane din cărămidă. Aceiași soartă a avut și turnul de colț de sud-est și probabil și turnul de colț de nord-vest. Actuala latură vestică a incintei „C” a fost construită tot în epoca brâncovenească, corectând traseul curții vestice, pentru a alinia la fațada vestică a casei și a asigura relația dintre aceasta și turnul de colț.

În sectorul „Sud” a fost construit un pridvor în fața corpului de chilii de pe curtea sudică, ce pătrundea până în actuala incintă „A” a casei domnești. Probabil că și în fața anfiladei nordice de chilii (sigur în perimetrul secțiunii XXVIII), a fost construit un pridvor ce continua până în zona stăreției.

Situația stratigrafică din secțiunea XXIV, ca și rezultatele preliminare din secțiunea XXV, dovedesc faptul că în perimetrul muzeului actual a fost construită o clădire a cărei destinație, cel puțin la mijlocul secolului al XIX-lea, era de stăreție. Aceasta a fost construită prin demolarea parțială a chiliilor adosate curții nordice. Cert este că în perimetrul secțiunii XXV, peretele de vest al stăreției s-a adosat inițial la curtea nordică, fundația sa fiind construită pe o plombă de zidărie adosată la fundația paraclisului sau turnului de poartă.

Tot în această epocă este construită actuala biserică, pe amplasamentul unei biserici de secol XVI-XVII, preluând cel puțin o parte din fundațiile naosului acesteia. Nartexul și pridvorul actual aparțin epocii brâncovenești.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, probabil între 1784-1793 (așa cum afirmă documentele de arhivă și moneda descoperită în secțiunea XXIV), incinta mănăstirii suferă transformări, în urma unor distrugerii marcate de un nivel de arsură și de un strat de moloz.

În incinta „A” a casei domnești au fost demolate până la nivelul fundațiilor corpurile de chilii și curtea vestică, fiind construite actualele ziduri de vest și est, care s-au adosat la curtea sudică, turnul de colț de sud-vest și zidul de sud al incintei „B” brâncovenești, iar în centrul incintei a fost introdusă o pilă din cărămidă.

Pe partea de vest a casei domnești au fost demolate cele două umblători, până la nivelul de călcare din secolul XVIII și a fost construit un portic, având pile dispuse din 5 în 5 metri (aproximativ), iar la nivelul etajului, o loggie cu arce în

măner de coș, ca și arcele construcțiilor din această epocă, din restul incintei. Tot acum este demolată bolta semicilindrică din incinta „B”, deoarece colțul de sud-vest al incintei, așezat pe un complex de locuire de secol XIV-XV, fără o legătură organică cu restul fundației brâncovenești, începe să cedeze, afectând structura de rezistență. Sub fundația brâncovenească s-a operat o subzidire prin introducerea fundației zidului de vest al incintei „A”, la relația dintre fundație și elevație au fost săpate șanțurile pentru patru tiranți din lemn (surprinse în secțiunea IX), iar sistemul de boltire a fost modificat prin construirea a două bolți semicilindrice cu axele nord-sud, și a unui montant din cărămidă, pe axul transversal al incintei „B”.

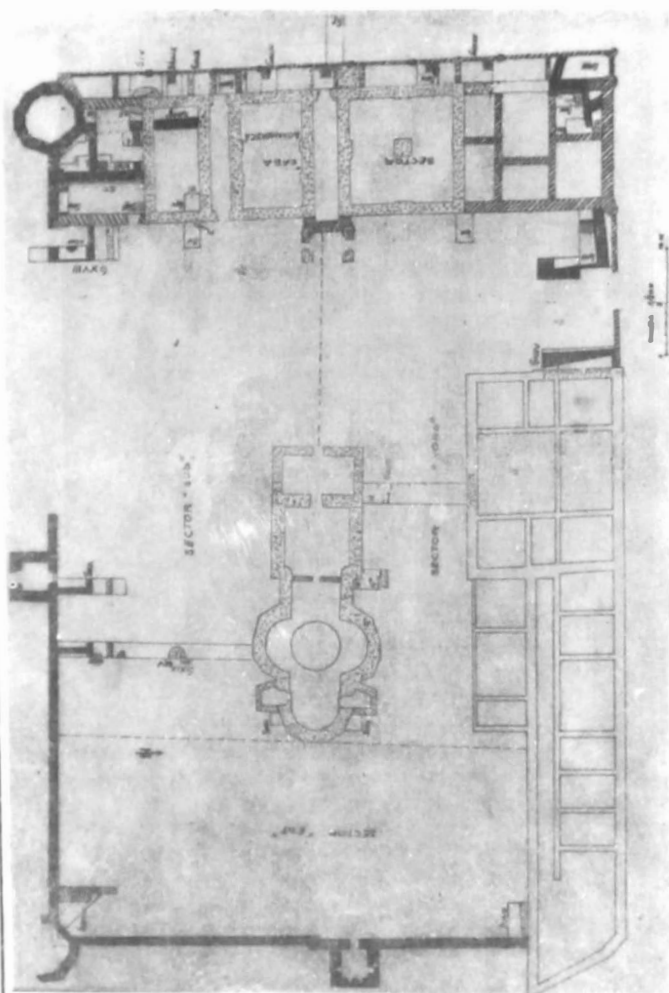
În perimetrul incintei, în zona secțiunii XXVI, chiliile au fost demolate (pentru a stabili planimetria exactă a perimetrului este necesară extinderea cercetării arheologice), fiind construit un sistem de ziduri perpendiculare pe curtea sudică. În perimetrul secțiunii XXVIII este demolată elevația brâncovenească, adosată curții estice, fiind construită o altă elevație, decroșată interior cu 50-60 de centimetri. De asemenea, a fost demolată elevația stăreției, fiind construită cea actuală, incluzând și etajul.

După ce în 1844 este construit gardul din piatră actual, pe fundația curții nordice, între stăreție și colțul nord-estic al incintei „C” a casei domnești (dată ce ar putea reprezenta încetarea funcționării paraclisului sau turnului de poartă), la sfârșitul secolului al XIX-lea este demolat pridvorul brâncovenesc de pe fațada estică a casei domnești și porticul de pe fațada vestică. În locul pridvorului este construit un portal neogotic, iar în locul porticului, actualul pridvor și pereții de nord și est ai incintei „C”. De asemenea, sunt demolate sistemele de boltire din incintele „A” și „B”, fiind introduse planșee pe traverse metalice, iar pridvorul brâncovenesc de pe anfilada chiliilor sudice este îngroșat cu zidărie și închis.

În actuala fază de cercetare arheologică, au rămas nelămurite o serie de probleme privind planimetria corpurilor de chilii de sfârșit de secol XVI din perimetrul incintelor „A” și „C” și din sectoarele „Nord” și „Est”, ca și prezența uneia sau mai multor biserici anterioare celei actuale, ca și posibilitatea încorporării în structura arhitectonică a acestora a unor elemente aparținând unei biserici de secol XVI-XVII.

MANĂSTIREA BRÎNCOVEASCĂ
DE LA RM. SĂRAT
PLAN DE SITUAȚIE

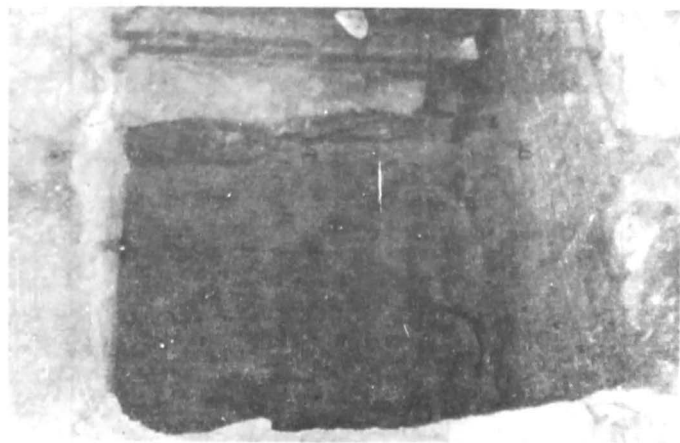
LEGENDA

- Faza I (sec. XVI); □ Faza II (1691 - 1697); □ Faza III (sf. sec. XVIII); □ Faza IV (sec. XIX); □ Faza V (nedeterminată)

2. Plan de situație a fostei mănăstiri.

1.

2.

1. Secțiunea II. Relația dintre fosta curtină vestică (a) și zidul de epocă brâncovenească (b).

2. Secțiunea III. Relația dintre zidul de epocă brâncovenească (a) și zidul de sfârșit de secol XVIII (b).

3.

4.

3. Secțiunea II. Relația dintre zidul de epocă brâncovenească (a) și zidul de sfârșit de secol XVIII (b).

4. Secțiunea XVII. Relația dintre fosta curtină vestică (a) și fundația de epocă brâncovenească (b).

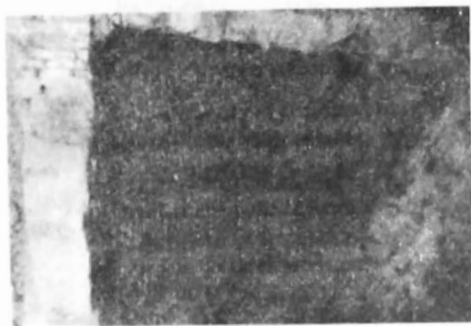
5.

6.

5. Secțiunea XII. A — fundația turnului de colț de nord-vest
B — fundația fostei curții nordice.

6. Secțiunea XIII/91. Vedere asupra umblătorii.

7.

8.

9.

7. Secțiunea XVII/92. A — fundația corpului nordic;

B — pivnița de epocă brâncovenească.

8. Secțiunea IX/91. Fundația brâncovenească cu urmele șanțurilor pentru tiranți.

9. Secțiunea I/91. Perspectiva asupra umblițorilor.

10.

11.

10. Secțiunea I/91. Fundația pridvorului de acces la umblătoare, parțial suprapusă de o pilă de sfârșit de secol XVIII.
11. Secțiunea XIV/91. Fundația pridvorului de acces la umblătoare.

12.

13.

12. Secțiunea XX/91. Vedere asupra pridvorului brâncovenesc și pavaul interior.

13. Secțiunea XXI/92. A — diaconicon; B — altar.

14.

15.

14. Secțiunea XXVI/92. Relația între curțina sudică (A) și zidul adosat acesteia (B), ce suprapun un complex prefeudal.

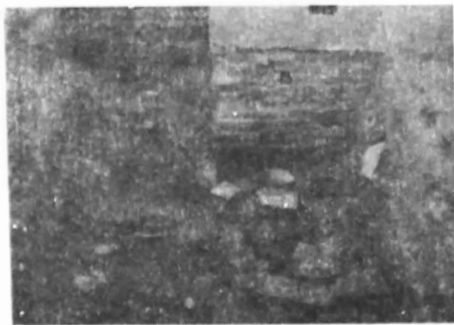
15. Secțiunea XXVIII/92. A — curțina estică; B — fundație de epocă brâncovenească; C — elevație de sfârșit de secol XVIII; D — îngroșare de epocă contemporană.

16.

17.

18.

16. Secțiunea XXII/92. A — proscomidie; B — altar.
17. Secțiunea XXIII/92. — Complexele de morininte.
18. Secțiunea XXIV/92. A — naos; B — nartex.

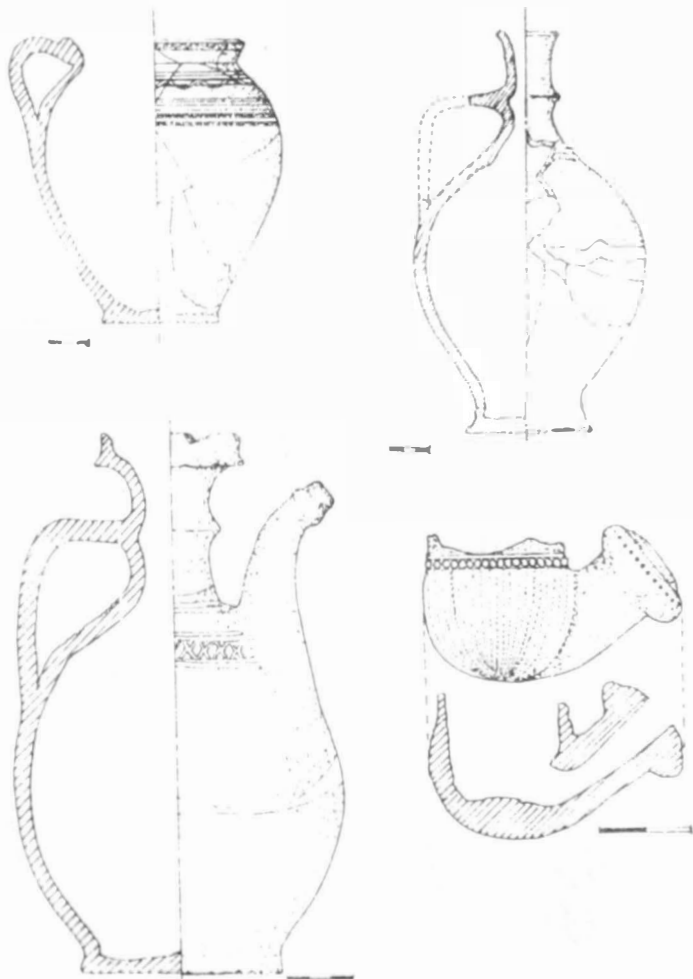

19.

20.

19. Secțiunea VII/91. A — pilastru; B — curtină nordică.
 20. Secțiunea XXV/92. A — pilastru; B — fundația stăreției;
 C — zid contemporan fostei curține nordice.

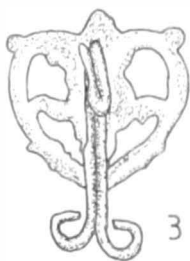
21. Ceramică din secolul al XVIII-lea.

1

2

3

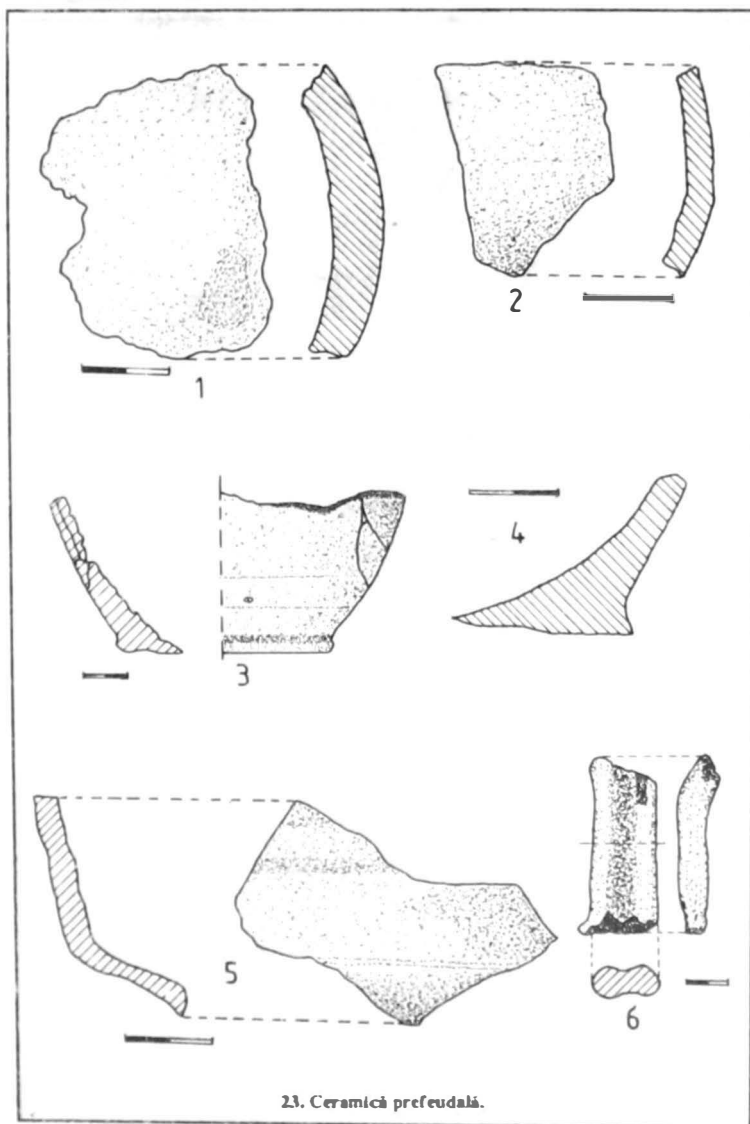
4

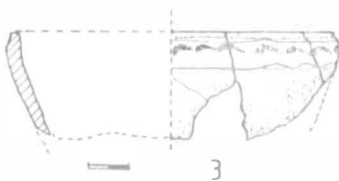
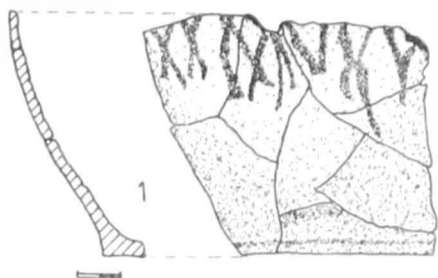
5

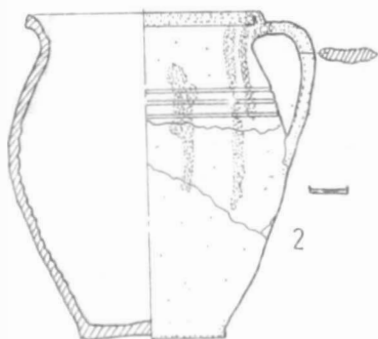
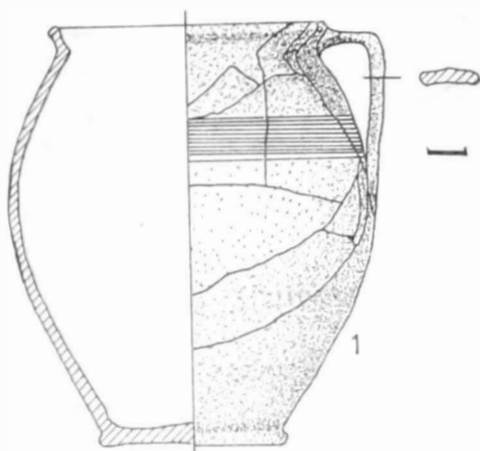
22. Inventarul mormântului I.

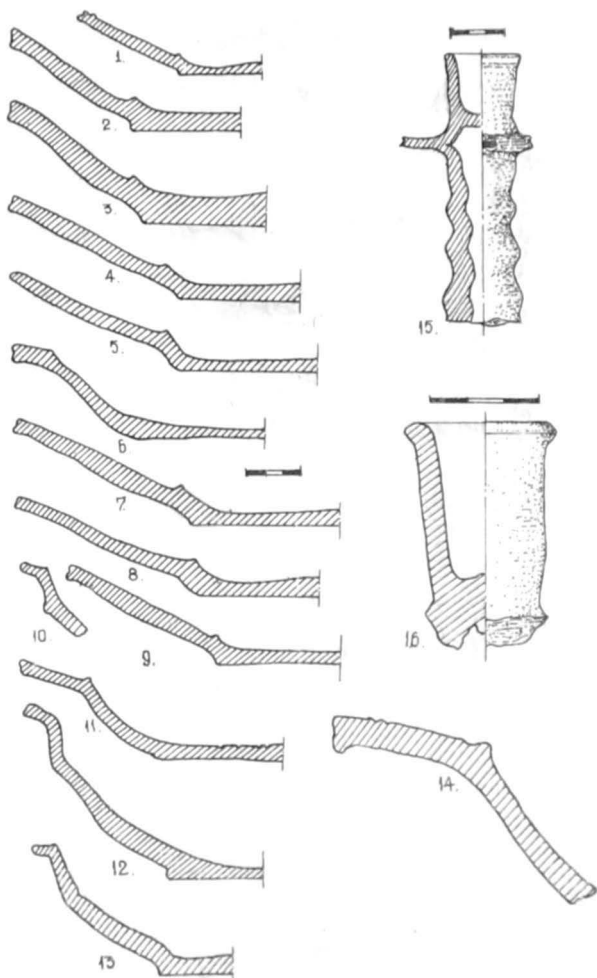
23. Ceramică prefeudală.

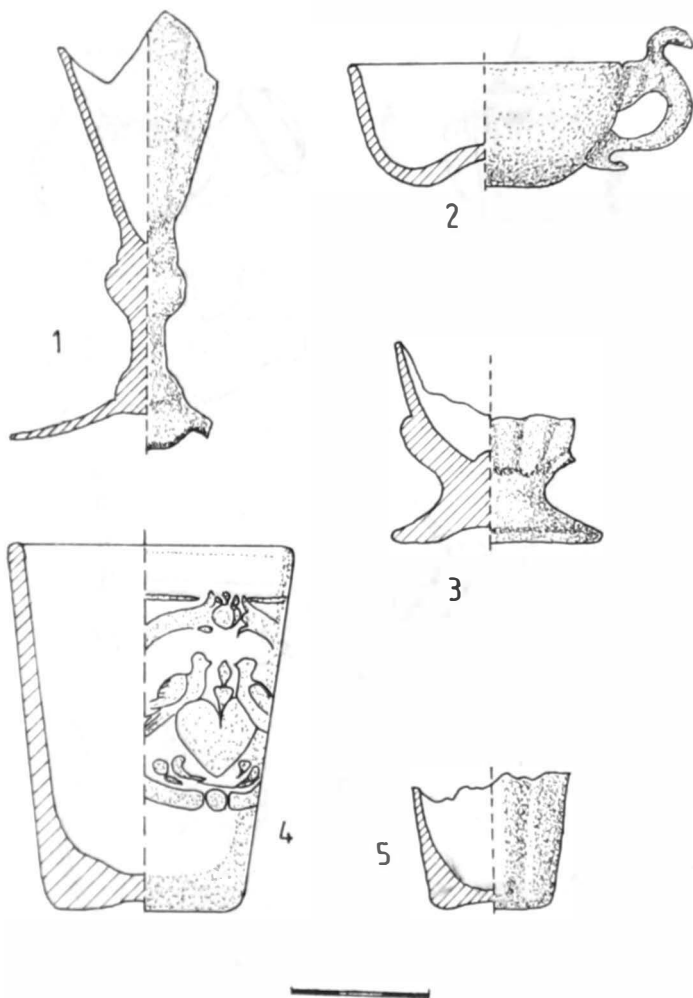
24. Ceramică din secolele XIV-XV.

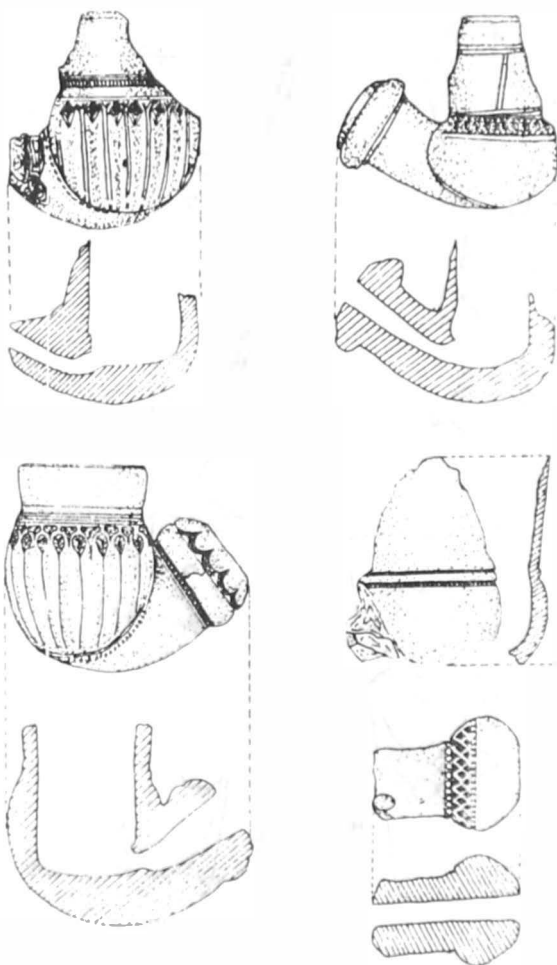
25. Ceramică locală din secolul al XVIII-lea.

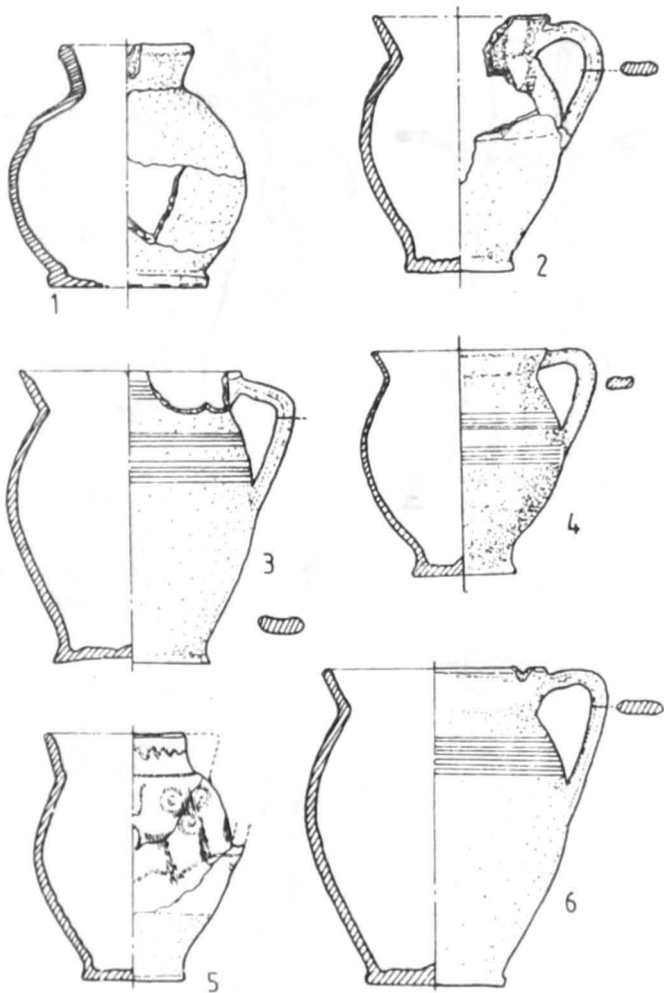
26. Ceramică locală din secolul al XV(II)-lea.

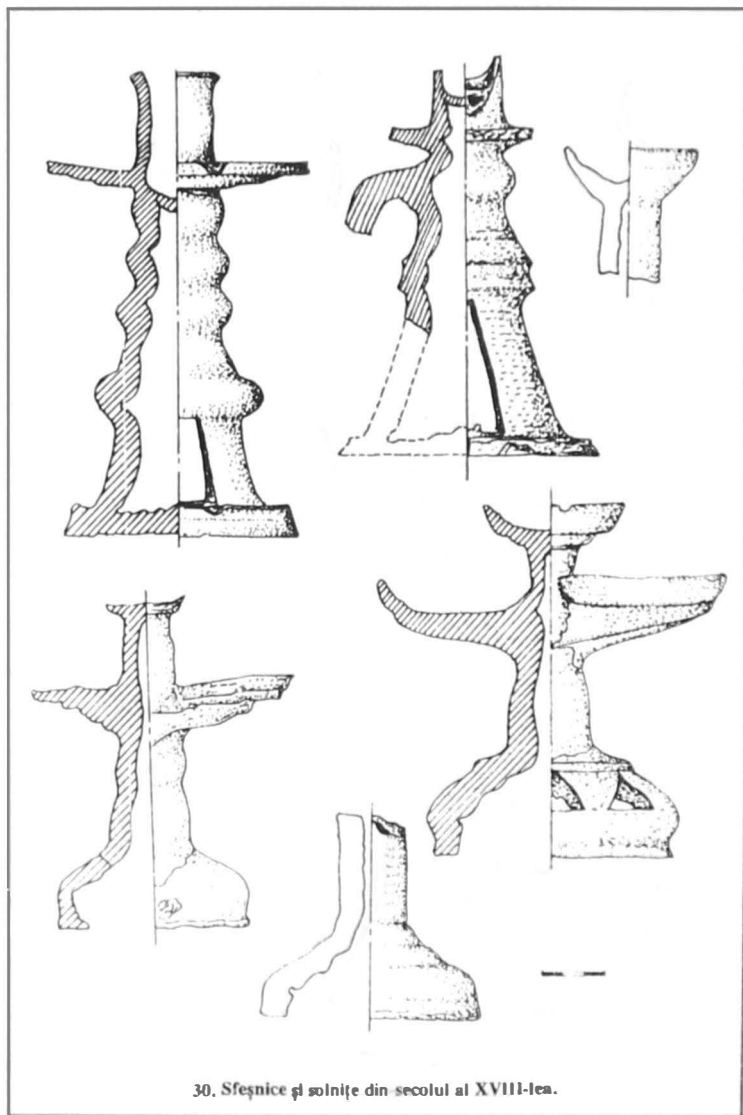
27. Sticlărie de import din secolul al XVIII-lea.

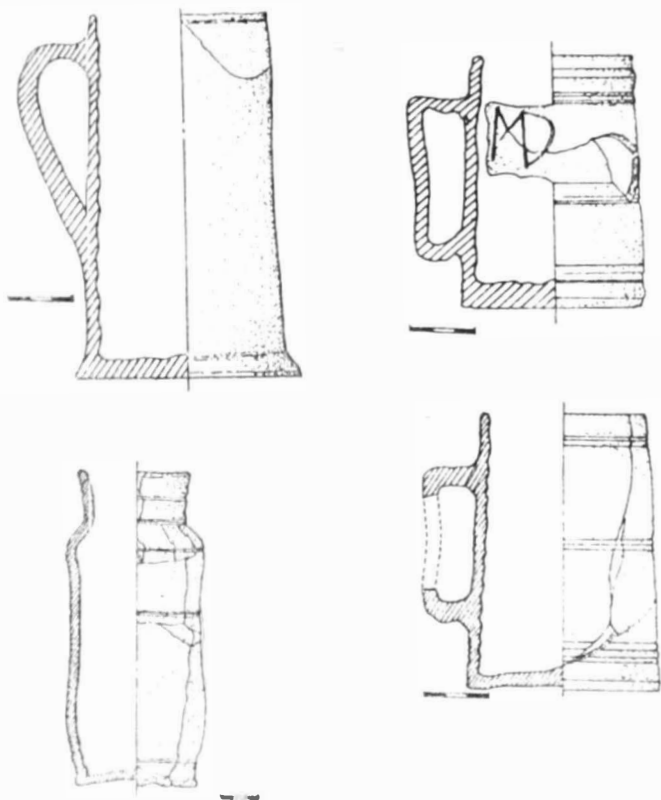

28. Pipe de lut din secolul al XVIII-lea.

29. Câni cu toartă din secolul al XVIII-lea.

31. Căni și vază din secolul al XVIII-lea.

MONEDE ROMANE TÂRZII ȘI BIZANTINE DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN BUZĂU*

drd. ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU,
drd. EUGEN-MARIUS CONSTANTINESCU

Colecția numismatică a Muzeului județean Buzău numără 8541 monede antice, bizantine, medievale și moderne, din păcate, încă foarte puțin puse în valoare. Autorii acestui articol își propun să prezinte specialiștilor cele mai importante descoperiri monetare din această colecție. Pentru început, ne-am oprit la lotul de monede romane târzii, din perioada 379-491 și asupra celor bizantine, din secolele VI-XIII, păstrate în patrimoniul acestei instituții. Lotul publicat acum numără 46 de piese. Cu excepția a trei monede (nr. 44-46), care fac parte din tezaurul de la Buzău publicat anterior¹, precum și alte patru piese din secolele XII-XIII (nr. 40-43 din catalog), menționate deja într-o lucrare, dar fără toate datele tehnice², toate celelalte piese sunt inedite. Am considerat utilă reluarea și acestor monede deoarece progresele înregistrate în ultimele decenii în domeniul numismatiei bizantine târzii necesită o reidentificare a emitenților și o redatăre a pieselor din acest tezaur. De asemenea, am considerat util completarea cu toate datele tehnice necesare a pieselor, doar menționate anterior.

Doar pentru nouă exemplare cunoaștem locul de descoperire. Este vorba de un *solidus* de la Honorius, provenit din zona Râmnicu Sărat, jud. Buzău (nr. 9 din catalog), un *foliis* de la Justinianus I descoperit la Balta Tocila, com. Scorțoasa, jud. Buzău (nr. 22 din catalog), un *solidus* de la Heraclius și Heraclius Constantinus provenit din Buzău (nr. 32 din catalog), un hexagram de la Constantin al IV-lea descoperit la Niculișel, jud. Tulcea (nr. 33 din catalog). *foliis*-ul anonim clasa C (nr. 38 din catalog) provine din aceeași localitate din jud. Tulcea, un aspron de electron de la Alexios I Comnenos, descoperit în zon. Valea Râmnicului, com.

* Acest articol reprezintă forma extinsă a comunicării cu același titlu susținută pe data de 24.03.1993 la sesiunea anuală de referate și comunicări științifice organizată de Muzeul județean Buzău. Monezile se află în gestiunea d-ului V. Nicolescu.

¹ B. Mitrea, *Un mic tezaur de monede bizantine de bronz din secolele XII-XIII*, în SCN, 3, 1960, pp. 497-499.

² E. Oberländer-Târnoveanu, *Tezaurul de la Dedulești reconsiderat — Observații asupra descoperirilor monetare din estul Munteniei în secolul al XIII-lea*, în Istros, 6, 1992, p. 93-94.

Valea Râmnicului, jud. Buzău (nr. 40 din catalog) și cele trei stamena, imitații bulgare tipurile A și B, care fac parte din tezaurul de la Buzău (nr. 44 — 46 din catalog). Restul pieselor provin din vechea colecție a muzeului, constituită înainte de 1953, de când datează cele mai vechi inventare păstrate. Pentru aceste monede nu avem date precise privind locul de descoperire. Având în vedere structura acestui lot monetar, ca și gradul lor avansat de uzură, credem că nu poate fi vorba de piese provenite dintr-o colecție particulară constituită în alte regiuni mai bogate în descoperiri monetare romane și bizantine, cum ar fi, de exemplu, Dobrogea sau Oltenia. Lotul din colecția Muzeului din Buzău se deosebește sensibil de structura descoperirilor monetare din așezările romano-bizantine și feudale dobrogene pe care le-am studiat. El este mult mai apropiat de structura descoperirilor monetare din „Barburicum”, păstrate în muzeele din Muntenia și Moldova de Sud. Spre aceeași concluzie ne trimite și faptul că la baza patrimoniului muzeului buzoian stau mai multe colecții școlare, constituite înainte și după 1933-1934. Este lesne de înțeles că aceste colecții școlare au fost create mai ales din piesele strânse de la elevi, din descoperiri fortuite locale, din Buzău sau împrejurimile sale imediate¹. Monedele romane târzii și bizantine din colecția Muzeului județean Buzău sunt, în general, într-o stare de conservare mediocră sau proastă, fapt ce exclude achiziționarea lor de către colecționarii obișnuți. Aceste observații ne îndeamnă să considerăm că cele mai multe monede din colecția de la Buzău provin de fapt din aria județului, mai ales din vecinătatea acestui oraș.

În colecția Muzeului județean Buzău se păstrează numeroase monede emise de Constantinus I, Constantin al II-lea, Constantius al II-lea, Constans, Constantius Gallus, Julianus, Valentinianus I, Valens și Grațianus. Din zecile de monede romane din secolele IV-V aflate în această colecție a muzeului din Buzău noi ne-am decis să prezentăm aici numai pe cele emise după anul 379, anul suirii pe tron a împăratului Theodosius I. Alegerea aceasta a fost dictată, în primul rând, de interesul special pe care-l prezintă descoperirile de la sfârșitul secolului al IV-lea și din secolul al V-lea pentru istoria teritoriilor nord-dunărene. Epoca anilor 376-382 a fost o perioadă foarte agitată în istoria Europei de Sud-Est. Ea a fost marcată de invazia hunilor în spațiul de la est de Carpați, de înfrângerea confederației visigothice și deplasarea masivă a acestei populații spre Imperiul roman. La scurtă vreme după așezarea ca foederati în Imperiu, ei se vor răscula contra autorității imperiale, răscoală ce a dus la înfrângerea armatelor imperiale și la uciderea lui Valens la Adrianopol, precum și la devastarea posesiunilor romane din Balcani. Aceste tulburări au afectat fără îndoială și legăturile dintre provinciile romane și teritoriile nord-dunărene. Aceste relații au fost și mai grav afectate de repetatele atacuri hunice din prima jumătate a secolului al V-lea asupra Imperiului roman. Ne-am oprit asupra acestor emisiuni deoarece ele sunt foarte rar menționate în cadrul descoperirilor de la nord de Dunăre, ceea ce face ca interesul lor științific să fie foarte mare.

Lotul de monede romane târzii, din perioada 379-491 se compune din 21 exemplare, între care se află o piesă de aur, un solidus de la Honorius și 20 de monede de bronz. Pe emitenți, lotul are următoarea structură:

1. Theodosius I (379-395) — 3 exemplare, toate din bronz, nr. 1-3 din catalog;
2. Arcadius (383-408) — 5 exemplare, din care două cu identificare incertă, toate din bronz, nr. 4-8 din catalog;
3. Honorius (393-425) — 3 exemplare, unul din aur și celelalte din bronz, nr. 9-11 din catalog;
4. Emitent neprecizat din perioada 383-395 — 1 exemplar, din bronz, nr. 12 din catalog;
5. Marcianus (450-457) — 3 exemplare, din bronz, nr. 13-15 din catalog;
6. Leon I (457-474) — 3 exemplare, din bronz, nr. 16-18 din catalog;
7. Leon I sau Zenon (457-474 sau 475-491) — 1 exemplar, din bronz, nr. 18 din catalog;
8. Basiliscus sau Julius Nepos (474-475 sau 475-476) — identificare incertă, 1 exemplar, din bronz, nr. 20 din catalog;
9. Emitent neprecizat de la sfârșitul secolului al IV-lea sau din secolul al V-lea — 1 exemplar, din bronz, nr. 21 din catalog.

Prin publicarea acestor emisii din colecția Muzeului din Buzău imaginea noastră despre circulația monedelor romane târzii în zona județului, ca și în Muntenia de Nord-Est se îmbogățește considerabil. Mai mult decât atât, o parte din monedele din colecția Muzeului județean Buzău constituie adevărate noutăți în cadrul descoperirilor monetare din secolele IV-V din tot spațiul nord-dunărean. Apariția monedelor bătute de împărații din dinastia theodosiană în această colecție nu constituie o surpriză, căci fuseseră publicate deja trei monede de bronz, două de la Arcadius și una de la Honorius, provenite din zona Buzăului⁴. Monede de la fiii lui Theodosius I au mai fost descoperite în câteva locuri din Muntenia de Nord-Est. Între acestea menționăm piesa de la Arcadius, provenită de la Zahănaia,

¹ B. Mitrea și D. Ionescu, — O colecție de monede din Buzău, în BSNR, 70-74, 1976-1980, 124-128, p. 627, nota nr. 1.

Într-un scurt istoric al colecției Muzeului din Buzău, păstrat în arhiva acestei instituții, datând din 1953, se face mențiunea că în acel an erau expuse în expoziția generală nouă monede bizantine, dintre care șase de la „Isaac al II-lea” și trei de la „Alexios al III-lea”. Este evident vorba de cele nouă piese ale tezaurului de la Buzău, publicate sumar în 1958 de C. Preda, SCN, 2, p. 165 și republicate în 1960 de B. Mitrea.

În 1960 în inventarele Muzeului din Buzău erau înregistrate zece monede bizantine.

⁴ Arcadius, un AE 3, tip LRBC, II, 1992 și urm. (?), Heracleea,anii 395-408.c.f. B. Mitrea și D. Ionescu, op. cit., p. 622, nr. 93; V. Butnariu, *Monedele romane post auriene în teritoriile carpato-dunărene-pontice (anii 275 — 491). III Perioada 383 — 491*, în *Arheologia Moldovei*, 14, 1991, p. 87, nr. 9. Un alt exemplar de bronz de la acest emitent, fără alte precizări privind nominalul, atelierul și datarea, cf. B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, I, p. 146 — 147; V. Butnariu, loc. cit.

Pentru moneda de bronz de la Honorius, fără precizări privind nominalul, atelierul și datarea, cf. B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, I, p. 146-147; V. Butnariu, loc. cit.

com. Târgșorul Vechi, jud. Prahova³ și două monede de la Honorius descoperite în săpăturile arheologice din necropolele de la Tîrgșorul Vechi (jud. Prahova)⁴ și de la Sărata Monteoru (jud. Buzău)⁵. Aceste descoperiri de monede de bronz de la Arcadius și Honorius din zona Buzăului și zona Carpaților de Curbură se înscriu într-o serie mai largă de descoperiri de același fel din teritoriile de la Nord de Dunăre, împreună cu cele din restul Munteniei⁶, din Moldova⁷, din Basarabia⁸ și din Transilvania⁹.

Nici solidus-ul emis de Honorius provenit din zona Rîmnicu Sărat nu constituie un element izolat în cadrul descoperirilor de monede de aur de la sfârșitul secolului al IV-lea din spațiul de la Est de Carpați și din Transilvania. Solidi de la Honorius au fost descoperiți la Blăgești, comuna suburbană a

³ Un AE 4 la Cyzic în anul 383, cf. B. Mitrea, *SCIV*, 18, 1967, 1, pp. 199 — 200; C. Preda, *Circulația monedelor postauréliene în Dacia*, în *SCIVA*, 26, 4, p. 484; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 55.

⁴ Un AE 3, tip *GLORIA ROMANORVM* (VAR. 22 sau 23), anii 408 — 423, cf. B. Mitrea, *SCIV*, 14, 1963, 4, p. 471; Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III — IV e. n.*, București, 1965, p. 58, nr. 100; C. Preda, *op. cit.*, p. 482; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 49.

⁵ Un AE 2, tip *LRBC, II, 1991*, emis la Heracleea între anii 393 — 395, cf. B. Mitrea, *Dacia*, 17, 1973, p. 414, nr. 83; C. Preda, *op. cit.*, p. 479; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 39.

⁶ Vezi descoperirile de la Ulmu, jud. Ialomița, un AE 3, tip *LRBC, II, 2203*, emis la Constantinopol între 395 — 408, cf. V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 53. De la Ulmeni, jud. Călărași, provine o monedă atribuită lui Arcadius sau Honorius, *LRBC, II, 2203*, emisă la Cyzic între anii 395 — 408, cf. C. Preda, *Monede romane și bizantine de la Oltenița și Ulmeni*, în *BSNR*, 70 — 74, 1976 — 1980, 124 — 1980, p. 242, nr. 12; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 59; Tezaurile de la Săpata de Jos, satul Mârtești, com. Săpata, Pitești — B-dul. Republicii/Centrul de Stomatologie și Pitești — zona Centru-Sud se încheie cu monede de la Valentinianus al II-lea, Theodosius I și Arcadius și Honorius cf. Gh. Poenaru-Bordea și Paul I. Dicu, *Monede romane târzii și bizantine (secolele IV — XI) descoperite pe teritoriul județului Argeș* în *SCN*, 9, 1989, p. 76 — 78.

⁷ Un AE 3, tip *VIRTUS EXERCITI*, emis probabil la Constantinopol între anii 395 — 408 provine de la Șmuli, jud. Galați, cf. B. Mitrea, *Șmuli. Descoperire monetară și arheologică în sudul Moldovei*, în *BSNR*, 67 — 69, 1973 — 1975, 121 — 123, p. 102, nr. 28; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 46. Un AE 4 emis după 383, dar cu emitentul neprecizat a fost descoperit în cursul săpăturilor arheologice de la Poenești, jud. Vaslui, cf. V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 33.

⁸ Un AE 2, emis de Arcadius la Cyzic între anii 392 — 395 provine de la Orheiul Vechi, cf. A. A. Nudel'man, *Arh. Issl.*, 1972, Chișinău, 1974, p. 206, 271; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 94, nr. 85. Un AE 3, tip *VIRTUS EXERCITI*, emis între anii 395 — 408 a fost descoperit la Pervomajsk, rai. Ismail, reg. Odessa, Ucraina, cf. A. V. Gudkova și M. M. Folkeev, *Zemle del'cy i koevnyki v nizovjah Dunaja I — IV vv. n.e.*, Kiev, 1984, p. 106, fig. 1/2; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 94, nr. 88.

⁹ Între descoperirile de monede de bronz emise după anul 383, descoperite în Transilvania menționăm:

Cluj-Napoca, un AE 4 emis de Valentinianus II, tip *LRBC, II, 1561*, bătut la Siacia între anii 383 — 392, cf. E. Chirilă, I. Chifor, *AMP*, 2, 1972, p. 54, nr. 51; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 87, nr. 15. Alte două AE de la Valentinianus II, din aceeași perioadă și monetară, dar tip *LRBC, II, 1569*, au fost descoperite într-o localitate neprecizată din jud. Mureș, cf. E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zriny, *Tezaur și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș, Tg. Mureș*, 1980, p. 30; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 90 și la Porolissum, jud. Sălaj, cf. V. Luckcel, E. Chirilă, *Muzeul Zăldu, Catalogul colecției de monede antice, Zăldu*, 1969, p. 3; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 55 a. La Brazi, jud. Sibiu, într-un mormânt de incinerare a fost descoperit un AE 4 de la Theodosius I, cf. D. Protase, *Problema*

Pașcanilor, jud. Iași¹², la Suceava¹³ precum și la Săcuieni, jud. Bihor¹⁴ și la Ocna Sibiului, jud. Sibiu¹⁵. Mult mai numeroase sunt decoperirile nord-dunărene de solido de la Theodosius I și Arcadius, mai ales pe teritoriul Basarabiei¹⁶.

Deși în lotul de monede romane târzii din colecția Muzeului județean lipsesc emisiunile databile între anii 423 - 450, din zona Buzăului a fost publicată

continuității..., p. 182, nr. 151; B. Mitrea, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 219, nr. 21; L. Bârză, *AUB*, 15, 1966, p. 44; idem, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV — V (Cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 77; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 87, nr. 8. O monedă de bronz de la Theodosius I este menționată și la Poclusa de Barcău, jud. Bihor, cf. Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 145, nr. 96; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 32.

La Potnișsa — Turda, jud. Cluja a fost descoperită un AE 4 de la Arcadius, tip *LRBC*, II, 2193, emis la Constantinopolis, între anii 393 — 395, cf. D. Protase, *Problema continuității...*, p. 170, nr. 62; C. Preda, *op. cit.*, p. 482; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 50. Un AE 3, tip *LRBC*, II, 2205, emis de Arcadius la Constantinopolis între anii 395 — 408, a fost descoperit la Teaca, jud. Bistrița-Năsăud, cf. D. Protase, *Problema continuității...*, p. 169, nr. 60; C. Preda, *op. cit.*, p. 482; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 48.

Un AE 3 de la Honorius, tip *LRBC*, II, 1583, emis la Siscia între 408 — 423 provine de la Cristești, jud. Mureș, cf. E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zriny, *op. cit.*, p. 28; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 87, nr. 17.

De la Biharia, jud. Bihor, provine un tezaur de monede de bronz, care se încheie cu monede emise în 383, cf. B. Mitrea, *Dacia, N. S.*, 24, 1980, p. 374, nr. 74; Al. Sășianu, *op. cit.*, p. 4, nr. 89; B. Mitrea, *Dacia, N. S.*, 28, 1984, p. 187, nr. 89; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 95, nr. 1.

¹² Tip *VICTORIA AVGGG, R. V. COMOB*, cf. S. Sanie, *Cerc. Ist.*, 14 — 15, 1983 — 1985, p. 148; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 87, nr. 6.

¹³ Tip *VICTORIA AVGGG COMOB* emis la Constantinopolis sau Mediolanum, cf. C. Moisil, *Crest. Col.*, 49 — 53, 1938 — 1942, p. 110, nr. 1255; Ir. Dimian, *Câteva descoperiri de monede bizantine descoperite pe teritoriul R. P. R.*, în *SCN*, 1, 1957, p. 191; C. Preda, *op. cit.*, p. 481; V. Mihăilescu-Bârliba, *Les monnaies romaines chez les Daces orientaux*, București, 1980, p. 284, nr. 240; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 45.

¹⁴ Cf. Al. Sășianu, *op. cit.*, p. 158, nr. 22; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 38. Este o emisiune de la Ravenna, post 395, nu *RIC*, IX, 35 c7, cum s-a afirmat, căci atelierul de la Ravenna s-a deschis după 395.

¹⁵ Cf. K. Goos, *AVSL*, 13, 1876, p. 336; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV — XIII*, București, 1958, p. 34, nr. 29; D. Protase, *op. cit.*, p. 167, nr. 42; C. Preda, *op. cit.*, p. 474; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 88, nr. 29.

¹⁶ Boureni, com. una suburbană a Tg. Frumos, jud. Iași, un solidus de la Arcadius, tip *RIC*, IX, 67 c, emis la Constantinopolis între anii 383 — 388, cf. S. Sanie, *op. cit.*, p. 148; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 87, nr. 3.

Miroslăvești, jud. Iași, solidus de la Arcadius, tip *RIC*, IX, 67 d, Constantinopolis, anii 383 — 388, cf. Carmen M. Petolescu, *Mus. Nat.*, 1, 1974, p. 282, nr. 13; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 88, nr. 27 a.

Decoperirile de acest fel sunt foarte numeroase pe teritoriul Basarabiei. Între acestea se pot aminti: tezaurul de la Chișinău — 1972, din care s-a recuperat un solidus de la Theodosius I, tip *RIC*, IX, 70 a. 3, Constantinopolis, anii 383 — 388, cf. A. A. Nudel'man, *Topografiia klodok i nahodok edinykh monet*, Chișinău, 1976, p. 55, nr. 14; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 99, nr. 24.

Pepeni, ra. Lazo, solidus de la Theodosius I, Constantinopolis, anii 383 — 388, tip *Manningly*, 77 b. 3, cf. A. A. Nudel'man, *op. cit.*, p. 61, nr. 27; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 94, nr. 87.

Iurcani, ra. Nisporeni, solidus de la Theodosius I, tip *RIC*, IX, 70. (2). 2, Constantinopolis,

o monedă de bronz atribuită ipotetic lui Theodosius al II-lea (408 - 450)¹⁷. Moneda nu a fost ilustrată, fapt ce împiedică verificarea acestei identificări. În tot spațiul nord-dunărean, cu excepția cetăților și așezărilor romane din Oltenia, a fost semnalată o singură descoperire de monede de bronz de la acest împărat, cea de la Ideciu de Sus, jud. Mureș¹⁸.

Apariția monedelor de bronz din a doua jumătate a secolului al V-lea constituie o premieră în cadrul descoperirilor din zonele de la Nord de Dunăre, unde până acum se cunoștea doar o descoperire de acest gen, un nummion de la Zenon, descoperit în secolul trecut la Romula - Reșca, jud. Olt¹⁹, a cărui atribuire nu mai poate fi azi verificată. Monedele cu emitent identificat precis din colecția muzeului din Buzău acoperă anii 450 - 474. Aceștia le-am putea adăuga alte două nummii atribuite ipotetic lui Basiliscus ori Basiliscus sau Julius Nepos, emise între 474 - 476. Piese din secolul al V-lea din colecția buzoiiană acoperă aproape o jumătate de veac de circulație a monedei de bronz în teritoriile nord-dunărene, care era complet lipsită de documente până acum, deși se cunoșteau destul de multe descoperiri de monede de aur de la Theodosius al II-lea, Johannes, Valentinianus al III-lea, Marcianus, Libius Severus, Leon I și Zenon²⁰. Suntem

anii 383 — 388, cf. A. A. Nudel'man, *op. cit.*, p. 68, nr. 76; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 94, nr. 83.

Tezaurul de la Cremenciuc — 1970, rai. Soroca, din care s-a recuperat un solidus de la Theodosius I, tip *RIC, IX, 70*. Constantinopolis, anii 383 — 388, cf. A. A. Nudel'man, *op. cit.*, p. 50, nr. 2; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 99, nr. 25.

Coada Iazului, rai. Lazo, un solidus de la Theodosius I, fără alte precizări, cf. A. A. Nudel'man, *op. cit.*, p. 62, nr. 28; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 94, nr. 82.

Soacra, un solidus de la Theodosius I, fără alte precizări, cf. A. A. Nudel'man, *op. cit.*, p. 59, nr. 9; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 95, nr. 93.

Tezaurul de la Malcoci — 1972, rai. Strășeni, din care s-a recuperat un solidus de la Arcadius, tip *Tolstoj, 36*, emis la Mediolanum în anul 383, cf. A. A. Nudel'man, *op. cit.*, p. 55, nr. 12; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 99, nr. 26.

Terneleuți, rai. Călărași, un solidus de la Arcadius, tip *RIC, IX, 35 b. 2*, Mediolanum, anii 394 — 395, cf. A. A. Nudel'man, *op. cit.*, p. 65, nr. 27; C. Preda, *op. cit.*, p. 482; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 94, nr. 90.

Cetatea Albă (Akkerman) — Bjelgorod Dnestrovski, reg. Odessa, Ucraina, un solidus de la Arcadius, fără alte precizări, cf. G. B. Fedorov, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, p. 180; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 94, nr. 81.

Tezaurul de la Chirileni — 1952, rai. Lazo, din 200 de monede de aur s-au recuperat 13 solidi datați între anii 367 — 388, cf. A. A. Nudel'man, *op. cit.*, pp. 51 — 52, nr. 7; C. Preda, *op. cit.*, p. 462; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 99, nr. 23.

¹⁷ B. Mitrea și D. Ionescu, *op. cit.*, p. 622, nr. 93.

¹⁸ K. Goos, *op. cit.*, p. 332; D. Protase, *op. cit.*, p. 165, nr. 30; C. Preda, *op. cit.*, p. 469; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 88, nr. 22. Dacă nu cumva este vorba de o confuzie cu o emisiune de la Theodosius I, este posibil ca piesa de la Ideciu de Sus să facă parte din seria timpurie a emisiunilor lui Theodosius al II-lea din anii 408 — 423.

¹⁹ Al. Odubescu, *AARMSI*, 10, 1882, p. 262; C. Schuchard, *AFM*, 9, 1895, p. 230; D. Protase, *op. cit.*, p. 82, nr. 146; C. Preda, *op. cit.*, p. 478; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 89, nr. 36. Am identificat piese inedite de la Marcianus, provenite de la Drobeta, păstrate la Filiala Academiei Române Mulțumim Dl. dr. Gh. Popilian care ne-a pus la dispoziție aceste monede.

²⁰ Pentru astfel de descoperiri cf. V. Butnariu, *op. cit.*, repertoriu, passim.

convinși că piese de bronz inedite, din anii 408 - 491 provenind din spațiul vechii Dacii, se găsesc și în alte colecții muzeale din Muntenia, Moldova și Transilvania, dar ele au scăpat atenției cercetărilor, datorită dificultăților legate de identificarea lor. Fără îndoială că, o anchetă atentă în aceste colecții va oferi date noi privind pătrunderea monedelor de bronz la Nord de Dunăre și în cea de a doua jumătate a secolului al V-lea.

Oricum, chiar și cu titlu provizoriu, ținând seama de caracterul incipient al documentării în acest domeniu, trebuie să subliniem concentrarea relativ importantă de monede de bronz din ultimul sfert al secolului al IV-lea și primele șapte decenii ale celui următor în zona Carpaților de Curbură, arie care anterior marii invazii hunice, fusese unul din centrele de greutate ale confederației visigothice. Descoperirile monetare din acest perimetru par să sugereze că regiunea s-a bucurat de un statut aparte multă vreme și după anul 376. Populațiile antice târzii par să fi menținut legături destul de strânse și constante cu provinciile romane învecinate de dincolo de Dunăre, chiar în epoca foarte tulburătoare politico-militară și des agitată de deplasări de populații de la sfârșitul secolului al IV-lea și din secolul următor.

Lotul de monede bizantine din colecția Muzeului județean Buzău este alcătuit din 25 piese, după cum urmează:

1. Justinianus I (527 - 565) — 2 exemplare, din bronz (nr. 22 - 23 din catalog);
2. Justinus al II-lea (565 - 578) — 2 exemplare, din bronz (nr. 29 - 30 din catalog);
3. Mauricius Tiberius (582 - 602) — 1 exemplar, de bronz (nr. 31 din catalog);
4. Emitent neprecizat, sfârșitul secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea — 5 exemplare, din bronz (nr. 24 - 28 din catalog);
5. Heraclius și Heraclius Constantinus (613 - 641) — 1 exemplar, de aur (nr. 32 din catalog);
6. Constantinus IV (668 - 685) — 1 exemplar, din argint (nr. 33 din catalog);
7. Theophilus (829 - 842) — 1 exemplar, de bronz (nr. 34 din catalog);
8. Follis anonim clasa B, atribuit lui Roman al III-lea (1028 - 1034) — 1 exemplar, din bronz (nr. 35 din catalog);
9. Folles anonimi clasa C, atribuiți domniilor lui Mihail al IV-lea, Zoe și Mihail al V-lea (1034 - 1042) — 3 exemplare, din bronz (nr. 36 - 38 din catalog);
10. Folles anonimi clasa D, atribuiți domniilor Zoei și Theodorei, lui Constantin al IX-lea, Theodorei, lui Mihail al VI-lea și Isaac I (1042 - 1059) — 1 exemplar, de bronz (nr. 39 din catalog);
11. Alexios I Comnenos (1081 - 1118), emisiuni reformate (1093 - 1118) — 1 exemplar, din electron (nr. 40 din catalog);
12. Ioan al II-lea (1118 - 1143) — 1 exemplar, din billon (nr. 41 din catalog);
13. Manuel I (1143 - 1180) — 1 exemplar, din billon (nr. 42 din catalog);

13. Al doilea Țarat bulgar, stamena cu modul mare tip N, atribuiți domniei lui Ioan Asan al II-lea (1218 - 1241) — 1 exemplar, de billon (nr. 43 din catalog);

14. Tezaurul de la Buzău/ante 1953 alcătuit inițial din nouă (?) monede de billon atribuite lui Isac al II-lea și Alexios al III-lea. Din această descoperire se mai păstrează azi doar trei piese: un stamenon imitație bulgară tip A și două stamena imitații bulgare tip B după clasificarea lui M. F. Hendy.

Cele două monede de la Justinianus I din colecția Muzeului județean din Buzău se alătură unei descoperiri mai vechi de monede de la acest suveran de pe teritoriul județului: este vorba de un *solidus* ușor de la Drăgaica-Gară²¹. O altă piesă de jumătate de *folles* de la Justinianus I, emisă la Antiochia în anii 544 - 545, provine din zona Ploiești²². Deși emisiunile lui Justinianus I sunt destul de comune în zonele de la Nord de Dunăre²³, totuși una din monedele acestui împărat din colecția Muzeului județean Buzău prezintă un interes cu totul deosebit pentru cunoașterea procesului de pătrundere a numerarului de bronz în ținuturile situate dincoace de fluviu. Este vorba de piesa nr. 23 din catalog, valorând 1/8 *folles* (un *pentanummion*). Această monedă este unul din rarissimele exemplare din nominalele bizantine de bronz de valoare mică cunoscute până în prezent în tot spațiul nord-danubian²⁴.

Tot sfârșitulului secolului al V-lea și primei jumătăți a secolului al VI-lea credem că îi aparțin și cele cinci *nummia* (nr. 24 - 28 din catalog). Deși piesele se găsesc într-o stare de conservare care nu permite identificarea precisă a emitentului, aspectul lor exterior este mai apropiat de cel al *nummiilor* din perioada 498 - 565, decât de cel al pieselor AE 4 din secolul al V-lea. *Nummiile*, cel mai mic nominal de bronz bizantin, s-au emis în primele decenii după reforma monetară a lui

²¹ O piesă tip *DOC*, I, 1, 31.2, emisă la Constantinopolis, cf. B. Mitrea, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 472; C. Preda, *op. cit.*, p. 401; V. Butnariu, *Răspândirea monedelor bizantine din secolele VI—VII în teritoriile carpato-dunărene*, în *BSNR*, 77 — 79, 1983 — 1985, 131 — 133, p. 219, nr. 46.

²² Este vorba de o piesă de tipul *MIB*, I, 155 d. Face parte din colecția Dan Cramer, din Buzău, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru informațiile oferite.

²³ Pentru descoperirile de monede de la Justinianus I la Nord de Dunăre cf. V. Butnariu, *op. cit.*, repertoriu, *passim*.

²⁴ Majoritatea descoperirilor de monede de bronz bizantine de la Nord de Dunăre constau din *folles*, mai rar jumătăți de *folles*. Pentru descoperirile de nominaluri mărunte în acest spațiu (exceplând posesiunile bizantine din Oltenia), putem menționa doar: tezaurul de la Domnești/1931-1939, jud. Argeș, o piesă de 1/8 *folles* de la Anastasius I, tip *DOC*, I, 26 a, emisă la Constantinopolis, cf. Gh. Poenaru-Bordea și P. I. Dicu, *op. cit.*, p. 79, nr. 86 și Pitești, jud. Argeș, de unde provine o piesă de 1/4 *folles* de la Justinianus I, tip *DOC*, I, 1, 87, emisă la Constantinopolis, cf. *ibidem*, p. 81, nr. 118. Tot din această categorie fac parte și *pentanummiile* lui Justinus al II-lea și cele cinci *nummia* de la sfârșitul secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea din colecția Muzeului județean Buzău.

Un loc aparte în cadrul descoperirilor de monede bizantine din secolele VI — VII din Muntenia îl reprezintă tezaurul, încă inedit, de la Belitori (azi Troianul), jud. Teleorman, păstrat în colecțiile Muzeului Național de Istorie al României, care cuprinde un număr destul de mare de piese de 1/8 și 1/4 *folles* de la Justinianus I, Justinus II și Mauricius Tiberius.

Anastasius I, din anul 498, ca un element de legătură între vechiul numerar anterior reformei și cel reformat. Emiterea nummiilor a încetat în primul deceniu al domniei lui Justinianus I, când circulația monedei de bronz s-a normalizat complet²⁵.

Seria monedelor bizantine din secolul al VI-lea din colecția de la Buzău continuă cu două exemplare de la Justinus al II-lea. Ele se încadrează firesc în grupul emisiunilor acestui suveran descoperite anterior în zona Buzăului²⁶, în Muntenia de Nord-Est și Moldova de Sud²⁷. Ca și în cazul emisiunilor lui Justinianus I trebuie să subliniem importanța deosebită a monedei de 1/8 follis a lui Justinus al II-lea din colecția publicată acum, căci, după cum am arătat deja, acest nominal se întâlnește extrem de rar la Nord de Dunăre.

Lotul de la muzeul buzoian prezintă o întrerupere între anii 578 - 582, dar din zona Buzăului este cunoscută o monedă de la Tiberius al II-lea Constantinus (578 - 582), publicată anterior de către B. Mitrea și D. Ionescu²⁸. Moneda de la Mauricius Tiberius pe care o publicăm acum (nr. 31 din catalog), prezintă și ea un dublu interes prin faptul că provine de la Antiochia, un atelier rar prezent în cadrul descoperirilor bizantine de la Nord de Dunăre, cât și prin faptul că este o jumătate de follis, nominal rar prezent în cadrul descoperirilor izolate de la Mauricius de pe teritoriul Munteniei de Est și Moldovei de Sud. De notat că din zona Buzăului mai cunoaștem un hemi-follis de la Mauricius, emis la Thessalonice în anii 587 - 588²⁹. În colecția Muzeului județean Prahova se păstrează un solidus de la Mauricius Tiberius, provenit dintr-o localitate neprecizată de pe teritoriul județului³⁰. Din

²⁵ Asupra acestor piese cf. W. Hahn, *MIB*, I, p. 34 — 35, 37, 41 și 59.

²⁶ Din zona Buzăului provin două jumătăți de follis din care unul tot de la Thessalonice, cf. B. Mitrea și D. Ionescu, *op. cit.*, p. 622, nr. 94 — 95 (Având în vedere frecvența jumătăților de folles ai acestui suveran emiși la Thessalonice, atât la Sud cât și la Nord de Dunăre și raritatea celor emiși la Cyzic, noi credem că ambele exemplare menționate mai sus sunt de origine thessaloniceană).

²⁷ Pentru descoperirile de monede de la Justinus al II-lea la Nord de Dunăre cf. V. Butnariu, *op. cit.*, repertoriu, *passim*. Între descoperirile de astfel de emisiuni din zona de nord-est a Munteniei și sudul Moldovei le amintim pe cele de la Ceptura, jud. Prahova, un follis emis la Nicomedia, tip *DOC*, I, 1, 95 b. I, cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 398; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 218, nr. 29 și cea de la Putna, com. Purcelești, un follis emis la Cyzic, off. B, în anii 574 — 575, cf. B. Mitrea, *BSNR*, 67 — 69, 1973 — 1975, 121 — 123, p. 325; B. Mitrea, *BSNR*, 70 — 74, 1976 — 1980, 124 — 128, p. 600.

²⁸ Este vorba de un follis de la Tiberius II Constantinus, tip *DOC*, I, 1, 14 d, emis la Constantinopolis în anii 581 — 582, cf. B. Mitrea și D. Ionescu, *op. cit.*, p. 623, nr. 96 și o jumătate de follis de la Phocas, tip *DOC*, II, 1, 57 a. I, bătut la Nicomedia în anii 605 — 606.

²⁹ Moneda de tip *MIB*, II, 113 D, face parte din colecția Dan Cramer, din Buzău.

Monede de 1/2 folles de la Mauricius Tiberius se găsesc în componența tezaurului de la Movileni, jud. Galați, și Horgești, jud. Bacău, cf. V. Căpitanu, *Carpica*, 4, 1971, p. 253 — 269; C. Bădăgan, *Carpica*, 6, 1973 — 1974, p. 47 — 53.

Asupra descoperirilor de monede de la Mauricius Tiberius vezi mai recent, V. Butnariu, *op. cit.*, p. 217, nr. 11 — 12 (Bacău), p. 221, nr. 99 (Oituz, jud. Bacău), p. 222, nr. 121 (Prundu, jud. Giurgiu), p. 224, nr. 175 (Zimnicea, jud. Teleorman).

³⁰ Tip *MIB*, II, 6, Constantinopolis, a. 583 — 584/602.

lotul buzoian lipsesc de asemenea emisiunile lui Phocas (602 - 610), dar din zona Buzăului a fost publicată o jumătate de follis a acestui suveran³¹. Lotul de monede bizantine timpurii al muzeului buzoian cercetat de noi se încheie cu un solidus de la Heraclis și Heraclius Constantinus, emis la Constantinopol între anii 613 - 616 (nr. 32 din catalog). Este vorba de un exemplar care apare foarte rar în cadrul descoperirilor monetare din Muntenia, căci solidii de la Heraclis erau cunoscuți până în prezent doar printr-o emisiune mai târzie, găsită la Alexandria — „la Gorgan“, jud. Teleorman³². Recent, în colecția Muzeului județean Buzău au intrat câteva monede descoperite la Niculițel, județul Tulcea. Una dintre acestea este un hexagram de la Constantin al IV-lea, emis la Constantinopol între anii 674 - 681 (nr. 33 din catalog). Este o descoperire extrem de importantă, căci ea se adăugă foarte rarelor monede din cea de a doua jumătate a secolului al VII-lea provenite din spațiul dobrogean^{33a}. Exemplarul publicat acum este primul din această perioadă cunoscut la Niculițel, dar el se adăugă unei descoperiri mai vechi de la Valea Teilor, sat situat la 12 km spre sud de Niculițel^{33b}. Ele par să indice o reluare a activității militare în zona marelui centru strategic de la Niviodunum, în contextul luptelor cu bulgarii din anii 679 - 681.

Aceste piese încheie seria monedelor bizantine din secolele VI - VII din colecția Muzeului județean Buzău.

Deși puțin numeroase, monedele bizantine din această perioadă indică menținerea unor contacte relativ constante între populațiile care au trăit în zona Carpaților de Curbură și cea a provinciilor bizantine de la Dunăre: Scythia Minor și Moesia Secunda. Piese pe care le publicăm acum, alături de cele deja publicate, duc la conturarea unei imagini din care rezultă o continuă penetrare a monedelor bizantine, mai ales a acelor de bronz, la nord de fluviu. Preponderența pieselor de bronz este de mare importanță documentară, căci ele reflectă contacte la nivele foarte adânci ale societății și chiar deplasări de persoane dintr-o regiune în alta. Noi credem că monedele de valoare foarte mică, cum sunt 1/8 folles-i și nummiile din zona Buzăului nu puteau ajunge aici decât ca bani de buzunar ai

³¹ O jumătate de follis emisă la Nicomedia, în anii 605 — 606, tip *DOC. II. 1. 57 a. 1*, cf. B. Mitrea, D. Ionescu, *op. cit.*, p. 623, nr. 97; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 224, nr. 180.

³² C. Preda, *Materiale*, 6, 1959, p. 251, tip *BMC. 46=MIB. III. 39. Constantinopolis, anii 632 — 635/636*; I. Spîrnu, *SCN*, 3, 1960, p. 554; C. Preda, *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 395; V. Butnariu, *op. cit.*, p. 216, nr. 1.

Pentru alte descoperiri de monede de la Heraclius, din Muntenia de Est și sudul Moldovei, cf. mai recent V. Butnariu, *op. cit.*, p. 218, 35 (Ciocănești, jud. Bacău), nr. 36 (Comănești, jud. Bacău), p. 220, nr. 88 (Oltenița, jud. Călărași).

^{33a} Asupra descoperirilor de monede bizantine din secolul al VII-lea din Zona Gurilor Dunării cf. E. Oberländer — Târnoveanu, *Monede bizantine din secolele VII — X descoperite în nordul Dobrogei*, în *SCN*, 7, 1980, pp. 163 — 165; Gh. Poenaru — Bordea și I. Donoiu, *Contribuții la studiul pătrunderii monedelor bizantine în Dobrogea în secolele VII — X*, în *BSNR*, 75 — 76, 1981 — 1982, 129 — 130, pp. 237 — 251.

^{33b} E. Oberländer — Târnoveanu, *op. cit.*, p. 163.

unor călători veniți de dincolo de Dunăre. Acceptarea lor de către localnici, în schimbul unor produse sau servicii, indică existența și a unor raporturi politice, căci aceste monede aveau un pronunțat caracter fiduciar, valoarea lor intrinsecă era foarte redusă, fapt pentru care circulația lor nu putea fi concepută în afara influenței și medierii factorului politic.

Moneda de aur de la Heraclius și Heraclius Constantinus se înscrie în categoria relativ numeroasă de monede de aur ale acestui suveran și asociaților săi care apar pe teritoriul Pannoniei, Daciei intracarpatică și în spațiul nord-pontic. Fără îndoială că frecvența acestor emisiuni în aceste zone reprezintă consecința jafurilor coaliției avaro-slavilor în provinciile imperiale, sau urmarea tributurilor plătite de autoritățile bizantine pentru răscumpărarea păcii sau a captivilor³³.

Șirul monedelor se reia după o pauză de aproape două secole cu un follis de la Theophilus (829 - 842) (nr. 34 din catalog), păstrat fragmentar, dar cu identificarea în afară de orice îndoială. Interesul științific al acestei piese este extrem de mare, căci moneda se înscrie între cele câteva foarte rare apariții de monede bizantine din secolele VIII - X, descoperite în zona de Nord-Est a Munteniei, cum ar fi miliarension-ul de la Leon al IV-lea (775 - 780), descoperit la Tichilești, jud. Brăila³⁴, follis-ul de la Nichiphoros I (803 - 811), descoperit în cursul cercetărilor arheologice de la Șima, jud. Prahova³⁵ și follis-ul de la Leon al VI-lea (886 - 912), provenit dintr-o localitate neprecizată din jud. Prahova³⁶. Follis-ul de la Theophilus din colecția buzoiană este cea de a doua descoperire de emisiuni ale acestui împărat găsit în zona dintre Carpați și Dunăre, după exemplarul cunoscut de mai demult, descoperit la Sălcuța, com. Caloparu, jud. Dolj³⁷. Aceste descoperiri par să indice un interes destul de marcat al autorităților bizantine din zona Mării Negre față de teritoriile din Nord-Estul Munteniei, importante nu numai din punct de vedere strategic, dar și pentru zăcămintele de sare din regiune.

Mai consistent este grupul monedelor anonime din secolul al XI-lea din colecția Muzeului județean Buzău. El se compune dintr-un follis anonim clasa B, atribuit doamnei lui Roman al III-lea (1028 - 1034), (nr. 35 din catalog), din doi folles anonimi clasa C (nr. 36 - 37 din catalog), atribuiți domniilor lui Mihail al

³³ Pentru aceste descoperiri cf. mai recent V. Butnariu, *op. cit.*, *passim*.

³⁴ I. Dimian, *SCN*, I, 1957, p. 197.

³⁵ Piesa a fost descoperită de dl. Ștefan Olteanu, cercetător la Institutul de Arheologie „V. Pârvan” din București, în cursul săpăturilor din 1989. Îi mulțumim încă o dată d-lui Șt. Olteanu pentru amabilitatea de a ne fi permis folosiarea informațiilor privind această descoperire.

³⁶ C. Preda, *op. cit.*, p. 412. Pentru alte descoperiri de monede bizantine din secolele VIII — X din spațiul nord-dunărean, cf. C. Preda, *op. cit.*, *passim*; O. Toropu, *Romanitatea târzie și nordromânii în Dacia traiană subcarpatică (secolele III — XI)*, Craiova, 1976, p. 210 — 211; O. Toropu, O. Stoica, *Monede bizantine descoperite în Oltenia*, în *Droberta*, I, 1974, p. 165 și Gh. Poniaru — Borden, C. Popa, *Noi date numismatice privind prezențele bizantine în Câmpia Română în secolele IX — XI*, în *Ilyon — File de numismatique*, I, 1978, p. 135 — 144.

³⁷ O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 161; B. Mitrea, *BSNR*, 70 — 74, 1976 — 1980, 124 — 128, p. 600, nr. 317.

IV-lea, Zoe și Zoe și Mihail al V-lea (1034 - 1042), precum și un follis anonim clasa D, (nr. 39 din catalog), atribuit domniilor Zoi, Zoi și Theoderei, Constantin al IX-lea, Theoderei, Mihail al VI-lea și Isaac I (anii 1042 - 1059)³⁸. Ele se completează cu cei cinci folles anonimi clasa A 3, atribuiți domniei lui Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea, emiși pe la 1020 - 1028, descoperiți în zona Buzăului³⁹. Între monedele bizantine din secolul al XI-lea provenite de pe teritoriul județului Buzău putem menționa și două nomisma histamenon de la Mihail al VII-lea (1071 - 1078) descoperite la Tega, jud. Buzău⁴⁰. Tot din zona Buzău provine și o nomisma histamenon de electron de la Nichifor al III-lea⁴¹.

Între monedele păstrate în colecția Muzeului județean Buzău, provenind de la Niculițel este și un follis anonim clasa C (nr. 38 din catalog). El vine să aducă date noi asupra descoperirilor monetare, destul de numeroase, din secolul al X-lea cunoscute pe raza satului Niculițel⁴².

Din zona de Nord-Est a Munteniei, dintr-o localitate neprecizată din jud. Prahova provine o nomisma histamenon de la Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea, precum și tezaurul de la Plopu, com. Plopu, jud. Prahova alcătuit din folles anonimi clasele A2, A3, B, C, împreună cu folles semnați de la Roman al IV-lea și Mihail al VII-lea⁴³. De la Piuș Pietrei, jud. Ialomița se semnalează descoperirea unui follis de la Nichiphoros al III-lea (1078 - 1081)⁴⁴.

Descoperirile de monede bizantine publicate acum împreună cu cele mai vechi pe care le-am discutat, sunt foarte importante pentru studierea pătrunderii emisiunilor imperiale în zona de la Nord de Dunăre, ca și a impactului pe care l-a avut asupra acestui proces, deplasarea și stabilirea pecenegilor în Câmpia Română.

³⁸ Noi am urmat în general datările propuse de M. Thompson, *The Athenian Agora*, vol. II, *Coins from the Roman through the Venetian Period*, Princeton, 1954, p. 109 — 115.

³⁹ B. Mitrea, D. Ionescu, *op. cit.*, p. 623, nr. 98 — 101, piesele sunt considerate a fi folles anonimi clasa A 2, deși este citat articolul lui D. M. Metcalf, *Interpretation of the Byzantine „Rex Regnantium” Folles of Class „A”*, în *NC*, 10, 1970, p. 199 — 219, care arată că variantele Bellinger nr. 24 (p. 623, nr. 101) și var. 40 (p. 623, nr. 98 — 100) se înscriu într-o grupă aparte, mai târzie, numită de cercetătorul britanic clasa A 3 și datată de el cca. 1020 — 1028. Cercetările ulterioare au confirmat justețea ipotezei lui D. M. Metcalf.

Un follis anonim clasa A 3, var. 24 găsit la Buzău se află în colecția Dan Cramer.

⁴⁰ I. Dimian, *Din activitatea muzeelor noastre, în Studii, referate, documente — Muzeul de istorie Ploiești*, 1, 1956, p. 82 — 86; C. Preda, *op. cit.*, p. 409, autorul citat vorbește de o singură nomisma, în realitate în colecția Muzeului județean Prahova se păstrează două piese.

⁴¹ B. Mitrea, D. Ionescu, *op. cit.*, p. 623, nr. 102, tip C. Morrisson, *CBNP*, II, tip I.

⁴² Al. Popeea și V. H. Baumann, *Monede bizantine anonime și sfîșiate în colecția Muzeului din Tulcea*, în *Peuce*, 6, 1977, p. 209, nr. 28; E. Oberländer — Târnoveanu, *Pentru o nouă datare a bisericii cuplan treflăd de la Niculițel (jud. Tulcea)*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 455, nr. 1; idem *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei*, în *Peuce*, 8, 1980, pp. 510, nr. 148, 149; idem și C. Opaiț, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dunării (II)*, în *Peuce*, 9, 1984, pp. 276 — 277, nr. 157 — 169.

⁴³ Descoperirea este încă inedită, fiind păstrată în colecțiile Muzeului județean Prahova.

⁴⁴ M. Pauker, *CNA*, 19, 1945, p. 53.

Întreg lotul de monede din secolul al XI-lea din zona Buzăului și din Nord-Estul Munteniei indică o pătrundere destul de intensă a numerarului bizantin spre această regiune în anii cca. 1020 - 1042, când predomină piesele de bronz. Destinatarii și utilizatorii acestor monede de bronz trebuie să fi fost comunitățile locale de agricultori și păstori sedentari, căci societatea pecenegilor era încă prea puțin evaluată pentru folosirea monedelor din metal comun, ei acceptând și teaurizând doar monedele de aur și argint. Pricesul de penetrație a monedelor bizantine va continua și după mijlocul secolului al XI-lea, dar el va fi caracterizat mai ales prin aflusul emisiunilor de aur/electron, indiciu al pătrunderii lor mai ales ca urmare a jafului pecenegilor în teritoriile bizantine sau a tributurilor plătite de bizantini. Cu toate acestea, descoperirile de monede de bronz continuă și în a doua parte a secolului al XI-lea. Ele par să constituie un argument că relațiile mai vechi, preponderent comerciale, și deplasările de persoane au continuat între populațiile de sedentari din Muntenia de Nord-Est și Paradunavon și în epoca tulburată de dese incursiuni pecenege contra Imperiului bizantin⁴⁴.

Colecția Muzeului județean Buzău conține și monede bizantine emise după reforma lui Alexios I Comnenos, din anii 1092 - 1093. Seria acestor piese se deschide cu un aspron de electron emis la Constantinopol de Alexios I (nr. 40 din catalog), descoperită în zona Valea Râmnicului, jud. Buzău. Această monedă este una din rarele emisiuni de electron descoperite la nordul Dunării, din care câteva se cunosc chiar în zona de Est a Munteniei⁴⁵. Ele pot fi puse adesea în legătură cu invaziile cumane la sud de fluviu. Lotul de monede din secolul al XII-lea se continuă cu monedele lui Ioan al II-lea (nr. 41 din catalog) și cu o jumătate de tetarteron de la Manuel I (nr. 42 din catalog). Ele au fost deja menționate de unul din autorii acestui articol⁴⁶. Tot acolo au fost prezentate și descoperirile contemporane din Muntenia de Nord-Est. Acelei liste de descoperiri trebuie să-i mai adăugăm un stamenon de la Manuel I descoperit la Merei, jud. Buzău⁴⁷.

De un interes special în cadrul descoperirilor de monede bizantine din secolul al XII-lea este jumătate de tetarteron de la Manuel I, emisă într-o monetărie neprecizată din Grecia Centrală. Asemenea emisiuni apar rar în Balcani și, doar în mod cu totul excepțional, la Nord de Dunăre⁴⁸. Trebuie să subliniem că în zona de Nord-Est a Munteniei se cunosc două piese de acest tip, din care una provine de la Budureasca, jud. Prahova⁴⁹. Noi credem că aceste monede par să indice deplasarea

⁴⁴ Noile descoperiri vin să confirme și să aducă nuanțe suplimentare afirmațiilor lui Gh. Poenaru-Bordea și C. Popa, *op. cit.*, p. 140 — 141.

⁴⁵ E. Oberländer — Tâmoveanu, *Istros*, 6, 1992, p. 93.

⁴⁶ E. Oberländer — Tâmoveanu, *Istros*, 6, 1992, pp. 93 — 94.

⁴⁷ Este păstrat într-o colecție particulară din București, fiind găsit în anii antebelici. Piesa face parte din *Emisiunea a IV-a*, var. A, după clasificarea lui M. F. Hendy.

⁴⁸ Cf. E. Oberländer — Tâmoveanu, *Numismatic and Historical Remarks on the Byzantine Coin Hoards from the 12th Century at the Lower Danube*, în *RESEE*, 30, 1992, 1 — 2, p. 54.

⁴⁹ Piesa a fost menționată de noi în *Istros*, 6, 1992, p. 94, ca provenind dintr-o localitate necunoscută din jud. Prahova. Informația privitoare la locul descoperirii ne-a fost furnizată de dl. V. Theodorescu, de la Muzeul județean Prahova, cărui îi mulțumim și cu acest prilej.

unor persoane între teritoriile bizantine din Grecia sau Macedonia și zona de Nord-est a Munteniei în anii '60 - '70 ai secolului al XII-lea.

Lotul de monede din secolul al XIII-lea se compune din patru piese, din care trei fac parte din „tezaurul de la Buzău” (nr. 44 - 46 din catalog), fiind stamena de tip imitativ, emise de primii țari ai dinastiei Asăneșurilor și un fragment tăiat total, dintr-un stamenon de tip imitativ emis în vremea lui Ioan Asan al II-lea (nr. 40 din catalog).

„Tezaurul de la Buzău” a fost menționat pentru prima oară în 1958 de către C. Preda, care găsea, atunci, în colecția muzeului din Buzău șase piese de la Issac al II-lea (tip BMC, II, 19) și trei emisiuni de la Alexios al III-lea (tip BMC, II, 15). Autorul citat afirmă că monedele fac parte dintr-o descoperire mai veche de pe „cuprinsul orașului Buzău”, lăsând să se înțeleagă că este posibil ca, inițial, să fi fost mai multe monede³⁰. Peste doi ani, descoperirea a fost reluată, monedele au fost publicate cu toate datele necesare de către B. Mitrea. Cu acest prilej se reafirma vechea partajare pe emitenți³¹, dar se menționează că o piesă de la Alexios al III-lea făcea parte dintr-un tip inedit, considerat ca o variantă în bronz a emisiunilor ilustrate de W. Wroth, la p. 600 a BMC, II³². B. Mitrea se arăta sceptic asupra faptului că tezaurul provine de la Buzău, plasând locul descoperirii undeva în Muntenia de Nord-Est sau Dobrogea de Nord³³.

Azi, din această descoperire se mai păstrează în colecția Muzeului județean Buzău doar trei piese, restul fiind pierdute (?). Se cuvine să facem câteva observații privind locul de proveniență și datarea acestui tezaur. Cercetări de arhivă au arătat că tezaurul se găsea în colecția Muzeului din Buzău anterior anului 1953, căci figurează între piesele expuse cu prilejul deschiderii pentru public a expoziției din acel an. Credem că este foarte plauzibil că el făcea parte din nucleul inițial al muzeului, strâns din vechi colecții școlare din anii '30 '40. Acest lucru pare să explice lipsa de informații a conducerii de atunci a muzeului asupra locului de descoperire a tezaurului. De aceea considerăm că nu există argumente temeinice pentru a exclude acest tezaur dintre descoperirile din zona Buzăului și de a-l situa, ipotetic, într-o zonă atât de largă, cum ar fi Nord-Estul Munteniei sau Nordul Dobrogei. Având în vedere argumentele de mai sus, credem că, după toate probabilitățile, C. Preda avea dreptate când plasa la Buzău locul de descoperire a tezaurului, de unde provenea nucleul vechii colecții buzoiene. De altfel, prezența unei descoperiri de acest gen nu mai este astăzi un lucru inedit în această zonă geografică, căci sunt deja cunoscute în Estul Munteniei un oarecare număr de piese izolate sau mici tezaure de monede de billon de tip bizantin databile în primele decenii ale secolului al XIII-lea³⁴.

³⁰ C. Preda, *Descoperiri monetare în raionul Buzău*, în SCN, 2, 1958, p. 463.

³¹ B. Mitrea, SCN, 3, p. 497 — 499.

³² Ibidem, p. 499, nr. 9 și nota nr. 2.

³³ Ibidem, p. 498.

³⁴ E. Oberlander — Târnoveanu, *Itros*, 6, 1992, p. 89 — 95. Încă din 1988, când am predat studiul, consideram că tezaurul provine de la Buzău, cf. p. 93.

Cea de a doua remarcă privește structura și datarea tezaurului de la Buzău. Cu prilejul cercetării pieselor care se mai păstrează azi, am constatat că vechile identificări, relativ corecte pentru anii '50, nu mai pot fi acceptate în prezent, căci studiile mai recente asupra monetăriei bizantine au pus în evidență mai multe serii de emisiuni de tip imitativ, care se inspiră din emisiunile din secolul al XII-lea, dar au fost bătute de țarii dinastiei Asăneștilor, de împărații latini de la Constantinopol sau de regii latini de la Thessalonica³⁵. Ori, datorită unor elemente stilistice și metrologice foarte clare, monedele în discuție nu pot fi incluse în categoria emisiunilor originare ale lui Manuel I (Constantinopolis, emisiunea a IV-a, var. C., după clasificarea lui M. F. Hendy) sau a celor de la Isaac al II-lea Angelos (1185 - 1195), ci se încadrează în grupul „imitațiilor bulgare”, după clasificarea aceluiași numismat britanic. În lotul păstrat se găsește un stamenon din grupul imitațiilor bulgare tip A, (nr. 41 din catalog) și două piese din categoria imitațiilor bulgare tip B, (nr. 42 - 43 din catalog). Nu se mai păstrează nici o monedă din grupul celor atribuite lui Alexios al III-lea, sau a celor din categoria imitațiilor având ca prototip aceste emisiuni, care ar corespunde imitațiilor bulgare tip C. Existența în lotul păstrat a unei monede greșit atribuite inițial lui Alexios al III-lea, dar care își are prototipul în cadrul emisiunilor lui Manuel I, destul de deosebite tipologic între ele, ridică oarecare dubii asupra corectitudinii identificărilor din 1958 - 1960. Din păcate, lipsa celor șase monede, sau a unei ilustrații a acestora, ne împiedică să mai putem face o verificare a atribuirii respective. Oricum, prezența sau lipsa unor astfel de monede în cadrul acestui tezaur nu pot modifica în mod esențial datarea acestuia, care se plasează, în orice caz, în primele decenii ale secolului al XIII-lea³⁶. Îngroparea tezaurului de la Buzău, ca și a celor de la Derulești, com. Murcea Vodă, jud. Brăila și București-Ciurel, în linii mari contemporane cu el, a fost pusă pe seama tulburărilor provocate la Dunărea de Jos de deplasarea spre Vest și Sud a unor grupuri de cumani fugite din stepele de la Nordul Mării Negre în anii 1223 - 1236³⁷.

Ultima monedă de tip bizantin din colecția Muzeului județean Buzău este un fragment tăiat total dintr-un stamenon cu modul mare de tip Hendy, imitații lamine, Constantinopolis, tip N, (nr. 43 din catalog). Ea a fost deja menționată anterior³⁸. Aceste monede au fost reatribuite de D. M. Metcalf lui Ioan Asan al II-lea, fiind datate între 1220 - 1230³⁹. Tăierea totală este un fenomen mult mai târziu decât data emiterii, el plasându-se în linii mari între anii 1241 - 1261, deci după invazia mongolă și includerea zonelor de stepă ale teritoriului actual al

³⁵ Vezi în acest sens lucrarea lui M. F. Hendy, *Coinage and Money in Byzantine Empire—1081—1261*, Dumbarton Oaks, 1969.

³⁶ Începutul emiterii imitațiilor bulgare tip A și B a fost datat de Iv. Yordanov, *Balgarsko imitativno moneto-sekane ot nacaloto na XIII v. in Numizmatika*, 1978, 3, p. 13, între anii 1200—1203 și respectiv 1204—1207.

³⁷ E. Oberlander — *Tilmoveanu, Istros*, 6, 1992, p. 92-93.

³⁸ E. Oberlander — *Tilmoveanu, Istros*, 6, 1992, p. 94.

³⁹ D. M. Metcalf, *The Peter and Paul Hoard: Bulgarian and Latin Imitative Trachea in the Time of Ivan Asen II*, în NC, 13, 1973, p. 147 și 161.

României în cadrul Hoardei de Aur⁶⁰. Această monedă este de un mare interes științific, căci se înscrie între rarele descoperiri din anii '40 - '60 ai sec. XIII., din întreg spațiul de la Nord de Dunăre. Moneda din colecția buzoiană, împreună cu cele similare de la Bârlălești, jud. Vaslui și Cetățeni, jud. Argeș indică continuarea, chiar la un nivel foarte firav, nu numai a legăturilor cu teritoriile sud-dunărene, dar și a utilizării monedelor în condițiile politice, economice și sociale foarte dificile din perioada care a urmat invaziei mongole din 1241. Ținem să subliniem încă o dată, că cei care ar fi putut utiliza aceste monede, cu o valoare atât de modică, nu puteau fi păstorii nomazi de neam turanic (cumanii sau mongolii), ci agricultorii sedentari, adică populația românească. Impactul loviturilor date de invazia mongolă asupra vieții economice și sociale din zona exterioară Carpaților de Curbură în a doua jumătate a secolului al XIII-lea a fost fără îndoială extrem de dur, căci seria descoperirilor monetare încetează până prin anii 1290 - 1300. Acestei etape, de la sfârșitul secolului al XIII-lea, trebuie să-i atribuim descoperirea hyperperului niceean al lui Ioan III Vatatzes provenit de la Pietroasele⁶¹.

În ciuda relativei sale modestii numerice, lotul de monede romane târzii și bizantine din colecția Muzeului județean Buzău constituie o prețioasă sursă de cunoaștere a dezvoltării istorice a zonei de Nord-Est a Munteniei în secolele IV - XIII, completând în mod fericit informațiile arheologice destul de consistente din zonă, mai ales pentru secolele IV - VII. Prin ineditul unor date puse în evidență, în multe cazuri lotul cercetat prezintă un interes mult mai larg, el putând viza chiar aspecte legate de întreaga dezvoltare a teritoriilor nord-dunărene în această perioadă istorică. În anumite cazuri, datele oferite de descoperirile monetare permit urmărirea mai nuanțată a unor procese istorice zonale sau regionale cunoscute doar sumar prin cercetările arheologice. În nu puține cazuri, analiza lotului de monede de la Muzeul județean Buzău a oferit date care încep să acopere un gol în informația noastră istorică pentru aspecte pentru care până acum ne lipseau alte categorii de izvoare. Sperăm ca demersul legat de publicarea colecției numismatice a muzeului buzoian să fie urmat și de altele, urmând eventual, ca el să cuprindă și colecțiile școlare și private din zonă, care pot oferi de asemenea multe date noi și importante.

⁶⁰ E. Oberländer — Târnoveanu, *Moneda Asăneștilor în contextul circulației monetare din zona Gurilor Dunării, în Răscoala și statul Asăneștilor — Culegere de studii*, red. E. Stănescu, București, 1989, pp. 144 — 145.

⁶¹ O. Iliescu, L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe, în *RESEE*, 7, 1969, I, p. 117. Deși piesa a fost emisă între anii 1222 — 1254, noi considerăm pătrunderea ei la nord de Dunăre ca urmare a comerțului internațional din zona Gurilor Dunării, a cărui prim apogeu se plasează în anii 1290 — 1300, cf. E. Oberländer — Târnoveanu, *Istros*, 6, 1992, p. 95.

CATALOG

A) IMPERIUL ROMAN

THEODOSIUS I

(379 — 395)

CONSTANTINOPOL

AES (AE) 2

R. A. G. Carson, *Late Roman Coinage*, A. D. 324 — 498, partea a 2-a, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire*, A. D. 346 — 498, (mai departe abreviat *LRBC*), II, ed. a II-a, Londra, 1976, 2147, anul 383.

1. Ae 2, 96 g, 23, 5 × 21,5 mm.

Off. A

Inv. 153/108.

ATELIER NEPRECIZAT

AES (AE) 2

LRBC, II, tip *GLORIARO — MANORUM* (15), anul 383.

2. AE. 1,50 g, 16 × 5 × 13 mm.

Fragmentară.

Inv. 204/109.

LRBC, II tip *SALVS REI — PVBLICAE* (2), anii 383 — 395.

3. AE, 0,66 g, 12 × 10,5 mm.

Inv. 184/ 109.

ARCADIUS

(383 — 408)

CONSTANTINOPOL

AES (AE) 4

LRBC, II, 2185, anii 383 — 395.

4. AE. 1,17 g, 13 × 12 mm.

Inv. 206/109.

AES (AE) 3

LRBC, II, 2205, anii 395 — 408.

5. AE. 1,79 g, 18,5 × 16 mm.

Off. B.

Inv. 222/110.

ATELIER NEPRECIZAT

AES (AE) 3

LRBC, II, tip VIRTVS — EXERCITI, anii 395 — 408.

6. AE. 2,07 g, 16,5 × 16 mm.

Inv. 223/110.

ARCADIUS?**ATELIER NEPRECIZAT**

AES (AE) 4

LRBC, II, tip VOTIV/MVLTX, anul 383

7. AE. 0,62 g, 12,5 × 11,5 mm.

Inv. 192/109.

8. AE. 0,61 g, 13 mm

Inv. 165/109.

HONORIUS

(393 — 423)

MEDIOLANUM**SOLIDUS***J. W. E. Pearce, Roman Imperial Coinage, vol IX, Valentinianus I — Theodosius I, Londra, 1951, 35 c, Mediolanum, anii 394, post 6 sept. — 395, ante 17 ian.*

9. AU. 4,18 g, 21 mm. Urme de montură ca bijuterie.

Inv. 22.200

Râmnicu Sărat, zona.

ATELIER NEPRECIZAT

AES (AE) 3

LRBC, II, tip VIRTVS — EXERCITI (2), anii 395 — 408.

10. AE. 1,35 g, 16 × 15,5 mm.

Fragmentară.

Inv. 187/109.

AES (AE) 4

LRBC. II tip GLORI — AROMA — NORVM (23), anii 408 — 423.

11. AE. 1,36 g, 12,5 mm.

Inv. 198/109.

DINASTIA THEODOSIANĂ SAU VALENTINIANUS II

(383 — 395)

ATELIER NEPRECIZAT

AES (AE) 4

LRBC, II, tip SALVS REI — PVBLICAE, anii 383 — 395

12. AE. 1,06 g, 12,5 × 11,5 mm.

Inv. 179/109.

MARCIANUS

(450 — 457)

CONSTANTINOPOL

AES (AE) 4

Rv. parva de cetate, LRBC, II, tip necunoscut la Constantinopol(?), anii 450 —

457.

13. AE. 0,58 g, 9,5 × 9 mm.

Inv. 239/112.

ATELIER NEPRECIZAT

AES (AE) 4

LRBC, II, tip VOT — PVB, anii 450 — 457.

14. AE. 0,88 g, 11 × 10,8 mm.

Inv. 171/109.

15. AE. 1,32 g, 12 × 11 mm.

Inv. 193/109.

LEON I

(457 — 474)

CONSTANTINOPOL

AES (AE) 4

LRBC, II, 2270 — 2271, tip general, anii 457 — 474.

16. AE. 0,89 g, 10 × 9,3 mm.

Inv. 194/109.

CONSTANTINOPOL sau NICOMEDIA

AES (AE) 4

LRBC, II, 2265 — 2267 sau 2471 — 2473, anii 457 — 474.

17. AE. 0,95 g, 11 × 10 mm.

Inv. 196/109.

18. AE. 0,88 g, 10 × 8,5 mm.

Inv. 200/109.

LEON I sau ZENON

(457 — 474 sau 475 — 491)

ATELIER NEPRECIZAT

AES (AE) 4

LRBC, II, monograma neclard.

19. AE. 0,86 g, 11 mm.

Inv. 207/109.

BASILISCUS sau JULIUS NEPOS(?)

(474 — 475 sau 475 — 476)

ATELIER NEPRECIZAT

AES (AE) 4

LRBC, II, monograma 4 sau I, anii 474 — 475.

20. AE. 0,39 g, 8 mm.

Inv. 213/109.

**EMITENT NEPRECIZAT
SFÂRȘITUL SEC. AL IV-LEA — SEC. AL V-LEA**

**ATELIER NEPRECIZAT
AES (AE) 4**

LRBC, II, tip ilizibil.

21. AE. 1,19 g, 13,5 × 12 mm.

Inv. 188/109.

B) IMPERIUL BIZANTIN

**JUSTINIANUS I
(527 — 565)**

**CONSTANTINOPOL
FOLLIS**

W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini. Rekonstruktion des Prägaufbaues auf synoptisch-tabellarischer Grundlage*, vol. I, *Von Anastasius I. bis Justinianus I (491 — 565), Einschliesslich der ostgotischen und vandalischen Prägungen*, (mai departe abreviat MIB, I.) Viena, 1975, 95 a, anii 542 — 543.

22. AE. 16,21 gr, 34 × 33,5 mm.

An X/UI = 542 - 543.

Off. B(?).

Inv. 36.667.

Balta Tocila, com Scorțoasa.

1/8 FOLLIS

MIB, I, 103 b, anii 541/42 — 551/52.

23. AE. 1,69 g, 12 × 11,5 mm.

Off. B.

Inv. 197/109.

**EMITENT NEPRECIZAT DE LA SFÂRȘITUL SEC. AL V-LEA SAU
PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL VI-LEA**

**ATELIER NEPRECIZAT
NUMMION**

24. AE. 1,02 g, 9,5 mm.

Inv. 209/109.

25. AE. 1,00 g, 12 × 11 mm.

Inv. 208/109.

26. AE. 0,90 g, 10 × 9,5 mm.

Inv. 181/109.

27. AE. 0,82 g, 11 × 10 mm.

Inv. 212/109.

28. AE. 0,33 g, 7 × 6 mm.

Inv. 191/109.

JUSTINUS II

(565 — 578)

CONSTANTINOPOL

1/8 FOLLIS

W. Hahn, *Moneta Imperii Bizantini* vol. II, *Von Justinus II. bis Phocas* (565 — 610), *Einschliesslich der Prägungen der Heraklius-Revolte und mit Nachträgen zum I. Band*, (mai departe abreviat *MIB, II*), Viena, 1975, 45, anii 565 — 578.

29. AE. 1,67 g, 15 × 14 mm.

Off. B.

Inv. 186/109.

THESSALONICA

1/2 FOLLIS

MIB, II, 70 c.

30. AE. 4,80 g, 21,5 × 19,5 mm.

An VIII = 573/574.

Inv. 154/108.

MAURICIUS TIBERIUS

(582 — 602)

ANTIOCHIA

1/2 FOLLIS

MIB, II, 99 C.

31. AE. 4,57 g, 21 × 20 mm.

An XI = 592/593.

Inv. 147/108.

HERACLIUS ȘI HERACLIUS CONSTANTINUS

(610 — 641)

CONSTANTINOPOLIS

SOLIDUS

Ph. Grierson, *Catalogue of the byzantine Coins in the Dumbarton oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. II., *Phocas to Theodosius III — 602 — 717*, partea I, *Phocas and Heraclius*, Dumbarton Oaks, 1968, p. 247, 8 b. 1 — 2, var. Aa, anii 613 — cca 616.

32. AU. 4,37 g, 20 mm.

Off. B.

Inv. 22.201.

Buzău, zona.

CONSTANTINUS IV

(668 — 685)

CONSTANTINOPOLIS

HEXAGRAM

Ph. Grierson, *Catalogue of the byzantine Coins in the Dumbarton oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. II, *Phocas to Theodosius III — 602 — 717*, partea

a 2-a, *Heraclius Constantinus to Theodosius III*, Dumbarton Oaks, 1968, p. 536, 26, clasa a III-a, var b, anii 674 — 881.

33. AR. 5,76 g, 21 × 18 mm.

Inv. 38.052.

Niculitel, com. Niculițel, jud. Tulcea.

THEOPHILOS

(829 — 842)

CONSTANTINOPOL

FOLLIS

C. Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, vol. II, *De Philippicus à Alexis III (711 — 1204)*, Paris, 1970, p. 527 — 528, 32/Cp/AE/04 — 14, tip 3, var. neprecizată.

34. AE. 2,34 g, 19,4 × 18 mm.

Fragmentară.

Inv. 152/108.

FOLLIS ANONIM CLASA B

(1028 — 1034)

CONSTANTINOPOL

Ph. Grierson, *Catalogue of the byzantine Coins in the Dumbarton oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. III, *Leo III to Nicephorus III (717 — 1081)*, partea a 2-a, *Basil I to Nicephorus III (867 — 1081)*, (mai departe abreviat *DOC, III, 2*), Dumbarton Oaks, 1973, p. 676 - 679, B. 1 — 64, anii cca 1030/35 — 1042 (?).

35. AE. 7,21 g, 29,5 × 25,5 mm.

Inv. 180/109.

FOLLIS ANONIM CLASA C

(cca 1034 — 1042)

CONSTANTINOPOL

DOC, III, 2, p. 681 — 684, C. 1 — 48, anii 1042(?) — cca 1050.

36. AE. 8,22 g, 32,5 × 28 mm.

Surfrapată.

Inv. 157/109.

37. AE. 6,12 g, 27 mm.

Inv. 218/109.

38. AE. 7,19 g, 24,5 × 22,8 mm. Tăiată.

Inv. 38.051.

Niculitel, com. Niculițel, jud. Tulcea.

FOLLIS ANONIM CLASA D

(cca 1042 — 1059)

CONSTANTINOPOL

DOC, III, 2, p. 685 — 687, D. 1 — 34, anii cca 1050 — cca 1060.

39. AE. 8,34 g, 30 × 29 mm.

Surfrapată peste un follis anonim clasa C, anii 1034 — 1042.

Inv. 151/108.

ALEXIOS I COMNENOS

(1081 — 1118)

CONSTANTINOPOLIS

ASPRON DE ELECTRON

M. F. Hendy, *Coinage and Money in Byzantine Empire, 1081 — 1261*, (mai departe abreviat *Hendy*), Dunbarton Oaks, 1969, p. 84 — 85, pl. nr. 6, 2 — 5, emisiunea a 2-a, post reformă, anii 1093 — 1118.

40. El 4,10 g, 30 × 28 mm. Triplă perfoare modernă pe rv., sus.

Inv. 26.535.

Valea Rîmnicului, com. Valea Rîmnicului, jud. Buzău, (zona).

IOAN AL II-LEA

CONSTANTINOPOL

STAMENON

Hendy, p. 105, pl. nr. 10/11, Ppl. nr. 1/1 - 2, emisiunea a 2-a, var. B.

41. BILL. 3,57 g, 29,5 × 28 mm.

Inv. 230/112.

MANUEL I

(1143 — 1180)

ATELIER GRECESC NEPRECIZAT

1/2 TETARTERON

Hendy, p. 121, pl. nr. 18, 17 — 17. Atelier grecesc neprecizat, tip. A.

42. AE. 1,28 g, 16,5 × 15 mm.

Inv. 189/109.

C) AL DOILEA ȚARAT BULGAR

**EMISIUNI ANONIME DE TIP IMITATIV (IMITAȚII CU MODUL MARE)
IMITAȚII „LATINE” CU MODUL MARE, TIP N**

TÂRNOVO

STAMENON

Hendy, p. 194 — 195, pl. nr. 26, 14 — 15, Imperiul latin de Constantinopol, Constantinopol, 1204 — 1261.

M. F. Metcalf, NC, 13, 1973, p. 137 și 161, Bulgaria, Ioan Asan al II-lea, 1220 — 1230.

43. BILL. 0,75 g, 16,5 × 13 mm.

Țintă total, trapezoidal.

Inv. 158/109.

TEZAURUL „BUZĂU” — ANTE 1953

A) AL DOILEA ȚARAT BULGAR

EMISIUNI ANONIME DE TIP IMITATIV

TIP A

TÂRNOVO

STAMENON

Hendy, p. 218, pl. nr. 24, 1 — 9, Berrhoe, post 1195, tip A.

44. BILL. 2,36 g, 25 × 22,5 mm.

Inv. 148/108.

Exemplarul este identic cu cel publicat de prof. B. Mitrea. *Un mic tezaur de monede bizantine de bronz din secolele XII — XIII*, în SCN, 3, 1960, p. 499, nr. 8, dar evident nu este o emisiune de la Alexios al III-lea.

TIP B

TÂRNOVO

STAMENON

Hendy, p. 218, pl. nr. 24, 10 — 14, Berrhoe, post 1195, tip B.

45. BILL. 2,67 g, 23,5 × 23 mm.

Inv. 150/108.

Exemplarul este identic cu cel publicat de B. Mitrea, SCN, 3, 1960, p. 498, nr. 5, dar evident nu este o emisiune a lui Isaac al II-lea.

46. BILL. 2,19 g, 24 × 22 mm.

Inv. 146/107.

Exemplarul este identic cu cel publicat de B. Mitrea, *op. cit.*, p. 499, nr. 9, dar evident nu este o emisiune a lui Alexios al III-lea.

MONNAIES ROMAINES TARDIVES ET BYZANTINES DE LA COLLECTION DU MUSÉE DÉPARTAMENTAL DE BUZÄU

Résumé

Les auteurs publient 46 monnaies romaines tardives (379 — 491) et byzantines de la collection du Musée départemental de Buzău. Le département de Buzău est situé au Nord-est de la Vallachie, dans la zone de la courbure des Carpathes. Cette région est très importante, car contrôle plus de la moitié du couloir stratégique entre les steppes nord-pontiques et les Balkans. En même temps, par cette zone passent les plus courtes voies entre la Dobroudja et la Transylvanie.

La plupart des monnaies sont en bronze, seulement deux pièces sont en or, un solide d'Honorius (no. 9 du catalogue) et un autre solide de Héraclius et Héraclius Constantin (no. 32 du catalogue) et une troisième est un aspron en électron d'Alexis Ier Comnène (no. 40 du catalogue). Une pièce est en argent, le hexagramme de Constantine IV (no. 33 du catalogue).

Pour neuf monnaies nous connaissons les places exactes de la découverte:

1. Le solide d'Honorius a été trouvé dans les alentours de la ville de Rîmnicu-Sărat, dép. de Buzău.

2. Le follis de Justinien I (no. 22 du catalogue), trouvé à Balta Tocila, comm. de Scorţoasa, dép. de Buzău.

3. Le solide de Héraclius et Héraclius Constantin (no. 32 du catalogue) a été découverte à Buzău.

4. Le hexagramme de Constantin IV découverte à Niculiţel, com. de Niculiţel, dép. de Tulcea (no. 33 du catalogue).

5. Le follis anonyme classe C (no. 38 du catalogue), trouvé toujours à Niculiţel.

6. Le aspron de Alexis Ier Comnène a été trouvé à Valea Rîmnicului, comm. de Valea Rîmnicului, dép. de Buzău (no. 40 du catalogue).

7. Trois stamena, imitations bulgares type A (1 exemplaire) et B (deux exemplaires), font partie du trésor de Buzău, publié par B. Mitrea, dans SCN, 3, 1960, p. 497 — 499.

Les autres monnaies proviennent de l'ancienne collection du Musée de Buzău, constituées par la réunion, pendant les années '30 — '40, de plusieurs anciennes collections scolaires de Buzău dans les années '40 — '50. Ces collections ont ramassé spécialement des découvertes de la zone de Buzău et ses alentours ou des monnaies trouvées dans certaines localités du département de Buzău.

Le lot monétaire publié par nous est constitué par les suivantes émissions:

1. Théodose I (379 — 395) — 3 exemplaires (nos. 1 — 3 du catalogue).

2. Arcadius (383 — 408) — 5 exemplaires, dont l'identification des deux pièces est incertaine (nos. 4 — 8 du catalogue).

3. Honorius (393 — 425) — 3 exemplaires, dont un en or (nos. 9 — 11 du catalogue).

4. Émitent incertain de la période 383 — 395 — un exemplaire, (no. 12 du catalogue).

5. Marcien (450 — 457) — 3 exemplaires (nos. 13 — 15 du catalogue).

6. Léon I (457 — 474) — 3 exemplaires (nos. 16 — 18 du catalogue).

7. Léon I ou Zénon (457 — 474 ou 475 — 491) — 1 exemplaire (no. 19 du catalogue).

8. Basiliscus ou Julius Nepos (474 — 475 ou 475 — 476) — 1 exemplaire, l'identification incertaine (no. 20 du catalogue).

9. Émitent incertain de la fin du IVe ou du Ve siècle — un exemplaire (no. 21 du catalogue).

Le lot des monnaies byzantines est composé par:

1. Justinien I (527 — 565) — 2 exemplaires (nos. 22 — 23 du catalogue).

2. Justine II (565 — 578) — 2 exemplaires (nos. 29 — 30 du catalogue).

3. Maurice Tibère (582 — 602) — 1 exemplaire (no. 31 du catalogue).

4. Émitent incertain de la fin du Ve ou de la première moitié du VIe siècle — 5 exemplaires (nummia) (nos. 24 — 28 du catalogue).

5. Héraclius et Héraclius Constantin (613 — 641) — 1 exemplaire (no. 32 du catalogue).

6. Constantine IV (668 — 685) — 1 exemplaire (no. 33 du catalogue).

6. Théophile (829 — 842) — 1 exemplaire (no. 34 du catalogue).

7. Folles anonymes classe B, attribués au règne de Romain III (1028 — 1034) — 1 exemplaire (no. 35 du catalogue).

8. Folles anonymes classe C, attribués aux règnes de Michel IV, Zoé et Michel V (1034 — 1042) — 3 exemplaires (nos. 36 — 38 du catalogue).

9. Folles anonymes classe D, attribués aux règnes de Zoé et Théodora, Constantin IX, Théodora, Michel VI et Isaac I (1042 — 1059) — 1 exemplaire (no. 39 du catalogue).

10. Alexis Ier Comnène (1081 — 1118), émission réformée (1093 — 1118) — 1 exemplaire (no. 40 du catalogue).

11. Jean II (1118 — 1143) — 1 exemplaire (no. 41 du catalogue).

12. Manuel I (1143 — 1180) — 1 exemplaire (no. 42 du catalogue).

13. Deuxième Royaume bulgare, stamena aux grands modules, type N, attribués au règne de Jean Assen II (1218 — 1241) — 1 exemplaires (no. 43 du catalogue).

14. Le trésor de Buzău/ avant 1953 publié comme composé par 9 (?) diaména d'Isaac II et d'Alexios III. Aujourd'hui dans la collection du Musée de Buzău sont conservées seulement trois pièces: un stamenon imitation bulgare type A et deux stamena imitations bulgares type B selon la classification de M. F. Hendy (nos. 44 — 46 du catalogue).

Les monnaies de la collection du Musée de Buzău sont très importantes pour l'étude de la pénétration dans les territoires nord-danubiens des monnaies romaines en bronze dans la période très troublée de la fin du IVe et du commencement du Ve siècle, marquée par l'invasion des Huns, la migration vers l'Empire des Visigoths, dont la zone de Buzău constituée une des centres de pouvoir les plus importantes et leur rébellion contre les autorités romaines. L'insécurité au Bas-Danube a été aggravée dans la première moitié du Ve siècle par les attaques des Huns contre les provinces balkaniques de l'Empire. Pour la première fois ont été identifiées parmi les trouvailles nord-danubi-

en bronze de l'époque de Marcien — Léon, ou avant la réforme d'Anastase I.

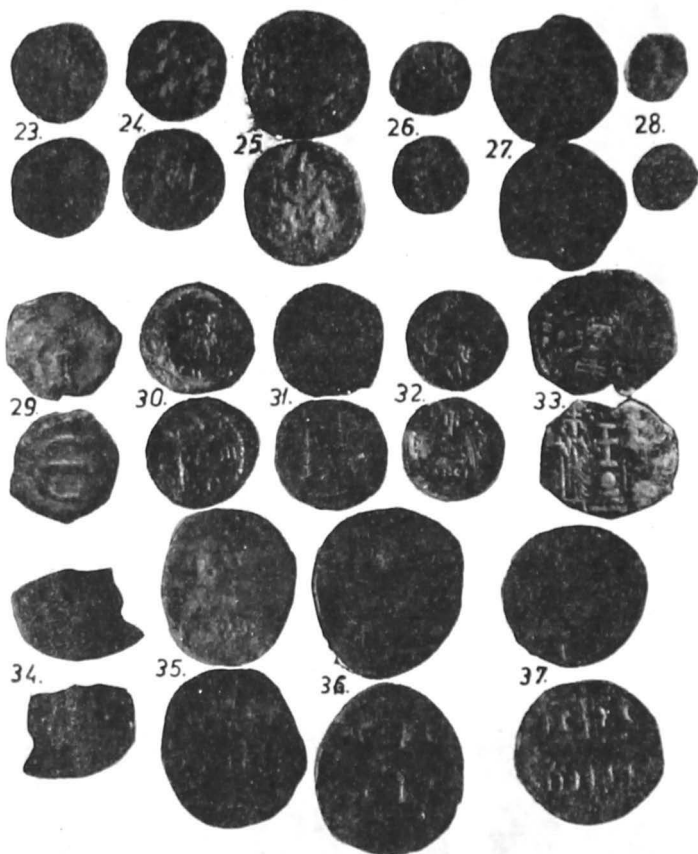
Parmi les monnaies byzantines il faut souligner l'importance des pièces de 1/8 follis de Justinien I et de Justin II, nominales rarement découvertes au Nord du Danube, comme l'apparition du demi-follis d'Antioche de Maurice Tibère, un atelier moins représenté parmi les trouvailles de cette zone. Les nummia byzantines sont aussi pour la première fois mentionnés au Nord du Danube, au dehors des têtes du pont impérial d'Oltenie. Le solide de Héraclius et Héraclius Constantin est la deuxième trouvaille de monnaies en or du cet empereur en Vallachie.

Le follis de Théophile réouvre la seconde série des découvertes monétaires byzantine dans la zone de Buzău. Cette pièce est la deuxième trouvaille des monnaies en bronze de l'époque de Théophile découverte en Vallachie, après celle de Salcuta, comm. de Calopar, dép. de Dolj. Les folles anonymes classe B — D, corroborés avec les découvertes du ce type déjà publiées démontrent une pénétration assez vive des monnaies en bronze byzantines des années 1020 — 1050 vers cette zone en dépit des troubles produites par la migration et les attaques des Petchénègues.

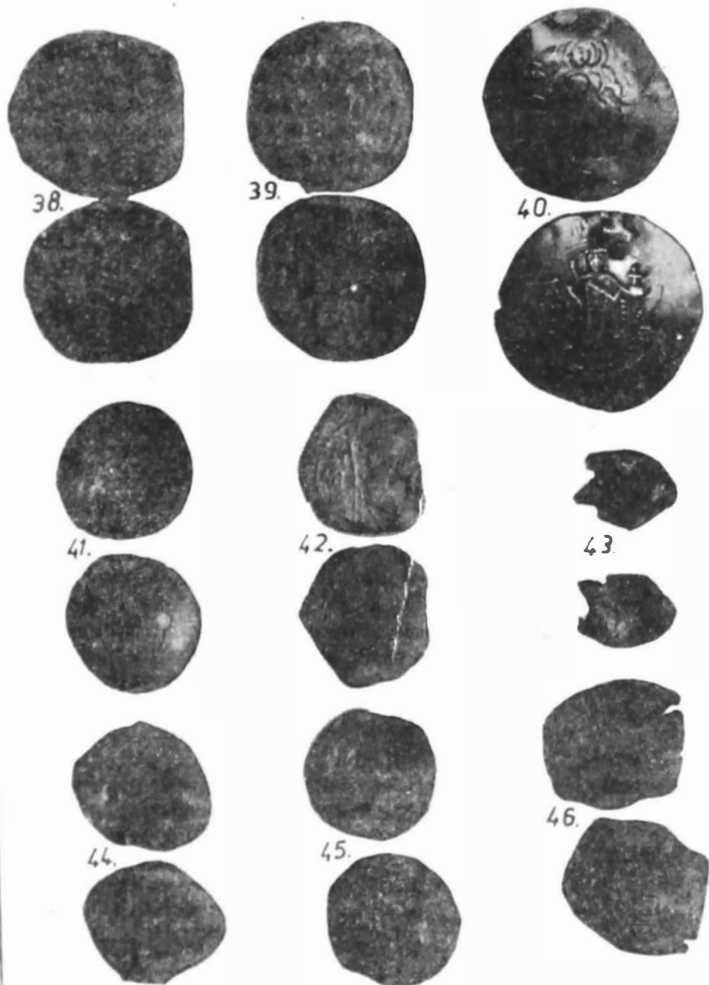
Il faut aussi souligner l'intérêt du aspron en électron d'Alexis Ier Comnène et du demi-tétartéron de Manuel I, généralement vue la grande rareté des ces nominaux dans les zones au Nord du Bas-Danube. Le demi-tétartéron du Musée de Buzău est la seconde trouvaille de ce genre dans la partie Nord-Orientale de la Vallachie, après celle de Budureasca (dép. de Prahova).

Une discussion spéciale méritent les trouvailles du XIIIe siècle du trésor de Buzău et le fragment totalement rogné du staménon au grand module type N, car elles viennent enrichir la maigre série des monnaies de cet époque. Ces découvertes attestent en même temps la suite de la pénétration des monnaies vers les zones nord-danubiennes pendant les premières décennies du XIIIe siècles, dans les conditions de la domination des Cumans sur les steppes du Bas-Danube et même après la grande invasion Mongole de 1241, comme la survivance dans certaines régions d'un embryon d'économie monétarisée, caractéristique au population sédentaire.

Parmi les trouvailles de Niculișel, dép. de Tulcea conservées dans la collection de Buzău il faut mentionner la hexagramm de Constantine IV, une des très rares découvertes monétaires de la seconde moitié du VIIe siècle faites dans la zone des Bouches du Danube. Cette pièce est la première trouvée sur le territoire du village, mais il y a encore une trouvaille contemporaine à Valea Teilor, à 12 km. vers le Sud.

Pl. 3 Monede bizantine din colecția Muzeului Județean Buzău
(numerotarea cf. catalog).

Pl. 4. Monede bizantine din colecția Muzeului Judeșan Buzău
(numerotarea cf. catalog).

TEZAURUL DE LA SĂPOCA, JUDEȚUL BUZĂU

CONSTANȚA ȘTIRBU ȘI ANA-MARIA VELTER

În primăvara anului 1970 Tudor Vasile și Ilie Nicolau din com. Săpoca, județul Buzău, efectuând unele săpături pe malul râului Slănic, în apropierea comunei, au scos la iveală 142 monede de argint, depozitate într-un vas de lut.

Monedele au fost depuse la Banca Națională de unde, în 1971, au fost transferate la Muzeul Național de Istorie a României. Vasul în care se păstrau monedele a rămas la Muzeul Județean Buzău.

Piesele care compun tezaurul se eșalonează între anii 1556/1598 — 1641. Ele au fost emise în: Transilvania, triplu gros 1597 (1); Polonia, ort Sigismund III 1622(1) și tripli groși (41) — Ștefan Bathory 1586 (1), Sigismund III 1588, 1590 (5), 1592, 1593, 1594 (3), 1595 (6), 1596 (4), 1597 (6), 1598 (3), 1599 (6), 1600 (2), 1601, 1623 și un fals din timpul lui Sigismund III; Lituania, tripli groși (3) — 1583 (2), 1585; Riga, tripli groși (26) — Ștefan Bathory 1581, 1583, 1585, 1586, Sigismund III 1588, 1590, 1591 (2), 1592 (3), 1593 (4), 1594 (2), 1595 (2), 1596 (2), 1598 (2), 1599, 1619; Curlanda, triplu gros 1597; Danzig, orti (18) — 1615 (2), 1617 (2), 1621, 1623 (5), 1624 (6), 1625 (2); Spania, 8 reali (2) — Filip II 1556 - 1598 (1), Filip III 1616 - 1617 (1), 4 reali (2) — Filip III 1600 - 1609 (1), 1610 (1), 2 reali (1) - Filip II 1556 - 1598; Țările de Jos, provinciile Unite, taleri - leu (41) și 1/2 taleri - leu (4) — Campen taler - leu 1597, Zwolle taleri - leu (5), 1637 (2), 1639 (3), Utrecht taleri - leu (4), 1639, 1640, 1641 (2), Geldern taleri - leu (12), 1613, 1633, 1636, 1639, 1640 (5), 1641 (3), Westfriesland taleri - leu (12) și 1/2 taleri - leu (2) — 1605, 1624, 1633, 1634, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640 (2), 1641 (2), și 1/2 taleri - leu (2) — 1616, 1623, Zeeland, taleri - leu (2) — 1633, 1638 Overijssel, taleri - leu (5) — 1617, 1639, 1640 (2), 1641 și 1/2 taler - leu 1633, Holland, 1/2 taler - leu 1616¹.

După cum se observă, compoziția tezaurului nostru este asemănătoare cu aceea a majorității depozitelor monetare ale căror ultime emisiuni se plasează în prima jumătate a sec. XVII-e, compoziție ce reflectă caracteristicile circulației monetare din Țara Românească din acea epocă. Monedele poloneze de valoare

¹ Vezi anexa I cu descrierea fiecărei piese în parte și tabelul I cu repartitia lor cronologică pe valori.

mică, frecvente în circulația bănească a țărilor române, încep să pătrundă în cantitate mai mare în prima parte a sec. XVI. De la jumătatea acestuia și până în anii 70 -80 ai aceluiași secol, ele circulă alături de asprii turcești și de dinarii maghiari emiși de Ferdinand I, Maximilian II și Rudolf II. Spre sfârșitul secolului moneda măruntă poloneză devine abundentă, circulând alături de emisiunile Imperiului Romano-German și, înlocuind în bună parte, din deceniul al 9-lea, moneda maghiară.

În sec. XVII monedele emise de Polonia, Riga, Lituania, Elbing sau de alte orașe dependente de coroana polonă, se găsesc în cantități mari în majoritatea tezaurilor din cele trei țări române, cele mai frecvente fiind piesele de 3 groși emise de Ștefan Bathory și de Sigismund III. Documentele interne le-au păstrat sub denumirea de „potronici”, „costande”, „troiaci”; „tripli groși”, „dutce”, „novenarius” sau „drei groschen”². În documentele raguzane se întâlnesc și sub denumirea de „babka Poloniae”³. În Țara Românească în prima jumătate a sec. XVII, (perioadă în care se încheie și tezaurul nostru), „costandele” sunt frecvent menționate în vânzările de moșii sau în evaluarea diferitelor produse, o „costandă” echivalând cu 10 aspri⁴. Raportate la monedele de aur, 25 costande echivalau, de obicei, cu un galben⁵, iar moneda mare de argint, talerul, era egală cu 13 costande⁶. Aceeași monedă o găsim în Țara Românească și sub denumirea de „potronici”, având valoarea tot de 10 aspri⁷. În multe cazuri, chiar dacă se efectuau calculele în galbeni, plata efectivă se făcea în potronici. În 1636, de exemplu, două pogoane de vie în dealul Sisenilor cu doi stânjeni de ocină și loc de casă în satul Siseni se vindeau cu „40 de galbeni, tot potronici de argint gata”⁸. În timpul lui Matei Basarab monedele de 3 groși erau utilizate și în perceperea birului, așa cum rezultă din documentele emise din cancelaria domnitorului, cum ar fi cel din 5 decembrie 1632 prin care satul Flămânzești, jud. Argeș, este scutit de toate dările câte sunt peste an în afară de bir — „ci numai să dea această cislă de bir 10 costande... așa cum dau și alte sate ertate din acest județ”⁹, sau un

² Const. Moisil, *O monedă curioasă - costanda*, CNA, 19, 1945, 133-134, p. 8-14 și 56-59; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, drumuri, mărfuri, negustori și orașe*, Vălenii de Munte, 1915, pp. 244 și 291; Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în sec. XVI-XVII*, SMIM, 4, 1960, p. 255, cf. N. Iorga, *Studii și Documente*, 10, p. 29-30 și 46-47; O. Iliescu în C.C. Kirilescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, Edit. Academiei, București, 1964, p. 106; *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhiva Istorică Centrală a statului* (în continuare C.D. Țara Rom., AIC), vol. IV București, 1981, p. 83, nr. 146, p. 90 nr. 148, p. 238, nr. 499, p. 276 nr. 597, p. 287, nr. 621, p. 848, nr. 1076, p. 631 nr. 1458.

³ A. Mikolajczyk, *Polish Factor in the Balkan Monetary Affairs of the late 16th and 17th Century*, in *Zeitschrift für Balkanologie*, XXII/1, 1986, p. 67;

⁴ C.D. Țara Rom. AIC, *op. cit.*, p. 123, nr. 241, p. 254, nr. 539, p. 390 nr. 849, p. 484, nr. 1076, p. 497, nr. 1114, p. 631 nr. 1458.

⁵ Ibidem, vol. V, p. 317-318, nr. 723.

⁶ Ibidem, vol. II, p. 90, nr. 148; vol. IV, p. 294, nr. 634.

⁷ Ibidem, vol. IV, p. 123 nr. 241, p. 254 nr. 539, p. 390 nr. 949, p. 497 nr. 1114; vol. V, p. 91 nr. 188.

⁸ Ibidem, vol. IV, p. 390, nr. 849.

⁹ DRH — B, vol. XXIII, p. 637.

alt document emis la 13 octombrie 1643, pentru pricina ivită între mănăstirea Clocociov, și călărașii care „au pus să plătească bir acolo 7 costande”¹⁰.

Dacă până în prezent se considera că pentru moneda poloneză de 3 groși denumirea de „costandă” era caracteristică în Țara Românească, iar aceea de „potronici” în Moldova, documentele publicate în ultimii ani¹¹ atestă folosirea ambilor termeni atât în Țara Românească cât și în Moldova. În Transilvania sunt specifice denumirile de „dută”, „novenarius” sau „drei groschen”.

Examinând eșalonarea cronologică a monedelor din tezaurul de la Săpoca, constatăm că majoritatea pieselor de trei groși se grupează în ultima decadă a sec. XVI, și, în primul deceniu al sec. XVII. Această repartizare este caracteristică majorității taazurelor din epocă. Analiza repartiției monedelor de trei groși¹² evidențiază faptul că toate aceste piese sunt emise după reformele monetare din anii 1580 și 1581 făcute de Ștefan Bathory, reforme care au unificat sistemul monetar polonez cu cel al Lituaniei, (1580), la care s-a alăturat și Riga, încorporând întreaga Livonie, în 1581. Acest sistem s-a răspândit și în Prusia ducală și Curlanda¹³.

Distribuția monedelor de 3 groși în conformitate cu locul de emisie relevă faptul că cele mai multe piese de acest gen, din tezaurul de la Săpoca, sunt emise de Polonia (41 bucăți — Ștefan Bathory (1), Sigismund III (40)). Majoritatea acestora datează dintre anii 1592 - 1598, perioadă care corespunde cu emiterea unei cantități mai mari de tripli groși de către monetăriile poloneze¹⁴. În ordine descrescândă, urmează emisiunile de Riga (26 bucăți — Ștefan Bathory (4), Sigismund III (22)) și cele ale Lituaniei (3 bucăți Ștefan Bathory). Această repartiție reflectă o situație existentă în epocă, dat fiind faptul că între 1580 - 1601 monetăriile Coroanei poloneze produceau 64% din cantitatea totală de tripli groși, monetăria municipală de la Riga — 21,94%, iar cea lituaniană de la Vilna — 13, 78%¹⁵. Se cunoaște faptul că în timpul lui Sigismund III au loc două reduceri masive ale conținutului de argint la monedele de 3 groși — în 1616 și 1623 — când acestea ajung de la 14 -13 loți la 7 1/2 loți¹⁶. Din această cauză monedele de 3 groși emise în ultima parte a domniei acestuia au fost mai puțin teaurizate. Pe de altă parte, scăderea numărului monedelor de 3 groși se datorează și faptului că în urma decretului regal din 11 ianuarie 1627 se prevedea încetarea emiterii monedelor mărunte în favoarea bateni talerului polonez, după modelul Reichstalerului¹⁷, monedă mult căutată mai ales în perioada războiului de 30 de

¹⁰ C.D. Țara Rom. — AIC, *op. cit.*, vol. V, p. 481, nr. 1143.

¹¹ C.D. Țara Rom. — AIC, *op. cit.*, vol. II-V și C.D. Moldova - AIC, vol. II-III.

¹² Vezi tabelul.

¹³ A. Mikolajczyk, *loc. cit.*: M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Akademische Druck Verlagsanstalt, Graz, 1960, p.43.

¹⁴ A. Mikolajczyk, *loc. cit.*

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ M. Kurmis, *Handbuch der Polnische Münzkunde*, Posen, 1892, p. 111; L. Huszár, *A lengyel pénzérforgalma Magyarországon a XVI-XVII században*, NK, 68-69, 1970, p. 39.

¹⁷ M. Kurmis, *loc. cit.*

ani. Urmașii lui Sigismund III au bătut monede de trei groși sporadic și în cantitate mică, în comparație cu alte categorii de monede¹⁸. Aceasta ar putea fi o explicație a faptului că monedele de 3 groși emise după domnia lui Sigismund III se găsesc mai puțin în tezaurul de sec. XVII.

În tezaurul de la Săpoca se află și o monedă falsă de 3 groși, emisă în timpul lui Sigismund III¹⁹. Lipsa monedei mărunte și, în unele zone, a cantității de argint care să satisfacă baterea unui număr mai mare de monede, a făcut ca în sec. XVII să se înregistreze o perioadă de înflorire a falsurilor, falsuri care pătrund nu numai în comerțul mic, local, ci și în comerțul internațional²⁰. Monedele se falsificau nu numai în țara de baștină, ci și în zone sau pentru zone în care se simțea nevoia stringentă de bani și unde se puteau face speculații de acest gen. În 1618, de exemplu, Dieta de la Sibiu se plângea că la Caransebeș și la Lipova se bat multe ducute false²¹. Monede poloneze false au mai fost semnalate și în descoperirea de la Valea Voevozilor, jud. Dâmbovița²², precum și în tezaurul de la Vad, jud. Maramureș²³. Pagubele produse de circulația monedelor false au determinat luarea unor măsuri severe. În „Cartea românească de învățătură”, redactată în Moldova în 1646 în timpul lui Vasile Lupu, ca și în „Pravila lui Matei Basarab”, tipărită la Târgoviște în 1652, capitole speciale sunt rezervate pentru „calpuzanii ceia ce fac bani răi și pentru certarea lor” precum și pentru „ceia ce împlă cu bani răi sau îi ține la sine”²⁴.

În tezaurul de la Săpoca, pe lângă monedele de 3 groși emise de Polonia, Riga și Lituania, se află și un triplu gros al ducatului de Curlanda, vasal coroanei poloneze, emis de Friedrich Kettler în 1597, la Mitau²⁵. Emisiunile ducatului de Curlanda au circulat împreună cu monedele coroanei poloneze, găsindu-se frecvent în tezaurul monetar din Țările române, dar, desigur, întotdeauna într-o proporție mai mică.

În afară de tripli groși analizați, în tezaurul nostru se mai află și unul emis în Transilvania de Sigismund Bathory în 1597. Relațiile strânse politice, militare.

¹⁸ E. Hutten Czapski, *Catalogue de la collection des medailles et monnaies polonaises*, vol. II (reprint), Graz, 1957, pp. 197-371; C. Kaminski, J. Kurpierski, *Katalog monet polskich 1649-1696*, Warszawa, 1982, p. 283-287.

¹⁹ Vezi nr. 137 din lista anexă I.

²⁰ F. Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. III, Edit. Meridiane, București, 1986, p. 12.

²¹ C.C. Kirijescu, *op. cit.*, p. 106.

²² Luciana Oznea, *Descoperiri arheologice de la Valea Voevozilor, com. Răzvad, jud. Dâmbovița — 1972*, Scripta Valahica, IV, 1973, p. 126; vezi și Dacia, NS, 23, 1978, p. 369; Dacia, NS, 24, 1980, p. 379.

²³ E. Chirilă, A. Socolan, *Tezaur și descoperiri monetare din Colecția Muzeului Județean Maramureș, Baia Mare*, 1971, p. 24, nr. 190.

²⁴ *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte științe cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasile Voievodul și domnului Țării Moldovei*, Iași, 1646, p. 20-21 S.L. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius romanistul italian*, București, 1909, p. 34 și 47; *Pravila lui Matei Basarab*, Târgoviște, 1652, p. 168-169.

²⁵ E. Hutten Czapski, *op. cit.* vol. I, p. 189

economice și culturale ale Țării Românești cu Transilvania, calitatea superioară a monedelor Principatului au făcut ca emisiunile sale să aibă o folosință îndelungată în circulația monetară, încă mulți ani după data emiterii lor²⁶.

În tezaurul de la Săpoca se află și un număr de 19 orți. Orții, monede care valorau inițial 1/4 taler, încep să circule în țările române din prima jumătate a sec. XVII-e. Studiind documentele de epocă remarcăm că ortul este consemnat într-un număr mult mai mare de acte din Moldova decât din Țara Românească, unde acesta este amintit sporadic²⁷, deși în tezaurele monetare din această perioadă, ortul se întâlnește frecvent și în Țara Românească. Pătrunderea orților în teritoriile de la sud de Carpați s-a datorat, pe de o parte, amplelor relații ale Țării Românești cu Moldova și Transilvania, iar pe de altă parte, deselor campanii militare care au avut loc în întreg cursul secolului al XVII-lea.

În tezaurele descoperite în Țara Românească cei mai frecvenți sunt orții de Danzig și de Polonia, (alături de cei emiși de Brandenburg sau de Lotharingia, aflați într-un număr considerabil mai mic)²⁸. Calitatea lor bună a făcut ca în Moldova, orții să constituie una din monedele folosite nu numai în comerț sau pentru cheltuielile militare, ci și în perceperea birurilor²⁹.

Pe lângă monedele amintite, în tezaurul nostru se află și emisiuni spaniole. Acestea au fost bătute în timpul lui Filip II (1556 - 1598) la Potosi în Peru — o monedă de 8 reali — și în Mexic — o monedă de 2 reali, precum și sub Filip III (1598 - 1621), o monedă de 8 reali emisă la Potosi și două piese de 4 reali, una bătută în Mexic, iar cealaltă la Toledo, în Spania. Prezența lor în tezaurul de la Săpoca nu este singulară, realii spanioli emiși în Spania, Mexic sau Peru, găsindu-se și în alte descoperiri din Țara Românească³⁰. Spre deosebire de talerii Imperiului Romano-German sau ai Statelor germane ce intră în circuitul monetar din toate

²⁶ Monedele de 3 groși transilvănene sunt destul de rare în descoperirile din Țara Românească. În general ele au fost emise într-un număr mic. Astfel, tripli groși au emis: Sigismund Bathory în — 1594, 1596, 1597 și 1598; Ștefan Bocskay în — 1605 și 1606; Gabriel Bathory în — 1608, 1613; Gabriel Bethlen în — 1623 și Gheorghe I Rakoczi în 1637.

²⁷ C.D. Țara Rom.-AIC, vol. IV, 1981, p. 83, doc. 146.

²⁸ În tezaurele de la Braniște, jud. Mehedinți, Curtea de Argeș, jud. Argeș, Găinești și Crova, jud. Dâmbovița, Gârâgău, Gurieni, Ulmeni și Vișoara, jud. Teleorman, Pietrele, jud. Ilfov, Pina Petri, jud. Călărași și Urziceni, jud. Ialomița.

²⁹ Pentru pătrunderea și circulația orților în Țara Românească vezi Constana Știrbu, Ana-Maria Velter, E. Pălinescu, *Circulația talerilor în sec. XVI-XVII în Țara Românească — problema falsurilor (tez. de la Urziceni, jud. Ialomița)* CN, VI, 1990, p. 169. În ceea ce privește perceperea birurilor, în Moldova, în timpul lui Ștefăniță Lupu, se plăteau 6 orți de fiecare casă, (cf. C.D. Moldova-AIC, vol. III, p. 118 nr. 472, p. 195 nr. 864, p. 271 nr. 1229, p. 404 nr. 1902, p. 515 nr. 2489, p. 515 nr. 2490), iar slujbașii domnești însălcioși cu străngerea acestor bir se numeau „urzi” (cf. C. Andreescu, C. Stoide, *Ștefăniță Lupu — domn al Moldovei — 1659-1661*, București, 1938, p. 38), denumire întâlnită și în timpul lui Vasile Lupu (C.D. Moldova-AIC, vol. III, p. 62, nr. 189, p. 105 nr. 404, p. 114 nr. 448, p. 308 nr. 1425, p. 438 nr. 2084).

³⁰ Bradu, jud. Buzău, Budești, jud. Vitea, Tîng ovigie și Găinești, jud. Dâmbovița, Braniște, jud. Mehedinți, București — Curtea Veche, Drănic și Crupcereni Noi, jud. Dolj, Pietrele, jud. Ilfov, Răca, jud. Călărași, Sălaru, jud. Olt, Urziceni, jud. Ialomița, Valenii de Munte, jud. Prahova și Zănești-Slăvești, jud. Teleorman.

cele trei țări române, realii emiși de Spania, Peru, Mexic, au o pondere mult mai mare pe piața bănească a Țării Românești (din 62 de descoperiri³¹ cunoscute de noi, realii sunt prezenți în 16 depozite³²). Analiza acestor tezaururi relevă faptul că majoritatea lor datează din sec. XVII, doar trei din ele provenind din veacul anterior³³, fiind îngropate la sfârșitul acestuia. Rezultă că realii spanioli pătrund în țările române la sfârșitul sec. XVI, continuând apoi să circule cu o mai mare intensitate în tot cursul secolului următor.

Ultimul lot de monede din tezaurul de la Săpoca îl reprezintă cei 41 de taleri-lei și patru jumătăți de taleri-lei emiși de Provinciile Unite ale Țărilor de Jos. Conform repartizării cronologice a acestora, doar o singură piesă datează din sec. XVI, restul fiind emisiuni din sec. XVII — majoritatea din deceniul al patrulea (28) și al cincilea (8)³⁴. Această situație pare să înregistreze o scădere a talerilor-lei în deceniul al cincilea, dar tezaurul nostru nu este concludent în acest caz, întrucât el a fost îngropat la începutul deceniului (1641). Analiza tezaururilor din Țara Românească ce cuprind taleri-lei indică în mod elocvent faptul că perioada de maximă pătrundere a acestor monede a fost tocmai în timpul domniei lui Matei Basarab.

Talerii-lei ajung în acest teritoriu din cele două zone economico - politice importante: din nord, din zona Mării Baltice și din Europa Centrală, iar din sud, din zona Mării Mediterane, prin Balcani ori prin Dobrogea, prin comerțul practicat pe Marea Neagră. Din zona baltică, unde negustorii din Țările de Jos dețineau în 1560, de exemplu, 70% din comerțul pe mare³⁵, aceste monede se îndreptau, via Polonia, spre Rusia și Imperiul Otoman. Pătrunderea talerilor - lei în estul și sudul Europei a fost impulsionată la sfârșitul sec. XVI în urma convenției încheiate în 1597 de Henric IV cu Provinciile Unite, convenția prin care regele Franței acordă olandezilor dreptul de a trafica mărfuri sub pavilion francez în porturile otomane³⁶. Înființarea la 20 martie 1602 a Companiei Indiilor Orientale³⁷ a dus la intensificarea comerțului cu mirodenii și mătăsuri, fapt ce a adus profituri imense negustorilor din Țările de Jos. O etapă importantă în răspândirea talerilor - lei în ținuturile românești poate fi considerată perioada care a urmat anului 1612, când Provinciile Unite semnează capitulațiile cu Imperiul Otoman, tratat ce le-a deschis schelele Levantului și Istambulul³⁸. O știre din epocă menționează că olandezii dispuneau la Gurile Dunării, la Galați, de un antrepozit pentru depozitarea mărfurilor, având

³¹ Constanța Știrbu, Ana-Maria Velter și E. Păunescu, *op. cit.*, p. 185-186, lista descoperirilor. La aceasta se adaugă și tezaurul de la Rm. Sărat, jud. Buzău, ce cuprinde monede din sec. XVI-XVII.

³² Vezi supra nota 30.

³³ Tezaururile de la Rasa, jud. Călărași, Tîrgoviște, jud. Dimbovița și Văleni, jud. Prahova.

³⁴ Vezi tabelul I.

³⁵ F. Braudel, *Țimpul lumii*, vol. I, Edit. Meridiane, București, 1989, p. 263.

³⁶ T. Stoianovich, *Pour un modèle du commerce du Levant, économie concurrentielle et économie de bazar 1500-1800*, în *Bulletin, AIESEE*, XXII, 2, 1974, p. 71.

³⁷ F. Braudel, *Țimpul...*, *op. cit.*, p. 271.

³⁸ T. Stoianovich, *op. cit.*, p. 71-72.

la Chilia un corespondent permanent³⁹. Un rol important în vehicularea acestor monede l-au avut și negustorii raguzani, englezi sau venețieni. Activitatea comercială desfășurată de negustorii raguzani în Mediterana și Balcani ia amploare după anul 1580, când orașul Ragusa și-a pus flota în slujba lui Filip II, regele Spaniei⁴⁰. Corăbierii englezi își intensifică prezența în Mediterana în urma semnării capitulațiilor cu Poarta în 1579, tratat care a dus la crearea, în 1581, a „Companiei Turce”⁴¹. Negustorii venețieni, constituiți în „Compania Venețiană”, s-au unit în 1592 cu cea „Turcă”, formând „Compania negustorilor Levantini”, al cărui rol este binecunoscut în Balcani⁴².

Analizând tabelul cuprinzând taleri-lei în tezaurul de la Săpoca, constatăm că cel mai mare număr de piese provine din Geldern și Westfriesland. Aceasta se explică prin faptul că în cele două provincii s-a și emis în epocă o cantitate mai mare de taleri-lei față de celelalte provincii⁴³. În discuția privind talerii-lei emiși de Provinciile Unite, considerăm că este necesară prezentarea câtorva date referitoare la baterea lor. Anumite provincii și orașe ale Țărilor de Jos, înainte de data proclamării oficiale a Uniunii celor Șapte Provincii — 1606 — bat taleri-lei (emisiuni Provinciale), declarându-și și în acest fel independența față de Spania⁴⁴. Facem în continuare o scurtă prezentare a emisiunilor de taleri-lei ale fiecărei provincii și oraș în parte⁴⁵.

³⁹ P. Cernovodeanu, *Studii*, 6, 1980, p.

⁴⁰ T. Stoianovich, *op. cit.*, p. 68; pentru activitatea negustorilor raguzani vezi și Fr. Pall, *Relații comerciale dintre brașoveni și raguzani, (cu documente inedite despre negoțul llnii în anul 1578)*, R. Arh., 1, 1958, p. 95-120.

⁴¹ T. Stoianovich, *op. cit.*, p. 70; pentru relațiile cu Anglia vezi L. Demeny și P. Cernovodeanu, *Relațiile Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania, în secolele XVI-XVIII*, București, Edit. Meridiane, 1988.

⁴² T. Stoianovich, *op. cit.*, p. 71-72; vezi și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc până la 1700*, Vălenii de Munte, 1915, p. 285-295; idem, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, Gamber, 1925, p. 67.

⁴³ A. Delmonte, *Le Benelux d'argent*, Amsterdam, 1967, p. 277-293.

⁴⁴ Revoluția Țărilor de Jos împotriva Spaniei are ca dată inițială anul 1572. Primele răscoale au fost Holland și Zeeland, antrenând curând și restul provinciilor. Inițial acestea s-au ridicat împotriva regimului spaniol, și nu direct a regelui. Sub acest raport emisiunile monetare sunt o oglindă fidelă a istoriei politice, (cf. A. Engel, R. Serrure, *Traité de numismatique moderne et contemporaine*, (reprint), Bologna, 1965, partea I, p. 63).

⁴⁵ Considerăm oportună această analiză deoarece există tendința ca primele emisiuni de taleri-lei — cele bătute până în 1606 — să fie considerate, pe baza vechiului drept monetar primit de respectivele provincii sau orașe emittente, ca emisiuni ale Imperiului Romano-German. Conform reglementării din 1586 a contelui de Leicester, în Provincii, pe toată durata războiului contra Spaniei, trebuia să existe o emisiune monetară unitară, fără a se face, cu toate acestea, prejudicii în privința drepturilor obținute de acestea — în speță „jus monetae”. Dar această precizare se referă la orașele imperiale Deventer, Campen, Zwolle, (cf. A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 89 și nota 2). Unele Provincii și, în general, majoritatea monetăriilor și-au arogat singure dreptul de a bate monede pentru susținerea războiului împotriva Spaniei. Don Juan de Austria, de exemplu, a fost trimis în Țările de Jos, în 1578, pentru restabilirea autorității regelui spaniol, deoarece, printre altele, toate atelierele monetare erau în serviciul „rebelilor”, (cf. A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 75). Între 1584-1589 în provincia Holland, de exemplu, orașul Gorcum deschide din proprie inițiativă o monetărie în favoarea insurgenților. În provincia Geldern, orașul Boornel deschide în 1582 o monetărie în aceleași condiții, care va bate taleri-lei municipale, (cf. ibidem, p. 88 și nota 1).

Holland — La 27 august 1575 Statele Generale din Holland au decis emiterea unei noi monede din argint — *lëwenthalerul*⁴⁶, și subdiviziunea lui, jumătate de *taler-leu*. Pe aceste monede era omisă orice mențiune a regelui Spaniei. Provincia Holland a emis „*taleri-lei provinciali*” în monetăria de la Dordrecht, piese fără *milessim* și între anii 1576 - 1605 cu *milessim*⁴⁷. Jumătățile de *taler provinciali* au fost emiși între 1576 - 1605⁴⁸. După unificarea oficială din 1606⁴⁹, Holland va emite *taleri-lei* ai Republicii Provinciilor Unite din 1606 până în 1697, respectiv jumătăți de *taler* între 1606 - 1653.

Westfriesland — Această provincie emite *taleri-lei Provinciali* fără *milessim* și între anii 1588 - 1605, precum și jumătăți de *taler* între 1603 - 1605⁵⁰, iar *taleri-lei* ai Provinciilor Unite între 1606-1700, iar jumătăți de *taler* între 1612-1668. Deoarece provincia nu avusese anterior dreptul de a bate monedă, emisiunile sale s-au efectuat în ateliere ambulatorii, pe rând la Hoorn, Enkhuizen sau Medemblik⁵¹.

Overijssel — *Talerii-lei Provinciali* au fost emiși fără *milessim* și între anii 1585 - 1602, iar jumătățile de *taler* între 1594-1597⁵². *Talerii-lei* ai Provinciilor Unite au fost bătuți între 1606-1701 și respectiv jumătățile de *taleri* — 1606-1643. Provincia *Overijssel* și-a bătut emisiunile, pe rând, în monetăriile orașelor imperiale Deventer, Campen și Zwolle⁵³.

Geldern — Provincia are inițial o situație aparte, o mică porțiune a ei rămânând în stăpânirea Spaniei. Atelierul din orașul imperial Nijmegen bate monede pentru Filip II ca duce de Geldern, între anii 1585 și 1591⁵⁴. Provincia insurgentă Geldern emite în atelierul din Harderwijk *taleri-lei Provinciali* între anii 1589-1602, (jumătăți de *taler* în aceeași perioadă⁵⁵). *Talerii-lei* ai Provinciilor Unite au fost emiși între 1606-1700, jumătățile de *taler* — 1606-1652. În 1582 provincia a deschis un al doilea atelier monetar la Zutphen unde, din 1590 până în 1692 va bate și *taleri-lei P.U.*⁵⁶.

Zeeland — Monetăria de la Middelburg bate *taler-lei Provinciali* între 1589-1599⁵⁷, iar *taleri-lei P.U.* între 1606-1658.

⁴⁶ A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁷ Officiële Catalogus Zilveren Munten, Amsterdam, 1981, vol. I, p. 13-14.

⁴⁸ Ibidem, p. 15.

⁴⁹ La 21 martie 1606 Statele Generale au emis o ordonanță care, cu unele mici modificări, a rămas la baza organizării monetare în tot timpul existenței Republicii Provinciilor Unite. *Talerul-leu* al Provinciilor Unite reproduce vechiul tip de „*taler-leu Provincial*”. (cf. A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 91-92).

⁵⁰ Officiële... *op. cit.*, p. 43-44.

⁵¹ Ibidem, p. 42; A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 89.

⁵² Officiële..., *op. cit.*, vol. II, p. 80-81.

⁵³ Ibidem, p. 74; A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 90.

⁵⁴ A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁵ Officiële..., *op. cit.*, vol. II, p. 25-26.

⁵⁶ Ibidem, p. 64; A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 87.

⁵⁷ Officiële... *op. cit.*, vol. I, p. 85-87.

Friesland — Talerii-lei Provinciali au fost emiși între 1589-1606⁵⁸, iar talerii-lei P.U. între 1606-1653. Toate aceste emisiuni au fost bătute în atelierul de la Leeuwarden.

Utrecht — Profitând de situația tulbură creată de război, provincia își arogă singură dreptul, în 1577, de a emite monedă⁵⁹, în atelierul municipal de la Utrecht. Aici va bate taleri-lei Provinciali între 1589-1603⁶⁰, iar în perioada dintre 1606-1697 taleri-lei P.U.

Campen — Orașul imperial din provincia Overijssel a primit dreptul de a bate monedă în perioada 1486-1488⁶¹ de la împăratul Frederic III. În afara emisiunilor insurgente bătute pentru provincie, monetăria orașului va emite taleri-lei municipali fără millesim și în 1597⁶², iar în perioada 1637-1672 taleri-lei P.U. cu legenda: MO.ARG.CIV.IMP.BELG.CAMP.⁶³

Zwolle — Concesiunea dreptului de a bate monedă i-a fost acordată orașului imperial tot de Frederic III, la 4 octombrie 1488⁶⁴. În virtutea acestui drept orașul emite în monetăria sa taleri-lei P.U. între anii 1633-1692⁶⁵ începând din 1661 cu legenda: MO.ARG.CONFOE BELG.CIVI. ZWOL.

Deventer — În 1486 orașul imperial a primit dreptul de a bate monedă din partea lui Frederic III⁶⁶. În monetăria orașului se vor bate taleri-lei ai Provinciilor Unite între 1640 - 1698⁶⁷, cu legenda: IMP. CIV.CONF. BELG.PR.SOCI. sau MO. ARG. PRO. CONFOE. BELG.CIV.DAV.

În privința greutateii talerilor-lei facem precizarea că, oficial, aceștia aveau 27,68 gr. și titlul de 750‰⁶⁸. În tezaurul de la Săpoca nici un taler-leu nu atinge această greutate, oscilând între 26,14 gr și 27,39 gr.⁶⁹ Această diferență s-ar putea datora uzurii pieselor, dar este posibil să aibă drept cauză și o scădere voită a greutateii chiar din timpul fabricării lor pentru obținerea unor câștiguri suplimentare, mai ales că aceste monede erau trimise și ca marfă în Levant.

În ceea ce privește valoarea tezaurului nostru, credem că ea era destul de mare. Dacă raportăm totalul pieselor la taleri sau la moneda de 3 groși obținem cu

⁵⁸ Ibidem, vol. II, p. 168-170.

⁵⁹ A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 66.

⁶⁰ Officiële..., *op. cit.*, vol. I, p. 124-125.

⁶¹ A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 254.

⁶² Officiële..., *op. cit.*, vol. II, p. 128-129.

⁶³ „Moneta Argentea Civitas Imperialis Belgicae Campen”. Menționăm că pe emisiunile pentru Imperiul Romano-German sau pentru Spania, pe avers sau pe revers, apare menționat numele împăratului sau al regelui, (cf. Officiële..., *op. cit.*, vol. II, p. 124-127, 131, 136-138, 140).

⁶⁴ A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 254.

⁶⁵ Officiële..., *op. cit.*, vol. II, p. 144-148.

⁶⁶ A. Engel, R. Serrure, *op. cit.*, p. 254.

⁶⁷ Officiële..., *op. cit.*, vol. II, p. 106-108.

⁶⁸ Ibidem și passim.

⁶⁹ Vezi anexa I.

oarecare aproximație suma de 56 taleri sau 728 costande⁷⁰. Dăm câteva exemple de prețuri din epoca lui Matei Basarab.

— o vadră de vin se vinde la Vemești, jud. Buzău, în 1641 cu 4 costande și 2 bani⁷¹, (deci, cu aproximație, tezaurul valora 180 vedre de vin);

— un stângen de ocină se vinde în 1635, la Cislău, cu 3 costande⁷², (deci valora aproape 243 stj de ocină);

— un obroc de grâu se vindea la vreme de foamete cu un taler⁷³, (deci se puteau cumpăra 56 obroace de grâu);

— o oca de ceară, în 1632, se vindea la Costești, jud. Muscel cu 7 costande⁷⁴, (deci se puteau cumpăra 104 ocale de ceară).

Exemplele pot fi numeroase. Trebuie însă avut în vedere că prețurile, ca și echivalența între diferitele monede în circulație, variau de la o zonă la alta.

Dezvoltarea agriculturii, a meșteșugurilor, înființarea primelor manufacturi, creșterea producției destinate schimbului și intensificarea comerțului au făcut ca în timpul domniei lui Matei Basarab să crească numărul negustorilor străini, întâlniți acum în orașele, târgurile și satele românești. Documentele de epocă menționează în județul Buzău negustori turci, greci, sârbi⁷⁵, moldoveni⁷⁶. În această perioadă negustorii încep să capete un rol tot mai important, un număr din ce în ce mai mare căutând să-și plaseze banii în cumpărări de ocine, prăvălii sau case. Întreagă această activitate economică a făcut ca funcția banilor să crească, mai ales aceea a talerului.

Un alt aspect pe care dorim să-l punem în discuție este rolul jucat de taleri în perceperea birurilor. Deși documentele atestă plata birului în taleri⁷⁷, încă din timpul lui Mihai Viteazul și, mai târziu, în vremea lui Radu voievod, în 1612⁷⁸, Matei Basarab este cel care statornicește plata birului în taleri, așa cum o relatea el însuși, cu o oarecare mândrie: „Pe vremea când însumi domnia mea am pus întâia

⁷⁰ Am avut în vedere următoarele echivalențe: în 1635 un taler = 10 costande (DRH-B, XXV, p. 191-192, nr. 180); în 1635 o costandă = 10 bani (DRH-B, XXV, p. 174, nr. 166); în 1633 un galben = 200 aspri (DRH-B, XXIV, p. 184, nr. 135); în 1634 un galben = 200 aspri (DRH-B, XXIV, p. 359, nr. 267); în 1640 un taler = 120 aspri (C.D. Țara Rom.-AIC, V, p. 87-88, nr. 1175); în 1635 un ughi = 20 costande (DRH-B, XXV, p. 124, nr. 108); în 1642 un galben = 25 costande (C.D. Țara Rom.-AIC, V, p. 317-318, nr. 723), etc.

⁷¹ C.D. Țara Rom.-AIC, V, p. 188, nr. 388.

⁷² DRH-B, XXV, p. 204, nr. 192.

⁷³ Ibidem, XXII, p. 333, nr. 331, document din 5 august 1629.

⁷⁴ Ibidem, XXIII, p. 592, nr. 391.

⁷⁵ C.D. Țara Rom.-AIC, V, p. 197, nr. 410.

⁷⁶ Ibidem, p. 188, nr. 388.

⁷⁷ Hrisoavele domnești îi menționează tot mai frecvent ca martori. Din județul Buzău menționăm pe Stanciu din Vemești, (C.D. Țara Rom.-AIC, V, p. 211 nr. 438, p. 344 nr. 782) sau pe Tigan, negustor din Săpoca (Ibidem, p. 74, nr. 138).

⁷⁸ DRH-B, XI, p. 409-411, nr. 305.

⁷⁹ C.D. Țara Rom.-AIC, II, p. 23, nr. 448.

seamă de taler întru toată țara domniei mele⁴⁰. În 1642, de exemplu, plata birului era de un taler pe lună, așa cum se consemna în „Catastihul Visteriei”⁴¹. Cei care „țineau județul de birărie” erau obligați ca în cazul în care locuitorii fugeau din pricina greutății dăjdiilor să plătească ei în locul celor fugiți⁴². Matei Basarab obișnuia să scutească de bir unele domenii mănăstirești⁴³, pe oamenii angajați cu lucrul pe aceste domenii⁴⁴, sau pe unii dregători din slujba sa⁴⁵. În 1640, de exemplu, domnitorul poruncește destul de pitoresc ca Dumitru postelnic, sluga sa, să fie lăsat în pace de talerași, găletari, mierari și alte slugi domnești: „de va merge cineva la casa lui, să fie volnic să-i dea în cap”⁴⁶. Introducerea acestui bir în timpul lui Matei Basarab a făcut necesară apariția unor noi slujbași domnești — talerașii — pe care îi găsim menționați frecvent⁴⁷ spre mijlocul sec. XVII alături de alți slujbași strângători de bir, ca — bănișori, găletari, fânari, mierari, dijmari, vinăceri etc.

Menționăm că zona Buzăului a cunoscut o viață economică înfloritoare, fiind considerată chiar în epocă unul din județele cele mai bogate din Țara Românească. Regiunea a intrat în directă atenție a domnitorului Matei Basarab, dacă ne gândim numai la faptul că acesta a zidit, la 1649, lăcașul bisericii episcopale din Buzău și a refăcut din piatră, bisericile mănăstirii Pinul și a schitului Cămul⁴⁸. Localitatea în care a fost descoperit tezaurul nostru — Săpoca sau Sapauca — o găsim menționată într-un document destul de târziu, din 1628. În acest act domnitorul Alexandru Iliaș întărește schimbul de moșii făcut între Daniil egumenul, împreună cu călugării mănăstirii Izvorani, cu popa Neagoe din Băbeni schiub aprobat și de mitropolitul Luca de la Târgoviște: „în locul unei ocine în Băbeni, roți de moară la Căndești și vii la Săseni „popa Neagoe primește” ocina din Sapauca cu via și pometule ei, biserica și icoanele, după cum sunt împreună îngrădite”⁴⁹.

În ceea ce privește perioada în care au fost îngropate monedele în discuție, putem face mai multe supoziții. Ținând seama de faptul că cea mai recentă piesă datează din anul 1641, ni se pare plauzibil și, ne tentează să presupunem, că ele ar fi

⁴⁰ C.D. Țara Rom.-AIC, V, p. 573-576, nr. 1378. Pentru reforma fiscală a lui Matei Basarab vezi D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab*, Studii, XII, 1959, p. 53-83; N. Stoicescu, *Matei Basarab*, Edit. Academiei, București, 1988, p. 61-70.

⁴¹ C.D. Țara Rom.-AIC, V, p. 279, nr. 625.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, IV, p. 547, nr. 1233.

⁴⁴ Ibidem, p. 576, nr. 1312.

⁴⁵ Ibidem, V, p. 86, nr. 172.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, p. 56-66 nr. 116, p. 86, nr. 172, p. 181-182 nr. 374.

⁴⁸ C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, partea I, București, 1944, p. 67 St. Ștefănescu, *Buzăul pe coordonatele latortei în Mausaios*, 3 1981, p. 84, cf. *Călători străini despre Țările române*, vol. III, București, 1971, p. 11, 28 (Franco Sivori), *Aneta Boiangiu, Călători străini despre Buzăul medieval*, ibidem, p. 68.

⁴⁹ DRH-B, XXII, p. 105-108.

putut fi îngropate în anul următor. În acest sens, este sugestiv un document din 28 iunie 1642 în care se arată că Matei Basarab se afla la acea dată la Buzău cu optile sale, care erau încartiruite în casele buzoienilor⁹⁰. Vestea că domnul împreună cu oastea se aflau în zonă s-ar putea să fi creat panică. Ținând seama de neînțelegerile cu Vasile Lupu, de conflictul Porții cu Rusia pentru stăpânirea Azovului, în care erau antrenate și țările române, de incursiunile de jaf ale cazacilor sau tătarilor, mișcările de trupe amintite în documentul menționat mai sus puteau avea drept cauză una din aceste situații. Menționăm că în afara tezaurului de la Săpoca mai cunoaștem alte două depozite, provenite din județ și dintr-o zonă imediat învecinată, ascunse în această perioadă (Bradu - înglobat sat Tisău - com. Tisău, jud. Buzău — 1636 și Blidaru, com. Cârligele, jud. Vrancea — 1637).

Este însă posibil ca tezaurul nostru să fi fost îngropat și mai târziu, spre sfârșitul domniei lui Matei Basarab, în anii în care s-au desfășurat lupte puternice pe teritoriul Țării Românești. Nu este însă exclus ca ascunderea să fi avut și cauze întâmplătoare.

Considerăm că importanța acestui tezaur din zona Buzăului este deosebită, deoarece el completează documentele epocii în ceea ce privește unele aspecte ale vieții economice și politice, precum și ale circulației monetare din regiune. Varietatea speciilor monetare, proveniența lor atât de diferită, ne confirmă faptul că, datorită poziției sale geografice, zona Buzăului era antrenată în mari schimburi comerciale, interne sau de tranzit, aici existând un punct în care se intersectau diverse interese ale tuturor țărilor române.

⁹⁰ C.D. Țara Rom.—AIC, V, p. 331, nr. 752.

CATALOGUL MONEDELOR DIN TEZAURUL DE LA SĂPOCA, JUD. BUZĂU

ȚĂRILE DE JOS

Campan

Taler, 1597.

1. AR, 26, 35 g., 41 mm, Av-Rv: 11, Delmonte 861, inv. 81257.

Zwolle

Taler, 1637

2. AR, 26, 99 g., 42 mm, Av-Rv 10, Delmonte 865, inv. 81276.

3. AR, 26,96 g., 42 mm, Av-Rv 10, Delmonte 865 var. Rv. inv. 81277.

Rv.: DA. PACEM. DOMINE. IN DIEBUS NOS. ☼

Taler, 1639

4. AR, 27, 19 g., 42 mm, Av-Rv 4, Delmonte 866, inv. 81216.

5. AR, 27, 08 g., 41 mm, Av-Rv 7, Delmonte 866, inv. 81217.

6. AR, 27, 17 g., 41 mm, Av-Rv 7, Delmonte 866, inv. 81270.

Utrecht

Taler, 1639

7. AR, 27, 00 g., 43 mm, Av-Rv 4, Delmonte 844 var. Av., inv. 81268.

Av.: MO. ARG. PRO. CO - NFOE. BELG. TRA. —

Taler 1640

8. AR, 27,03 g., 42 mm, Av-Rv 7, Delmonte 844 var. Av., inv. 81230.

Av.: MO. ARG. PRO. CO — NFOE. BELG. TRA. —

Taler, 1641

9. AR, 27,36 g., 42 mm, Av-Rv 6, Delmonte 843 var. Av., inv. 81239.

Av.: MO. ARG. PRO. CO - NFOE. BELG. TRA. —

10. AR, 27,33 g., 42 mm, Av-Rv 6, Delmonte 843 var. Av., inv. 81240.

Av.: MO. ARG. PRO. CO — NFOE. BELG. TRA. —

Geldern

Taler, 1613

11. AR, 26,79 g., 42 mm, Av-Rv 12, Delmonte 825 var. Av., inv. 81278.

Av.: MO. ARG. PRO. CO — NFOE. BELG. GEL.

Taler, 1633

12. AR, 27,10 g., 40 mm, Av-Rv 7, Delmonte 825 var. Av., inv. 81263.

Av.: MO. ARG. PRO. CO — NFOE. BELG. GEL. —

Taler, 1636

13. AR, 26,99 g., 42 mm, Av-Rv 6, Delmonte 825, inv. 81275.

Taler, 1639

14. AR, 26,09 g., 42 mm, Av-Rv 6, Delmonte 825 var. Av., inv. 81265.

Av.: MO. ARG. PRO. CON — FOE. BELG. GEL.

Taler, 1640

15. AR, 26,93 g., 41 mm, Av-Rv 3, Delmonte 825 var. Av., inv. 81231.

Av., MO. ARG. PRO. CO. — FOE. BELG. GEL.

16. AR, 27,03 g., 42 mm, Av-Rv 12, Delmonte 825 var. Av., inv. 81229.

Av.: MO. ARG. PRO. CO — FOE. BELG. GEL.

17. AR, 27,16 g., 41 mm, Av-Rv 3, Delmonte 825 var. Av., inv. 81228.

Av.: MO. ARG. PRO. CO. — FOE. BELG. GEL.

18. AR, 27,00 g., 41 mm, Av-Rv 10, Delmonte 825 var. Av., inv. 81222.

AV.: MO. ARG. PRO. CON. — FOE. BELG. GEL.

19. AR, 26,96 g., 41 mm, Av-Rv 10, Delmonte 825 var. Av., inv. 81221.

Av.: MO. ARG. PRO. CO. — FOE. GEL.

Taler 1641

20. AR, 27,32 g., 43 mm, Av-Rv 7, Delmonte 825 var. AV. inv. 81233.

Av.: MO. ARG. PRO. CON — FOE. BELG. GEL.

21. AR, 26,67 g., 42 mm, Av-Rv 6, Delmonte 825 var. Av., inv. 81238.

Av.: MO. ARG. PRO. CON — FOE. BELG. GEL.

22. AR, 26,78 g., 41 mm, Av-Rv 9, Delmonte 825 var. AV., inv. 81237.

Av.: MO. ARG. PRO. CO — FOE. BELG. GEL.

Westfriesland

Taler, 1605

23. AR, 27,16 g., 40 mm, Av-Rv 12, Delmonte 835, inv. 81259.

Taler, 1624

24. AR, 26,95 g., 42 mm, Av-Rv 9, Delmonte 836, inv. 81261.

Taler, 1633

25. AR, 26,91 g., 41 mm, Av-Rv 3, Delmonte 836, inv. 81264.

Taler, 1634

26. AR, 27,12 g., 40 mm, Av-Rv 10, Delmonte 836, inv. 81258.

Taler, 1636

27. AR, 27,25 g., 41 mm, Av-Rv 5, Delmonte 836, inv. 81274.

Taler, 1637

28. AR, 27,14 g., 41 mm, Av-Rv 10, Delmonte 836, inv. 81273.

Taler, 1638

29. AR, 27,24 g., 41 mm, Av-Rv 1, Delmonte 836, inv. 81267.

Taler, 1639

30. AR, 27,21 g., 40 mm, Av-Rv 6, Delmonte, 836 b, inv. 81218

Taler, 1640

31. AR, 27,39 g., 42 mm, Av-Rv 7, Delmonte 836, inv. 81220

32. AR, 26,14 g., 42 mm, Av-Rv 12, Delmonte 836, inv. 81227.

Taler, 1641

33. AR, 27,25 g., 41 mm, Av-Rv 3, Delmonte 836, inv. 81235.

34. AR, 27,34 g., 41 mm, Av-Rv 5, Delmonte 836, inv. 81234.

Jumătate de taler, 1616

35. AR, 13,69 g., 34 mm, Av-Rv 3, Delmonte 873, inv. 81244.

Jumătate de taler, 1623

36. AR, 13,53 g., 36 mm, Av-Rv 5, Delmonte 873, inv. 81241.

Zeeland

Taler, 1633

37. AR, 27,13 g., 41 mm, Av-Rv 5, Delmonte 839, inv. 81262.

Taler, 1638

38. AR, 27,41 g., 41 mm, Av-Rv 11, Delmonte 839, inv. 81266.

Overijssel

Taler, 1617

39. AR, 26,83 g., 43 mm, Av-Rv 1, Delmonte 856, inv. 81260.

Taler, 1639

40. AR, 26,59 g., 42 mm, Av-Rv 8, Delmonte 856, inv. 81269.

Taler, 1640

41. AR, 26,73 g., 42 mm, Av-Rv 3, Delmonte 856, inv. 81226.

42. AR, 27,19 g., 41 mm, Av-Rv 3, Delmonte 856, inv. 81219.

Taler, 1641

43. AR, 27,10 g., 43 mm, Av-Rv 7, Delmonte 856, inv. 81236.

Jumătate de taler, 1633

44. AR, 13,41 g., 36 mm, Av-Rv 3, Delmonte 885, inv. 81242.

Holland

Jumătate de taler, 1616

45. AR, 13,37 g., 35 mm, Av-Rv 2, Delmonte 871, inv. 81243.

TRANSILVANIA

Sigismund Bathory

Trei groși, 1597

46. AR, 2,41 g., 21 mm, Av-Rv 12, Resch 236 var. inv. 81183.

Av.: Sig. D. G. TRAN. MOL. VAL. S.R.I.P.; Rv.: GRO: — ARG.:/TRIP.

PRIN:/TRANSYL:/VANIAE:/

CURLANDA

Frederic Kettler

Trei groși, 1597

47. AR, 2,40 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 1685, inv. 81184.

DANZIG

Sigismund III

Ort, 1615

48. AR, 6,53 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1338, inv. 81209.

49. AR, 6,83 g., 30 mm, Av-Rv 12, HC 1338, inv. 81202.

Ort, 1617

50. AR, 6,50 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1371, inv. 81272.

51. AR, 6,10 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1371, inv. 81271.

Ort, 1621

52. AR, 6,39 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1427, inv. 81200.

Ort, 1623

53. AR, 6,77 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1479, inv. 81199.

54. AR, 6,22 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1479, inv. 81198.

55. AR, 6,66 g., 29 mm, Av-Rv 1, HC 1479, inv. 81197.

56. AR, 7,40 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1480, inv. 81196.

57. AR, 7,02 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1479, inv. 81195.

Ort, 1624

58. AR, 6,39 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1507, inv. 81192.

59. AR, 6,22 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1507, inv. 81191.

60. AR, 7,00 g., 29 mm, Av-Rv 1, HC 1507, inv. 81190.

61. AR, 6,80 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1507, inv. 81189.

62. AR, 6,60 g., 29 mm, Av-Rv 1, HC 1507, inv. 81188.

63. AR, 7,00 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1507, inv. 81187.

Ort, 1625

64. AR, 6,84 g., 29 mm, Av-Rv 1, HC 1524, inv. 81186.

65. AR, 7,24 g., 29 mm, Av-Rv 12, HC 1524, inv. 81185.

LITUANIA

Ștefan Bathory

Trei groși, 1583

66. AR, 2,27 g., 21 mm, Av-Rv 6, HC 705, inv. 81181.

67. AR, 2,14 g., 21 mm, Av-Rv 11, HC 705, inv. 81182.

Trei groși, 1585

68. AR, 2,22 g., 22 mm, Av-Rv 10, HC 742, inv. 81180.

RIGA

Ștefan Bathory

Trei groși, 1581

69. AR, 2,27 g., 21 mm, Av-Rv 9, HC 673, inv. 81246.

Trei groși, 1583

70. AR, 2,07 g., 20 mm, Av-Rv 3, HC 712 var. Rv. inv. 81247.

Rv.: GR.OS/ARG. TRIP / CIVI. RI/ GEN

Trei groși, 1585

71. AR, 2,00 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 754, inv. 81248.

Trei groși, 1586

72. AR, 2,22 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 773, inv. 81249.

Sigismund III

Trei groși, 1588

73. AR, 2,45 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 801, inv. 81250.

Trei groși, 1589

74. AR, 2,17 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 812, inv. 81251.

Trei groși, 1590

75. AR, 1,96 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 831, inv. 81252.

Trei groși, 1591

76. AR, 2,01 g., 22 mm, Av-Rv 9, HC 854, inv. 81194.

77. AR, 2,24 g., 22 mm, Av-Rv 7, HC 854, inv. 81193.

Trei groși, 1592

78. AR, 2,30 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 880, inv. 81215.

79. AR, 2,47 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 880, inv. 81214.

80. AR, 2,25 g., 21 mm, Av-Rv 5, HC 880, inv. 81213.

Trei groși, 1593

81. AR, 2,24 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 898, inv. 81253.

82. AR, 2,42 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 898, inv. 81254.

83. AR, 2,37 g., 22 mm, Av-Rv 8, HC 898, inv. 81255.

84. AR, 2,22 g., 21 mm, Av-Rv 5, HC 898, inv. 81256.

Trei groși, 1594

85. AR, 2,15 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 931, inv. 81212.

86. AR, 2,00 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 932, inv. 81170.

Trei groși, 1595

87. AR, 2,22 g., 21 mm, Av-Rv 5, HC 967 var. Av. inv. 81211.

Av.: SIG x III x D x G. REX. PO. D. LI

88. AR, 2,27 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 967 var. Av., inv. 81210.

Av.: SIG III x D: G x REX x Po x D x LI

Trei groși, 1596

89. AR, 2,31 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 1009, inv. 81206.

90. AR, 2,08 g., 21 mm, Av-Rv 5, HC 1009, inv. 81205.

Trei groși, 1598

91. AR, 2,13 g., 21 mm, Av-Rv 8, HC 1107, inv. 81207.

92. AR, 2,35 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 1107, inv. 81208.

Trei groși, 1599

93. AR, 2,08 g., 21 mm, Av-Rv 7, HC 1132, inv. 81204.

Trei groși, 1619

94. AR, 2,13 g., 21 mm, Av-Rv 4, HC 1397, var. Av., inv. 81203.

Av.: SIG III...

POLONIA

Sigismund III

Ort, 1622

95. AR, 6,53 g., 30 mm, Av-Rv 5, HC 1435, inv. 81201.

Ștefan Bathory

Trei groși, 1586

96. AR, 2,07 g., 20 mm, Av-Rv 11, HC 759, inv. 81179.

Sigismund III

Trei groși, 1588

97. AR, 2,15 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 796, inv. 81178.

Trei groși, 1590

98. AR, 1,95 g., 21 mm, Av-Rv 9, HC 816, inv. 81175.

99. AR, 2,18 g., 20 mm, Av-Rv 7, HC 819, inv. 81174.

100. AR, 2,04 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 816, inv. 81173.

101. AR, 2,26 g., 21 mm, Av-Rv 5, HC 816, inv. 81172.

102. AR, 2,08 g., 21 mm, Av-Rv 7, HC 816, inv. 81171.

Trei groși, 1592

103. AR, 2,29 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 866, inv. 81177.

Trei groși, 1593

104. AR, 2,17 g., 20 mm, Av-Rv 1, HC 889, inv. 81176.

Trei groși, 1594

105. AR, 2,38 g., 21 mm, Av-Rv 6, HC 907 var. Av., inv. 81169.

Av.: SIG. III: D: G: REX. PO. M.D.L.

106. AR, 2,45 g., 20 mm, Av-Rv 12, HC 922, inv. 81168.

107. AR, 2,27 g., 20 mm, Av-Rv 12, HC 922, inv. 81167.

Trei groși, 1595

108. AR, 2,40 g., 22 mm, Av-Rv 9, HC 963, inv. 81166.

109. AR, 2,38 g., 21 mm, Av-Rv 12, HC 957, inv. 81165.

110. AR, 2,12 g., 21 mm, Av-Rv 6, HC 950 var. Av., inv. 81164.

Av.: SIG. I.I.I.D: G. REX. POMDL

111. AR, 2,36 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 955, inv. 81163.

112. AR, 2,23 g., 20 mm, Av-Rv 12, HC 950, inv. 81162.

113. AR, 2,25 g., 21 mm, Av-Rv 6, HC 962, inv. 81161.

Trei groși, 1596

114. AR, 2,20 g., 21 mm, Av-Rv 6, HC 985, inv. 81160.

115. AR, 2,30 g., 22 mm, Av-Rv 3, HC 980, inv. 81159.

116. AR, 2,36 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 971, var Av., inv. 81158.

Av.: SIG. III: D: G. — REX. PO. M. DL:

117. AR, 2,37 g., 22 mm, Av-Rv 1, HC 979, inv. 81157.

Trei groși, 1597

118. AR, 2,17 g., 20 mm, Av-Rv 3, HC 1018, inv. 81156.

119. AR, 2,26 g., 21 mm, Av-Rv 6, HC Av.1050 var. • Rv. 1051 var., inv.

81155.

Av.: SIG 3 DG — • REX. PO. MDL

Rv.: monograma este în scut.

120. AR, 2,22 g., 21 mm, Av-Rv 1, HC 1030 var. Av. și Rv., inv. 81154.

Av.: SIGI. M.D.G. REX. POLOMDL

Rv.: GROS. ARG. / TRIP. REG. / POLO: 97

121. AR, 2,16 g., 21 mm, Av-Rv 5, HC 1033, inv. 81153.
 122. AR, 2,08 g., 21 mm, Av-Rv 9, HC 1030 var. Av. inv. 81152.
 Av.: SIG 3 DG — REXPO — MDL
 123. AR, 2,18 g., 21 mm, Av-Rv 8, HC 1029 var. Av., inv. 81151.
 Av.: SIG 3 DG — REX PO — MDL

Trei groși, 1598

124. AR, 2,24 g., 21 mm, Av-Rv 6, HC 1071, inv. 81150.
 125. AR, 2,23 g., 21 mm, Av-Rv 3, HC 1070 var. Av., inv. 81149.
 Av.: • SIG. III DG.: — ∴ POLONIMDL.
 126. AR, 1,77 g., 22 mm, Av-Rv 8, HC 1095, inv. 81148.

Trei groși, 1599

127. AR, 1,96 g., 20 mm, Av-Rv 6, HC 1121, inv. 81147.
 128. AR, 2,15 g., 21 mm, Av-Rv 9, HC 1117, inv. 81146.
 129. AR, 2,30 g., 20 mm, Av-Rv 1, HC 1126, inv. 81145.
 130. AR, 2,31 g., 20 mm, Av-Rv 2, HC 1113, inv. 81144.
 131. AR, 1,84 g., 20 mm, Av-Rv 8, HC 1122, inv. 81143.
 132. AR, 2,05 g., 21 mm, Av-Rv 2, HC 1117 var. Av., inv. 81142.
 Av.: SIG. III. D. — G. REX. PO. M. DL.

Trei groși, 1600

133. AR, 2,19 g., 20 mm, Av-Rv 3, HC 1150, inv. 81141.
 134. AR, 1,97 g., 20 mm, Av-Rv 2, HC 1139, inv. 81140.

Trei groși, 1601

135. AR, 2,21 g., 21 mm, Av-Rv 12, HC 1179, inv. 81139.

Trei groși, 1623

136. AR, 1,72 g., 20 mm, Av-Rv 9, HC 1459, var. AV., inv. 81138.
 Av.: SIGIS. III...

Fals de epocă — trei groși, 1587 - 1632

137. AR, 1,66 g., 21 mm, Av-Rv 9, inv. 81137.

Av.: NIGX: D.G. O X POLM. DD.

Rv.: III / NPOZP. R D / 1-Z90116 / 6 Z

SPANIA

Peru — monetăria Potosi

Filip II

Opt reali, 1556 - 1598.

138. AR, 26,92 g., 40 x 38 mm, Av-Rv 3, J. Pellicer I Bru, „El medio Duro Espana Provincias de America e Imperio“, Barcelona, 1971, nr. 356 var. nominal, inv. 81245.

Filip III

Opt reali, 1616 - 1617

139. AR, 26,79 g., 39 x 36 mm, Av-Rv 10, El medio Duro 666 var. nominal, inv. 81232.

Mexic — Monetăria Mexico

Filip II

Doi reali, 1556-1598

140. AR, 6,80 g., 26 mm, Av-Rv 4, El medio Duro 351, inv. 81224.

Filip III

Patru reali, 1610

141. AR, 13,57 g., 31 x 34 mm, Av-Rv 9, El medio Duro 656, inv. 81225.

Spania — monetăria Toledo

Filip III

Patru reali, 1600 — 1609

142. AR, 13,59 g., 31 x 20 mm, Av-Rv 1, El medio Duro 629, inv. 81223.

Tabelul I

	Campo	Zwolle	Utrecht	Geldern	Westfr.	Zeele	Overijssel	Holland	Transilv.	Curlanda	Daanig	Lituania	Riga	Polonia	Spania	
	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	1 1/2	3 gr.	3 gr.	3 gr.	3 gr.	3 gr.	3 gr.	3 gr.	
1356																
1501													1			
1583												2				
1585												1	1			
1586														1		
1588														1		
1589																
1590													1	3		
1591													2			
1592													3	1		
1593													4	1		
1594													2	3		
1595													2	6		
1596													2	4		
1597	1								1					6		
1598													2	3	1	1
1599													1	6		
1600														2	1	
1601														1		
1605					1											
1609																
1610															1	
1613				1												
1615											2					
1616					1			1								
1617							1				2				1	
1619																
1621											1		1			
1622														1		
1623					1						5			1		
1624					1						6					
1625											2					
1633				1	1	1	1									
1634					1											
1636				1	1											
1637		2			1											
1638					1	1										
1639		3	1	1	1		1									
1640			1	5	2		2									
1641			2	1	2		1									
pec.																
TOTAL	1	3	4	12	12	3	5	1	1	1	18			42	1	14

UN TEZAU DE SECOL XVII DESCOPERIT ÎN JUDEȚUL BUZĂU

KATTUȘA PÂRVAN

Tezaurul la care ne vom referi, păstrat la Muzeul Național de Istorie a României, provine din colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei. Este menționat de Constantin Moisil astfel: „175 denari din Ungaria, de la regii Matei Corvin, Vladislav II, Ferdinand I, Maximilian II, Rudolf II, face parte din Depozitul Sturdza. Nu se cunoaște nici locul, nici data descoperirii¹”. Deoarece tezaurul se află trecut în inventarul Academiei la poziția 555 pe anul 1940, putem presupune că acesta a fost descoperit în jurul acestei date poate chiar în 1940.

Cele 175 monede ce alcătuiesc tezaurul de față sunt toate denari Ungaria. 174 piese sunt emise de monetăria Kremnitz-Bergstadt (astăzi Kremnica din fosta Cehoslovacie), iar 1 piesă de către monetăria din Viena. Conform tabelului I și graficului anexat, repartiția denarilor pe emitenți, monetari și monetării se prezintă astfel: Matei Corvin 47 monede emise între anii 1468-1489, (26,86%); acestui emitent îi aparține singura monedă bătută la Viena; Vladislav II 61 monede emise între anii 1490-1503, (34,86%); Ferdinand I 20 monede emise între anii 1531-1563, (11,43%); Maximilian II 15 monede emise între anii 1568-1578, (8,57%); Rudolf II 31 monede emise între anii 1579-1602, (17,7%); Matei II 1 monedă, (0,57%), emisă în anul 1613². Deci tezaurul nostru se întinde pe 143-145 ani, cea mai veche piesă datând din 1468-1470, iar cea mai recentă din 1613.

Monedele, deși circulante, sunt destul de bine păstrate, nefiind probleme în determinarea lor. Doar două monede, Matei Corvin și Vladislav II mai șterse și una surzapată (Vladislav II). Greutatea totală a pieselor ce alcătuiesc tezaurul este 83,86 grame, în medie o monedă cântărind 0,47 grame.

Până la Vladislav II monedele nu sunt datate, dar ele prezintă sigle reprezentând numele monetarilor. Cunoscându-se perioada activității lor, s-a căutat o datare cât mai exactă a pieselor, după numele acestora.

Denarii emiși de Matei Corvin sunt toți băuți după reforma sa din 1468, reprezentând tipul religios, cu Madona cu pruncul și legenda PATRONA

¹ *Buletin lunar*, an II, nr. 6-12, 1947, nr. 52.

² Monedele au fost identificate după Huszár Lajos, *Münzkatalog Ungarn*, München, 1979, A. Pohl, *Mátyás király ezüstpénzei*, Budapesta, 1972; vezi și Constanța Știrbu, Ana-Maria Velter, *Tezaurul de la Bălești, Jud. Vaslui și importanța lui istorică*, C.N., 5, 1983, p. 107-122.

UNGARIE, tip ce se va impune în monetăria maghiară pe tot parcursul evului mediu. Sunt monede dintr-un argint bun, de aceea au fost absorbite rapid de piață, fiind antrenate în comerțul cu țările din jur.

TABELUL I

Repartiția pe an a pieselor din tezaurul descoperit în județul Buzău:

Emitent / An de emitere	Siglă	Monetar	Catalog	Număr bucăți	Inventar
1	2	3	4	5	6
MATEI CORVIN (1458-1490) Monetăria Kremnitz					
1468-1470	K/χ	Vitus Mühlstein	H.L.112/716	1	PV.2032
1468-1481	K/☞	Janos Constorffer	H.L.112/717	1	PV.2033
1471-1481	K-P	Peck Pal?	H.L.113/718	5 1	PV.2031/1-5 PV.2027
"	"	Mordar Pal?			
1482-1486	K-P	Peck Pal	H.L.113/719	29	PV.2036/1-29
"	K/✕	"	"	1	PV.2034
"	K/Λ ^v	Vitus Mühlstein Agoston Langfelder	"	4	PV.2035/1-4
1489	K-Pø	Peter Schaidler	H.L.114/726	4	PV.2030/1-4
Monetăria Viena					
1489	S/W	H.L.113/724		1	PV.2029
1458-1490	dublă trecere pe revers		H.L.125/805	1	PV.2028
VLADISLAV II (1490-1516) Monetăria Kremnitz					
1490-1497	K/Λ ^m	Andreas Hellebrand Franz KömdeI	H.L.125/803	2	PV.2037-2038
"	K/Λ ^s	Stefanos Ryzmegi Erasmus Rezl	"	1	PV.2039/1
1490-1502	K/Λ ^s	"	"	1	PV.2039/2
"	K/Λ ^m B	Andreas Hellebrand Franz KömdeI	"	49	PV.2041/1-41 PV.2041/43-50
"	K/h	Hans Thurzo	"	2	PV.2042/3-4
"	K/ℙ	Peter Scheider	H.L.125/803	1	PV.2041/4?
1498-1503	K/H	Hans Thurzo	"	2	PV.2040/1 PV.2042/1
"	K/h	"	"	1	PV.2042/2
1500-1503	K-H	"	H.L. 125/808	1	PV.2040/2

1	2	3	4	5	6
FERDINAND I (1526-1567)					
Monetăria Kremnitz					
1531	KB		H.L. 143/935	1	PV. 2043
1536	KB		"	1	PV. 2044
1538	KB		"	1	PV. 2045
1540	KB		"	1	PV. 2046
1541	KB		"	1	PV. 2047
1542	KB		"	2	PV. 2048/1-2
1543	KB		"	2	PV. 2049/1-2
1545	KB		"	1	PV. 2050
1548	KB		"	2	PV. 2051/1-2
1550	KB		"	1	PV. 2052
1553	KB		"	1	PV. 2053
1558	KB		"	1	PV. 2054
1560	KB		H.L. 143/936	2	PV. 2055/1-2
1562	KB		"	2	PV. 2056/1-2
1563	KB		"	1	PV. 2057
MAXIMILIAN II (1564-1576)					
Monetăria Kremnitz					
1568	KB		H.L. 150/992	1	PV. 2058
1569	KB		"	3	PV. 2059/1-3
1570	KB		"	2	PV. 2060/1-2
1571	KB		"	2	PV. 2061/1-2
1575	KB		H.L. 150/993	3	PV. 2062/1-3
1576	KB		"	1	PV. 2063
1577	KB		"	2	PV. 2064/1-2
1578	KB		"	1	PV. 2065
RUDOLF II (1608-1619)					
Monetăria Kremnitz					
1579	KB		H.L. 162/1058	3	PV. 2068/1-3
1581	KB		H.L. 162/1059	3	PV. 2069/1-3
1583	KB		"	1	PV. 2070
1584	KB		"	1	PV. 2071
1585	KB		"	2	PV. 2072/1-2
1586	KB		"	1	PV. 2073
1587	KB		"	1	PV. 2074
1588	KB		"	1	PV. 2075
1589	KB		"	3	PV. 2076/1-3
1590	KB		"	1	PV. 2077
1591	KB		"	1	PV. 2078
1593	KB		"	3	PV. 2079/1-3
1595	KB		"	1	PV. 2080
1596	KB		"	1	PV. 2081
1599	KB		"	2	PV. 2082/1-2
1600	KB		"	1	PV. 2083
1602	KB		"	1	PV. 2084
MATEI II (1608-1619)					
Monetăria Kremnitz					
1613	KB		H.L. 173/1140	1	PV. 2085

Graficul anexat înfățișează o acumulare ridicată a monedelor emise de Matei Corvin și Vladislav II, în cazul celorlalți emitenți repartitia pieselor fiind aproape egală ca număr de bucăți, denarii înșirându-se regulat (câte 1-3, rareori 4 pe an).

Analizând în continuare tezaurul nostru din punct de vedere al emitenților, observăm o întrerupere a șirului de monede pe toată durata domniei lui Ludovic II (1516-1526). Acest hiatus existent, care cuprinde și o parte din domnia lui Ferdinand I (după emisiunile lui Vladislav II, prima monedă acumulată este un dinar 1531), arată că un timp tezaurul nu a fost alimentat de nici o altă emisiune maghiară. Cazul nu este singular el fiind valabil și pentru alte tezaure din Țara Românească, cum ar fi: tezaurul Mogoșoaia, SAI, 2083 piese, denari de la Vladislav II și Ferdinand I; tezaurul Târgoviște, jud. Dâmbovița, aceeași componență, 67 piese; două tezaure descoperite la Giurgiu, jud. Giurgiu, alcătuite, unul din 278 piese, celălalt din 13 piese, precum și un tezaur descoperit în județul Dâmbovița — localitate necunoscută, 26 piese, toate trei având doar monede Matei Corvin și Vladislav II³.

Neignorând faptul că aceste tezaure ar fi putut avea un număr mult mai mare de piese, deci componența lor să fi fost cu mult mai variată, suntem tentați să legăm această întrerupere a emisiunilor de evenimentele politico-istorice din perioada respectivă. Mișcările sociale ce au avut loc în acest interval⁴, precum și situația încordată dintre voievodul Transilvaniei (Ioan Zapolya) și regele Ungariei (Ludovic II) au stânenit și relațiile comerciale dintre cele două țări, implicit pătrunderea monedei maghiare din această perioadă⁵. În acest context apare firească precaritatea emisiunilor lui Ludovic II din tezaurele menționate descoperite în Țara Românească. Lipsa de monedă măruntă necesară circulației curente pe piața internă, comerțului ambulant practicat pe scară largă în secolul XVI⁶, se reflectă și în existența unor falsuri de epocă după moneda maghiară, prezente în tezaure sau descoperiri izolate, semnalate în toate țările române⁷.

³ Tezaurele menționate, aparținând Muzeului Național de Istorie a României, se află în lucru la Cabinetul Numismatic. Mulțumim și pe această cale colegelor Constanța Stîrbu și Ana-Maria Velter pentru permisiunea de a folosi unele informații și materiale.

⁴ Între aceste mișcări sociale care au afectat teritoriul Transilvaniei amintim: cele ale Țăranilor secui îndreptate împotriva încercării de aservire a lor de către regele Ungariei (1506); ale Țăranilor și orașenilor sâraci din sudul Transilvaniei (1510-1513); războiul Țăranesc (1514).

⁵ Monedele lui Ludovic II sunt prezente în unele tezaure din Țara Românească, dar într-o cantitate mică în comparație cu emisiunile celorlalți emitenți. De exemplu: 1 piesă în tezaurul București, str. Balcului; 4 piese în tezaurul Țăriceni, jud. Ialomița; 1 piesă în tezaurul Glodeanu-Siliștea, jud. Buzău; 3 piese în tezaurul Izvor, jud. Dolj.

⁶ Dieta din 1562 îngăduia negustorilor ambulanți să meargă cu marfa lor în Țara Românească. Hurmuzachi, II, p. 212; vezi și S. Meteg, Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până la veacul XVIII, Sibiu, 1921, p. 135.

⁷ Menționăm doar doi denari falsificați, din tezaurul Lechința de Mureș, unul în tezaurul Țăriceni, jud. Ialomița și unul din necropola feudală de la Piva Petri. Mulțumim colegilor de la secția de istorie medie a muzeului nostru — Lucian Chișescu și Anca Păunescu, precum și Paraschivei Stancu, pentru permisiunea de a folosi materialul inedit aflat în studiu.

După bătălia de la Mohacs și crearea Pașalâcului de la Buda, relațiile economice ale Principatului Transilvaniei cu Ungaria lui Ferdinand I se normalizează, moneda maghiară măruntă începând din nou să pătrundă în țările române, în special în intervalul 1551-1556 când o parte a Transilvaniei se află, pentru un scurt timp, sub conducerea generalului Castaldo, comisar imperial pentru Transilvania⁸.

Deși tezaurul nostru se întinde pe o perioadă de 145 de ani, el nu reprezintă o acumulare în timp, având în vedere, pe de o parte valoarea scăzută a sa, ce-l desemnează mai mult ca o sumă folosită curent pentru cheltuieli uzuale⁹, iar pe de altă parte, datorită faptului că monedele lui Matei Corvin și Vladislav II, au avut o circulație îndelungată datorită calității lor superioare¹⁰. Prezența monedelor lui Matei Corvin pe piața Țării Românești s-a datorat schimburilor comerciale cu orașele transilvănene, schimburi permanente și intense¹¹.

Pătrunderea monedelor maghiare în Țara Românească s-a datorat, pe lângă cauzele comerciale¹², și altor cauze, în special în zona Buzăului: emigrărilor de

⁸ Tulburările sociale, continuate pe întreg parcursul sec. XVI, vor stânjeni relațiile comerciale, deci și circulația monetară. Amintim: răscoala din ținutul Timișoarei condusă de Ivan Nehoda (1527); răscoala meșteșugarilor și orășenilor din Sibiu (1556); răscoala țăranilor din Sălaj, Satu Mare, regiunea Tisei (1569); răscoala țăranilor din Lăpușna (1581).

⁹ Pentru a crea o imagine a puterii de cumpărare a celor 175 de denari, dăm câteva prețuri și taxe vamale atestate documentar: tariful vamal stabilit în 1552 pentru vitele și mărfurile exportate de Țara Românească în Ardeal prin vama Bran și Turnu Roșu — vama pentru un cal 12 denari, o iapă 12 denari, un cal turcesc 50 denari, un bou 10 denari, un bou neîngrățat 2 denari, o capră sau o oaie 2 denari, un car cu pește morun 16 denari, cu pește crap 12 denari, cu pește știucă 8 denari, cu pește somn 8 denari. (Hurmuzachi, II/5, p. 3-4, nr. II și III; St. Meteș, op. cit., p. 131). Un pogon de vie nedajnică în orașul Buzău, în 1614-1617, 800 bani (DIR-B, veac. XVII, II, p. 334, nr. 296); în 1641 vatra de vin se vinde în Buzău cu 4 costande și 2 bani (Lia Lehr, Comerțul Țării Românești în sec. XVI-XVII, SMIM, 4, 1960, p. 234); în 1646-1648, în Țara Românească un obroc de faină se vinde cu 50 bani, iar un obroc de grâu cu 27 bani. În general în sec. XVII, în Țara Românească, o oca de carne grasă se vinde cu 12 bani, o oca de caș cu 4-5 a.pri, o oca de unt cu 14 bani (Ibidem, p. 229).

¹⁰ Într-un document din 23 aprilie 1535 voievodul Transilvaniei Ștefan Mailath le spune brașovenilor să folosească în tranzacțiile comerciale monedele vechi maghiare, „dinari buni de la Matei Corvin”. (Hurmuzachi, XV/1, nr. 375 și 608; Constanța Știrbu, Ana-Maria Velter, op. cit., p. 97). Dieta din 1549 amintește o solie ce merge în Țara Românească pentru a stabili ca moneda din Transilvania să se primească și în principalele române vecine. (Hurmuzachi, II/4, p. 457, nr. 279).

¹¹ Vezi supra, documentul din 23 aprilie 1535.

¹² Sunt foarte numeroase documentele ce atestă o vie activitate comercială în Țara Românească, în general, dar și în județul Buzău. Amintim câteva: privilegiul vamal din 28/30 ianuarie 1431 dat brașovenilor de Dan II, adresat nucleenilor, cîmpulungenilor, săcuienilor, buzdiienilor, brăilenilor... (I. Bogdan, Documente și regeste, p. 23-24, nr. XVII). Documentul dat de Ioan Zapolya la 29 ianuarie 1533, menționând comerțul cu cai, boi, căneapă, etc. între secui și monteni prin pasul Buzău și Oituz. (Hurmuzachi, XV, p. 388, nr. 734); în 1580 este menționat un negustor brașovean ce vine la Buzău pentru vin (Hurmuzachi, XI, p. 821); documentul din 8 mai 1641 reprezentînd un contract pentru vânzarea vinului nevîndut în localitate, între Jipa postelnic din Verneși-Buzău și trei călăuși moldoveni (Lia Lehr, op. cit., p. 234); document din 1575, menționînd bazarul din Buzău (DIR-B, veac. XVI, IV, p. 192; Ibidem, V, p. 149).

populație din Ardeal sau colonizărilor pe unele domenii mănăstirești¹³, posesiunii de moșii, în această zonă, a unor familii nobiliare din Transilvania¹⁴, păstoritul transhumant practicat în regiune datorită bogatelor zăcămintе de sare de aici¹⁵, precum și închirierii sau vânzării plaiurilor pentru păstori oierilor ardeleni¹⁶.

Datorită poziției privilegiate a zonei Buzăului — placă turmantă între Transilvania, Țara Românească, Moldova și Dobrogea — prețurile practicate aici erau cele mai mici din Țara Românească¹⁷, iar vârmile percepute la hotarele județului erau și ele scăzute sau chiar inexistente¹⁸. Neperceperea taxelor vamale a atras chiar proteste din partea principilor Transilvaniei, adresate domnitorilor Țării Românești¹⁹. Documentele vremii atestă, o vie activitate economică și comercială în această zonă a Buzăului. Sunt menționate diferite meșteșuguri și meșteșugari, precum și negustori — olari²⁰, cizmari²¹, tăbăcari²², rotari²³, zlătari²⁴.

¹³ Satul Chiojdul Mic, întemeiat de ardelenii de la izvoarele Buzăului. (St. Meteș, Emlgrări românești din Transilvania în sec. XII-XX, 1977, p. 153; C.C. Giurescu, În amintirea lui C. Giurescu, București, 1944, p. 7, nr. 2), precum și satele Ungureni- Unguriu, Tohăneanca Ungureni (C. Giurescu, op. cit., p. 7), Ungurelul Buzăului, unde era prin sec. XVII și o mănăstire (N. Iorga, Studii și documente, 16, 1910, p. 313, nr. 329). Satele Mocani, Brețcani, Secuieni, Slimnic din jud. Rm. Sărat, cu populație colonizată din Brașov, Sibiu, Secuime (I. Diaconu, Folklor din Rm. Sărat, I. Focșani, 1933, p. XII), Mărturisiri Ninoasa și se confirmă în 1610 ocini în Zorști, sat colonizat de transilvăneni, (DIR-B, veac. XVII, II, nr. 387). Radu Voievod scutește Episcopia Buzăului de toate dările „... și oamenii care vor veni să se puie sub sfânta Episcopie or oamenii de peste Dunăre, or den Țara Ungurească, or den Moldova... să aibă pace de bir...” (DIR, B, veac. XVII, II, nr. 399).

¹⁴ N. Iorga, Moștile familiei Beldy din Țara Românească, AAR, IV, 1924, p. 391; St. Meteș, op. cit., p. 72.

¹⁵ Păstori români de la graniță, proprietari sau nu de turme, mocani, margineni, pușuieni — din Hațeg, Sibiu, Făgăraș — pășteau turmele pe plaiurile și șesurile Țării Românești. În Transilvania exista în sec. XVI-XVII o dare specială pentru acești păstori valahi, „quinguesima”, „censul valah”, „vigesima oilor numită strungă”, dare percepută la fel și în Buzău (Al. Takács, Rajzok a török világból, II, Budapest, 1915, p. 301-302, nr. 4; St. Meteș, Păstori ardeleni în Principatele Române, Arad, 1925, p. 14-16). Până la 1630 cei ce păstoreau în Țara Românească nu plăteau dijmă pentru Visterie ci doar boierului sau mănăstirii pe domeniul cărora se afla pășunea, o taxă în bani sau în natură, după cum era sezonul (N. Iorga, Studii și documente, IV, 1902, p. 267).

¹⁶ Un contract din 1542 între castelanul de Făgăraș și voievodul Radu Paisie, prin care oieri primului puteau să păască oile liber în munți (Humuzachi, XV, p. 419-420, nr. 778). Roienii Udrieș și Toma postelnic vând, în 1592, muntele Baiul și o stână din Valea Cerbului, județul Prahova, răznovenilor, cumpărare atestată și de Mihai Viteazul în 1600 (Gazeta Transilvaniei, Brașov, 1920, nr. 260, dec. 11; N. Iorga, Documente geografice, București, 1900, p. 15-16 și 17-18).

¹⁷ Gh. Zagoritz, Lupta cu polonii, București, 1908, p. 126; G.M. Petrescu-Sava, Târguri și orașe între Buzău, Târgoviște și București în dezvoltarea istorico-geografică, economică și comercială, București, 1937, p. 27 și 31.

¹⁸ Locuitorii din Treiscaune, care aduc și duc în și din Țara Românească marfa, nu plătesc vamă la pașul Oituz și Buzău în 1630 (St. Meteș, Relațiile..., op. cit., p. 158).

¹⁹ Humuzachi, XV, p. 388, nr. 734; St. Meteș, Relațiile..., op. cit., p. 124.

²⁰ St. Olteanu, C. Șerban, Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în eval mediu, București, 1969, p. 201.

²¹ DIR-B, veac. XVII, IV, p. 56.

²² St. Olteanu, C. Șerban, op. cit., p. 171.

²³ Ibidem, p. 126.

²⁴ DIR-B, veac. XVI, III, p. 320; Ibidem, V, p. 261.

cojocari¹⁵, pieptănari¹⁶, căldărari¹⁷, săpunari¹⁸, negustori de vinuri¹⁹, boieri negustori²⁰, sau negustori cu funcții boierești²¹. Luând în considerare doar două localități, Buzău și Rm. Sărat, putem spune că aici se desfășura în secolele XVI-XVII o viață bine definită, divizată și structurată social și economic. Nu este deci întâmplător că orașul Buzău este al doilea după București unde este menționat un bazar — deci o piață locală permanentă (în 1575)²², precum și două centre comerciale permanente — târgul de Sus și târgul de Jos²³. Utilizarea denarilor ca modalitate de plată în Țara Românească — deci și în județul Buzău — este atestată și documentar, e drept însă că în mică măsură²⁴.

Deși în documentele din Țara Românească din sec. XVII denarul apare menționat de la sfârșitul deceniului al doilea — cum ar fi documentul prin care se vinde un pogon de vie nedajnică cu 800 de bani²⁵ — prezența lui în tezaure ce se încheie înainte de această dată atestă circulația sa pe piața Țării Românești și într-o perioadă anterioară²⁶.

Importanța denarului în economia bănească a acestei țări va crește în a doua jumătate a sec. XVII, ajungând ca în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu să fie perceput ca haraci²⁷.

¹⁵ St. Olteanu, C. Șerban, op. cit., p. 172.

¹⁶ Ibidem, p. 203.

¹⁷ DIR-B, veac. XVII, II, p. 54.

¹⁸ St. Olteanu, C. Șerban, op. cit., p. 200.

¹⁹ Hurmuzachi, XI, p. 821.

²⁰ La 1494 un vornic muntean vinde porci în târgul din Orăștie (Hurmuzachi, XV, p. 142, nr. 259); în 1585 apar ca negustori boieri din Buzău iuzbașa Voina, pahamicul Stăicu și Stan Voina (N. Iorga, Studii și documente, V, 1903, p. 126, nr. 44); în 1641 Jipa postolnic din Vernești-Buzău vinde vin unor moldoveni (Al. Constantinescu, op. cit., p. 234).

²¹ St. Olteanu, C. Șerban, op. cit., p. 243.

²² DIR-B, veac. XVI, IV, p. 192; Ibidem, V, p. 149.

²³ C. Șerban, Contribuții la privire la problema piepti interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat, (sec. XV-XVIII), SRI, I, 17, 1964, p. 39.

²⁴ În 1518 Neagoe Basarab confirmă țărini în Alexeu, cumpărate drept bani 1150 și în Carcolaji, drept bani 220 și bani 56 (DIR-B, veac. XVII, II, p. 334, nr. 296); în 1614-1617 Cârstea, mare vornic, înfrânge lui Stoican din Buzău un pogon de vie nedajnică în dealul Săsenilor, cumpărând „drept 800 bani” (DIR-B, veac. XVII, II, nr. 296). Termenul de „bani” din documentele Țării Românești denumește denarul și nu altă monedă măruntă, așa cum reiese dintr-un document din 1610 din Transilvania, care stabilește valoarea „dulcei” — „... 9 bani, ca și în țările române” (St. Meteș, Relațiile... op. cit., p. 154, nota 6), precum și dintr-un act din 1614, prin care așii cer negustorilor munceni să-și vândă marfa doar în anumite orașe, „... să nu mai umble prin țară, căci adună banii, aurul, dulca și o duc din țară, de aceea e sărăcie în Ardeal”. (Ibidem, p. 157).

²⁵ DIR-B, veac. XVII, II, nr. 296.

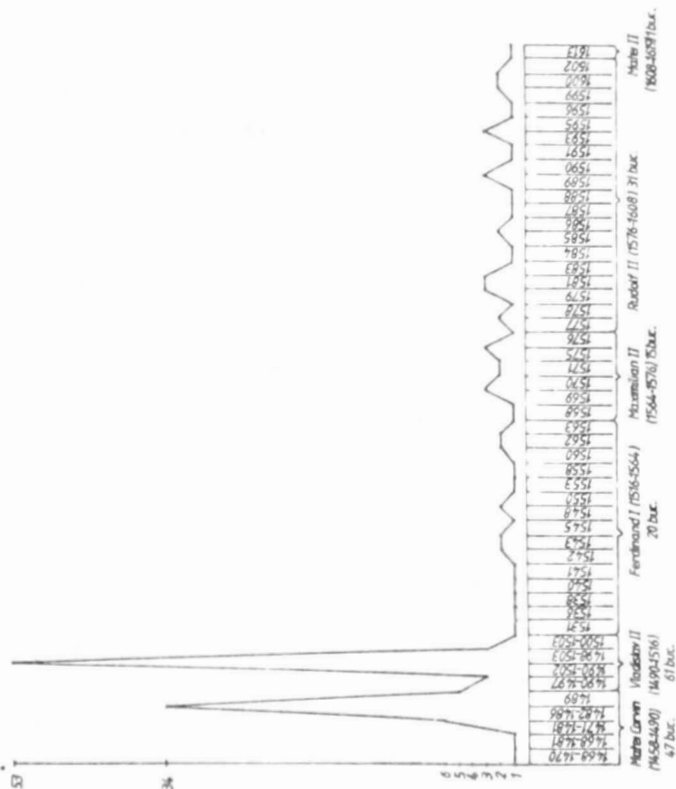
²⁶ De exemplu, tezaurul descoperit în comuna Glodeanu-Siliștea, alcătuit din 158 de monede din care 154 denari sec. XV-XVI (V. Drămbocanu, I. Rusu, Contribuții la repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul județului Buzău, BSNR, 1970-1974, p. 611, nr. 20).

²⁷ Conform descrierii lui Paul de Alep, Constantin Brâncoveanu „... ia de la fiecare familie de țigani robi, la sărbătoarea de Sf. Gheorghe, câte 6 denari și la sărbătoarea de Sf. Dumitru încă pe alții, ca haraci. Cei mai mulți din acești țigani sunt meseriași și se spune că această sumă de 20.000 denari se varsă în toți anii la Vistieria sa” (Călători străini, IV, București, 1976, p. 215-216).

Valoarea tezaurului nostru, așa cum am arătat, nu reprezintă o sumă importantă. De aceea motivul îngropării sale nu se datorează unei păstrări de valori, teaurizării, ci unei cauze imediate, intervenite brusc. Afirmația o motivăm prin faptul că în acea perioadă în zona Buzăului se înregistrează o aglomerare de trupe, prezente aici ca urmare a luptelor pentru înlocuirea lui Ștefan Tomșa în Moldova³⁸. La acest episod se referă și documentul din 1616-iulie, document ce enumeră oșteni numeroși, veniți din toate părțile, inclusiv din Transilvania și Ungaria, numărul lor trecând cu mult peste 50.000³⁹. Ar putea fi deci plauzibil ca tezaurul să fi fost îngropat în legătură cu acest eveniment, așteptându-se depășirea tulburărilor.

³⁸ Lupta de la Tătăranii-Tăutești, din 22 noiembrie 1615 (A. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătăranii și captularea darabanilor deasupra Tăuteștilor* — 22 nov. 1615), Iași, 1935.

³⁹ Documente turcești privind istoria României, I, 1455-1774, București 1976, p. 149-150. Document din iulie 1617, dat din Sesul Buzăului, prin care Iskander pașa îl înștiințează pe Sigismund III, regele Poloniei, că a poposit cu oastea la Buzău — „... noi am sosit în clipa de față la localitatea numită Buzău (Buza), cu oștile din Buda, și din Boanla, și din Timișoara, și din Agria, și din Kanișa, și cu oștile din partea dreaptă a Rumeliei, și cu 45.000 tătari... cu toți akingii de pe malurile Dunării, și cu beii din sangeacurile Silistra și Vidin, și Kırk-Kilise, și Cirmen, precum și cu toți ienicerii și spahii-oglanii din acele părți... și cu 12.000 pușcași din Bosnia. ... Veți vedea cum li se va veni de hac celor care au îndrăznit să facă aceste tulburări, deoarece fericitul Padîșah, ocrotitorul lumii, l-a înălăturat din Moldova pe Tomșa”.

Repărțiția cronologică a denarilor din tezaurul de sec. XVII din județul Buzău

SIGILIUL GEOMETRULUI IORGU VUCINI — O MĂRTURIE DESPRE ÎNCEPUTUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI TEHNIC ÎN MOLDOVA

CĂTĂLINA OPASCHI

Amprenta sigilară pe care o vom prezenta face parte dintr-o categorie mai puțin cunoscută în literatura de specialitate. Sigiliul în cauză nu legitima nici un exponent al clasei conducătoare, nici o instituție centrală, ci reprezintă una din „profesiunile libere” de la începutul secolului al XIX-lea, o funcție nouă și un „om nou” — geometrul ținutului Roman, Iorgu Vucini.

Pentru a ajunge însă la momentul creării acestei funcții și deci a apariției sigiliului, este necesară o scurtă incursiune în istoria învățământului românesc din Moldova în zorii epocii moderne. Aici s-a manifestat mai de timpuriu o preocupare pentru învățământul în limba română.

Grigore al II-lea Ghica, în 1784, dă un hrisov în care arată că „... Școalele sunt ca o fântână din care se adapă obștescul norod cu îndestularea învățături și a înțelepciunii, care învățătura îl face pe tot omul a cunoaște dumnezeirea, a pricepe legea, ... a procopsi pe oameni cu înfrumusețarea vorbei și practica cuvintelor...” De aceea așeza pentru școli, cu patru dascăli: elinească, grecească, slavonească și românească, după hrisov, „... precum au fost mai înainte...”¹.

În anul următor, 1749, Mitropolitul Nifon, hotărăște obligativitatea învățământului pentru „... copiii prostimii, din trei ani în sus...”².

Într-o diplomă de absolvire a Școlii de la Putna se menționa studiul „catehismului moldovenesc” și „alcătuirea scrisului moldovenesc”, în anul 1778. Se învăța geografia după un manual tradus din franceză de Episcopul Hotinului Amfilohie, cel care va tipări și primul manual de aritmetică în 1795.

Alte măsuri au fost luate pentru stimularea interesului tinerilor spre însușirea unei instrucții serioase. Grigore al III-lea Ghica încearcă să-i cointerezeze pe cei domici de a ocupa funcții în administrație, printr-un hrisov din 1775, în care se menționa că vor avea prioritate absolvenții Academiei grecești din Iași.

¹ V. A. Ureche. *Istoria școalelor*. TOM I, București, 1892, p. 16.

² Ibidem, p. 20.

Primii ani ai secolului al XIX-lea au o importanță aparte pentru evoluția culturii naționale, legat de transformările socio-politice ale societății. Se face simțită tot mai evident opoziția față de domniile fanariote și, implicit, a folosirii limbii grecești. Diplomatul Raicevich arată că boierii nu voiau să vorbească grecește și că această antipatie creștea pe măsura pătrunderii în societatea moldavă a ideilor noi din Apus și a limbii franceze. Cultura și limba franceză au fost, într-o oarecare măsură, un mijloc de opoziție față de fanarism, pe măsură ce capătă forță ideea promovării învățământului în limba română. În Moldova pătrund noile teorii ale pedagogului Pestalozzi și interesul pentru știință. Încă din 1792, în anafora sa către domnul Alexandru Moruzi, mitropolitul Iacob Stamati argumenta necesitatea studierii științelor exacte¹ chiar la Academia ieșeană.

Necesitatea acestor studii era evidentă într-o țară unde existau permanent probleme juridice legate de stăpânirea pământului: „... Școala fără geometrie nu este școală, ci îndeletnicire de părerii a învățăturii...”, căci „... numai pământul îi hrănește pe cei mai mulți ai Moldovei... din care pricină răsar și cele din toate zilele sfezi și judecăți pentru hotarele moșilor... Drept aceia au trebuință de practica pe carele francezii îl numesc inginer și care, trebuie negreșit să se creeze la Academia paradoxind epistimia aceasta în limba franțuzească, până cei ce vor învăța să o ia pe limba lor...” (s.n.)

În Iași limba română exista ca limbă de predare la Școala de la Socola, la cea de pe lângă biserica Sf. Nicolae Domnesc și la „Școala normalicească”², din 1804.

Cei care a reușit să impună limba română ca instrument de propagare a culturii a fost Gheorghe Asachi (1788-1869). Copilăria și-a trecut-o în timpul domniilor fanariote, când se întreprind primele măsuri organizate pentru ridicarea nivelului cultural al țărilor române. Tinerețea sa s-a aflat sub înrăurirea prezentei cvasi permanente a Rusiei, care părea un posibil aliat în lupta pentru autonomia Principatelor și deci pentru propășirea și dezvoltarea idealurilor naționale. El avea o pregătire remarcabilă pentru a putea sluji cu competență aceste idealuri: inginer, arhitect, doctor în filosofie, cunoscător al mai multor limbi clasice și moderne, s-a putut dedica conștient dezvoltării învățământului românesc. Pe drept cuvânt poate fi considerat apostolul cel mai devotat al școlii naționale, căci el a întrupat o întreagă epocă și întreaga națiune. Provenit dintr-o familie de sorginte transilvană, a crescut în Basarabia cu respectul și dragostea religioasă față de idealurile naționale și de limba română pe care a reușit s-o așeze la locul cuvenit de drept³.

¹ Diploma fiului preotului Gheorghe „Vasilievici” Bălășescu, „tineretului Ioan”, de 12 ani, cf. V.A. Urechea, *op. cit.*, p. 42.

² *Istoria românilor*, vol. III, Academia Republicii Populare Române, Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 10-15.

³ *Istoria învățământului în România*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 55 (în continuare, *Istoria învățământului...*).

⁴ V.A. Urechea, *Cuvânt rostit la inaugurarea statuii lui Gh. Asachi*, București, Tip. „Românul”, 1890, p. 15.

⁵ *Ibidem*, n. 8-11

Tot el a fost cel care a împlinit necesitatea presantă de a forma în Moldova ingineri și geometri, care pe lângă pregătirea de specialitate să fie cunoscători ai limbii române și chiar slavone — limbă necesară pentru descifrarea vechilor documente.

În Principate executaseră planuri de moșii, până atunci, ingineri „veniți de prin părțile străine”, unii din Transilvania (este semnalat un „Joniță”)⁸, dar era nevoie de ingineri români, care să cunoască bine obiceiurile și pricinile hotărânicilor de moșii.

La 15 noiembrie 1815 prin „luminata țidulă domnească” a domnului Scarlat Callimachi, Gh. Asachi primește aprobarea „de a așeza pe lângă școala elementară, o catedră de învățătură a acestui ram” (ingineria). Era vorba de un curs teoretic și practic de geometrie, care se predă concomitent cu aplicațiile practice făcute cu ajutorul instrumentelor aduse din Viena și Paris⁹. Manuale în limba română nu existau¹⁰, de aceea, la început Asachi a ținut cursul în limba franceză și abia spre sfârșitul anului 1814, în limba română¹¹. Prima serie a început în ianuarie 1814 și s-a terminat la 12 iunie 1818. Frecventau cursul 31 de tineri, fii de boieri, în frunte cu fiul domnitorului Alexandru Callimachi — și fii de orășeni mai mult sau mai puțin înstăriți¹². În iunie 1818 are loc examenul de absolvire, examen public, care s-a desfășurat în prezența episcopilor școlari, a Mitropolitului și a altor boieri. Au participat pentru prima dată la un examen consuli străini de la Iași.

O relatare despre desfășurarea examenului a fost publicată într-o revistă vieneză, care-l elogia pe Asachi pentru manualele de matematică, modul de desfășurare a examinării și gradul de pregătire al absolvenților. Într-o expoziție organizată de cursanți și de profesorul lor erau expuse desene, proiecte de arhitectură și machete — între care, un monument dedicat lui Ovidius¹³.

Personalitatea lui Gh. Asachi este apreciată și într-un atestat din 8 februarie 1819, în care se arată: „... sânguința și multele ostenele ale Dumisale Gh. Asachi...”, care, „... au avut îndestulare de a ne încredința despre folosul așezării acesteia la obștescul examen ce s-au făcut în 12 iunie a anului 1818, în ființa clirosului și celor de treaptă politicească, a streinilor cu știință, când mulți tineri, fii de boieri și a altor orășeni au fost cercetați în pomenitele științe ale matematicii teoretice și practice, paradosite lor în limba românească, întru care având încredințări și vii dovezi de a lor deplină cunoștință, unii din ei s-au judecat vrednici de a fi ingineri, cari și în faptă lucrează spre mulțumirea obștii...”¹⁴.

⁸ *Istoria învățământului...*, p. 54.

⁹ T. Codreanu, *Uricariul sau colecțiunea de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XVI, Iași, Tip. „Buciumul român”, 1891, pp. 410-411 (în continuare, *Uricariul*.)

¹⁰ Episcopul Hoinului, Amfilochie, tipărise la Iași în 1795 o *Antimetă* ce cuprindea și noțiuni de geometrie; făcând comparație între unitățile de măsură românești și cele latine, nu pierde prilejul de a sublinia latinitatea neamului.

¹¹ A. Comanino-Cioran, *Les Academies principiales de Bucarest et de Iassy et leurs professeurs*, Institute for Balkan Studies, Tessalonika, 1974, p. 108.

¹² T. Codreanu, *Uricariul*, vol. XVI, p. 412.

¹³ A. Comanino-Cioran, *Op. cit.*, p. 109.

¹⁴ T. Codreanu, *op. cit.*, p. 109; *Istoria învățământului...* p. 55. (Zilețului școlar oficial), nr. 55/1838 — apud E. Lăzărescu, *Gh. Asachi*, Ed. Casei Școlarelor Iași, 1927, n. 53.

Nu știm din ce motive, cu toate mulțumirile episcopiei, domnul nu a trimis școlii atestatul, deși chiar fiul lui urmăsea cursurile. Intervin și intrigile dacărilor greci care-și vedeau situația periclitată în urma strălucitei reușite a cursului ingineresc în limba română. Cursurile se vor întrerupe pentru o perioadă, dar din 1821 vor fi reluate numai în limba națională, contribuind la formarea unor generații bine instruite, permeabile viitoarelor schimbări din societatea noastră. Pe bună dreptate se poate afirma că alături de Asachi și de alți cărturari progresiști, „... premergători oamenilor din 1848 și 1859 bătea inima țării în renaștere...”¹³.

Deși cursurile avuseseră mare succes, vom constata în Moldova că mai existau încă executori de planuri de moșii neavizați. În 1833 Ministerul Justiției din Moldova hotărâ ca toți cei care executau astfel de planuri să fie supuși unui examen. Îl întâlnim iar pe Gh. Asachi adevărind stolnicului Mihalache Mavrodin că „... a fost mărturisit de geometru, adevărat măsurător de pământuri și vrednic de a se închelelnici cu această știință...”¹⁴. Este vorba de fapt de o reatestare, căci Mavrodin făcuse parte din prima serie de cursanți. El a practicat mulți ani, întâlnindu-l semnând pe documente ca inginer al județului Dorohoi, în anul 1865¹⁵.

Sigiliul pe care îl vom prezenta în continuare, se înscrie ca perioadă în această atmosferă de eferescență culturală națională. Este o amprentă în ceară roșie, de dimensiuni mai mari, care are în câmpul sigilar următoarele mobile: o planșetă paralelipipedică pe un picior scurt, de care stau sprijinite trei scuturi mici alungite de formă aproape triunghiulară. În primul scut este figurat un leu rampant, conturnat, purtând caduceul (?), broșând pe roșu; în scutul din mijloc o tulpină cu trei flori, în câmp nedefinit din cauza imprimării incomplete (ar putea fi aur?); în scutul al treilea — bourul moldav cu steluța între coamele scurte, broșând pe azur. Toate scuturile sunt încoronate cu câte o coroană mică, deschisă de trei fleuroane. Legenda circulară cu majuscule slavone, parțial deteriorate: „ *ЮПГЯА ВУЧИНІХ ГЕОМЕТРІА УБНУТІАІ ПІОМАНІАІ І ”

Dimensiuni: $\Phi = 30$ mm; h = 38 mm.

Inv. M.N.I.R. nr. 238.464

Cele trei scuturi poartă următoarele steme: primul-leul din stema familiei Sturza¹⁶, cel din mijloc-stema județului Roman din timpul domniei lui Mihail Sturza¹⁷, iar ultimul stema Moldovei.

¹³N. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. 3, Ed. „Junimea”, Iași, 1973, p. 86.

¹⁴U. Gheorghe, *Știri inedite despre cursul de ingineri ținut la Iași de Gh. Asachi*, „Rev. Arhivelor”, an VI (1963), nr. 2, p. 250 (în continuare „R.A.”).

¹⁵Directia Generală a Arhivelor Statului, (în continuare D.G.A.S.), A.N., CCVIII, 32 și 34.

¹⁶D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Ed. Științ. și Encicl., București, 1977, p. 374, pl. LXXXIV/4, 5, 6; Em. Hagi-Mosco, *Steme boierești din România*, (București), f.a., pl. 10.

¹⁷D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 456, pl. CXXV/5; D. Cernovodeanu, I.N. Măneacu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România. Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districțuale și municipale*, București, D.G.A.S. 1974, p. 61, unde se arată: „... Însemnul din 1837 al lui Mihail Sturza include în scutul conținând marca districtului Roman trei flori (cu tulpini și frunze), acostatate, (Ală țărănească”.

Sigiliul este aplicat peste un șnur de lână verde de pe o chitanță manuscrisă a geometrului, scrisă în cursive slavone, cu cearneală neagră: „Șasesprezece sfaŋci coprindi această Deklă șnuruită de iscălitul/Vucini/1845/Mai 14“. Hârtia este obișnuită, de culoare bleu, fără filigran. În câteva locuri este străpunsă de un obiect ascuțit, înroșit în foc, căci marginile orificiilor sunt arse. Se poate să fi fost înțepată în timpul vreunei epidemii care va fi băntuit la aceea vreme prin locurile pe unde a circulat chitanța. Una din măsurile profilactice întrebuițate în timpul epidemiilor de ciumă sau holeră era aceea, ca toate documentele oficiale și corespondența care veneau din zonele contaminate, să fie ținute câteva zile la afumat și apoi înțepate cu ace înroșite în foc²⁰.

Iorgu Vucini și-a exercitat funcția de „geometru ținutul“ timp de mulți ani. În anul 1847 îl găsim executând planul moșiilor Băcești și Armășeni din ținutul Roman. Planul, îngrijit lucrat, are notate punctele care delimitau hotarele cu alte moșii, conform unei vechi tradiții moldovene, prin mici scuturi purtând capul de bour. Jos, în stânga, executantul nota: „Planul acesta s-au rădicat întocmai cu starea locului prin iscălitul — 1874 Iunie 9 zile/Vucini geometrul ținutul“ și iscălitura (textul, în cursive slavone)²¹.

Este cert că posesorul acestui sigiliu nu s-a numărat printre „studenții primei promoții a școlii lui Asachi, este probabil un absolvent de mai târziu. Nu am găsit date despre familia sa (la D.G.A.S.), probabil că s-ar putea afla mai mult din arhivele locale. Numele mai puțin obișnuit, ne duce cu gândul la paharnicul muntean al lui Matei Basarab, care apărea în soborul boierilor în anii 1634, 1639, 1641²² și despre care Constantin Moisil spunea. „...Marele paharnic Vucina, sârb de origine...“²³. Nu ne putem pronunța dacă geometrul Vucini (pe sigiliu semnează Vucinih) are vreo legătură cu paharnicul muntean.

Faptul că ne-am oprit la prezentarea acestui sigiliu are mai multe motivații. În primul rând el constituie o dovadă și o confirmare a utilității și eficienței cursului inițiat de Gh. Asachi, cu trei decenii mai devreme. În al doilea rând ne-a interesat compoziția heraldică neobișnuită și totuși foarte sugestivă, desi nu prea corectă în conformitate cu reglementările științei blazonului. Faptul este scuzabil însă dacă ținem seama că la noi nu a existat o instituție heraldică tipică, ce ar fi putut să emită o astfel de stemă.

Amprenta se datează în funcție de data menționată în textul chitanței, ca fiind evident anterioară anului înscris — 1845. Este cert confecționată în timpul domniei lui Mihail Sturdza (1834-1849) și mai putem adăuga ceva. În anul 1834, la 4 septembrie, domnitorul emitea un „ofis“ către Sfatul Ocârmuitor al Moldovei prin care hotăra uniformizarea „... peceților osebitelor departamente și posturi de

²⁰ R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, București, 1927, p.88.

²¹ D.G.A.S., A.N., MMCDXXII/34.

²² St. Greceanu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. II, București 1916, p. 218, respectiv p. 7 și p. 11.

²³ C. Moisil, *Carte de măturie din 1634 pentru confirmarea proprietăților clucerului Barbu Poenaru*, J.R.A., vol. I, nr. 1-3 (1924-1926), nota p. 380.

slujbă...”, arătând cum trebuiau să arate: „... stemele statului și a familiei noastre... iar înmrejurul peceților vor fi scrise cuvintele „PRINCIPATUL MOLDOVEI”²⁴. În partea de jos trebuia scrisă denumirea instituției. În același an isprăvniciiile ținutele primeau noile sigilii cu stemă conform ofisului domnesc²⁵. Probabil pecetea geometrului Vucini a fost inspirată de această hotărâre, căci în două dintre scuturi apar armele Sturdza și respectiv ale Moldovei. Originalitatea compoziției constă în adăugarea scutului cu însemnul ținutului Roman — tulpina cu trei flori și sugerarea îndeletnicirii sale — planșeta de geometru, de care se sprijină scuturile.

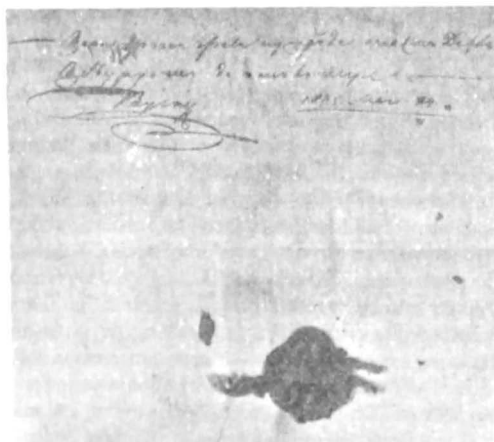
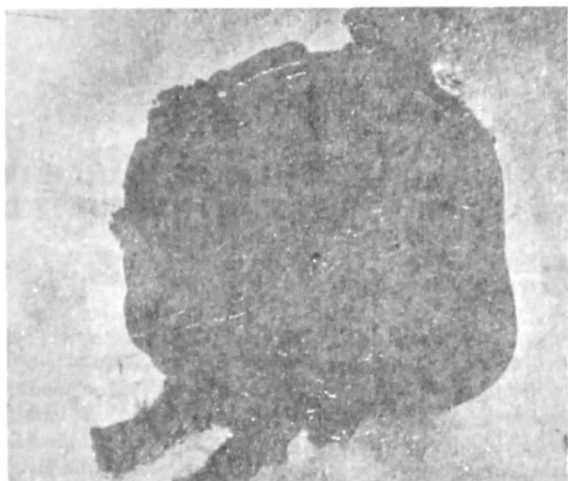
Într-o altă comunicare prezentam două sigilii care fac parte din aceeași categorie: sigiliul medicului orașului Roman și cel al protomedicului Moldovei²⁶. Este vorba de sigilii care legitimează nu numai o persoană, ci și o funcție, ele îi reprezintă pe exponenții unei noi categorii sociale în ascensiune, burghezia la acest mijloc de veac. Ei vor ocupa la început mici funcții administrative, sunt medici, geometri, ingineri, dascăli, negustori. Mai târziu, grație nivelului de instrucție tot mai ridicat, a puterii economice consolidate de afaceri prospere, vor începe ascensiunea politică. Pe bună dreptate într-un sens, istoricul V.A. Urechea remarcă: „La noi opera școlii, a fost ceea ce în Franța a fost opera revoluțiunii: răsturnarea oligarhiei, cu acea deosebire că din revoluțiunea francesă eșia „le tiers état”, pe când la noi „le tiers état” nu exista, ci s-a creat treptat și mereu se crează și azi, prin școală (s.n.). Treptat — treptat om vedea filiațiunea societății noastre moderne, compusă din neguțători, meseriași, oameni de carte, mici funcționari,... împingând la o parte pe vechii privilegiați... și pregătind triumful acelor cete de pioni ai revoluției române cari aduc în fruntea țării: știința, cultura europeană, conșciozitatea de naționalism...”²⁷. Aceasta este categoria din care se vor ridica majoritatea celor care vor schimba societatea românească în sensul idealurilor naționale românești, înfăptuind Unirea și, mai târziu, cucerind independența României.

²⁴ Îndreptări în Arhivele Statului Iași, D.G.A.S., București, 1956, p. 69-70.

²⁵ Manualul Administrativ al Moldovei, vol. I, p. 69-70.

²⁶ Lucrarea prezentată la sesiunea internă de comunicări a Muzeului Național de Istorie a României, decembrie 1992, în manuscris; sigiliul Protomedicului Moldovei se înscris strict în „ofia”-ul domnesc al lui Mihail Sturdza. Cel al medicului orașului Roman („Fizicul poliției Romanu”) este mai timpuriu cu circa 15 ani, dar se încadrează aceleiași categorii, menționând în legendă nu numai numele posesorului, ci și funcția. Sigiliile sunt înodite.

²⁷ V.A. Urechia, *Domnia lui Ioan Caragea*, București, Ed. „Göbl”, 1898, p. 80 (extras din *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, Tom XX).

a. Amprenta sigiliului geometrului Iorgu Vucini;
b. Chitanța pe care este aplicat sigiliul lui Iorgu Vucini.

DEGRADĂRI ȘI SOLUȚII DE CONSERVARE ȘI RESTAURARE LA TEXTILE ARHEOLOGICE

MACRI SPIRIDONIA
DIACONESCU VIRGINIA

Obiectele decoperite pe șantierul arheologic sunt de o mare diversitate ca structură și tipologie, predominând cele anorganice. Dintre materialele organice, textilele, datorită structurii lor, sunt susceptibile degradării, odată ajunse în sol, suferind în condițiile de „zăcare în sol”, în funcție de reacția bazică sau acidă a acestuia degradări fizico-mecanice, chimice. Scoaterea lor la suprafață, determină datorită fluctuațiilor de temperatură și umiditate dereglarea stabilității microclimatice, ce se concretizează distructiv și determină modificări exteriorizate prin desfacerea structurii fibrelor (scămoșeri, decolorări, pierderea rezistenței și elasticității, oxidări, pulverizare).

Pomind de la considerentele enumerate ne-am propus să prezentăm starea de conservare și procedee de conservare-restaurare folosite pentru salvarea unui bogat material textil arheologic și anume, complexul arheologic Cotroceni. Cercetările arheologice efectuate în anul 1984, în necropola bisericii Cotroceni, din incinta palatului, au scos prin escavare un bogat material textil fragmentar provenit din criptele familiei Cantacuzino, material cu valoare istorică, care prin gradul de degradare a ridicat probleme mari de conservare dar mai ales de identificare și localizare. Materialul textil cu accesorii metalice a intrat în laboratorul Muzeului Național de Istorie cu resturi humice și pământ cu un înalt grad de umiditate. O primă și urgentă măsură de conservare a constituit-o păstrarea umidității pieselor în momentul scoaterii din sol și trecerea treptată la un conținut de umiditate corespunzător noului mediu și anume, păstrarea în camera de spălare a microclimatului la o umiditate relativă cu valoare ridicată 90% prin pulverizare fină cu apă distilată periodic până la terminarea investigațiilor și stabilirea metodologiei de lucru. Dezinfecția materialului textil a fost efectuată prin tormolizare în etuvă la temperatura de 20°C timp de 74 ore și apoi, pulverizare cu un fungicid tymol în soluție 5% având ca scop și desprinderea particulelor de sol.

S-au efectuat investigații privind structura fibrelor, natura metalului și a produsilor de coroziune în vederea stabilirii fluxului metodologic al restaurării

După operațiunile de degajare de pământ și resturi humice au putut fi localizate și identificate următoarele fragmente:

1. Fragmente de țesătură din mătase satinată din pieptul unui costum a lui Radu Cantacuzino decorat cu 36 bumbi din argint aurit, fragmente din mânșetele mânecilor decorate cu galon din mătase, fragmente din zona inferioară a costumului și fragmente de mătase din căptușală.

2. Un cordon legat sub formă de fundă dintr-o țesătură de mătase cu fir din argint aurit cu grad ridicat de degradare și lipsuri, care inițial a fost dedesubtul costumului în jurul unei cămăși, probabil din țesătură de in sau bumbac care a dispărut în întregime. Din această cămășă au fost identificate fragmente de șnururi împletite de diferite grosimi, galoane, copci. În zona capului s-a identificat un obiect metalic în formă de stea placat cu foiță de aur și pietre, accesoriu care a aparținut probabil unui turban.

3. Fragmente de mătase satinată din pieptii unui costum decorat cu 17 bumbi din argint aurit din costumul Smărândiței Cantacuzino.

4. Fragmente din mătase satinată și căptușeală neînsemnate cantitativ și fără o localizare precisă din costumele lui Matei Cantacuzino și Șerban Cantacuzino.

Tot materialul arheologic grupat pe loturi prezintă:

1. **Degradări fizico-mecanice** — depuneri de pământ și resturi humice, pete, lipsuri mari din țesătură și din accesoriile metalice, exfolierea peliculei de aur, scâmoșări și cutări.

2. **Degradări fizico-chimice** — fragilizarea țesăturii și accesoriilor metalice ajunse în unele zone până la pulverizare, depuneri de oxizi și cloruri.

3. **Degradări biologice** — atac vechi activ de mucegaiuri și anume dintre fungi aspergillus niger și aspergillus vericolor.

Pomind de la degradările menționate, fazele procesului de restaurare s-au succedat de la caz la caz. Tratamentele de curățire, găsirea suportului adecvat și a tehnicilor de consolidare au necesitat numeroase încercări pentru identificarea și localizarea lor a fost necesară o documentare minuțioasă a istoriei costumului, studiind istoria costumului din sec. XV-XVI și transformările lui în sec. XVII-XVIII.

Din descoperirile arheologice sau iconografice s-a ajuns la descoperirea tipurilor de îmbrăcăminte și identificarea costumului în ansamblu. Au fost scoase la iveală unele particularități ale croiului și materialelor în decurs de 3 secole. În această lungă perioadă, se disting două etape clare și anume: prima cuprinde tot veacul al XV-lea continuându-se până la mijlocul celui următor iar a II-a etapă durează către sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea.

De asemenea, o particularitate care trebuie menționată, costumele femeilor și al bărbaților este identic sub raportul croiului, deosebirea fiind vizibilă doar în bogăția broderiei cămășii și podoabele capului. Costumele lui Radu Cantacuzino aparțin din punct de vedere istoric sec. XVII, începutul sec. XVIII, deci, coincide exact cu perioada de viață a acestuia.

Fragmentele ce au rezultat din complexul arheologic din biserica Cotroceni ce a aparținut familiei Cantacuzino a scos la iveală costumul de curte de bărbat și femeie, (deoarece costumul lui Radu Cantacuzino este identic cu costumul Smarandei Cantacuzino) cu caracteristicile epocii respective. După un studiu îndelungat al costumului lui Radu Cantacuzino, fragmentele recuperate din cei doi piepți (cu 36 bumbi din argintaurit), terminațiile ambelor mâneci, fragmentele din poalele costumului și din căptușeală au constituit baza reconstituirii costumului, care este o tunică lungă (sau anterieu), confecționat dintr-o țesătură mai groasă, din mătase naturală satinată, lucioasă, căptușită cu o țesătură din mătase mai fină, mată, de culoare bej-gălbui. Acest anterieu își menține aceeași croială (cu mici variații), atât la femei cât și la bărbați până la începutul sec. XIX-lea. Este un costum de influență orientală, asemănătoare unei rochii lungi, largă la poale, închisă în față cu nasturi globulari, cu mâneci strânte, terminate cu manșetă, iar în jurul gâtului cu un guler lat, brodat, detașabil, care la costumul nostru nu a fost identificată. Anterieul ce a aparținut lui Radu Cantacuzino este aproape identic cu un anterieu care datează din sec. XVI și aparține vomicului Gligorcea, înmormântat la Mănăstirea Voroneț.

În 1964, cu ocazia unor lucrări de restaurare prin înlăturarea vechiului paviment de lespezi, costumul a fost scos intact și transportat la Muzeul de Artă, în vederea restaurării. Intervențiile de restaurare efectuate de o echipă de polonezi și în special unele substanțe folosite s-au descompus în timp, punând în pericol viața costumului. Transportat de urgență în 1986 la Muzeul Național de Istorie, aceste substanțe au fost înlăturate redându-i valoarea și frumusețea. Comparând fragmentele din costumul lui Radu Cantacuzino cu fragmentele anterului lui Gligorcea, croiul ambelor costume au fost identice cu excepția dimensiunilor corpului. Reîntregirea acestui costum a fost un proces laborios bazat pe studii, desene, tipare, măsurători.

Una din problemele delicate a fost găsirea unor materiale testate, adecvate, care să scoată în evidență valoarea istorică a fragmentelor și imaginea estetică a costumului, realizat cu ajutorul acestor fragmente.

Fragmentele au fost consolidate cu fire din borangic, în culorile piesei, aproape invizibile pe un suport transparent, din mătase naturală. După consolidare, aceste fragmente au fost prinse pe un costum confecționat după un tipar elaborat după documentele descrise, din țesătură nețesută, un material prelucrat industrial din fibre de mătase naturală și fibre poliamidice cu un pH de 6,8, vopsit într-o culoare asemănătoare mătăsii fragmentelor compatibilă. Am folosit acest suport în primul rând pentru a scoate în evidență fragmentele, arheologice recuperate, iar din punct de vedere estetic am considerat că un material neutru este superior unui material nou, asemănător cu fragmentele, care ar distona nefavorabil.

În final, costumul a fost acoperit cu un tul din nylon, vopsit în culorile predominante în scopul protejării în timpul expunerii și manipulării. Pentru fragmentele care nu au putut fi localizate sau reconstituite am elaborat un mod original de etalare, indiferent de mărimea lor, așezându-le pe planșe din țesătură nețesută, vopsită în culori terne, acoperite cu tul, planșe care constituie un mijloc de studiu și documentare a unor materiale existente într-o anumită epocă istorică.

Fig. 1 Material textil cu decorații de metal scos din săpături

Fig. 2 Costum reconstituit

TRADIȚII ȘI REALIZĂRI ÎN OPERA DE CONSERVARE — RESTAURARE A MONUMENTELOR ISTORICE (SECOLELE XIX-XX)*

dr. IOAN OPRÎȘ

Sistematizată treptat ca politică de stat după 1861, opera de păstrare a monumentelor istorice din Principatele Române și, apoi, din România ilustrează concepția unei epoci cât și, deopotrivă, inițiativa și acțiunea — elemente de progres, datorate colectivităților și indivizilor. Exemplele, pe care le vom expune mai jos, prezintă activitatea de păstrare a monumentelor, ca o componentă a conștiinței naționale românești, având adânci rădăcini și tradiții în istoria țării.

I. Despre destinul celor mai vechi așezăminte religioase ale Țării Românești

În Babele (com. Sterea) — Vlașca, biserica de zid (Adormirea Maicii Domnului) fusese ridicată, după tradiție, de Radu Negru, între 1372 și 1384, în pisanie putându-se citi, odinioară, aceasta, ca și rezidirea ei în 1779 și apoi, „tot pe acea temelie“, în 14 septembrie 1867. În anul următor refacerii, 1868, a fost pictată de zugravii Gheorghe Ion și ciracul său Niță Ionescu din București. În 1914, o centură de beton consolidează biserica, iar, în 1943, lucrările (deviz 83.000 lei) o readuc în funcțiune¹.

Biserica de zid Adormirea Maicii Domnului de la Broșteni Buzău, datând din secolul al XV-lea², a suferit în timp transformări radicale, în veacul trecut,

* Prezentul studiu valorifică materialul arhivistic aflat în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, în special pe baza „Chestionarului“ lansat de aceasta în anul 1921. El se referă la opera de conservare-restaurare din Muntenia și Dobrogea, făcând parte dintr-un grupaj (în curs de apariție pentru Oltenia, Moldova, și București). Pentru ajutorul dat autorului în consultarea fondurilor CMI, acesta mulțumeste călduros colegei Carmen Cantemir.

¹ Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Babele-Vlașca. În inventar se găsea în 1921 o *Evanghelie* de la Constantin Basarab voievod „cu binecuvântarea mitropolitului Teodosie“ și un clopot făcut de Iohann Brunner.

² Vezi B. Iorgulescu, *Dicționarul geografic al județului Buzău*, 1890. În inventar posedă o icoană a Maicii Domnului, donată la 10 aprilie 1796, de către Vasile ereu în 1818 și, apoi, o serie de cărți vechi: *Evanghelie*, (1747), *Octoih mare* (1774), *minee* (1780), *Apostol* (1784 ș.a.), Cf. chestionar, Arh. CMI, Fond. 5.02., dosar Broșteni.

primele și, apoi, între 1909 și 1910, altele. Vremea altora venise în 1939, când o cerceta St. Becu, constatând grava ei stare, pridvorul ruinat ș.a. (deviz 325.675 lei) sau când, tot atunci, N. Șolescu întocmea devizul pentru restaurarea picturii. Reparațiile au continuat până în 1941, când H. Teodoru cerea, la 15 aprilie, să fie respectate prevederile devizului, condamnând transformarea „nefericită” a pridvorului și impunând meșterului Giovanni Pechiori refacerea ferestrelor în vechile forme¹.

Ctitoria lui Mircea Voievod, din anul 1546, biserica de zid (hramul Înălțarea Domnului) de la **Brădetu**¹ (jud. Argeș), a fost mănăstire îndelungă vreme (1790). În 1761, sub Ghenadie egumenul, ea era zugrăvită, cu câțiva ani mai devreme (1756) adăugându-i-se pridvorul pe stâlpi de lemn înflorați². Un acoperiș nou de șită se adaugă în 1870, refăcându-se în 1925. În anul 1924 Heinrich Haydvogel execută aici lucrări de ridicare topografică; în 1949 era propusă pentru clasificarea în rândul monumentelor de categoria I⁶.

În 1921 se execută lucrări de reparații la biserica **Vierosi** (jud. Argeș)⁷, V. Drăghiceanu fiind însărcinat cu efectuarea săpăturilor arheologice; în 1928 sunt alocate 80.000 lei pentru restaurări.

Vornicul Andronic este ctitorul bisericii Bunei Vestiri biserica **Banu** din Buzău, edificiu rezidit și zugrăvit de jupâneasa Adriana, soața lui Șerban Cantacuzino în 1722. În 1884 când se repară, Gheorghe Tattarescu o zugrăvește, împodobind-o și cu 14 icoane împărătești.

Asupra istoricului ei referea în 1921 P.P. Panaitescu, la acea dată edificiul având trebuință de a fi restaurat⁸. La 16 august 1925 ea era cercetată de N. Iorga, chemat de parohie în următorii termeni: „cunoscând deosebitul Dv. interes ce purtați pentru monumente și având în vedere și binevoitoarele Dv. făgăduințe”⁹.

În 3 oct. 1927, I. Mihail recepționa lucrările de restaurare a picturii, făcute de N. Șolescu pe spesele parohiei (85.000 lei). Alte lucrări se execută, după cutremur, în 1940-1941; consolidări, tencuieli, supravegheate de V. Moisescu (în valoare de 52.000 lei), iar în 1948 se spală pictura.

Biserica de zid de la **Apostolache-Vlașca** (hramul Adormirea Maicii Domnului) este construită, în 1595, de către comisul Apostolache și Voitchița. În-

¹ *Ibidem*.

² Vezi „Anuarul Casei Bisericii”, 1909, p. 275; *BCMI*, XVII, fasc. 40, p. 68-71; N. Ghica-Budești, *Evoluția arhitecturii din Țara Românească și Oltenia*, II, p. 11.

³ St. Balș o credea edificată pe la 1400 de Mircea cel Bătrân sau 1546 de Mircea Ciobanul, și zugrăvită în 1733.

⁴ Vezi chestionar, în *Arh. CMI*, Fond 5.09, dosar Brădetu. În inventar avea *Evangelia* lui Antim (Snagov, 1697), *Triod* (1761), *minee* (Râmnic, 1779), *Octoih* (București, 1792), *Apostol* (Râmnic, 1794) ș.a. ca și un clopot datat 1763 (1655).

⁵ Edificiu ridicat în 1573 și refăcut la 1834. Vezi adresa Mitropoliei Ungrovlahiei nr. 286/14.VI.1921, în *Arh. CMI*, Fond 5.01, dosar Aninoasa-Mucel.

⁶ *Arh. CMI*, Fond, 5.02, dosar Buzău I.

⁷ Vezi în *Arh. CMI*, Fond 5.02, dosar Banu, adresa parohiei nr. 23/28 VIII 1925.

conjurată de o curte cu ziduri groase de 3 m, a fost reparată, în vara anului 1850, de arhimandritul Germano. După cutremur, în 1942 — pe baza indicațiilor lui Em. Costescu — se execută reparații la acoperiș, valorând 280.000 lei¹⁰.

Biserica de zid din Săcueni (hramul Nașterea Domnului)¹¹, jud. Dâmbovița, s-a ridicat conform tradiției sub Neagoe Basarab, „sfârșită la (coptor) anul 1606” — cum notează și pisania. Afectată de cutremure, prin 1667 a fost reparată și pictată de Mihai Zugravu iar în 1875-1876 i s-au făcut reparații generale, dotându-se și cu o nouă tâmplă de lemn; tot acum antreprenorul Tănase Popescu o învelește cu fier și acoperă fresca executată de Pârvu Mutu. În 1909 se execută alte reparații, inclusiv spălături, retușări și curățiri ale picturii. Întâi la pictură, în 1926, restaurarea s-a încredințat lui C. Petrescu-Dragoe¹². În anul 1931 parohia dăruie zidul înconjurător (1868?), CMI făcând-o răspunzătoare de nedorita faptă. Restaurarea propriu-zisă începe în 1942-43, când St. Becu supraveghează lucrările de consolidare, în valoare de 560.000 lei.

La Bobești-Bălăceanca (Ilfov) biserica de zid (Pogorârea Sf. Duh) din anul 1625, a suferit în timp transformări radicale. Ea era cercetată în 1928 de St. Becu, care recomanda lucrări urgente. Pictorul Matei Constantinescu din București s-a ocupat de spălarea și repararea icoanelor, împreună cu alte lucrări de arhitectură, în 1943¹³. Cea de la Bălteni (hramul Sf. Nicolae) aparținea vel logofătului Hrizea (1626). După ce fusese în 1885 reacoperită, în 1934 CMI acorda 50.000 lei pentru aceeași lucrare¹⁴. Lucrări ample se execută însă din 1944 (deviz V. Moisescu, valorând 560.000 lei), ele fiind încheiate și prin contribuția ministrului Marinei, la finele anului 1946¹⁵.

Pentru biserica Sf. Gheorghe de la Balamuci (Ilfov), datând din 1636, H. Teodoru cerea în 1945 să fie readusă în forma originală, fiind autorul devizului (9.500.000 lei). Lucrările ample de nivelare a terenului, restaurarea soclului, a pardoselii pridvorului, confecționarea unei copertine de piatră de Măgura și a unei centuri de beton armat la turla pantocratorului, ca și a unei învelitori de olane veneau să restabilească vechea înfățișare a ansamblului¹⁶. La Herești, la alt

¹⁰ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Apostolache-Vlașca. Monumentul posedă un frumos iconostas de lemn sculptat și cărți din veacul al XVIII-lea.

¹¹ Vezi chestionar, în Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Săcueni.

¹² Licențiat al cursului de „Restauro dei dipinti antichi” de la Istituto de Belle Arti din Roma; pictorul a lucrat și la restaurarea frescei bisericii Sf. Nicolae din Făgăraș.

¹³ Cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.08, dosar Bobești-Bălăceanca.

¹⁴ În urma referatului lui St. Becu din 1930, CMI se adresa Administrației Domeniului Coroanei cu nr. 7082/14.XI.1934, în Arh. CMI, Fond 5.05 B, dosar Cocioac-Bălteni. Lucrarea se încheia în 1937, recepționând-o la 19. III St. Becu.

¹⁵ Idem, din partea ministrului Apărării Naționale contribuie arh. lt. r. Popa Adrian.

¹⁶ În 1934 chiliile au ars complet. În 1938 parohia execută lucrări fără aprobare la acoperiș și turla pantocrator, punând tenaciile de ciment peste vechea zugrăveală, care au fost imediat oprite de CMI. N. Iorga intervenind personal și cerând: „Se va dărâma turnul cu forță publică și vom pune în loc provizoriu un acoperiș”. În 1940 Em. Costescu întocmea primul deviz de reparații „monumentul fiind de o deosebită frumusețe” (valoare deviz 200.000 lei), toate în Arh. CMI, Fond 5.04, dosar Balamuci.

edificiu de zid (hram Sf. Voievozi), din 1644, s-au făcut reparații în 1833 și zugrăveli în 1866 prin grija enoriașilor. În 1932 prefectul județului Ilfov întreba CMI dacă este cazul să fie menținut, peste 2 ani Em. Costescu propunând un deviz de refacere (107.080 lei) și scoaterea umidității, aprobat imediat de N. Iorga¹⁷.

Episcopia Buzăului constituie un caz pe care CMI l-a rezolvat, treptat, în bune condiții. În 1832 sub Chesarie bisericii și ansamblului li se făcuseră reparații radicale: s-au cioplit cărămizile de la brâu, rămânând intacti doar câțiva colaci ai paramentului și soclul, biserica fiind împodobită cu pilaștrii prinși cu piroane și un antablament bogat, executându-se și o cornișă ieșită cu 70 cm, ocnițe și o friză de cărămidă — acestea au fost astupate ulterior și s-au aplicat serafimi cu ghirlande din stuc, golurile ferestrelor au fost mărite depășind nivelul paramentului¹⁸. În 1935 încep să se execute lucrări la catedrală, având mai mult caracter de întreținere, conduse de C. Vasiliu și cercetate constant de St. Becu¹⁹. Pentru o corectă restaurare Becu ceruse darea jos a tencuielilor, cu care prilej s-a putut vedea forma originală (1649); în acest sens, el impunea restabilirea vechii forme, făcându-se un brâu, panouri și soclu de cărămidă din nou, conform celor găsite, procedându-se la scoaterea la vedere a ocnițelor, darea jos a cornișei și execuția în locul ei a unei streșini înfundate din scânduri, prevederi pe care le aproba N. Ghica-Budești, la 6. VIII. 1937 (deviz valoarea 420.000 lei). Din 1937 lucrările sunt conduse de arh. Al. Popovici, restabilindu-se astfel: „**forme care sunt cu mult mai bogate decât s-a crezut la început**“. Din păcate lucrările treneză, în septembrie delegatul Comisiunii găsind pe șantier un singur lucrător! În 1938 cele executate — fără fațadă, acoperiș, turlă și pictura turelor (estimate în 1939 la 2 milioane lei) erau recepționate la 29 octombrie. Pentru cele rămase de făcut, St. Becu se deplasa la Buzău cu arh. V.Gh. Ștefănescu, acestea fiind recepționate de cei doi la 12 septembrie și la 16 decembrie 1939 (530.407 lei)²⁰. Restaurarea fațadei principale, a turelor și a cornișei era încheiată în 1940 (valoare 327.727 lei), urmând dărâmarea pridvorului, restaurarea arcunilor deasupra furidelor și a paramentelor vechi.

Afectată de cutremurul din 1940, la biserică se reiau lucrările — la turla mare în primul rând — în anii următori, Episcopia dorind și schimbarea stilului acoperișului palatului episcopal care „**nu prezintă nici un interes din punct de vedere arhitectonic**“²¹. În acest caz se prevăd consolidări cu legături de fier, refacerea frontonului de la intrare, înlocuirea tablei acoperișului, zugrăvirea interioară (deviz 950.000 lei). Lucrările de după cutremur au inclus consolidarea turlei Pantocratorului, refacerea unor ferestre, a mobilierului și instalației electrice

¹⁷ Vezi referat nr. 809/3.X.1934, în loc. cit., Fond 5.02, dosar Herăști.

¹⁸ Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Buzău I.

¹⁹ Idem, CMI aproba devizele de 26.400 lei și 148.200 lei pentru biserică, vezi adresa nr. 841/9.VIII.1935 către Episcopia Buzăului.

²⁰ Idem, referat Al. Popovici din 24.VI.1938 către episcopul Ghenadie. Vezi și referat St. Becu nr. 972/12.IX.1939.

²¹ Idem, cf. adresa Episcopiei nr. 2372/16.VIII.1941.

în 1942 — (deviz Al. Popovici, 590.000 lei)²². Mult lucru a fost la restaurarea picturii, executată între 1946-1948²³.

Biserica de zid — Nașterea Maicii Domnului — din Buzău (zisă a grecilor) a fost construită sub Matei Basarab în 1649 de Badea Obreai. Orefacere costisitoare, comportând plata a 32.000 lei, este susținută în 1850 de medelnicerul Nicolae Caloian și fiii săi. Anul 1915 aduce modificări la pridvorul de piatră, stâlpii fiind înconjuțați de o marchiză, iar pictura este refăcută²⁴.

La biserica Domnească de la Curtea de Argeș, restauratorul I. Norocean începuse lucrul la frescă în 1911, acesta trenând cu anii datorită fondurilor mici (ex. în 1915/16 — 7.400 lei), astfel că, la 27 iunie 1915, N. Ghica-Budești cerea ca „lucrările să nu înceteze”, „căci nu ne indoim că acum când toată lumea cunoaște devlsu, seriozitatea lucrărilor de care e vorba, veți avea sprijinul tuturor celor în drept, pentru obținerea sumei necesare”²⁵. Întreaga Comisiune se preocupă de soarta ansamblului. În 1922, fotografii Iosif Kessler (9 diapozitive) și târgovișteanul Mihalache Lăzărescu fac fotografiile (100 clișee) picturii ce se restaurează începând din acel an de către Gh. Teodorescu²⁶, prefectura județului anunțând Comisiunea ca a luat măsuri pentru pază și curățenie. Tot acum V. Drăghiceanu începea săpăturile (reluete în 1926) care vor prilejui descoperiri senzaționale. În 1922 sunt consolidate casele domnești (20.000 lei). Între 1926-1929, arh. P. Demetrescu reia operațiile de consolidare, inclusiv la zidurile de incintă, folosind piatră de râu și mortar de var și ciment (meșter Hristea Stoiculescu), apreciate pentru volumul (zid vechi 35 m x 1,10 m grosime x 2,80 î; zid nou 52 x 2,20 x 0,80 m) și calitatea lor. Restaurările continuă în 1929, supravegheate de H. Teodoru și Șt. Balș.

Bisericii de zid (hram Adormirea Maicii Domnului) de la Bărbulețu (jud. Dâmbovița)²⁷, ridicată de vel logofătul Radu Crețulescu, — ctitor și la Rebegești — și apoi, terminată de reparat la 2 noiembrie 1819, cu 500 lei dați de bivvel banul

²² Totalul lucrărilor din anul 1942 este de 839.588 lei, cuprinzând biserica și palatul episcopal. Ele continuă în 1943-1944 — 150.000 lei pentru biserică — prin antreprenorul Ernesto Orlando.

²³ În acest caz delegații Oh. Popescu și I. Pașa cereau: „Este cazul să nu se procedeze la îndurarea ultimei picturi în tempera, care poate să fie curățită foarte ușor de fum și să fie consolidată și reparată în părțile unde a suferit stricăciuni din cauza cutremurului; aceasta, întrucât ultima pictură, fără a fi excepțională, prezintă totuși calități”, vezi referat nr. 30034/1946; idem, costurile erau de 42.000 lei/m².

²⁴ Cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Buzău. În inventar se găseau: Minei (martie 1637); Minei (august, 1673); Penticostar (1681); Minei (oct. 1683); Minei (nov. 1688); Octoih (1783) ș.a.

²⁵ În Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Argeș.

²⁶ Parohia se plângea, la CMI, că „în timpul verii cât e ziua de mare și luminoasă și cald nu lucrează nimic, se preocupă mai mult cu plimbările, vânătoarea etc., iar în timpul iernii când e ocupat ca maestrul de desen și caligrafie la gimnaziul-seminar și școala secundară de fete, face foc în biserică de dimineață și până seara pentru o oră ce vine pe la biserică...”, nr. 35/sept. 1923. Idem, Fond 5.10, dosar Biserica Domnească Curtea de Argeș.

²⁷ Vezi RCM I VI 82 XXV n. 29-30 care o datează la 1650.

Constantin Crețulescu, i s-au reparații în 1855, când s-a „merimetisit tencuiala și un rând de sfinți” și s-a zugrăvit la exterior. În 1938, CMI cerea să se facă intervenții, pentru că „Este o frumusețe de lucrare care face cinste și mândrie întregii regiuni de munte”, executată în anul următor (învelitoare din șită nouă, refacerea frizei pictate de sub streșină)²⁸.

Impresionantul ansamblu prahovean durat de Matei Basarab în 1650 la Brebu (hram Sf. Voievozi) a fost restaurat sub Gh. Bibescu în 1843, când distrugându-se vechea pictură se refac și portretele ctitorilor aflate până atunci sub tencuială; cu același prilej bisericii i se daugă pridvorul²⁹. În 1901, Sava Henția pictează tâmpla bisericii. În 1922 edificiul bisericii, respectiv acoperișul de șindrilă și stâlpii de stejar suținători, necesita reparații, arh. P. Demetrescu cerând confecționarea noii învelitori³⁰. Lucrările se întind pe parcursul câtorva ani, în 1927 St. Becu întocmind un deviz în valoare de 100.000 lei, fiind executate de o echipă condusă de O. Mina, incluzând restaurarea clopotniței și refacerea acoperișului. Ele erau încheiate în 1933, sub conducerea arh. Al. Popovici, când N. Ghica-Budești la recepționează. La clopotniță, completată și refăcută la cei 4 contraforți, conducerea lor a fost încredințată în anii 1936/37 arh. Șt. Chirițescu, recepția făcând-o H. Teodoru și St. Becu la 18 august 1938. Dorind refacerea ansamblului, N. Iorga întreba parohul: „Când se încep reparațiile la biserica veche?”³¹. Pe baza fondului de 50.000 lei alocat de Prefectura județului Prahova în 1938, St. Becu cerceta biserica, găsind urmele cărămizilor cu vârf la turlele din față, deci existența unei cornișe zimțate, oscilând între soluția unei învelitori de șită sau de olane³². Cutremurul din noiembrie 1940 adâncește fisurile, aducând grave prejudicii monumentului, pentru remediere abia în 1946 finalizându-se un deviz de 11 milioane lei, alcătuit pe baza constatărilor lui Șt. Balș și V. Moisescu, iar reparațiile executându-se în următorii ani.

Pe valea Vâlsanului, biserica de zid din Bohari (jud. Prahova) — hram Adormirea Maicii Domnului — controversată ca datare³³, a fost reînvelită pe timpul „zaverii” de Arsenie Prunescu. Em. Costescu o cerceta, încheind în 1941

²⁸ O icoană veche, cu donatorii Gheorghe, Păuna, Tudor Bărea, Gh. Drăgoteanu, Neagoe ș.a. era datată 1719 (1671), cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bărbulețu. Clopotul purta data 7106 (1598) sau 1657? știindu-se că, inițial biserica s-a zidit în vremea lui Mihai Viteazul.

²⁹ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Brebu I. În inventar se mai aflau două icoane vechi reprezentându-i pe Iisus și Maria, dateate la 1780, restul fiind luate pentru muzeul din Sinaia. Deasemenea între cărțile vechi: *Liturghia* (București, 1704), *Pentecostar* (Râmnic, 1743), *Antologhion* (Râmnic, 1745) ș.a. Clopotul, din 1844, fusese sechestrat de trupele de ocupație. În referatul nr. 414/16.VI.1934, I. Mihail nota că, cu toate sondajele, „n-am găsit nici o urmă de pictură veche, actuala pictură este făcută pe la 1848-1850 și nu prezintă interes deosebit. Totuși, trebuie păstrată, alta mai veche neexistând”.

³⁰ Idem, adresa nr. 14225/226/1922.

³¹ Idem, adresa CMI, nr. 1904/25 VII 1938.

³² Idem, deviz din 29.V.1939 și referat nr. 471/11.V.1939.

³³ Em. Costescu o data în 1641 (27), „Anuarul Casei Bisericii”, 1909, p. 274 în 1600: vezi și în *BCMI*, XXXV, fasc. 113-114, 1942, p. 188, 190, articolul Mariei Goleșcu.

devizul de restaurare (143.000 lei) care presupunea restaurarea comișei la corpul bisericii, reparația tencuielilor, nivelarea terenului ș.a.³⁴

Așezământul de la Băjești (jud. Argeș) — biserica de zid Adormirea Maicii Domnului — ctitorie a banului Mareș și a familiei sale, la care se adaugă mitropolitul Dosoftei — durează din 1656³⁵.

La Amărăștii de Sus, biserica de zid Sf. Voievozi data de la 1657, ctitorie a lui Voicu preotul și Vasarion, fiind un exemplar frumos cu pridvor pe 2 stâlpi de zid. În 1755 a fost zugrăvită, în 1862 s-a executat o nouă clopotniță, iar în 1873, când s-a dat jos acoperișul de șindrilă, a fost acoperită cu tinichea și zugrăvită pe dinăuntru și pe dinafară³⁶. În anul 1925, parohia insista pentru demolarea așezământului!

Lui Șerban Cantacuzino și ispravnicului Neagoe vătaf li se datorează edificiul de zid (hram Sf. Nicolae) ridicat la 1671 în Drăgănești (jud. Prahova)³⁷. O primă reparație, în 1856, se datora gravelor consecințe ce i-au produs cutremurele din veacul trecut³⁸. Au urmat altele în 1899 și 1931, continuate după 1940, pe baza devizului arh. M. Rădulescu de la Servicul Tehnic Prahova (500.000 lei), făcute de așa natură încât — constata V. Brătulescu în 1943 — „numai inscripția mai păstrează amintirea vechimii ei”³⁹. Tot în Prahova, la Cocoești, bisericii de zid de la 1688 (hram Nașterea Maicii Domnului), a cărei pisanie a descifrat-o N. Iorga, înconjurată altădată de case boierești, i s-au făcut reparații în 1911⁴⁰.

Pentru biserica Sf. Nicolae de la Aninoasa (jud. Argeș)⁴¹, zidită prin strădania vel clucerului Tudoran și soției sale Alexandra, la 1678, — cum notează pisania scrisă de popa Stan ot Băjești la 20. IX. 7186 <1678> și înconjurată altădată de un zid înalt de 4 m care adăpostea casele egumenești și un paraclis, s-au făcut reparații în 1845 și 1898, stricându-se forma acoperișului și acoperindu-se pictura⁴². În 1922 se reiau intervențiile de restaurare pentru stăreție și paraclis, CMI dând încă din 1920 suma de 80.000 lei, iar prefectura, lemnul, lucrări puse sub președinția unui comitet de inițiativă condus de Dinu I.C. Brătianu.. Lucrările

³⁴ Pictura originală fusese refăcută în tempera la 1821; ea fusese vizitată de familia regală; cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Mălureni. În inventar poseda o icoană de hram donată de „diaconul Marin din juțin Cîrstea Bohar” și o cruce de lemn sculptată de diaconul Mușat la 7301 (1793) și clopot cu inscripția „satul Bohar”.

³⁵ În jur se mai vedem, în 1921, urmele caselor boierești. Argintăria bisericii data din anii 1813-14, fiind donația clucerului Șt. Belu, cf. Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Băjești.

³⁶ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Amărăștii de Sus, Romanși.

³⁷ Inscripția pomeneste ca dată de întemeiere „Leat 7775 (1667) 1 august”, în Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Drăgănești.

³⁸ Vezi pe larg în studiul nostru, *Monumentele istorice din România și cutremurele*, în *Acta M.N.*, XXI, 1985, p. 759-769.

³⁹ Cf. Supra, nota 6.

⁴⁰ În inventar poseda 12 mince tipărite la Neamț și o cădelniță făcută de Ismaia în 1842, cf. Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bleajoi.

⁴¹ Pictura data din 1722-1724, dată când mitropolitul Ungrovlahiei, Daniil II, susține și restaurarea bisericii. În 1838, după cutremur, din nou se repară și, o dată cu biserică, se și repictază. Vezi Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Aninoasa.

continuă în 1923 (50.000 lei) și 1924 (150.000 lei) — în baza devizului semnat de P. Demetrescu și reînnoit în 1926 pentru învelitoarea clopotniței și paraclis —, în același an, parohul cerând CMI să scoată 4 stâlpi, 8 capitele și 2 ancadrame, datate 1723, și aflate la ocolul silvic unde serveau ca pedestale la ghiveceli⁴³. Odată restaurate, în 1931, CMI aprobă instalarea în vechile chilii a „cursurilor ambulante” ale Școlii de horticultură, dar condiționa ca: „atât Prefectura cât și Școala să se considere în această Sf. Mănăstire ca oaspeți și să respecte acest vechi monument precum și prescripțiunile CMI care va fi la dispoziția Dv. pentru a da directivele cuvenite spre a nu denatura vechea arhitectură a mănăstirii”⁴⁴. Alte lucrări se fac în 1934 — de Ministerul Agriculturii — în baza referatului lui St. Becu; apoi în 1939 se înveleau cele 2 turle ale bisericii și clopotnița și se spăla pictura interioară, ca în 1941/42 (tot pe baza devizului St. Becu, valoare 248.000 lei) continue după agravarea stării monumentului datorită cutremurului. H. Teodoru puncta, cu acel prilej: „se va imita zidăria existentă rostuiindu-se la fel: în mortar se va amesteca praf de culoare pentru a se obține tonul patinat al rosturilor vechi”, impunând ca model Mănăstirea Radu Negru. Prin devizul, semnat de V. Moisescu, se prevede consolidarea paraclisului „cu preocuparea constantă de a nu se aduce nici o stricăciune tencuielilor zugrăvite în frescă”, iar „găurile se vor umple cu mortar de ciment, fierul se va vopsi în partea care rămâne vizibil cu miniu de plumb și de două ori cu vopsea de ulei, iar plăcile de ancorare se vor ascunde în zidărie cu mortar de ciment”⁴⁵.

Recepția lucrărilor se face la 8 august 1945 de H. Teodoru, apreciindu-se cum arăta noua învelitoare și clopotnița, dar în toamnă, acoperișul... era smuls de o furtună! un nou deviz (30 milioane lei) făcut de V. Moisescu și finalizat în anul următor fiind destinat lucrărilor, în 1948 i se adaugă devizul pentru restaurarea picturii, aparținând lui I. Ivănescu.

Pentru biserica de zid din Balaci (jud. Teleorman) — hram Adormirea Maicii Domnului — ridicată de vel aga C. Bălăceanu, datată la 1684, aflată în stare de ruină, N. Ghica-Budești propunea în 1919 formarea unui comitet de restaurare pentru strângerea fondurilor necesare⁴⁶. Ea era plasată lângă ruinele palatului familiei ctitorilor, care și o tencuiseră și zugrăviseră în 1825. Până la 1897 avusese acoperiș de șindrilă, înlocuit cu tablă din fier⁴⁷. Când o vedea în 1922, P. Demetrescu o considera „printre cele mai importante monumente istorice ale

⁴³ Gh. Tocilescu preia în 1905 pomelnicul de lemn și o liturghie tipărită de Antim Ivireanul; clopotul cu inscripția „Soli deo gloria 1634” — fusese ridicat de trupele germane de ocupație.

⁴⁴ Idem. supra, adresa nr. 34/18.VI.1926; era vorba, în realitate, de 28 bucăți din piacele cerdacului de piatră de la etaj.

⁴⁵ Idem, nr. 208/19.III.1931 către prefectura județului Muscel.

⁴⁶ Idem, devizul valora 3.800.235 lei.

⁴⁷ Arh. CMI, Fond 5.07 și 5.04, dosar Balaci.

⁴⁸ O reînvelire, tot cu șindrilă, se făcuse în 1868, idem.

țării⁴⁸, întocmind un deviz în valoare de 248.150 lei. Sătenii strâng în 1923 — 86.130 lei, cerând ca Al. Frone aîn Tn. Măgurele să execute lucrarea de consolidare la arcuri și fundații. Operațiile, încheiate parțial în 1925, se reiau în 1937 prin devizul lui Em. Costescu și studiul lui Al. Stătescu⁴⁹, fiind executate de meșterul Milan Radu din Caracal. În 1942, V. Moisescu recepționa lucrările de consolidare, făcute după cutremur, la alatar, turlă și tâmplă (170.000 lei)⁵⁰.

Unui edificiu — biserica Sf. Paraschiva — din Bârza (Romanaji), ridicat la 1702, și care fusese refăcut în 1883, deși în 1934, Regionala pentru Oltenia aprecia că „nu are nimic interesant artistic sau istoric care să o mențină printre monumentele istorice”, CMI îi acorda fonduri pe baza devizului pentru refacerea acoperișului și spălarea frescei (123.000 lei)⁵¹.

Altuia, de la Hagiești⁵² (jud. Ilfov) — biserica de zid Sf. Nicolae — construit în 721<1703> de Ioan și Elena Marghiloman, i se fac reparații în 1884. Întreprinzându-se reparații neautorizate, în 1936, CMI intervenea oprind tencuirea cu ciment a soclului pridvorului și pronaosului, recomandând soluții corecte⁵³.

La Băbeni (jud. Buzău)⁵⁴, biserica de zid Înălțarea Domnului era terminată de zidit la 25 august 721<1713> de Negoită, Preda, Maria, Ioan Dedi, Chira, Nicolae, Radu, Danul ieromonah, Vălcu și Nicolae. Pictorul Ștefan Popescu îi scria lui V. Drăghiceanu la 9 octombrie 1932: biserica pe care o credea din vremea lui C. Brâncoveanu stătea „aproape să cadă”, având mari crăpături în zidul care susținea turla și arăta că: „știm că statul și deci Comisia Monumentelor Istorice n-are parale și de asta nu facem apel la Dv. Vom pune noi sătenii mână de la mână, voi da și eu — vreau s-o reparăm noi”⁵⁵. H. Teodoru o cercetează, stabilind datarea ei cu 10 ani (1703) mai devreme, și că pridvorul era un adaos din 1718, alcătuind devizul de subzidire (60.000 lei) și alăturându-se părenii că edificiul era „de o valoare artistică necontestată”⁵⁶.

Biserica de zid de la Dînjești (hramul Sf. Voievozi) (jud. Argeș) aparține mărînimiei lui „Damaschin ot Argeș”, fiind terminată în 1717⁵⁷. Unei reparații mai vechi de prin 1880, când poate Constantin Zugravul a spălat vechea frescă, îi urmează cele de după incendierea edificiului (1908); mai importante sunt în 1928,

⁴⁸ Referat nr. 883/1922, idem.

⁴⁹ Idem, inginerul prevedea un dosaj de 300 kg ciment/0.800 m³ pietriș și 0.400 m³ nisip pentru a crea o peliculă de oprire și infiltrațiilor apei.

⁵⁰ Idem.

⁵¹ Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Bârza.

⁵² Aici este îngropat Gr. Mihail Supu, mort în 1836 la Pesta și adus aici în 1846; pictura interioară se refăce în 1846, când se repară și palatul boieresc din apropiere, cf. Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Hagiești.

⁵³ Idem, cf. referat Em. Costescu nr. 228/26.VI.1936.

⁵⁴ Până în 1834 fusese mănăstire, chiliile fiind ulterior demolate.

⁵⁵ Scrioare, Răducești, 9.X.1932 în Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Băbeni. Solicita ca arhitect pe H. Teodoru arătând că: „Suntem în plin cules de vie și vă pot oferi postrămadă cu ruburel, iar de culeat am unde” — cu același prilej vizitându-le și biserica din Drăghiești.

⁵⁶ Idem, cf. adresa Prefecturii județului Rm. Sărai nr. 12837/13.IX.1935 către CMI.

când preoții I. Dobrinescu și M. Dumitrescu fac apel la binevoitori, astfel încheindu-se prin munca lui I. Noroceă restaurarea picturii interiorului, dar la restaurarea arhitecturii, neglijențele fiind sancționate de H. Teodoru; o altă reparație s-a executat între 1941-1942, după cutremur, pe baza devizului lui Em. Costescu⁵⁹.

La **Adâncata** (jud. Prahova), bisericii de zid din 1711 cu hramul Adormirea Maicii Domnului o transformare (prelungire) i se făcuse în 1871, iar în 1912 fusese rezugrăvită⁵⁹. Biserica de zid de la Seciu (hramul Sf. Treime), (jud. Prahova), era — după tradiție — veche de 200 de ani⁶⁰; din 1921, fiind afectată în urma „cutremurului cel mare“, ea a fost refăcută și modificată⁶¹: avusese pridvor cu stâlpi înflorați ce fusese umplut la o reparație trecută; în 1942, parohia susține reparații ce valorau 130.000 lei⁶². De la 1724 datează biserica de zid din Cojești **Belciugatele** (Ilfov) — hramul Adormirea Maicii Domnului —, fiind făcută de T.D. Crețulescu și așezată lângă hanul și vechile curți boierești⁶³. O pri-mă reparație i se face în 1911, apoi ing. Crețu oferă împreună cu sătenii, în 1943, 100.000 lei pentru alta, pentru care V. Moisescu execută devizul (291.000 lei)⁶⁴.

Între 1730 și 1740 se edifică biserica de zid Adormirea Maicii Domnului, de la **Bălilești** (jud. Argeș); reparații i se execută în 1900, inclusiv o rezugrăvire⁶⁵. Tot de zid, cu hram identic și în același județ, la **Pământuri**, locuitorii construiesc, între 1748 și 1754, biserica satului, care, în 1943, este încinsă cu fier și învelită cu tablă (189.544 lei)⁶⁶.

În Argeș, la **Bucșenești**, în 1748, căpitanul C. Bucșenescu și ispravnicul Al. Bucșenescu, cu lordache, Bugmir și Mincu ridicau biserica de zid, pe care D.G. Budișteanu o aprecia, în 1925, ca reparată în 1914-1918 „**barbar, distrugându-se vechile picturi**“⁶⁷. Em. Costescu îi pregătea în 1942, devizul pentru lucrări la învelitoare și de consolidare a zidăriei, executate sub supravegherea

⁵⁹ Vezi „Anuarul Casei Bisericii“, 1909, p. 271; N. Ghica-Budești, *Evoluția arhitecturii*, IV, *BCMI*, XXXIX, p. 58.

⁶⁰ H. Teodoru critica: „1) Ferestrele au fost făcute din fier cu ornamente de cel mai prost gust și vopsite într-o culoare deschisă; 2) Geamurile au fost puse policrome: galbene, albastre etc.; 3) Fereastra de piatră a proscomidiei a fost lărgită; 4) Soclul a fost tencuit cu ciment“. Cf. Arh. CMI, Fond 5.10, dosar Curtea de Argeș — Sf. Îngeri.

⁶¹ Chestionar, în Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Adâncata. În inventar avea un potir donat de Ctin Scarlat cu fiii în 1837, iar între cârpi poseda: *Penticostar* (1743), *Triod* (1768), *Cazanie* (1792) ș.a.

⁶² Arh. M. Rădulescu din Prahova o data la 1808, iar referatul lui St. Becu (nr. 7/1924) — care cerea desființarea pridvorului —, o considera opera boierului Boldescu, cu frescă din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Boldești.

⁶³ Idem.

⁶⁴ Idem.

⁶⁵ Arh. CMI, Fond 5.05, dosar Cojești-Belciugatele.

⁶⁶ Idem.

⁶⁷ Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Bălilești. În inventar avea: *Psaltire* (1732); *Cazanie* (1732); *Apostol* (1743) tipărit sub M. Racoviță, *Liturghier* (1785) și clopot din 1814.

⁶⁸ Idem, dosar Berevoești.

⁶⁹ Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Corteni-Bucșenești.

lui R. Bordenache⁶⁸. Cea de zid de la Albota de Jos, tot din Argeș, cu hramul Sf. Nicolae, datând din 1750⁶⁹, fusese ctitorită de preotul Badea Rădulescu și apoi reparată în 1894⁷⁰. Din 1747 datează biserica de zid Sf. Sofia de la Dâmbovicioara (jud. Dâmbovița), ridicată prin grija lui Ene Dâmboviceanu și a soției sale Maria și păgubită de cutremurul din 14 octombrie 1802, astfel că este reparată în 1825 și, ulterior, în 1895⁷¹. În 1926, biserica necesita grabnice reparații, în fruntea comitetului de restaurare fiind un consătean și totodată un membru al Comisiunii, preotul prof. M.N. Popescu. Devizul îl face P. Demetrescu (32.000 lei), prevăzând subzidiri, betonări la fundații, reparațiile crăpăturilor etc., lucrările fiind încheiate la 18 septembrie 1930, când le recepționează St. Becu.

Biserica (hramul Adormirea Maicii Domnului) de la Drăghești (jud. Buzău) datează din 1747; fiind afectată de cutremur, se repară în 1828, lucrându-i-se coloane de piatră la pridvor după modelul mănăstirii din Râmnicu Sărat⁷². N. Iorga o vizitează în 1925, ridicând din pod două icoane ale ctitorilor (Ion sîn Negoită Dedulescu) pe care le duce la Muzeul din Văleni. Deși Serviciul tehnic județean propune, în 1942, demolarea, CMI se opune, V. Moisescu făcând devizul (190.000 lei)⁷³. Dintr-o epocă apropiată era și biserica din Bordești (hramul Adormirea Maicii Domnului), fostă mănăstire și aflată — ca și zidurile înconjurătoare — în 1921 în stare de ruină⁷⁴. Se știa că fusese reparată în 1861, văzându-se încă doi stâlpi de piatră ai pridvorului și o rămășiță a catapetesmei; în 1927, prefectura județului arăta că „abia-și poate echilibra bugetul cu nevoile actuale, din care cauză nu poate acorda ajutorul cerut” (de CMI, n.a.)⁷⁵ acestei construcții abandonate din 1890 și din care se furau materialele pentru construcțiile din jur. Din același județ, biserica de zid (hramul Sf. Nicolae) de la Brăiloiu data din 1749, fiind ctitoria vel vornicului Pătrașcu Brezoianu și a fiului său, biv vel vornicul Ștefan. Din aceeași familie a construcțiilor cu pridvor pe stâlpi, avea chenare de piatră frumos lucrate la uși și ferestre⁷⁶. În 1915 s-au făcut unele

⁶⁸ Idem.

⁶⁹ Vezi N. Iorga în *BCMI*, an XXVII, p. 17.

⁷⁰ Vezi Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Albota.

⁷¹ Cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Titu. În 1820, tot la un cutremur, i-au căzut clopotnița, turla și boltile, iar în 1940 a fost din nou lovită, CMI acordându-i un ajutor de 15.000 lei.

⁷² În referatul său din 23.X.1942 V. Moisescu o datează înainte de 1703, asemănând-o cu construcțiile ridicate la Plătărești și Clocociov, chiar și cu mănăstirea Dintr-un lemn, crezând că la acea dată i s-a adăugat pridvorul și a fost pictată și bănuind că „sub actualele tencuieli s-ar ascunde fațadele în cărmidă aparentă sau cu panouri tencuite”. în Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Băbeni.

⁷³ Idem. Un prim deviz de restaurare îl făcuse în 1926 St. Becu, care o vizitează cu V. Drăghiceanu.

⁷⁴ Al. Referendaru, care o cerceta atunci, o data ca fondată de C. Brîncoveanu, cf. Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bordești. Pictura aparținea lui Pirvu Mutu incluzând aici singurul autoportret cunoscut.

⁷⁵ Idem. Vezi adresanr. 17168/2. XII. 1927. În 1952 Serviciul muzeu-monumente intervine la Episcopia Buzăului (nr. 3621/27. II. 1952) făcând cunoscut devizul (73.000 lei) de restaurare și impunând punctul său de vedere.

⁷⁶ Em. Costescu aprecia că lucrarea a început în 1715 fiind încheiată în 1749, cf. referat nr. 428/1914. în Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Brezoache.

reparații.(consolidare cu tiranți), iar după cutremurul din 1940, arh. N. Nedelescu, în baza devizului lui Em. Costescu (135.000 lei), execută reparațiile⁷⁷. Din aceeași epocă — 1753-1754 — datează biserica de zid Sf. Nicolae de la Bârbulești (jud. Ilfov)⁷⁸. În 1872 suferă o reparație mare, dărâmându-se până la nivelul de 30 cm, în 1886 alta și apoi, din nou, în 1941 (deviz V. Moisescu, 80.000 lei)⁷⁹.

La biserica de zid din Bezdeache (jud. Dîmbovița)⁸⁰ din 1757 (hramul Sf. Nicolae), reparațiile din 1893 n-au fost suficiente, în 1919 N. Ghica-Budești supraveghind altele (deviz 1.600 lei), suportate de doi cetățeni ai comunei⁸¹.

La biserica de lemn Sf. Arhangheli din Mitropolia (com. Brădeanu, jud. Buzău), se cunosc mai multe intervenții: primul edificiu, tot din lemn, durase din 1757, când îl ridică C-tin Mihalache și Ion Dumitru, iar „smeritul zugrav Nae R. Orășanu din Rm. Sărat” îl pictează, până în 1887-1890, când, din vechiul material, la 20 august 1890, se reface radical⁸². Tot din lemn, în anul următor, jupân Năstase cu fratele său Damian, ridică biserica Sf. Vasile din Ruginoasa (jud. Buzău) și cu un frumos pridvor pe stâlpi și un bogat inventar; așezământul era tăvănit și vopsit în 1914⁸³.

Pentru edificiul celei tot de zid, din aceeași localitate (hramul Adormirea Maicii Domnului)⁸⁴, ridicată în 1759, reparațiile din 1936 au fost făcute sub conducerea lui N. Ghica-Budești, (25.000 lei); la cea din vecinătate, de la Checem, contemporană cu ea, ridicată de stolnicul Gh. Serliș cu jupâneasa Smaranda, se executase un nou acoperiș, în 1927, iar în 1935, în urma cercetării ei de Em. Costescu, i se fac reparații⁸⁵.

Ce de zid, cu hramul Sf. Gheorghe, de la Călugărul (jud. Ilfov), din 1763. aparține inițiativei mitropolitului Țării Românești, Grigore, episcopului Cosma al Buzăului, egumenului Meftodie și arhimandritului Mihail — conform pisaniei. În 19885, Christodos Giurgiuveanu suportă unele reparații, apoi, în 1891, altele le face Tănase Chirică, în 1905 i se repară clopotnița, în 1912 învelitoarea⁸⁶.

Un alt edificiu de zid, de la Dobreni (hramul Sf. Nicolae), ridicat conform tradiției prin strădanie beizadelei Costache Ghica, în 1765, a suferit reparații transformatoare prin 1850, când a fost supraînălțat și acoperit cu șită (ulterior

⁷⁷ Loc. cit. În 1947 se mai fac unele reparații valorând 760.000 lei.

⁷⁸ Datarea aparține „Anuarului Casei Bisericii”. 1909, chestionarul dând data de 1780, ca ctitoria lui Anion care-si avea și casele arse în 1914 — alături, cf. Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bârbulești.

⁷⁹ Loc. cit.

⁸⁰ Loc. cit. Cf. Arh. CMI, Fond 5106, dosar Bezdeache.

⁸¹ Loc. cit.

⁸² Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Brădeanu.

⁸³ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Brădești.

⁸⁴ N. Ghica-Budești, *op. cit.*, IV, fig. 798-803; Vezi și loc. cit., Fond 5.07, dosar Brezoache.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Arh. CMI, Fond 5.05, dosar Târnăveni.

înlocuită cu tablă)⁸⁷. Cea de lemn de la Bozioru (jud. Buzău)⁸⁸, durând din 1747, a fost reparată în 1907⁸⁹.

Bisericii de zid din Dichlu-Tirchilești (hramul Adormirea Maicii Domnului), edificiu din 1774-1775, i s-au executat reparații de mare amploare în 1880, 1903, 1910-1911 (s-au dărâmat stâlpii dintre naos și pronaos) și 1948, ultimele valorând 340.000 lei, și fiind conduse de V. Moisesescu⁹⁰.

La Breaza de Sus (jud. Prahova) biserica de zid Sf. Nicolae (1777)⁹¹, așezată lângă palatul lui Gh. Bibescu, a fost șindrilită în 1912. În Ialomița, la Armășești, biserica de zid Sf. Gheorghe, donată în 1778 de căpitanul Ioniță Nenișor care o ridică în locul celei vechi de lemn; în 1782, logofătul Dinu Ranetti i-a donat moșiile Surdeasca și Ghedeneasca „de peste Apa sărată”⁹². Reparații i s-au făcut în 1859-1860, 1914-1915, apoi, din nou, după cutremurul din 1940, când Em. Costescu se opune demolării ei, întrucât „păstrează zidurile de cărămidă și urmele fostei biserici de la 1778, iar în regiunea de câmp, acestea sunt foarte rare”⁹³.

Alt edificiu de zid, biserica Sf. Voievozi de la Agighiol (jud. Tulcea) — făcută în 1778 de Chiricuță Dușu cu obștea —, tot cu pridvor pe stâlpi de piatră, a fost amplu restaurată în 1898 și zugrăvită în interior în 1910⁹⁴.

La Pajera — Ilfov, biserica zidită de ieromonahul Anania în 1779, și pictată prin grija familiei Tărtășescu, necesita în 1929 reparația acoperișului (80.000 lei), lucrare terminată în 1936⁹⁵. Un frumos monument din 1780, ridicat prin stăruința medelnicerului Mihai Mincu Buzoianu și cocoana sa Maria, este biserica din Gârlași (hramul Dumineca Tuturor Sfinților)⁹⁶. Aici, în 1933, prof. C. Dumitrescu, președintele Comitetului de restaurare, solicita aprobarea lucrărilor (valoare 100.000 lei), care se execută între 1934 și 1939 sub conducerea lui St. Becu, scoțându-se igrasia și reconstituindu-se clopotnița (260.000 lei), apoi după 1940, H. Teodoru propunea consolidarea obiectivului prin centuri cu tiranți montați la turlă (357.416 lei, din care 319.481 dau sătenii). Biserică cu frescă, cu frumos pridvor, ea fusese cercetată de St. Becu, iar pictura i s-a restaurat, prin Sandu Dima în 1942 și s-a recepționat de Titel Benea⁹⁷.

La Scototenl (jud. Argeș), biserica de zid Sf. Îngeri se ridică în 1787 de boierii locului, o reparație cunoscută datând din 1881⁹⁸. Biserica de zid din Gîlna

⁸⁷ Vezi chestionar, Arh. CMI, Fond 5.05, dosar Beceni-Ilfov.

⁸⁸ Vezi mai multe obiective la I. Godea, I. Opriș, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul jud. Buzău*, în „Rev. muz. mon”. — MIA, I, 1976, p. 77-82.

⁸⁹ Arh. MI, Fond 5.06, dosar Bozioru.

⁹⁰ Arh. CMI, Fond 5.04, dosar Dichiu.

⁹¹ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Breaza. În inventar posedă un clopot din 1812, și un chivot donat în 1840 de beizadeaua Scarlat Ghica. La Breaza de Jos (Podul Vadului), tot de zid, este biserica Sf. Ioan, ridicată în 1711 de ciobanii Ion Toporașiu din Brebu și Chirică Goran din Provișta, ea fiind pardosită în 1867 și șindrilită în 1936.

⁹² Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Armășești și „Anuarul Casei Bisericii”, 1909.

⁹³ Idem, cf. referat nr. 789/1941; în 1943 același referat înlocuiește devizul (50.000 lei), prevăzând o cantitate de fier.

(hramul Adormirea Maicii Domnului), zidită de boierul Gherman⁹⁹, a fost reparată, probabil, în 1890 (când s-a închis pridvorul), iar în 1936 i s-a confecționat o nouă învelitoare de tablă; deși era în stare bună, în 1945 — când o cercetează V. Moiescu — parohia dorea s-o demoleze, CMI trecând-o în rândul monumentelor și aprobând lucrări la învelitoare (900.000 lei)¹⁰⁰. Tot în zona ilfoveană, biserica de zid Sf. Împărați de la Matară, lângă Hagiești, opera lui Pană Băboanu în 1788, a fost reparată în 1887¹⁰¹.

Cea de zid de la Băești (hramul Sf. Voievozi, jud. Buzău), a fost edificată în 1791 de Arsene, iar în 1866 a fost zugrăvită cu 100 de galbeni, tot atunci punându-se pridvorul pe stâlpi de stejar. Prin 1924 se fac aici reparații la acoperișul de șindrilă¹⁰².

La Corlătești (jud. Prahova), ctitoria de zid a lui. Eusteție Corlătescu, a clucerului Bălășoiu și soției sale Ilinca și a fetei lor Ralița (hramul Sf. Nicolae), din 1792¹⁰³, a fost reșindrilită în 1900 când s-au spoit picturile exterioare și i s-a adăugat în 1912 o clopotniță de zid. În anul 1929, momentul amenința să cadă, Comisiunea acordând 134.000 lei pentru restaurare. Cercetătorul ei, St. Becu, surprinderea pridvorul cu coloane cu arcuri în plin cintru bine proporționate, ocnițele rotunde la partea superioară, bolțile sferice ale naosului și pronaosului, remarcând pictura și alcătuind un prim deviz, în 1926, valorând 274.300 lei¹⁰⁴. Alte reparații se execută după cutremur, pe baza constatărilor aceluiași arhitect și ale lui I. Mihail, în valoare de 360.000 lei și care sunt terminate în 1943¹⁰⁵.

O altă construcție de zid — biserica Sf. Dumnitru, de la Băloșeni, Ilfov — din 1793-95, a fost reparată radical în 1889, ca și cea de la Hobaia (hramul Sf. Gheorghe), edificiu de lemn din anii 1798-1802, adus de lângă Titu și remontat în 1864, care s-a reparat și repictat în 1912. Apoi în 1922 (deviz P. Demetrescu,

⁹⁹ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Agighiol.

¹⁰⁰ Chestionar, Arh., CMI, Fond 5.05, dosar Târnăvești. În inventar avea cărți vechi tipărite în vremea lui Grigore Ghica și Ion Al. Scarlat Ghica. Clopotul ei, datat în 1781, este adus de la biserica din Gomoesti, unde fusese împrumutat.

¹⁰¹ Loc. cit., Fond 5.02, dosar Gîrlași.

¹⁰² Loc. cit., Pictura — după referatul lui Mihail nr. 829/1934 — data din jurul lui 1800, spălarea ei în 1934 costând 66.200 lei; „se vor repara aceste zgârieturi cu culoarea lor locală fără însă să se facă rețușări figurilor sau renovarea picturilor, ci să se repare numai ce este strict necesar”.

¹⁰³ Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Budești. Boierii Scototeni erau strămoșii familiei Lahovary.

¹⁰⁴ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.05, dosar Bobești-Bălăceanca. Există două propuneri de datare: 1720 și 1780.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰¹ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Hagiești.

¹⁰² Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Băiești-Aldeni.

¹⁰³ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Corlătești. Primul ctitor este îngropat la 1793 în biserică.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem. La pictura curățirea frescei trebuia executată cu apă și săpun sau cu pline, fiind vorba numai de „completarea micilor zgârieturi și stricăciuni provenite în timp. Nu este permis însă ca vechea pictură să fie rețușată sau înnoită, sub nici un cuvânt”.

13.394,85 lei)¹⁰⁶. Apropiate ca vechime, alte două monumente prahovene: biserica de zid durată prin grija lui Barbu Văcărescu și Stanca la 1799 la **Albești-Paleologu** (hramul Adormirea Maicii Domnului), refăcută prin 1884-1889, cum credea V. Moisesescu, și pictată în ulei în 1901, și cea de lemn de la **Aricești-Podgoria Zeletin** (hramul Sf. Nicolae), făcută de „cucoana Marița din Posești cu tot poporul”, amintesc valoroase pagini de istorie¹⁰⁷.

O alta, tot de lemn, de la Scăieni (hramul Schimbarea la Față), (jud. Buzău), ridicată de Radu, Rada, Dumitru, Dumitra, Ion ereul, Ariton ereul, Tănase ereul ș.a. și terminată în 1796, fusese reînnoită de cei amintiți în 8 septembrie 1831¹⁰⁸. Celei de zid de la **Cotenești** (hramul Sf. Voievozi), (jud. Argeș) — ctitorită de Ion Vătafu cu fiii Gheorghe și Nicolae și cu soțiile lor Stanca, Maria și Maria în 1799, de altfel zugrăviți în tabloul votiv — i s-au făcut reparații în 1883 (când a fost și rezugrăvită) și apoi, în 1945, prin grija lui H. Teodoru (cost 200.000 lei)¹⁰⁹. Pe aceleași plaiuri se afla biserica „de gard” (hramul Adormirea Maicii Domnului) de la **Voroveni**, construită înainte de 1800, cu pridvor pe stâlpi de lemn și cu zugrăveli la interior și exterior, care s-a refăcut în 1890 în „tiparul vechi”¹¹⁰, iar o alta — biserica de stejar de la **Becenl** (hramul Intrarea în biserică) (jud. Buzău) — fusese ridicată (și pictată) în 1799 lângă casa lui V. Ostroveanu, în 1843 fiind mutată¹¹¹.

II. Lucrări de protecție și restaurare la bisericile veacului al XIX-lea

Depășind orizontul de încadrare strict cronologică, CMI a cercetat fenomenul istoric complet și a acordat ajutorul său și construcțiilor veacului al XIX-lea, considerate multă vreme ca nerepresentative sub raport istorico-artistic. Un grupaj de monumente ridicate în secolul trecut permite aprecieri importante și dovada afirmației de mai sus.

În **Prahova la Bătești**, lângă Brazi (jud. Prahova), biserica de zid (hramul Nașterea Maicii Domnului) era terminată la 1800, ulterior — în 1896 — refăcându-se, cu adăugiri, și apoi restaurându-se în 1919, 1937 (la acoperiș) — lucrarea supravegheată de St. Becu — și 1942 (prin grija lui V. Moisesescu, luncări valorând 310.000 lei)¹¹². Alta, tot de aici, de la **Bordeni**, era de lemn și ea construită la 1.800 și apoi reparată în 1894¹¹³. Biserica **Bădăceni** (jud. Argeș), edificiu de zid (hramul Intrarea în Biserică) cu un frumos brâu, data de la 1800 ca

¹⁰⁶ Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Băloșeni. Pentru reparații neautorizate, preotul de la Hobaia era dat în judecată de CMI.

¹⁰⁷ La prima, lucrările din 1942, reparând pagubele pricinuite de cutremur, presupun suma de 345.000 lei, iar la a doua un clopot indica anul 1770, posibilă dată de construire. Cf. Arh. CMI, chestionar, Fond 5.01, dosarele Aricești-Podgoria și Albești-Paleologu.

¹⁰⁸ O icoană avea însemnată data de 1796; reparații i s-au făcut prin anii 1808-1809, cf. Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Bozioru.

¹⁰⁹ Vezi Arh. MI, Fond 5.02, dosar Stoienesti. Pe clopotul ei era înscris anul 1799.

¹¹⁰ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.03, dosar Bărzești.

¹¹¹ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Beceni.

¹¹² Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bătești.

¹¹³ Loc. cit., dosar Bordeni.

operă a lui Pavel Postelnicu; în 1902 fusese reparată și zugrăvită în interior de D. Belizarie, iar în 1920 și 1938 i se adaugă alte reparații¹¹⁴. Celei de lemn de la Sîmbătin, tot în Argeș (hramul Sf. Grigore Decapolitul), i se ridicase pe lângă edificiu din 1800 și o clopotniță la 1860, în 1880 fiind reînvelită cu șifă¹¹⁵. Tot de la începutul veacului al XIX-lea dura și biserica de zid de la Stoienești (jud. Argeș), care a fost zugrăvită în 1870 iar în 1900 i s-a adăugat un amvon¹¹⁶.

De la 1802 exista biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului, de la Budeasa (jud. Argeș), ctitorită de Pană Budișteanu —, mutată în Gîlbocu (com. Bascov), reparată la 1883 și 1918, ca și biserica de zid Adormirea Maicii Domnului de la Săcuieni (jud. Dâmbovița), care a fost renovată în 1845, în 1909 i s-a ridicat o clopotniță, iar în 1916 a fost refăcută, în 1938 operându-se noi lucrări¹¹⁷.

În 1803 s-a zidit cea de la Jgheab¹¹⁸, a cărei tâmplă data sigur din 1803, iar în 1893 știm că fusese reparată.

Din 1805 data biserica din Valea Stîlpului (jud. Prahova), edificiu vizitat în 1924 de N. Iorga cu participanții la primul congres de studii bizantine, vizită care „ne-a dat nouă celor din comună puțința și prilejul de a cunoaște și noi ce importanță și ce frumusețe au pentru cunoașterea trecutului nostru istoric bunurile și așezămintele lăsate de cei de mai înainte”; dintr-un asemenea sentiment și constatare, parohia solicita în același an „să ne îndrumați în pasul ce dorim să facem, ca să nu stricăm aceea ce nu mai putem învia”¹¹⁹. Tot de atunci data și cea de lemn de la Bila-Vlașca (hramul Nașterea Maicii Domnului), ctitoria Luxiței Cantacuzino¹²⁰.

Cea de zid de la Bădulești (jud. Dâmbovița), cu hramul Maicii Domnului, era opera familiei lui Iordache Bădulescu și fusese terminată în 1806. La cutremurele veacului i s-au adus grele pagube, astfel că în 1849 era „preînnoită cu zugrăveală al doilea”¹²¹. În 1942, din nou după cutremur, edificiul era restaurat, CMI acordând 110.000 lei, singur acoperișul fiind executat târziu, peste 6 ani abia (devizul 27.750.000 lei!)¹²².

¹¹⁴ Arh. CMI., Fond 5.02, dosar Mălureni.

¹¹⁵ Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Dăești-Băbuești. Ea fusese ctitorită de Gh. Străchinescu și soția sa.

¹¹⁶ Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Stoienești.

¹¹⁷ Pentru prima vezi N. Ghica-Budești, *op. cit.*, IV, fig. 861 și Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Budeasa; Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Săcuieni.

¹¹⁸ După tradiții figura ca ridicată de Neagoe Basarab, apoi refăcută de Al. Ghica Voievod și doamna sa Alexandra, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Corbi-Dâmbovița. În apropiere, la Pina și Corbi existau în 1921: o bisericuță de lemn cu pridvor pe stâlpi aculpați, care pe o piatră din pardoseală avea înscrustat anul 1804 și alta de zid (Sf. Treime) din 1830, făcută de Ștefanache Frunzeșcu și preotul I. Toanea, zugrăvită în 1846 și care avea o icoană cu Iisus din anul 1793.

¹¹⁹ Adresa parohiei nr. 8/3 IX 1924 în Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Haimanale; ca răspuns, după devizul lui P. Demetrescu (28.000 lei), din 1925 încep restaurările.

¹²⁰ Loc. cit., Fond 5.07, dosar Bila. O amintim și pe cea de zid de la Piersca (jud. Ialomița), zidită de Iancu Manu în 1802 și reparată peste un veac, cf. Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bordsăelu.

¹²¹ Arh. CMI, Fond 5.04, dosar Bădulești.

¹²² Loc. cit.

La 1810 fusese încheiată lucrarea la biserica de zid de la Lipănești (hramul Adormirea Maicii Domnului) (jud. Prahova), care suferise în 1939 o reparație, în baza planurilor lui V. Moiseascu, iar în 1941 — deși era „transformată complet de oameni fără gust și fără milă de arhitectura noastră veche” — după, cutremur, comportă execuția alteia¹²³. La Rahtivan-Aricești, un edificiu de zid cu pridvor pe coloane și tavan de lemn, cu brâu frumos (hramul Sf. Ioan Botezătorul), fusese edificat în 1811, apoi refăcut radical în 1880, astfel că în 1921 se propunea declasarea¹²⁴. În 3 iunie 1803 începuse lucrul la biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului de la Găvanele (jud. Buzău), terminată în 1810, când o zugrăvea Gavril meșterul, care ținea să scrie în pisanie că ar fi fost „cel mai mic și mai prost între zugravi”. Episcopul Buzăului Chir Constandie îi dăruia și moșia din jur ca sursă de venit, probabil lăcașul servind ca mănăstire, cum arătau urmele de chilii. După 1920 se executau și aici unele reparații, la acoperișul de șindrilă¹²⁵.

Biserica Sf. Ilie de la Aninoasa (jud. Dâmbovița) fusese „merimeticisită” în 1810 de Ioniță Kirescu; în urma cutremurului din 14 noiembrie 1829 a fost din nou reparată, iar în 1834 iarăși, ca în septembrie 1846 să fie complet refăcută¹²⁶. La acea dată, la Bila (Vlașca) exista biserica de lemn — hramul Nașterea Maicii Domnului, tencuită în 1880 și repăuată cu voia Comisiunii în 1940¹²⁷.

În 1809 erau încheiate lucrările la biserica de zid Adormirea Maicii Domnului de la Săvești (jud. Dâmbovița), prin grija jupânului Trandafir și popa Ioan; fusese reparată în 1865¹²⁸.

Cu biserica din Valea Danului (jud. Dâmbovița) relatăm un alt caz interesant; ridicată la 1811, ea „nu e un monument de frumusețe și nici nu înseamnă o dată în evoluția artei noastre. Ea datează din epoca de plină decădere a arhitecturii, artei, a întregului ideal bizantin ce ne călăuzise până aci... Dar pitorescul situației sale; datine vechi de zidire păstrate în proporțiile în care se ridică biserica și zidurile înconjurătoare; în frumoasa clopotniță ce străjuiește cuprinsul curții; cum și faptul că biserica s-a ridicat «pentru Dragostea» și chiar cu sprijinul celui dintâi episcop al Argeșului, Iosif, sunt atâtea lucruri ce contribuiesc a da însemnătate acestui lăcaș, zidit prin râvna lui Meletie, economul mănăstirii Argeșului»¹²⁹. În 1915, I.D. Traianescu prevedea învelirea ei cu șindrilă.

¹²³ Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Boldești.

¹²⁴ Loc. cit., Fond 5.01, dosar Aricești-Prahova. Ea fusese ridicată în urma distrugerii vechiului lăcaș de piatră la 14 octombrie 1802.

¹²⁵ Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bozioru.

¹²⁶ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Aninoasa.

¹²⁷ Vezi supra, nota 120. Biserică mai veche, pentru că în inventar posedă un clopot donat de Șerban Cantacuzino. Lucrările din 1940 — pe baza devizului lui Em. Costescu (135.000 lei) — conține la mutarea edificiului în ciment. Vezi Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bila.

¹²⁸ Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Braniște.

¹²⁹ Avezământ mai vechi, reparat în 1802, apoi în 1812, a fost pictat de Nicolae Zugravul — templu ei, înaltă pentru a încăpea, a fost înainte la Mănăstirea Argeșului. Vezi Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Argeș. Nicolae Zugravul a fost folosit și de Leconte de Nully. În baza actelor lui V. Drăghiceanu (ref. 261/16.V.1915) a fost declarată monument istoric.

În 1812 s-a construit de Ancuța Cluceru, că Ioniță și Mihail Postelnicu — zugrăviți de altfel în biserică ca ctitori — lăcașul de la Podlșoru — hramul Sf. Nicolae (jud. Teleorman). Reparațiile făcute datează din 1908 și 1922¹³⁰. Din același an (1812) data construcția celei de lemn cu pridvor pe stâlpi de stejar (hramul Sf. Voievozi) de la Sorești (jud. Buzău)¹³¹.

La 1812 s-a „prefăcut” un monument mai vechi — ctitoria Jupâniței Despa, a lui Gaspar cu Dumitra, a monahului Rafail, jupânilor Dinu și Răducanu, jupâniței Stanca —, biserica de zid Sf. Voievozi de la Ruda-Argeș (1624)¹³². După reparații făcute în 1887, în 1922 învelitoarea de șită putrezise (280 m²), necesitând intervenții iar pictorii I. Mihail și Gh. Teodorescu restaurează fresca în 1927-1928, partea de arhitectură fiind avizată de St. Becu. În 1940, monumentul este atins de cutremur, devizul lui Em. Costescu prevăzând centură de beton în jur și legături transversale cu fier, care lucrări sunt terminate în 1944¹³³. Ctitoria monahiei Epraesia și a credincioșilor jupâni Stoian și Tănase, biserica de zid de la Dăești (hramul Sf. Nicolae) (jud. Argeș) era datată în 1814, în 1885 fiind reînvelită cu șită¹³⁴. Tot din acel an durează un edificiu, tot de zid, construit la Ciulnița — Eustatiade (jud. Argeș) și care preocupă în 1880 — când se repară —, și în 1930; la ultima dată Șt. Balș constata lipsa interesului artistic sau istoric și propunea declasarea, fapt împlinit abia în 1937, deși exista un deviz semnat de Neagoe Nicolae din 1930 (93.354 lei)¹³⁵. Alt așezământ, de zid, de la Alexeni (jud. Ialomița) datează din 1815, fiind opera lui Barbu Slătineanu și a soției sale (hramul Sf. Nicolae); în 1885 știm despre refacerea sa parțială¹³⁶. În anul 1814 începuse construcția bisericii de zid de la Corlătești (jud. Prahova), monument (hramul Izvorul Tămăduirii) terminat abia în 1866, fiind pictat de Ghi. Tattarescu în 1860¹³⁷.

Logofătului George Dinescu și fiilor săi li se datora biserica de zid (hramul Sf. Gheorghe) de la Brătușeanca (jud. Prahova), începută la 20 mai 1813 și încheiată în 1814 când o zugrăvește Necula Zugravul; în 1892, pictura era refăcută de zugravul George Arsulescu din Cîmpulung¹³⁸. Biserica de la Birlogu (jud. Argeș), datând din 1815, a fost îndelung în atenția CMI; în 1931-1939 se repară

¹³⁰ Arh. CMI, Fond 5.04, dosar Bîrla.

¹³¹ Edificiu cu pridvor pe 4 stâlpi, în inventar avea o *Evanghelie* (Răronic, 1794) și un clopot din 1833. Cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.08 B, dosar Blăjanu.

¹³² I. Mihail și Gh. Teodorescu o credeau din veacul al XVI-lea, ctitorită de jupân Teodoru Chicer și jupân Chirca și zugrăvită la 1624, surprinzând și modificările din veacul al XVII-lea.

¹³³ Și la pictură sunt alocate pentru restaurare 105.000 lei, cf. Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Ruda.

¹³⁴ Arh. CMI, chestionar, Fond 5.07, Dosar Dăești-Băluști.

¹³⁵ Loc. cit., Fond 5.03, dosar Ciulnița-Eustatiade.

¹³⁶ Loc. cit., Fond 5.01, dosar Alexeni.

¹³⁷ Chestionar, Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Corlătești, indică în inventar o *Evanghelie* cu coperti legate în argint (1742) și clopot din 1842.

¹³⁸ Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Dărmănești-Brătușeanca. Clopotul așezământului, din 1817, fusese și el sechestrat de armata germană de ocupație în timpul primului război mondial.

prin grija lui St. Becu, lucrările continuând prin Em. Costescu la învelitoare, ferestre și pictură (1943) cu un fond de 400.000 lei; despre pictura ei, I. Mihail nota că este „în stil tradițional și conform iconografiei bisericii noastre. În această privință, pictorul ce va face lucrarea se va inspira de la vechile biserici monumente istorice din regiunea Argeșului”¹³⁹.

Biserica de zid de la Ogretin, tot din Prahova, datând din 1817, fusese vizitată de N. Iorga, care face propunerea declarării ei ca monument, iar în 1919 indică unele reparații¹⁴⁰. În august 1820 se încheiasă zidirea bisericii Sf. Nicolae și Cuvioasa Paraschiva de la Braniștea (jud. Dâmbovița), edificiu cu pridvor pe stâlpi înflorați, ce trebuia reparat după 1929¹⁴¹.

Unei biserici de lemn din Buzău, de la Nucu (hramul Întrarea în biserică), cu frumoasă prispă pe stâlpi, datată la 1820, i se făceau reparații în 1912. O altă biserică — de zid, cu hramul Sf. Voievozi — a fost ridicată prin 1820 la Seciu (jud. Prahova) și ea având pridvor pe stâlpi și s-a restaurat după 1942¹⁴². Un număr de 74 de ctitori au contribuit la edificarea bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Buda (jud. Buzău), construcție de lemn începută în 1824 și terminată abia în 1842¹⁴³.

La Adunați-Butești, biserica de zid (hramul Sf. Împărați) durează din 1821, având ca ctitor pe Maria Serdicăreasa; i s-a adăugat o clopotniță de lemn în 1904 iar în 1914 a fost reparată și zugrăvită¹⁴⁴. Tot în Vlașca, la Bănești, alt edificiu de zid (hramul Sf. Voievozi) a fost finanțat de Grigorie, Dumitru și Safta Lupea, fiind terminat în 1825. Cu pridvor pe stâlpi și zugrăveli de la întemeiere, ea a fost reparată în 1913 și 1938 (167.000 lei, plan V. Moiescu)¹⁴⁵.

Una de zid, pe urmele celei vechi de lemn (cu hramul Sf. Nicolae), de la Puțințeu (jud. Teleorman), o localitate ce are rezonanță istorică, se ridicase în 1826 ca ctitorie a popii Dincă sin Nicolae, reparată în 1904, înlocuindu-i-se tâmpla de lemn cu alta de zid¹⁴⁶.

Între 1820 și 1823 (15 mai) s-a construit așezământul de zid (hramul Sf. Voievozi) de la Hagiești, prin cheltuiala Doamnei Casandra, soția lui Mihail Șușu, și a Saftiei Dudeasca cu copiii ei Iancu și Raluca, ce în tabloul votiv susțin

¹³⁹ Cf. Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Bîrlögu; pictorul care o pictează în 1945 este V. Nicolescu, recepția făcând-o Emil Ivănescu — Milan.

¹⁴⁰ Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Ogredin.

¹⁴¹ Loc. cit., Fond 5.07, dosar Braniștea.

¹⁴² Vezi și BCMI, XIV, p. 159; Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Boldești.

¹⁴³ Tot aici în 1934 H. Teodoru proiecta noua piatră de mormânt a Doamnei Neaga, soția lui Mihnea Vodă, — pietrele originale fiind aduse la Muzeul Național de Antichități — lucrare plătită de prefectura județului (20.000 lei). Cf. loc. cit., Fond 5.07, dosar Buda.

¹⁴⁴ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Adunați-Butești-Vlașca.

¹⁴⁵ Loc. cit., Fond 5.07, dosar Gărmeni.

¹⁴⁶ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Așez. La Cocrăni-Capli (jud. Prahova) altă biserică cu pridvor (din 1826) era reparată în 1921 (10.600 lei) — acoperită cu șind, cf. Arh. CMI, Fond 5.04, dosar Cocrăni.

construcția¹⁴⁷. Și aici după 1918 erau necesare măsuri de restaurare. Cea de zid de la Axintele, pe valea Ialomitei (hramul Sf. Nicolae), dura din 1821 ca operă a lui Nicolae și Petrache Gomeanu, în 1901 ajungând ruină¹⁴⁸, iar oiserica de zid Sf. Nicolae din Buzău, făcută de poporeni în frunte cu Banciu Stanca, Ioan preotul, Ralea, Mincu ș.a. la 1825, era reparată de St. Becu în 1933 (110.000 lei)¹⁴⁹.

La Brăila, biserica de cărămidă și chirpici, cu hramul Sf. Arhangheli, aparține mărînimiei ducelui rus Mihail Pavlovici, în 1828 acesta sfîntînd de fapt fosta geamie, iar din tunurile turcești capturate s-au turnat clopotele. Ea era construită pe urme mai vechi. În 1862 se repara, apoi în 1922, Nedelcu P. Chercea, „industriaș” brăilean, suporta o nouă reparație, pictura executînd-o zugravul gălățean V. Robea¹⁵⁰.

Cea de zid (hramul Sf. Împărați) de la Băicoi (jud. Prahova) s-a ridicat în 1829 prin strădania prințesei Cleopatra Trubeșkoi (născută Ghica); ea fusese pictată de Toma Vintilescu și Nicolae Grigorescu (tâmpla), după 1918 impunînd, datorită războiului, imediate reparații¹⁵¹. În Teleorman, pe Brazda lui Novac, la Arămești, edificiul de lemn cu hramul Sf. Adormire fusese construit de generalul Mavros în 1830, iar în 1892 comportase o primă reparație¹⁵² Biv vel slugerul Dimitrie Borolo cu fiica sa, Elenca, și ginerele, haiducul (?) Pârvan, finanțează construirea bisericii de zid de la Atârnați (jud. Teleorman), — hramul Adormirea Maicii Domnului —, edificiu terminat în 1832¹⁵³. Clopotnița de zid se ridică în 1894, după ce în 1858 i se pusese tâmplă nouă de lemn, iar în 1907 se repară radical, ocazie cu care D. Belizarie o pictează; în 1922 „nevoia unei intervenții urgente era arătată într-un memoriu al parohului M. Iliescu¹⁵⁴.

O construcție de lemn — biserica Sf. Paraschiva din Cătunul (Vlasca — jud. Dâmbovița) — se ridicase de stolnicul Efîmie și soția sa Elena, în 1832; a fost zugrăvită în 1895, iar în 1934 acoperită cu tablă de fier¹⁵⁵. Cea de zid de la

¹⁴⁷ Biserica a fost terminată de polcovnicul Dumitrache Tocilescu, „epistatul casei”, domnul fiind în Rusia, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Hagiești.

¹⁴⁸ Cătorii li testau la 15 mai 1852 un potir de argint, cf. Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Axintele.

¹⁴⁹ Loc. cit., Fond 5.02, doar Sf. Nicolae Buzău.

¹⁵⁰ Loc. cit., Fond 5.09, dosar Brăila.

¹⁵¹ Loc. cit., Fond 5.09, dosar Băicoi. Avea clopot din 1797 cu inscripție: „Popa Opre și jupân Strănilescu”, ridicat de armatele de ocupație care în timpul primului război mondial făcuseră în paraclisul unde era înmormântată cătorea grajd!

¹⁵² Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Arămești. Bisericii din Ciurmești (jud. Argeș) în 1830 i s-a reștat fresca și i s-a modificat edificiul, în 1854 și 1880 alte reparații făcîndu-se de Manolache Crățianu. În 1921, arh. Ioanișescu prevedea aici lucrări de restaurare, cf. loc. cit., Fond 5.01, dosar Aninoasa.

¹⁵³ Vezi M. Iliescu, *Monografia comunei Atârnați*, 1908, p. 69. Biserica înlocuia alta mai veche de lemn.

¹⁵⁴ Vezi Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Atârnați. În inventar: icoana Sf. Nicolae purta inscripția „cu cheltuiala Domnului Demetrie Barolo biv vel sluger, zugrăvită de robul lui Dumnezeu Ioan Halepliu, ciracul lui David, monahul 1831” și un Ocoiuh (Buda, 1811), arată o mai mare vechime.

¹⁵⁵ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Cătunul.

¹⁵⁶ Loc. cit., Fond 5.06, dosar Bogăți.

Bogați (hramul Sf. Nicolae) (jud. Dâmbovița) era terminată în 1833, ca în 1910 să fie radical modificată¹⁵⁶.

Tot din acel an, de la 22 iulie, durează și biserica de zid (cu pridvor pe stâlpi și frescă), Cuvioasa Paraschiva, de la **Moronești-Romanați** (jud. Teleorman), edificată prin grija și banii lui Constantin Ioan, Stancu Nicolae, C. Cepărianu, Marin Făureșcu, Mateiu sîn Matei, Diaconu Ion, Florea ereu ș.a. În 1904 a fost reparată, ocazie cu care este repictată total, în 1927 arh. Atanasescu conducând alte restaurări, iar pictorul I.G. Dumitrescu din Străjești de Sus refăcând pictura inițială¹⁵⁷.

Din anul 1834 durează ctitoria Smarandei Rasto — biserica de zid Sf. Nicolae de la **Joița-Ilfov** —, ridicată lângă conacul Elenei Gr. Cerkez; reparată prin 1854, 1882 și zugrăvită la 1887, ea a fost restaurată pe baza devizului lui V. Moisescu (550.000 lei), în 1943, inclusiv dezvelirea frescei¹⁵⁸. Doi ani mai târziu, pe aceleași locuri, se ridică biserica de zid din **Bleu** (hramul Adormirea Maicii Domnului și Sf. Nicolae), pe care ctitorii — Mihail Gherman cu soția și Constantin Gherman, o văd terminată la 10 octombrie 1840. Și aici, după 1918 trebuiau intervenții urgente¹⁵⁹. Cea de la **Pisica** (jud. Tulcea) — biserica de lemn Sf. Nicolae — s-a datorat „brațelor locuitorilor”, fiind construită în 1834 lângă o frumoasă casă (Panait Gheorghiță); ca la multe biserici dobrogene trupele rusești i-au luat podoabele și au distrus tâmpla, mai târziu fiind nevoie de reparații¹⁶⁰. Biserica de zid cu pridvor pe stâlpi, Sf. Nicolae de la **Gubandru-Romanați**, este rezultatul facerii de bine a lui Dumitru Ancuța în 1835; în 1911 a fost zugrăvită, iar în 1936 — deși satul ceruse demolarea — CMI obligă la reparații¹⁶¹.

Tot un edificiu de zid (hramul Izvorul Tămăduirii și Sf. Nicolae) s-a încheiat de construit la 30 iulie 1837 la **Clupuria-Romanați**, prin grija și stăruința cocoanei Ecaterina, a lui Ion sîn Iacov Socolescu, a cocoanei Anastasia, popii Constantin sîn Albu, a jupânului Lazăr Boiangiu, Lisei Kirea lovaitea ot Coșoveni, iar pictura i-o semina zugravul Gheorghe T. Dumitru. Prin 1904/5 i s-a adăugat turla, iar în 1936 lucrări de subzidire și legături de fier, costă suma de 40.000 lei¹⁶². După 6 ani, în 1838 era finalizată munca la biserica de zid Sf. **Îngeri din Buzău**; deși o consideră departe de interes artistic, CMI se opune demolării în 1941, Em. Costescu executând devizul de reparații¹⁶³.

¹⁵⁶ La 9 oct. 1941 I. Mihail aviza repictarea terminată de C. Băneanu, cf. Arh. CMI, Fond 5.03, dosar Morunglav.

¹⁵⁷ Loc. cit., dosar Joița.

¹⁵⁸ Loc. cit.

¹⁵⁹ Alte biserici dărnicate de armata rusă la Brătianu și Azălu, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Brătianu.

¹⁶¹ Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Gubandru.

¹⁶² Arh. CMI, Fond 5.03, dosar Clupuria-Popânzălești.

¹⁶³ La fața locului o vedea P. Antonescu, care cerea să se dea jos turla; biserica avea frescă peste care s-a revenit în 1913, cu ulei, cf. Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Sf. Îngeri, Buzău.

Clucerul Dumitrache Cruțescu și Maria, Constantin, Scarlat Cruțescu și Elena sunt ctitorii bisericii de zid cu pridvor pe stâlpi (hramul Sf. Dumitru) de la Frumușica (jud. Ialomița), terminată în 1838 și reparată în 1910¹⁶⁴.

La Padina, (jud. Buzău), biserica de zid (Sf. Nicolae) cu pridvor pe stâlpi și pictură interioară exista înainte de 1833, fiind ctitoria lui Ioan Rădulescu, a postelnicului Costache Vemescu și altor enoriași, terminată de pictat la 13 septembrie 1835 de către zugravul Naum Ioanițescu și apoi reparată în 1893¹⁶⁵. În apropierea ei biserica, tot de zid, cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, fusese ctitorită de oamenii locului în 1838, iar în 1868 și în 1914 fusese reparată¹⁶⁶. Alta, tot de zid, de la Dărmănești-Brătășeanca (jud. Prahova) — a fost construită prin fondurile lui lamandache Sîrbu, în 1837, iar în 1895 a fost și ea reparată¹⁶⁷. Alături, la Bobolia, edificiul bisericii de zid (Sf. Voievozi) durează din 1836, ca o ctitorie a arhiereului Gherman de la mănăstirea Predeal; în 1912 a fost refăcută, în 1939, St. Becu cerând 22.000 lei pentru o restaurare a bolții¹⁶⁸. Tot din 1838 datează biserica din Bercioiu (hramul Tuturor Sfinților), reparată între 1883 și 1887 și restaurată de arh. N. Bacria-Tutânescu în 1941¹⁶⁹.

Aceste prime trei decenii ale veacului al XIX-lea ne pun în fața unor consecințe nefaste pentru monumente, în primul rând pentru cele mai înalte dintre construcțiile epocii — bisericile —, care au suferit serioase pagube la cele două cutremure mari: 1802 și 1838¹⁷⁰. Mulțimea și frecvența reparațiilor după 1802 în Țara Românească se datorează în cea mai mare parte acestor cauze, mai târziu — după 1859 —, epoca prosperă de care s-au bucurat Principatele permițând efectuarea unor reparații și restaurări. Din păcate, până la 1893 nexistând CMI, iar până pe la 1900 neputându-se ordona administrativ sectorul ocrotirii monumentelor istorice, multe din aceste reparații sau restaurări au provocat, la rândul lor, schimbări în structura constructivă propriu-zisă a multor edificii.

¹⁶⁴ Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Frumușica.

¹⁶⁵ Așezată lângă hanul domnesc și casele Mariei Gh. Bibescu, demolate în 1920, biserica posedă o *Cazanie* tipărită sub Mihail Supu, *Triodul de Rîmnic* (1780) ș.a., cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bordeni-Prahova.

¹⁶⁶ Idem. Pictura ei, din 1915, aparține lui I. Pelincacu din Galați; în inventar se găseau multe cărți vechi din veacul al XIX-lea, tipărite la Karlovitz, Buda, Neamț etc.

¹⁶⁷ Loc. cit., Fond 5.06, dosar Dărmănești-Brătășeanca.

¹⁶⁸ Idem, Fond 5.04, dosar Cochărăși-Prahova. O biserică de lemn de la Călugărița (Argeș), zugrăvită în 1836 de preotul Iftă, însemna un vechi schit, semnalat de V. Drăghicescu, vezi idem, dosar Ghimbocata.

¹⁶⁹ Biserica a fost ridicată pe locul alteia de lemn, care a ară în 1815, pe clopotul ei avînd scris: „1786, martie 1, făcui eu Vișan Dumitru, cu toată cheltuiala mea pe seama bisericii nr. Ruda...”; zugravul ei, în 1887, a fost Moise Popescu, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.09 B, dosar Bîrănești-Argeș.

¹⁷⁰ Vezi mai exact în studiul nostru, *Cutremurele și monumentele istorice din România*, „Acta Musei Napocensis”, XXI, 1985, p. 759-769.

În anul 1839 (?) se încheiau lucrările la biserica de zid din **Dragotești-Argetoeni** (hramul Adormirea Maicii Domnului), la care ctitor pare a fi fost postelnicul Ion Piciu și soția sa, reprezentăți, în tabloul votiv. În anul 1895-1896 ea este reparată, fiind întărită cu legături de fier¹⁷¹.

După 9 ani de muncă — 1843 — s-a putut sfinți biserica de zid de la **Amărăștii de Sus** (Romanați — jud. Teleorman) — hramul Sf. Nicolae —, ca o construcție plătită de „toată obștea”. Primul care-i semnala valoarea era arh. Al. Referendaru, opunându-se — și cu el și H. Teodoru — intenției parohiei de a dărâma stâlpii despărțitori ai naosului și a-i lărgi ferestrele, reparațiile din 1923 făcându-se în limitele respectării documentației istorice¹⁷².

O altă construcție de zid — biserica Sf. Nicolae din **Drăgotești** (Romanați-jud. Teleorman)¹⁷³ — se ridicase în locul celei de lemn, în 1845, la 30 septembrie, fiind sfințită¹⁷⁴ iar în 1902 consolidându-se cu legături de fier. Data de întemeiere a celei de zid de la **Băbiciu** (hramul Sf. Voievozi), tot din Romanați (jud. Teleorman), n-o cunoaștem, în schimb, știm că în 1843 fusese reparată; alte lucrări urmează în veacul nostru; în 1928-1929 i se restaurează fresca de F. Udriște (90.000 lei), iar în 1944, arh. P. Ricman prevedea în deviz eradicarea igrasiei¹⁷⁵. De la 1842 durează biserica de zid Sf. Apostoli Petru și Pavel din **Alexandria**, construită cu banii lui Macovei croitorul, Nedelcu Zaharia, Petre Anghel ș.a.; construcție cu un frumos pridvor pe stâlpi sculptați, ea fusese reparată radical în 1904, când s-a și pictat¹⁷⁶.

La **Pisc-Ilfov** exista bisericuța de lemn cu hramul Izvorul Tămăduirii, din 1840, adusă aici din satul Sterianu (Butimanu), ce necesita în 1928 reparații de mică importanță¹⁷⁷. Cea de zid de la **Aprozi-Ilfov** (hramul Adormirea Maicii Domnului) aparține inițiativei „logofătului credinței Iancu Manu”, fiind sfințită la 4 decembrie 1841 și, ulterior, reparată la sfârșit de veac¹⁷⁸.

¹⁷¹O icoană a lui Iisus, cu semnătura lui „Pătru zugravul Craiova 1834, aprilie 18” și data de 1838 din chestionar, Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Drăgotești-Romanați, indică altă datare sau oricum existența altui monument, mai vechi.

¹⁷²Arh. CMI, 5.01, dosar Amărăștii de Sus.

¹⁷³Pe pisanie ei se citea: „Gheorghe sîn N. Sîngă, Bălă sîn I. Gheorghe Sîngă, preotul Popa Ilie sîn Nicolae Brătioiu, Prentu Stancu sîn Nicolae Alboteanu, Doamna Argenți a dat 100 galbeni împărătești; ajutând și satele vecine”, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Drăgotești.

¹⁷⁴Loc. cit., în inventar avea o icoană făcută de „robul lui Dumnezeu Constantin creștut ot Craiova sîn Popa Sima”, iar alta de Ene Sima; icoana de hram purta mențiunea plătită ei de Bălușii sîn Gheorghe Sîngă.

¹⁷⁵Arh. CMI, Fond 5.09, dosar Băbiciu.

¹⁷⁶Loc. cit., Fond 5.01, dosar Sf. Alexandru-Alexandria. Faptul că în inventar posedă un *Octroi* mare de la 1744 indică în locu-i un așezământ mai vechi.

¹⁷⁷Arh. CMI, Fond 5.08, dosar Cocior-Bălteni.

¹⁷⁸Loc. cit., Fond 5.01, dosar Aprozi. Pictura aparține lui Nicolae Comanu.

Biserica de zid de la **Albești-Bunești** (jud. Ialomița), ridicată de arhimandritul Calinic de la Cernica în 1843, a fost reparată și zugrăvită în 1907¹⁷⁹. Biserica Sf. Treime de la **Pășurea** se ridicase în 1847, în locul celei din 1813, zdrobită la seismul din 1838, tot de Calinic, fiind sfințită la 2 noiembrie¹⁸⁰. O reparație i se face în 1895, iar în 1941 la arhitectură (consolidări) Ern. Costescu și în 1943, la pictură I. Mihail, vor recepționa lucrările¹⁸¹. I. Mihail indică atunci astfel obligațiile pictorului: „Picturile acestea din exterior se vor face numai în tehnica frescel, singura tehnică care poate asigura durabilitate și rezistență la intemperii. Execuția acestei picturi noi se va face în felul următor: se vor copia (decalchia) exact, urmele și desenul vechii picturi și se va face și o schiță în culori a acestora. Numai după aceasta se va da jos tencuiala și se va face fresca din nou, care trebuie să reproducă întocmai vechile picturi...”.

Din Alexandria, tot din zid, biserica Sf. Nicolae datează din 1848-1850, ea fiind reparată în 1910 când i se face o nouă catapeteasmă de lemn¹⁸². Biserica de zid Sf. Pantelimon, de la **Arsache-Vlașca** (jud. Giurgiu), ridicată în 1845 de dr. Apostol Arsache în memoria fiului său mort la Viena, la 24 ianuarie 1835, a fost zugrăvită de Gh. Tattarescu în 1874 și apoi reparată în 1902¹⁸³.

Un complex de date oferă cazul edificiului de zid de la **Butoiu de Jos** (jud. Dâmbovița): mai întâi ar fi fost aici o biserică durată la 6900 <1342> de Vladislav voievod, apoi urmându-i ctitoria banului Spahiu din Vîlsănești, de la 7159 <1651>, continuată de un al treilea edificiu, în 1805, și pe ale căror locuri s-a zidit, între 1850 și 1853, una al patrulea edificiu ce păstra încăstrate urme din zidurile anterioare¹⁸⁴. Această primă mănăstire închinată a fost reparată, desigur, de multe ori, situația ei probând îndeaproape consecințele cutremurelor; în 1912, la o reparație mai apropiată a fost și (re)pictată¹⁸⁵. Un edificiu de lemn din aceeași epocă — 1847 —, ctitorit de Nicolae Bibescu și de locuitori, a fost biserica din — **Brezoaia-Drăgăneasa** (Ilfov), care a fost demolată cu aprobarea CMI în 1947, pictându-se construcția nouă în stilul ei¹⁸⁶. La **Albești** (jud. Buzău), biserica Sf. Dimitrie a fost zidită între 1849-1851 de Ecaterina Vernescu cu fiii, fiind inițial înconjurată cu zid; în 1883 a fost reparată, prilej cu care a fost și zugrăvită în interior¹⁸⁷.

¹⁷⁹ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Albești.

¹⁸⁰ Clopotul mic datează din 1839 fiind donația stareței Meletina, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Pășurea.

¹⁸¹ Loc. cit.

¹⁸² Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Alexandria.

¹⁸³ Loc. cit., dosar Arsache.

¹⁸⁴ O candelă de argint cu menționarea donatorului — „vornicul și frate meu Spahiu cămăraș”, aparține lui Matei Basarab, purtând data 7188 (?) (1680), cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bucșani.

¹⁸⁵ Loc. cit.

¹⁸⁶ Vezi Arh. CMI, Fond 5.05, dosar Drăgăneasa.

¹⁸⁷ Ctitoria era proprietara moșiei Albeasca. În curtea bisericii fiind monumental funerar al familiei Vernescu, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Albești.

De la 1848 datează biserica de zid Cuvioasa Paraschiva din Bobicești-Romanați (jud. Teleorman), refăcută radical în 1907 de preotul D. Bobicescu¹⁸⁸, ca și cea de la Călinești (jud. Argeș), de fapt, o rezidire pe temeliiile alteia mai vechi, care fusese reparată în 1883 și 1921¹⁸⁹.

Reparații s-au executat în 1909 la biserica de zid Sf. Împărați, din Alexandria, ctitorită în 1852 — de Tancu Pașaliu, Velica, Dimitrie Pașaliu cu Maria, Teodor, Ana, Hristina „cu tot neamul lor”, Sfetco, Ecaterina, Radu, Velico, Ion ereiu, Gheorghe ereisa, Ion, Maria, Ioan, Maria, Rașcu, Anca și Matci Cătulescu cu Maria — conform pisaniei¹⁹⁰. O alta — biserica Sf. Nicolae, Grigore Decapolitul și Grigore Bogoslovu — de la Popânzălești-Romanați (jud. Teleorman) era încheiată și sfințită la 15 iulie 1853; ridicarea ei s-a datorat eclesiarhului Lavrentie, lui Grigore Dimitriu, Eliodor Periețeanu ș.a., iar pictura s-a executat de Ignatie Țerencoviu cu ajutorul preotului Enaiche. În 1938 acest schit a fost demolat¹⁹¹.

Lângă hanul și conacul ce-i purtau numele, la Alexeni, (jud. Ialomița), serdarul Evanghelie Zappa construisese în 1853 o biserică de zid cu contraforți și poartă masivă, bine întreținută datorită solidității sale¹⁹².

Cea de zid de la Breaza-Buzău (hramul Sf. Gheorghe), construită între 1852 și 1856, a fost reparată în 1907, când a fost și zugrăvită cu 2.300 lei¹⁹³. Din 1807 durează biserica de zid de la Brănești-Romanați (jud. Teleorman), ctitori fiind Grigore și Zoița Brătăleanu cu fiii lor¹⁹⁴. În anul următor, începea construirea bisericii de zid Adormirea Maicii Domnului, din Alexandria, încheiată la 6 decembrie 1860 prin stăruința lui Rașcu Ivanovici și a enoriașilor; aceasta a fost reparată în 1902¹⁹⁵. În același oraș, biserica Cuvioasa Paraschiva se termina de construit în 1859 prin fondurile lui Lalu Bojan, preotului Ivan și Mitrică; în 1871 a fost zugrăvită de Cătulescu, iar în 1913 s-a executat o spălare a picturii prin zugravul David (sau Ioanid?) din București¹⁹⁶.

Biserica de zid Sf. Gheorghe din Brăila, edificată în 1857 și pictată de D. Teodorescu, a fost reparată în 1910-1911 și pictată din nou de un brăilean, Iulius Bezozoski¹⁹⁷. La Sabangia, în Dobrogea, așezământul cu hramul Sf. Voievozi

¹⁸⁸ Avea icoane din tâmpla veche de la bisericile Racoviță și Morunglav. Biserica veche, de lemn, fusese adusă de la Săliște. Cf. Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Bobicești.

¹⁸⁹ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Aninoasa.

¹⁹⁰ O icoană cu Sf. Ilie pictată de Gh. Tătarăscu se afla în dotare, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Alexandria II.

¹⁹¹ Protosinghelul Ghelasie de la Episcopia Râmnicului îi dona la 5 martie 1854 paftale de argint.

¹⁹² Cf. raport C. Pauleș în 1949, în Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Alexeni.

¹⁹³ Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Breaza.

¹⁹⁴ O pomenim pentru că în inventar deținea o *Evanghelie* tipărită sub Mihai Racoviță, la 1783, de episcopul Metodie, *Antologhion* acs sub Scarlat Ipailanti și mitropolitul Grigorie în 1797 la București, ca și o *Cazanie*, tipărită tot în vremea acestora, cf. chestionar, loc. cit., Fond 5.02, dosar Brănești.

¹⁹⁵ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Alexandria.

¹⁹⁶ Loc. cit.

¹⁹⁷ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Brăila. În anul 1911 se termina și construirea Bisericii Sf. Ioan Botezătorul, pictată de Marinica D. Săbăscu.

dura din 1859 și fusese construit prin strădania lui Șt. Lupu, Gr. Cudalbu, Mihai Cudalbu și Oprea Postaru, ca în 1895 să i se facă primele reparații¹⁹⁸. La Bădulești (jud. Dîmbovița) o biserică de zid (hramul Adormirea Maicii Domnului) fusese edificată în 1860 de Ioan și Grigore Lerescu, iar în 1902 și 1936 se repară și rezugrăvește¹⁹⁹. Cea de la Bălăceanu (jud. Buzău), — cu hramul Sf. Dumitru — se ridicase ca operă a preotului Cristache, D. Găzdaru, Ion Ionescu, Tudorache Topală, fiind sfințită în 1863. În 16 octombrie 1864 termina pictura ei D. Teodorescu, pictură curățită la reparațiile din anii 1889 și 1908²⁰⁰. Tot de pe aceleași locuri, de la Udați, era și biserica de lemn Sf. Nicolae, și ea încheiată în 1863, pe care o menționăm pentru bogatul ei inventar²⁰¹.

La biserica Sf. Nicolae din Bolovani (jud. Dîmbovița) — zidită în 1864 — s-au efectuat legături de fier deasupra brâului în 1900, iar în 1925 alte reparații, conduse de St. Becu (deviz valoare 135.000 lei)²⁰². La Băduleasa (jud. Teleorman), locuitorii încheiau lucrul la biserica de lemn Sf. Mucenici în 1863, apoi o reparau în 1893, curând Ilie Petrescu din Pitești și ajutorul său Niță Pașoi terminând zugrăvirea la 5 septembrie²⁰³.

La Albești (jud. Ialomița), biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului datează din 1874, fiind ctitorită de Gh. Chițu, Costache Brătianu, Gh. Duțu și alți localnici; în 1914 a fost amplu refăcută, inclusiv zugrăveala ei²⁰⁴. Biserica nouă de la Pinul (Buzău) s-a ridicat la 1872 în locul celei vechi din vremea lui Neagoe Basarab (1517), reparată sub Matei Basarab și distrusă datorită apei freatice pe la 1860 — în locul ei fiind adusă biserica de lemn de la Valea Fintinel, ulterior vândută pe Valea Buzăului, la Poleni²⁰⁵. Între 1871-1874 s-a zidit biserica Înălțarea Domnului la Ungureni (jud. Argeș), încheiată de zugrăvit de D. Belizarie la 25 mai 1874²⁰⁶.

Amintim aici și o biserică de zid ridicată de Ion și Ana Hulea în 1876 la Corbi (jud. Dîmbovița), pentru zugravul ei, I. Belizarie²⁰⁷. Între 1875-1878 s-a construit biserica de zid Sf. Nicolae din Arțari (jud. Călărăși), în locul uneia mai veche, de lemn; în 1880, familia Rena și părintele Grigore i-au dăruit icoanele, iar în 1916 a fost reparată²⁰⁸.

¹⁹⁸ Loc. cit., Fond 5.01, dosar Agighiol.

¹⁹⁹ Loc. cit., Fond 5.04, dosar Bădulești.

²⁰⁰ Loc., cit., Fond 5.02, dosar Bălăceanu.

²⁰¹ După datele chestionatului ar rezulta mai mult o refacere în 1863; între cărți: *Apostol* (1683), *Octoih* din 1792 ș.a., cf. Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Albești.

²⁰² Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Bolovani.

²⁰³ Loc. cit., Fond 5.04, dosar Băduleasa.

²⁰⁴ Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Albești.

²⁰⁵ Loc. cit., Fond 5.06, dosar Brănești.

²⁰⁶ Loc. cit., Fond 5.04, dosar Berevoești.

²⁰⁷ Loc. cit., Fond 5.01, dosar Corbi.

²⁰⁸ Ibidem, dosar Arțari. Vecină cu ea, la Vidiculești, este biserica Sf. Nicolae, de zid, cu pridvor pe stâlpi, care deținea un *Triod* de la 1769 (7277), *Pentecostarul* tipărit sub Mihail Racoviță și o *Evangelhie* de la 1742.

Din anul 1880 data biserica de lemn (hramul Sf. Nicolae) de la **Pisica** (jud. Tulcea), cu clopotele donate de „calfa I. Tomovoiu” și lucrată de meșterul Ștefan Papuc, edificiu ulterior dispărut²⁰⁹. La **Bintău** (jud. Argeș) biserica Cuvioasa Paraschiva durează din 1884, în 1895 fiind refăcută, iar în 1896 pictată²¹⁰.

Pe cea de zid de la **Bucinișu** (jud. Romanați) — hramul Adormirea — o amintim pentru că este o ctitorie țărânească, cu pridvor pe frumoși stâlpi înflorați, pictată în 1886 de Mihai Dragomirescu și reacoperită în 1914²¹¹.

Locuitorii cu mic cu mare au ridicat și biserica de zid Sf. Nicolae **Bașoteni-Romanați**, între 1888 și 20 octombrie 1890. Și aceasta are un frumos cerdăcel pe stâlpi de lemn și zugrăveala făcută de zugravul Ion din **Caracal**²¹². În 1889 la **Bechetu**, tot în Romanați, se preînnoia biserica de lemn (probabil datând de la 1857) cu hramul Sf. Treime, ca în 1905 să cunoaștem încă o înnoire a edificiului²¹³. În același an se încheia, după 8 ani de lucru, ridicarea bisericii de zid Cuvioasa Paraschiva la **Botari** — operă da familiei C-tin Ch. Vlădescu și a comunei — în Muscel; zugrăvirea ei se face de Petru Cazan din **Cîmpulung**²¹⁴.

Despre o ctitorie mai veche — biserica de zid cu hramul Sf. Dumitru — de la **Braniștea** (jud. Prahova) — nu cunoaștem decât data zugrăvirii ei în 1892; legată probabil de mănăstirea de la **Mărgineni**, ajunge să fie demolată de conducerea Penitenciarului **Mărgineni**, în curtea căruia se afla. Cu catapeteasmă și scaun arhieresc din marmură, pictată de Gh. Tattarescu, ea a fost în vederile Comisiei în 1936, pentru restaurare. Un deviz de 50.000 lei, întocmit de Em. Costescu prevedea lucrări după cutremurul din 1940; în 1948, nefăcându-se lucrările, a urmat demolarea, arhitectul numit scriindu-i președintelui CMI, C. Daicoviciu, că „plâng ruinele”²¹⁵. Tot pe locul unei biserici vechi²¹⁶ a fost zidită în 1895 biserica cu hramul Sf. Împărați din **Bucșani** (jud. Dâmbovița).

La **Berceni-Corlătești** (jud. Prahova), construcția de zid (hramul Sf. Nicolae) s-a finalizat între 1893-1897, fiind pictată de Toma Vintilescu²¹⁷. Tot în Prahova,

²⁰⁹ Arh., CMI, Fond 5.01, dosar Brătianu.

²¹⁰ Loc. cit., Fond 5.04, dosar Ghimbocata.

²¹¹ Loc. cit., Fond 5.02, dosar Bucinișu.

²¹² De fapt, iconele din 1833, donate de Barbu Dobruneanu și Ecaterina ca și tradiția locului — între altele că ar fi o biserică „haiducească” — indică o vechime mai mare, deci o reparație la anii indicați. Vezi și chestionar, Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Bașoteni.

²¹³ Cărțile vechi: *Evanghelie* de la 1754, cu corecturi de Ghenadie, *Apostol* din același an (tipărit sub episcopul Nectarie), cărți vechi de la Sibiu din secolul al XIX-lea etc. demonstrează că și înainte a fost un așezământ. Cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.02, dosar Bechetu.

²¹⁴ Dimitrie P. Vlădescu a fost chimist, murind la Paris, iar M. Vlădescu, politician, încredințându-i-se și funcția de ministru; biserica s-a ridicat pe locul celei vechi, tot de zid, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.03, dosar Boteni.

²¹⁵ Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Haimanele. La *Haimanele*, de la biserica satului, în 1924 arh. Toma Socolovschi ridica pentru muzeul ploieștean iconostasul „cu creștăfură în drdnești”, datat 1818. Din aceeași ani și perioadă trebuie să fi fost și cea de la *Braniștea*. Întrucât un clopot purta data de 1817.

²¹⁶ O arată clopotul din 1892, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Bucșani.

²¹⁷ Sigur mai veche, un clopot era datat 1817, iar cărți vechi din Transilvania, din veacul al XVIII-lea o arătau, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Corlătești.

la **Bărâltaru**, ing. Ghiță Simionescu din Ploiești este autorul bisericii de zid Sf. Gheorghe și Ioan Botezătorul, construită la 1897²¹⁸. Alta, tot din zid, cu hramul Sf. Împărați, de la **Băscoveni-Vlașca**, a luat locul, în 1896, uneia de lemn donată de locuitorii din Priboieni, cătunul Furduești (jud. Argeș); ea a fost pictată de Al. Papainopol²¹⁹. La **Dumbrăveni** (jud. Argeș), durată între 1898-1907, se află biserica Cuvioasa Paraschiva, și aceasta pe temelii mai vechi²²⁰. Pe un loc de unde Cezar Bolliac a cules cărămizi și inscripții romane, la **Bragadiru-Teleorman**, se află biserica de zid Sf. Voievozi, fondată la 1899, și aceasta, desigur — după podoabe — pe urmele alteia vechi²²¹. După doi ani de muncă, în 1898, la 6 august, se sfințește edificiul de zid de la **Amara** (Sf. Nicolae) — Ialomița, pictat de I. Georgescu din București; folosită ca gropniță în 1918/19 pentru osemintele unor ostași francezi, marocani și ale unui rus (duse ulterior la Slobozia), biserica și-a păstrat până azi bine formele²²².

Amintim și cazul unui monument cu funcție funerară expresă; **capela Știrbei de la Buftea**, care — neconsiderată monument istoric de Șt. Balș — este opera francezului Lecomte De Noüy. Cu coloane din lut ars, placată cu teracotă și pictată, capela necesită în 1935 refaceri la fațadă și ornamente; Șt. Balș întocmea deviz la 26 mai 1936, propunând înlocuirea cărămizilor măcinată, a ornamentelor de teracotă și lucrări de învelitoare, lucrări executate în 1939-1940. Devizul pietrarului Zaccharia Giovanni din 1940 prevedea suma de 189.457 lei pentru refacerea respectivei părți folosind piatră de Bașchioi, toate lucrările încheindu-se în 1940²²³.

Fie din cauze obiective, dar mai ales din cele subiective, o serie de așezăminte bisericești au pierit în timp; unele au ars — ca de exemplu biserica de la **Albești de Musu** (hram Sf. Ilie, 1654), din Prahova, edificiu de lemn cu adaos de zid de prin 1894, pe care V. Brătulescu și St. Becu n-o considerau monument²²⁴; altele au fost dărâmate din voința comunității: de exemplu, biserica satului **Gorgani-Muscel** (hram Adormirea), care a căzut în 1921, deși CMI se opusese²²⁵. La multe altele

²¹⁸ Alături de alte cărți, o *Evanghelie* din 1775 proba vechimea mai mare, cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.06, dosar Drăgănești.

²¹⁹ Arh. CMI, Fond 5.07, dosar Băscoveni.

²²⁰ O arătau cărțile: *Minee și Octoih* (1787), *Cazanie* (1792) ș.a., cf. chestionar, Arh. CMI, Fond 5.04, dosar Mozăceni.

²²¹ Loc. cit., dosar Bragadiru.

²²² Loc. cit., Fond 5.01, dosar Amara. Pe Borcea, la *Borduşani*, biserica Sf. Nicolae data din anii 1895-1898, fiind mult mai veche: o arată un *Antologhion* și *Triod* din 1777, *Penticostar* din 1800 ș.a. Lângă Lebliu, la *Borduşelu* s-a clădit în 1896, de Năstase Nicolescu, stăpânul moșiei Sighireanu, biserica Sf. Treime, căreia în 1921 i se cumpăra un frumos candelabru cu 7050 lei. Idem, Fond 5.07, dosar Borduşelu.

²²³ În 1937 s-au efectuat lucrări valorând 279.925 lei, în 1939 — 149.165 lei, 1940 — 193.231 lei. Conducerea șantierului a fost încredințată arh. N. Costinescu iar avizele le-a dat N. Iorga și Șt. Balș, înălcinat în acest sens de Administrația Centrală a Proprietăților Principelui Barbu Știrbei (și plătit cu un onorariu de 20.000 lei), cf. Arh. CMI, Fond 5.05, dosar Buftea.

²²⁴ Incendiată în 1900, cf. Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Albești-Paleologu.

²²⁵ Cf. Arh. CMI, Fond 5.01, dosar Aninoasa.

decât cele amintite, Comisiunea a susținut lucrări de restaurare: fie ca de pildă, în 1921, la incinta bisericii din Hîrtilești (jud. Argeș), la palatul bisericii Negru Vodă de la Cîmpulung²²⁶, la Schitu Golești, în același an (25.000 lei)²²⁷; fie că a efectuat sau suportat costurile restaurărilor de frescă — este și cazul schitului „Lacu Negru” din Vrănnești-Argeș, unde I. Mihail a spălat și restaurat pictura în 1920 (6.500 lei, din care 2.323 plăți de CMI)²²⁸.

Lucrări numeroase, peste tot, în fiecare din satele noastre, atestând — cum bine se poate observa — o grijă colectivă cât și una oficială, a statului, față de starea de păstrare, trăinicia și aspectul așezămintelor.

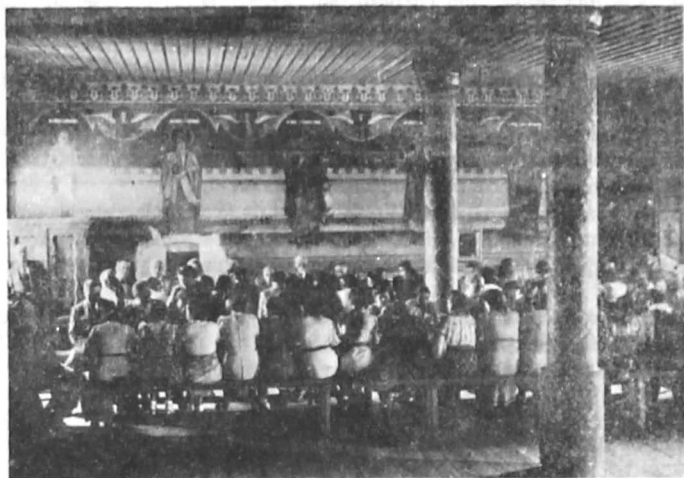
Grijă care, așa cum o demonstrează lungul șir de exemple, deloc exhaustiv, nu are altminteri altceva de arătat, decât o concepție statomică a indivizilor și comunităților, pe care oficialitatea s-a trudit s-a stimuleze, s-o facă să fie mereu activă.

Datorită și acesteia, istoria țării a păstrat, descoperind noi și noi individualități, mai ales în mediul țărănesc, dovezi nepieritoare ale prezenței și manifestării spirituale ale românilor în atâtea și atâtea așezări românești.

²²⁶ În 1921 se execută desfundarea galeriei de la parter, dărâmarea zidăriei din jurul ferestrelor pentru restaurarea arcadelor, refacerea ferestrelor și a tavanelor, a ornamentelor (de viz 8.930 lei). Cf. referin I.D. Traianescu, nr. 2342/15 XII 1921, loc. cit., Fond 5.01, dosar Aninoasa.

²²⁷ Loc. cit., În cazul ultim, timpla bisericii se restaurează în Atelierul CMI.

²²⁸ Loc. cit., C. Dimitrescu nota la 4 decembrie 1925: „Consolidarea s-a făcut eliminând tot lemnul care susținea fragmentele ce le-am găsit și aplicând pictura veche pe o pânză nouă, iar ocrasla la rândul ei pe un lemn nou îmbibat cu acid sulfuric pentru a-l feri de acțiunea cariilor pe viitor. Pentru a preveni acțiunea de putrezire pe viitor, mai este necesară o îmbibare cu ulei a lemnului și un strat de vopsea la spatele icoanei. Am lăsat această operațiune pentru a se putea constata lucrarea de consolidare ce am urmat până în prezent. Pentru ca părțile lipite din fașă, să nu contrasteze cu restul picturii și să se anihileze efectul artistic al lucrării propriu-zise, am permis să nupm aprecierii Domniei Voastre (N. Iorga, n.a.) unul din procedeele ce se utilizează în asemenea lucrări de consolidare: 1) A se acoperi părțile lipite cu o nuanță neutră; în cazul de față) un maro deschis. 2) A se completa pe acest fund desenul lipit prin linii de o culoare mai închisă, păstrând caracterul de stil. Am permis aceasta, având în vedere că aceste icoane vor fi date în uzul bisericii, că al doilea procedeu este cel mai îndrăzneț, fără să denatureze caracterul de autenticitate a lucrării”

1.

2.

1. Nicolae Iorga vorbind la Congresul Ligii Culturale (Căldărușani) (Fototeca CMI).
 2. Nicolae Iorga în vizită la Tîrgoviște (în prim-plan: avocat Cîrnei, C. Dimitriu și Irimescu-Cîndești) (Fototeca CMI).

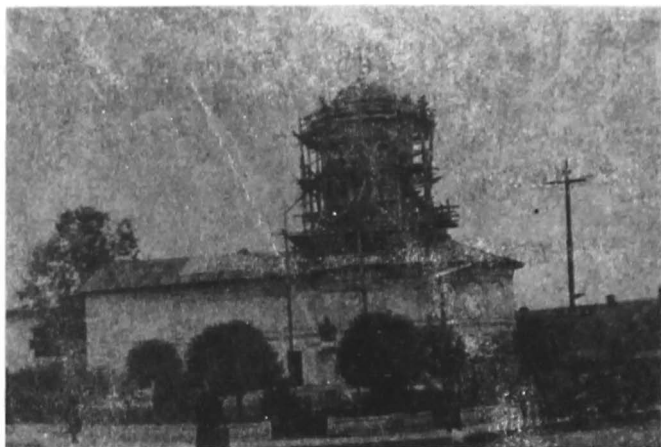
3.

4.

3. Casa Bălașa și biserica Sf. Vineri din Tîrgoviște („Domneasca Mică”) în urma restaurării recente (Fototeca Direcției Monumentelor Istorice).

4. Biserica Stelea din Tîrgoviște în perioada interbelică (Fototeca Direcției Generale a Arhivelor Statului).

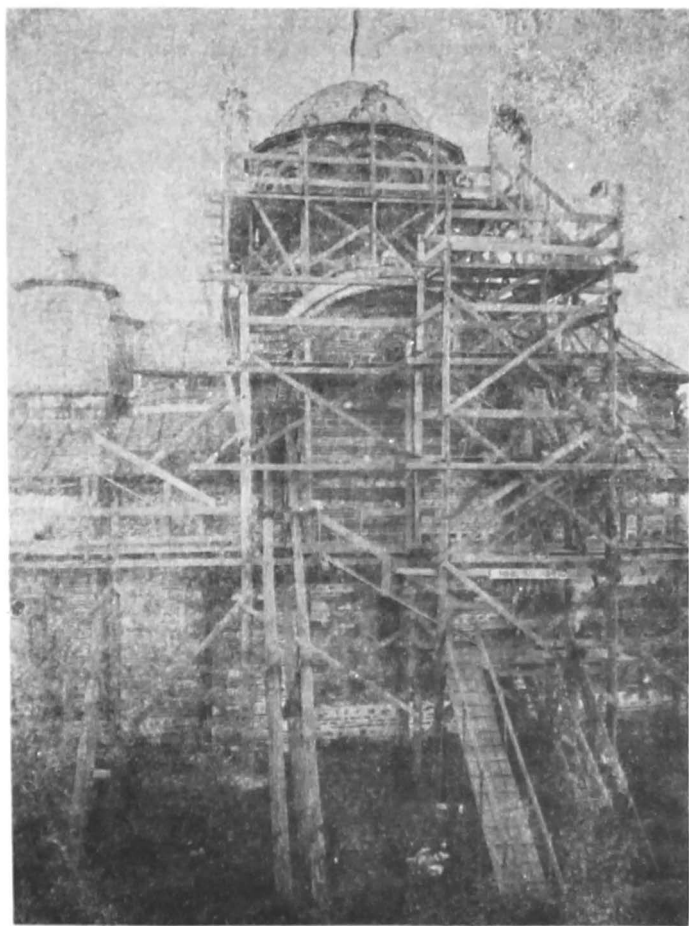
5.

6.

5. Biserica Târgului din Târgoviște în timpul restaurării din anii 1950-1953 (Fototeca Direcției Generale a Arhivelor Statului).

6. Biserica Domnească din Târgoviște în curs de restaurare (1920-1926) (Fototeca CMI).

7. Lucrări de restaurare la biserica domnească Sf. Nicolae din Curtea de Argeș (1921-1925) (Fototeca CMD).

8. Biserica domnească Sf. Nicolae din Curtea de Argeș după restaurare
(Fototeca CMI).

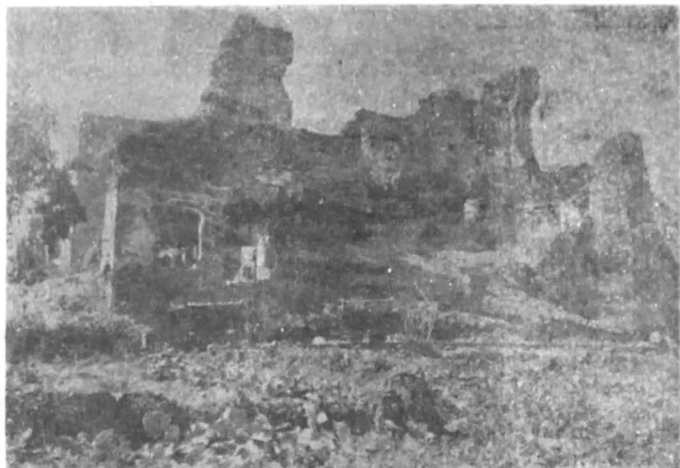

9.

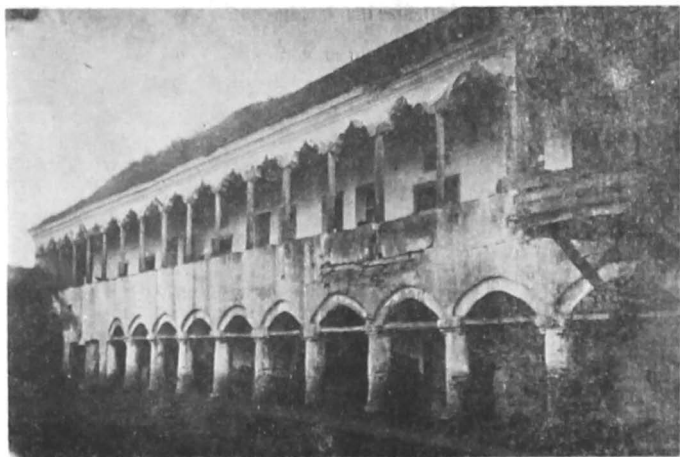

10.

9. Biserica din Snagov înainte de restaurarea interbelică (Fototeca CMI).
10. Săpăturile arheologice întreprinse la biserica din Snagov în vederea restaurării (Fototeca CMI).

11.

12.

11. Săpăturile arheologice întreprinse la complexul medieval de la Măgureni (Jud. Prahova) în vederea restaurării (Fototeca CMI).

12. Pridvorul bisericii Comana în anii interbelici (Fototeca CMI).

PALATUL ELISABETA — INVESTIGAȚII ȘI INTERPRETĂRI

EUGEN DĂNILĂ, EUGEN IOAN,
DALVINA LICSandRU, IOAN ȘERBAN

Palatul Elisabeta a fost inaugurat la 6 decembrie 1937, în prezența familiei regale a României, la cererea căreia fusese construit între anii 1936-1937, după planurile arhitectului Corneliu Marcu.

Intrarea în incinta palatului se face pe sub un portal, pe frontonul căruia e amplasată emblema casei regale.

Construirea palatului a fost realizată relativ repede și din acest motiv materialele folosite pentru decorare au fost alese în așa fel, încât să se poată lucra ușor. Atât difractograma, cât și rezultatele analitice de laborator devedesc că frontonul a fost executat din tuf vulcanic, material conținând feldspați și zeoliți specifici rocilor vulcanice — împreună cu minerale argilo-micacee și cuarț până la 3%.

Tuful este o rocă vulcanică cu duritate mică pe scara Mohs, situându-se în zăcămint între calcit și fluorină deci la aproximativ 3,5°.

Proprietățile slabe ale tufului din punct de vedere al rezistenței mecanice erau cunoscute în acea perioadă; cu toate acestea, piesa e executată într-un astfel de material, ceea ce ne duce cu gândul la faptul că ea nu a fost concepută ca un monument — operă de artă, reprezentând o creație importantă a autorului, ci, mai degrabă, ca o comandă de executat rapid într-un material ce se putea lucra ușor.

Tuful este în general un material poros, dar orificiile prezente în bucata lucrată nu se datorează integral gazelor prezente în lavă, ci unele ne arată urme fosilifere ce vin să ateste faptul că este vorba de un tuf târziu.

Duritatea scăzută a materialului, precum și porozitatea, au dus în timp, datorită condițiilor de expunere permanentă în mediul exterior cu climat nefavorabil, la fragilizare și, pe alocuri, chiar distrugerea piesei. Această distrugere s-a petrecut destul de rapid și în forme diferite. Astfel, piatra a devenit friabilă, în timp ajungându-se pe alocuri la dezintegrarea sa totală la simpla atingere cu mâna; au apărut deosebit de multe și variate tipuri de fisuri; unele părți desfăcându-se sau deteriorându-se complet.

Dată fiind degradarea atât de rapid survenită, au fost necesare restaurări chiar la un timp relativ scurt (câteva zeci de ani) după ce piatra a fost pusă în operă.

Cu ocazia restaurării actuale, au apărut ca evidente mai multe etape de restaurare anterioare distanțate între ele în timp.

Datorită faptului că toate au avut loc în a doua jumătate a acestui secol, deci cu materiale utilizate în mod obișnuit în construcțiile moderne, aceste etape nu pot fi fixate în timp prin analize chimice, precum nici ordinea lor; tot ceea ce se poate spune, datorită materialelor extrem de diferite folosite, este că au fost etape distincte, probabil efectuate cu echipe diferite.

Astfel, într-o parte din fisuri se constată vizual prezența rășinilor folosite la restaurare într-una din etape. Aceași rășină, probabil epoxidică, se găsește și într-una din bucățile detașate în mod natural datorită unei restaurări ulterioare făcute cu mortar. Aceasta atestă faptul că piatra, după o primă restaurare cu rășină, datorită condițiilor de microclimat și friabilității sale, a crăpat alături, bucata respectivă detașându-se și pierzându-se, cu timpul a fost necesară o nouă restaurare, completarea respectivă făcându-se de astă dată cu mortar.

În această bucată de completare se constată prezența mai multor componenți, care analizați vizual au 3 culori diferite:

— alb, la care analiza chimică calitativă și cantitativă a arătat prezența covârșitoare a CaO , mortarul având un insolubil de 3,18%, ceea ce dovedește că e vorba de un mortar ușor de zidărie, având ca liant varul și ca agregat, într-o proporție nu foarte mare, nisip cuarțos;

— bej, având drept componentă de bază CaO în proporție de 42% (deci, varul provine dintr-un calcar mamos) și o proporție de 13% SiO_2 .

— gri, cu un insolubil de 1,92%, prezintă urmele de ciment Portland pe seama cărora putem pune desprinderea naturală, cu forme tipice, a bucății respinse de piatra-mamă.

Același mortar având în componență 95% CaO se poate găsi la două fragmente ale coroanei ornamentale ce au fost lipite cu acesta încă de la executarea piesei. Plasticienii au explicat aceasta prin faptul că cele două fragmente, ieșind în afara blocului de bază, nu au putut, probabil, fi executate din bucata inițială sau a fost mai ușor să fie adăugate ulterior.

Difractograma făcută materialului de bază ne mai arată, de asemenea, prezența urmelor compușilor ce alcătuiesc cimentul Portland, ceea ce reatestă, pe de-o parte, restaurarea făcută cu ciment și pe de alta, justifică degradarea atât de rapidă, ceea ce dovedește o echipă de restauratori neprofesioniști.

O altă restaurare făcută, probabil, în extrem de mare grabă s-a putut constata prin urmele de spoială existente în locurile unde ploaia și vântul au pătruns mai greu. Vâruiala a fost, probabil, făcută pentru a uniformiza coloristic întreaga piesă.

După cum este cunoscut, pe piesele din piatră apar de cele mai multe ori atacuri biologice, situație existentă și în cazul de față.

Analizele biologice efectuate în laboratorul Muzeului Satului (optice, la microscop și stereomicroscop) au arătat prezența pe piesă a mai multor tipuri de licheni, cum ar fi: *Filum Lichenes* (din clasa *Ascolichenes*), *Graphis Scripta* și

Parmelia *Parietina* (din clasa lichenilor crustoși). Apariția lor pe o piatră naturală expusă condițiilor atmosferice este perfect explicabilă, iar preferențialitatea pentru anumite zone ale piesei (de dimensiuni relativ mari) se datorează orientării geografice a frontonului; cunoscut fiind faptul că un obiectiv de dimensiuni mari prezintă topografia de umiditate, cădere a radiației luminoase și expunere eoliană.

Aceste analize nu s-ar fi putut efectua fără sprijinul investigatorilor de la Muzeul Satului, Muzeul Național de Istorie și al celor de la institutele de cercetări de resort. Interpretarea rezultatelor, precum și recomandările de tratament ulterior, au reprezentat colaborarea cadrelor științifico-tehnice cu istorici și plasticieni.

Summary

With the opportunity of the 1992 restoration of the decorative pieces of „Elisabeta Palace“ from Bucharest, we could find out many other restorations which took place before. They couldn't be localized in order because they were made using modern materials, in the last half of this century. The investigations showed that the different materials were used in distinct periods of time, by different and unprofessional working teams.

The investigations on the base-material certified the initial thought of the restorators plasticians which was: the fronton wasn't initially made by the artist in the concept of a monument — piece of art — but, like an usual decoration to be made quickly, in an easy-working material.

RADU POPA

(1933-1993)

Profesor dr. Radu Popa s-a născut la Cluj (Transilvania, România), în 23 iulie 1933. A făcut studiile secundare la București și Sighișoara, până în 1951. Între 1951-1956 a urmat cursurile Facultății de Istorie din București, specializându-se în istorie și arheologie medievală, iar între 1957-1962, cursurile Facultății de Drept. După absolvirea Facultății de Istorie a lucrat ca muzeograf și muzeograf principal la secția medievală a Muzeului de Artă a României (1956-1963), iar din 1963 a fost cercetător științific la Institutul de Arheologie București. În anul 1968 a devenit doctor în istorie al Universității din București, cu o teză despre „Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea”, publicată în volum în 1970 și premiată de Academia Română cu premiul „Nicolae Bălcescu”. Până în 1992 a parcurs, la Institutul de Arheologie, toate gradele științifice — până la acela de cercetător științific principal I.

Cu o specializare foarte largă, în istoria și arheologia începuturilor evului mediu românesc, arta și arhitectura medievală, Radu Popa a efectuat numeroase cercetări pe întreg teritoriul României, dar îndeosebi în Transilvania. Rodul acestor cercetări de istorie și arheologie îl reprezintă cele două volume ale sale: „Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea”, București, 1970 și „La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului”, București, 1988 — sinteze fundamentale pentru cunoașterea epocii medievale românești, și totodată strălucit exemplu de metodă. Acestor lucrări li se adaugă colaborarea la alte patru volume colective, precum și numeroase studii și articole publicate în țară și în străinătate. În ultimii ani, activitatea sa se concentrase în zona de sud-est a Transilvaniei — urmărind problema prezenței cavalerilor teutoni în acest spațiu și aceea a începuturilor colonizării săsești, cercetările urmând să se finalizeze într-o amplă monografie.

Activitatea de cercetător științific s-a îmbinat în chip fericit cu cea didactică: între 1975-1990 a fost profesor asociat la Facultatea de Istorie a Universității București. A ținut, totodată, o serie de cursuri în străinătate, îndeosebi după 1989. Prin seriile de studenți care i-au putut audia prelegerile, prin aceia care au lucrat în mod direct cu Domnia Sa pe diverse șantiere arheologice, prin tezele de licență și doctorat coordonate, Radu Popa a creat o adevărată școală națională de arheologie. Profesorul Radu Popa a desfășurat și o intensă activitate organizatorică atât în domeniul cercetării arheologice, cât și în acela al monumentelor istorice; între

1976-1981 a fost director adjunct la Institutul de Arheologie București, totodată a fost membru al Comisiei Naționale de Arheologie a Academiei Române, iar din 1990, vicepreședinte al acesteia. Începând din 1972, a fost membru al Comisiei Centrale de Stat a Patrimoniului Cultural Național, iar după 1989 a preluat inițiativa reorganizării Comisiei Monumentelor Istorice, al cărei vicepreședinte a fost. Între 1972-1980 a activat ca membru al Comitetului Național Român ICOMOS, comitet desființat în 1980 și reconstituit în 1990 sub conducerea prof. Radu Popa. A fost, de asemenea, co-președinte al Comisiei Mixte româno-maghiare pentru monumente istorice (1991) și membru al Comisiei Arheologice a Consiliului Europei (1992).

O altă latură a activității sale a fost de natură redacțională; din 1974 a coordonat apariția revistei Institutului de Arheologie (Studii și cercetări de istorie veche și arheologie) în calitate de redactor responsabil adjunct, iar din 1990 a celor două reviste ale comisiei monumentelor istorice (Buletinul comisiei monumentelor istorice și Revista monumentelor istorice) — în calitate de redactor-șef.

DANIELA MARCU

LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE

1. Șantierul Suceava, în SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 335 (în colectiv)
2. Monumente de artă de epocă brâncovenească, București, 1958 (diafilm, studioul Ion Creangă)
3. Recenzie: W. Markov, A. Soboul — „Die Sansculotten von Paris. Dokumente zur Geschichte der Volksbewegung 1793-1794“, Berlin, 1957 — în Studii, XII, 1959, 5, p. 249
4. Recenzie: „Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare“, București, 1958 — în Studii, XIII, 1960, 2, p. 257-261
5. Recenzie: K. Obermann — „Zur Geschichte des Bundes der Kommunisten 1849 bis 1852“, Berlin, 1955 — în Studii, XII, 1960, 2, p. 292
6. Recenzie: Ebehard Wächtler — „Zur Geschichte des Kampfes des Bergarbeiterverbandes in Sachsen“, Schriften des Instituts für Geschichte, Berlin, 1959 — în Studii, XIII, 1960, 2, p. 293
7. Recenzie: A. Novotny — „Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses 1878 (I) — Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses“, Graz-Köln, 1957 — în Studii, XIII, 1960, 3, p. 279
8. Recenzie: G. Boudi — „Deutschlands Aussenhandel, 1815-1870“, Berlin, 1958 — în Studii, XIII, 1960, 3, p. 263
9. Recenzie: „Archiwalische Forschungen zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Der Kampf der deutschen Sozialdemokratie in der Zeit des Sozialistengesetzes 1878-1890“, Berlin, 1956 — în Studii, XIII, 1960, 4, p. 347-348
10. Recenzie: D. Fricke — „Der Ruhrbergarbeiterstreik von 1905“, Berlin, 1955 — în Studii, XIII, 1960, 6, p. 221
11. Recenzie: „Archivalische Forschungen zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Die Auswirkungen der Ersten Russischen Revolution von 1905-1907 auf Deutschland“, Berlin, 1954-1956 — în Studii, XIII, 1980, 6, p. 255
12. Un vâl de mormânt brâncovenesc --- 1704, în SCIA, 1961, 1, p. 228 (în colaborare cu P.S. Năsturel)
13. Recenzie: „Die Bauesbewegung des Jahres 1861 in Russland nach Aufhebung des Leibeigenschaft“ — în Studii, XIV, 1961, 1, p. 228
14. Recenzie: C. Nicolaescu — „Începuturile artei feudale în țara noastră în lumina ultimelor descoperiri arheologice, București, 1959 — în Studii, XIV, 1, p. 222
15. Recenzie: V. Raussen — „Zur Wirtschaftspolitik der Kommunistischen Partei Rumâniens in der Ersten Etappe des volks-demokratischen Revolution“, Berlin, 1960 — în Studii, XIV, 1961, 2, p. 536

16. Recenzie: Gy. Székely — „Landwirtschaft und Gewerbe in der ungarischen ländlichen Gesellschaft um 1500“, Budapesta, 1960 — în Studii, XIV, 1961, 4, p. 1102
17. Recenzie: Gy. Ember — „Zur Geschichte des Aussenhandels Ungarns im XIV Jahrhundert“, Budapesta, 1960 — în Studii, XIV, 1961, 5, p. 1341
18. Recenzie: K. Benda — „Le projet d'alliance hungaro-suédo-prusienne de 1704“, Budapesta, 1960 — în Studii, XIV, 1961, 5, p. 1339
19. Recenzie: V. Sándor — „Die Hauptmerkmale der industrielle Entwicklung in Ungarn zur Zeit des Absolutismus (1849-1867) — Studii, XIV, 1961, p. 1607
20. Recenzie: V. Audisc — „Die Habsburgs und die Frage der Zarenhilfe gegen der Revolution“ — în Studii, XIV, 1961, 6, p. 1607
21. Şantierul arheologic Păculul lui Soare, în MCA, VIII, 1962, p. 713 (în colaborare cu Diaconu Petre şi Anghelescu N.)
22. Mogoşoala. Palatul şi muzeul de artă brâncovenească, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1962, 45 p. plus ilustraţii şi anexe; ediţia a doua în 1967, cu versiuni în limbile franceză şi engleză
23. Recenzie: „Die frazösischen Kriege und Deutschland — 1792 bis 1815“, Berlin, 1958 — în Studii, XV, 1962, 2, p. 510
24. Recenzie: „Beiträge zur Geschichte der Novemberrevolution“, Berlin, 1960 — în Studii, XV, 1962, 2, p. 511
25. Recenzie: C.W. Fröhlich — „Über den Menschen und seine Verhältnisse“, Berlin, 1960 — în Studii, XV, 1962, 3, p. 761
26. Recenzie: „Aus der byzantinischen Arbeit der Tschechoslowakischen Republik“, Berlin, 1957 — în Studii, XV, 1962, 3, p. 765
27. Recenzie: E. Mályusz — „Die Zentralisationsbestrebungen König Sigismunds in Ungarn“, Budapesta, 1960 — în Studii, XV, 1962, 3, p. 759
28. Recenzie: J. Kuczynski — „Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus“, vol. IX, Berlin — în Studii, XV, 1962, 4, p. 1073
29. Recenzie: „Aus 500 Jahre Deutsch-Tschechoslowakischer Geschichte“, Berlin, 1958 — în Studii, XV, 1962, 4, p. 1074
30. Recenzie: E. Lipsic — „Byzanz und die Slawen. Beiträge zur byzantinischen Geschichte des 6-9. Jahrhunderts“, Weimar, 1958 — în Studii, XV, 1962, 4, p. 1081
31. Recenzie: „Die deutsch-russische Begegnung und Leonhard Euler. Beiträge zu den Beziehungen zwischen der deutschen und russischen Wissenschaft und Kultur im 18. Jahrhundert“, Berlin, 1958 — în Studii, XV, 1962, 5, p. 1336
32. Cetatea Neamţului, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1963, 52 pagini plus ilustraţii şi anexe; ediţia a doua, Bucureşti, 1968
33. Recenzie: J. Deshayes — „Les origines de la métallurgie danubienne“, Budapesta, 1960 — în RESEE, I, 1963, 1-2, p. 252
34. Recenzie: Kerényi András — „Viminaciumban vert antoninianusok“, Budapesta, 1961, — în RESEE, I, 1963, 3-4, p. 642
35. Recenzie: Kovrig I., Korck J. — „Le cimetièrre de l'époque avare de Csáka“, Budapesta, 1960 — în RESEE, I, 1963, 3-4, p. 647
36. Recenzie: G. Hazai — „Textes turcs du Rhodope“, Budapesta, 1960, — în RESEE, I, 1963, 3-4, p. 671
37. Păculul lui Soare. O aşezare dunăreană cu trăsături arbane în veacurile XIII-XIV, în Studii, XVII, 1964, 1, p. 107-115

38. Recenzie: Káldy-Nagy J. — „Two sultanic Haas estates in Hungary during the XVIth and XVIIth centuries”, Budapesta, 1961 — în RESEE, II, 1964, 3-4, p. 695
39. Recenzie: Iankovich Miklós — „Buda Város Keresztény tanácsa a török hódoltság Korában”, Budapesta, 1961, — în RESEE, II, 1964, 3-4, 9. 695
40. Recenzie: Kádár Z. — „A nagyszentmiklósi Kimes triumfális Keptüpusainak eredetéről”, Budapesta, 1961 — în RESEE, II, 1964, 3-4, p. 705
41. Recenzie: Sperlágh Sándor — „A bulgar építészetről”, Budapesta, 1961, — în RESEE, II, 1964, 3-4, p. 706
41. Recenzie: Féher Géza — „La tente turque du Musée National Hongrois”, Budapesta, 1961, — în RESEE, II, 1964, 3-4, p. 707
43. La céramique émaillée des XIIIe et XIVe siècles de Păciul lui Soare, în DACIA, N.S., IX, 1965, p. 337-350 (în colaborare cu C. Nicolescu)
44. În legătură cu extragerea metalelor prețioase la Baia Mare în secolul al XVI-lea, în SCIV, 16, 1965, I, p. 113-127 (în colaborare cu E. Kovács)
45. Cronică: Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din Țările Române. Expoziția organizată de secția de artă feudală a Muzeului de Artă al R.P.R., în Studii, XVIII, 1965, 2, p. 441-443
46. Cronică: Sesiunea științifică organizată în cinstea centenarului Muzeului Național de Antichități (1864-1954) de către Institutul de Arheologie al Academiei R.S.R., în Studii, XVIII, 1965, I, p. 186-189
47. Mănăstirea Golla, București, 1966, Ed. Meridiane, 39 pagini plus ilustrații și anexe; cu versiuni în engleză și franceză
48. Șantierul arheologic Cuhea. Un centru volevodal din secolul al XIV-lea Baia Mare, 1966, 58 pagini (în colaborare cu Mircea Zdoba)
49. Biserica de piatră din Cuhea și unele probleme privind istoria Maramureșului în secolul al XIV-lea, în SCIV, 17, 1966, 3, p. 511-528
50. Recherches d'archéologie médiévale au Maramureș. Résultats et perspectives, în RRH, V, 1966, 5, p. 759-780
51. Dezvoltarea țărilor române în secolul al XV-lea, București, 1966, 23 pagini. Text și diapozitive în ciclul „Momente din istoria poporului român”.
52. Câteva observații asupra Mănăstirii Golla din Iași, în SCIA, XIII, 1966, 2, p. 253-257
53. Recenzie: „Acta Musei Napocensis”, I, 1964 — în RRH, V, 1966, I, p. 154 (în colaborare cu C. Șerhan)
54. Muzeele Capitalei, București, 1967. Ed. științifică (colaborare)
55. La porte nord de la forteresse byzantine de Păciul lui Soare, în DACIA, N.S., XI, 1967, p. 271-292
56. Bala — o veche capitală a Moldovei, București, 1967 (manuscris, în colaborare cu D. Teodor)
57. Recenzie: „Acta Musei Napocensis”, II, 1965 — în RRH, VI, 1967, 2, p. 295-300 (în colaborare cu C. Șerhan)
58. Dicționarul istoric român, sub redacția lui C.C. Giurescu, București, 1967 (manuscris; colaborare — perioada 271-1300)
59. Recenzie: Imre Holl — „Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda”, Budapesta, 1966 — în SCIA, seria artă plastică, XV, 1968, 2, p. 258-259
60. Cnezatul Marei. Studii documentare și de teren în Maramureșul istoric, Baia Mare, 1969, 87 pagini

61. O casă domnească din secolul al XV-lea lângă Cetatea Sucevei, în SCIV, 20, 1969, 1, p. 43-66
62. Căminul cnezilor giuleșteni. Un nou monument din piatră în Muramureș, în SCIV, 20, 1969, 2, p. 267-285 (în colaborare cu Mircea Zdroba)
63. Țara Muramureșului în veacul al XIV-lea, București, Ed. Academiei, 1970, 305 pagini
64. La porte nord de la forteresse byzantine du Xe siècle de Păculul lui Soare et ses relations avec l'architecture militaire byzantine, în „Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes”, II, Sofia, 1970, p. 569-577
65. Recenzie: Carpica, I, — în SOF, 29, 1970, p. 423
66. Recenzie: „Din istoria Dobrogei”, vol. I-II, București, 1968 — în SOF, 29, 1970, p. 431
67. Recenzie: Pontice, I — în SOF, 29, 1970, p. 422
68. Despre începuturile Mănăstirii Remeți-Muramureș, în BMI, XXXIX, 1970, 2, p. 67-68
69. Développement des sciences historiques en Roumanie au cours des dix dernières années, București, 1971, 90 pagini, Editat de Centrul de Informare și Documentare pentru științele sociale și politice (colaborare, pag. 5-11 și 40-52)
70. Noi cercetări de arheologie medievală în Muramureș. Șantierul Sarasău, în SCIV, 22, 1971, 4, p. 601-626
71. Recenzie: N. Maghiar, St. Olteanu — „Din istoria mineritului în România” — în SCIV, 22, 1971, 3, p. 538
72. Recenzie: „Memoria Antiquitatis”, — în SOF, 30, 1971, p. 443
73. Cronica săpăturilor arheologice efectuate de Muzeul Județean Muramureș în perioada 1968-1970, în Marmăția, II, 1971, p. 368-378 (în colaborare)
74. Cnezii din Hațeg, în Magazin istoric, 1972, 11, p. 2-9
75. Über die Burgen der Terra Hatzeg, în Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 243-269
76. O spadă medievală din Valea Streiului și câteva considerații istorice legate de ea, în Sargeția, IX, 1972, p. 75-88
77. Culture urbaine et culture villageoise au bas-Danube aux XIIIe — et XVIe siècles, în „Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen”, 1970, tom II, Histoire, Athènes, 1972, p. 425-433
78. Cetățile Țării Hațegului, în BMI, XLI, 1972, 3, p. 54-66
79. Săpături într-o „villa rustica” de lângă Hațeg, în AMN, IX, 1972, p. 439
80. Valea Bistrei în secolele XIII-XIV. Cercetări documentare și arheologice în sudul Bihorului, în „Centenar muzeal orădean”, Oradea, 1972, p. 215-219
81. Păculul lui Soare I. Cetatea Bizantină, București, 1972 (în colaborare cu P. Diaconu și D. Vilceanu)
82. Les recherches archéologiques dans le problème de la formation des états médiévaux roumains, în RRH, XII, 1973, I, p. 41-59
83. O sobă cu cahle-oală din secolul XIV la Cuhea-Muramureș, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 671-679
84. Recenzie: D. Protase — „Riturile funerare la daci și daco-romani”, București, — în SOF, 32, 1973, p. 433-434
85. Recenzie: „Sources archéologiques de la civilisation européenne”, în SOF, XXXII, 1973, p.

86. Cercetări arheologice la Călinești-Maramureș, în SCIVA, 25, 1974, 4, p. 561-578 (în colaborare cu C. Kacsó)
87. Pe marginea unor considerații privind „zidul medieval” de la Păcuiul lui Soare, în BMI, XLIII, 1974, 2, p. 93-94
88. Realizări ale arheologiei românești în ultimele trei decenii, în SCIVA, 25, 1974, 3, p. 335-350 (colaborare)
89. Recenzie: I. Barnea, St. Ștefănescu, — „Din istoria Dobrogei”, III, în SOF, XXXIII, 1974, p.
90. Recenzie: I. Bona — „VII századi települések és árpádkori magyar falu Dunajvárosban”, Budapest, 1973 — în SCIVA, 25, 1974, 4, p. 608
91. Urmele unui sat părăsit din feudalismul timpuriu în hotarul Sighetului Marmăției, în SCIVA, 26, 1975, 2, p. 271-282
92. Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencement du Moyen Age, în RRH, XIV, 1975, 2, p. 291-314
93. Zur Kirchlichen Organisation der Rumänen in Nordsiebenbürgen im Lichte des patriarchalischen Privilegium, von 1391, în Ostkirchliche Studien, Würzburg, 24, 4, 1975, p. 309-317
94. Sanctuarul de istorie și artă veche românească de la Streisengeorgiu, în Magazin istoric, 1975, 9, p. 34-35
95. O nouă mărturie privind civilizația medievală românească, în ASSP — Științele sociale și politice. Sinteza informativă, 1975, 3, p. 18-19
96. O biserică ortodoxă românească din Transilvania din secolele XI-XII, în ASSP — Științele sociale și politice din România. Sinteza informativă, 1975, 6-7, p. 38-40
97. Recenzie: E. Condurachi, vl. Dumitrescu, M. Matei — „Harta arheologică a României”, București, 1972 — în SOF, XXXIV, 1975, p. 377-378
98. Dicționar de istorie veche a României, București, sub redacția D.M. Pippidi (colaborare)
99. Streisengeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11. -14. Jahrhunderts im Süden Transilvaniens, în Dacia, N.S., XX, 1976, p. 37-61
100. Recenzie: Suzana Dolinescu-Ferche — „Așezări din secolele III-VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca” — în Dacia, N.S., XX, 1976, p. 303-304
101. Unitate și continuitate în perioada finală a etnogenezei poporului român, în Era Socialistă, 1976, 20, p. 40-44
102. Litvoi — un volevod între cnezi, în Magazin istoric, X, 1976, 4, p. 3-6
103. Recenzie: V. Neamțu — „La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle” — în SCIVA, 27, 1976, 3, p. 425-427
104. Dezvoltarea științei istorice în România în ultimul deceniu. Rezultate și perspective, în „Lucrările comisiei mixte de istorie româno-ungară” I, București, 1977, p. 61-107 (colectiv)
105. Las Etapas Históricas de la Formación de la Lengua y del Pueblo Romano A la luz de los recientes resultados de las Investigaciones arqueológicas, în Semestre Histórico, 6, Caracas, iulie-decembrie 1977, p. 113-124
106. Observații privind zidurile cu mortar din cetățile dacice hunedorene, în Sargeția, XIII, 1977, p. 277-284

107. **Observații privind vechimea și semnificația ca izvor istoric a unor toponime maramureșene**, în *Marmăția*, III, 1977, p. 37-54
108. **Considerații istorice pe marginea toponimiei vechi maramureșene**, în *RIR*, 30, 1977, 8, p. 1447-1464
109. **Marginales historiques à un volum d'ethnographie anhistorique**, în *RRH*, XVI, 1977, 4, p. 751-761 (în colaborare cu FL Constantin și H. Daicoviciu)
110. **Ulpia Traiana Sarmisegetusa — Brittonia**, în *Magazin istoric*, XI, 1977, p. 2-4 și 14
111. **Problema moștenirii volevodatului lui Menumorut în lumina ultimelor descoperiri arheologice**, în *ASSB. Documente noi descoperite și informații arheologice*, (I), 1977, p. 30-32
112. **Tours d'habitation au commencement du Moyen Age roumain**, în *Bulletin IBI*, 34, 1978, p. 115-126
113. **Cuvânt înainte la: Jean Pierre Adam — „Arheologia între impostură și adevăr”**, București, 1978
114. **Strelșingeorglu, Mărturiile de istorie românească din secolele XI-XIV în sudul Transilvaniei**, în *RMM-MIA*, XLVII, 1978, I, p. 9-32
115. **Realism și prejudecăți în cercetarea istorică**, în *Viața românească*, XXXI, 1978, 5, p. 63-68
116. **Mărturiile de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare**, București, Ed. Academiei, 1979, 163, pagini (în colaborare cu Monica Mărgineanu Cârstoiu)
117. **Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc**, în *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 555-563
118. **Plumburi de postav medievale**, în *Sargeția*, XIV, 1979, p. 275-279
119. **Șantierul arheologic Sarmisegetusa, Jud. Hunedoara (epoca postromană). Raport privind rezultatele cercetărilor campaniei 1978**, în *MCA*, 1979, p. 315-317 (în colaborare cu St. Matei, V. Eskenasy, I. Chicideanu, I. Iuga)
120. **Șantierul arheologic Volevozl, com. Popești, jud. Bihor. Raport pentru campania de cercetări din anul 1976**, în *CA*, III, 1979, p. 151-154 (în colaborare cu Al. Nemoianu și V. Eskenasy)
121. **Integrarea în patrimoniul cultural-istoric a unor noi zone ale arhitecturii medievale de zid din România, ca urmare a cercetărilor arheologice**, în *RMM*, 8, 1980, p. 45-52
122. **Premisele cristalizării viziunii statale românești**, în *„Constituirea statelor feudale românești”*, București, 1980, p. 25-39
123. **„Descălecări” transilvănene și „întemeri de țară”. Între tradiție istorică și dovezi materiale**, în *Transilvania*, IX, (LXXXVI), 1980, 8, p. 7-8 și 17
124. **Volevozl. Un centru spiritual al românilor din nordul Bihorului în secolele XII-XIV**, în *Mărturii — evocări*, Oradea, 1980, p. 39-43
125. **Documente de cultură materială orășenească în Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIII-lea**, în *SCIVA*, 31, 1980, I, p. 33-52 (în colaborare cu Gh. Baltag)
126. **Șantierul arheologic Ungria, Jud. Brașov**, în *MCA*, XIV, Tulcea, 1980, p. 496-503 (în colaborare cu Radu Ștefănescu)

127. *Diplome maramureșene* (traducere, selecție și comentarii de, în I. Bogdan, M. Olos, N. Timiș — „Calendarul Maramureșului”, Baia Mare, 1980, p. 29-37)
128. *Ein monumentales Keramikmodell der Festung Suceava. Betrachtungen über einen Kachelofen vom Ende des 15. Jahrhunderts*, în *Bulletin IBI*, 39, 1981, p. 100-110
129. *Contributions archéologiques à l'étude et à la valorisation de l'architecture médiévale en maçonnerie à ses débuts en Roumanie*, în „Il Brunelleschi. Quaderni dell'istituto di Storia dell'Architettura e di Restauro”, Firenze, 1982, 1 (Studi e contributi dedicati a Piero Sanpaolesi)
130. *Despre continuitatea românească în Transilvania*, în *Era Socialistă*, 1982, 26, p. 21-24
131. *Intervenție în „Actes du XVe Congrès International des Sciences Historiques”*, vol. IV, (I), București, 1982, p. 594-596
132. *Cnezatul Râu Bărbat*, în „Stat, Societate, Națiune. Interpretări istorice. Omagiu lui David Prodan”, Cluj-Napoca, 1982, p. 51-65
133. *Recenzii*: Gh. I. Cantacuzino — „Cetăți medievale din Țara Românească” (secolele XIII-XVI)”, București, 1981 — în *RRH*, XXI, 1982, 2, p. 303-304
134. *Burgen und Festungen in den Pässen der Südkarpaten*, în *Bulletin IBI*, 41, 1983, p. 100-110
135. *Aux débuts de l'histoire médiévale roumaine. Problèmes spécifiques et résultats des recherches récentes*, în *Annario de estudios medievales*, 13, Barcelona, 1983, p. 603-639
136. *Repertoriul cetăților din România*, în *ASSP. Științele sociale și politice din România. Progrese, realizări*, 2, 1983, p. 15-16
137. *Cuvânt înainte la: Karl Jettmar — „Arta Stepelor”*, București, 1983, p. 5-15
138. *Informații noi și câteva considerații istorice privind biserica românească din Gurasada, Jud. Hunedoara*, în *SCIVA*, 35, 1984, 1, p. 54-67 (în colaborare cu Ion Chicideanu)
139. *Knaufkrone eines Wikingerzeitlichen Prachtschwest von Păcului lui Soare*, în *Germania*, 62, 1984, 2, p. 425-431
140. *Ulpia Traiana Sarmisegetusa Brittonia*, în *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, 12, 1984, Würzburg, p. 7-25
141. *O reședință feudală din secolele XI-XII la Sinnicolaul de Beluș. Contribuții la istoria Bihorului medieval*, în *RMM-MIA*, XV, 1984, 2, p. 21-34 (în colaborare cu N. Chidioșan și A. Lukács)
142. *Câteva observații pe marginea recentelor cercetări arheologice din centrul municipiului Iași*, în *SCIVA*, 35, 1984, 4, p. 345-352
143. *Hochmittelalterliche Wasserburgen an der Unteren Donau*, în *Bulletin IBI*, 42, 1984, p. 122-129
144. *Indice SCIV-SCIVA 1950-1984*, în *SCIVA*, 36, 1985, p. 31-177 (colectiv)
145. *Arad, Burzenland, Dînogeția, Dridu etc.* în „*Lexicon des Mittelalters*”, München, 1985, p. 1068 și 1399
146. *Țările românilor în zorii evului mediu*, în *Magazin istoric*, XIX, 1985, 6, p. 13-16

147. **Țara Belușului**, în *Magazin istoric*, XIX, 1985, 7, p. 20-21
148. **Forteresse en terre et Châteaux à motte sur le territoire de la Roumanie**, în *Bulletin IBI*, 43, 1985, p. 60-65 (în colab. cu G. Ionescu)
149. **Recenzie: Mihail Mihalcu** — „Valori medievale românești”, București, 1984 — în *RMM-MIA*, XVI, 1, 1985, p. 93
150. **Țara Bistrel**, în *Magazin istoric*, XIX, 1985, 8, p. 42
151. **Țara Bârsei**, în *Magazin istoric*, XIX, 1985, p. 36-36
152. **Țara Chioarului**, în *Magazin istoric*, XIX, 1985, 11, p. 18-19 și 25
153. **Hadrian Daicoviciu, 1932-1984** (necrolog), în *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 267
154. **Vechea biserică din Ostrovu Mare (Râu de Mori)**, în *Mitropolia Banatului*, XXXVI, 1986, 6, p. 88-94
155. **Ocolul Câmpulungului**, în *Magazin istoric*, XX, 1986, 1, p. 31-32
156. **Recenzie: Al. Habovstiak** — „Sredovenkó dedina na Slavenski”, Bratislava, 1985 — în *ASSP. Cărți noi în științele istorice. Referate și recenzii*, 2, 1986, p. 80-90; vezi și în *SCIVA*, 37, 1986, 3, p. 278
157. **Țara Făgărașului**, în *Magazin istoric*, XX, 1986, 2, p. 23-24
158. **O reședință feudală din secolele XI-XII la Sînnicolaul de Beiuș pe Crișul Negru (Jud. Bihor)**, în *MCA*, XVI, 1986, p. 225-234 (în colaborare cu N. Chidioșan)
159. **Cercetările de la Volevozi și contribuția lor la cunoașterea începuturilor bisericii românilor din Bihor**, în „Episcopia ortodoxă română a Oradei. Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic”, IV, oradea, 1987, p. 78-80
160. **Recenzie: B. Babic** — „Materijalnata kultura na makedonskite sloveni vo svetlinata na arheoloskite istrajuvania vo Prilep”, I, Prilep, 1986 — în *SCIVA*, 38, 1987, 1, p. 79-80
161. **Țara Hațegului**, în *Magazin istoric*, XXI, 1987, 1, p. 30-32
162. **Introducere la: I. Ganea** — „Basarabii întemeietori”, în *Magazin istoric*, XXI, 1987, 5, p. 16-17
163. **Recenzie: M. Wendell (colectiv)** — „Iatrus Crivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau, III, Die mittelalterlichen Siedlung”, Berlin, 1986 — *ASSP. Cărți noi în științele istorice. Referate și recenzii*, 2, 1987, București, p. 43-52; vezi și *SCIVA*, 38, 1987, 2, p. 197-201
164. **Pe marginea izvoarelor istoriei răsăritului Transilvaniei la începuturile mileniului nostru**, în *Symposia Thracologica*, 5, 1987, Miercurea Ciuc, p. 119
165. **Cercetările arheologice de la Volvozi. Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII-XV**, în *Crisia*, Oradea, 1987, p. 61-105 (în colaborare cu D. Căpățână și A. Lukács)
166. **O cetate medievală la izvoarele Beghelului. Cercetările de la Gladna Română, Jud. Timiș**, în *RMM-MIA*, XVIII, 1987, 1, p. 12-16 (în colaborare cu D. Căpățână și V. Achim)
167. **La începuturile evului mediu românesc, Țara Hațegului**, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 324 pagini, 52 figuri în text, 41 figuri în afara textului
168. **Recenzie: Maria Zemigala** — „Ogrzewaie piecove na zamku w Boleslawcu nad Proсна XIV-XVII w”, Wrocław, 1987 — în *SCIVA*, 39, 1988, 2, p. 203-204
169. **Vlășta bisericească a românilor din spațiul Intracarpatic în secolele XII-XIII. Biserica de la Densoș**, în *Episcopia ortodoxă română de Alba Iulia. Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic*, XII, 1988, p. 12-16

170. *Siedlungverhältnisse und Ethnodemographie des Hatzeger Landes im 13-14. Jahrhundert*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 31, 1988, 2, p. 19-33
171. *Recenzie: Friedrich Winkelmann, Gudrun Gomolka-Fuchs — „Frühbyzantinische Kultur“*, Leipzig, 1987 — in *SCIVA*, 40, 1989, 1, p. 100
172. *Mănturil arheologice din Maramureș aparținând mileniului I e.n.*, in *SCIVA*, 40, 1989, 3, p. 249-272 (în colaborare cu Radu Harhoiu)
173. *Caransebeș și districtul său românesc în secolele X-XIV*, in *SCIVA*, 40, 1989, 4, p. 353-370
174. *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, 1989 (colectiv)
175. *Apport de la Transylvanie*, in *Monuments Historiques*, 169, 1990, Paris, p. 43-46
176. *Formations social-teritoriales aux débuts des états roumains*, in *Etudes roumaines et aroumaines. Sociétés européennes*, 8, Paris — București, 1990, p. 170-121
177. *Cronică științifică 1989*, in *SCIVA*, 41, 1990, 2, p. 207-208
178. *Monuments historiques de la Roumanie. Héritage malheureux et perspectives pour le moment incertaines*, in *Bulletin IBI*, 47, 1990-1991, p. 27-30
179. *Kreutzritterburgen im Südosten Transilvaniens*, in *Bulletin IBI*, 47, 1990-1991, p. 107-112
180. *Observații și îndreptări la Istoria României, din Jurul anului O Mie*, in *SCIVA*, 42, 3-4, 1991, p. 154-188
181. *Simpozionul privind moștenirea culturală organizat de CSCE — Cracovia, 28 mai — 7 iunie 1991*, in *BCMI*, 3, 1991, p. 65-66
182. *Charta pentru protecția și conservarea patrimoniului arheologic* (cuvânt înainte și traducere), *SCIVA*, 42, 3-4, 1991, p. 249-254
183. *Autour des sources de l'architecture ecclésiastique roumaine*, in *ARMOS*, III (Omăgiu N. Moutsopoulos), Tesaloniki, 1991, p. 1527-1535
184. *Postfață la: Vlad Georgescu — „Politică și istorie. Cazul comuniștilor români“*, București, Ed. Humanitas (ediție îngrijită de Radu Popa), p. 145-166
185. *Cetatea Făgetului (Jud. Timiș). Cercetările arheologice din campaniile 1987-1988*, in *RMMN*, 1, 1991, p. 23-38 (în colaborare cu D. Căpățână, A. Rădulescu, D. Tomoni)
186. *De Vlad l' Empaleur à Dracula: ethique professionnelle et mise en valeur du patrimoine*, in *Entretiens du Patrimoine*, XI (IV), 1991 (1992), p. 26-30
187. *Forschungen zum Landesausbau im östlichen Karpatenbecken zu Beginn des Mittelalters, in mensch und Umwelt. Studien zu Siedlungsangriff und Landesausbau in Ur- und Frühgeschichte*, Berlin, 1992, p. 185-194
188. *Comitetul Român ICOMOS în anul 1991*, in *BCMI*, III, 1, 1992, p. 79-80

OBSERVAȚII

1. Din această listă lipsesc primele două recenzii publicate de profesor întrucât nu am reușit să le găsesc: se referă la lucrări de I. Szabo respectiv E. Duhowy.
2. Lista cuprinde lucrări publicate (câteva doar în manuscris) — apărute până la 1 martie 1993; asupra celor în curs de apariție nu am avut informații, lista se va completa ulterior.
3. Lista se referă doar la lucrări cu caracter științific, lăsând deoparte numeroasele articole cu caracter social-politic publicate în 1989-1993 în reviste precum „22” sau în diverse ziare.

DANIELA MARCU

Volum apărut sub îngrăd
prof. drs. EUGEN-MARIUS CONSTANTINESCU

Tipăritură nr. sub cd. 248
la Editura Comercială Editură
si Imprimerie „Ponto-Franco” S.A. Galați
Bd. George Costăcă nr. 223A
România

Lei 1500